

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
TÜRKİYE COĞRAFYASI BİLİM DALI

ERGANİ İLÇESİ’NİN COĞRAFYASI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ali YİĞİT
Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN

HAZIRLAYAN

Esen DURMUŞ

ONAY

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

TÜRKİYE COĞRAFYASI BİLİM DALI

ERGANİ İLÇESİ'NİN COĞRAFYASI

DOKTORA TEZİ

Bu tez 21/04/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ali YİĞİT

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN

ÜYE

Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK

ÜYE

Prof. Dr. Saadettin TONBUL

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Sabri KARADOĞAN

Bu Tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun..... / / tarih ve..... / sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi
ERGANİ İLÇESİ'NİN COĞRAFYASI****Esen DURMUŞ****Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Coğrafya Anabilim Dalı****ELAZIĞ-2009, Sayfa: XIX+369**

Ergani, idari olarak Diyarbakır'a bağlı bir ilçe merkezidir. Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesini birbirinden ayıran sınır çizgisinde yer alır. Coğrafi anlamda Yukarı Fırat Bölümü'nün Güneydoğu Toroslar Yöresine dahildir. Bu anlamda da Ergani ilçe merkezi Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer alır. 1559 km²lik alanı ile 1 belde ve 82 köyün idari merkezidir. Ergani Anadolu'da Neolitikten beri, nüfuslanıp yerleşmeye sahne olan merkezlerden biridir. Çayönü yerleşmesinin Ergani sınırları içinde yer alması tarım, hayvancılık, yerleşik hayat tarzı gibi birçok konuda ilk olma kimliği kazandırmıştır. Güneydoğu Anadolu ile Anadolu'nun diğer kesimleri arasındaki ulaşımın en önemli engeli dik bir duvar gibi uzanan Güneydoğu Toroslardır. Ancak belirli yerlerden geçilebilen bu dağ sıralarını aşan nadir geçit yerlerinden birisi de Maden çayı vadisidir. İşte tarihi "Kral Yolu"nun da içinden geçtiği Dicle vadisinin en önemli özelliği tabii bir yol güzergâhı olmasıdır. Tarihin en eski çağlarından beri yol olarak kullanılan Dicle vadisine bugün de Güneydoğu Anadolu'yu Anadolu'nun diğer yerlerine bağlayan Elazığ-Diyarbakır karayolu ile Haydarpaşa-Kurtalan demiryolu yerleşmiştir. Bu vadinin geçit rolü herşeyden üstündür. Bu küçük yerler büyük nüfus topluluklarını barındırabilecek başka elemanlara sahip olmadıklarından, buraları duraklama, konaklama yeri değil, sadece bir geçit yeri olarak kalmıştır.

Güneydoğu Anadolu'yu, Doğu Anadolu'ya bağlayan kara ve demiryollarının ilçenin içinden geçmesi ile sosyal ve iktisadi yapıda çok büyük değişimler meydana gelmiştir. İlçenin farklı kesimlerinden yol kenarına olan göçler, Ergani şehrinin oluşmasına, karayolu çevresinde yeni yerleşim birimlerinin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Geçmişte tamamen kırsal nüfusun ve kırsal ekonominin egemen olduğu Ergani İlçesi'nde, bugün nüfusun büyük bir bölümü şehirde yaşamaktadır. Göçlerin etkisi ile nüfusta meydana gelen dinamik yapı, kırsal ve kentsel alanı beraber değiştirmiştir. Kırsal alanda nüfus yoğunluğu düşerken, Ergani Şehri'nde nüfus yoğunluğu artmıştır.

III

Ergani, araştırma sahasını kuzeyden ve güneyden çevreleyen Güneydoğu Toroslar ve Karacadağ volkan kütlesi arasında K-G yönünde dağlık kütlenin arasına yerleşmiş bir ilçedir. İlçenin kuzeyinde Maden Dağları kütlesi, orta kesimde Ergani-Bereketli depresyonu ve güneyde Karacadağ bazalt platosu, Maden çayı ve Dicle Nehrinin kolları üzerinde kurulan Kralkızı ve Devegeçidi baraj göllerinin varlığı farklı jeomorfolojik birimlerin oluşumuna neden olmuştur. Farklı jeomorfolojik birimler üzerinde gelişmiş olan yerleşmelerde, nüfus ve iktisadi faaliyetler farklılık göstermektedir. İktisadi faaliyetlere bağlı olarak gelişen birçok geçici ve daimi kır yerleşmeleri araştırma sahasında yer almaktadır.

Ergani’de doğal çevrenin etkisi ile oluşmuş çok farklı iskân şekilleri mevcuttur. Köyler ve köyden küçük yerleşmelerin sayısının sahada oldukça fazla olmasının temel sebebi, topografinin bu tarz yaşamı desteklemesidir. Farklı fizyonomi, yapı ve dokudaki köylere, mezarlara, komlara, bağ evlerine ve diğer kırsal yerleşmelere sahanın hemen her bölümünde rastlamak mümkündür. Doğal çevre şartlarına bağlı ve kırsal ekonomik faaliyetlere göre fonksiyonelleşmiş yerleşim birimleri ve meskenler yerleşme coğrafyası açısından oldukça güzel örnekler oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Bölgesel Coğrafya, Maden Çayı, Ergani, Sallar Depresyonu, Bereketli Depresyonu, Karacadağ Bazalt Platosu, Höyük, Çayönü, Hilar

ABSTRACT**Phd Thesis
THE GEOGRAPHY OF ERGANI DISTRICT****Esen DURMUS****The University of Firat
The Institute of Social Science
Department of Geography****ELAZIĞ–2009, Page: XIX+380**

Ergani is a district administratively attached to the province of Diyarbakir. It is located on the border between East Anatolian Region and Southeast Anatolian Region. In the geographical terms, it is included in the Southeast Taurus part of Upper Euphrates region, which makes it a part of East Anatolian Region. Expanding along an area of 1559 km², it is the administrative centre of 1 town and 82 villages. Ergani has been one of the centers of population and settlement in Anatolia since Neolithic period. The fact that Çayönü settlement is located within the borders of Ergani has secured it as having a pioneering place in many aspects including agriculture, livestock, and settled life style. Starching along like an upright wall, Taurus mountain range is the most important obstacle for the transportation from Southeast Anatolia to the other regions of Anatolia. However, Maden Spring Valley is one of the rare passageways, letting through specific passages in these mountain ranges. The most important feature of Tigris valley through which the historical “King’s Road” also passes is that it is a natural route. Having been used as a road since ancient times Tigris valley today engulf the route of the Elazığ-Diyarbakır highway and Haydarpaşa-Kurtalan railway connecting Southeast Anatolia to the rest of Anatolia. What makes the valley unique is its role as passageway. Since these small places lack other elements which enable the accommodation of large communities, they have been used only for passages as rest or accommodation.

The fact that the highways and railways connecting Southeast Anatolia to East Anatolia pass through the district has made significant changes in its social and economic structure. The migrations from different parts of the district towards the banks of the road have paved the way for the establishment of the Ergani district and formation of new settlements in the vicinity of the railway. Once dominated by the rural population and rural economy, in Ergani district today has most of its population live in the city-centre. The dynamic structure of the population caused by the migrations changed both rural and urban areas together. While the density of population in the rural areas decreases, it has increased in the city of town Ergani.

Ergani is a district located among the mountain mass in the north-west direction between the Southeast Taurus and Karacadağ volcanic mass which surrounds the site of the study from north and south. In the city, the mass of Maden Mountains in the north, Ergani-Bereketli depression in the middle and Karacadağ basalt plateau in the south have caused the formation as different geomorphological units. In addition, Maden spring and Tigris river and its branches have formed Kralkızı and Devegeçidi dam lakes. The demographic and economic activities differ in settlements developed on different geomorphologic units. There are many temporary and permanent rural settlements on the site of the study which have been developed based on economic activities.

There are various forms of settlements in Ergani formed as result of natural environment. The main reason for the great number of villages and settlements smaller than villages is the fact that the topography favors this life style. It is possible to see villages, hamlets, komlar, cottages, and other rural settlements with different physiognomy, structure and texture all around the site. Settlements and housings which have become functional based on the environmental conditions and rural economic activities represent quite fine examples in terms of geography of accommodation.

Key Words: Geography, Regional Geography, Maden Stream, Ergani, Sallar Depression, Bereketli Depression, Karacadağ Basalt Plateau, Tumulus, Çayönü, Hilar

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
HARİTALAR LİSTESİ	XIV
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	XVI
ÖNSÖZ	XIX
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1-15
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırma Alanının Başlıca Özellikleri.....	1
1.2. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar	7
1.3. Araştırmanın Amacı.....	11
1.4. Araştırmanın Metodu	14
İKİNCİ BÖLÜM	16-82
2. ERGANİ İLÇESİ’NİN FİZİKİ COĞRAFYASI.....	16
2.1. Yeryüzü Şekilleri.....	16
2.1.1. Dağlık Alanlar.....	16
2.1.1.1. Maden Dağları	17
2.1.1.2. Kenar Kıvrımları Kuşağı	18
2.1.1.3. Karacadağ Volkanik Kütlesi	27
2.1.2. Platolar.....	28
2.1.2.1. Yüksek Platolar	28
2.1.2.2. Alçak Platolar.....	28
2.1.3. Taban Arazi (Ergani ve Bereketli Ovası)	30
2.1.4. Vadiler	31
2.1.5. Boğazlar.....	31
2.1.6. Sekiler.....	33
2.1.7. Birikinti Yelpazeleri.....	35
2.1.8. Karstik Şekiller	35
2.1.9. Jeolojik-Jeomorfolojik Gelişim	38
2.2. İklim.....	42
2.2.1. Sıcaklık.....	43
2.2.1.1. Ortalama Maksimum ve Ortalama Minimum Sıcaklıklar	45
2.2.2. Sıcaklığın Dağılışı.....	47
2.2.3. Basınç	49
2.2.4. Rüzgârlar	50
2.2.5. Buharlaşma	52
2.2.5.1. Bağıl Nem	53
2.2.6. Yağış ve Nemlilik	55

2.2.6.1. Yağış.....	55
2.2.6.2. Aylık Ortalama Yağış ve Yağış Rejimi.....	55
2.2.6.3. Yağışlı Günler Sayısı.....	57
2.2.7. Yağış Etkinliği	58
2.3. Hidrografiya	62
2.3.1. Akarsular	63
2.3.2. Yeraltı Suyu ve Kaynaklar	64
2.3.3. Barajlar	65
2.3.3.1. Kralkızı Barajı.....	65
2.3.3.2. Dicle Barajı	66
2.3.3.3. Devegeçidi Barajı.....	67
2.3.4. Akarsu Şebekesinin Karakteri, Kuruluşu ve Gelişimi	68
2.4. Toprak.....	73
2.4.1. Zonal Topraklar	73
2.4.1.1. Kahverengi Orman Toprakları.....	73
2.4.1.2. Kırmızımsı Kahverengi Topraklar	74
2.4.1.3. Bazaltik Topraklar	74
2.4.2. Azonal Topraklar	77
2.4.2.1. Alüvyal Topraklar	77
2.4.3. Çıplak Kayalık	78
2.5. Bitki Örtüsü	78
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	83-256
3. ERGANİ İLÇESİ'NİN BEŞERİ COĞRAFYASI	83
3.1. Ergani İlçesi'nin Yerleşme Coğrafyası.....	83
3.1.1. Ergani İlçesinin Yerleşim Tarihi.....	83
3.1.1.1. Höyükler	91
3.1.1.1.1. Çayönü Yerleşmesi.....	94
3.1.2. Ergani'deki Yerleşmeler Üzerinde Etkili Olan Doğal Faktörler.....	97
3.1.2.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Yapı	98
3.1.2.2. Hidrografiya.....	100
3.1.2.3. İklim	102
3.1.3. Ergani İlçesi'nde Yerleşmeler Üzerinde Etkili Olan Beşeri Faktörler	103
3.1.4. Ergani İlçesi'nde Kır Yerleşmeleri ve Dağılımları	108
3.1.4.1. Geçici Yerleşmeler.....	108
3.1.4.1.1. Bağ Evleri	108
3.1.4.1.2. Ağıl yerleşmeleri	109
3.1.4.1.3. Komlar	110
3.1.4.2. Daimi Yerleşmeler	112
3.1.4.2.1. Köyler ve Mahalleler	113
3.1.4.2.1.1. İsimlerine Göre Köyler	113
3.1.4.2.1.2. Yer Değiştiren Köyler.....	115
3.1.4.2.1.3. Konumlarına Göre Köyler	116
3.1.4.2.1.4. Yerleşme Dokularına Göre Köyler.....	123
3.1.4.2.1.5. Sürdürülen Hâkim Faaliyet Tipine Göre Köyler.....	125
3.1.4.2.2. Mezralar	129
3.1.5. Ergani İlçesi'nde Kırsal Konutlar.....	131
3.1.6. Şölen Kasabası.....	136
3.1.7. Ergani Şehri.....	137

3.1.7.1. Ergani'nin Kuruluşu ve Gelişmesi.....	138
3.1.7.1.1. 1878 Öncesi Dönem	140
3.1.7.1.2. 1876–1900 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi.....	141
3.1.7.1.3. 1900–1940 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi.....	141
3.1.7.1.4. 1940–1980 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi.....	143
3.1.7.1.5. 1980-1990 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi	144
3.1.7.1.6. 1990' dan Günümüze Kadar Olan Gelişme Dönemi	145
3.1.7.2.Ergani Şehrinde Nüfus Dağılışı	148
3.1.7.3.Ergani İlçe Merkezinin Şehrsel Fonksiyonları	157
3.1.7.3.1. Ergani'nin İdari Fonksiyonları.....	158
3.1.7.3.2. Ergani'nin Kültürel Fonksiyonu	161
3.1.7.3.3. Ergani'nin Sosyal Fonksiyonları.....	168
3.1.7.3.4. Ergani Şehrinin İktisadi Fonksiyonları.....	172
3.1.7.3.4.1. Sanayi Fonksiyonu	174
3.1.7.3.4.2. Tarım Fonksiyonu.....	175
3.1.7.3.4.3. Ulaşım Fonksiyonu.....	176
3.1.7.3.4.4. Ticaret Fonksiyonu	178
3.1.7.4. Ergani Şehri'nin Etki Sahası.....	183
3.2. Ergani İlçesi'nin Nüfus Coğrafyası	188
3.2.1. Nüfusun Tarihi Gelişimi.....	188
3.2.1.1. 1927–1945 Arasında ve Nüfusun Durağan Olduğu Birinci Evre	188
3.2.1.2. 1945–2007 Arasında Nüfusun Hızlı Arttığı Dinamik İkinci Evre.....	190
3.2.2. Ergani İlçesi'nde Göçler.....	202
3.2.2.1. Ergani İlçesi'nde Daimi Göçler	204
3.2.2.1.1. Dış Göçler	205
3.2.2.1.2. İç Göçler.....	205
3.2.2.2. Ergani İlçesi'nde Mevsimlik Göçler	210
3.2.3. Ergani İlçesi'nde Nüfus Dağılışı.....	215
3.2.3.1. Nüfus Dağılışına Etki Eden Doğal Çevre Faktörleri	217
3.2.3.2. Nüfus Dağılışı Etkileyen Beşeri Faktörler	223
3.2.3.3. Ergani İlçesi'nde Dönemlere Göre Nüfusun Dağılışı.....	226
3.2.4. Ergani İlçesi'nde Nüfus Yoğunluğu	236
3.2.5. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.....	246
3.2.5.1. Nüfusun Cinsiyet Yapısı	246
3.2.5.2. Ergani İlçesi'nde Nüfusun Yaş Yapısı	250
3.2.5.3. Ergani İlçesi'nde Nüfusun Eğitim Durumu.....	252

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....257-327

4. ERGANİ İLÇESİ'NİN EKONOMİK COĞRAFYASI.....257

4.1. Ergani İlçesi'nin Arazi Kullanımı	258
4.2. Ergani İlçesi'nde Bitkisel Üretim	261
4.2.1. Kuru Tarım	264
4.2.2. Ergani İlçesi'nde Endüstri Bitkileri Üretimi	268
4.2.3. Ergani İlçesi'nde Baklagil Üretimi	272
4.2.4. Ergani İlçesi'nde Meyvecilik:.....	274
4.2.4.1. Üzüm Üretimi	277
4.2.4.2. Kavun-Karpuz Üretimi.....	280
4.2.5. Ergani İlçesi'nde Sebzecilik	282
4.2.6. Yem Bitkileri Üretimi	286

4.3. Ergani İlçesi'nde Hayvancılık	288
4.3.1. Küçükbaş Hayvancılık	291
4.3.2. Büyükbaş Hayvancılık	296
4.3.3. Binek-Yük Hayvancılığı.....	300
4.4. Ergani İlçesi'nde Sanayi	301
4.4.1. Çimento Fabrikası.....	302
4.4.2. Un Fabrikası.....	304
4.4.3. Er-Et Ergani A.Ş	305
4.4.4. Küçük Sanayi Sitesi	307
4.5. Ergani İlçesi'nde Ticaret	309
4.5.1. Hayvan Pazarı	310
4.5.2. Buğday Pazarı	312
4.5.3. Peynir Pazarı.....	314
4.6. Ergani İlçesi'nde Madencilik	318
4.7. Ergani İlçesi'nde Turizm	319
4.7.1. Çayönü Prehistorik Tepesi	321
4.7.2. Hilar Mağaraları.....	321
4.7.3. Zülküfül Peygamber Makamı	323
4.7.4. Meryem Ana Kilisesi	324
5.7.5. Ergani Kalesi	324
BEŞİNCİ BÖLÜM	328-339
5. ERGANİ'NİN YÖRESEL ETÜDÜ	328
5.1. Literatür Işığında Ergani Yöresi	329
5.1.1. Louis'e Göre Yöre Ayırımı	330
5.1.2. Erol'a Göre Yöre Ayırımı	331
5.1.3. Saraçoğlu'na Göre Yöre Ayırımı.....	332
5.1.4. Yiğit'e Göre Yöre Ayırımı	332
5.1.5. Durmuş'a Göre Yöre Ayırımı.....	333
5.2. Ergani İlçesi'nin Yöresel Ayırmaları	334
5.2.1. Maden Dağlık Yöresi	334
5.2.2. Ergani Bereketli Ovaları Yöresi	335
5.2.3. Karacadağ Bazalt Platosu Yöresi.....	336
ALTINCI BÖLÜM.....	340-352
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	340
KAYNAKÇA	353
ÖZGEÇMİŞ.....	369

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ergani ve Çevresindeki Bazı Merkezlerin Aylık Ortalama Sıcaklık değerleri (1975-2004).....	45
Tablo 2: İstasyonlara Ait Maksimum, Minimum, Ortalama Sıcaklık Değerleri	46
Tablo 3: Ergani'ye Ait Aylık Ortalama, Maksimum, Minimum Ve Mutlak Ekstrem Sıcaklık Değerleri (1975-2004).....	46
Tablo 4: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Ortalama Basınç Değerleri (1984-2004) ...	50
Tablo 5: Ergani'de Rüzgârın Esme Sayıları	51
Tablo 6: Ergani'ye Ait Ortalama Buharlaştırma Değerleri (1990-2000).....	53
Tablo 7: Ergani'ye Ait Ortalama Nisbi Nem ve Sıcaklık Değerleri (1975-2004)	54
Tablo 8: Ergani ve Çevresinde Bazı İstasyonların Ortalama Yağış Değerleri (1975-2004)	56
Tablo 9: Diyarbakır, Ergani ve Çermik'e Ait Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısı (1975-2004)	58
Tablo 10: Ergani'ye Ait Su Bilânçosu	59
Tablo 11: Ergani İlçesindeki Kırsal Konutlarda Mesken Yapı Malzemeleri (1980, 2008)	134
Tablo 12: Kanuni Döneminde Ergani'nin Şehir ve Kır Nüfusu	149
Tablo 13: Ergani Nüfusunun Mahallelere Göre Bölünüşü (2000-2007).....	151
Tablo 14: Ergani İlçesi'nde Bulunan İlköğretim Okulları (2008)	165
Tablo 15: Ergani İlçesi'nde Merkezi Sınavla Öğrenci Alan Eğitim Kurumları ve Öğrenci Sayıları (2008)	168
Tablo 16: Diyarbakır'da Sağlık Ocaklarında Çalışan Personel Durumu (2007)	169
Tablo 17: Ergani İlçesinde Bulunan Sağlık Personeli (2008).....	170
Tablo 18: Diyarbakır'ın Bazı ilçelerinde İktisaden Faal Nüfusun Sektörel Bölünüşü (2000).....	173
Tablo 19: Ergani'de Yıllara Göre İktisaden Faal Nüfus	173
Tablo 20: Ergani'de Ticarethanelerin Türlerine Göre Dağılımı (2008).....	180
Tablo 21: Ergani Şehirinde Küçük İşletmelerin Sayısı (2008).....	183
Tablo 22: Ergani ilçesinde Dönemlere Göre Nüfusun Gelişimi (1935-2000).....	189
Tablo 23: Araştırma Sahasında Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Nüfus Artış Oranı (1935-2007)	191
Tablo 24: Türkiye Geneli, Diyarbakır İli ve Ergani İlçesinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007).....	194
Tablo 25: Ergani İlçesi'nde Sürekli ve Mevsimlik Göçler (1981, 2007).....	208
Tablo 26: Zorunlu Göç Olayında Ergani Şehrine Olan Göçler	209
Tablo 27: Ergani İlçesi'nde Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusun Dağılışı (1935-2000)	220
Tablo 28: Ergani İlçesi'nde Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Cinsiyete Bölünüşü (1935-2007)	248
Tablo 29: Ergani İlçesi'nde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Bölünüşü (2000-2007)	251
Tablo 30: Ergani İlçesi'nde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı (2000, 2007).....	252
Tablo 31: Ergani İlçesi'nde Öğrenci Nüfusun Eğitim Kademelerine Göre Bölünüşü (2007).....	253
Tablo 32: Ergani Nüfusunun Okur-Yazarlık Durumu (2000)	255
Tablo 33: Ergani Nüfusunun Okur-Yazarlık Durumu (2007)	255

Tablo 35: Ergani İlçesi'nde Mera Arazilerinin Dağılımı	290
Tablo 36: Ergani İlçesinde Küçükbaş Hayvan Varlığı (1991-2006)	291
Tablo 36: Ergani İlçesi Köylerinde Küçükbaş Hayvan Sayısı (2008)	293
Tablo 37: Ergani İlçesi Köylerinde Sığır Varlığı (2008).....	298
Tablo 38: Ergani Küçük Sanayi Sitesindeki İş Yeri Sayısı	307

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ergani'nin Üç Boyutlu Görünüşü	2
Şekil 2: Sahanın Güncel Görünümünü Gösteren Blokdiagram ve Jeolojik Kesit	41
Şekil 3: Ergani ve Çevresindeki Bazı Merkezlerin Aylara Göre Sıcaklık Değişimi (1974-2005)	45
Şekil 4: Ergani'ye Ait Ortalama, Maksimum, Minimum, ve Mutlak Ekstrem Sıcaklıkların Aylık Gidişi (1975– 2004)	47
Şekil 5: Ergani, Diyarbakır ve Çermik'e Ait Ortalama Basınç Değerlerinin Aylık Gidişi (1984-2004)	50
Şekil 6: Ergani'ye Ait Rüzgâr Gücü (1975–2004)	51
Şekil 7: Ergani'ye Ait Ortalama Rüzgâr Hızının Yıllık Gidişi (1975–2004)	52
Şekil 8: Ergani'ye Ait Ortalama Buharlaştırma Değerlerinin Yıllık Gidişi (1990–2000)	53
Şekil 9: Ergani'ye Ait Nisbi Nem-Sıcaklık İlişkisinin Yıllık Gidişi (1975–2004)	54
Şekil 10: Ergani'de Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı	56
Şekil 11: Ergani ve Çevresindeki Bazı İstasyonların Aylara Göre Yağış Değerleri	57
Şekil 12: Diyarbakır, Ergani ve Çermik'e Ait Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısının Yıllık Dağılışı	58
Şekil 13: Ergani'ye Ait Su Bilânçosu Diyagramı	60
Şekil 14: Araştırma Alanının Drenaj Ağı Özelliklerini Gösteren Blokdiagram ve İzdüşürülmüş Akarsu Drenaj Ağı	70
Şekil 15: Ergani İlçesinde Kırsal Konutların İnşa Malzemesine Göre Oransal Bölünüşü (1981, 2007)	135
Şekil 16: Ergani'de kırsal konutların kat durumu (1997, 2007)	136
Şekil 17: Ergani Şehrinin Kuruluş Yeri	138
Şekil 18: Ergani'de XVI. yüzyılda nüfus miktarı	149
Şekil 19: Ergani Şehri'nde İktisaden Faal Nüfusun Sektörel Bölünüşü (2000)	173
Şekil 20: Ergani Şehrinde Ticarethanelerin Türlerine Göre Dağılımı (2008)	180
Şekil 21: Ergani İlçesinde Dönemlere Göre Nüfusun Gelişimi (1935-2000)	190
Şekil 22: Araştırma Sahasında Dönemlere Göre Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)	193
Şekil 23: Türkiye Geneli, Diyarbakır İli ve Ergani İlçesinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)	194
Şekil 24: Diyarbakır İli Seçilmiş İlçelerinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)	196
Şekil 25: Ergani İlçesi ve Komşu İlçelerin Nüfus Gelişimi (1935-2007)	197
Şekil 26: Ergani İlçesi'nde Sayım Yıllarına Göre Kadın-Erkek Nüfus Gelişimi (1935-2007)	249
Şekil 27: Ergani İlçesinde Kırsal ve Şehirsel Nüfusun Cinsiyet Durumu (1935–2000)	250
Şekil 28: Ergani İlçesi'nin Nüfus Piramidi (2000, 2007)	252
Şekil 29: Erganide Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu (1985-2000)	254
Şekil 30: Ergani'de Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu (2007)	255
Şekil 31: Ergani İlçesi'nin Genel Arazi Kullanımı (2008)	258
Şekil 32: Ergani İlçesi'nde Tarla Ürünlerinin Bölünüşü (2008)	265
Şekil 33: Diyarbakır'ın İlçelerinde Ortalama Tahıl Üretimi (1995-2006)	267
Şekil 34: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Tahıl Üretimi (1995–2006)	268
Şekil 35: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Ayçiçeği Üretimi (1995-2006)	269
Şekil 36: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Ayçiçeği Üretimi (1995-2006)	270

Şekil 37: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Pamuk Üretimi (1995–2006).....	271
Şekil 38: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Pamuk Üretimi (1995–2006)	271
Şekil 39: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Mercimek Üretimi (1995–2006) ..	273
Şekil 40: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Baklagil Üretimi (1995–2006)	274
Şekil 41: Diyarbakır'ın İlçelerinde Ortalama Elma-Erik Üretimi (1995–2006)	276
Şekil 42: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Elma-Erik üretimi (1995-2006).....	277
Şekil 43: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Üzüm Üretimi (1995-2006)	279
Şekil 44: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Üzüm Üretimi (1995-2006)	279
Şekil 45: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Kavun-Karpuz Üretimi (1995–2006)	281
Şekil 46: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Kavun-Karpuz Üretimi	282
Şekil 47: Ergani İlçesi'nde Bazı Sebzelerin Oransal Bölünüşü (1995-2006)	283
Şekil 48: Ergani'de Yıllara Göre Bazı Sebzelerin Üretim Miktarları (1995–2006).....	283
Şekil 49: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Domates Üretimi (1995-2006)	284
Şekil 50: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Yem Bitkileri Üretimi (1995–2006)	287
Şekil 51: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Yem Bitkileri Üretimi (1995-2006).....	287
Şekil 52: Ergani'de Yıllara Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (1991-2006).....	292
Şekil 53: Ergani İlçesi'nde Küçükbaş Hayvan Sayısı (2008)	294
Şekil 54: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Küçükbaş Hayvan Sayısı (1995– 2006)	295
Şekil 55: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Büyükbaş Hayvan Sayısı (1995-2006)	298
Şekil 56: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Büyükbaş Hayvan Sayısı (1995-2006)	299
Şekil 57: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Binek-Yük Hayvan Sayısı (1995-2006).....	300
Şekil 58: Ergani'de Yıllara Göre Binek-Yük Hayvan Sayısı (1995-2006).....	301

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Araştırma Alanının Lokasyon Haritası.....	2
Harita 2: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası.....	4
Harita 3: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Jeoloji-Litoloji Haritası	19
Harita 4: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.....	20
Harita 5: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Sıcaklık Dağılışı Haritası.....	48
Harita 6: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Yıllık Ortalama Yağış Haritası	61
Harita 7: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Hidrografya Haritası.....	71
Harita 8: Ergani İlçesi'nin Toprak Haritası.....	75
Harita 9: Ergani İlçesindeki Höyük, Harabe, Kale Yerleşmeleri Haritası.	97
Harita 10: Ergani İlçesi'nde Yerleşmelerin Dağılışı (2008)	118
Harita 11: Ergani İlçesi'nde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı (2008).....	121
Harita 12: Ergani ilçesi'nde köylerin Hakim Ekonomik Faaliyet Tipi Haritası (2008)	128
Harita 13: Ergani Şehri'nin Tarihi Gelişim Haritası.....	142
Harita 14: Ergani Şehri'nde Nüfusun Mahallelere Göre Dağılışı (2000).	154
Harita 15: Ergani Şehri'nde Mahallelere Göre Nüfus Yoğunluğu (2000).	156
Harita 16: Ergani Şehri'nde Mahallelere Göre Konut Yoğunluğu (2000).	157
Harita 17: Ergani Şehri'nin Genel Arazi Kullanımı (2008).	162
Harita 18: Ergani İlçesi'nde İlköğretim Okulları Etki Alanı Haritası (2008-2009)	166
Harita 19: Ergani İlçesi'nde Sağlık Ocakları ve Etki Alanları Haritası (2009).	171
Harita 20: Ergani Şehri'nde Merkezi İş ve Ticaret Alanları Haritası (2009).	182
Harita 21: Ergani'nin Fonksiyonel Etki Sahası Haritası (2009).	185
Harita 22: Ergani İlçesi'nden Geçen Yaylacılık Amaçlı Göç Yolları Haritası	213
Harita 23: Ergani İlçesi'nde Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusun Dağılışı (2000)	222
Harita 24: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası(1935)	228
Harita 25: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası (1960)	231
Harita 26: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası (2000)	233
Harita 27: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası (2007)	235
Harita 28: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (1935)	238
Harita 29: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (1960)	240
Harita 30: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (2000)	243
Harita 31: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (2007)	245
Harita 32: Ergani İlçesi'nin Genel Arazi Kullanımı (2008).	260
Harita 33: Diyarbakır'ın İlçelerinde Tahıl Üretimi (1995–2006).	266
Harita 34: Diyarbakır ve İlçelerinde Ayçiçeği Üretimi (1995–2006).	269
Harita 35: Diyarbakır'ın İlçelerinde Baklagil Üretimi (1995–2006).	272
Harita 36: Diyarbakır'ın İlçelerinde Bazı Meyvelerin Üretimi (1995–2006)	275
Harita 37: Diyarbakır'ın İlçelerinde Bazı Sebzelerin Üretimi (1995–2006)	285
Harita 38: Diyarbakır İlçelerinde Küçükbaş Hayvancılığın Dağılışı	295
Harita 39: Diyarbakır İlçelerinde Büyükbaş Hayvancılığın Dağılışı	297
Harita 40: Louis'in Tasnifinde Güneydoğu Toroslar'ın Yeri (1985)	330
Harita 41: Erol'a Göre Güneydoğu Anadolu'nun Yörelere Ayırımı (1993).	331
Harita 42: Saraçoğlu'na Göre Güneydoğu Toroslar'ın Yöre Ayırımı (1987).	332
Harita 43: Yiğit'e Göre Güneydoğu Toroslar Yöresi (2002).	333

Harita 44: Literatür Işığında Diyarbakır Havzası Kuzeyinde Yöre Ayırımı.....	334
Harita 45: Ergani'nin Yöresel Analiz Haritası	338

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1: Kortaş kuzeyinden Maden Dağlarına bakış	17
Foto 2: Makam Dağı'ndan doğuya Kralkızı Baraj gölünün de yerleştiği Söğütalan depresyonuna bakış. Solda Sakız Dağı, sağda ise Abdulaziz Dağı kütlesi yer almaktadır.....	21
Foto 3: Makam Dağı üzerinde şaryaj örtüleri. Fotoğraf Sallar depresyonundan alınmıştır	22
Foto 4: Sallar depresyonunda antiklinal gelişimini gösteren şematik fotoğraf (Makam Dağından çekilmiştir).	25
Foto 5: Sallar depresyonunda tünemiş senklinal profili. Depresyon tabanından batıya bakış.	25
Foto 6: Beyazdağ kuzeyinde klüzler ve geride Armutova (Amedi) Köyü, en geride ise Maden Dağları.....	26
Foto 7: Makam Dağı doğusunda Sakızdağı üzerinde kuesta yapıları ve kornişler.....	26
Foto 8: Alitaşı volkan konisi çevresindeki yerleşmeler ve geri planda Karacadağ kütlesi	27
Foto 9: Araştırma alanında plato yüzeyleri ve temsil ettikleri seviyelerin Makam Dağı çevresinden gösterimi. Ergani ovasından kuzeye bakış.....	29
Foto 10: Bereketli Ovasından bir görünüm. Geride Alitaşı ve Karacadağ volkan konileri	31
Foto 11: Eski Maden Çayının Boğazköy Depresyonuna oradan da Ergani Ovasına aktığı Sallar Boğazı	33
Foto 12: Boğazköy Depresyonunda bugün tarım alanı olarak kullanılan Eski Maden Çayı sekileri	34
Foto 13: Sallar Boğazı yamaçlarında anakaya sekileri	34
Foto 14: Devegeçidi vadisinde akarsu taraçaları (muhtemelen daha önce buradan akmış olan Maden Çayına aittir) ve taraçaları örten genç bazaltlar.	35
Foto 15: Sesverenpınar Köyü çevresinde ruiform (Harabe karst) şekilleri	38
Foto 16: Dicle ilçesinden Kralkızı Barajı'na bir bakış.....	66
Foto 17: Kralkızı Barajı'nın su toplama havzasından bir görünüm.....	66
Foto 18: Ergani ve Bereketli depresyonlarının sulanmasına olanak tanıyan Dicle Barajı	67
Foto 19: Ergani ve Bereketli depresyonlarının sulanmasına olanak tanıyan Dicle Barajı	67
Foto 20: Ergani güneyinden, Karacadağ volkan kütlesinden gelen dere ve çayların toplandığı Devegeçidi Baraj Gölü	68
Foto 21: Demirli Köyü yakınlarında yer alan bazalt blokları temizlenerek arındırılmış ve tarıma kazandırılmış saha.....	76
Foto 22: Akçoban Köyü yakınlarında henüz toprak oluşumunu sağlamamış bazaltlardan oluşmuş taşlık bir mera arazi.....	76
Foto 23: Yolköprü Çayı üzerinde yer alan akarsu depolarından bir görünüm	77
Foto 24: Boğazköy'de yamaçlarda, tarla ve bağlar arasında yer alan meşe toplulukları	79
Foto 25: Boğazçay vadisinde söğüt popülasyonu	80
Foto 26: Boğazköy ve Sallar boğazları boyunca fay kaynaklarının oluşturduğu kavak, söğüt topluluğu	81
Foto 27: Ergani-Çermik yolu çevresindeki çalı formasyonu alanından bir görünüş.	81
Foto 28: Kalker anakaya üzerinde gelişen İncebel Dağlarında yer alan cılız meşe ağaçları.....	82

Foto 29: Bereketli köyü höyük yerleşmesi görüldüğü gibi yeni mahallede höyük üzerinde kurulmuştur. Çevredeki tarım alanları konutlar tarafından işgal edilmemiştir.....	93
Foto 30: Akçakale Köyünde yer alan höyük. Bu höyük, ağırlıklı olarak İslam döneminin temsil ettiği höyükte yapılan arazi çalışmalarında elde edilmiştir.	94
Foto 31: Akçakale höyüğü. Höyük etrafında kurulan Akçakale Köyü. Yerleşmeler, höyüğün ovaya doğru olan açılımında kurulmuştur.	94
Foto 32: Boğaz Çayı kenarında kurulan Neolitik Dönem yerleşmesi olan Çayönü Höyüğü.....	95
Foto 33: Ergani Ovasında tarım ve hayvancılıkla uğraşan ilk üretici toplulukların yaşadığı ızgara planlı konutların kurulduğu Çayönü yerleşmesi.	96
Foto 34: Araştırma sahasında köyler tarım arazilerinin kenarında, etek düzlüğü ile alçak ve yüksek plato sahalarına yerleşmişlerdir. Evler bitişik küme köy dokusuna uygun olarak inşa edilmiştir. Kortaş Köyünün Maden Dağları eteklerinde üzerinde hem tarla tarımı hem de hayvancılık için uygun olan ova ile alçak plato arasındaki yamaçta kurulmuştur (Kortaş Köyü).	117
Foto 35: Salihli Dağı yamaçlarında kurulmuş Salihli köyü.....	117
Foto 36: Sallar köyü, boğazının depresyona bakan güney yamacında kurulmuştur. Ayrıca Demiryolu ulaşımı için bir de tren istasyonu bulunmaktadır.	119
Foto 37: Ergani Ovasında bir höyük etrafında kurulmuş Güzelyurt Köyüne ait Tümtepe mahallesi	120
Foto 38: Karacadağ bazalt platosu üzerinde kurulmuş Akçoban köyü.	122
Foto 39: Ergani ovasında kalker bloklarının kesilerek konut inşa malzemesi olarak kullanıldığı bir yapı	132
Foto 40: Karacadağ bazalt platosu üzerinde, bazalt taşlarından yapılan bir konut.....	132
Foto 41: Dicle Köy Enstitüsü ve Günümüzde Dicle Anadolu Öğretmen Lisesi olarak kullanılan ve Ergani'nin gelişmesinde önemli rolü olan eğitim kurumları	143
Foto 42: Yayvantepe köyü yakınlarında Ergani ovası üzerinde yapılan modern bağcılık görüldüğü gibi bağcılık ilkel yöntemlerden çıkmış, dikilen destek direklerle asmaların toprakla teması engellenerek çürümesi meyvenin çürümesi engellenmiştir.	280
Foto 43: Ergani Merkez'de 500 Başlık Besi Ahır.....	297
Foto 44: Ergani ovasında yer alan modern bir besi ahır.....	299
Foto 45: Ergani Limak Çimento fabrikası	303
Foto 46: Kömürtaş Köyü yakınlarında limak çimento fabrikasına malzeme alınan şantiyeden bir görünüm.....	304
Foto 47: Çimento fabrikasına hammadde alınan Kömürtaş köyü yakınlarında bir ocak. Elazığ-Diyarbakır karayolunun doğusunda oldukça geniş bir kütleden alınan kil ocağı.....	304
Foto 48: Ergani Gıda ve Un fabrikası	305
Foto 49: Yayvantepe Köyü yakınlarında Er-Et Entegre tesisinden bir görünüm	306
Foto 50: Ergani sanayi sitesinden bir görünüm	308
Foto 51: Ergani küçük sanayi sitesinde dükkânların görünümü	308
Foto 52: Adnan Menderes Mahallesi çıkışından Dicle yoluna doğru kurulan Hayvan pazarı.....	311
Foto 53: Hayvan pazarı şehir merkezine uzak olduğu için seyyar satıcılarda yoğunluğu fırsat bilerek Pazar alanında satış yapmaktadırlar.	311
Foto 54: Adnan Menderes mahallesi içine sıkışmış bulunan buğday pazarında yer alan makineler ve depolardan bir görünüm.....	312

Foto 55: Buğday pazarında ambarlarda toplanarak satışa sunulmayı bekleyen mercimek ambarı	313
Foto 56: Ergani buğday pazarından mercimek ve buğday ambarlarından bir görünüm	313
Foto 57: Eski Çarşı günümüzde peynir pazarı olarak bilinmektedir.....	314
Foto 58: Aziziye Mahallesinde kurulan eski çarşıdan temmuz ayı itibariyle peynir sezonu kapanınca çevredeki köylü ürettikleri ürünleri burada pazarlamaya devam etmektedir.....	315
Foto 59: Ergani’de peynir pazarında ürettiği peynirleri pazarlayan köylüler.....	315
Foto 60: Peynir pazarında yer alan dükkânlardan bir görüntü.....	316
Foto 61: Erganide eski hükümet binası osmanlı mimarisi özellikleri ile inşa edilmiştir.	321
Foto 62: Hilar mağaraları temizleme çalışmalarında ortaya çıkan yeni mağaralar	322
Foto 63: Hilar mağaraları temizleme çalışmalarında ortaya çıkan yeni mağaralar	323
Foto 64: Hilar mağaraları temizleme çalışmalarında ortaya çıkan kırkmerdivenli kuyu	323
Foto 65: Makam Dağı üzerinde yer alan Zülküf Peygamber Makamı.....	324
Foto 66: Makam Dağı üzerinde yer alan Ergani kalesinin günümüze ulaşmış kapısı ..	325
Foto 67: Otluca köyü yakınlarında Enüş peygamber türbesi Dini turizm alanı.	325
Foto 68: Karşıbağlar köyü yakınlarında Tarihi Zilan Mağaraları.....	326
Foto 69: Kikan mağaraları Hilar’da (Sesverenpınar) bulunan mağara yerleşmelerine benzer yapıları bulmak mümkündür.	327

ÖNSÖZ

“Ergani İlçesi’nin coğrafi etüdü” adlı çalışma 2003-2009 yılları arasında doktora tezi olarak bölgesel coğrafya araştırma yöntemleri çerçevesinde hazırlanmıştır. Bilindiği gibi coğrafi olaylar iki şekilde incelenmektedir. Birincisinde coğrafi olaylar (fizikî, beşerî ve ekonomik) tek tek ele alınmakta ve ayrıntılarıyla analiz edilerek ortaya konmaktadır. Bu şekilde analitik metotla yapılan coğrafi incelemeler genel coğrafyayı oluşturur. Fakat coğrafyanın konusunu oluşturan doğal ve kültürel olaylar birbiriyle karşılıklı ilişki içindedir. Yani neden-sonuç bağları ile birbirine örülmüş topluluklar oluştururlar. İşte yeryüzü ünitelerinde farklı olarak meydana gelen bu gruplanmaların toplu bir halde bir bütün olarak incelenmesi ise bölgesel coğrafya sentezlerini oluşturur. Bölgesel coğrafya sentezlerinde, yeryüzünün ayrı özellikler gösteren coğrafi birliklere ayrılması, farklı yönlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerinin belirlenmesi esas alınmış ve böylece ansiklopedik coğrafi bilgi yığınları yerine, insan topluluklarının yaşayış biçimlerini ortaya koymak amaç edinilmiştir. Gerçekten dünyanın en karakteristik tarafı, birbirinden farklı coğrafi görünümlerden meydana gelmiş olmasıdır.

Yeryüzünde belirli karakteristik özelliklerin bir araya gelmesi ile beliren sahalar olarak görülen bölgeleri kısaca, belirli kriterler bakımından benzerlik gösteren yeryüzü parçasıdır şeklinde tanımlayabiliriz. Buna göre benzerlik ya da birlik bölgenin ilk şartıdır. Fakat bu benzerlik ancak belirli kriterler bakımındandır. Ergani bölgesel açıdan birbirinden farklı üç üniteden meydana gelmiştir. Maden dağlık yöresi, Ergani-Bereketli ovaları ve Karacadağ platosu, kendi içersinde kısa mesafelerde morfolojik açıdan böylesine farklı çevrelere ayrılabilen bir alanda farklı yaşam tarzlarının belirlenmesi de kaçınılmaz olur.

Bu çalışmada konu seçiminde itibaren ve tezin başlangıcından bitimine kadar olan süreçte uzaklığını hiçbir zaman hissettirmeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ali YİĞİT’e coğrafya eğitimim her kademesinde yardımları ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Tez’de ikinci danışmanlığımı üstlenen ve tezin her aşamasında dostluğunu ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN’a, Dicle Üniversitesinde bulunan Sayın Yrd. Doç. Dr. Sabri KARADOĞAN’a, tezimde görüşlerinden ve önerilerinden, tezin her aşamasında fikirlerinden ve yönlendirmelerinden sıkça yararlandığım Yrd. Doç. Dr. İ.Oğuz AKDEMİR’e, Sayın bölüm başkanımız Prof. Dr. Saadettin TONBUL’a ve bölümümüz Arş. Gör. Muzaffer SİLER’e sonsuz teşekkür ederim.

Esen DURMUŞ
Elazığ-2009

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

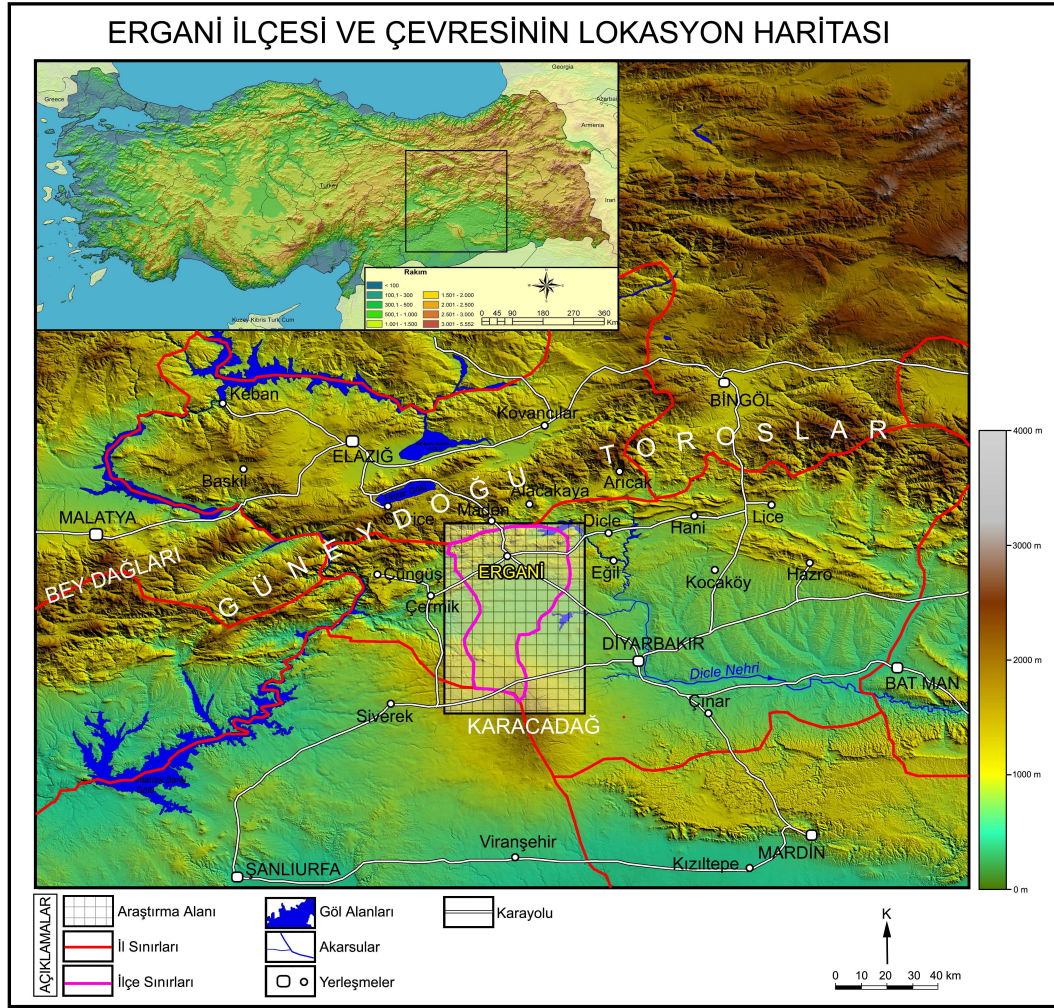
1.1. Araştırma Alanının Başlıca Özellikleri

Çalışmaya konu olan saha, Ergani ilçesini ve yakın çevresini kapsamaktadır. Ergani, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında, 10 km uzaklıkta ve 1526 metre yüksekliğinde Zülküfl (Makam) Dağı'nın derin bir sel yatağına (Huşot deresi) bakan bir birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 955 metredir. Diyarbakır'a 60 km, Elazığ'a yaklaşık 100 km mesafede bulunan Ergani her ne kadar Diyarbakır ili sınırları içerisinde ise de esasen Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır ve yüzölçümü 1.559 km²'dir (Harita 1).

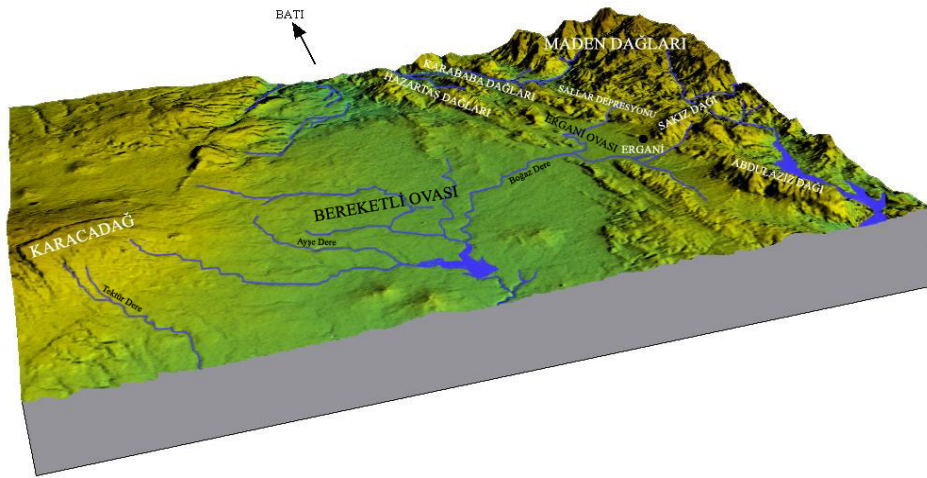
Ergani, Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni birbirinden ayıran sınırın hemen kuzeyinde yer alır. Kuzeyinde Maden Dağları ve Maden çayının sularını topladığı Karalkızı Baraj Gölü, güneyinde Karacadağ volkanik kütlesi, batısında Karababa ve Hazartaş dağları ile Fırat havzasına dahil Şeyhan çayı, doğusunda İncebel ve Abdulaziz dağları uzanmaktadır. İdari açıdan ise, doğusunda Eğil ve Dicle ilçeleri, güneydoğusunda Diyarbakır Merkez ilçe, güneybatısında Siverek (Şanlıurfa) ilçesi, kuzeyinde Elazığ'a bağlı Maden ve Alacakaya ilçeleri yer alır.

Matematiksel konum itibarıyla 38°11'-38°16' K enlemleri ile 39°40'-39°48' D boylamları arasında yer almaktadır. Güneydoğu Toroslar'ın bir parçası durumundaki Maden dağlarının güney uzantılarını oluşturan ve KD-GB yönünde uzanan bir dizi dağlık kütleinin arasında Sallar, Ergani ve Bereketli depresyonları yer almaktadır (Şekil 1).

Türkiye arazisinin özellikle Alpin dönemdeki jeolojik evrimi ile yapısal nitelikleri dikkate alan Ketin (1966) ise tektonik birlik sayısını dört olarak sınırlamıştır. Dağ kuşaklarının orojenik gelişmeleri esasına dayalı olan bu dörtlü birim kuzeyden güneye doğru; Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu Sıradağları veya geniş anlamda Pontidler, İç Anadolu sıradağları veya dar anlamıyla Anatolidler, Güney ve Doğu Anadolu sıradağları veya geniş anlamda Toridler, Güneydoğu Anadolu sıradağları veya Kenar Kıvrımları Bölgesidir (Ketin, 1983; 497). Ergani ve çevresi bu tektonik birlikler içinde “Kenar Kıvrımları Kuşağı” veya Sungurlu (1980)'nun önerdiği üzere “Asuridler” in güney kanadı üzerinde yer almaktadır.



Harita 1: Araştırma Alanının Lokasyon Haritası

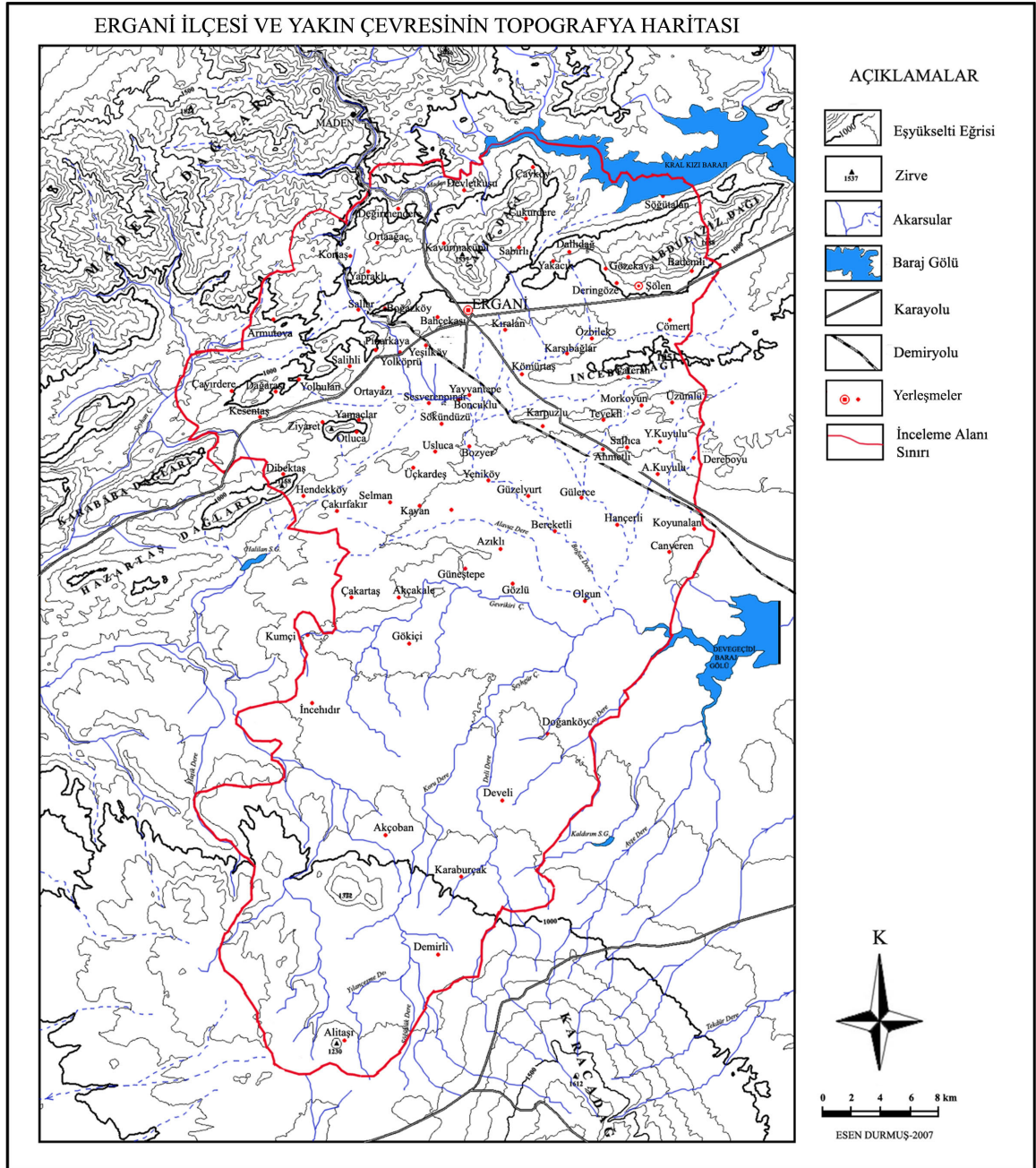


Şekil 1: Ergani'nin Üç Boyutlu Görünüşü

Jeomorfolojik açıdan Ergani kuzeyde Güneydoğu Toroslar ve güneyde Karacadağ volkanik kütlesi arasında yer almaktadır. Bu alanlar arasında Kenar Kıvrımları kuşağı ve Diyarbakır havzasının kuzeydeki son sınırını oluşturan Bereketli havzalarından oluşmaktadır. Kuzeyde Maden dağlık kütlesi GB-KD doğrultusunda uzanmaktadır. Bu dağların yapısını Üst Kretase yaşlı birimler oluşturmaktadır. Bu dağların güneyinde Kenar Kıvrımlarını oluşturan plato alanlarına geçilmektedir. Bu platolar ise genellikle Üst Miyosen yaşlı kireçtaşlarından oluşmaktadır. Kenar kıvrımları arasında Ergani, Sallar, Kesentaş gibi depresyon ovaları genel orografyaya paralel olarak uzanmaktadır. Ergani şehri ise Makam Dağı eteklerinde bir birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Ergani ovasından geniş bir boğazla ayrılan Bereketli Ovası'nın güneyinde ise Karacadağ volkanik arazilerine geçilir. Karacadağ volkanının merkezi kısımları dağlık bir karakter gösterirken araştırma sahası dışında kalmaktadır. Araştırma sahası içinde ise volkanik bir plato görünümündedir. Bu volkanik plato üzerinde ise yer yer parazit koniler belirgin yükseltilere karşılık gelmektedir. Kenar kıvrımları kuşağının yapısı gereği karstik şekillerde gelişme imkanı bulmuştur. Araştırma alanı içerisinde akarsular yapıya dik bir şekilde akmaktadır. Bunun sonucunda da depresyonlar arasında çeşitli boğazlar oluşmuştur.

Sahada jeomorfoloji ve tektonik kadar olmasa da coğrafi açıdan bir diğer belirleyici faktör iklimdir. Sahadaki yağış ve sıcaklık değerlerine bakıldığında sıcaklık hiçbir ayda 0 °C nin altına düşmezse de günlük ve mevsimlik amplitüdün (27,5 °C) yüksek olduğu dikkati çeker. Bu nedenle sahada kuvvetli bir mekanik çözülme hâkimdir. Yine makro iklimik açıdan sahaya bakıldığında don etkinliğinin hiç olmadığı görülür. Sıcaklığın en düşük olduğu ocak ayında bile sıcaklık 2,1 °C'lerde seyrederek. Sıcaklığın en yüksek olduğu Temmuz ayında ise sıcaklık 29,6 °C yıllık ortalama sıcaklık 15,3 °C dir. Yıllık 767,4 mm. yağış değerleri ile çevresinde bulunan alanlardan nispeten daha fazla yağış değeri kaydedilmiştir. En fazla yağış 143,4 mm ile Aralık ayında, en az yağış ise 6,4 mm ile Haziran ayında düşmektedir (Gürgen, 2001).

Ergani'nin günümüzdeki hâkim bitki örtüsü step ve ağaçlı steptir. Orman varlığı bakımından fakirdir. Fakat geçmiş dönemlerde arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda İlçe merkezine 8 km. uzaklıkta yer alan Çayönü Tepesinde bulunan, meşe (*Quercus*), dişbudak (*Fraxinus*), fıstık/melengiç/sakız (*Pistacia*), badem (*Dmygeaus*), ılgın (*Tamarix*) gibi ağaç cinsleri sedanter hayatın başladığı devirlerde açık alanlı orman veya ağaçlı step örtüsünün varlığını açıkça göstermektedir. Ancak uzun yıllar boyunca ormanlar, bilinçsizce tahrip edilmiş ağaçlar keleklerle, Musul'a ve Bağdat'a taşınmıştır. Ayrıca Ergani bakır madenlerinin odunla işletildiği dönemlerde, civarda bulunan ormanlık alanlar yok edilmiştir. Bugün Ergani'nin kuzey kesimindeki dağlık alan meşe ormanları ile kaplıdır. Korunmaya alınan alanlarda ormanların geliştiği gözlenmektedir. Geniş dağlık alanlar ne yazık ki çıplaktır (Sayhan, 1998).



Harita 2: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası

Ergani'deki belli başlı toprak çeşitleri ve bunların dağılımları ile sahanın jeomorfolojik ve iklimatik özellikleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Toprak oluşumunda anakaya, iklim, akarsular ve volkanik olaylar etkilidir. Ergani'de görülen başlıca toprak tipleri kırmızı kahverengi topraklar, Vertisoller, İntrazonal topraklar, Volkanik topraklar ve Alüviyal topraklardır. Büyük toprak gruplarından Zonal topraklar grubunda yer alan kırmızı kahverengi topraklar yarı kurak iklim şartları altında gelişmiştir. Bu topraklar tarımsal potansiyeli arttırmaktadır. Sahadaki karstlaşmaya bağlı olarak geniş alanlarda görülen Vertisoller ise, killi ve kireçli olup, nötral bir reaksiyon gösterir. İntrazonal topraklar dağlık ve eğimli kesimlerde görülürler. Azonal topraklardan alüviyal topraklar boğaz derenin açmış olduğu vadi içersinde yer alır. Karacadağ'ın etki alanındaki topraklar ise volkanik topraklar grubuna girer (Sayhan, 1998).

Sahanın hidrolojik özellikleri göz önüne alındığında akarsular, yamaç ve vadi kaynakları, güneyde ise Karacadağ volkanik kütesinden çıkan kaynakların oluşturduğu dere ve çaylara rastlanır. Ergani çevresinde Dicle nehrinin kaynak kollarını oluşturan belli başlı 3 akarsu vardır. Bunlar, Maden, Boğaz ve Hersin çaylarıdır. Maden çayının su toplama havzasında Kralkızı Baraj Gölü ve karacadağdan doğan dereler ile Kuzeydeki fay ve vadi kaynaklarından doğan dere ve çaylarda Devegeçidi Baraj Gölünü oluşturmuştur.

Dünyanın en eski ve köklü medeniyetleri Mezopotamya ve Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Eski medeniyet merkezlerinin kesiştiği bu iki bölgeyi birbirinden ayıran kesin sınırlar yoktur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bu iki yerleşim sahası arasında bir geçiş bölgesi sayılabilir. Ergani de bu geçiş bölgesinde yer almaktadır. Anadolu ve Mezopotamya'da kurulan gelişmiş medeniyetler, çeşitli toplulukların yerleşme ya da istila amacıyla bu alanlara yönelmelerine sebep olmuştur. Bölgeye gelen topluluklar, bir yandan yerli halkın kültüründen etkilenirken bir yandan da bu kültüre kendi unsurlarını katmışlardır. Bu kültürel yoğrulma süreci, her yeni gelen topluluklarla daha da zenginleşerek yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Ergani tarihi dönemler içinde sürekli önemli bir yerleşme özelliği göstermektedir. Ergani içinde yer aldığı Dicle vadisinin, hemen her devirde önemini koruyan yolların geçit yerlerinden birine karşılık gelmesi ve Mezopotamya ile Anadolu arasında sınır oluşturabilecek bir konumda bulunması nedeniyle, sürekli, devletlerarasındaki mücadelelere sahne olmuş ve bu mücadelelerin sonuçlarına göre devletlerarasında kısa sürelerle el değiştirmiştir. Böylece günümüze kadar birçok kavmin hâkimiyetine girmiş ve onların medeniyet ve kültürlerine sahne olmuştur.

Ergani'nin gelişmesinde ulaşım faktörü çok önemlidir. Şehir kimliği kazanmasının sebeplerinden birisi, ulaşımına bağlı olarak, canlı bir karayolu ve demiryolu güzergâhına sahip

olmasıdır. Ergani Elazığ-Diyarbakır karayolu, Çermik, Dicle, Siverek karayolları güzergahı üzerindedir.

Ergani'nin tarihi dönemler içerisindeki idari statüsüne baktığımızda, Diyarbakır bölgesi Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğuna katıldığı zaman şekillenen idari taksimatta Ergani' yi Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak olarak görmekteyiz. Bu özelliğini 1876 yılında Madeni Hümayumun merkezi, günümüzde ise Ergani ilçesi Diyarbakır İline bağlıdır. İlçe sınırları içinde bir şehir, bir belde, 82 köy ve 103 adet mezra bulunmaktadır.

Ergani ilçesi yerleşme coğrafyası açısından üç ayrı bölümde incelenebilir. Birinci bölüm olan Gevrikiri (Boğaz) Çayının güneyinden Karacadağ eteklerine kadarki alanda yerleşmeler seyrek dokulu ve ancak yedi köy yerleşmesi yer alır. Yerleşmeler daha çok mezra ve ağıl yerleşmeleri şeklindedir. Gevrikiri (Boğaz) Çayının kuzeyinden Güneydoğu Toroslara kadar olan depresyon ovaları boyunca yerleşmeler daha çok karayolu ve akarsu boylarında birbirine yakın, bir hat boyunca dizilmiş izlenimi verir. Bu alanlardaki yerleşmeler ovalık alanlarda höyükler etrafında ya da üzerinde kurulmuştur. Maden Çayına kadar olan yüksek kesimlerdeki yerleşmeler ise vadi boyları, yamaçlar ve aşınım yüzeyleri üzerinde kurulmuştur. Bu özellik yerleşme coğrafyası açısından farklı bir özelliği ortaya koyar. Köy ve köy altı yerleşme birimlerinin büyük bir kısmı kuzeydeki Maden dağları ile Ergani-Bereketli ovaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Yine dağlık saha ile depresyon alanında ki geçiş sahasında yer alan yerleşme birimleri tarımsal aktivitelerini sürdürebilmek için her iki alandan avantajlı bir şekilde yararlanmak amacı ile geçiş sahası üzerinde yoğunlaşmışlardır. Karacadağ volkanının aktif olduğu dönemlerde çıkardığı volkanik malzemenin bir örtü halinde uzandığı Ergani ilçesinin güney kesimi bu alandaki volkanik malzemenin henüz ayrışmamasından ve toprak özelliği kazanamamasından dolayı tarımsal faaliyeti sınırlandırmaktadır. Bu özellikten dolayı Ergani ilçesinin güney kesimi yerleşme ve nüfus açısından yoğun bir özellik göstermemektedir. Ergani ilçesinin kuzeyi ve güneyinde birçok daimi ve geçici yerleşme tipine rastlanılmıştır.

Ergani ile ilgili sağlıklı nüfus verilerine Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımlarında rastlamaktayız. Bu sayımında toplam nüfusun %15,8'i şehirde, %84 'ü kırsal kesimde yaşarken 2000 yılına gelindiğinde toplam nüfusun yarıdan fazlası %54'ü şehirde, % 46'sı kırsal kesimde yaşamaktadır. Ergani de şehirli nüfusun artışında hizmet, sanayi ve ticaret sektöründe meydana gelen gelişmelerin yanı sıra özellikle 1980'li yıllardan sonra terör olayları sonucunda güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılması şeklinde gerçekleşen göç olayları rol oynamaktadır.

Nüfus bakımından 2000 yılına kadar Diyarbakır'ın Bismil ve Silvan'dan sonra üçüncü

büyük ilçesidir. 2007 yılında ise nüfus açısından birinci ilçesi durumundadır. Nüfus artış hızına baktığımızda Diyarbakır ile birbirine yakın değerler göstermekle birlikte, ülke nüfusunun artış hızından genellikle yüksektir. En düşük nüfus artış hızı 1940–1945 döneminde, en yüksek nüfus artış hızı ise 1965–1970 döneminde kaydedilmiştir, Nüfus artış oranı ise aynı özellikleri göstermekle birlikte % 3,2 ile % 76,1 arasında değişmektedir.

Ergani ekonomisi, sırasıyla hizmetler, sanayi ile tarım ve hayvancılık sektörüne dayanmaktadır. İlçe merkezinde çimento, un fabrikaları ve et entegre tesisi bulunmaktadır. Ayrıca ilçede 135 işyerinden oluşan küçük sanayi sitesi mevcuttur.

Ergani ilçesinin genel arazi kullanımına baktığımız zaman arazinin 766.680 dekarı yani toplam arazinin (%52) tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Bu oranın 707.750 dekarı yaklaşık %92'si kuru tarım alanı, 58.930 dekarı (%8) sulu tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Arazinin 390.400 dekarı (%26) çayır-mera alanı, 170.000 dekarı (%11) orman alanı ve 162.000 dekarı (%11) de tarıma elverişsiz alan olarak kullanılmaktadır.

Ergani ilçesi tarihi ve doğal güzellikleri bakımından zengin bir turizm potansiyeline sahiptir. Ancak turizmin gerektirdiği alt yapı ve tanıtım hizmetleri son derece yetersizdir. Tarihi ve turistik yerler olarak; Çayönü, Hilar Mağaraları, Meryem Ana Kilisesi, Bademli Mağaraları, Zülküfil Dağı, Üç Kardeş Köyü Höyükleri, Dünyanın en eski volkanik dağlarından olan Karacadağ ile Doğan köyü Han mezrasında bulunan tarihi Kral Yolu üzerindeki han sayılabilir.

1.2. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Ergani ve yakın çevresi, coğrafyacılar ve diğer disiplinlerde yer alan birçok bilim adamı tarafından çalışmalarda yüzeysel veya detaylı olarak ele alınmıştır. Coğrafi çalışmalarda Ergani bölge, bölüm ve yöre ayırımında ve daha yüzeysel olarak ele alınırken, Jeolojik çalışmalarda bölgenin jeolojik ve tektonik özellikleri kapsamlı olarak incelenmiştir. Ergani ve çevresinin yeryüzünde bilinen en eski yerleşim alanlarından birisi olması nedeni ile sahada arkeolojik ve tarihi oldukça kapsamlı çalışmalar da yapılmıştır.

Coğrafi Çalışmalarda Ergani

Araştırma alanımızı **Darkot**, 1941'de yapılan *1. Türk Coğrafya Kongresi'nde* çizilen sınıra uygun olarak, Doğu Anadolu Bölgesi'ni Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden ayıran sınır çizgisi olarak belirlemiştir. Bu çizgi Torosların dış sırasını meydana getiren Güneydoğu Torosların güneye bakan yamaçları önünde geçirilmektedir. Böylece batıdan doğuya doğru gidilirken Çermik, Ergani ve Bitlis Doğu Anadolu Bölgesine kalmakta fakat daha doğuda sınır

çizgisi Siirt şehrini bir körfez gibi içine alacak surette Güneydoğu Anadolu'ya bırakmaktadır.

Erol, Türkiye'nin doğal yöre ve çevreleri adlı eserinde daha çok jeomorfolojik birimleri esas alarak yaptığı bölümlenmede Diyarbakır havzasını Güneydoğu Anadolu'nun Doğu Bölümü içinde ele almıştır. Bu bölümü de Yukarı Dicle Yöresi ve Mardin Yöresi olarak iki alt birime ayırmıştır. Güneydoğu Toroslar ve çevresinin de dâhil olduğu Araştırma sahasını da Yukarı Dicle Yöresi içine dâhil etmiştir. Bu yöreyi Yukarı Dicle Batı Çevresi, Yukarı Dicle Doğu Çevresi, Ergani Çevresi ve Karacadağ olarak çevrelere ayırmıştır (Erol, 1983). Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerindeki Çermik-Ergani-Dicle-Hani-Lice ve Kulp çevreleri ise *Ergani çevresi* adıyla Güneydoğu Anadolu'ya bırakılmıştır.

Gürgen, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin iklimi adlı çalışmada Ergani ilçesinin iklim verilerine de yer vererek iklim açısından sahanın özelliklerini belirtmiştir (Gürgen, 2001).

Louis, *Landeskunde der Türkei* adlı kitabında, daha çok orografik doğrultuları esas alarak Türkiye'yi 10 büyük bölgeye ayıran tasnifinde Toroslar'ı bölümlerken Ergani Torosları adını verdiği kısmı Akdağ doğusunda Genç-Hani arasında bitirmiş. Doğu kısımda kalan Çüngüş, Çermik, Ergani, Dicle, Hani ilçelerini Ergani Torosları içinde değerlendirmiştir (Louis, 1985).

Saraçoğlu, çalışma alanını Asıl Doğu Toroslar başlığı altında incelemiş, yükselti ve yeryüzü şekillerinin farklılığına bağlı olarak bu alanı batı ve doğu Toroslar olarak ikiye ayırmıştır. Fırat boğazından başlayarak Kulp deresine kadar olan alanı Batı Toroslar diye nitelendirmiş bu alan Ergani, Çüngüş, Çermik ve Dicle ilçelerini dahil etmiştir. (Saraçoğlu, 1987).

Sayhan, "Ergani Ovasının morfolojik müşahedeleri" adlı çalışmada Ergani ovasını tektonokarstik bir ova olarak belirtmiş ve boğaz çayın geriye doğru aşındırması ile Sallar depresyonu Ergani ovası ve Bereketli ovalarının bir birine bağlandığını belirtmiştir. Yine sahanın oluşumunda Karacadağ volkanizmasının ve tektonik hareketlerin rolü üzerinde durmuştur (Sayhan, 1998).

Sözer, Diyarbakır Havzası adlı çalışmada havza boyunca yer alan yerleşmeler üzerinde durmuş ve Ergani ilçesini de yerleşim tarihi ve ekonomik özellikler açısından değerlendirmiştir (Sözer, 1974).

Yiğit, Güneydoğu Toroslar'ın kuzeydeki çukur alanlarla olan sınırı tartışmaya gerek bırakmayacak kadar belirgin olduğunu ancak güneydeki sınırı o kadar net olmadığını

belirtmektedir. Bu kısımda genellikle Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden veya bu dağların dış sırasından geçen iki farklı sınır çizgisi karşımıza çıkmaktadır. Zengin tarım potansiyeli ile Güneydoğu Toroslardan ayrılan ve iki kat daha fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan, hemen tüm sosyal ve ekonomik ilişkileri Diyarbakır havzası ile olan bu yerleşmelerin Güneydoğu Anadolu'ya bırakılması daha doğrudur diye değerlendirmiştir (Yiğit, 2002).

Yücel, Güneydoğu Toroslar'ın Pervari doğusu Reşadiye çizgisine kadar uzandığını belirtmekte ve bu yöreyi ele alırken Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinde yer alan Çermik, Ergani, Lice, Kulp ve Pervari çevrelerini de bu yöre içerisinde değerlendirmektedir. Bu alanı Yücel Güneydoğu Toroslar yöresi içinde Doğu Anadolu'ya dahil etmiştir (Yücel, 1987).

Jeolojik Çalışmalarda Ergani

Polat 1994, Ergani ve Çermik arasındaki sahanın jeolojik özelliklerine yer verilmiştir. İnceleme alanımız jeolojik yapı yönünden Güneydoğu Anadolu Torosların dış kenarını oluşturan şaryajlı ekaylı ve faylı bir antiklinaryum üzerinde olduğunu belirtmiş, Güneyde Tersiyer sedimentlerinden ve Pliyo-Kuvaterner volkaniklerinden oluşmuş Diyarbakır havzasına geçildiğini vurgulamıştır. Araştırma alanının en kuzeyinde ise Ergani-Kevan-Çermik antiklinali üzerine bindirmiş olan ofiyolitik seri bulunduğunu belirterek Çermik ve Ergani ilçesinin jeoloji ve tektonizması üzerinde durmuştur (Polat, 1994).

Altınlı 1953, Arni 1941, Bamba 1976, Bender 1954, Blumenthal 1944, Chaput (Çev: Ali Tanoğlu) 1976, Duran, Şengündüz, Sayılı, Soylu, Aras 1996, Duran, Şemşir, Sezgin ve Perinçek 1988, Ercan, Fujitani, Matsuda, Notsu, Tokel 1990, Erdoğan 1982, Erdoğan, Yavuz 2002, Günay 1998, Güven, Dinçer, Tuna, Tezcan, Çoruh 1998, Haksal 1981, İnceöz 1989, Ketin 1953, Ketin 1959, Ketin 1966, Ketin 1986, Ketin, Sungurlu, 1992, Sungurlu 1974, Şaroğlu, Güner, Kidd, Şengör 1983, Tardu ve Akçay 1990, Tatar ve İnceöz 1991, Tchalenko 1980, Yalçın 1985, Türkünal 1980, Yalçın 1985 vb jeologlar gerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi gerekse de Kenar Kıvrımları ile ilgili tektonik ve jeoloji ağırlıklı çalışmalar yapmışlardır.

Arkeolojik Çalışmalarda Ergani

Çambel, Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma projesinde Prof. Dr Robert J. Braidwood tarafından İstanbul ve Chicago Üniversiteleri ortak araştırma projesi olarak 1962 yılında ilk üretimciliğe geçiş aşamasının tüm doğal verilerini ve arkeolojik açıdan hiç bilinmeyen bölge olan Yukarı Dicle Havzasında tarımcı ilk köy topluluklarını ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalarda Çayönü yerleşmesini M.Ö. 7250-6750 yılları arasında tarihlendirerek Mezopotamya ve Anadolunun insanlık tarihi açısından önemini ilk ortaya çıkaran bilim

adamları olmuşlardır (Çambel, 1956)

Özdoğan, A.E. Çayönü yerleşmesinin Çanak-çömleksiz Neolitikteki Yeri adlı doktora çalışmasında küçük buluntular üzerine yorumlar yapmıştır. Mehmet Özdoğan ile birlikte 1995 yılındaki bütün kazı çalışmalarını yürüterek Çayönü yerleşmesi ve Neolitik dönem hakkında bilgiler vermiştir (Özdoğan, 1994).

Özdoğan, M., 1956 yılında başlayıp 1990 yılına kadar süren Çayönü Neolitik yerleşmesinde yapılan kazıların 1984 yılından sonraki bölümlerinde kazı başkanlığı ve bulgularla ilgili yerleşme tarihi, nüfus ve tarımsal yapısına ait bulgular verilmiştir.

Sevin, Anadolu arkeolojisini genel olarak aldığı eserinde Neolitik yerleşmelerden bahsederken Çayönü yerleşmesinin arkeolojik buluntuları ve yerleşme özellikleri üzerinde durmuştur (Sevin, 1994).

Tarihi Kaynaklarda Ergani

Beysanoğlu, Diyarbakır tarihi adlı üç ciltlik çalışmalarında Diyarbakır tarihi yanında Ergani tarihine de yer vermiştir. İdari taksimat açısından Diyarbakır'a bağlı kaza merkezi, sancak merkezi ilçe merkezi gibi statüleri hakkında bilgiler vermiştir (Beysanoğlu, 1997).

Erpolat, "XVI yy. Ergani sancağında Viran Köyler Meselesi" adlı yüksek lisans tez çalışmasında sahanın o dönemdeki durumunu tahrir defterleri ve salnameler ışığında ele almış, viran köyler üzerinde durularak nüfus yapısı, yerleşme özellikleri ve tarımsal yapısı hakkında bilgiler vermiştir (Erpolat, 1993).

Üzülmmez, Çayönü'nden Ergani'ye Uzun bir Yürüyüş adlı eserinde Ergani tarihini Çayönü Neolitik yerleşmesinden başlatarak dönemler halinde egemenliği altına girdiği devletler, sosyal ve kültürel örf ve adetler gibi konulardan bir nevi hikayemsi bir eser vermiştir (Üzülmmez, 2005).

Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde madencilik adlı çalışmasında Türk tarihi dönemlerinde madencilik çalışmaları üzerinde durmuştur. Her ne kadar Ergani madenleri olarak bahsedilen yer aslında Elazığ'ın Maden ilçesine ait bakır madenleri işleme sahasına karşılık gelse de dönemler halinde verdiği çalışmasında Ergani'nin tarihi dönemlerdeki statüsü hakkında bize fikirler vermektedir. Ergani ilçesinin bu dönemlerde bu bakır madenlerine yakın olması, maden beylerinin Ergani'de ikamet etmesi, madenleri sevk etmek için yapılan yol yapımı çalışmaları, eğitim kurumlarının Ergani'de bulunması şehir kimliği kazanmasına neden olduğunu

vurgulamıştır (Tızlak, 1997).

Yılmazçelik, XIX Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır adlı çalışmasında Güneydoğu Anadolu'nun çok önemli bir siyasi, kültürel ve iktisadi merkezi olan Diyarbakır siyasi avantajları ve iktisadi yapıdan kaynaklanan önemi vurgulanmıştır. Çalışmada Ergani ilçesine ait yerleşme özellikleri, nüfus ve iktisadi özellikleri tüm ilçeler ve bağlı sancaklar dahilinde vermiştir (Yılmazçelik, 1995).

1.3. Araştırmanın Amacı

19. yüzyılın başı ile birlikte, savaşlar, dış etkiler, göçler, siyasal ve ekonomik krizler, hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik yapı, yaşam tarzındaki değişimler ve farklılaşmalar sonucunda ortaya çıkan sanayileşme ve şehirleşme, ülkemizde etkisini ancak 20.yy. son yarısında göstermiştir. Değişen fiziki ve sosyal yapı ile birlikte farklılaşan coğrafi mekân organizasyonları, gerçek şehirler denen sanayi ve ticaret şehirlerini meydana getirmeye başlamıştır. Ergani, ülkemizde meydana gelen bu değişimi ve mekân-insan etkileşimini en iyi yansıtan küçük şehirlerden birisidir. Ergani uygun konumu ve bu konumun getirdiği ulaşım avantajları, farklılaşan yapısı ile yeni şehir tipine çabuk uyum göstermiş ve ülkemizin güneydoğusunda çok hızlı gelişen merkezlerden birisi olmuştur.

Çok yüksek göç ve nüfus artış hızı, Ergani ilçesinde de köyler ve kent arasındaki gelir ve yaşam standartları farklı hayat tarzlarını da beraberinde getirmiştir. Köylerde var olan nüfusun sürdürülebilirliği ve kentte ani yoğunlaşmaları önlemek için kırsal alandaki fiziki ve beşeri unsurların kırsal nüfus ve yaşam tarzı üzerindeki etkisini ve sonuçlarını tespit etmek ve bunları olumlu yönlendirmek için yapılması gerekenler tez için önemli bir amaçtır.

Ergani'de hızlı kentleşme üzerine vurgu yaparken önemli olan kentli nüfusun artışı değil, kentleşmenin niteliğidir. Şayet kente gelebilecek olan göçmenler için şimdiden mekân organizasyonları yapılır ve işsiz bir nüfus yığını oluşturulmaz ise geleceğe uygun sağlıklı bir gelişim çizgisi yakalanmış olur. Fakat kente gelen nüfus işsiz ve gecekondü nüfusu olursa o zaman Ergani'nin geleceği elinden alınmış olur. Buna yönelik tedbirler şimdiden alınmalı ve 50-100 yıl sonrası görülmeye çalışılmalıdır. Bunun alt yapısının hazırlanmasında ise kesinlikle coğrafi çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü hızı, coğrafi dağılışı, sorunları plan konusu olabilen bir kentleşme kuşkusuz gelişimin en büyük destekçisidir. Böylece köy ile kent arasındaki ayrılıklar geniş ölçüde giderilebileceği gibi, büyük kentlerde yoğunlaşan nüfus, yığın şeklini almaz, üretim ve yatırım kolaylaşır. Yapılacak bu tür uygulamalarla bölgesel dengesizlikler de giderilebilir. Ayrıca daha önce vurgulanan nüfus artışı, göçler, şehir içi arazi kullanılışı, düzenli ve farklı şehrsel fonksiyonların mekân organizasyonları, örnek teşkil edecek biçimde ortaya

konmaya çalışılmıştır. Ergani'nin gelecekte hem aynı süreçten geçecek diğer şehirlere model olması yolunda hem de kentin gelişmesi süreci sırasında alınması gerekli tedbirler, mekânsal analizler, problemlerin tespit edilmesi, coğrafi açıdan yapılabilecek çözüm önerilerini ve katkıları tespit etmek amaçlanmıştır.

Yukarıda özetlenen birçok farklı unsuru bünyesinde barındıran Ergani'de bu değişimi, dönüşümü gözlemlemek, coğrafi mekân-nüfus ve fonksiyonları arasındaki karşılıklı ilişkiyi analiz etmek yorumlamak ve coğrafi alt yapı ile insan arasındaki ilişkileri detayları ile saptamak için çalışılmıştır. İnsanın oluşturduğu faaliyetlerin mekânsal dağılışını, nedenleri ve sonuçları ile karşılaştırmalı olarak ortaya koymak, doğal çevre ile beşeri çevrenin kendi içinde ve birbirleri ile olan ilişkilerinin şehir ve kırsal üzerindeki etkilerini araştırmak bu tezin amaçları arasındadır.

Tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi Coğrafyanın da en önemli görevlerinden birisi toplumda ve toplumun organizasyonlarında meydana gelen değişimi gözlemlemektir. Tüm sosyal alanın her an değişim içinde olduğu bilinci ile bu değişimin yavaş ya da hızlı olduğunu çeşitli yönleri ile karşılıklı etkileşiminin mekân üzerinde nasıl gerçekleştiğini belirlemek, yorumlamak ve yeni bilgiler üretmek amacın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Ergani İlçesi'nin beşeri ve fiziki özelliklerinin insan ve mekân üzerindeki karşılıklı ilişkilerinin ve bunların etkilerinin araştırılacağı, mevcut durumun sebepleri ile birlikte analizinin yapıldığı ve geleceğe yönelik plan ve önerilerin verilmeye gayret edildiği tez çalışmasında, metodolojik olarak coğrafyanın ilke ve prensipleri, konuya yaklaşımları esas alınmıştır. Konular bölgesel coğrafya sistematigi içinde beşeri faaliyetler ve etkili olan faktörler yaklaşımı ile ele alınmıştır. İlçede araştırılan tüm konular, mekân-insan etkileşimi, nedenleri, bağlantıları, korelatif ilişkileri, sonuçları ile coğrafi bakış açısı ile incelenmiştir. Şehirle ve kırsal alanla ilgili olarak diğer bilim dallarının yaklaşımları da dikkatle incelenerek, konuya yaklaşımları ele alınmış ve kıyaslamalar yapılmıştır. Bununla beraber birçok bilimsel akıl yürütme metotları ile istatistikî metotlardan faydalanılmıştır.

Ergani ilçesi bölgesel coğrafya prensipleri çerçevesinde çalışılmamış fiziki ve beşeri coğrafya açısından da oldukça zengin ve ilginç bir sahadır. Bu nedenle sahanın öncelikle doğal çevre özelliklerinin ve bu özelliklerin beşeri yaşama etkileri araştırılmıştır. Yer şekillerinin karakteri ve orijini yanında mevcut arazi kullanılışının niteliği ve uygun kullanım stratejilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Sahadaki ileriye dönük yatırımların bir plan çerçevesinde gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır. Bunun alt yapısının hazırlanmasında ise kesinlikle coğrafi çalışmalara ihtiyaç vardır.

Yine araştırma alanının Diyarbakır'ın 2007 ve 2008 ADNKS sonuçlarına göre en büyük ilçesi ve kuruluş tarihi açısından günümüzden 7.000–10.000 yıl öncelere dayanan bir geçmişe sahip olması dolayısıyla gelişim potansiyelleri, eğilimleri, etki alanı ve bunun öteki yerleşim birimleri ile olan ilişkisinin de ortaya konulması ve farklı alternatiflerin sunulması gerekmektedir. Mekân-insan organizasyonlarının ortaya konulduğu bu çalışmada fiziki ve beşeri problemlerin tespit edilmesi, alınması gereken tedbirler, mekânsal analizler, coğrafi planlamalar, çözüm önerilerini belirlemek amaçlanmıştır.

Yukarıda özetlenen birçok farklı unsuru bünyesinde barındıran Ergani ilçesinde coğrafi açıdan jeomorfolojik birimler arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve coğrafi alt yapı ile insan arasındaki ilişkileri detayları ile saptamak bir başka amacımızdır. Ayrıca insanın oluşturduğu faaliyetlerin topografik anlamda dağılışını, nedenleri ve sonuçlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymak, özelliklerini ve etkilerini kendi içinde ve birbirleri ile olan ilişkilerini araştırmaktır. Yine mekânın değişim içinde olduğu bilinci ile bu değişimin yavaş ya da hızlı olduğunu çeşitli yönleri ile karşılıklı etkileşiminin mekân üzerinde nasıl gerçekleştiğini belirlemek ve yeni bilgiler üretmek amacın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Hepsinden önemlisi genellikle idari sahasında etkili olan şehrin, çevresi tarafından nasıl algılandığını, çevrenin ne tür coğrafi özelliklere sahip olduğunu ve bu özelliklerin beşeri faaliyetlere nasıl yansıdığını analiz ederek ortaya koymak ve coğrafyanın dağılış prensibi ile birlikte sentezlemek gibi genel bir amaç edinilmiştir. Bu dönemde özellikle siyasi amaçlı olarak Ergani'nin il olma teklifi değerlendirilmiş ve coğrafi bir yaklaşımla teklifin nedenleri ve sonuçları tartışılmıştır.

Ergani ilçesinin coğrafi konumu ve sınırlarının son yıllardaki idari değişikliklerle almış olduğu şekil idari ve fiziki perspektif içerisinde yansıtılacaktır. Sınırlanan saha içerisindeki doğal ve beşeri faaliyetlere ait özellikler tespit edilerek, alan içerisindeki özel farklılık ve benzerlikler ortaya konulmuştur. Nitekim Ergani'de ova, akarsu vadileri, dağ yamaçları ve dağlık alanlar şeklinde sınıflanabilecek morfografik birim ve kademelerde yer alan birbirinden çok farklı alanlar ve bu alanlarda ortaya çıkan nispeten farklı yaşamlar vardır. Böylece Ergani ilçe sınırları içerisinde yapılacak yöresel tespitlerle coğrafi çevrenin insan hayatı üzerindeki etkilerini ortaya koyan bir kompozisyon ortaya konmuştur.

Araştırma alanı içerisinde tarımsal potansiyel açısından önemli bir değere sahip olan topraklar ve bu toprakların tarımsal faaliyetler üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde ele almak diğer bir amacımızdır. Nitekim Ergani Ovası tarımsal potansiyel açısından kuru tarıma olanak sağlayan yarı kurak bir iklim özelliği yansıtmaktadır. Dağların etek bölümleri ve tepelik alanlar ise kahverengi orman topraklarıyla örtülüdür. Bu topraklar da özellikle tahıl tarımı açısından öneme sahiptir. Bağcılık ve meyvecilik özellikleri ile de farklı ekonomik yöreler ortaya çıkmış

bunlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Bölgesel coğrafya araştırmalarının asıl amacı, yeryüzünü ayrı özellikler gösteren coğrafi birliklere ayırmak, bunların farklı yönlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerini belirlemektir. Yani bölgesel coğrafya, farklı yerlerin kendine özgü farklı özelliklerinin ortaya konulması ve bir parçasını oluşturdukları daha geniş sistemlerle ilişkilerinin incelenmesiyle uğraşır. Bunu yapabilmek için de, bölgeyi meydana getiren unsurların bölge yapısındaki rollerini araştırmak ve genel karakterini ortaya koymak gerekir. İşte bu amaçla ülkemizde daha önce yapılan coğrafi araştırmaların temel amacı farklı özelliklere sahip coğrafi üniteleri ayırmak olmuştur. Yine Ergani ilçesi ve yakın çevresinin fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri ortaya konduktan sonra bölgesel coğrafya prensipleri dâhilinde ayrıntılı bir yöresel etüdü yapılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmada Ergani Yöresi kavramı tartışılmıştır.

Özetle bu tezde; büyük bir ilçenin kırsal ve kentsel potansiyelinin tespit edilmesi, kırsal alanla şehrsel alanda kendine özgü karakterlerin ortaya konması, iklimin ve coğrafi konumun ilçeye kazandırdığı özelliklerin araştırılması, şu anki gelişiminde etkili olan nüfus, yerleşme ve şehrsel fonksiyonları ile bütün olarak araştırılıp incelenmesi ve bunun gelecekte nasıl bir Ergani olacak ve daha iyi nasıl olabilir sorusuna ışık tutması amaçlanmıştır. Ergani'nin durağan bir kent görünümüne bürünmemesi için yapılacaklarda bu çalışmanın da katkısının olması en önemli beklenti olacaktır.

1.4. Araştırmanın Metodu

Ergani ilçesi ve yakın çevresi fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri ile bu özelliklerin insan ve mekan üzerindeki karşılıklı ilişkilerinin ve bunların etkileri ekseninde araştırılacağı mevcut yapının gelişim süreciyle birlikte yapısal analizinin yapıldığı ve yorumlandığı bu tez çalışmasında, metodolojik olarak coğrafyanın prensipleri, konuya yaklaşımları esas alındı. Sahada yeryüzü-insan etkileşimi, nedenleri, bağlantıları, korelatif ilişkileri, sonuçları ile coğrafi bakış açısı ile incelendi. Saha ile ilgili diğer yerbilimleri disiplinlerinin de yaklaşımları dikkatle incelenerek konuya yaklaşımları ele alındı ve karşılaştırmalar yapıldı.

Tez çalışmasının ilk aşamasını, çalışma sahası ve çalışma evreni ile ilgili literatür araştırmaları oluşturuldu. Ergani ilçesi ile ilgili farklı bilim dallarına ait tezler, makaleler raporlar dergiler, bültenler, istatistikler, salnameler, tahrir defteri, kamu kurum ve kuruluşlarından alınan belge ve bilgiler incelendi. Yerbilimleri ile uğraşan öteki disiplinlerin ilgili çalışmaları ve yaklaşımları tespit edilmeye çalışıldı.

İkinci aşamada kartoğrafik çalışmalar yapıldı. Sahanın lokasyon, topografya ve jeoloji

haritaları, arazi kullanım haritaları ile ilgili konuları açıklamak için çeşitli dağılış ve oransal dağılış haritaları hazırlandı. Arazi çalışmaları sonucunda nüfus, yerleşme ve ekonomik coğrafya haritaları oluşturuldu. Elde edilen veri ve bilgilerin toplu bir şekilde gözden geçirilip eksikliklerin giderilmeye çalışılmıştır. Haritalar bilgisayar ortamından uygun programlarla Photoshop ve Global mapper, programlarıyla amaca uygun görsel malzemelere dönüştürüldü. Nüfus, tarım, yerleşme, ticari faaliyetler, sanayi, turizm vb. gibi birtakım istatistikî veri ve bilgiler tablolar halinde derlendi. Sonuçlar ise grafikler halinde görsel hale getirildi. Tezin bütünündeki tablo, grafik ve haritaların oluşturulmasında DİE (TÜİK), Merkez Sağlık Ocağı verileri, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, MTA, İller Bankası, Tarım İlçe Müdürlüğü gibi kurum ve kuruluşlara ait veriler kullanıldı. Özellikle köylere ait bilgiler için 1982 yılı köy karneleri, 1981 yılı köy envanter etütleri, 1997 yılı envanter etütleri ve sahadaki arazi gözlemleri ile anket çalışmaları birlikte değerlendirildi.

Tezin üçüncü aşamasını arazi çalışmaları oluşturmuştur. Arazi dönemleri planlanarak, yılın farklı dönemlerinde araziye çıkılarak, çıkılan döneme ait yaşam tarzı ve iktisadi faaliyetler belirlendi, ortaya çıkabilecek sorunlar ve alternatif öneriler ileri sürüldü. Sahanın beşeri ve ekonomik yapısını daha detaylı belirlemek için arazide anket çalışmaları yapılmıştır. 82 köy ve Şölen kasabasına yönelik genel köy anketleri uygulanmış, şehirde sanayi tesisleri, küçük sanayi sitesi, peynir, buğday ve hayvan pazarında satıcı ve müşteri profiline yönelik anketler yapıldı.

Çalışmanın dördüncü aşamasını ise masa başı çalışmaları oluşturmuştur. Arazide oluşturulmuş haritaların asılları çizilerek, saha çalışmasında derlenen veriler, tablo, grafik ve haritalara dönüştürüldü. Topografya, jeomorfoloji, jeoloji ve beşeri coğrafya unsurlarını gösteren haritalar oluşturularak yorumlandı.

Tezin son aşamasında ise tüm bulgu, bilgi, belge ve veriler, haritalar ile birlikte ele alınarak, swot analizi ile de Ergani ilçesinin güçlü ve zayıf yönleri ile tehditler ve sorunları araştırılarak çözüm önerileri sunuldu.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERGANİ İLÇESİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYASI

2.1. Yeryüzü Şekilleri

Üzerinde bulunduğu kuşak ve yapısal özellikleri nedeniyle araştırma alanımız yer şekilleri açısından çok karmaşık bir gelişim süreci izlemiş ve yörede çok farklı morfojenetik özelliklere sahip şekiller oluşmuştur. İnceleme alanımızda farklı yapılara sahip (kıvrımlı, monoklinal, bindirme ve faylı yapılar, volkanik yapılar) şekiller yanında litolojik özelliklere has yerşekilleri de gelişmiştir (karstik şekiller). İnceleme alanımız kuzeyde dağlık alanlar, dağlık alan üzerinde plato düzlükleri, güneyde ise taban arazi (Ergani ve Bereketli ovaları) ile bunların bünyesinde oluşmuş vadiler, boğazlar, sekiler, karstik ve volkanik yer şekillerinden oluşmaktadır. Ergani çevresinin jeomorfolojik özelliklerinin ortaya çıkmasında yapısal faktörler en önemli etkiyi yapmıştır.

Toros Orojenik Kuşağının güneyinde yer alan Ergani çevresinde çeşitli dönemlerde oluşmuş değişik özellik ve fasiyeste birimler bulunmaktadır (Harita 2). Bu birimlerle birlikte tektonik yapılar Ergani çevresinin jeomorfolojik şekillenmesinde önemli etkiler yapmıştır.

İnceleme alanımız jeolojik yapı yönünden Güneydoğu Anadolu Torosların dış kenarını oluşturan şaryajlı, ekaylı ve faylı bir antiklinaryum üzerindedir. Güneyde Tersiyer sedimentlerinden ve Pliyo-Kuvaterner volkanitlerinden oluşmuş Diyarbakır havzasına geçilir. Bu alanlar sahanın daha genç birimlerini oluşturur. Kıvrımlı yapıyı jeolojik olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Ekaylı allokon birimlerden oluşmuş daha yaşlı (Mesozoik) merkezi kısım, nisbeten daha genç (Eosen-Miyosen) sedimentlerden oluşmuş kanat kısmı. İnceleme alanının en kuzeyinde ise Ergani-Kevan-Çermik antiklinali üzerine bindirmiş olan ofiyolitik seri bulunmaktadır.

2.1.1. Dağlık Alanlar

Araştırma sahasının kuzey ve kuzeybatı bölümünü Güneydoğu Toroslar üzerinde, KD-GB doğrultusunda kıvrım eksenleri gelişmiş dağlık kütle oluşturur. Bu kütle, yapı özellikleri itibariyle Alp Orojenik Sistemi içinde yer alır.

Üst Kretase'de meydana gelen tektonik hareketlerle metamorfizmaya uğramış, Miyosen sonrası hareketlerle de ekaylanmış, dilimlenmiş ve akarsular tarafından şiddetli bir şekilde

aşındırılmış olan Güneydoğu Torosları Orta Miyosen sonrası hareketlerle de güneye doğru sürüklenerek şaryajlı, naplı bir yapı kazanmıştır. İnceleme alanımız içindeki bu kütlenin Fırat-Genç arasındaki kesimini Louis, Ergani Torosları diye adlandırmaktadır (Yiğit, 2002; 50).



Foto 1: Kortaş kuzeyinden Maden Dağlarına bakış

Araştırma alanındaki dağlık alanları kuzeyde Maden Dağları, bunun güneyinde Kenar Kıvrımları Kuşağı, daha güneyde ise Karacadağ volkanik kütlesi olarak ayırabiliriz (Harita 4). Az bir bölümü inceleme alanına girmekle birlikte Maden Dağlarının jeomorfolojik özelliklerine değinmek gerekecektir.

2.1.1.1. Maden Dağları

Maden Dağları batıda Fırat Nehri ile doğuda Dicle Nehri arasında yaklaşık 50 km uzunluğunda ve kuzey güney yönünde de yaklaşık 30 km genişliğinde bir alana yayılmıştır.

Maden Dağlarını genellikle Eosen yaşlı karmaşık seri (Maden karmaşığı) ve Mesozoyik yaşlı ofiyolitler (Guleman Grubu) oluşturur (Foto 1). Araştırma alanının kuzey kesiminde yüzeylenen birim, alan içindeki en geniş yüzeylenmesini Yaylaevleri, Armutova, Beroç, Kortaş, Ortaağaç köyleri arasında verir. Bu alanda ince tektonik dilimler halinde ekaylanan birim, kendisi ve Guleman Grubu içerisine sokularak bir tektonik paket oluşturmuştur. Bu tektonik paket, Eosen-Alt Miyosen yaşlı Çüngüş Formasyonu üzerine oturur (Polat, 1994). Birim tabanda koyu kahve, siyah, kırmızı renklerde kiltası-silttaşı, kireçtaşı litolojisindedir. Tavan kısımlarda yer yer bazalt ve kireçtaşı blokları mevcuttur. İnce katmanlı olan bu kısımlar aşırı derecede deforme olmuş, kırılmış, ezilmiş yer yer hafif yapraklanma kazanmıştır. Siyah renkli

kireçtaşı seviyeleri hafif kristalize olmuştur. Üste doğru volkanik malzeme katkılı kırmızı, mor, kahve renkli kilaşı, silttaşı aralanmasına geçer.

Guleman grubunun inceleme alanındaki hâkim litolojisi serpantinittir. Daha az oranda, Ortaağaç batısında Katusağı köyü civarında ise gabrolar mevcuttur. Sahada Guleman Grubu kayalar diğel birimlerden koyu yeşil, siyah, mavimsi bir renkle ayrılmaktadır (Polat, 1994).

Yoğun bir orojenik deformasyon süreci geçirmiş olan Maden Dağları batıdan doğuya gidildikçe alçalmaktadır. Gerçekten batıda Akdağ üzerinde 2230 m olan en yüksek nokta Keyil Dağında 2052 m, Runik Dağında 2007 m ve Rute Dağında 1824 m. bulmaktadır. Maden Dağlarının güney yamaçları ortalama %5'lik bir eğimle 25 km'lik bir mesafede Güneydoğu Anadolu düzlüklerine erişmektedir.

Maden Dağları doğuda, Dicle vadisinde Yayılım Dağları ile birleşir. Dicle vadisi yakınlarında 1400 m ye kadar alçalan kütle içerisine Dicle ırmağı 200 m kadar gömülmüş durumdadır. Dicle vadisinden sonra yükselmeye başlayan dağlık kütle kısa mesafede tekrar 2000 m. seviyesine yükselmektedir. Maden Dağlarının yapısını Orta Eosen yaşlı Maden karmaşığı oluşturmaktadır. Karmaşık içinde bazalt, bazaltik andezit ve proklastitler gibi volkanik kayalar ile silttaşı, çamurtaşı, kireçtaşı, konglomeralar gibi tortul kayalar yer almaktadır (Bingöl, 1986).

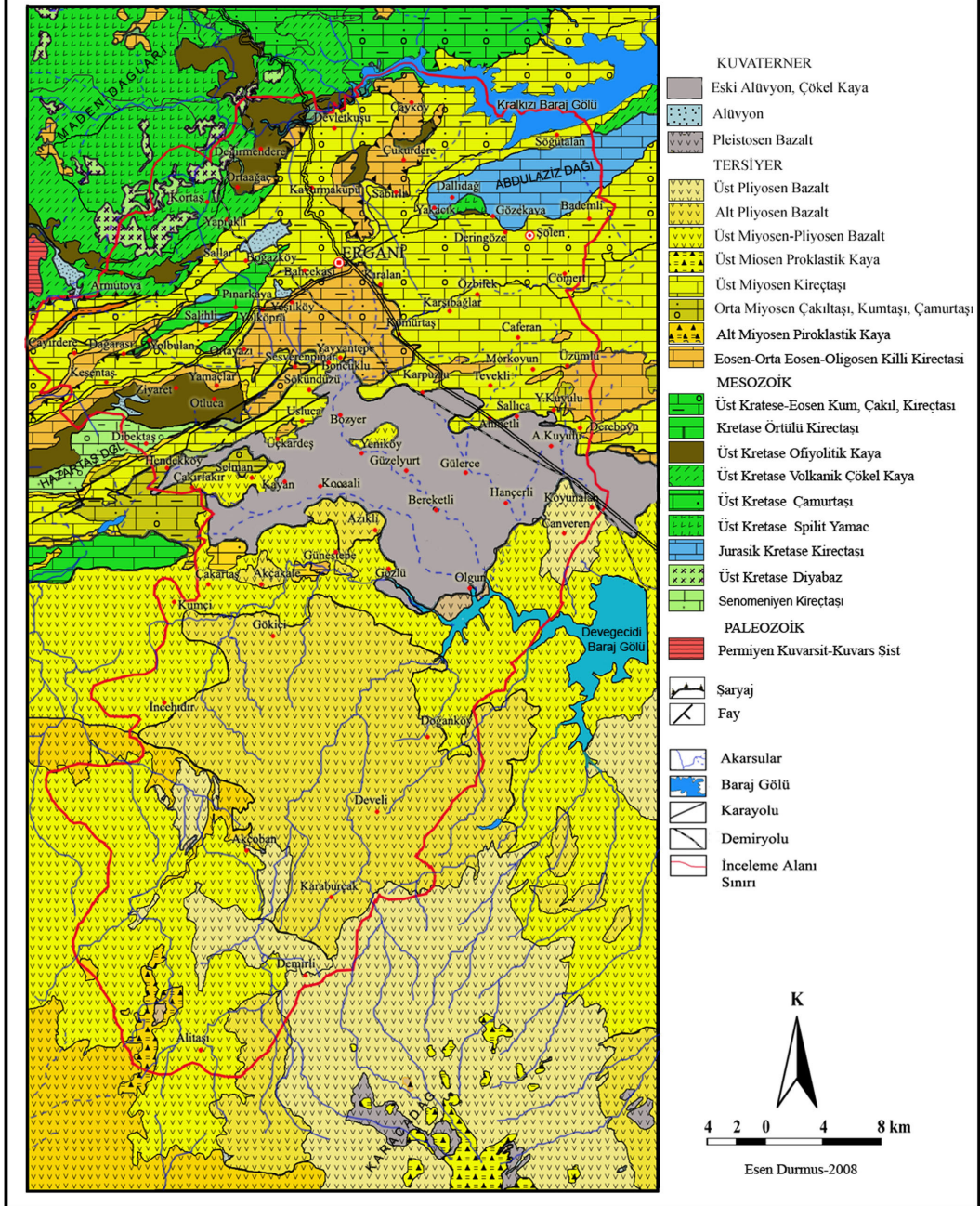
Mihrap dağının batısında Ergani ile Çermik ilçeleri arasından geçerek Karacadağ'a doğru uzanan Yamaçlar, Salihli ve Güne dağlarından oluşan kırık hatlar halinde 1500 m yi bile bulmayan çok yayvan sırtlar Dicle ve Fırat havzalarını birbirinden ayırır. Bu alan su bölümü hattına karşılık gelir (Saraçoğlu, 1986, 63).

Ergani Ovasının güneyinde, sütbeyaz kalkerlerden oluşan Karpuzlu-Malikan sırtları kuzeydoğu yönünde uzanır. Bunlar yayvan kabarıklardır. Burası Doğu Torosların en güney sınırındır. Zira düzenli kıvrımlar burada kesilir ve buradan sonra geniş volkanik platoya geçilir. Aynı zamanda kıvrımlarla birlikte meşe ormanları da kesilir ve Diyarbakır havzasının çıplak bozkırları alanına geçilir (Saraçoğlu, 1986, 66).

2.1.1.2. Kenar Kıvrımları Kuşağı

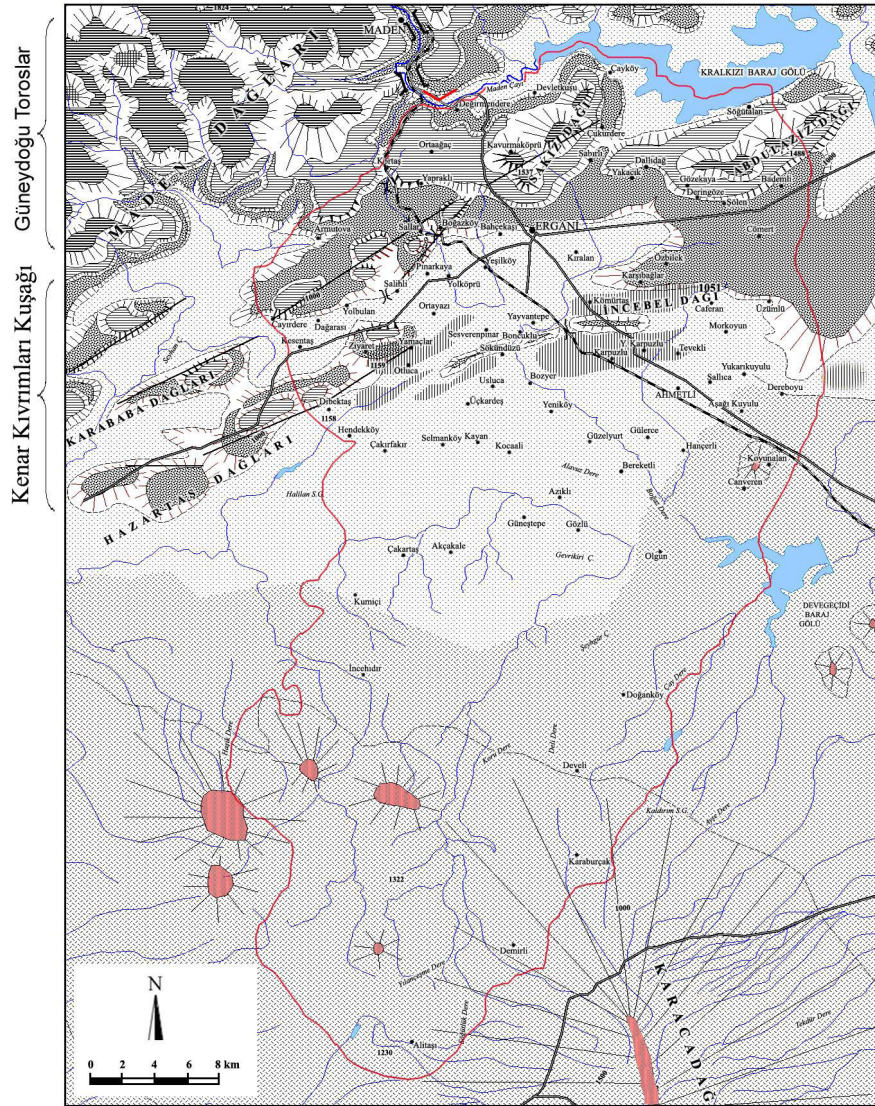
Daha güneydeki ve doğrultuları KD-GB olan dağlık kuşağı Kenar Kıvrımları olarak isimlendirebileceğimiz bölüm genellikle düzenli, devrik yer yer monoklinal özellik gösteren bir kuşak olup, birçok yapısal şekil ve çeşitli dönemleri temsil eden plato düzlükleri barındırır.

ERGANİ İLÇESİNİN JEOLojİ-LİTOLOjİ HARİTASI



Harita 3: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Jeoloji-Litoloji Haritası

İNCELEME ALANININ JEOMORFOLOJİ HARİTASI



AÇIKLAMALAR

	Daglık Alanlar		Karstik depresyon		Zirve
	Yüksek Platolar		Yamaçlar		Akarsular
	Alçak Platolar		Kornişler-Kuestalar		Göl Yüzeyi
	Ova Tabanı		Vadiler		Karayolu
	Volkan konileri		Boğazlar		Demiryolu
	Volkanik arazi		Kapma dirseği		Yerleşmeler
			Fay		İnceleme Alanı Sınırı

Harita 4: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası

Kenar kıvrımları kuşağı çoğunlukla yarılmış, deforme olmuş ve boşaltılmış antiklinallerden oluştuğu için dış kısımları genellikle Eosen yaşlı kalker birimlerinden, merkezi kısımları ise Mesozoyik yaşlı volkano-sedimentlerden oluşmuş birimler meydana getirmektedir.

Söz konusu kütle içinde kabartı bir rölyef oluşturan ve dağ olarak isimlendirilmiş yükseltiler; Abdülaziz Dağı (1488), Sakız Dağı (En yüksek zirvesi olan Makam Dağı 1535 m. ile aynı zamanda Ergani ilçe sınırları içindeki en yüksek zirveyi oluşturmaktadır), İncebel Dağı (1051 m.) Karababa (1147 m.) ve Hazartaş dağları (1158 m.), Gelincik Dağı (1324 m.) dır. Bu dağların genel doğrultusu GB-KD dur. Ancak Makam Dağı farklı bir karakter göstererek iki zirve halinde KB-GD doğrultusunda uzanır. Bunun nedeni dağın aynı doğrultuda sürüklenim gösteren nap örtüsü özelliği ve aynı zamanda birden fazla fayla blok halinde yükselimidir. Makam ve Sakız dağlarının güneydoğusunda bulunan Abdülaziz dağı (1488) da aynı şekilde kuzeyden sürüklenmiş bir nap örtüsüdür ve bu dağ kütesini meydana getiren Mesozoyik birimler alttaki Tersiyer birimleri üzerine binmiştir (Foto 2). Her iki dağ kütlesi arasında Kralkızı Baraj gölünün de yerleştiği Söğütalan depresyonu uzanır.



Foto 2: Makam Dağı'ndan doğuya Kralkızı Baraj gölünün de yerleştiği Söğütalan depresyonuna bakış. Solda Sakız Dağı, sağda ise Abdülaziz Dağı kütlesi yer almaktadır.

Makam dağının tepesinde şaryaj örtüleri görülmektedir. Örtü, kuzeydeki Maden Dağları civarındaki yapının güneye doğru itildiğini ve yüzeylendiğini göstermektedir. Makam Dağı bir nap özelliği göstermektedir (Foto 3). Dağlık kütle, güneye doğru devrik bir antiklinalin aşınmadan geri kalan kısmının bu çevredeki en yüksek kalıntılarını temsil etmektedir. Makam Dağının kuzeyden şaryajlı olduğunu gösteren bir delil de güneyde bulunan kuestalardır. Kuesta

alnını ortaya çıkaran faktör faylı yapıdır. Bu fay Ergani-Diyarbakır karayolundan, Kralkızı Barajı'nın kenarına kadar uzanıp Dicle vadisi ile birleşmektedir.



Foto 3: Makam Dağı üzerinde şaryaj örtüleri. Fotoğraf Sallar depresyonundan alınmıştır

Kenar kıvrımları kuşağı oldukça faylı bir yapı arzeder. Bu durum bu dağlık kuşağın tektonik olarak oldukça hareketli olduğunu göstermektedir.

Sahadaki en önemli tektonik yapı Güneydoğu Anadolu Bindirmesi'dir. Türkiye'deki diğer tektonik birlikler gibi Kenar Kıvrımları Kuşağının da ortaya çıkmasını sağlayan olay, Arabistan bloğu ile Anadolu levhasının çarpışmasıdır. Gerek Anatolid-Torid platformunu gerekse Doğu Anadolu yığılma karmaşığını Afrika-Arabistan levhasından ayıran Neotetis'in güney kolu Geç Kretasede kapanmaya başlamış ve sadece Bitlis-Zagros kesiminde Orta Miyosende Arabistan-Avrasya nihai çarpışması gerçekleşmiştir. Türkiye'de neotektonik devreyi başlatan işte bu kısmi kapanmadır. Buna göre Türkiye'de neotektonik devreyi Anadolu-Arabistan çarpışması başlatmıştır. Bitlis masifinin güneyinde, Arap plakasının kuzey-kuzeydoğuya (Avrasya'ya) doğru sürüklenerek Anadolu levhasının altına dalması bir sıkışma, kıvrımlanma hatta kırılma ve sürüklenme rejiminin başlamasına neden olmuştur. Kuzey - güney yönlü sıkışma hareketinin artmasıyla birlikte Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı oluşmuştur. (Arni, 1939; Ortynsky - Tromp, 1942; Blumental, 1944; Burger, 1946; Altınlı, 1952, 1953; Bender, 1954, Ketin 1959; Ergin, 1966; Tchalenko, 1980; Erler, 1980; Şengör, 1980, Erinc, 1983; Şaroğlu ve Yılmaz, 1986). Türkiye'nin ilk tektonik yapılarından olan bu bindirme kuşağı hemen Ergani yerleşmesinin kuzeyinden geçmektedir. Güneydoğu Anadolu Bindirmesinin yaşı

Orta Miyosen sonrasıdır. Bu bindirme Orta Miyosende başlamış ve günümüzde hala devam etmektedir.

Birbirine doğru yaklaşan Avrasya ve Arabistan'ı sıkıştıran uçlar arasında kalan Doğu Anadolu, kuzey-güney yönde kısaltmaya devam ederken diğer taraftan çeşitli faylar ortaya çıkmıştır (Şengör ve Yılmaz; 1983). Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu bindirmesiyle birlikte inceleme alanımızda aynı tektonik hatlara uygun ters bindirme ve doğrultu atımlı faylar yanında, tektonik yapıları dikine kesen doğrultu ve düşey atımlı faylar da oluşmuştur. Ergani fayında olduğu gibi bazı fay hatlarının Pliyo-Kuvaterner, birimlerini bile kesmeleri tektonizmanın oldukça genç ve faal olduğunu göstermektedir.

Araştırma alanımızın yapısal görünümü bölgenin yukarıda anlatılan genel tektonik özelliklerine ve gelişimine uygun olarak biçimlenmiştir. Kıvrım kuşağının yapısal geometrisi de söz konusu tektonizmanın kinematiğine uygunluk gösterir. Şöyle ki, en kuzeyde bindirme ve şaryajlı yapılar gözlenirken güneye doğru devrik antiklinaller ve antiklinal kanatları arasında ters fayların olduğu kıvrım yapısı kazanmışlardır.

Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı inceleme alanında bazen iki-üç zon halinde gözlenirken bazı yerlerde fayların sayısı dörde hatta beşe çıkmaktadır. Kretase yaşlı bindirme zonu Çermik-Kevan-Ergani antiklinalini verevine adeta kesmektedir. Bindirme hattı Lice, Kulp, Kozluk ve Pervari'den geçerek İran'da Zagros Bindirmesi ile devam etmektedir. Kuzeydeki bindirme zonu ise Miyosen yaşlı olup Bitlis-Pütürge-Sütür zonunun bir bölümüdür ve inceleme alanımızın kuzeyindeki güleman ofiyolitleri Lice formasyonu üzerinde şaryajlı olarak izlenmektedir (Polat, 1994).

Fay kesitlerinde genelde tabanda genç birimler, tavanda ise yaşlı birimler bulunmaktadır. Bindirme fayları kuzeyden güneye doğru gençleşmekte ve fay düzlemi eğimleri artarak ters faylara dönüşmektedir.

Kenar Kıvrımları Kuşağındaki bazı fayları şöyle sıralayabiliriz:

Karto Fayı: inceleme alanının doğusunda Kömür tepede başlar, batıya doğru Otluca Köyü güneyinden geçip Karto Köyü batısında kaybolur. Yaklaşık 20-25 km. uzunluğunda olan fayın tamamı inceleme alanında yer alır. Çermik antiklinalini güneyden sınırlayan fayın eğimi 50°-70° arasında değişir. Karto köyü civarında eğim 30° ye yaklaşır (Polat, 1994) .

Hannarek Dağı fay Zonu: İnceleme alanı içinde bulunan Hannarek Dağından ismini alan fay zonu KD-GB doğrultulu olup birbirine paralel uzanan birkaç fay içerir. Fay Armutova

Köyü güneyinden başlar. Batıya doğru Hannarek Dağına ulaşan fay Hannarek Dağının doğusunda Sallar depresyonunda belirsizleşerek kaybolur.

Ergani-Salihli Fayı: Polat (1994) tarafından tanımlanmış ve adlandırılmıştır. Fay batıda Çayırdere Köyü güneyinden başlayıp Yolbulan-Salihli-Pınarkaya köylerinden geçerek doğuda inceleme alanını terkeder. Sonuç olarak fay düzleminin eğimi değişik noktalarda farklıdır. Fay kıvrımlı yapılara ve bindirmeli yapılara paraleldir.

Çayırdere Fayı: Çayırdere Köyünden geçen içbükey yay şekilli ters faydır. Fayın kuzey bloğu yükselmiştir. Fayın toplam uzunluğu 4 km'dir.

Kenar Kıvrımları Kuşağının kıvrım tektoniğine bakacak olursak; bindirme yapılarının güneyinde GB-KD doğrultulu, batıda birbirine paralel, ancak doğuya doğru birbirine kavuşan ve sıkışık demetler oluşturan dalgalı kıvrımlı bir yapı meydana gelmiştir.

Ergani çevresindeki Tersiyer yaşlı kıvrımlı yapı reliefi, gelişimini tamamlamadan Pliyosen ve Pliyo-Kuvaterner çökelleriyle tamamen örtülmüştür. Ergani güneyi sedimentlerle doldurulmuş ve daha sonraki tektonik yükselimselere ve şiddetli aşınmaya bağlı olarak bugün yeniden ortaya çıkan Kenar Kıvrımları üzerindedir.

Kıvrım yapıları rölyefin gelişiminde iskelet rolü oynamakta, topografyadaki aşındırma faaliyetleri ilerledikçe topografyanın şekillenmesine ve morfolojinin seyrine damgasını vurmaktadır. Bu nedenle Kıvrım geometrisi ve morfolojik sürece etkisi inceleme alanımız açısından oldukça önemlidir.

Araştırma alanımızda yüzeylenen Karadut Karmaşığı, Kaste1 formasyonu, Midyat Grubu, Fırat Formasyonu ve Lice Formasyonu içinde gelişen Çermik-Ergani antiklinaryumu içinde ayrıca küçük ölçekli Salihli antiklinali, Hannarek Dağı antiklinali ve Aşağı Şeyhan senklinali, Kesentaş senklinali mevcuttur.

Kıvrımlanma hareketlerinden Eosen yaşlı Midyat Grubu Alt Miyosen yaşlı Fırat ve Lice formasyonları birlikte ve aynı ölçüde etkilenmişler, ancak Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı Şelmo Formasyonu, yaşlı formasyonlardan daha az etkilenmiştir. Yine bu formasyon senklinal çanaklarında çökelmiştir. Bu gibi verilerden dolayı kıvrımın yaşı Miyosen olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Salihli Köyü güneyinde kireçtaşı seviyelerinde birçok mikro kıvrımlar gelişmiştir. Kuzeydeki kıvrımlar Güneydoğu Anadolu bindirmesine bağlı olarak gelişmiştir. Bu kıvrımlar, bindirme kuşağının güneye doğru ilerlemesi sonucunda, ön cephedeki malzemenin deformesi neticesinde oluşmuştur.

Araştırma alanındaki Salihli, Pınarkaya, Ziyaret Tepe antiklinalleri, Sallar ve Kesentaş senklinalleri ile kenardaki depresyonlar söz konusu Antiklinarium bünyesinde gelişmiştir (Foto 4-5).

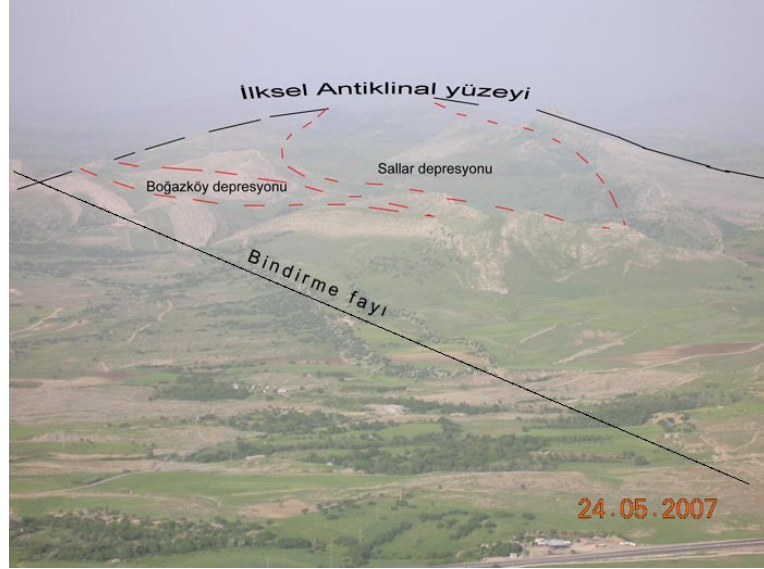


Foto 4: Sallar depresyonunda antiklinal gelişimini gösteren şematik fotoğraf (Makam Dağından çekilmiştir).



Foto 5: Sallar depresyonunda tünemiş senklinal profili. Depresyon tabanından batıya bakış.

Özetle yer yer devrik ve yoğun kırıklı yapılardan meydana gelmiş büyük çaplı bir kıvrım sistemini oluşturan Çermik-Ergani antiklinali, merkezi-çekirdek kısmında allokton nitelikli bindirmeli-ekaylı ve Jura-Kretase yaşlı ofiyolitik-karmaşık bir seriden oluşmuştur (Foto 6-7). Kanatlarda Alt Eosen-Alt Miyosen yaşlı otokton Midyat grubunun değişik litolojik

birimleriyle Alt Miyosen yaşı Lıce Formasyonundan meydana gelmiştir (Ketin ve Sungurlu, 1992). Depresyonlar ise Pliyosen yaşı Şelmo Formasyonu ve Pliyo Kuvaterner dolgularından meydana gelmiş, en dışta ise Pliyo Kuvaterner yaşı bazaltlar tüm birimleri örtmüştür.



Foto 6: Beyazdağ kuzeyinde klüzler ve geride Armutova (Amedi) Köyü, en geride ise Maden Dağları



Foto 7: Makam Dağı doğusunda Sakızdağı üzerinde kuesta yapıları ve kornişler

2.1.1.3. Karacadağ Volkanik Kütlesi

Araştırma alanımızın güney kesimlerini Karacadağ volkanik rölyefleri oluşturur. Söz konusu alanlarda litoloji ve topografya coğrafi manzarayı olduğu gibi tüm beşeri ve ekonomik faaliyeti de etkilemekte ve kuzeydeki alanlardan çok farklı bir coğrafi yapı ortaya çıkmaktadır.

Volkanitler, genç tektonik hareketlerle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bölgede, Kuvaterner esnasında görülen en önemli volkanik faaliyet, Diyarbakır batısında yükselen Karacadağ'ın oluşumuna neden olan faaliyettir.

Sözer'e (1984) göre Karacadağ (1919 m) esas itibariyle büyük bir lav kalkanından ibarettir. Yalçınlar'a göre, genişliği 80 km ve uzunluğu 120 km olan bu kütle, Hawai tipi bir volkanizmanın Pliyosen'de faaliyete geçmesiyle meydana gelmiştir. Akıntı yönleri Diyarbakır, Viranşehir, Hilvan olmak üzere üç ayrı istikamette uzanmaktadır. Kütlenin ilk şeklini muhafaza ettiği sanılmaktadır. Buna bakarak Karacadağ volkanik kütlelerinin, bir ağız veya kraterden çıkan lavlarla değil, farklı ağızlardan çıkan ve belirli yönlerde yayılan lavlarla meydana geldiği kabul edilebilir (Sözer, 1984).



Foto 8: Alitaşı volkan konisi çevresindeki yerleşmeler ve geri planda Karacadağ kütlesi

Karacadağ çok genç bazaltlardan meydana gelmiş ve bölge morfolojisine damgasını vurmuştur. Akıcı lavlar yaklaşık 120 km çapında daire şekline yakın geniş bir sahaya yayılmıştır (Foto 8). Araştırma alanımız içinde Hemen İncebel Dağlarının güney eteklerinden itibaren Pliyo-kuvaterner çökellerini örtmüş olarak volkanik plato başlar. Plato yüzeyi Devegeçidi Barajı civarında aynı adlı akarsu ve kolları tarafından yarılmış ve yamaçlarda bazalt kornişleri ortaya çıkmıştır. Plato yüzeyinde kuzeyde ekshüme olarak kalker tepeler dışında yarı

piroklastik koniler de mevcuttur. Bereketli Ovasında Kale ve Kırmızı tepe, Karacadağ kütlesi kuzeyinde ise Alitaşı tepe, plato üzerinde belirgin yükseltiler oluşturan konilerdir. Volkanik plato alanında genellikle hayvancılık faaliyeti ön planda olup, tarımsal araziler az ve oldukça taşlı yapı görülmektedir.

2.1.2. Platolar

Neotektonik dönem boyunca inceleme alanımızın yüksek dağlık kesimleri ile güneydeki düzlükler arasında oluşan yükselti farkı ve yoğun aşındırma ve sedimantasyon faaliyetleri sonucu farklı dönemlere ait farklı yükseltilerde platolar oluşmuştur.

2.1.2.1. Yüksek Platolar

Üst Miyosen ve Alt Pliyosen, Miyosen'in tropikal iklim şartlarına karşın, kuraklığın ve sağanak yağışlı step iklim etkilerinin giderek belirginleştiği (Erol, 1983) bir dönemdir. Bu dönemde tekrar canlanan differansiyel tektonik hareketlerle sahamızda Neojen öncesi ve Miyosen yüzeyleri yükselti kazanmış, güneyde belirginleşen havza tabanı ile yüksek alanlar arasında büyük yükselti farkları oluşmuştur. Beliren yeni taban seviyesine göre yükselen kesimlerin havzayı çevreleyen kenarlarında sel karakterli akarsulara bağlı olarak vadiler kazılmış ve buralardan taşınan iri unsurlar yakın çevrede konglomera istifi olarak çökelirken, havza tabanında ise ince malzemeler çökelmiştir. Bu dönemde aşındırılmış ve kurak-yarı kurak iklim şartlarında çökelmiş olan korelat depolar havzada oldukça yaygındır.

Araştırma alanımızın kuzeyindeki yüksek düzlükler, kıta-kıta çarpışmasından önce sıcak tropikal deniz ortamında hemen hemen bütün bölgeyi kaplamış olan bir peneplen yüzeyidir. Orta Miyosen sonrası tektonik hareketlerle kırılmış, çarpılıp eğimlenmiş basamaklar halinde değişik yükseltilere ulaşmıştır. Yüksek plato düzlüklerine örnek olarak Maden Dağları ile Sakız ve Abdülaziz Dağı üzerindeki düzlükleri verebiliriz. Yüksek plato yüzeyleri Orta Miyosen sonrası tektonik hareketlerden oldukça etkilenmiş, deformasyona uğrayarak aşındırılmış ve parçalanmıştır.

2.1.2.2. Alçak Platolar

Bugün 1100-1300 m.ler arasında gözlemleyebildiğimiz bu düzlükler, sonradan gelişen tektonik hareketler ve yarılmalar sonucu oldukça kopuk ve deforme yapılar halinde günümüze ulaşabilmişlerdir. Ergani-Çermik arasındaki antiklinal sırtları bu dönem aşınım yüzeylerine karşılık gelmektedir. Bu aşınım yüzeyleri Sakız ve Abdülaziz Dağları çevresinde dar bir şerit halinde izlenmektedir. Alçak platolar da akarsular tarafından oldukça parçalanmış ve tektonizma ile deforme olmuş dağınık parçalar halindedir.

Etek düzlüklerinin oluşumu, Orta Pliyosendeki tektonik hareketlerle kesintiye uğramış, dağ gövdeleri biraz daha yükselerek, havza çanağı sedimantasyona bağlı olarak biraz daha derinleşirken, iklim şartlarında da belirgin bir nemlenme görülmeye başlamıştır. İnceleme alanımızda da havza tabanının göreceli çökmesine bağlı olarak beliren yeni taban seviyesine göre "V" biçimindeki vadiler oluşmaya başlamıştır. Bu döneme ait aşınım yüzeylerine 900-1100 m.lerde rastlamaktayız. Ortaya çıkan yeni tektonik ve iklimatik şartlar altında alçak alanlarda gölsel tortullar birikmeye başlamıştır (Foto 9). Ergani güneyindeki dağlık kütleinin en dış sırasını oluşturan kalker litolojideki tepeler belirgin aşınım yüzeylerine karşılık gelmektedir (İncebel ve Hazartaş Dağları). Alçak platoların diğer bir özelliği üzerlerinde oldukça yoğun karstik şekiller (dolin, lapy) bulunmasıdır. Karstik özellikli kuşak dağlık araziye adeta bir duvar gibi kuşatır.

Daha kuzeyde yoğun tektonik deformasyonlar sonucu çoğu yerde kırılmış, çarpılmış ve farklı yükseltilere çıkmış alçak platolar inceleme alanımız içinde birçok yerde birbirinin devamı gibi görünmektedir. Alçak platolar, havza tabanını oluşturan Pliyo-Kuvaterner düzlüklerinden açık bir şekilde ayırt edilebilir. Çünkü Pliyosen sonlarından itibaren kendini gösteren genç tektonizma Üst Miyosen ve Pliyosen yüzeylerini havza tabanından adeta bir duvar gibi ayırmıştır. Maksimum 900 metreye kadar ulaşabilen dolgu yüzeylerine karşın alçak platolar genellikle aşınım yüzeyi karakterli olup Pliyosen'den daha yaşlı Eosen kalker formasyonları (Midyat grubu) üzerinde gelişmişlerdir.

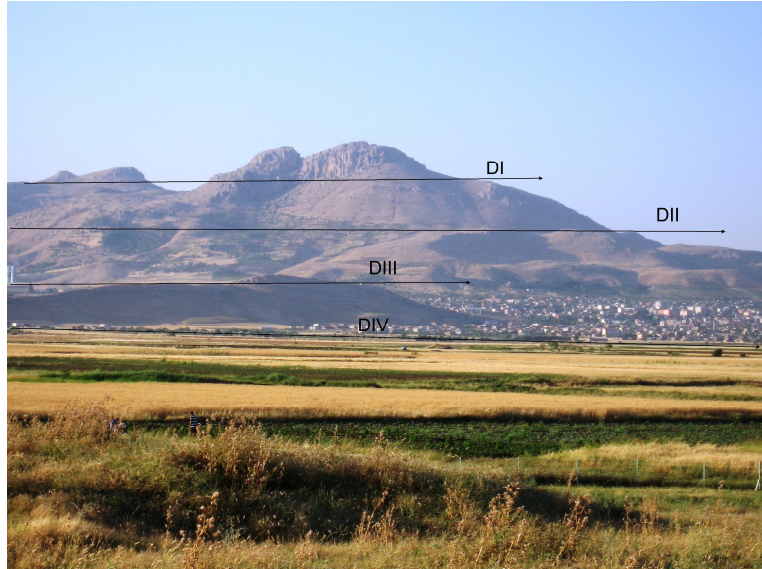


Foto 9: Araştırma alanında plato yüzeyleri ve temsil ettikleri seviyelerin Makam Dağı çevresinden gösterimi. Ergani ovasından kuzeye bakış

2.1.3. Taban Arazi (Ergani ve Bereketli Ovası)

Alçak platolardan belirgin bir eğim kırıklığı ve yamaçlarla taban araziye geçilir. Bu birim inceleme alanının önemli bir bölümünü oluşturmakta ve Karacadağ bazaltlarını yer yer örtmektedir.

Taban arazi genellikle kaba unsurlu çakıl, alüvyon ve bazaltlardan meydana gelmektedir. Üst Pliyosen iklim koşullarının ana çizgileri ile devam etmesine karşın En Alt Pleyistosen’de iklimdeki bir derece kuraklaşma, nispeten köşeli tanelerden oluşan koyu kırmızı renkli tortulların birikme sürecini başlatmıştır. Ergani ovasını dağlık alandan belirgin bir şekilde ayıran ve çok geniş yayılış gösteren taban arazi bu depolara karşılık gelmektedir (Foto 10).

Yaklaşık olarak 800–900 metreler arasında gözlenebilen taban arazi, Pliyosen sonları ile Kuvaterner başları çökellerine ait olup kırmızı renkli ve kaba unsurlu akarsu elemanlarından meydana gelmişlerdir. Ova tabanının kuzeyi çok daha karakteristik bir şekilde dolgu düzlüğü olarak gelişmiştir.

En Alt Pleyistosen boyunca evreler halinde süren hafif tektonik hareketlilik yanında, iklimde de fluvial dönem öncesi sıcak-kurak evrelerin, serin-yağışlı evrelerle aralandığı bir dönem yaşanmıştır. Bu dönem, yüksek enerjili akarsuların eseri olan sert çimentolu konglomeralardan oluşan glasi benzeri etek düzlüklerinin olduğu bir dönemdir (Erol, 1979; Tonbul, 1985). Ergani yerleşmesi böyle bir etek düzlüğü üzerine kurulmuştur. Ancak daha sonraki konularda da belirtileceği üzere Pleyistosen’de akarsu şebekesinin değişikliğe uğraması ve sahadaki akarsuyun aşındırma etkisinin zayıflaması nedeniyle bu depolar çevredeki diğer alanlar gibi (Adıyaman ve Diyarbakır havzası) yapılmamıştır.

Çünkü En Alt Pleyistosen sonlarından itibaren dağlar ve çanaklar arasındaki belirgin hareketlerin büyük ölçüde kaybolduğu, sadece bazı senklinallerin orta bölümlerinde oturma (Sübsidans) hareketlerinin sürdüğü ve sahasının toptan tedrici bir yükselme yaşadığı, bunun yanında iklim salınımlarının başladığı bir döneme geçilmiştir. 1987 yılında Erol ve diğ. tarafından Fırat Nehri vadisi kenarında yapılan bir çalışma inceleme alanımızın hemen batısındaki söz konusu Kuvaterner dönemi aşındırma hareketlerinin Çüngüş Boğazıyla iç bölgelerin akarsularını kapatan Fırat Nehri ve yüksek enerjisinin etkisini ortaya koymaktadır. Oysa Fırat ve Dicle havzalarını su bölümü çizgisine karşılık gelen Kesentaş mevkiinin doğu ve batısında jeomorfolojik manzara tamamen farklıdır. Zira Kesentaş doğusundan itibaren Dicle havzasına giren inceleme alanımızın daha batısındaki Fırat havzasında bulunan Çermik çevresine nazaran Kuvaternerde aşındırma faaliyetleri adeta durmuştur.



Foto 10: Bereketli Ovasından bir görünüm. Geride Alitaşı ve Karacadağ volkan konileri

Araştırma alanımızda çok geniş bir yer kaplayan dolgu düzlükleri İncebel ve Hazartaş Dağlarından itibaren bazalt örtüleriyle kaplanır.

2.1.4. Vadiler

Ergani havzasında yapı, litoloji ve iklim denetiminde gelişen vadiler jeomorfolojik açıdan önemli bir yere sahiptir. Çünkü yeryüzünün şekillenmesi ana hatlarıyla vadilerin kuruluş ve denetiminde olmaktadır. İnceleme alanındaki vadiler genel hatlarıyla yapıya uygunluk gösterir. Ancak Ergani çevresinde vadi kuruluşu ve gelişmesi yakın geçmişte önemli değişikliklere uğramıştır. Zira Kuvaternerde daha önce Ergani ve Bereketli Ovasından Devegeçidi'ne doğru akmakta olan Maden Çayı'nın doğudan Dicle Nehri tarafından kapılmasıyla vadi gelişimi değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle yer yer yapıya uyumsuz vadiler yanında gelişimini henüz tamamlamamış ya da tektonik hareketler nedeniyle gençleşmiş vadi örneklerinden de bahsetmek mümkündür. Genel hatlarıyla D-B ve GB-KD doğrultulu vadiler senklinal tabanlarındaki sübsekant depresyonlara, K-G veya KB-GD doğrultulu vadiler ise klüzlere boğazlara ve konsekant vadilere karşılık gelmektedir (Karadoğan, Çağlıyan, Durmuş, 2008; 9).

2.1.5. Boğazlar

Araştırma alanının kuzeyinde Maden Çayının Güneydoğu Toroslar içinde açtığı Maden Boğazı yer alır. Maden (Dicle) Boğazı, Maden'e bağlı Tekevler köyünden itibaren başlar ve Sakız dağına kadar yaklaşık 20 km uzunluğunda KB-GD yönünde uzanır, Sakız dağından sonra BGB-DKD yönünde 12 km kadar daha devam eder. Kılavuz dağına kadar bu yönde devam

eder. Kılavuz dağından itibaren tabanlı bir vadi halini alır, 20 km kadar bu şekilde uzanan vadi, tekrar KB-GD yönüne döner ve 30 km kadar daha devam ettikten sonra Eğil yakınlarında Diyarbakır havzasına ulaşır. Maden Boğazının en dar yerini oluşturan Tekevler-Değirmendere arasındaki 20 km'lik kısım tarihin en eski çağlarından beri ulaşım güzergâhı olarak da kullanılan bu kesim Dicle Nehrinin Güneydoğu Toroslar içinde açtığı en önemli boğazlardan biridir. Tekevler civarında 1230 m yükseltide başlayan vadi Değirmendere (Ergani'ye bağlı bir köy)'de 850 m ye düşmektedir. Böylece vadi tabanı yaklaşık %20'lik bir eğim göstermektedir (Yiğit, 1994).

Araştırma alanındaki diğer boğazlar kıvrımlı yapı bünyesinde açılmış olan klüz tipi boğazlardır. Alanımızdaki en belirgin klüzler Sallar ve Boğazköy, devamında Diyarbakır demiryolunun geçtiği Karpuzlu Köyü civarında Kayışoğlu yarması ve Salihli depresyonu güneybatısında Gavan Boğazı klüzleridir. Özellikle Sallar ve Boğazköy-Gedikler boğazları daha önce buradan havzaya açılan yüksek debili Maden Çayı tarafından açılmış, birbirine yakın oldukça dar ve derin boğazlardır. Her iki komb arasında yana aşındırmaya bağlı olarak açılmış Boğazköy depresyonu (komb) yer alır.

Sallar Boğazı antedant bir yapı göstermektedir. Zira burada akmış olan Maden Çayına ait eski yatak izleri yamaçlarda rahatlıkla görülebilmektedir. Bu alanı daha önce güçlü bir akarsuyun yarmış olduğuna şüphe yoktur. Boğaz güneyinde ters faylara rastlanmaktadır. Bu faylar Güneydoğu Toroslar ile Diyarbakır havzasını birbirinden ayırmaktadır. Bu faylar aynı zamanda en genç bindirmeye karşılık gelmektedir. Bu faylar kuzeyden itilen K-G yönlü basınçların neden olduğu ve kenar kıvrımlarının en güneyinde ters faya dönüşen bindirme fayıdır. Bu boğaz açılırken D-B doğrultulu fay hatlarını izleyen zayıf direnç zonları meydana gelmiş ve zamanla aşınarak Gercüş formasyonuna saplanmış ve sahayı hızla boşaltmıştır.

Salihli köyü de bir boğazla Ergani Ovasına açılan bu alanın batısındaki son boğazdır. Antiklinal çekirdeğinin boşalmasından sonra oluşan Sübsekant akarsuyun ovaya açıldığı boğazdır. Boğazköy ve Sallardan itibaren başlayan ve Çermik ilçesine kadar devam eden bir antiklinal ekseninin orta kısımlarına karşılık gelen oldukça geniş bir depresyondur. Burası Boğazköye göre daha geniş bir depresyondur. Bu geniş depresyondaki akarsular Gavan Boğazı ile Ergani Ovasına drene edilmektedir. Depresyonun kuzey kanadındaki yüksek yerler Sivri Tepe 1250 m ve Muhammet Ali Tepe'dir. İki tepe arasında kuzeye doğru bir boğaz daha açılmıştır. Bu büyük antiklinal sistemi içinde kuzeye doğru bağlantısı olan, yani tüm antiklinali boydan boya yarmış tek boğaz konsekant akarsu ise Sallar Boğazı yani eski Maden Çayı boğazıdır (Foto 11).



Foto 11: Eski Maden Çayının Boğazköy Depresyonuna oradan da Ergani Ovasına aktığı Sallar Boğazı

2.1.6. Sekiler

Araştırma alanımızdaki seki sistemleri Maden Çayının Ergani ve Bereketli Ovasına açılan eski mecrası ile Deve Geçidi Barajı doğusunda eski aşındırma ve biriktirme dönemlerine ait sekiler ile inceleme alanımızın kuzeyinde, bugünkü Maden Çayı vadisinde gözlenen sekilerdir. Bu sekilerin litolojisinde kumtaşı, çakıl taşı, mermer ve şistler görülmektedir. Vadi boyunca yer alan çakıllar tam olarak yuvarlaklaşmamış olup kaynak kısmına yakın yerlerde alüviyal dolgu malzemeleri iri bir haldedir. Eski Maden Çayı sekilerine daha çok Sallar Boğazı çevresinde ve Boğazköy depresyonunda rastlanmaktadır (Foto 12). Sallar Boğazının kuzeye bakan yamacında kuzeye doğru çarpılmış farklı yükseklikte iki yapı platformu mevcuttur (Foto 13). Sallar Köyünün üzerinde bulunduğu yapı platformu aynı zamanda akarsuyun ilk tabanına karşılık gelmektedir.

Basamak şeklindeki eğim kırıklıklarından Sallar Boğazının antesedant bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Çünkü akarsuyun eski yatak izleri farklı seviyelerdedir. Akarsuyun bu alanı dönemlik olarak kazmış olduğu açıktır. Yamaçlar ise genç tektonik hareketliliğe bağlı olarak fleksürlenmiş, çarpılmış ve eğimlenmiştir. Fleksürlenme 900 m.lerde olan yapı platformunu 1030 m.ye kadar yükseltmiştir. Boğazköy depresyonu içerisinde ayrıca eski Maden Çayına ait dolgu sekileri mevcuttur. Bu sekiler günümüzde tarım arazisi olarak kullanılmaktadır.



Foto 12: Boğazköy Depresyonunda bugün tarım alanı olarak kullanılan Eski Maden Çayı sekileri

Dicle ve ona bağlı kollara ait akarsu sisteminin Pleistosen içindeki gömülmesinin veya Toroslar silsilesinin toptan yükselmesine bağlı olarak oluşmuş seki sistemlerini Maden Çayı çevresinde en az üç basamak halinde gözlemek mümkündür.



Foto 13: Sallar Boğazı yamaçlarında anakaya sekileri

Devegeçidi vadisinde daha farklı ortamlarda çökelmiş en az üç dolgu basamağı mevcuttur. Buradaki sekilerin litolojisi daha ince elamanlı unsurlardan oluşmuştur. En üsteki seki basamağı Karacadağ bazaltları tarafından örtülmüştür (Foto 14).



Foto 14: Devegeçidi vadisinde akarsu taraçaları (muhtemelen daha önce buradan akmış olan Maden Çayına aittir) ve taraçaları örten genç bazaltlar.

2.1.7. Birikinti Yelpazeleri

İnceleme alanında rölyef, litoloji, drenaj ve iklim özellikleri açısından dağ eteklerinde gelişen tipik geniş Kuvaterner birikinti koni ve yelpazelerine rastlanmaz. Ancak Ergani yerleşmesinin bulunduğu hafif eğimli düzlük/yamaç geçmişteki iklim koşullarında oluşmuş ve Ergani Ovasına doğru genişleyen bir birikinti yelpazesi görünümündedir.

Bu birikinti yelpazesinin oluşumu Makam Dağı batısındaki antiklinal kanadında meydana gelen bir ruzun genişlemesi ve daha alttaki aşınmaya dirençsiz litolojinin açığa çıkmasına bağlıdır. Birikinti yelpazesinin üzerinde yeterli bir pedojenez süresi geçtiği için oldukça verimli topraklarla örtülüdür. Yelpazenin oluşumunun bir akarsu mecrasıyla ilgisi olmayıp tamamen sel karakterli ve birkaç koldan kuzeydeki antiklinal kanadında açılan bir ruz gediğinin hızla genişlemesi ve boşaltılması ile ilgilidir. Yelpaze oluşumunun fluvial aşınma ve birikme olaylarının hızlandığı nemli devrede oluştuğu söylenebilir.

2.1.8. Karstik Şekiller

Karstik şekiller eriyebilen kayalar (kalker, jips, tebeşir, dolomit, kayatuzu mermer) bünyelerinde gelişirler. Bu şekillerin meydana gelmesinde kayaç özellikleri asıl faktörü oluşturmaktadır (Pekcan, 1999; 6).

Ergani Ovasının güneyindeki kenar kıvrımları bünyesinde karst topografyası görülür. İnceleme alanında karstik şekiller açısından litoloji en önemli faktördür. Bunun yanında sahanın iklim özellikleri de karstik şekil oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Zira Ergani çevresinde etkin olan özellikle Pleyistosen sıcak ve nemli iklim koşullarının karstlaşma sürecinde önemli etkisi bulunmaktadır.

Özellikle İncebel Dağı ve çevresinde erimiş, aşındırılmış ve yükselti kaybına uğramış olan kalkerli eşik, karstik şekillerin gelişimi ve yaygınlaşması için uygun zemin oluşturmuştur. Nitekim üzerinde karstik şekillerin yaygın olarak görüldüğü Midyat (Hoya) formasyonu Orta Eosen yaşlı, piroklastik çörtlü kireçtaşıdan meydana gelmiştir. Alt seviyeleri marnlı kalker, ortada masif kalker, üstte ise tebeşirli, çörtlü kalker yapılıdır. Gerçüş formasyonu üzerine konkordans olarak gelen Hoya (Midyat) formasyonu kalkerleri oldukça kalın olup gayet düzenli tabakalanma ve karstik yapı göstermektedir (Duran ve diğerleri,1988). Formasyonun yüzeylendiği Çemberlitaş antiklinali, Karadağ Yarıca ve Karababa Dağı güneyi inceleme alanımızda karstik şekillerin geliştiği alanlardır.

Sahada yaygın olarak görülen lapyalar en küçük karstik erime şekilleridir. Bunun dışında dolinler, mağaralar ve tektono-karstik depresyonlar da inceleme sahasında görülen diğer karstik şekillerdir.

Litolojik açıdan kartsın gelişmesi ve karstik şekillerin oluşabilmesi yoğun ve kalın kalker depolarının varlığı ile mümkün olur. Bunun yanında tabaka kalınlığı ve duruşu, diyaklaz sistemleri, zayıf direnç hatları karstik şekillerin oluşması ve gelişmesi bakımından önemli etkiler gösterirler. Ayrıca kayacın geçirgenliği, içerisindeki kil miktarı, saflığı gibi nitelikleri kısa mesafelerde şekillerde değişikliklere yol açar.

Araştırma alanımız içinde kalkerli formasyonlar geniş alanlar kaplamaktadır. Ancak bu kalkerler sahada düzensiz bir şekilde dağılış göstermekte ve çok farklı özellikleriyle karstik şekillerin oluşumunu ve gelişimini etkilemektedir. Bu özellikleri şöyle açıklayabiliriz:

Özellikle sahamızda bütün şekillerine rastlanan lapyaların gelişimi ve korunması bakımından kalkerin saflığı, kalınlığı, bünyesindeki maddelerin oranı, geçirgenliği gibi kayacın litolojik özellikleri önemli etkilere sahiptir.

Lapyalar karstik gelişimin gençlik safhasının ilk belirginleşen unsurları olan mikro karstik şekillerdendir. Derinlikleri birkaç cm den birkaç metreye kadar değişen kanallar ve bunların arasındaki sırtlardan meydana gelen oyuntular ve delikli erime şekillerini kapsayan lapyaların oluşumunda eğim, litoloji, sızmaya uygun zayıf direnç hatları ve bitki örtüsü etkilidir. Eğimin

az olduğu alanlarda lapyalar dikey borular ve çukurcuklar şeklinde gelişir. İnceleme alanında Midyat formasyonunun yüzeylendiği antiklinallerin havza tabanıyla birleştiği güney kanatlarında eğimin oldukça azaldığı yüzeylerinde lapy oluşumlarına rastlamak mümkündür. Bu alanlarda, çatlak ve yarıklar boyunca küçük erime şekilleri görülür. Yüksek kesimlerde ve yamaçlarda lapyalar genellikle zeminde toprak veya humus tabakasının bulunmadığı serbest lapyalar şeklindedir. Ancak Yarlıca Dağı güneyindeki etek düzlüğü üzerinde bulunan yüzeylenmiş masif kalker blokları üzerinde oldukça tipik oyuklu ve delikli (kovuklu) lapyalar gelişmiştir. Hazartaş Dağlarının kuzey eteklerinde ve Sesverenpınar köyünün güneybatı kesimlerinde karma şekilde görülür.

Karakteristik lapyalar daha çok güneydeki masif ve homojen yapıdaki sahalarda gözlenir. Bu kesimlerde serbest lapyalar sınıfına dâhil edebileceğimiz kanalcıklı lapyalar, oluklu lapyalar, menderesli lapyalar ve duvar lapyalarının çok tipik örnekleri görülür. Ayrıca İncebel dağlarının yamaçlarında basmaklar halinde karakteristik kamenitsa ve oyuk lapyalar gibi yarı serbest lapyalara da rastlanmaktadır. Kovuk ve yuvarlak lapyalar Hazartaş ve İncebel dağları çevresinde rastlanan diğer lapy türleridir.

Erime sürecinin ilerlemesine bağlı olarak lapyalar harabe rlyefine dönüşür. Değişik boyutta kuyucuklar ve bunları birbirinden ayıran kalker duvarlardan oluşmuş şekiller harabe reliefini ifade eder (Foto 15). Bu kuyucukların gelişimi, kalker üzerindeki çatlakların zamanla erimesi ve fiziksel parçalanmanın etkisiyle genişleyerek 1-1,5 m'lik çukurluklar ve kubbeler halini alması şeklindedir. Bu çukurların tabanlarında kalker çakıllar bulunur. Harabe reliefinin teşekkülü, yamaç st sınırında çatlak ve yarıkların erimeyle genişletilmesi şeklinde başlayarak, kubbe ve kazan görünümüne gelmesiyle olgunlaşması ile devam eder. Yamacın daha aşağı kesimlerinde kubbeler işlenerek köşeli bloklar haline getirilir ve nihayet bozulmuş, tahrip olmuş bir görünüm ortaya çıkar. Sesverenpınar köyü çevresinde harabe (rüiniform) rölyefi oldukça tipiktir.

Kalkerli arazilerde erime sonucu oluşan ve çapları ve derinlikleri birkaç metre ile 10-20 metre arasında değişen dolinlere özellikle eğim derecesinin düşük olduğu yüzeylerde rastlanır. Özellikle İncebel Dağının plato yüzeyi üzerinde ve Boncuklu Tepe çevresinde gelişen dolinler söz konusudur.

Bazen birkaç dolinin birleşmesiyle oluşan bazen tektonik veya senklinal çukurlukları izleyen yer yer birkaç yüz metre ile birkaç kilometre genişliğindeki uvalalar, İncebel Dağının hem Ergani Ovası hem de Diyarbakır havzası tarafında görülür. Bu depresyonların tabanı ova tabanlarından farklı olarak tererossa ile kaplıdır ve çevrelerinde genellikle köy yerleşmeleri

kurulmuştur (Sökündüzü, Otluca, Karpuzlu Ahmetli, Tevekli). Bu yerler dışında tüm Ergani Ovasını karstik kökenli bir oluşum olarak görmek yanlıştır. Zira hem yapısal unsurlar hem de tabandaki istif karakteri bunun mümkün olamayacağını göstermektedir.



Foto 15: Sesverenpınar Köyü çevresinde ruiform (Harabe karst) şekilleri

Karstik erime şekillerinden olan mağaralara İncebel Dağlarının kuzeyinde ve Sesverenpınar köyü çevresinde rastlanmaktadır. Sesverenpınar köyü çevresindeki mağaralar tarihi dönemlerde insan müdahalesiyle genişletilerek veya işlevsellik kazandırılarak kullanılmıştır. Özellikle Sesverenpınar köyündeki Hılar mağaraları ile Karşıbağlar köyü yakınlarındaki Zilan mağaralarında yapılan araştırmalar bu mağaraların çok eski bir iskân tarihine sahip olduğunu göstermiştir. Bu mağaralardaki kalıntılara dayanılarak tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı bilinmektedir (Polat, 1994) Günümüzde bu alanlar hayvan barınağı ve samanlık olarak halen kullanılmaktadır. Küçük çaptaki doğal mağaralar ise daha çok Otluca köyü yakınları ile İncebel Dağının kuzey eteklerinde yoğunluk kazanır.

2.1.9. Jeolojik-Jeomorfolojik Gelişim

Ergani çevresinin jeomorfolojik özelliklerin ortaya çıkmasında tektonizmanın ve dış faktörlerin karşılıklı etkileri şekillendirici rol oynamıştır. Aşınım ve birikim olaylarının ürünü olan yer şekilleri, tektonizmanın seyri, litolojik özelliklerin denetiminde gelişerek biçimlenmiş ve yerden yere değişiklik göstermiştir. Alp Orojenik Kuşağı üzerinde yer alan inceleme alanı bu kuşaktaki olayların hemen bütün safhalarından etkilenmiş, bölgesel ve jeotektonik özellikleri itibarıyla kendine has morfolojik biçimini kazanmıştır. Yerel karakteristik gelişim biçimine ve bağımsız morfolojik öğelerine rağmen, inceleme alanı tektonik ünite olarak Güneydoğu

Torosları Dağ Kuşağı ile Kenar Kıvrımları kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Bugünkü yer şekillerinin oluşumu paleotektonik süreçlerden çok neotektonik dönemde ortaya çıkmıştır.

Orta Miyosen'den itibaren kendini gösteren tektonik hareketlerle Paleotektonik dönem sona ermiş ve bölgenin jeomorfolojik gelişimini etkileyen, günümüz yerçekillerinin ortaya çıkmasını sağlayan bir dönem başlamıştır. Bu dönemin ülke tektoniğinde olduğu gibi inceleme alanımızın tektoniğinde de oldukça önemli bir yeri vardır (Erol, 1983; Tonbul, 1985). Sıkışma rejimiyle birlikte bölgede kıvrılmalar, bindirmeler, doğrultu atımlı faylar, açılma çatlakları gelişmiş, bu yapılar kıta kabuğunun yoğun deformasyonuna neden olmuştur. Bu yükselme nedeni ile deniz bölgeden çekilmeye başlamıştır (Şaroğlu ve Yılmaz, 1986).

Dağlar bu tektonik hareketler sonucunda kırılmalara uğrayarak bir bütün halinde yükselmiştir. Flüviyal faktörlerin, yükselen yapıyı yarması ve parçalaması ile süreç devam etmiştir. Maden dağlarından güney ve güneydoğu doğrultusunda bol sediment taşıyan konsekant akarsular kurulmuştur.

Orta Miyosen'den sonra Güneydoğu Toroslar bir bütün halinde yükselmiş, saha antiklinal ve senklinallere bölünmüştür. Miyosen öncesi ve Alt Miyosen aşınım düzlükleri aşınmış sübsekant depresyonlar belirlemiştir. Miyosen sonuna doğru şiddetli aşındırmanın sonucu olarak, sıcak ve yarıkurak iklim şartlarının etkisinde havza tabanına doğru eğimli pediment yüzeyler gelişmiştir. Üst Miyosen ve Alt Pliyosen, Miyosen'in tropikal iklim şartlarına karşın, kuraklığın ve sağanak yağışlı step iklim etkilerinin giderek belirginleştiği bir dönemdir (Erol, 1983). Bu dönemde tekrar canlanan tektonik hareketlerle (Erinç, 1988) Neojen öncesi ve Miyosen yüzeyleri büyük yükseltilere çıkmış, güneyde belirginleşen havza tabanı ile yüksek alanlar arasında büyük yükselti farkları oluşmuştur. Beliren yeni taban seviyesine göre yükselen kesimlerin havzayı çevreleyen kenarlarında sel karakterli akarsulara bağlı olarak vadiler kazılmış ve buralardan taşınan iri unsurlar Ergani Ovasında konglomera ve kumtaşı istifi olarak çökelmiştir. Bu döneme ait korelat depolar, muhtemelen kurak-yarıkurak iklim şartlarında çökelmiş olan Üst Miyosen yaşlı (Şelmo formasyonu) depolarıdır.

Pliyosen şiddetli aşındırma ve yarıma dönemidir. Sallar boğazı vasıtasıyla kuzeydeki dağlık alanın zararına şiddetli bir boşalma ve erozyon dönemi başlamıştır. Pliyosen'de devam eden düşey yöndeki hareketler sonucu saha bütünüyle yükselirken, gerilmelere bağlı olarak kırılmalar meydana gelmiştir.

Pliyosen sonunda Dicle havzasına bağlı olarak meydana gelen dış drenaja bağlanma etkisiyle "V" biçimindeki vadiler belirmeye başlamıştır. Miyosen yüzeyleri üzerine kurulan

akarsular ilk kuruluşlarında *epijenik karakter* göstermelerine karşın daha sonra meydana gelen tektonik hareketlerle *antesedant* özelliği kazanmıştır.

Muhtemelen Maden Çayı, Kortaş köyünün kuzeyinde bugünkü demiryolunun kurulduğu vadiyi takib ederek akış göstermiş ve Devegeçidi vadisinden Diyarbakır kuzeyinden Dicle'ye kavuşmuştur.

Pliyosen'de canlanan tektonik hareketler ile nisbi yükselti artmıştır. Bu dönem aynı zamanda gerilme çatlakları boyunca Karacadağ bazaltlarının yayıldığı dönemdir. Bu dönem bir süre Karacadağ volkanitlerinin akarsu yataklarını doldurmasıyla Ergani Ovasında alüviyal boğulma yaşanmış olabilir.

Üst Pliyosen iklim koşullarının ana çizgileri ile devam etmesine karşın Alt Villafrankiyen'de iklimdeki bir derece kuraklaşma, nisbeten köşeli tanelerden oluşan koyu kırmızı renkli tortulların birikmesi sürecini başlatmıştır. Bugün Ergani ile Bereketli ovasında izlenen bu çökeltme ortamı Pliyosen sonları ile Kuvaterner başları çökellerine ait olup kırmızı renkli ve kaba unsurlu karasal çökellerden meydana gelmişlerdir.

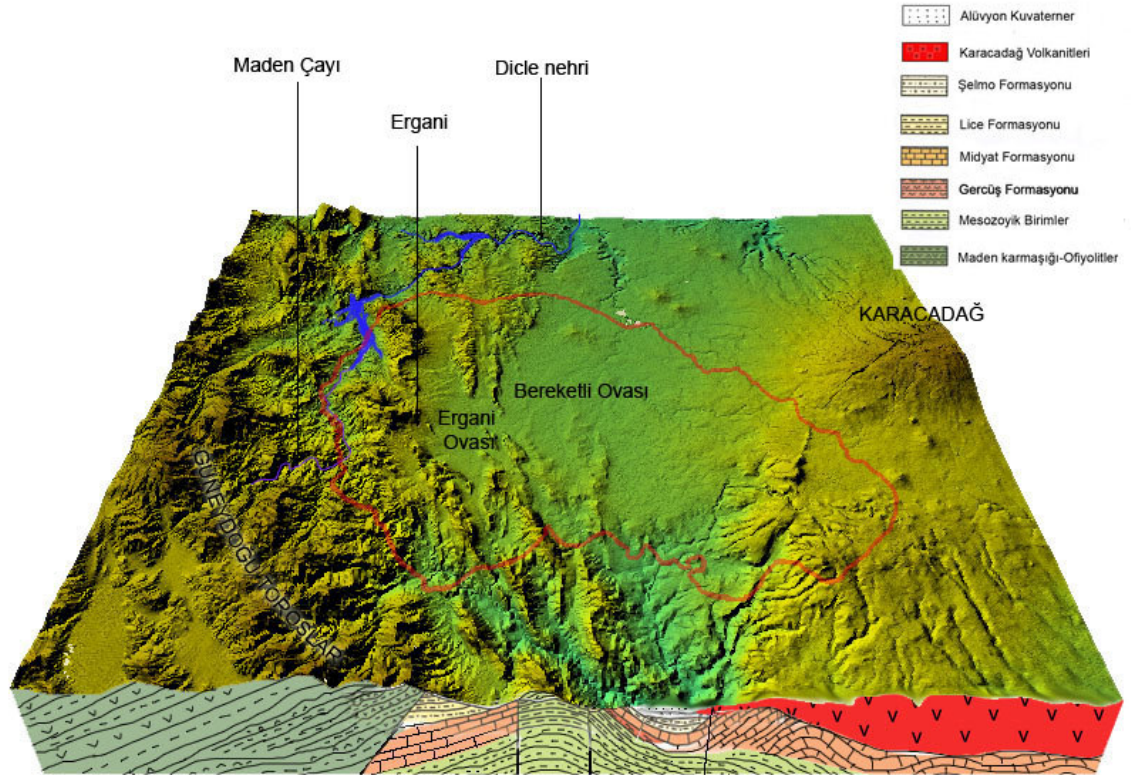
En Alt Pleyistosen boyunca evreler halinde süren tektonik hareketlilik yanında iklimde de fluviyal dönem öncesi sıcak-kurak evrelerin, serin-yağışlı evrelerle aralandığı bir dönem yaşanmıştır. Önce sel karakterli akarsular havzayı yoğun sedimantasyona boğmuşlar ve Pliyo Kuvaterner dolguları eski havza topografyasını örtmüştür. Bu dönemde inceleme alanının morfolojisini derinden etkileyen bir olay meydana gelmiştir. Morfolojik ötelenmelerin de etkisiyle Maden Çayı, Ergani kuzeyinde Dicle Nehrinin bir kolu tarafından kapılmış ve Maden Çayı doğuya doğru bir dirsek çizerek senklinal içinde akmaya devam etmiştir. Güneydoğu Anadolu Bindirmesine bağlı olarak meydana gelen yükselme nedeniyle Maden Çayının bu dağlık kütleyi aşacak enerjisi kalmamış, muhtemelen Değirmendere'ye kadar sokulmuş olan Dicle nehri yukarı kolu tarafından kapılmış ve sübsekant bir depresyonda ani bir dirsek oluşturarak D-B doğrultusunda akışına devam etmiştir. Bu kapma dirseği oldukça belirgindir.

Dolayısıyla Kuvaterner yarılmaları inceleme alanımızda gerçekleşmemiştir. Oysa biraz batıda Çermik çevresinde Fırat Nehri ve kolları tarafından saha yoğun bir şekilde parçalanmış, alttaki Miyosen tortulları ortaya çıkacak şekilde aşındırılmıştır.

Nitekim meydana gelen toptan yükselme ve yüksek enerjili akarsu aşındırmasıyla canlanan jeomorfolojik faaliyetler neticesi bölgenin diğer alanlarında Neojen depolarının aşındırılıp süpürüldüğü akarsu ve kollarının Kuvaterner depoları içine 60-110 metre kadar gömüldüğü bir boşalma dönemi başlarken, Ergani ve çevresinde aşındırma faaliyeti adeta

durmuştur. Erinç (1980) Çayönü yerleşmesi ve çevresindeki ilk tarım kültürlerinin oluşumunu bu stabil ortama bağlamaktadır. Kuvaterner'in son dönemlerinde yarı piroklastik karakterde püskürmeler ve lav akıntıları meydana gelmiş ve bu akıntılar Villafrankiyen depolarını örtmüştür (Diyarbakır karayolu üzerinde Devegeçidi vadisine inildiğinde 10-15, 20-30 ve 45-50 m sekileri). Özellikle en üst sekilerin de Karacadağ bazaltları tarafından örtüldüğü görülmektedir. Karacadağ volkanitlerinin vadinin her iki yanını ve genç dolgu malzemelerini kaplamasıyla yakın çevredeki aktivitenin en son sekinin oluşumundan daha sonra olduğu anlaşılmaktadır.

Kuvaterner'in son dönemlerinde meydana gelen değişiklikler sahada ayrışma, çözülme ve karstlaşma ile kendini göstermiş ve inceleme alanımızın morfolojisi bugünkü görünümünü almıştır.



Şekil 2: Sahanın Güncel Görünümünü Gösteren Blokdiagram ve Jeolojik Kesit

Sonuç olarak; Güneydoğu Anadolu Toroslar silsilesinin bittiği ve Diyarbakır havzasının başladığı Ergani ve Çermik arasındaki kenar kıvrımları kuşağı ile güneyindeki saha bölge morfolojisinin aydınlatılması açısından oldukça önemli özellikler göstermektedir. Sahanın

morfolojik yapısını kıta-kıta çarpışmasına bağlı olarak meydana gelen ve bindirme karakteri gösteren Toroslar yükselimi ve bunlar arasında meydana gelmiş depresyonlar oluşturur. Ergani, Sallar, Salihli, Boğazköy, Kesentaş ve en doğuda Çermik depresyonu devrik antiklinaller arasında kırık zonlara bağlı olarak oluşmuş sübsekant depresyonlardır (Şekil 2). Söz konusu depresyonlar yoğun fluviyal aktivitelere bağlı olarak Diyarbakır havzasına doğru açılmış antedant karakterdeki boğazlarla boşaltılmış ve taşınan materyaller Ergani ve Bereketli ovalarını doldurmuştur. Ancak Kuvaternerdeki akarsu rejim değişikliği nedeniyle Maden Çayı mecrası değiştirmiştir.

Buna bağlı olarak Ergani ve Bereketli ovalarındaki morfolojik gelişim yavaşlamış, bunun aksine Çermik depresyonu Fırat ve ona bağlı Şeyhan Çayının yoğun aşındırma faaliyetine bağlı olarak boşaltılmış ve derinleştirilmiştir. Bereketli Ovasındaki alüvyonlar daha sonra Karacadağ bazaltları tarafından örtülmüştür. Kenar kıvrımların en güneyinde bulunan ve Midyat kalkerlerinden oluşmuş antiklinallerin bünyesinde ve güneyinde bazaltlar tarafından örtülmemiş kısımlarında ise karstik süreç ve buna bağlı şekiller gelişmiştir. Tüm bu özellikleriyle saha oldukça kompleks süreçlere bağlı oluşmuş yer şekillerini barındıran adeta jeolojik-jeomorfolojik bir laboratuvar niteliğindedir.

2.2. İklim

Türkiye’de iklim koşulları bölgesel ve yöresel ölçüde büyük farklılıklar gösterir. Bu nedenle, başta tarımsal faaliyetler olmak üzere diğer bütün etkinliklerinde bölgesel farklılıklar vardır. İklim, çevre ve insan etkinlikleri arasındaki ilişkiler nedeniyle, ülkemizde her bölge veya yörenin potansiyellerini, toprak ve yer şekillerinden çok o bölge ve yörede etkili olan iklim koşulları ortaya koymuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi genelinde olduğu gibi, Ergani ve yakın çevresinin de hava koşulları ve mevsim özelliklerini, kutupsal ve tropikal hava kütlelerinin ilerleyip-gerilemeleri ve bunlar arasındaki planeter polar cephenin konumu ve oynayışları tayin etmektedir (Erinç, 1953; 28). Doğu Anadolu Bölgesi’nin güneyinde yer alan Ergani ve yakın çevresi yıl boyunca belli bir hava kütlelerinin etkisi altında kalmaz. Nitekim kış mevsiminde kuzeyden gelen kontinental, kutupsal hava kütlesi sıcaklığı düşürürken, diğer taraftan “Akdeniz tali” cephesi etkisi altında kışlar yağışlı geçer. Yaz aylarında ise çöl karakterli hava kütlelerinin neden olduğu sıcak hava koşulları hüküm sürer. Bu durum yörenin, bütün yıl boyunca belli bir hava kütlelerinin etkisi altında kalmadığını ortaya koymaktadır. Şöyle ki kış mevsiminde Ergani ve çevresi kuzeydoğudan sokulan soğuk, ağır ve kuru hava kütlelerinin etkisi altındadır. Bu hava kütlesi yörede frontaliz koşulların doğmasına ve sıcaklığın düşmesine neden olmaktadır. Bununla

birlikte, polar cephenin hareketleri ve güneyden gelen tropikal hava kütleleri Doğu Anadolu'nun kuzey ve kuzeydoğu kısımlarına oranla, Erganideki aylık sıcaklıkların daha yüksek olmasına yol açarlar. Buna karşılık yaz mevsiminde Ergani ve çevresinde sıcaklık ve kuraklığın artması ve yağış azlığı, kuzey sektörlü rüzgârların üstünlüğü gibi olaylarla karakterize edilen, kuzey ve güneybatıdan gelen hava kütlelerinin etkisi altına girer.

Ergani'nin iklim özelliklerinin belirlenmesinde planeter faktörlerin yanı sıra coğrafi faktörlerin de payı vardır. Denizellik-karasallık, reliefin uzanışı, yükselti ve bakı bunların başlıcalarını oluşturur. Ancak sahanın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerinden ayrılan birtakım farklılıkları vardır. Bu farklılığın en önemli nedeni yörenin yükseltisinin fazla olmasıdır. Yine bu sahanın Güneydoğu Torosların eteklerinde oluşu, yağış koşullarının daha yüksek olmasını sağlamış ve orografik yağışların payını yükseltmiştir. Bu yağışlar daha çok ilkbahar aylarında görülmektedir. Bölgesel coğrafya açısından da zaten Ergani'nin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer almasının temel nedenlerinden biri de yağışların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne oranla daha fazla görülmesidir. Ancak Ergani çevresinin kışları, Doğu Anadolu Bölgesi'ne oranla daha az şiddetli ve kısa sürmektedir. Yazlar ise güneyden gelen çöl ikliminin etkisiyle çok sıcak geçmektedir. Güneydoğu Torosların uzanışı kuzeyden gelen soğuk hava akımlarının Ergani'ye sokulmasını engellemektedir. Bunun yanı sıra ova tabanı ile dağlık kütle arasında 600-700 m yükselti farkının görüldüğü alanda her mevsim sıcaklık farkının görülmesi doğaldır. Bu durum aynı zamanda özellikle günlük sıcaklık farklarının fazla olduğu mevsimlerde, belirtilen kesimler arasında basınç farklılıkları doğurmakta ve hava akımları yamaçlardan aşağılara doğru yönelerek yerel rüzgârların oluşmasına yol açmaktadır. Kış mevsiminde Ergani'de kuzeydoğu yönlü rüzgârların etkin olmasının nedenlerinden biri de bu olaydır.

Ortalama yükseltinin farklılıklar göstermesi Ergani'nin kuzey, orta ve güney kesimlerinde yağış ve sıcaklık farklarının yaşanmasına neden olmaktadır. Yıllık yağış tutarı kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru gidildikçe azalma gösterir. Kuzeyden güneye doğru ise sıcaklık farkları, kar yağışları, karın yerde kalma süresi azalmaktadır. Özetle orografik özellikler, rüzgârlar, yağış koşulları ve özel karasal karakterlerin belirmesi bakımından önemlidir.

2.2.1. Sıcaklık

Ergani'deki sıcaklıkla ilgili aritmetik değerler göz önüne alındığı zaman Türkiye şartlarında yüksek derecede bir sıcaklığın etkili olduğu görülür. Kış ve yaz mevsimlerindeki sıcaklık değerleri arasındaki farkın büyümesi, coğrafi enlem, kara ve denizlerin dağılışı, mutlak nem miktarı, orografik özellikler, yükselti gibi faktörlerin etkisi altındadır. Güneydoğu

Torosların güney eteklerine yerleşmiş bulunan Ergani, polar hava kütlelerine kapalıdır. Şöyle ki Güneydoğu Toroslar Ergani'yi kuzeyden bir duvar gibi çevrelemekte, polar hava kütlelerinin geçişini engellemektedir. Bu açıdan Ergani'de kış mevsimi çevresine göre daha sıcak geçmektedir. Buna karşılık Ergani'de güneyden gelen tropikal hava kütlelerinin gelişini engelleyecek herhangi bir orografik engel bulunmamaktadır. Arap Yarımadası'nın güneyindeki Basra Termik Alçak Basınç merkezinin yaz mevsimindeki etkinliğinden dolayı Ergani'de yazın sıcak ve kurak iklim şartları etkili olmaktadır. İlkbahar sonlarına doğru ısınan Ergani, sonbahar ayının ortalarına kadar bu basınç merkezinin etkisi altında kalır. Ergani ve yakın çevresinin yılın yağışsız döneminde bu kadar sıcak olmasının en önemli nedeni Basra Termik Alçak Basınç merkezinin etkin olmasının payı vardır.

Araştırma sahası ve çevresindeki meteoroloji istasyonlarının 1975-2004 yıllarındaki verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık Ergani'de 15,9°C, Diyarbakır'da 15,7°C, Elazığ'da 12,3°C ve Çermik'te ise 16,1°C'dir. Bu değerlere bakıldığında Ergani çevresindeki Maden, Dicle, Çermik gibi yerleşmelerden daha yüksek sıcaklık değerlerine sahiptir. Ergani'nin, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine göre (Elazığ 12,3 °C, Diyarbakır, 15,7 °C) daha sıcak ortalamalara sahip olması, alanın hem ülkenin güney kısmında yer alması hem de yükseltinin çok fazla olmamasıyla birlikte kuzeyinin dağlarla çevrili olmasına bağlıdır. Ergani, Diyarbakır'dan daha yüksek ve Elazığ'dan daha alçak bir yükselti değeri taşımaktadır. Buna karşılık çalışma alanımızın amplitüd değerleri oldukça yüksektir. Sıcaklık, Diyarbakır'da 29,1°C, Ergani'de 28,2°C, Çermik'te ise 27,8°C'lik değerlere sahiptir. Bu değerler bölgenin diğer illeri (Siirt 29.5 °C, Adıyaman 28,7 °C) ile ortak bir özellik gösterir. Amplitüd değerleri sahanın yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkının fazlalığını veya karasallığı gösterir.

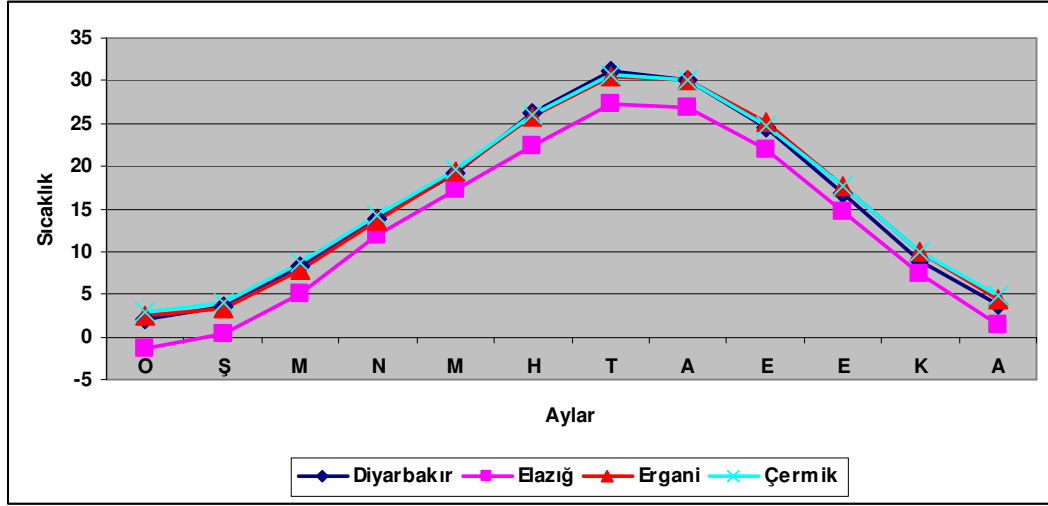
Yıl içerisindeki en yüksek sıcaklık değerleri temmuz ayında görülmektedir. Ergani'de 30,6°C, Diyarbakır'da 31,1°C, Çermik'te 30,8°C'dir. En düşük değerler ise aralık, ocak, şubat aylarında görülmektedir. Sıcaklık ortalamaları kış ayında 0°C üzerindedir. Ocak ayı sıcaklıkları yalnız Elazığ'da 0°C'nin (-1,3°C) altına düşerken, Ergani'de 2,4°C, Diyarbakır'da 2.0 °C, Çermik'te ise 3 °C sıcaklık değerleri görülmektedir (Tablo 1, Şekil 3).

Ergani ve Diyarbakır'ın özellikle güney sektörlü hava hareketlerinden oldukça fazla etkilenmesi sıcaklıkların çevrelerindeki yerleşmelerden daha fazla olmasına neden olmaktadır. Ergani, Diyarbakır'dan daha yüksek bir alanda kurulmasına rağmen ortalama sıcaklığı daha fazladır. Kuruluş yeri olarak Makam Dağı'nın güney eteklerinde yer alması bakı faktörünü ön plana çıkarmıştır.

Tablo 1: Ergani ve Çevresindeki Bazı Merkezlerin Aylık Ortalama Sıcaklık değerleri (1975-2004)

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort.
Diyarbakır	2	3,5	8,2	13,8	19,1	26,2	31,1	30	24,6	16,9	8,9	3,7	15,7
Elazığ	-1,3	0,3	5	11,8	17,3	22,3	27,3	26,8	22	14,7	7,4	1,5	12,3
Ergani	2,4	3,4	7,9	13,7	19,3	25,7	30,6	30,1	25,1	17,7	9,9	4,4	15,9
Çermik	3	4	8,6	14,3	19,5	26,1	30,8	30,1	24,7	17,7	9,9	4,8	16,1

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü

**Şekil 3:** Ergani ve Çevresindeki Bazı Merkezlerin Aylara Göre Sıcaklık Değişimi (1974-2005)

Özellikle yazın sıcak hava kütleleri bu dağlık kütleyle çarpılarak alçalmakta ve zeminin az da olsa ısınmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı hem Ocak ve Şubat ayı değerleri hem de sonbahar aylarına karşılık gelen Eylül, Ekim, Kasım ayı değerleri Diyarbakır'a nispeten daha yüksektir. Makam Dağı ve gerisindeki Güneydoğu Toroslar dağlık sahası, Ergani'nin kuzey yönlü soğuk hava kütlelerinden daha az etkilenmektedir. Bu dağlık saha hem kuzey yönlü hem de güney yönlü hava kütlelerine karşı direnç sağlamaktadır.

2.2.1.1. Ortalama Maksimum ve Ortalama Minimum Sıcaklıklar

Ergani'de Ocak ve Şubat ayı ortalama sıcaklıkları, yüksek bir değer göstermemekle beraber 0 °C'nin üzerinde olup, eksi bir değere rastlanmamıştır. Diğer yönden ortalama sıcaklıktan farklı olarak en yüksek sıcaklıklar temmuz ayında 36,5 °C olarak ölçülmüştür. Bu sıcaklık değeri ile Ergani, Türkiye'de maksimum sıcaklık değerlerinin görüldüğü alanlara yaklaşmaktadır. Ortalama yüksek sıcaklıklarda karasallığın yanı sıra Basra Termik Alçak Basıncının da etkisi vardır. En düşük sıcaklık Ocak ayında -15,4 °C olarak ölçülmüştür. Maksimum-minimum değerlerle ortalama değerler arasında kış aylarında 6-7 °C, yaz aylarında ise 10-12 °C'lik sıcaklık farkı görülmektedir. Ergani'de, kış mevsiminde ve geçiş dönemlerinde

ortalama sıcaklık farkının yazıya göre daha fazla olması dikkati çeken bir diğer noktadır. Bu durum, hava kütlelerinin bu dönemlerde daha karışık ve düzensiz oluşu, yazın ise havanın kararlılığı ile açıklanabilir. Ergani'nin Doğu Anadolu illerine göre tam bir karasallık göstermediğini ve geçiş alanında olduğunu ortaya koymaktadır.

Ergani ve çevresindeki istasyonların ortalama sıcaklık değerlerine bakıldığında, bu ortalamaların Ergani'de 15,9 °C, Diyarbakır'da 15,7 °C ve Çermik'te 16,1°C olduğu görülmektedir. Maksimum ortalama sıcaklıklar Ergani'de 22,4°C, Diyarbakır'da 21,0°C ve Çermik'te ise 22,7 °C'dir. Minimum ortalama sıcaklıklar ise Ergani'de 11 °C Diyarbakır'da 8,8 °C ve Çermik'te 10 °C dir. Çalışma alanında Mart-Nisan ayından sonra sıcaklıklar sürekli ve hızla artar ve Temmuz ayında en yüksek değere ulaşır. Ağustos ayından sonra sıcaklıklar düşmeye başlar. Bu düşüş ocak-şubat aylarına kadar devam eder (Tablo 2).

Tablo 2: İstasyonlara Ait Maksimum, Minimum, Ortalama Sıcaklık Değerleri

İstasyon	Meteo. unsur	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort.
Diyarbakır	Ort.Maks.sic.	6.8	9.0	14.3	20.2	26.3	33.5	38.4	37.9	33.3	25.0	15.8	8.8	22.4
	Ortalama sic.	2.0	3.5	8.2	13.8	19.1	26.2	31.1	30.0	24.6	16.9	8.9	3.7	15.7
	Ort.Min.sic.	2.0	-1.2	2.3	7.0	11.1	16.8	21.6	20.7	15.8	9.9	3.7	-0.3	8.8
Ergani	Ort.Maks.sic.	6.1	7.3	12.4	18.7	24.7	31.3	36.5	36.4	31.7	23.8	14.9	8.1	21.0
	Ortalama sic.	2.4	3.4	7.9	13.7	19.3	25.7	30.6	30.1	25.1	17.7	9.9	4.4	15.9
	Ort.Min. sic.	-0.5	0.0	3.7	8.9	13.7	19.4	24.0	23.6	18.8	12.6	6.0	1.5	11.0
Çermik	Ort.Maks.sic.	7.8	9.2	14.6	20.7	26.4	33.1	37.9	37.7	33.3	25.6	16.5	9.8	22.7
	Ortalama sic.	3.0	4.0	8.6	14.3	19.5	26.1	30.8	30.1	24.7	17.7	9.9	4.8	16.1
	Ort.Min.sic.	-0.7	0.0	3.6	8.2	12.4	18.2	22.7	21.8	16.3	10.9	4.8	1.1	10.0

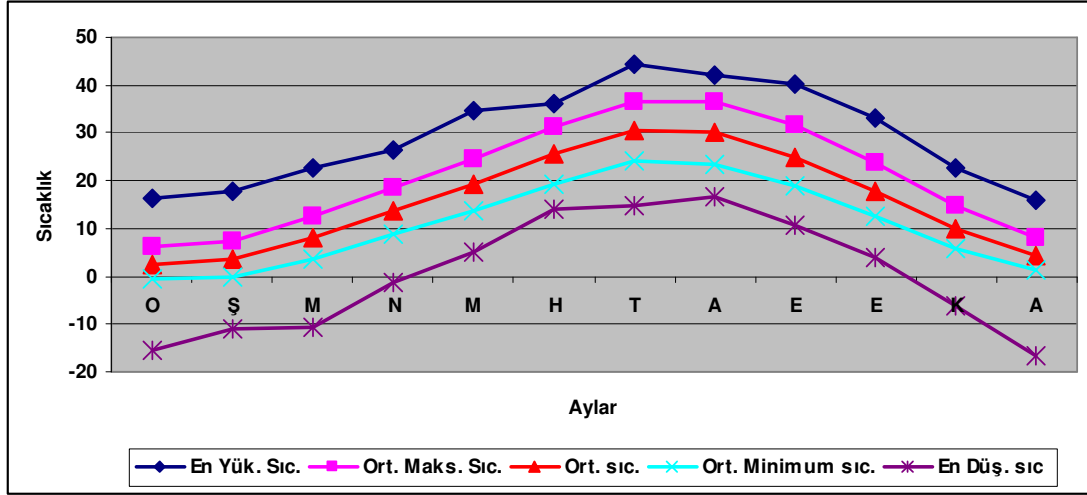
Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Ergani'de Diyarbakır'daki kadar uç değerler görülmemektedir. Rasat dönemi içinde ölçülmüş en düşük sıcaklık -16,6 °C (27.12.1992) ve en yüksek sıcaklık 44,2 °C (30.7.2000)'dir. Ergani kuruluş yeri olarak daha önce de açıklandığı gibi yaz ve kış mevsimlerinde etkili olan kuzey ve güney yönlü hava hareketlerine karşı daha dirençli ve korunaklı bir alanda kurulmuştur (Tablo 3, Şekil 4).

Tablo 3: Ergani'ye Ait Aylık Ortalama, Maksimum, Minimum Ve Mutlak Ekstrem Sıcaklık Değerleri (1975-2004)

AYLAR	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort.
En Yüksek sic.	16,2	17,7	22,6	26,3	34,8	36,3	44,2	42,2	40,4	33,2	22,6	15,8	29,4
Ort. Maks. Sic.	6,1	7,3	12,4	18,7	24,7	31,3	36,5	36,4	31,7	23,8	14,9	8,1	21,0
Ortalama sic.	2,4	3,4	7,9	13,7	19,3	25,7	30,6	30,1	25,1	17,7	9,9	4,4	15,9
Ort. Minimum	-0,5	0,0	3,7	8,9	13,7	19,4	24,0	23,6	18,8	12,6	6,0	1,5	11,0
En Düşük sic	-15,4	-11,2	-10,7	-1,2	5,0	14,0	15,0	16,8	10,6	4,0	-6,2	-16,6	0,3

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü

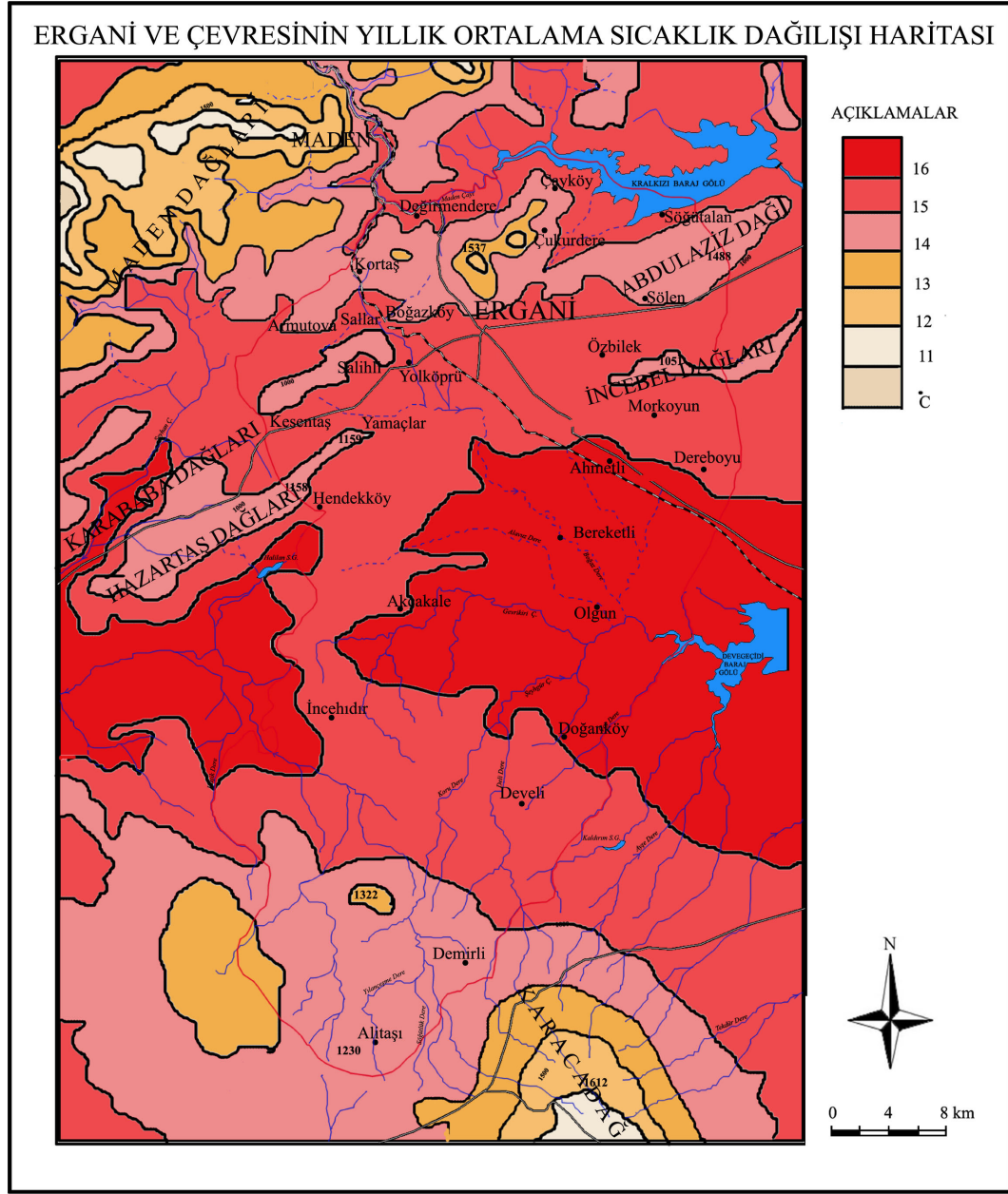


Ŗekil 4: Ergani'ye Ait Ortalama, Maksimum, Minimum, ve Mutlak Ekstrem Sıcaklıkların Aylık GidiŖi (1975– 2004)

2.2.2. Sıcaklığın DađılıŖı

Yükselti, bakı, yamaç eğimi ve orografik doğrultuya bağlı olarak, inceleme alanındaki depresyon tabanlarıyla bunu çevreleyen dağlık alanlar üzerinde sıcaklığın dađılıŖı bakımından belirgin farklar ortaya çıkmaktadır. Farklı yükselti ve konumda bulunan depresyon alanlarında bile farklar göze çarpar. Ergani ve çevresine bakıldığında güneydoğusu en yüksek sıcaklıkların görüldüğü alanlara karŖılık gelir. Havzanın bulunduğu alan genelde aynı sıcaklık değerleri arasında kalmaktadır. Havzayı çevreleyen dağlara doğru gidildikçe sıcaklık azalmaktadır. Dağ zirvelerine doğru sıcaklık iyice dŖmektedir. Özellikle sahayı kuzeyden çevreleyen Güneydoğu Toros sistemi üzerindeki dağlar sıcaklıkların en dŖk olduğu alana karŖılık gelmektedir.

Sıcaklığın dađılıŖında en yüksek değerler Bereketli Ovası'nın Diyarbakır Merkez ilçeye sokulduğu kesimlerde (17 °C) görülür. Havzadan evreye doğru gidildikçe sıcaklık azalmaktadır. Havza tabanı ile kuzeydeki dağlık alan arasında 10°C lik sıcaklık farkı vardır. Ergani Ovası, Söğütalan depresyonu ve Karacadağ bazalt platosunun bulunduğu alanlar sahada 16 °C ile en sıcak ikinci grubu oluŖurmaktadır. Sıcaklık dađılıŖ haritasında da görüldüğü gibi ova tabanı ve alçak plato alanları ile yüksek dağ kütleleri arasında 7-8 °C'lik sıcaklık farkı görülmektedir.



Harita 5: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Sıcaklık Dağılışı Haritası

Ergani'nin kuzeyinde yer alan Makam Dağı etekleri, Abdülaziz ve Hazartaş dağları ortalama olarak 15°C izoterminin geçtiği alanlara karşılık gelir. Genel olarak haritada görüldüğü gibi en düşük sıcaklıklar yükseltiye bağlı olarak kuzeybatıdaki Maden Dağlarının yüksek kesimleri ile güneydeki Karacadağ volkan kütlesi üzerinde yer almaktadır. Tabi bu düşük sıcaklıkların görüldüğü sahalar Ergani sınırları dışına karşılık gelir. Ergani sınırları içerisinde kuzeyden güneye gidildikçe düzenli bir sıcaklık artışı gözlenmemektedir. Yerşekilleri, yükselti, orografyanın uzanışı sıcaklığın dağılışını yönlendirmiştir. Sahamızda en yüksek sıcaklık 17 °C,

en düşük sıcaklık ise 12 °C olarak gözlemlenmiştir. Bu da sıcaklık farkının 4-5 °C olduğunu göstermektedir (Harita 5).

2.2.3. Basınç

Ergani’de konumu itibariyle etkilendiği ya da maruz kaldığı başlıca basınç merkezleri ve bu basınç merkezlerinin yıl içindeki etki alanlarının değişmesine göre farklı nitelikte ve frekansta rüzgârlar meydana gelmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, yaz mevsiminde polar cephenin kuzeye çekilmesi ile Basra Termik Alçak Basınç merkezi altına girmektedir. Kış mevsiminde ise yukarıdaki gelişmenin tam tersi olarak polar cephenin güneye kayması ile beraber Ergani kuzey sektörlü rüzgârları taşıyan Sibirya Termik Yüksek Basıncı’nın etkisi altına girmektedir. Ancak Ergani, kuzeyinde uzanan Maden, Sakız ve Abdülaziz dağları gibi Güneydoğu Toroslari oluşturan yüksek kütlelerin engelleyici topografyasından dolayı polar hava kütleleri, termik hava kütleleri kadar etkili olmamaktadır.

Ergani ve çevresinin basınç değerleri incelendiğinde sonbahar ve kış aylarında basıncın yükseldiği, buna karşılık ilkbahar ve yaz aylarında ise düştüğünü görmekteyiz. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Kışın karalar denizlere oranla daha soğuktur, yazın ise daha sıcaktır; kışın soğuk olan bölgede yüksek basınç, yazın ise alçak basınç hâkimdir.

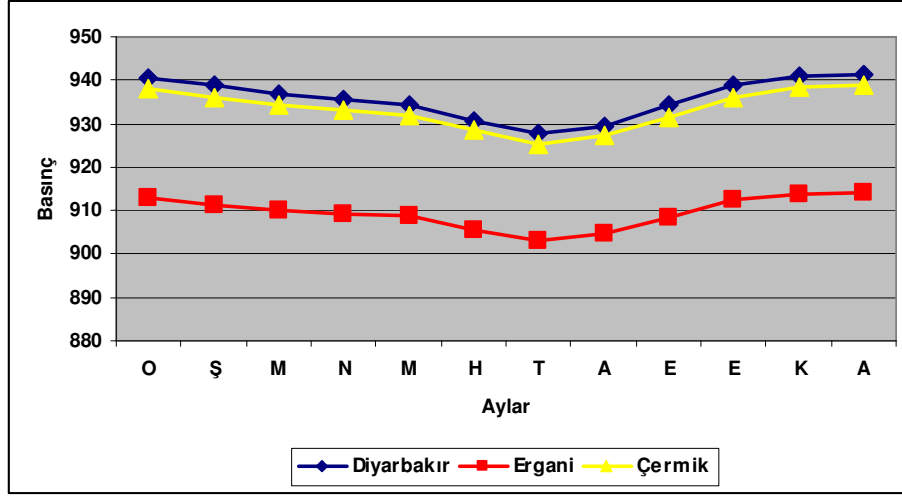
Tablo 4’te de görüldüğü gibi, Ergani’de ortalama basınç 909,6 mb’dır. En yüksek basınç değeri aralık ayında 914 mb olarak ölçülmüştür. Diyarbakır’da ortalama basınç 935,8 mb iken en yüksek basınç 944 mb (aralık 1995) ve en alçak basınç 925,3 mb (Temmuz 1994) dır. En yüksek basınç 916,7 mb (Aralık 1999) ve en düşük basınç 900,7 mb (Temmuz 1994) dır. Çermikte ise ortalama basınç 933,3 mb, en yüksek basınç 941,4 mb (Aralık 1995), en düşük basınç 925 mb (Temmuz 1998) dır. Basıncın yıllık gidişine bakıldığında ise (Şekil 5) Ocak ayında Ergani’de 913,1 mb, Merkez ilçede 940,5 mb, ve Çermik’te 938 mb olduğunu ve yaz aylarına doğru basıncın düştüğünü görmekteyiz. Mart ayında basınç Diyarbakır’da 937 mb Ergani’de 910,1, Çermik’te 934,4 mb’a düşer. Basıncıdaki bu düşüş en düşük seviyeye ulaştığı temmuz ayına kadar devam eder. Bu ayda basınç değeri Diyarbakır’da 927,8 mb Ergani’de 903,2 mb, Çermik’te 925,5 mb’dır. Temmuz ayından sonra artmaya başlayan basınç eylül ayında Ergani’de 908,6, Diyarbakır’da 934,3 mb, Çermik’te 931,6 mb olur. Tüm istasyonlarda olduğu gibi Ergani’de 914 mb, Diyarbakır’da en yüksek basınç Aralık ayında görülür ve değeri 941,3 mb, Çermik’te ise 938,8 mb’dır (Tablo 4).

Tablo 4: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Ortalama Basınç Değerleri (1984-2004)

İstasyonlar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Diyarbakır	940.5	938.8	937	935.6	934.4	930.7	927.8	929.3	934.3	938.7	940.9	941.3	935.8
Ergani	913.1	911.4	910.1	909.3	908.7	905.7	903.2	904.6	908.6	912.5	913.8	914	909.6
Çermik	938	936.2	934.4	933.1	931.9	928.5	925.5	927.2	931.6	936.2	938.3	938.9	933.3

Kaynak: Ergani Meteoroloji Müdürlüğü

Tablo 4 ve Şekil 5’de görülen en önemli noktalardan biri de Ergani’ye yerleşen yerel basınç değerlerinin temmuz ayında gerçekleşmesidir. Bunun nedeni Basra T.A.B. sisteminin etki alanını bölge geneline yayması ve yerleşmesidir. Temmuz ayından sonraya rastlayan en düşük değerden sonra yükselmeye başlayan basınç değerleri aralık ayında en yüksek seviyeye ulaşır.

**Şekil 5:** Ergani, Diyarbakır ve Çermik’e Ait Ortalama Basınç Değerlerinin Aylık Gidişi (1984-2004)

2.2.4. Rüzgârlar

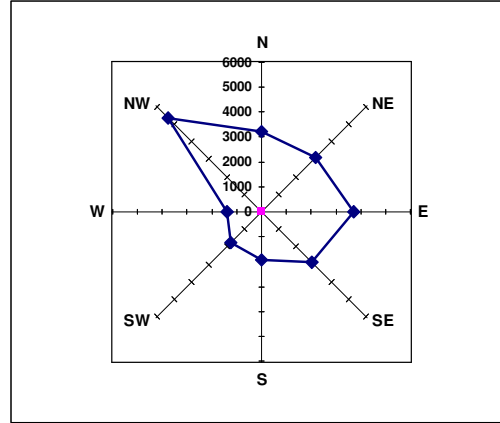
Ergani’de rüzgâr rejimi, basınç şartlarının mevsimden mevsime uğradığı değişiklikleri yansıtır. Bunun yanı sıra genel atmosfer dolaşımı kadar yerel topografya şartları da rüzgârın yönü, frekansı ve hızı üzerinde etkili olur. Kış mevsiminde Ergani’deki rüzgâr durumu basınç merkezlerine bağlı olarak etkilerini sürdüren hava kütleleri ile ilişki içindedir. Bu mevsimde bilindiği gibi Doğu Anadolu üzerindeki termik antisiklon sahasında bir alçak basınç merkezi halinde bulunan Doğu Akdeniz’e doğru yönelen hava akımları nedeniyle kuzeydoğu ve kuzeybatı rüzgârları (Ocak ayında %27 ve %24,9) önem kazanır. Ayrıca Ergani’nin kuzeyindeki 2000–3000 m.lik dağlık saha kuzey sektörlü rüzgârların oluşumunda etkilidir. Basınç farklılığından dolayı daha alçak bir yükseltiyeye sahip Ergani ve Bereketli ovalarına yüksek

sahadan rüzgâr akımları olmaktadır. Yaz mevsiminde de bu durum büyük ölçüde korunmakla beraber, kuzeybatı (%43,8) yönlü rüzgârların frekansında belirgin bir artma görülür. Ergani’de rüzgar hızı 1.8 m/s’dir. Merkez ilçedeki rüzgâr hızı, diğer istasyonlardan daha yüksek bir değer gösterir. Bunun nedeni merkez ilçenin diğer istasyonlara göre engebesiz bir alanda bulunmasıdır. Yine sahada rüzgâr hızının yaz aylarında arttığı görülmektedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz; yaz aylarında sahaya Basra Alçak Basıncı hâkim olmuş ve kuzeye doğru alanı genişlemiştir. Tüm ülkede olduğu gibi Ergani’de de yazın genel olarak görünen bu durum, atmosfer sirkülasyonu ile ilgilidir. Azor Yüksek Basınç alanından Basra Alçak Basınç merkezine doğru yönelen hava hareketleri rüzgâr oluşumu ve hızı üzerinde etkilidir.

Ortalama yıllık rüzgar frekanslarına göre yıl içinde hakim rüzgar yönü KB dır. Bu yönden %42 frekansla esmektedir. Mevsimlerin karakteristik ayları ele alındığında Ergani’de Ocakta %46, Temmuzda %66, Ekimde %44 oranında KB yönünde rüzgâr esmektedir. Buna karşılık Nisan ayında %34 kuzeydoğu yönlü rüzgâr esmektedir. Frekansı daha düşük olan bu rüzgârlar K 41 B yönünde esmektedir. İlkbahar mevsimindeki bu kararsızlık büyük ölçüde frontal faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. (Tablo 5, Şekil 6).

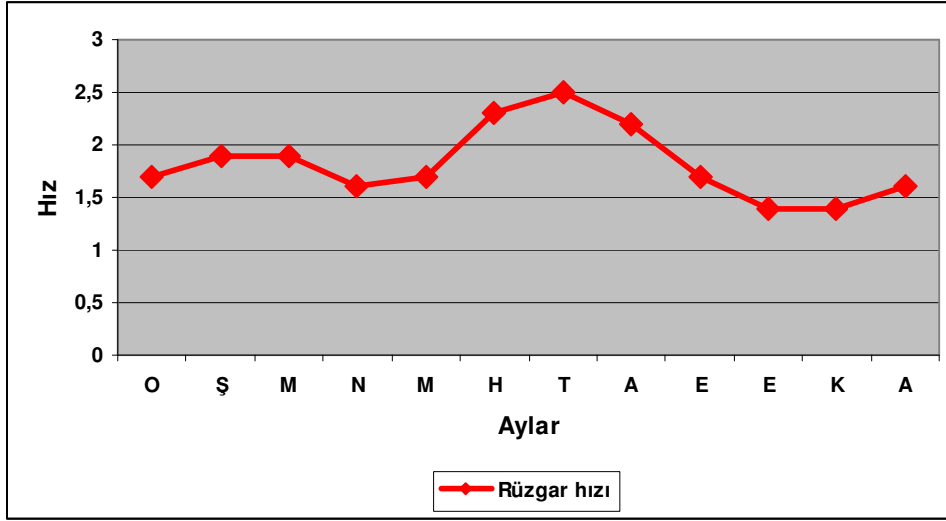
Tablo 5: Ergani’de Rüzgârın Esme Sayıları

Yönler	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	Ort
Rüzgar Hızı	3191	3047,5	3708,5	2836,5	1894	1765	1364	5297,5	23104
%	13,8	13,2	16,1	12,3	8,2	7,6	5,9	22,9	100,0



Şekil 6: Ergani’ye Ait Rüzgâr Gülü (1975–2004)

Ergani’de hâkim rüzgâr yönü hızı KB’dır. Güneydoğu Toroslar ile Kenar Kıvrımları kuşağına bağlı antiklinal ve senklinal alanında kanalizasyon olan rüzgâr ovaya doğru ve Ergani şehrine doğru esmektedir. Rüzgârın esme hızı mevsimler arasındaki geçiş dönemlerinde artmaktadır. Rüzgârın esme hızı yaz mevsimlerinde daha da artmaktadır (Şekil 7).



Şekil 7: Ergani'ye Ait Ortalama Rüzgâr Hızının Yıllık Gidişi (1975–2004)

2.2.5.Buharlaşıma

Buharlaşıma açısından Ergani'nin içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi buharlaşmanın en yüksek olduğu alanlara karşılık gelmektedir. Ergani ve çevresinde sıcaklık şartları ile buharlaşma arasında sıkı bir ilişki vardır. Sıcaklık şartlarına bağlı olarak, buharlaşma da azalır veya artar. Havanın ısınmaya başladığı Mart-Nisan ayından itibaren buharlaşma oluşmaya başlamaktadır. Bu olay yaz aylarına doğru artarak devam eder. Özellikle hava sıcaklığının en fazla olduğu Temmuz ayında buharlaşma en üst seviyeye ulaşır. Buharlaşmanın yarısından fazlası yaz aylarında gerçekleşirken Kış aylarında buharlaşma görülmemektedir. Ergani'de yıllık buharlaşma 1602 mm olup bunun 379 mm.si Temmuz ayında gerçekleşmektedir.

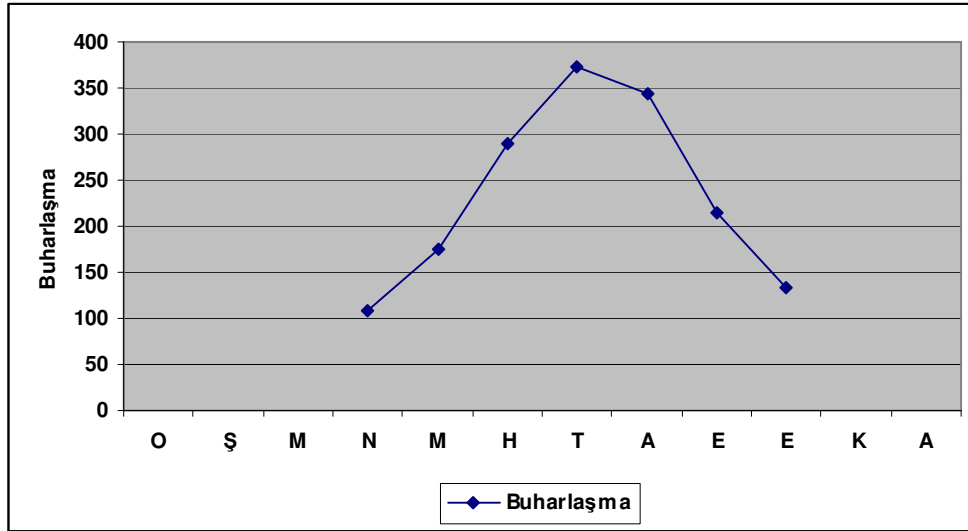
Buharlaşmanın aylık gidişine bakıldığında (Şekil 8) Nisan ayında başlayan buharlaşma, Ergani'de 108,8 mm.dir. Yaz aylarına doğru sıcaklığın artmasına bağlı olarak buharlaşma miktarında da artış görülmeye başlar ve sıcaklığın en yüksek olduğu temmuz ayında 372 mm.ye ulaşır. Ergani'de Kış aylarında buharlaşma görülmezken, Mart ile Kasım arasındaki dönemde yılın öteki aylarına göre yüksek değerler göstermektedir. Buharlaşma en çok, sıcaklığın en fazla bağlı nemin ise oldukça azaldığı Yaz aylarında görülmektedir. Ocak ayından Temmuz'a kadar düzenli bir artış, Ağustos ayından itibaren ise sıcaklığın düşmesine bağlı olarak belirgin bir azalma meydana gelmektedir (Tablo 6).

Tablo 6: Ergani'ye Ait Ortalama Buharlaşma Değerleri (1990–2000)

Yıllar	IV	V	VI	VII	VII	IX	X	Topl.
1990	112,5	222,2	342,6	407,6	416,7	271,4	144,4	1917
1991	101,3	175,5	298,8	381,6	399,2	259,6	104,7	1721
1992	141,8	146,6	222,6	362,3	342,7	239,8	146,6	1602
1993	74,7	100,6	277,6	356,1	347,6	226,9	141,2	1525
1994	123,5	170,8	324,8	402,3	403,9	227,2	104	1757
1995	98	154,2	262,7	317,9	335	228,1	135,4	1531
1996	76,9	187,9	281,4	377,2	346,3	207,2	115,2	1592
1997	158,4	234,6	344,1	381,6	213,7	74,1		1407
1998	106,5	126,2	239,2	375,9	302,5	203,5	173,1	1527
1999	108,7	211,6	266,3	350,6	325,3	208,9	137,4	1609
2000	94,3	190,4	330,8	389,3	340,4	218,3		1564
Ort	108,8	174,6	290,1	372,9	343,0	215,0	133,6	1602

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Ergani'de ortalama buhar basıncı yıl içerisinde ocak ayından itibaren düzenli bir şekilde yükselerek temmuz ayında en yüksek değere ulaşmaktadır. Aynı düzenle daha ağır bir tempo ile alçalarak ocak ayında en düşük değere inmektedir. Bu gidiş sıcaklık ve buharlaşmanın artmasına bağlı olarak havadaki su buharı fazlalaşmakta ve sıcaklığın düşmesi ile havanın nem tutma kapasitesi azalmaktadır. Ergani ve çevresi denizden uzak, karasal bir alanda yer aldığı için buhar basıncı genel olarak yıl içinde yüksek değerler göstermez (Tablo 6, Şekil 8).

**Şekil 8:** Ergani'ye Ait Ortalama Buharlaşma Değerlerinin Yıllık Gidişi (1990–2000)

2.2.5.1. Bağıl Nem

Ergani'de bağıl nemin yıllık değeri oldukça düşük bir ortalama sahiptir. Ergani bağıl nem açısından en düşük değerleri gösteren Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey sınırında yer

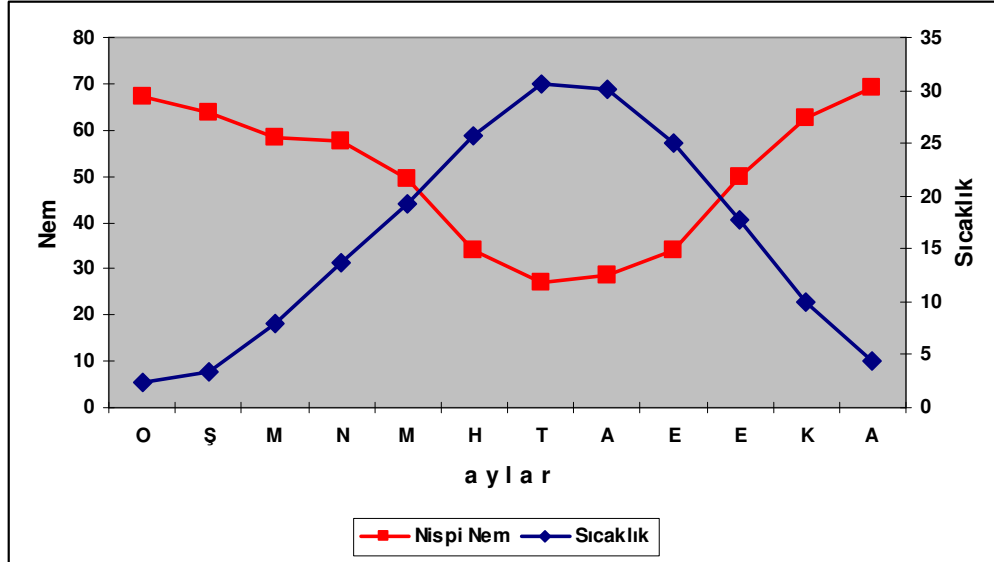
alır. Diğer taraftan sıcaklığın düştüğü kış aylarında bağıl nem oranı %60'ın altına inmemektedir. Buna karşılık sıcaklığın yükseldiği bulutluluğun azaldığı kuzey sektörlü rüzgârların önem kazandığı yaz mevsiminde bağıl nem %24'lere kadar düşmektedir.

Buna göre; inceleme sahasına bakıldığında Yaz aylarında bağıl nem oldukça düşmekte ve kış aylarında yükselmektedir. Yaz aylarında nisbi nem tüm istasyonlarda %20-30'a kadar düşerken kış aylarında Çermik'te %65, Ergani'de %70, Diyarbakır Merkez ilçede %80'lere kadar çıkar. Yıllık ortalama nisbi nem Ergani'de %50,2 Diyarbakır'da %55,1, ve Çermik'te %52,3'tür. Ergani'de en yüksek bağıl nem %81,4 ile Aralık (2001) ayında ve en düşük ise %10,1 ile Temmuz (1978) ayındadır. Bağıl nemin yıl içerisindeki gidişine bakıldığında Kış döneminde bağıl nemin yüksek olduğu görülür. Ergani'de %67,4'tür. Bu durum yazı doğru değişiyor ve nem oranında büyük düşüş meydana geliyor. Sahada nemin en az olduğu ay Temmuz ayıdır. Temmuz ayından sonra nemin en yüksek olduğu Aralık ayına kadar sürekli bir yükseliş görülür. Aralık ayında Ergani'de bağıl nem %69,3'tür (Tablo 7, Şekil 9).

Tablo 7: Ergani'ye Ait Ortalama Nisbi Nem ve Sıcaklık Değerleri (1975–2004)

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort
Nisbi Nem	67,4	63,6	58,4	57,4	49,4	34,0	27,2	28,6	34,0	50,0	62,7	69,3	50,2
Sıcaklık °C	2,4	3,4	7,9	13,7	19,3	25,7	30,6	30,1	25,1	17,7	9,9	4,4	15,9

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü



Şekil 9: Ergani'ye Ait Nisbi Nem-Sıcaklık İlişkisinin Yıllık Gidişi (1975–2004)

2.2.6. Yağış ve Nemlilik

2.2.6.1. Yağış

Ergani’de yıllık yağış miktarı 775,8 mm, Diyarbakır’da 488,7 mm ve Çermik’te 767,7 mm dir. Ergani’de yağışın büyük bölümü ilkbahar ve kış aylarında düşerken yaz aylarında çok az miktarda yağış düşmektedir. Yağışın dağılışındaki bu farklılığı hava kütlelerine ve Güneydoğu Torosların uzanışına bağlamak mümkündür. İnceleme alanını Kış aylarında etkisi altında bırakan hava kütleleri kısmen reliefe bağlı olarak elverişli yağış şartları oluştururlar. Diğer bir ifadeyle; sahanın yağış özellikleri başta hava kütleleri olmak üzere yükselti, bakı ve özel konumla yakından ilgilidir.

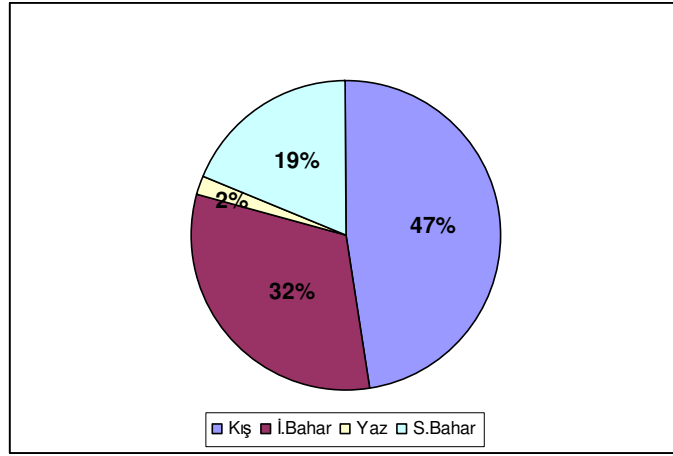
Sahanın yağış özelliğine bakıldığında yaz ve sonbahar kurak geçer, yağışa etki eden depresyonların varlığı kış ayında görülür. Buna ilaveten ilkbaharda düşen yağışları hava kütleleri tayin etmektedir. İlkbahar mevsiminin başında ve ortalarında bölgede yağışın fazla olmasının nedeni, Mart ve Nisan aylarının başında ısınmaya başlayan kara parçası üzerindeki yüksek basınç hâkimiyetinin bozulması ve depresyonik hava kütlelerinin serince sayılabilecek kara içinin uygun havasıyla karşılaşması ve yoğunlaşma imkânını bulmasıdır. Yaz mevsimde Ergani yüksek sıcaklık şartlarına ulaşmış durumdadır. Hava yoğunlaşmaya müsait olmadığından buraya giren hava kütleleri yağış bırakamazlar. Genel itibarıyla bakıldığında Ergani’de yağışlar batıdan doğuya, güneyden kuzeye bir artış göstermektedir (Harita 6).

2.2.6.2. Aylık Ortalama Yağış ve Yağış Rejimi

Yağışın miktarı kadar mevsimlere ve aylara dağılışı da önemlidir. Sahada Akdeniz yağış rejiminin görülmesinden dolayı en fazla yağış Kış mevsiminde düşmektedir (Şekil 10). Aylara baktığımızda ise en yağışlı ayın tüm istasyonlarda da Aralık ayı olduğunu görmekteyiz (Tablo 8, Şekil 11). Daha sonra Ocak ve Şubat ayları gelmektedir. Yağış ilkbahar aylarında kış kadar olmasa da fazladır. Yaz aylarına girildiğinde ise yağış yok denecek kadar azdır. Aralık ayında Ergani’ye 130,1 mm, Diyarbakır’a 74,5 mm, ve Çermik’e 130 mm yağış düşmektedir. Haziran ayında ise Ergani’ye 0,7 mm, Diyarbakır’a 0,3 mm, Çermik’e 1,2 mm yağış düşer.

Ergani’de toplam 775.8 mm yağışın %47’si Kış mevsiminde, %32’si İlkbaharda, %2’si Yaz aylarında ve %19’u Sonbahar mevsiminde düşmektedir (Şekil 10). Diyarbakır’da yağışın çok büyük miktarının kış ve ilkbahar mevsimlerinde toplandığı görülmektedir. Toplam 488.7 mm’lik yağışın % 43’ü Kış mevsiminde, %37’si İlkbaharda, % 2’si Yaz mevsiminde ve % 18’i ise Sonbahar mevsiminde düşmektedir. Elazığ’da ise yağışın büyük bir kısmı İlkbahar aylarında düşer; % 42’i İlkbaharda, %32’si Kış aylarında, %23’ü Sonbaharda ve %4’ü Yaz aylarında

düşer. Ergani ile Elazığ istasyonu arasında yağışın düşmesine bağlı olarak mevsimsel farklar göze çarpmaktadır.



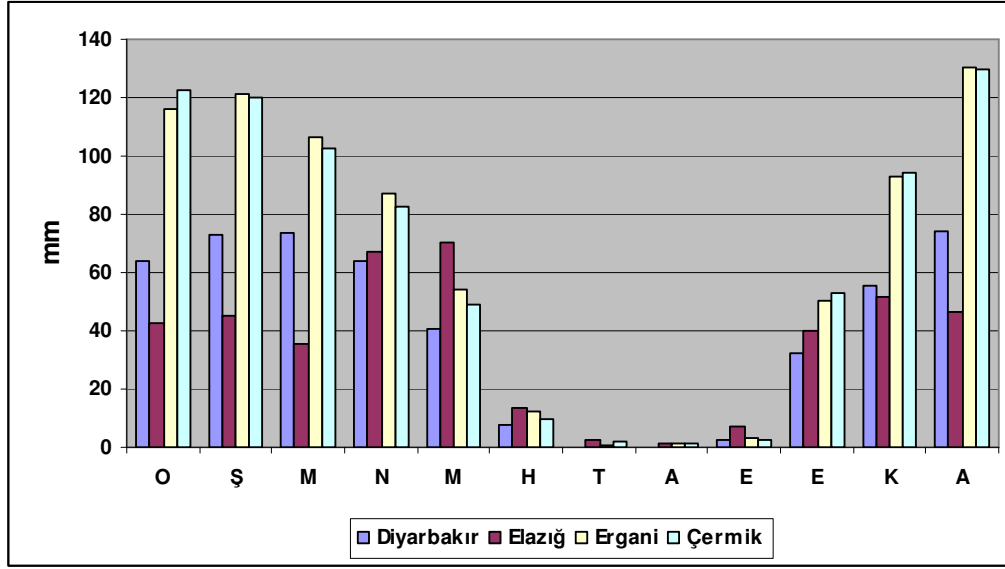
Şekil 10: Ergani'de Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı

Tablo 8: Ergani ve Çevresinde Bazı İstasyonların Ortalama Yağış Değerleri (1975-2004)

İstasyonlar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Diyarbakır	64,1	72,8	73,5	63,8	40,6	7,9	0,3	0,3	2,3	32	55,6	74,5	487,7
Elazığ	42,9	45,2	35,7	67,1	70,4	13,6	2,4	1,1	7	39,8	51,7	46,7	423,6
Ergani	115,9	121,2	106,7	87,2	54,1	12,2	0,7	1,2	3,2	50,3	93	130,1	775,8
Çermik	122,9	119,8	102,6	82,3	48,9	9,8	1,7	1,2	2,5	52,8	94,3	130	768,7

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü Değerleri (1975-2004)

Erganideki yağış miktarlarının dağılışı üzerinde birinci planda orografik koşullar, ikinci planda ise yükselti ve bakı faktörlerinin etkisi görülür. Yağış dağılışı haritası üzerinde dikkati ilk çeken nokta Ergani Ovası ve yakın çevresinde en az yağış alan sahalara yılda ortalama 600-700 mm kadar yağışın düşmesidir. Böylece Ergani'de en az yağış alan yerler bile yılda ortalama 600-700 mm kadar yağışın düşmesiyle orta derecede yağışlı alanlar olarak karşımıza çıkar (Erinç, formülünde 400 mm değerini orta derecede yağışlı sahaların alt sınırı olarak kabul etmektedir). Batıda 800-900 mm yağış tutarları doğuya doğru 600-700 mm civarına düşmektedir. En az yağış alan kesimler Bereketli Ovasında İncebel ve Hazartaş dağlarının güneyi, en fazla yağış alan kesimler ise Makam ve Abdülaziz dağının yüksek kesimleridir. Bu alanlar 1000 mm yağış almaktadırlar. İkinci derecede yağış alan yer ise 900-1000 mm arasında yine Makam ve Abdülaziz dağları yamaçlarına karşılık gelen alanlardır. Ergani ve Bereketli ovalarının batısı ve Söğütalan depresyonu 700-800 mm civarında yağış alır (Harita 6).



Şekil 11: Ergani ve Çevresindeki Bazı İstasyonların Aylara Göre Yağış Değerleri

Ergani'ye en fazla yağış getiren ve yöreye güneyden sokulan hava kütleleri, kuzeydeki Maden dağlık kütlelerine çarparak yamaç yağışlarını bırakır. Yağışların fazla olduğu dönem kasım ayında başlamakta Mart ayına kadar devam etmektedir. Bu dönemin ardından kurak olarak nitelendirebileceğimiz yağışsız dönem Haziran ayında başlamakta Ekim ayına kadar devam etmektedir. Ergani'de yağışın en fazla düştüğü ay Şubat en az düştüğü ay ise Temmuz'dur. Bu tablo bize Ergani'nin Diyarbakır Havzası ile Güneydoğu Toroslar yöresi arasında bir geçiş kuşağında bulunduğu göstergesidir. Diyarbakır 487 mm, Elazığ 423 mm yağış alırken, Ergani 775 mm, Dicle 862 mm, Hani 712 mm, Kulp 1118 mm ve Lice 1222 mm yağış alır. Dağların güneye bakan yamaçlarında yer alan bu istasyonlara karşılık, kuzeyindeki vadilerde yer alan istasyonlarda yıllık ortalama yağış miktarı 600 mm'nin de altına inmektedir (Sivrice 603 mm, Pütürge 589 mm, Doğanşehir 528 mm). Güneydoğu Toroslar'ın özellikle güney yamaçlarının fazla yağış alması, güneyden gelen nemli hava kütlelerinin dağlara çarparak yükselmesi sonucunda soğuyarak yağışa dönüşmesi ile açıklanabilir. Bu değerler bize Ergani'nin az yağışlı alanlar ile çok yağış alan yerleşmeler arasında bir geçiş yöresi olduğunu kanıtlar.

2.2.6.3. Yağışlı Günler Sayısı

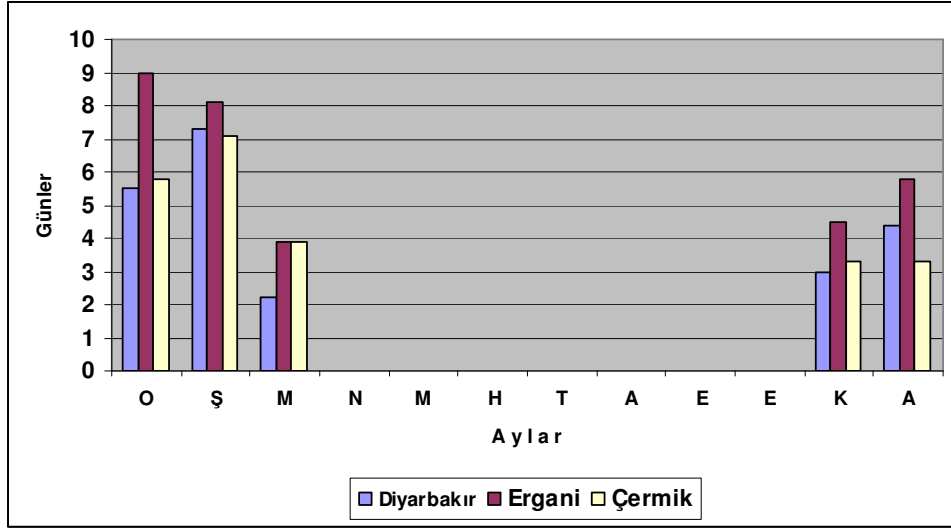
Diyarbakır'da yağışlı gün sayısı, yağış miktarına paralellik göstermektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi yağışın çoğu kış ve ilkbahar aylarında toplanmıştır. Buna bağlı olarak yağışlı gün sayısı da ilkbahar ve kış aylarında fazladır. Ergani'de yıllık toplam yağışlı gün sayısı 87 dir. Yıl içerisinde en fazla yağış 12,2 günle Ocak ayıdır. Aralık ayı ise 12,1 gün yağışlıdır. En az

yağışlı gün sayısı 1,1 gün ile temmuz ve ağustos aylarıdır. Ergani’de yıllık yağışın %11,2’sini kar yağışları oluşturmaktadır. Kar yağışları genellikle Kasım ve Nisan ayları arasında kalan döneme yayılmıştır. Kar yağışlarının en fazla görüldüğü ay Ocak olup şubat ve aralık bunu takip etmektedir. Karla örtülü gün sayısı yıllık ortalama olarak 19,5 gündür. Yıl içerisinde en fazla Ocak ayında kar yağışı görülür (Tablo 9, Şekil 12).

Tablo 9: Diyarbakır, Ergani Ve Çermik’e Ait Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısı (1975–2004)

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Diyarbakır	5,5	7,3	2,2								3	4,4	11,5
Ergani	9	8,1	3,9								4,5	5,8	19,5
Çermik	5,8	7,1	3,9								3,3	3,3	13,8

Kaynak: Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü



Şekil 12: Diyarbakır, Ergani ve Çermik’e Ait Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısının Yıllık Dağılışı

2.2.7. Yağış Etkinliği

Ergani ve çevresinin yağış etkinliğini ortaya koymak için Thornthwaite ve Erinc formülleri kullanılmıştır. Erinc formülüne göre indis değerleri Ergani’de 36.95, Diyarbakır’da 21.74, Çermik’te ise 33.96’dır. Buna göre Ergani yarı nemli iklim tipi içinde yer almaktadır. Thornthwaite iklim tasnifine göre Ergani $C_2B_3'S_2b_2'$ harfleri ile ifade edilen, yarı nemli orta derecede sıcak (Mezotermel), su noksanı yaz ayında ve çok şiddetli kontinental şartlara yakın iklim tipi görülmektedir. Diyarbakır’da $C_1B_3'S_2b_2'$ harfleri ile ifade edilen kurak, orta derecede sıcak, (Mezotermal), su fazlası kış mevsiminde ve çok kuvvetli olan şartlara sahip kontinental şartlara yakın iklim tipi görülmektedir. Ergani iklimi sıcaklık ve yağış bakımından mevsimler arasında belirgin farkların olduğu en sıcak aylar ile en yağışlı aylara, en soğuk ayların ise yağışı

en çok olan aylara karşılık gelen bir özellik göstermektedir. Aralık, Ocak, Şubat, Mart, Nisan ve Kasım ayları 40 indisinin üzerinde kaldığı için genellikle soğuk ve nemli; Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları ise 20 indisinin altında kaldığı için kurak ve sıcak aylar olarak belirlenmiştir (Tablo 10, Şekil 13).

Köppen'in iklim tasnifine göre araştırma sahası kışı soğuk (-18°C ile -3°C), yıllık ortalama sıcaklığı 18°C 'den az, sıcak ay ortalaması 18°C 'den fazla olan, sıcak ve yazı kurak Akdeniz iklimidir.

Türkiye iklim bölgeleri haritasında ise Ergani, Akdeniz karakterli geçiş iklimi özelliğine sahiptir (DMİGM, 1986, 5).

Tablo 10: Ergani'ye Ait Su Bilançosu

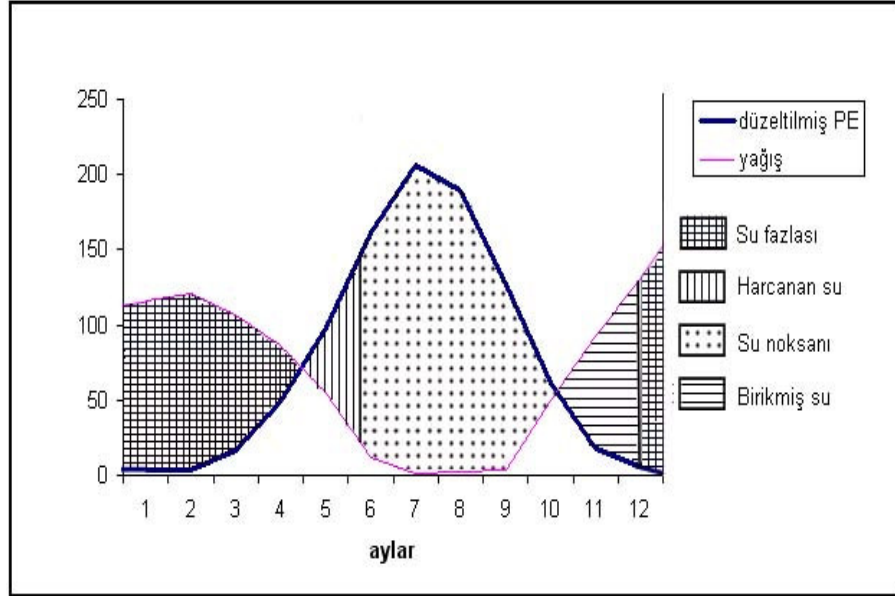
Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Sıcaklık	2.4	3.4	7.9	13.7	19.3	25.7	30.6	30.1	25.1	17.7	8.9	4.4	
Sıcaklık indisi	0.33	0.56	2	4.6	7.73	11.92	15.53	15.15	11.5	6.78	2.3	0.82	79.22
PE	3	5	16	43	80	130	165	162	122	65	22	7	
D. PE	3	4	17	49	98	161	206	190	127	62	18	6	941
Yağış	116	121	107	87	54	12	1	2	3	50	93	130	776
B.S.A.D	0	0	0	0	-44	-56	0	0	0	0	75	25	
Birikmiş su	100	100	100	100	-56	0	0	0	0	0	75	100	
Gerçek PE	3	4	17	50	98	58	1	2	3	50	18	6	310
Su noksam	0	0	0	0	0	93	205	188	124	12	0	0	622
Su fazlası	113	117	90	37	0	0	0	0	0	0	75	124	556
Akım	57	87	88	63	36	18	9	4	2	1	0	0	

Araştırma sahamızın iklim koşullarının belirlenmesinde denize uzaklık, orografik şartlar, yükselti gibi coğrafi faktörler büyük öneme sahiptir. Bu koşullar Ergani'de termik koşullar, yağış ve rüzgâr bakımından önemli farklılıklar yaratır.

Ergani'de denize uzaklık ve yükselti nedenlerine bağlı olarak karasal iklim görülmektedir. Fakat bu karasallık Doğu Anadolu illerine ve bölgenin doğuda kalan bazı illerine göre fazla sert değildir. Sahada bozulmuş bir karasal iklim hâkimdir. Yine saha kendi içinde de değişik özellikler gösterir. Ergani'de iklim, alanı çevreleyen dağlık alanlara nazaran daha yumuşaktır. Sahayı çevreleyen Güneydoğu Toroslar'da yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise oldukça soğuk geçer.

Sonuç olarak, hava koşulları ve mevsim özelliklerini kutupsal ve tropikal hava kütlelerinin ilerleyip gerilemeleri ve bunlar arasındaki planeter polar cephenin konumu ve oynayırları tayin etmektedir. Buna göre sahanın sürekli aynı hava kütesinin etkisinde kalmadığını görmekteyiz. İnceleme alnımız kış aylarında kuzeydoğudan sokulan soğuk, ağır

hava kütlelerinin etkisinde kalmaktadır. Bu koşullar yörede sıcaklığın düşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte polar cephenin hareketleri ve tropikal havanın zaman zaman içeri sokulması ile saha Doğu Anadolu'ya göre daha sıcak koşullara sahip olur ve daha fazla yağış alır. Yaz aylarında ise saha, sıcaklığı arttıran ve çok az yağış bırakan ve kuzey yönlü rüzgarları karakterize eden kuzey ve kuzeybatıdan gelen hava kütlelerinin etkisi altında kalır.



Şekil 13: Ergani'ye Ait Su Bilânçosu Diyagramı

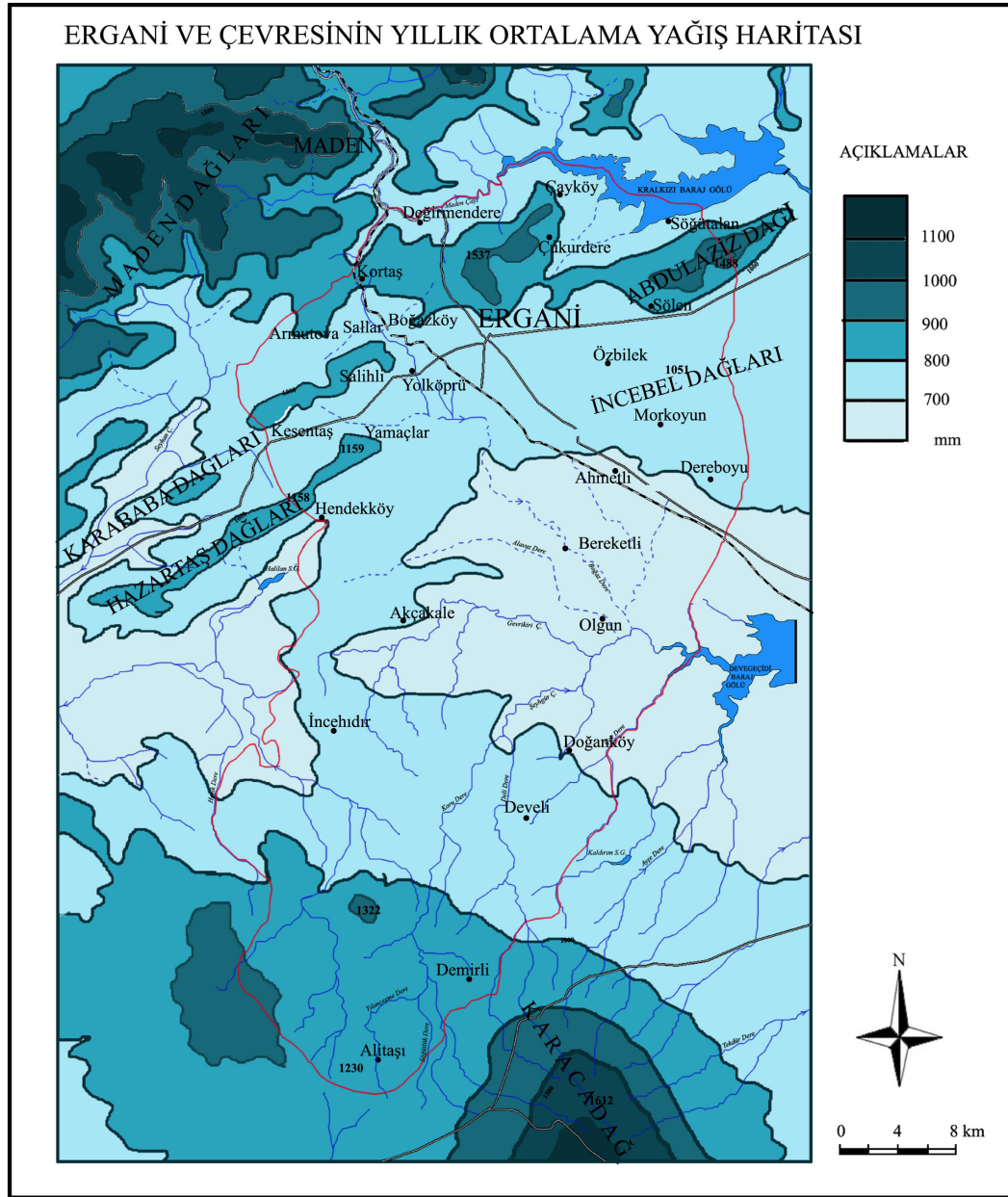
Yağış özelliği bakımından yörede bozulmuş Akdeniz yağış rejimi görülmektedir. Merkez ilçede en fazla yağış kış ayında düşmekte olup yıllık ortalama yağış 487,7 mm dir.

Araştırma alanında yağış miktarı, topografik özelliklere ve hava kütlelerine bağlı olarak birbirinden ayrı özellikler gösterir. Havzadan alanı çevreleyen dağlık sahalara doğru yağış artmaktadır ve dağ zirveleri 1200 mm nin üzerinde yağış almaktadır.

Sonbaharda ülkemize giren Sibirya Yüksek Basıncı inceleme alanımızı da etkisi altında bırakarak sıcaklığın düşmesine neden olur. İlkbaharda ise güneyden gelen Basra Alçak Basıncı sahayı etkileyerek sıcaklığın yükselmesine neden olur. Saha bulunduğu konum itibarıyla yaz aylarında alçak basınç, sonbahar ve kış aylarında ise yüksek basınç alanı durumundadır.

Yine topografik şartlar ve hava kütlelerine bağlı olarak saha değişik yönlerden esen rüzgârların etkisi altında kalmaktadır. Alanı etkileyen rüzgarların hâkim yönü, kuzeybatı, kuzeydoğu ve batıdır. Ergani'de ova tabanı daha açık ve düz bir alanda olduğu için rüzgârlardan

fazla etkilenir ve rüzgârın hızı artar. Ayrıca yaz aylarında esen rüzgârların hızı diğer mevsimlere göre daha fazladır.



Harita 6: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Yıllık Ortalama Yağış Haritası

Sıcaklığın yaz aylarında çok fazla oluşu yüksek buharlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Sahanın fazla yağış almasına rağmen kurak bir görünüm arz etmesinin sebebi yaz aylarında meydana gelen şiddetli buharlaşmadır. Bu nedenle Ergani ve çevresinde su sorunu yaşanmakta ve GAP ile bu sorun giderilmeye çalışılmaktadır.

Kış ve ilkbahar aylarında etkisi altında kaldığı hava kütlelerine bağlı olarak Ergani'nin nem oranı oldukça fazladır. Yine yaz aylarında sıcaklığa bağlı olarak bu oran düşmektedir. Bilindiği gibi sıcaklık ile nem arasında ters orantı mevcuttur. Ergani meteoroloji istasyonunun değerleri dikkate alındığında sahanın kurak ve sıcak bir karakter taşıdığı hemen göze çarpar. Sıcaklık, buharlaşma, yağış gibi iklimik faktörler esas alınarak yapılacak bir tasnifte Ergani depresyonu ve çevresi kimyasal aşınımın zayıf olduğu gruba girmektedir. Sahadaki sıcaklık ve yağış değerleri dikkate alındığında bu durum daha açık bir şekilde kendini hissettirir. Yıllık 775,8 mm. gibi düşük sayılabilecek bir yağış değerinin kimyasal aşınımın etkin olmasını engellediği açıktır. Yağış hiçbir ayda 150 mm.ye ulaşmazken bazı aylarda 0,6 mm.ye kadar düşmektedir ki bu da sıcaklığın maksimum düzeyde olduğu devrede suyun yokluğundan dolayı kimyasal aşınımı engellemektedir. Sahada mekanik çözülme kuvvetlidir. Her ne kadar sıcaklık hiçbir ayda 0 °C nin altına düşmemekteyse de özellikle gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farklarının yüksek oluşu bu durumun doğmasında önemli bir faktördür.

Sonuç olarak Ergani bulunduğu konum olarak da bir taraftan Doğu Anadolu Bölgesi'nin karasal iklim özelliklerini, bir taraftan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin step iklimini diğer yandanda Akdeniz Bölgesinin bozulmuş Akdeniz iklimi özelliklerini yansıtan iklim çeşitliliğine sahip bir alanda yer almaktadır. Yağışların özellikle Güneydoğu Torosların etkisi ile orografik yamaç yağışlarının ve ilkbahar yağışlarının fazlalığı ile karasal iklim özellikleri, kış yağışlarının ilk sırada yer alması ve yaz kuraklığı ile Akdeniz iklim özelliklerinin ve sıcaklığın çok fazla olması ile de step iklim özellikleri görülmektedir.

2.3. Hidrografya

Bilindiği gibi yeryüzü şekilleri iç ve dış etken ve süreçlerin karşılıklı faaliyetleri sonucunda meydana gelirler. Nitekim iç etkenler yapı ve litoloji yolu ile önemli etkiler yaparken gelişme modellerini ve doğrultularını da belirler. Fakat hangi yapı ve litoloji üzerinde olursa olsun bu kategorideki topografya şekillerinin oluşumunda, evriminde, nihai şekillerin meydana gelişinde ve bu bakımdan çeşitli alanların farklılaşmasında dış etken ve süreçler genelde ve ayrıntıda kesin rol oynar (Erinç, 1982; 438). Bu açıdan bakıldığında zaman araştırma alanında en etkili olan dış etmen fluvial etkidir. Planeter faktörlerle birlikte orografik şartlar göz önünde bulundurulduğu zaman antedant boğazların varlığı geçmiş dönemlerde akarsuların daha güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan faktörlerden biri de yöredeki akarsuların konumu ve dağılışıdır. Ergani'de yapı ile hidrografya şartları arasında yakın ilişkiler mevcuttur. Yapıyı meydana getiren birimlerin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri akarsu ağı

üzerinde de etkili olmuştur. Ergani'nin iklim özelliklerinde belirtildiği gibi yarı kurak iklim bölgesinde bulunması sahadaki akarsuların genellikle mevsimlik olmasını; sürekli olanların ise debilerinin düşük olmasını beraberinde getirmiştir. Akarsular ancak yağışın bol olduğu kış aylarında ve çevredeki yüksek alanlardaki karların erimesiyle ilkbahar başlarında su taşıyabilmektedirler.

2.3.1. Akarsular

Diyarbakır havzasının akarsu şebekesi, Dicle Nehri ve kolları tarafından kurulmuştur. Nehrin Türkiye sınırları içerisindeki uzunluğu 450 km olup drenaj havzası 53.900 km², toplam uzunluğu ise 1900 km' dir (Sözer, 1969, 26).

Maden Suyu (Dicle Nehri), Dicle Nehri'ni meydana getiren başlangıç sularından en büyüğüdür. Ergani ilçe merkezine 10 km mesafede Sakız Dağı'nın kuzeyinde akar. Değirmendere köyünden başlayarak Ergani toprağına girer, 17 km aktıktan sonra Dicle ilçe sınırına geçer. Zülküfil (Makam) Dağı'nı geçtikten sonra Şingirik Çayı ile birleşir. Bu akarsu Ergani'nin kuzey sınırını çizerek. Nehir yatağı, önünde yapılan Kral Kızı Barajı suları ile şişmiş baraj gölü olmuştur.

Boğaz Çayı, Ergani'nin batısındaki Boğaz köyünde çıkan fay kaynağından başlar, Ergani ve Bereketli ovalarını boydan boya geçerek Devegeçidi Barajı'na dökülür. Aldığı başka kaynaklarla büyür, Diyarbakır topraklarında Devegeçidi Suyu adını alır. Uzunluğu 65 km kadardır. Tarihi dönemlerde onlarca su değirmeninin bu akarsu üzerinde kurulduğu belirtilmektedir. Devegeçidi Barajı'nın en büyük suyu, Boğaz Çayı'dır. İlkbaharda bol su taşır, yazın ise suları kurur.

Hersin Çayı, kaynağını Ergani'nin kuzeyindeki Barbın ve Kileş dağlarından akan sulardan alır. Bu suların birleştiği yerde Hersin adlı tarihi bir köy olduğu için bu adı almıştır. Ergani'nin 8 km güneyinde Boğaz Çayı ile birleşir. Bu akarsu üzerinde de su değirmenleri vardı. Suyu yaz mevsiminin başında kurur. Şehgür Çayı, Karacadağ'ın kuzey yamacından akan sulardan oluşur. Bazalt platodan kuzeydoğuya doğru akar. Diyarbakır topraklarında Gevrikiri Çayı ile birlikte Boğaz Çayı ile birleşir. Bundan sonra Devegeçidi suyu adını alır. Devegeçidi Barajı da bu iki çayın önünde kurulmuştur. Kışın ve ilkbaharda debisi yüksektir. Yaz mevsiminde suyu kurur. Yine de geniş yaylada beslenen hayvanların su ihtiyacını karşılar. Az bir masrafla bu çevrede çok amaçlı göletler yapılabilir. Köylülerin kendi çabalarıyla kazdığı iptidai kuyuların önünde sebze ekimi yapılmaktadır. Güneyden Karacadağ üzerinden sahaya giren Gevrikiri, Şehgür ve Çay deresi havzaya bol su taşıyan önemli akarsulardır. Özellikle Bereketli depresyonunda drenaj şebekesi daha bir yoğunluk kazanır. Bunda daha alçakta olmasının (780-800m.) yanı sıra

güneydeki Karacadağ'ın etkisi büyük olmaktadır.

Sahadaki sürekli akarsulardan Yaygın Dere, Ergani Ovasının en önemli akarsuyudur. Araştırma sahasının kuzeyinde bulunan Kortaş köyü yakınlarından doğarak Sallar ve Yolbulan köyü arasındaki boğazdan geçerek güneyde Sesverenpınar köyü yakınlarında Kuru Dere ile birleşerek Hilar Deresi adını alır. Diğer sürekli akarsu olan Haydarpaşa deresi ise Makam Dağı'nın doğu yamaçlarından doğarak kuzey-güney yönünde akar. Bu iki akarsu ve mevsimlik akarsularla birleşerek ova tabanını terk eder. Bu akarsular dışında, sahada birçok mevsimlik akarsu bulunmaktadır. Bunlardan Mahmeda, Sandıklı, Kaynarca, Sıçantaşı, Kuru ve Loka dereleri en önemlileridir.

2.3.2.Yeraltı Suyu ve Kaynaklar

Araştırma alanımızda kalkerli yapılar geniş alanlar kaplamaktadır. Ancak bu kalker tabakalarının Orta ve Batı Toroslarda olduğu gibi çok kalın ve masif olduğu söylenemez. Bu tabakaların altında killi, marnlı yapılar yer aldığı için yeraltı suyu yönünden fakirdirler. Yağış koşulları da Akdeniz bölgesindeki kadar elverişli değildir. Bu nedenlerden dolayı sahada güçlü karstik kaynaklardan söz edilemez ancak küçük karstik kaynaklar mevcuttur. Gür diyebileceğimiz kaynak yoktur. Ancak bazı alanlarda yeraltı sularının yüzeye çıktığı kaynaklardan söz edilir. Bu suların kaynakları daha çok kuzey kesimdeki dağlık alanlarda görülür. Örneğin Haydarpaşa deresi, Makam Dağı'nın doğu yamaçlarından doğan kaynakla oluşur. Yaygın Dere ise Makam Dağı'nın batı yamaçlarından doğar. Ayrıca ova tabanının kuzeybatısı fayla kesildiği için fay hem kırk hattı hem de kontak noktası oluşturmuştur. Bu kontak noktaları boyunca çıkan kaynakları, fay kaynağı olarak nitelendirebiliriz. Çünkü karstik kaynakların oluşması çok kalın kalker tabakalarının varlığı ile mümkündür. Sahamız içinde bulunan kalker tabakalarının kalınlığı önemli sayılabilecek karstik bir kaynağın oluşabilmesine imkân vermemektedir. Sahamızda görülen kaynaklar yamaç ve vadi kaynakları şeklinde de görülür, yamaç kaynaklarında derine doğru aşındırma başlayınca alttaki geçirimsiz tabakalar vadi yamacında yüzeylemektedir. Buna bağlı olarak yamaçlarda görülen kaynaklar aynı zamanda bir kontak kaynağı olarak da ifade edilebilir

Ergani Ovası yukarıda da ifade edildiği gibi çevresinde sık geçirimli zemin altında bulunan geçirimsiz tabakalardan dolayı yeraltı suyu bakımından fakirdir. Bu durum ova tabanında açılan kuyuların derin olmasına rağmen verimliliklerinin düşük olması ile de kanıtlanmaktadır. Kaynaklar genellikle kireçtaşlarından oluşan, Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı kumtaşlarından ve bindirmeler boyunca boşalmaktadır. Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı kumtaşı, çakıltaşı, kiltası serisindeki kaynaklar genellikle altlarında geçirimsiz bir seviyenin

bulunmasından ötürü kumtaşı ve çakıtaşı seviyelerinden boşalmaktadırlar. Aynı zamanda güneyde bulunan Karacadağ bazalt platosu bulunduğu alanlarda da sahamızda yeraltı suyu oluşturabilecek özelliklere sahip ikinci geniş kaynak sahasına karşılık gelmektedir. Karacadağ'ın stratovolkan yapısı ile üsteki bazalt ve özellikle vesiküler (gözenekli) bazaltlardan süzülen yüzey suları alttaki tuf tabakasına geçmektedir. Karacadağ'ın yüksek kesimlerinden süzülerek belirli bir yeraltı suyu seviyesi oluşturan bu sular kuzeyde belirli kesimlerde kaynaklar şeklinde yüzeye çıkarak Kolik, Pamuklu, Lavik, Gevrikiri ve Şeyhgür gibi bol sulu dereleri oluşturmaktadırlar (Sayhan, 1998). Her ne kadar sahadaki yeraltı suyunun fakir olduğunu ifade etiysek de su sıkıntısının fazla olduğu Ergani Ovasında yapılan sondaj çalışmalarından dolayı yer yer zengin akiferlere rastlanmaktadır. Bu akiferlerin en belirgin olanı, Üst Miyosen–Piliyosen yaşlı kumtaşı, çakıtaşı, kıltaşı aralanmasından oluşan serinin yer aldığı Dicle Öğretmen Okulu çevresindedir. Bu seri içerisinde açılmış olan 9 adet sondaj kuyusunun sonuçlarına göre 4 kuyudan 12-18 m/s arasında değişen miktarlarda su alınmıştır. Bu sonuçlardan okul çevresinde çanak şeklinde bir yapının yeraltı suyu içerdiği ve bu yapının yeraltı suyu yönünden verimli olduğu tespit edilmiştir.

2.3.3. Barajlar

Ergani ve çevresi Dicle havzasına dahil olduğu için GAP ile bu havzada yapılması öngörülen ve yapılan birçok baraj vardır. Bu açıdan Ergani baraj yönünden zengin bir sahada bulunmaktadır. Ergani'nin kuzey ve güney sınırlarının bir kısmı bu barajlarla çizilmiştir. Kuzeyinde yer alan Kralkızı Barajı ile Elazığ ili sınırı, güneyinde yer alan Devegeçidi Barajı ile de Diyarbakır Merkez ilçe sınırı oluşmuştur. Bu barajlar her ne kadar direkt Ergani sınırları içinde yer almasalar da bu saha içinde birçok tarım alanının sulanmasında kullanıldıkları için önemlidir. Kralkızı Barajı ile kuzeydeki Söğütalan depresyonu, Devegeçidi ile de Bereketli Ovasının bir kısmı sulanmaktadır. Bununla beraber Dicle ilçesinde yer alan Dicle Barajından da Bereketli Ovasına doğru kanallarla su getirilmektedir.

2.3.3.1. Kralkızı Barajı

Diyarbakır'a 81 km mesafede olan Kralkızı Barajı, Ergani'nin kuzeyinde yer almaktadır. Diyarbakır ili sınırları içinde Dicle nehrinin ana kollarından olan Maden Çayı üzerinde, Dicle ilçe merkezinin 6 km güneybatısında, 707 m talveg kotunda inşa edilmiştir. Su kaynağı Maden Çayıdır. Göl hacmi 1919 hm³ tür. Yıllık akımı 761 hm³ tür. Enerji amaçlı kurulmuş bir barajdır. Bununla birlikte projenin yapılmasını gerektiren en önemli sebep Dicle havzasına dahil olan ovaların sulanmasını sağlamaktır. Hedeflenen alan 420.000 hektardır (Foto 16-17).



Foto 16: Dicle ilçesinden Kralkızı Barajı'na bir bakış



Foto 17: Kralkızı Barajı'nın su toplama havzasından bir görünüm

2.3.3.2. Dicle Barajı

Güneydoğu Anadolu'da yaklaşık 10.000 km² lik yüzölçümüne sahip Dicle havzasında yer alan baraj çevresinde yıllık ortalama yağış 927 mm civarındadır. Eğil ilçesinin 7 km güneydoğusunda Dicle Nehrinin ana kollarından olan Maden ve Dibni çaylarının birleşip Dicle Nehrini meydana getirdiği mevkiden 800 m ve Kralkızı Barajı aksının 22 km menbasında inşa edilmiştir (Foto 18-19). Dicle Barajı sulama, enerji ve içme suyu amacı ile kurulmuştur. Kralkızı ve Devegeçidi barajları ile ortak çalışacaktır. Dicle Barajı ile Ergani, Diyarbakır

Merkez, Çınar ve Mardin ve Savur ovalarının sulanması amaçlanmaktadır. Toplam 130.159 hektarlık bir alan sulanması planlanmaktadır.



Foto 18: Ergani ve Bereketli depresyonlarının sulanmasına olanak tanıyan Dicle Barajı



Foto 19: Ergani ve Bereketli depresyonlarının sulanmasına olanak tanıyan Dicle Barajı

2.3.3.3. Devegeçidi Barajı

Furtakşa (Devegeçidi) akarsuyu üzerinde inşaatına 1965 yılında başlanılmış ve 1972 yılında tamamlanmıştır. Kil çekirdekli kaya dolgu tipinde bazaltlar üzerinde inşa edilen barajın göl hacmi 3.239.000 m³'tür. Sulama alanı 10.600 hektardır. Talveg kodu 759 m'dir. Baraj Karacadağ kökenli yeraltı ve yüzey suları ile Ergani-Bereketli ovalarından gelen suları toplamaktadır (Foto 20). Bu barajla genellikle Diyarbakır Merkez ilçede yer alan ovalık alanlar sulanarak pamuk üretimi gerçekleştirilmektedir. Ergani'de ise baraj çevresinde yer alan Doğan,

Olgun, Gözlü ve Develi köyleri ve mezralarında sulu tarım alanları oluşmuştur. Bu alanlarda sebze ve pamuk tarımı yapılmaktadır (Foto 20).



Foto 20: Ergani güneyinden, Karacadağ volkan kütesinden gelen dere ve çayların toplandığı Devegeçidi Baraj Gölü

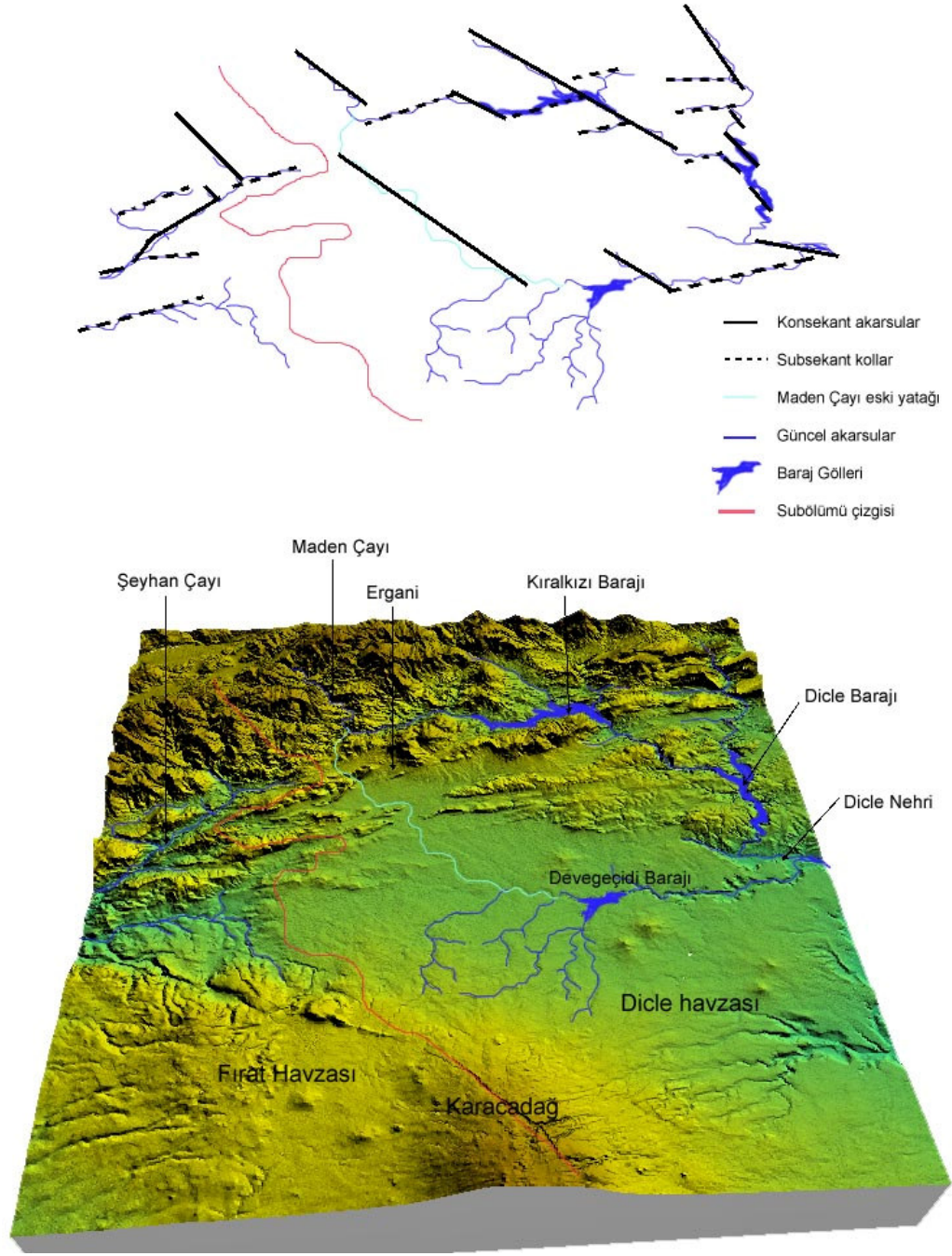
2.3.4. Akarsu Şebekesinin Karakteri, Kuruluşu ve Gelişimi

“Diyarbakır havzasının akarsu şebekesi, Dicle Nehri ve kolları tarafından kurulmuştur. Ergani Fırat havzası ile Dicle havzasını birbirinden ayıran su bölümü hattına karşılık gelir. Ergani’deki akarsuların en büyüğü Maden Çayıdır. Batıda ise Güneydoğu Toroslardan kaynağını alan ve Çermik depresyonunu derine aşındırmış olan Şeyhan Çayı, Çermik ilçe merkezinin hemen kuzeyinde bir dirsek çizerek batıya yönelir ve Fırat’a kavuşur. Kapma olayı sonucu keskin dirsekler çizen Maden ve Şeyhan çayları arasında kalan araştırma alanımızda aktif morfolojik sürece katkısı olan güçlü bir güncel hidrografik yapı yoktur. Öyleyse tüm sahaya damgasını vuran yapısal şekillerin ve güçlü aşındırma sürecinin etkisini kesintiye uğrayan bir dönem öncesinde aramak gerekir” (Karadoğan, Çağlıyan, Durmuş, 2008; 14).

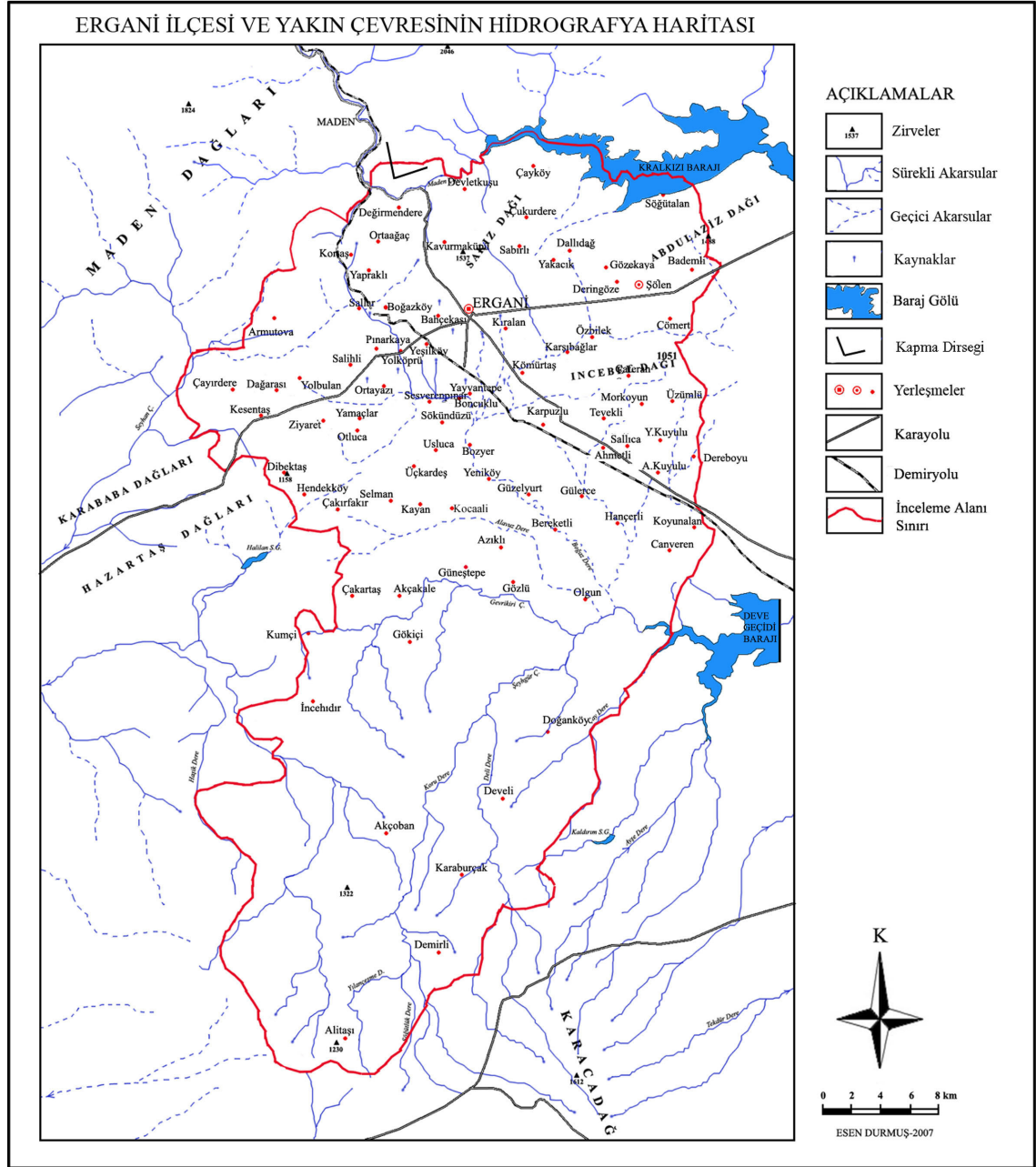
“Araştırma alanımızın akarsu şebekesi karakteri Dicle Nehrinin gelişimiyle yakından ilgilidir. Çünkü Kesentaş depresyonunun batısından itibaren Fırat havzasına giren çok küçük bir alan dışında inceleme alanımızı Dicle Nehri ve kolları drene etmektedir. Dolayısıyla Güneydoğu Torosları sisteminden Dicle havzası akış karakterinden dolayı inceleme alanı akarsuların asli eğimi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundadır. Ancak akarsular bazı yerlerde yapısal özelliklere bağlı olarak doğu-batı doğrultulu sübsekant vadilerde akışlarını sürdürmekte, Karacadağ eteklerinde ise radyal bir drenaj göstermektedir” (Karadoğan, Çağlıyan, Durmuş 2008; 13).

“Akarsuların bir diğer özelliği ise, doğdukları ve beslendikleri kuzeydeki dağlık kütleden, yani Güneydoğu Toroslar’dan dar ve derin vadiler içinde akmasıdır. Ancak bu akarsular, dereler dandritik bir şekilde doğuya yani Devegeçidi vasıtasıyla Dicle Nehrine yönelmektedir. Kralkızı Barajına kadar olan Maden Çayı kısmı ve Dicle Barajından sonraki kısmı ile sahanın ve bölgenin en önemli akarsularından olan Dicle Nehri konsektanttır. Yani arazinin genel eğimine uygundur. Ancak Ergani kuzeyinde ve kuzeybatısında Güneydoğu Torosları sistemi içinde, bugün barajların kurulmuş olduğu yerlerde senklinal vadi karakterinden dolayı sübsektant akmıştır. Bunun dışında ikinci derecede bazı akarsular ise genel eğim şartlarına uygun (inkonsektant) akış göstermekle beraber bu akarsuların inceleme alanımız içindeki oranı azdır. Bunlar genellikle yapıya uyum sonucunda zayıf direnç alanlarında oluşmuş sübsektant vadileri işaret ederler” (Karadoğan, Çağlıyan, Durmuş 2008; 15).

Şekil 14’de görüldüğü üzere inceleme alanımızdaki KB-GD doğrultulu akarsular genellikle bu sübsektant depresyonlara yerleşmiş akarsulardır. Sahanın Karacadağ etekleri ve Bereketli Ovası hariç drenaj tipi “Kafesli Drenaj” dır. Çünkü inceleme alanımızda zayıf direnç sahalarını, fay hatlarını, yumuşak tabakaları, kontakt hatlarını izleyen büyük sübsektant vadiler ile bunların yine zayıf direnç hatlarını, enine dislokasyonları izleyerek meydana gelmiş ikinci derece kollarından oluşan kafesli bir drenaj ağı görülür. Karacadağ Platosu ve Bereketli Ovasında ise yapısal unsurlardan dolayı akarsu ağı dandritiktir. Araştırma alanının güneyini işgal eden en son deniz kalıntısının çekilmesi sonucunda hafifçe yükselen ve kara halini alan kesimlerde denize doğru uzanan bir akarsu şebekesi kurulmuştur. Bu şebeke güneye doğru uzanan ve genel eğim doğrultusunda uzanan birkaç güçlü akarsu (Maden Çayı, Dicle Nehri) bunların insektant kollarından oluşmaktaydı. Devam eden yan basınçlar sonucunda tabakaların (Gercüş ve Midyat grubu) yavaş yavaş kıvrılmasıyla birlikte zamanla birbirine paralel fakat konsektant akarsulara dik yönde antiklinaller ve senklinaller belirmiştir. Konsektant akarsular yükselen bu antiklinalleri yarmak ve mecralarını koruma imkânı bulmuşlardır. Dolayısıyla inceleme alanımızdaki Sallar Boğazı ve daha doğudaki Dicle boğazları anteseğant karakter göstermektedir (Şekil 14).



Şekil 14: Araştırma Alanının Drenaj Ağı Özelliklerini Gösteren Blokdıyagram ve İzdüşürülmüş Akarsu Drenaj Ağı.



Harita 7: Ergani İlçesi ve Yakın Çevresinin Hidrografya Haritası

Ergani'nin genel eğimi KB-GD doğrultusundadır. Dolayısıyla sahaya yerleşmiş olan ilk akarsular bu eğim doğrultusunu izlemiştir. Bu akarsuların kolları ise senklinallerin oluşturduğu çukur alanlarda akışlarına devam etmişlerdir. Antiklinal yamaçlarına yerleşen akarsular da senklinallerde akan akarsulara karışan ikinci derecede kolları oluşturmuştur. Böylelikle sahadaki akarsu drenaj sistemi kıvrımların belirginleştiği dönemde, kıvrım eksenlerini dik kesen Maden Çayı ve Dicle Nehri ile bu akarsulara dik açıyla karışan, senklinalleri izleyen boyuna konsekant tabilerinden ve bu tabilerin antiklinal yamaçlarından aşağıya inip dik açıyla birleşen enine konsekant kollarından oluşan kafesli bir drenaj yapısı kazanmıştır. Antiklinallerin dik yamaçlarındaki enine konsekant kollar hızla yataklarını kazarak birçok yerde alttaki dirençsiz tabakaya ulaşmış ve antiklinal çekirdeği depresyonları (Sallar, Salihli depresyonları gibi) açmışlardır. Antiklinal yamaçlarındaki enine konsekant ve bunlara bağlı sübsekant kolların gelişimiyle bu yamaçlar üzerindeki dirençli tabakalar hogbekler, kuestalar veya homoklinal sırtlar şeklinde belirilmiş, antiklinallerin yumuşak merkezi kısımları ise hızla boşaltılmıştır. Devam eden sıkışma rejimi, genç tektonik hareketler ve Dicle Nehrinin geriye doğru aşındırma dalgası ile Ergani kuzeyinde Maden Çayı kapılmıştır. Böylece araştırma alanımızın jeomorfolojik gelişiminde yeni bir dönem başlamış veya bir dönem kapanmıştır. Ergani ve Bereketli ovalarını dolduran ve oldukça bol malzeme birikimiyle kendini gösteren bir fluvial süreç sona ermiştir.

Sonuç olarak; Güneydoğu Anadolu Toroslar silsilesinin bittiği ve Diyarbakır Havzasının başladığı Ergani ve Çermik arasındaki kenar kıvrımları kuşağı ile güneyindeki sahanın morfolojik yapısını kıta kıta çarpışmasına bağlı olarak meydana gelen ve bindirme karakteri gösteren Toroslar yükselimi ve bunlar arasında meydana gelmiş depresyonlar oluşturur. Bu depresyonlar yoğun fluvial aktivitelere bağlı olarak Diyarbakır havzasına doğru açılmış antedant karakterdeki boğazlarla boşaltılmış ve taşınan materyaller Ergani ve Bereketli ovalarını doldurmuştur. Ancak Kuvaternerdeki akarsu rejim değişikliği nedeniyle Maden Çayı mecrası değiştirmiştir. Buna bağlı olarak Ergani ve Bereketli ovalarındaki morfolojik gelişim yavaşlamış, bunun aksine Çermik depresyonu Fırat ve ona bağlı Şeyhan Çayının yoğun aşındırma faaliyetine bağlı olarak boşaltılmış ve derinleştirilmiştir. Diyarbakır kuzeyinde fluvial morfolojik adeta kesintiye uğramış, Bereketli Ovasındaki alüvyonlar daha sonra Karacadağ bazaltları tarafından örtülmüştür. Kenar kıvrımların en güneyinde bulunan ve Midyat kalkerlerinden oluşmuş antiklinallerin bünyesinde ve güneyinde bazaltlar tarafından örtülmemiş kısımlarında ise karstik süreç ve buna bağlı şekiller gelişmiştir. Bölgede 3. zaman sonu ve 4. zaman başlarında ortaya çıkan bu farklı morfojenetik süreçler bölge morfolojisinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

2.4. Toprak

Ergani ve yakın çevresinde iklim, topografya, jeolojik yapı ve bitki örtüsüne bağlı olarak çeşitli toprak grupları oluşmuştur.

2.4.1. Zonal Topraklar

Ergani’de görülen başlıca zonal toprak tipleri kahverengi orman toprakları, kırmızımsı kahverengi topraklar ve bazaltik topraklardır. Zonal topraklar iyi gelişmiş profil özeliğine sahip bu takımdaki topraklar, toprağı oluşturan aktif faktörlerden iklim ve vejetasyon özelliklerine göre oluşmuştur. Başka bir değışle, iklim ve vejetasyon, toprak oluşumu üzerinde etkili olmuş ve oluşuma damgasını vurmuştur (Atalay 2006, 246)

2.4.1.1. Kahverengi Orman Toprakları

Kahverengi orman toprakları kireççe zengin ana madde üzerinde oluşur. Profilleri A (B) C şeklinde olup horizonlar birbirine tedricen geçiş yapar. A Horizonu çok gelişmiş olduğundan iyice belirgindir. Koyu kahverengi ve dağılgandır. Gözenekli veya granüler bir yapıya sahiptir. Reaksiyonu kalevi (hafif asit) bazen de nötrdür. Kahverengi orman toprakları genellikle geniş yapraklı orman örtüsü altında oluşur. Çoğunlukla orman veya otlak alanı olarak kullanılır. Güneydoğu Toros sistemi üzerinde şistler üzerinde gelişmiştir. Bu toprakların oluşumunda iklimin dışında ana materyal ve eğim de önemli rol oynar. Aşınmanın aktif olduğu eğimli alanlarda toprak üzerinde ana kayanın etkisi kuvvetle hissedilir. Kahverengi orman toprakları kireçtaşı dışındaki diğer ana materyaller üzerinde daha yaygındır (Atalay 2006; 408).

Bu toprakların araştırma sahasında dağılışı alanı oldukça çok yer kaplar. Daha çok dağılık kütlelerin cılız da olsa meşe ağaçlarının bulunduğu bitki formasyonu altında gelişmiştir. Güneydoğu Toroslar’ın bir grubunu oluşturan Maden dağlarının güney yamaçlarında kurulan yerleşmelerin Çayırdere, Kesentaş depresyonlarının bulunduğu alanlar, Abdulaziz ve Sakız dağının bulunduğu kütleler kahverengi orman topraklarının bulunduğu sahalara karşılık gelmektedir. Toprağın yapısındaki zengin organik madde birikimi ormanın yetişmesini ve yamaçlarda yapılan bağcılık faaliyetlerini destekleyici unsurlar sunar. Bu toprak grubunun dağılışı gösterdiği alanlar aynı zamanda Ergani’de bağcılığın yoğun olarak yapıldığı yerlere karşılık gelir. Sallar depresyonu, Şölen, Deringöze, Özbilek, Ortaağaç, Dağarası, Kortaş gibi yerleşmeler bağcılığın yoğun görüldüğü yerlerdir (Harita 8).

2.4.1.2. Kırmızımsı Kahverengi Topraklar

Bu topraklar, karasal yarı kurak iklim şartlarının hüküm sürdüğü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygındır. Topraktaki kızılımsı veya kırmızımsı renk, sıcaklığın yüksek olmasından ileri gelir. Yarı kurak iklim şartları ve step vejetasyonu altında gelişmiş topraklardır. Sıcaklığın yüksek oluşu, demirin iyi oksitlenmesini sağladığı için topraklar kırmızı renkte olmaktadır. Bu toprakların en belirgin özelliği alkalen reaksiyon göstermeleri ile alt toprak katında aşırı bazların ve kirecin birikmesidir (Atalay, 2006; 425).

Solunum rengi hariç hemen hemen bütün özellikleri kahverengi toprakların aynısı veya benzeridir. A horizonu tipik olarak kırmızımsı kahverengi veya kırmızı ve yumuşak kıvamdadır. B horizonu kırmızı veya kırmızımsı kahverengi, daha ağır bünyeli ve oldukça sıkidır. Kırmızımsı kahverengi toprakları çeşitli ana maddeler üzerinde oluşur. Doğal bitki örtüsü uzunca otlar ve çalılardan oluşmuştur. A horizonu ekilebilir-sürülebilir toprak özelliğine sahiptir.

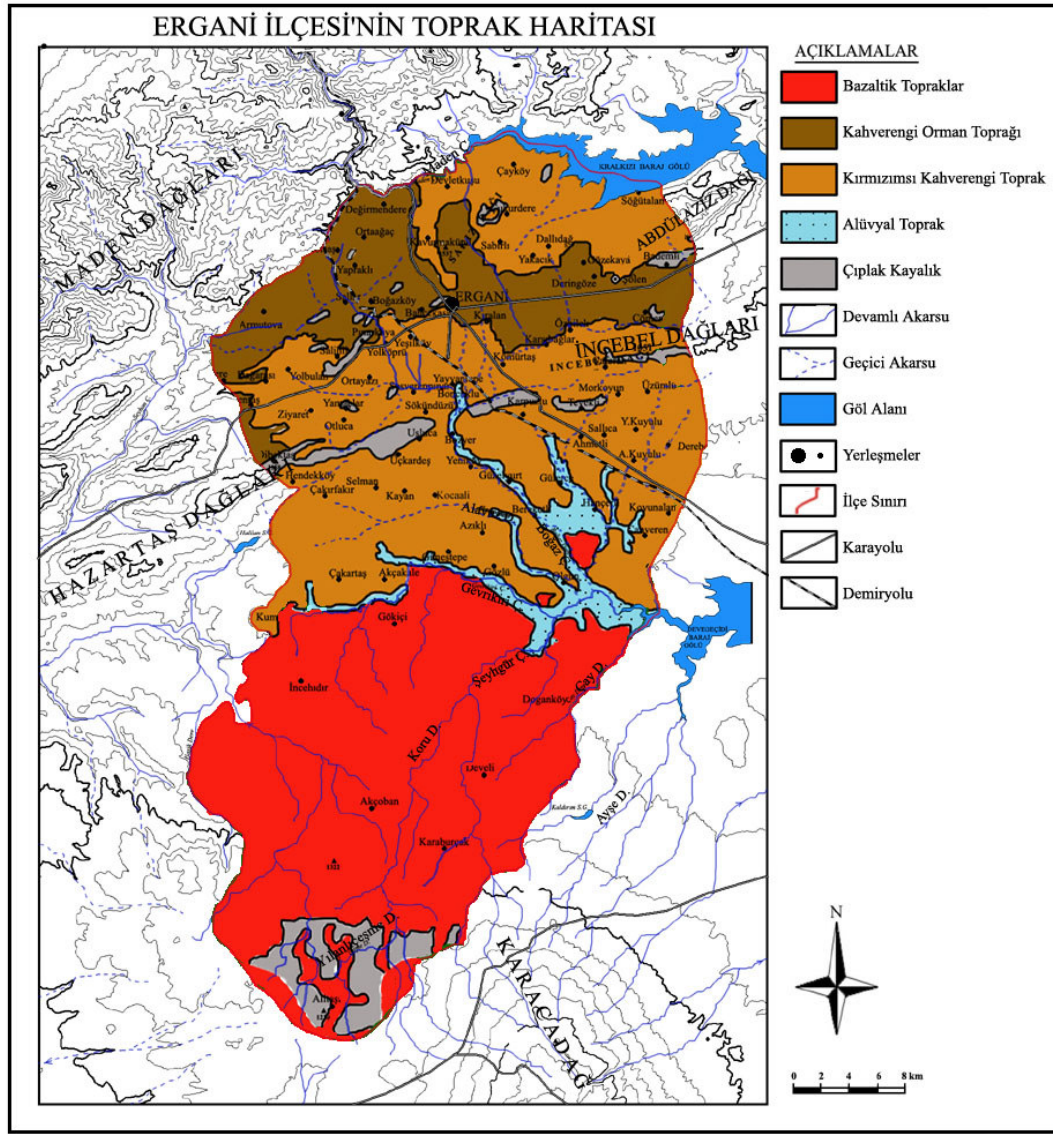
Kırmızımsı kahverengi topraklar, karstik sahalara karşılık gelen havza tabanında ve çevresinde gelişmiştir. Ergani ve Bereketli depresyonlarının bulunduğu alanlarda görülür. Bitkisel üretime uygun alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toprakların bulunduğu sahalarda çok sayıda mevsimlik akarsu vardır. Bu toprak üzerinde öteki doğal faktörlerin etkisi ile en verimli tarım toprağı bulunur. Toprağın kendi yapısının tarıma elverişli olması Boğaz Çay ve diğer akarsuların taşıdığı organik maddelerle birleşince sulamanın desteği altında, hem geniş bir arazide nicelik olarak çok yüksek tarım kapasitesine ulaşılır hem de ürün verimi en üst seviyeye çıkar (Harita 8).

2.4.1.3. Bazaltik Topraklar

Bu topraklar genellikle orta, derin ve sığ bir yadadır. Ağır killi topraklardır ve profilleri iyi gelişmemiştir. Genellikle Ergani ilçesinin güneyinde Karacadağ bazalt platosu üzerinde yer alır. Plato üzerinde bünyesinde daha çok balçık, killi balçık, besin maddeleri bakımından zengin ve koyu renkli topraklar görülür. Bazaltların yeterli ayrışmadığı kesimlerde de taşlı topraklar yaygın bir görünüm alır.

Bazaltik toprakların derinlikleri eğime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu topraklar sığ ve orta derinliktedir. Sığ olan topraklar, genellikle taşlı topraklardır. Yüksek kesimlerde geliştikleri için iklim şartları bu sahaların ancak mera olarak kullanılmasına imkân vermektedir. Bazaltlar üzerinde gelişen toprakların bünyesi ana kayanın özelliğinden dolayı genellikle killidir. Ağır bünyeli olan bu toprakların, kil miktarı üst horizonlardan alta doğru yıkanmaya bağlı olarak devamlı bir artış göstermektedir. Bu topraklar mineral bakımından

oldukça zengindirler. Ana kayanın litolojik özelliklerinden dolayı CaCO_3 miktarı düşüktür. Bu toprakların pH'ı 7-7,5 arasında değişmektedir (Topraksu, 1984)



Harita 8: Ergani İlçesi'nin Toprak Haritası

Araştırma sahasının güney kesiminde Karacadağ volkan kütesinden gelen akarsu ve dereler tarafından yoğun olarak parçalanan bazalt platosu üzerinde görülen toprak tipidir. Plato çok sayıda akarsu tarafından yarılmıştır. Bazaltik toprak sınırı araştırma sahasında çok belirgindir. Karacadağ volkan kütesinden gelen akarsuların toplama havzası olan Devegeçidi Baraj gölünün güney kesiminde görülür (Foto 21).



Foto 21: Demirli Köyü yakınlarında yer alan bazalt blokları temizlenerek arındırılmış ve tarıma kazandırılmış saha.



Foto 22: Akçoban Köyü yakınlarında henüz toprak oluşumunu sağlamamış bazaltlardan oluşmuş taşlık bir mera arazi.

Bu toprak grubunun yayılım alanında yer alan yerleşmelerde bazaltların henüz toprak karakterine bürünecek kadar ayrışmamasından dolayı daha çok mera havyacılığı gelişmiştir. Bazalt topraklar üzerinde step bitki örtüsü gelişmiştir. Alitaşı, Demirli, Develi, İncehıdır, Gökiçi, Karaburçak ve Akçoban köylerinin yoğun olarak mera havyacılığı yapması bunun göstergesidir (Foto 22).

2.4.2. Azonal Topraklar

Bu takıma giren topraklar, eğimli yamaçlarda, devamlı taşkın ve millenmeye uğrayan taşkın ovalarda, genç alüvyal ve volkanik depolar üzerinde bulunur. Bir taraftan erozyon bir taraftan da birikme toprakların horizonlaşmasına imkân vermemektedir. Bu toprak grubuna giren litosollar, regoslar ve alüvyal topraklarda gerçek manada bir horizonlaşma oluşmamaktadır (Atalay, 2006, 273)

2.4.2.1. Alüvyal Topraklar

Alüvyal topraklar, akarsuların biriktirdiği genellikle ince boyutlu malzemenin üzerindeki topraklar ya da depolardır. Alüviyal topraklar, akarsuların denize döküldüğü deltalarda, nehirlerin taşkın ve biriktirme yaptığı alanlarda, özellikle suların durulduğu taşkın alanlarında ve eski akarsu yataklarında tektonik kökenli olukların içerisindeki düzlüklerde yer alır. Bu toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerini, alüvyonun kaynaklandığı ana materyalin özelliği, taşınma ve birikme sırasında meydana gelen değişimler etkiler (Atalay, 2006; 448)



Foto 23: Yolköprü Çayı üzerinde yer alan akarsu depolarından bir görünüm

Bu topraklar akarsular tarafından taşınıp depolanan materyal üzerinde oluşan (A) C profilli genç topraklardır. Mineral birleşimleri akarsu havzasının litolojik bileşimi ile jeolojik dönemlerde yer alan toprak gelişimi sırasındaki erozyon ve birikme devrelerine bağlı olup heterojendir. Profillerinde horizonlaşma ya hiç yok ya da çok az belirgindir.

Bulundukları iklime uyabilen her türlü kültür bitkisinin yetiştirilmesine elverişli verimli topraklardır. Alüvyon topraklar daha çok Dicle Nehri ve kollarının bulunduğu alanlarda

gelişmiştir. Alüviyal topraklar akarsu vadileri boyunca uzanır. Araştırma sahasında Bereketli, Hançerli, Güzelyurt, Gülerce yerleşmelerinin bulunduğu Devegeçidi Barajına katılan akarsu vadileri boyunca görülür (Foto 23).

2.4.3.Çıplak Kayalık

Üzerinde toprak örtüsü bulunmayan parçalanmış sert kaya ve taşlarla kaplı sahalardır. Genellikle bitki örtüsünden yoksundurlar. Bazen arasında toprak bulunan kaya çatlaklarında veya topraklı küçük ceplerde yetişen çok seyrek orman ağaçları, çalılar ve otlar bulunabilir. Maden dağları üzerindeki yüksek tepelerde, Abdülaziz ve İncebel dağları üzerinde yer yer çıplak kayalıklar bulunur. Bu alanlar artık mermerleşmiş ve üzerinde hiçbir bitki yetişmesine imkân tanımamaktadır. Kortaş Köyü yerleşmesi böyle bir alanda kurulmuştur (Harita 8).

2.5. Bitki Örtüsü

Ergani yakın çevresi, bitki örtüsü bakımından fakir bir bölgedir. Bitki örtüsü doğal step, antropojen step ve ağaçlı step olarak üç bölümde incelenebilir. Ergani ovasının kuzeyindeki dağlık alanın yüksek kesimlerinde meşe ormanlarının tahrip edilmesine bağlı olarak antropojen step ve ağaçlı step alanları oluşmuştur.

“Bütünüyle geniş bir plato görünümünde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, kuzeyinde Güneydoğu Toroslar ve güneyinde Suriye-Irak kurak iklim zoneuyla sınırlanan bölge geniş step alanlarını içinde barındırır. Aynı iklim ve yer şartları, doğal bitki örtüsü üzerinde de olumsuz bir etki meydana getirir. Step kenarında rastlanan ve çağlar boyu büyük tahriplere uğramış bulunan ormanlar, bozuk baltalık ve meşe topluluklarından ibaret olup daha çok yerel yakacak ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmıştır. Güneydoğu Anadolu’da iklim ve toprak şartlarının yarattığı geniş step alanları yer almaktadır. İlkbaharda yeşeren step bitkileri, mayıs ayından kasıma kadar devam eden şiddetli kuraklık nedeniyle son derece elverişsiz iklim şartlarına maruz kalır. Bu bakımdan bölgenin İç ve Doğu Anadolu’ya göre daha belirgin bir step karakterine sahip olduğu söylenebilir” (Sözer, 1984, 10).

“Stepin asli elemanı olan yabancı buğday, arpa, yulaf, çavdar ve fiğ Anadolu’ya günümüzden 9000 ile 7000 yıl önce yerleşen Neolitik insanlar tarafından kültüre alınmıştır. Nitekim bazı çift tohumlu buğdayı, emmer buğdayı, ekmeklik buğday, çavdar, arpa, mercimek ve baklagiller ekilip biçilmiştir. Erik, kiraz ve alıç ağaçları da yetiştirilmiştir. Böylece, ülkemizdeki step sahaları, ülkemize özgü bazı buğday türlerinin de kaynak sahasıdır. Bu nedenle de Anadolu, dünyada ilk tarım kültürünün başladığı ve geliştiği sahalardan biridir” (Atalay, 1994; 249). Neolitik dönemde Çayönü yerleşmesinde yaşayan

insanların Atalay'ın da belirttiği gibi tarım kültürünü geliştirdikleri arkeolojik kazı raporları sonucunda bilinmektedir.

Ergani çevresinde tabii orman alt sınırı 800 metredir. Buna göre orman olmaya elverişli geniş bir alan vardır. Ergani Orman Amirliği, Dicle İlçesi Orman Şefliğine bağlıdır. Ergani ilçesinin bulunduğu bölge, orman varlığı bakımından zengin sayılmaz. Ergani'nin kuzey kısmındaki dağlık alan ormanlıktır. Güneydoğu Toros Dağları M.Ö. ki dönemlerden M.S 15. yy'a kadar ormanlarla kaplıydı. Ormanlar uzun yıllar bilinçsizce tahrip edilmiş. Ağaçlar yüzyıllarca keleklerle Musul'a, Bağdat'a taşınmış. Maden ilçesinde yer alan Ergani Bakır Madeni'nin odunla işletildiği devirlerde, çevrede bulunan zengin ormanlık alanlar yok edilmiştir. Ergani'nin kuzeyindeki dağlarda meşe ormanları vardır. Korunan alanlarda ormanların geliştiği görülmektedir. Çevrede nadir görülen büyük meşe ağaçları eskiden geniş ormanların var olduğunun göstergesidir. Bugün ise geniş dağlık alanlar çıplaktır.

“Doğal orman alt sınırının Siirt civarında 700 m, batıda ise Ergani'nin güneyindeki kalker topografya üzerinde 800 m.ye kadar inmesi stepin çekirdek saha sınırını Diyarbakır havzası içinde tayin etmektedir. Bu çekirdek step sahasının, teorik olarak havzanın güneyinde yer alan ve Dicle Nehri boyunca batı-doğu yönünde uzanan 450–700 m yükselti kademesine karşılık geldiği ifade edilmiştir” (Sözer, 1969, 37).



Foto 24: Boğazköy'de yamaçlarda, tarla ve bağlar arasında yer alan meşe toplulukları

Bölge yaklaşık olarak 10.000 yıl önce de yerleşme sahasıydı. Havzanın ilk sakinleri kendilerine tarım sahası açmak, yakacak ihtiyaçlarını karşılamak ve hayvanlarını otlatmak için meşe ağaçlarını tahrip etmişlerdir. Tarım arazisi açmak için bitki örtüsüne yapılan

müdahalenin en canlı örneklerini Ergani-Dicle yolu üzerinde görmek mümkündür. Bu yol boyunca sıralanan bağlar, meşe çalılıkları arasında küçük parseller halinde yer alır ve insanın tabii bitki örtüsü üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri gösterir.



Foto 25: Boğazçay vadisinde söğüt popülasyonu

Güneydoğu Anadolu'da Akdeniz florasının artıkları, mikro klimanın elverişli olduğu vadi içlerine sığınmış ve bugüne kadar step ortasında münferit adacıklar halinde tutunabilmiştir (Foto 24). Dicle Nehrinin kollarından olan Maden Çayı ile yan kolları steple tezat teşkil eden şeritler meydana getirmişlerdir. Bu akarsu boylarında bölgeye özgü kavak (*Populus euphratica*), dişbudak ve söğüt (*Salix triandra*) toplulukları görülür. Kenarlara doğru 750 m'den yüksek alanlarda tarlalar arasında meşe ağaçlarına rastlanır. Boğazköy ve Değirmendere köyünde, Yolköprü Çayı vadisi fotoğraflarda da görülen akarsu boyu topluluğunu barındırmaktadır (Foto 25-26).

Güneye inildikçe doğal step alanları yoğunluk kazanır. Karstlaşma açısından bu olumsuz bir durumdur. Çünkü bitkiler kökleri vasıtasıyla salgıladıkları asitlerle erimeyi hızlandırır. Böylece kar ve yağmur suları yeraltına daha rahat sızma imkânı bulur. Yine bitki atıkları hem yüzeydeki nemliliği, hem de ortamdaki CO₂ oranını artırarak karstlaşma üzerinde önemli etkiler gösterir. İşte Ergani çevresindeki kalkerli araziler yoğun bitki örtüsünden yoksun olduğu için bitki örtüsünün karstlaşmayı hızlandıran bu etkilerinden uzaktır. Sadece ağaçlı step alanlarının görülebildiği Ergani-Çermik yolu çevresi ve İncebel dağlarının bazı yamaç kesimleri ile kuzeydeki bazı yüksek yerlerde bitki örtüsünün varlığından söz edilebilir (Foto 27-28).



Foto 26: Boğazköy ve Sallar boğazları boyunca fay kaynaklarının oluşturduğu kavak, söğüt topluluğu



Foto 27: Ergani-Çermik yolu çevresindeki çalı formasyonu alanından bir görünüş.



Foto 28: Kalker anakaya üzerinde gelişen İncebel Dağlarında yer alan cılız meşe ağaçları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ERGANİ İLÇESİ'NİN BEŞERİ COĞRAFYASI

3.1. Ergani İlçesi'nin Yerleşme Coğrafyası

Yerleşim birimleri; iskân edildikleri coğrafi alanın doğal ve beşeri çevre özelliklerine bağlı olarak kurulan gelişen ve kuruldukları çevreden etkilenen, bir mekanizmaya sahiptir. Kırsal yerleşmeler bağlı bulundukları çevrenin özelliklerini daha çok yansıtırken, şehir yerleşmelerinde hâkim olan antropojen unsurlar, dengeyi insan lehine değiştirir. Şehir yerleşmelerinde sosyal ve ekonomik faaliyetleri kontrol eden doğanın yerini, yine insanın oluşturduğu farklı fonksiyonlar alır. Bu nedenle yapıları daha karmaşıktır ve iskân mekanizmalarını analiz etmek ve çözmek daha zor bir hal alır. Tabi bu demek değildir ki şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde fiziki faktörlerin etkileri yoktur. Fiziki faktörler özellikle kuruluş ve gelişme aşamasında, yerleşim birimini destekleyen veya engelleyen farklı işlevlere sahiptir. Yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesini açıklamak için doğal çevre faktörleri, beşeri çevre faktörleri, kültür, tarih, iktisat vb. tüm gelişmeleri birlikte değerlendirmek gereklidir. Herhangi bir yerleşim biriminin kuruluş yeri, yerleşim tarzı, yerleşme tipi, meskenlerin mimarisi, inşaa özellikleri yukarıda sayılan faktörlerin etkisi ile olmaktadır. Bu nedenle yerleşmeleri, bu faktörlerde ayrı olarak değerlendirmek, analizi eksik veya yanlış bırakır.

Araştırma sahası yerleşim birimlerinin kuruluş yeri, gelişmesi ve gösterdikleri farklı fonksiyonel özellikleri ile zengin bir laboratuvar gibidir. Çünkü birçok yerleşim biriminin kendine has kuruluş veya gelişme özellikleri mevcuttur. Yerleşim birimlerinin çağdaş dönemde sergiledikleri coğrafi görünümü açıklamak için, bunları oluşturan farklı mekanizmalar tek tek ele alınacak ve bugünkü yerleşim tipleri ve dokuları ayrı ayrı analiz edilecektir.

3.1.1. Ergani İlçesinin Yerleşim Tarihi

Anadolu; uygun coğrafi konumu, doğal çevre özellikleri, zengin kaynakları, sunduğu fiziki ortam ile insanlığın en eski yerleşim sahalarından birisi olmuştur. Sevin'in deyimi ile tarih öncesi çağlardan (Prehistorya) günümüze daimi bir çekim alanı oluşturmuş ve birçok iskâna ev sahipliği yapmıştır (Sevin, 1994; 8). Anadolu'nun yerleşim tarihi Paleolitik Çağ, yani yontma taş devrine kadar geri gider. Paleolitik dönem insanları avcılık ve toplayıcılık ile geçinirken ilk meskenler mağaralar, ağaç kovukları ve üstü dallarla kapatılan ilkel barınaklardı (Sevin, 1994; 8). Anadolu ve Güneybatı Asya, Mezolitik dönemde veya intikal çağında (Kansu, 1991; 165), Paleolitik'den farklı bir durumla karşılaşılmamıştır. Sadece doğal çevre özelliklerindeki belirgin

değişimler bölgelerdeki Paleolitik kültürlerini etkilemiştir. Üst Paleolitik Çağın etkileri Mezolitik'te devam etmiştir. İnsanların ilkel besin toplayıcılığı devam ederken, yerkürenin glasiyal dönemden çıkıp plüvyal bir döneme geçmesi, buzul alanlarının geriye doğru çekilmesi, yerleşme alanının genişlemesi ve insanın daha geniş bir coğrafi alana yayılmasına neden olmuştur.

Yapılan arkeolojik çalışmalarda bu dönemden sonra insanların Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu'ya çok erken bir tarihte girdiklerini, Paleolitik ve Mezolitik'te avcı ve toplayıcı olarak hayatlarına devam ettiklerini ve yaşama sahalarını genişlettiklerini, ephemer veya temporer bir yerleşim tarzını benimsedikleri anlaşılmaktadır. Birçok arkeolog tarafından "Neolitik Evrim" olarak nitelenen Neolitik dönem yani Cilalı Taş Devri, tarihin dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilir (Sevin, 1994; 11). "Yerleşme coğrafyası açısından en büyük evrim, insanların doğal barınakları terk etmeye başlayıp kendi oluşturdukları meskenleri tercih etmeleridir. İnsanlığın ilk çiftçilik deneyimleri bu dönemde başlamıştır. Doğal olarak bu durum semi-sedanter veya sedanter yerleşim tarzını beraberinde getirmiştir. Neolitik dönemin Anadoludaki ilk izlerine Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan sahalarda rastlanır. Malatya-Diyarbakır-Mezopotamya ve Murat-Karasu-Van Gölü tabi yolları" (Gürsoy, 1975; 28-29). "Bu alanın ticaret alanı olmasından dolayı Neolitik kültürleri Anadolu'da, önce Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerine, sonrada batıya doğru yaşama alanını genişletmiştir. Bunun delillerine Diyarbakır il sınırları içinde yer alan Çayönü ve Nevalaçori (M.Ö. 7300-6750) höyük alanlarında rastlamak mümkündür" (Sevin, 1994; 13).

Bu genel değerlendirmeden sonra Ergani sınırları içerisinde Dicle Nehri kolları tarafından yarılan Ergani ve Bereketli ovaları boyunca birçok höyük yerleşmesinin varlığı Güneydoğu'nun çok erken dönemlerde nüfuslandığı, nüfuslanmanın Fırat ve Dicle vadileri ile onun kollarını izleyen tabii yollar üzerinden yapıldığı tezlerini kanıtlamaktadır.

Ergani ve çevresi Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinin başında gelmektedir. Bu durum bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya konmuştur. Bunlardan Çayönü yerleşmesi günümüzden 9200 yıl önce Grik-i Hacıyan ise 8000-7000 yıl öncesine tarihlendirilmektedir. "Ergani'de Tilhuzur (Yayvantepe), Tilkadı, Tilhum (Kırmatepe), Zengetil (Bereketli), Kertil, Akçakale, Cingişi (Çakartaş), İgimi, Giryen, Kalhane (Yolköprü) höyükleri ise henüz arkeolojik araştırma yapılmamış olan eski yerleşim yerleridir" (Erpolat, 2004; 156). Bütün bunlar, bölgenin en eski tarihlerden beri yerleşime açık olduğunu gösteren delillerdir.

Ergani uygun iklim şartları, verimli arazisi, önemli kavşak noktalarında yer alması, kolay korunabilen özel konumundan dolayı tarih boyunca önemini hep korumuştur. Bu

özelliklerinden dolayı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ve Diyarbakır çevresine sahip olan büyük devletlerarasında sürekli el değiştirmiştir.

“Dicle ve Fırat ırmakları arasında kalan bölgede M.Ö. 3000’li yıllarda Subaruların, M.Ö. 2000’li yıllarda Hurrilerin yaşadığı tarihi kaynaklardan çıkarılmaktadır. M.Ö. 18. yüzyılda Asurlu tacirler, kervanlarıyla Urfa, Maraş, Adana üzerinden Diyarbakır’a, oradan da Malatya yolunu kullanarak Anadolu içlerine kadar ulaşıyorlardı. M.Ö. 14. yüzyılın sonlarında, Huri-Mintani egemenliği Asurlulara geçer. Bu tarihten sonra bölge hâkimiyeti, Asur kralı II. Adad-Nirari’nin (M.Ö. 833-859) yeniden ele geçirmesine kadar Urartularla Asurlular arasında sık sık el değiştirir. Aramilerden Bit-Zamani kabilesi üyeleri M.Ö. 9. yüzyılda Diyarbakır’ı ele geçirerek hâkimiyet bölgelerinin merkezi yaptılar. Bu dönemde Ergani’de bu krallığın sınırları içerisinde kaldı. Asurlular kısa bir süre sonra Bit-Zamani krallığından geri aldıkları Diyarbakır’a bir elçi atayarak kralların seyahatlerinde konakladıkları bir alan haline geldiler. Bölgedeki Asur hâkimiyeti, M.Ö. 653 yılında İskitlere, M.Ö. 612–518 Med egemenliğine geçer. M.Ö. 518-322 yılları arasında bölgeye hakim olan Persler, Diyarbakır ve çevresini kurdukları “Armenia Satraplığı”na bağlarlar. Bölgedeki Pers hâkimiyeti Makedonyalı İskender’e yenilmeleri ile M.Ö. 322 yılında son bulur. İskender’in ölümüyle (M.Ö. 324) Selefkosların idaresine geçen bölge Kral Mitriadates döneminde (M.Ö. 160-139) Part egemenliğine girer. M.Ö. 80–69 yılları arasında Diyarbakır bölgesinde Armenia Kralı Tigran’ın hakimiyet kurduğu görülmektedir. M.Ö. 69 yılında bölgeye Romalılar egemen olur. M.S. 63–164 yılları arasında bölge Partlarla Romalılar arasında birçok kez el değiştirir. Partları yendikleri M.S. 224 yılından sonra giderek güçlenen Sasaniler sık sık Romalılarla savaşa girerek birçok kez bölgeyi ele geçirmeyi başarırlar. Roma İmparatorluğu’ndan Bizans’a devrolan bölge, M.S. 628 yılında Araplar tarafından alınana kadar Bizans hâkimiyetinde kalmıştır” (Parla, 2004; 248).

Ergani’nin İslam ülkesi topraklarına katılışı Hz. Ömer devrinde olmuştur. Hz. Osman döneminde Diyarbakır; Diyar-i Mudar, Diyar-i Bekr, Diyar-i Rabia isimleriyle üç valiliğe ayrıldı. Ergani ise Hz. Osman zamanında El-Cezire’nin merkezi haline getirilen Harran’a bağlandı. Kerbela olayından sonra bütün Elcezire bölgesi ile beraber Ergani de Emevilere bağlanmıştır (M.S. 661–750). Emevilerden sonra iktidar Abbasilere geçti. Halife Mansur tarafından Elcezire ve Diyarbakır valiliği Abbasilerin halifeliği altına girdi (M.S. 750–869). 866 yılında halife olan Mutes 868’de İsa b.Selil-i Şeyhbani’yi Diyarbakır’a vali olarak tayin etti. Bu şahıs halife Muhtedi zamanında isyan ederek Diyarbakır bölgesinde Şeyhoğulları Devletini kurdu. Diyarbakır ve Ergani 30 yıl kadar bunların hâkimiyetine girdi. 899 yılında ise Diyarbakır ve çevresi tekrar Abbasi egemenliğine girdi.

Ergani ve Hilar, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında birçok defalar el değiştirmiştir. Ergani’de yaşayan Hristiyan nüfusun çokluğu ve bunların kaleye hâkimiyeti nedeni ile kale ve bölgenin birçok defa kolayca Bizansların eline geçmesine sebep olmuştur. 929 yılında Halife Muktedir, Ebul-Heyca’nın ölümü üzerine bölgeyi oğlu Hasan’a vererek kendisine “Nasırüddeve” ünvanı da bahşeyledi. Böylece Diyarbakır ve çevresinde Hamdaniler hâkimiyeti başlamış oldu. Hamdaniler döneminden sonra Diyarbakır ve çevresi çok kısa bir dönem (980-984) Büveyhoğullarının egemenliği altına girdi. Ardından Diyarbakır bölgesi Mervaniler’in yönetimine geçti. 1085’te Selçuklular Diyarbakır’ı ele geçirince Mervaniler dönemi de kapanmış oldu.

Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşah devrinin Türkiye tarihi ile ilgili önemli olaylardan birisi de Diyarbakır ve çevresinin doğrudan doğruya Selçuklu yönetimine alınması olayıdır. Diyarbakır bölgesi eski çağlardan bu yana Akdeniz’i, Basra Körfezini, Karadeniz’i Mezopotamya’ya bağlayan, ayrıca Bitlis ve Van havzası üzerinden Azerbaycan ve İran’a ulaşan önemli yolların düğüm noktası üzerinde bulunmaktadır. Bu bölge Silvan, Erzen ve Mardin kaleleri ile Siirt, Hasankeyf, Kızıltepe, Maden, Gölcük, Ergani, Çermik, Savur ve Cizre gibi otuza yakın kaleyi kapsamaktadır.

1092’de Melikşah’ın ölümünden sonra ise Selçuklularda büyük bölünmeler oldu. Bundan sonra (1092–1095), Ergani dahil tüm Diyarbakır bölgesi Suriye Selçukluları hakimiyetine girdi. 1095’te Tutuş öldürülünce Diyarbakır bölgesi de Türk boyları arasında paylaşıldı. Sadr denilen bir bey Diyarbakır ve Erganiye sahip oldu.

İnaloğulları (1097–1142) hakimiyeti görülmüştür. 1116 yılında Diyarbakır bölgesinde dört yıl süren bir kıtlık baş gösterdi. 1122 de Diyarbakır’a bağlı Ergani ve Zülkarneyn kaleleri civarında bakır madenleri bulundu ve o günden itibaren işletilmeye başlandı. Bu işletme nedeniyle Ergani’nin önemi ve ekonomik canlanma daha da arttı ve Maden ilçesi oluşmaya başladı. Amid Emirliğine bağlı Ergani, Hilar, Tilhum ve Çermik kalelerini ele geçirdi. Atabey Zengi’nin 1145’te ölümü üzerine Timurtaş Hani, Silvan, Cebel Cur, Resulayn ve Harput’u, Kara Aslan Ergani ve Çermik gibi yerleri geri aldı. Timurtaş 1147 yılında bizzat Ergani Madenine giderek, bakır üretimini yerinde incelemiş, oradan satın aldığı bakırdan ilk defa Artuklu sikkeleri bastırılmış olup tarihsiz olan bu paralar günümüze kadar gelmiştir.

Diyarbakır belli bir dönem Artukoğullarının (1183–1232) yönetiminde kaldı. 1232–1240 yılları arasında Diyarbakır Eyyubilerin yönetimine girdi. Ardından Anadolu Selçukluları Diyarbakır’a hâkim oldular. Bu arada Siverek, Ergani, Çermik, Akil kaleleri fethedilip buralara

Selçuklu Muhafızları ve Askerleri yerleştirildi. Diyarbakır şehri ile civarında bulunan 15 beylik Konya Selçuklularının yönetimine geçti.

Diyarbakır ve Ergani 1259'dan 1302'ye kadar Anadolu Selçuklularına bağlı ama yönetim Moğolların denetimi ve gözetiminde kaldı. Diyarbakır 1302'den sonra Mardin Artuklularının yönetimine geçti (1302–1394). Mardin Artukluları, Moğolların himaye ve hâkimiyeti altında idiler. Ergani yöresini de ellerinde bulunduran Artuklu hükümdarlarının buradaki bakır madenini faal olarak çalıştırdıkları bilinmektedir. 1302'de Gazan Han ikinci Suriye yürüyüşü sırasında Diyarbakır bölgesinin idaresini Moğolların himayesinde bulunan Mardin Artukluları'na bırakmıştır.

1401 yılı başlarında Suriye'den Elcezire'ye ve buradan Irak'a döndüğünde Timur, Diyarbakır şehrini ve çevresini Akkoyunlulardan Kara Yölük Osman Bey'e verdi. Bu tarihten itibaren Akkoyunlular Diyarbakır şehrini başkent yaparak bölgeye hakim oldular. Uzun Hasan ise Akkoyunlu Devleti'nin merkezini, Ergani'den Diyarbakır'a taşıdı. Ak Koyunlu Devletinin kurucusu Kara Osman Bey'dir. Ak Koyunlu Türkmenleri XIII. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlı hükümdar Argon Han (1284–1291) döneminde Horasan'dan Azerbaycan'a geldiler. Henüz aşiret düzeyinde olan Ak Koyunlular XIV. yüzyılın sonlarında Azerbaycan, Harput ve Amid arasındaki yerlerde yer tutular. Kara Osman Beyin devleti kurması Timur'un hâkimiyetine girdikten sonraya rastlar. Timur'un ölümünden sonra bölgeye tek başına hakim oldular.

1430'da Memlûk Sultanı kalabalık bir orduyla harekete geçti. Ergani, Kara Yölük'in idare merkezi olmuştur. Kara Yölük'ün ölümünden sonra Ergani'de bulunan oğlu Ali Bey Diyarbakır'a hakim olmuş ise de Mardin'e hakim olan kardeşi Hamza Bey Amid'i alarak Ergani'ye saldırdı. Cihangir Bey döneminde Ergani ve Diyarbakır birkaç kere Kara Koyunluların saldırılarına maruz kalmıştır. Sonra Cihangir Beyin kardeşi Uzun Hasan idareyi ele aldı. Merkezi Ergani'den Diyarbakır'a taşıdı. 1469'da devlet merkezini Tebriz'e taşıdı. Diyarbakır'ın başkent olmaktan çıkması eski önemini kaybettirdi, gelişmesini yavaşlattı.

1507'de Şah İsmail bölgeye, bu arada Ergani'ye de hakim oldu. Bu hâkimiyet Osmanlı Devletinin bölgeyi ele geçirmesi ile son bulur.

Diyarbakır ve çevresi Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlı hâkimiyeti iki unsura dayanıyordu. Birincisi Akkoyunlu ümerası, ikincisi ise Ekrad beyleri. Bölgenin idari teşkilatlanmasında iki isim ön plana çıktı. Akkoyunlu ümerasından Bıyıklı Mehmet Paşa ve bölgeyi iyi tanıyan ve daha II. Beyazıt zamanında Osmanlı hizmetine giren

İdris-i Bitlisi. Bu iki şahsiyet son derece gerçekçi bir yaklaşımla hareket ederek merkeziyetçi Osmanlı sistemine zarar getirmeyecek bir tarzda idari teşkilatlanmayı sağladılar.

Yavuz Sultan Selim, Önce Orta ve Doğu Anadolu'yu, sonrada Güneydoğu Anadolu'yu (1515-1517) alarak Osmanlı Devletine katmayı başarmıştır. Diyarbakır ve çevresinin Osmanlı Türkleri tarafından hâkimiyet altına alınması Yavuz Sultan'ın takip ettiği doğu siyasetinin bir sonucudur. Ayrıca Anadolu'nun her bakımdan birlik ve beraberliğini, güvenlik ve asayişini sağlamak düşüncesinde olan Sultan Selim, Sünni anlayışı benimseyen Diyarbakır ve Güneydoğu çevresinin Safevi Devleti egemenliğine girmesini istememiştir (Kılıç, 2004; 575). 4 Kasım 1515'te yapılan Divanda Diyarbakır Beylerbeyliği kurulmuş, Kiğı, Çemişgezek'ten Urfa ve Sincar'a kadar olan yerleri içine alan topraklar Bıyıklı Mehmet Paşa idaresine verilmiştir. Koçhisardan sonra Ergani, Sincar, Çermik, Birecik, Rakka, Hasankeyf, Urfa, Siirt Osmanlı hâkimiyetine girmişti. (Kılıç, 2004; 576).

Onun yaptığı bu düzenlemelere göre Diyarbakır, Diyar-ı Muzar, Diyar-ı rabia, Musul, ve Bitlis kitalarını içerisine alan geniş bir eyalet haline geliyordu. Bu eyalet içerisinde 3 farklı statüde sancak ortaya çıkmıştır. *Klasik Osmanlı sancakları, Yurtluk-Ocaklık sancaklar ve Hükümet sancaklar.*

“Klasik Osmanlı sancakları, imparatorluğun tımar sisteminin tatbik edildiği her tarafında görülen sancak tiptiydi. Buralarda sancakbeyi merkezden tayin edilir ve istendiği zaman değiştirilebilirdi. Sancakbeyi sancağın gelirinden kıdem ve istihkakına göre haslar tasarruf eder, sefer zamanında sancağındaki sipahilerle birlikte Diyarbakır Beylerbeyinin emrine girerdi. Harput, Mardin, Amid, Ergani, Akçakale, Siverek, Siirt ve Nusaybin sancakları klasik tipteki sancaklar idi” (Ünal, 2004; 570).

XIX. yüzyılın sonunda Ergani sancağının toplam nüfusu 134.517 idi. XIX. yy.da sancak, 1 mutasarrıf, 3 kaymakam ve 11 müdür tarafından yürütülürdü. Sancağın, kazaların ve nahiyelerin merkezinde mutasarrıfın, kaymakam veya müdürün, kadının ve diğer başkanları ile sancağın ileri gelenlerinden kurulan bir idare meclisi bulunurdu. Sancağa 1881 yılında Çermik nahiyesi de ilave edilerek ayrı bir kaza oluşturulmuştur.

Ergani'nin en büyük ünü hemen yakınındaki bakır madenleridir. Bakır işletmelerinde halk, büyük oranda çalışma alanı bulmuş, aynı zamanda bu sanayi sayesinde şehir oldukça bayındır hale gelmiştir. Bakır madeni, M.Ö. 2000 yıl öncesinde de bilinip işletiliyordu. Maden, XII. yy başlarından itibaren Araplar tarafından işletilmiştir. Ergani sancağında bulunan maden yatakları biri Ergani merkez kazasında, diğeri Palu kazasından çıkarılmaktaydı.

XIX. yüzyılda Diyarbakır salnamelerinde Ergani ve Diyarbakır, Tanzimat Döneminin ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu, yönetim olarak eyalet ve Livalara (sancaklara) bölünmüştü. Bu bağlamda Diyarbakır, Muş, Van, Hakkâri ve Cizre sancakları ile birlikte Diyarbakır Eyaleti içindeydi.

1869'da ilk kez yayınlanan Diyarbakır Salnamesine göre Diyarbakır ili, Amid, Siirt, Mardin, Mamurat'ül-Aziz sancaklarını içermektedir.

1871 Diyarbakır Salnamesinde ise, Diyarbakır vilayeti yönetsel olarak şu sancaklardan oluşuyordu:

1. Amid Sancağı: Siverek, Lice, Silvan, Resülayn, Ergani-Maden ilçeleri
2. Siirt Sancağı: Eruh, Garzan, Şirvan, Sason ilçeleri,
3. Mamure tül Aziz Sancağı: Palu, Kebanmadeni, Çarsancak, Eğin ilçeleri,
4. Malatya Sancağı: Akçadağ, Hısnımansur, Kahta, Behisini ilçeleri

1871 Diyarbakır Salnamesi'nde Ergani Maden sancağında 331 köy, 24 mahalle, 31.506 nüfus yer almaktaydı.

1876 Diyarbakır Salnamesi'ne göre Ergani kazasında 711 hane, 331 Dükkan, 1 Hamam, 12 cami, mescit, medrese, 5 değirmen, diğer binalarla beraber toplam 2885 tane binaya rastlanmıştır.

1883 Diyarbakır Salnamesi'nden Diyarbakır'ın yönetsel açıdan büyük değişiklikler geçirdiği anlaşılmaktadır. Mamure tül Aziz Sancağı Diyarbakır'dan ayrılmıştır. Ergani Madeni ise sancak durumuna getirilmiştir. Çermik nahiyesi ilçe olmuş, Siirt Sancağı Bitlis'e bağlanmıştır. Bu dönemde Diyarbakır aşağıdaki Sancaklardan oluşmaktadır.

Amid Sancağı: Silvan ve Lice ilçeleri

Ergani-Maden Sancağı: Çermik, Siverek, Palu

Mardin Sancağı: Midyat, Nusaybin, Avine, Cizre ilçeleri

1884 Diyarbakır Salnamesi'ne göre Semih Paşa'nın Maden ve Ergani arasında bir karakol ve telgrafhane yaptırdığı görülmektedir. Bu tarihte Ergani'de iki erkek ilkokulu açılmıştır.

Ali Cevdet, Ergani'ye ilişkin şu bilgileri vermiştir: Diyarbakır iline bağlı sancak merkezi olan bir kasabadır. Ergani Sancağı, Ergani, Siverek, Palu, Çermik ilçeleri ile beş

bucaktan oluşur. Tüm sancakta 5 ortaokul, birkaç sıbyan mektebi vardır. Nüfusu çoğunlukla yerleşik olup az bir kesimi çadırcı, gezgin davarcıdır, bunlar daha sonra toprağa bağlanmıştır.

1890 salnamesinde Diyarbakır'ın yönetsel açıdan önemli bir değişiklik geçirmediği, sadece Siverek ilçesinin Ergani-Maden sancağından ayrılarak Amid sancağına bağlandığı görülmektedir.

1900 Diyarbakır Salnamesi'nde Diyarbakır'a bağlı sancaklar aşağıdaki gibidir.

Amid Sancağı: Siverek, Silvan, Lice ve Beşiri ilçeleri

Maden Sancağı: Çermik, Palu

Mardin Sancağı: Midyat, Nusaybin, Avine, Cizre ilçeleri

1903 Diyarbakır Maarif Salnamesi'nde Diyarbakır'da öğrenim gören öğrenci sayısı 10.393 idi. Bu öğrencilerden, Maden (Ergani) Mekteb-i Rüştîyesinde 46 öğrenci, Eğil (Ergani) Mekteb-i Rüştîyesinde 24 öğrenci, Çermik Mekteb-i Rüştîyesinde 36 öğrenci eğitim görmektedir.

Diyarbakır valisi Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın yaptırdığı Harput Şosesi, bu şosenin Zülfikar Dağı eteğinde ve Hoşot Ovasının başından geçmesi sebebiyle Ergani halkının 1874–1914 arasında 40 yıl içinde şose üzerindeki Bavur Köyüne geçmesine ve eski kasabanın ıssız kalmasına neden olmuştur. XIX. Yy'ın ortalarında Ergani sancağının merkezi, bakır madenlerinin işletilmesi dolayısıyla önem kazanan maden kasabasına taşındı.

19. Yüzyılın sonlarında 1846 yılında bakır madenlerinin önem kazanması nedeniyle sancak merkezi Maden'e (Elazığ) nakledilmiştir. Ergani, Maden sancağına bağlı bir bucak merkezi olmuştur. Bu tarihten 1924 yılına kadar Ergani “Osmaniye Nahiyesi” adı altında tam 78 yıl boyunca bucak merkezi statüsünde kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Diyarbakır, Ergani, Mardin ve Siverek sancaklarını kapsayan bir vilayet merkeziydi. Doğu Anadolu ile Arap yarımadasını birbirine bağlayan doğal yollar üzerinde bulunması nedeniyle, tarihin her döneminde ticaret merkezi olan kent bu özelliğini mütareke yıllarında da korudu.

1923'te kurulan Cumhuriyet'le birlikte Türkiye ve tabi ki Ergani içinde yeni bir dönem başladı. Cumhuriyet döneminde 20 Nisan 1924, tarih ve 491 sayılı kanunla sancakların kaldırılması ve idari taksimatın yeniden düzenlenmesi üzerine Ergani Diyarbakır iline bağlı bir ilçe merkezi statüsü kazanmıştır. Maden ise Elazığ'a bağlanmıştır.

3.1.1.1. Höyükler

Anadolu, dünyanın en eski kültürel bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Tarih öncesi yani prehistorik devrelerin ilki olan Paleolitikten beri, Anadolu’da insan yaşamaktadır. Anadolu’da en eski doğal barınaklar olarak kullanılan mağaralar, 1946 yılında yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. “Anadolu’da tarih öncesi yerleşmeler, tarihi gelişme perfektifine uygun olarak, başlangıçta göçebe olan insanların, kaya sığınaklarını konut olarak kullanmalarıyla başlar. Bunları ören yerleri, höyük yerleşmeleri ve nihayet çağdaş yerleşmeler izlemiştir” (Doğanay, 1994, 224).

“Tepe yerleşmeleri olarak da bilinen höyük yerleşmeleri Anadolu’da yerleşik hayat, düz yerleşmelerle başlamış olmasına rağmen, bu yeni yerleşme düzeni ve yaşantısının en belirgin olduğu devir, **Neolitik devir köy yerleşmeleri** diyebileceğimiz höyük yerleşmeleridir. Değişik kültür katlarından oluşan ve farklı dönemlerde kurulup yıkılmış olan bu gibi neolitik köylerin sayısı Anadolu’da 1000’den fazla olarak tahmin edilmiştir” (Kökten, 1952; 190).

Neolitik devrin toplu köy yerleşmeleri şeklinde oluşan bu yerleşmeler, Anadolu’da yerleşme ve mesken tarihinde, bir kültürel devrim hareketini temsil eder. Çünkü ilkel nomadizm, zamanla yerini sedanter (yerleşik) yaşantıya bırakmış ve tarım kültürüne geçişle birlikte mesken kültür ve tekniğinde de gelişmeler olmaya başlamıştır. Hatta bugünkü Anadolu kültür ve uygarlığının temellerini, Neolitik devir höyük yerleşmelerinde aramanın yanlış olmayacağı belirtilebilir. Bu yerleşme yerleri ve çevrelerinde, bugün birçok yerleşme vardır. Yani bu yerleşmeler günümüzde de kurulduğu konumlarını terk etmemişlerdir. Ergani ilçesinde yer alan höyük yerleşmelerinin bugünde köy yerleşmesi olarak fonksiyonunu devam ettirdiğini görmekteyiz. Yerleşmeler ya höyük üstünde ya da yamaçlarında hatta dairesel olarak etrafında yer almaktadır.

Neolitik devirde, bu ölçüde sık bir yerleşme sisteminin doğması, kuşkusuz sadece avcılık için kullanılan aletlerin varlığı ile açıklanamaz. Bölgede sedanter yaşantıya geçilmesinde, bölgenin tarıma uygun oluşunun da etkileri vardır. Hatta en önemli nedenlerin başında, su bulunması ve topraklarının tarıma uygun olmasının da etkisi vardır. Anadolu yerleşme tarihinde, bu tür Neolitik yerleşmelerin çoğunlukla tarıma uygun bölgelerde ve akarsular ve kaynaklar çevresinde kurulmuş olmaları ve de bir kısmının, günümüz köy yerleşmeleri olarak, höyük adıyla varlığını sürdürmesi bu düşüncüyü açıkça doğrulamaktadır.

“Höyük ve Örenler , Anadolu’da yerleşik yaşantı ile avcı-toplayıcı yaşantı arasında bir köprü oluşturur. Paleolitik ve Mezolitik devreleri içeren avcı-toplayıcı devrin barınakları, doğal barınakların en mükemmeli olan mağaralardır. Neolitik devir ise Anadolu’da yerleşik yaşantı ve

mesken yapı tekniğinin giderek geliştiği bir devirdir. Toprağa bağlanıp tarım kültürünü zamanla geliştiren toplumlar, toplu yerleşmeler şeklinde ilk köyleri meydana getirmişlerdir” (Doğanay, 1994; 232).

Anadolu uygun coğrafi konumu, doğal çevre özellikleri, zengin kaynakları, sunduğu fiziki ortam ile insanlığın en eski yerleşim sahalarından birisi olmuştur. Sevin’in deyimi ile tarih öncesi çağlardan (Prehistorya) günümüze daimi bir çekim alanı oluşturmuş ve birçok iskâna ev sahipliği yapmıştır (Sevin, 1994; 8). “Anadolu’nun yerleşim tarihi Paleolitik Çağ, yani yontma taş devrine kadar geri gider. Paleolitik dönem insanları avcılık ve toplayıcılık ile geçinirken ilk meskenler mağaralar, ağaç kovukları ve üstü dallarla kapatılan ilkel barınaklardı” (Sevin 1994, s.8). “Anadolu ve Güneybatı Asya, Mezolitik dönemde veya intikal çağında” (Kansu 1991, s.165), Paleolitik’den farklı bir durumla karşılaşmamıştır. Sadece doğal çevre özelliklerindeki belirgin değişimler bölgelerdeki Paleolitik kültürlerini etkilemiştir. Üst Paleolitik Çağın etkileri Mezolitik’te devam etmiştir. İnsanların ilkel besin toplayıcılığı devam ederken, yerkürenin glasiyal dönemden çıkıp plüvyal bir döneme geçmesi, buzul alanlarının geriye doğru çekilmesi, yerleşme alanının genişlemesi ve insanın daha geniş bir coğrafi alana yayılmasına neden olmuştur.

Yapılan arkeolojik çalışmalarda bu dönemden sonra insanların Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu’ya çok erken bir tarihte girdiklerini, Paleolitik ve Mezolitik’te avcı ve toplayıcı olarak hayatlarına devam ettiklerini ve yaşama sahalarını genişlettiklerini, ephemer veya temporer bir yerleşim tarzını benimsedikleri anlaşılmaktadır. Birçok arkeolog tarafından “Neolitik Evrim” olarak nitelenen Neolitik dönem yani Cilalı Taş Devri, tarihin dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilir (Sevin, 1994; 11). Yerleşme coğrafyası açısından en büyük evrim, insanların doğal barınakları terk etmeye başlayıp kendi oluşturdukları meskenleri tercih etmeleridir. İnsanlığın ilk çiftçilik deneyimleri bu dönemde başlamıştır. Doğal olarak bu durum semi-sedanter veya sedanter yerleşim tarzını beraberinde getirmiştir. Neolitik dönemin Anadoludaki ilk izlerine Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan sahalarda rastlanır (Malatya-Diyarbakır-Mezopotamya ve Murat-Karasu-Van Gölü tabii yolları) (Gürsoy, 1975; 28-29). Bu alanın ticaret alanı olmasından dolayı Neolitik kültürleri Anadolu’da, önce Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerine, sonra da batıya doğru yaşama alanını genişletmiştir. Bunun delillerine Ergani sınırları içinde yer alan Çayönü ve Nevalaçori (M.Ö. 7300–6750) höyük alanlarında rastlamak mümkündür (Sevin, 1994; 13). Diyarbakır-Ergani bölgesinin kültürünü, bu iki medeniyet bölgesi ile olan komşuluğu belirlemiştir. Bu kültürel etkileşim tarihin ilk dönemlerinden başlayarak günümüze kadar sürmüş ve oldukça renkli bir kültür mozaiğinin oluşmasına yol açmıştır.



Foto 29: Bereketli köyü höyük yerleşmesi görüldüğü gibi yeni mahallede höyük üzerinde kurulmuştur. Çevredeki tarım alanları konutlar tarafından işgal edilmemiştir.

Ergani’de elverişli iklim koşullarının yaşanması, hidrografya, uygun beslenme koşulları, korunaklı bir alanda yer almasından dolayı höyükler yer almıştır. Anadoludaki yerleşme basamağı içinde höyükler ikinci sekiye karşılık gelmiştir. Ergani ve çevresinin eski çağlardan beri yerleşmeye sahne olduğu Hilar (Sesverenpınar) köyü yakınındaki Çayönü tepesinde yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır. Til, tepe çevresine göre yüksekte kalan yer anlamında kullanılan bir kelimedir. Görüldüğü gibi höyük yerleşmelerinin birçoğunun da til kelimesi ile başlar veya sonunda til kelimesi ile biter. Tilhuzur (Yayvantepe), Tilkadi, Tilhum (Kumtepe), Zengetil (Bereketli), Kertil, Akçakale, Cinkışı (Çakartaş), İgimi, Giryan, Kalhane (Yolköprü) höyüklerinde ise henüz bilimsel araştırmalar yapılmamıştır. Bu yerleşmeler günümüzde de ya üzerinde mahalle yerleşmeleri olarak kullanılmakta ya da etrafına köyler sıralanarak yerleşilmektedir. Böylelikle yerleşme coğrafyası kültürü kesintisiz devam etmektedir (Foto 29-30-31, Harita 9).



Foto 30: Akçakale Köyünde yer alan höyük. Bu höyük, ağırlıklı olarak İslam döneminin temsil ettiği höyükte yapılan arazi çalışmalarında elde edilmiştir.



Foto 31: Akçakale höyüğü. Höyük etrafında kurulan Akçakale Köyü. Yerleşmeler, höyüğün ovaya doğru olan açılımında kurulmuştur.

3.1.1.1.1. Çayönü Yerleşmesi

Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan ve ülkemizde Cilalı Taş Devri de denen Neolitik Dönem, insanlığın en büyük devrimlerinden birinin gerçekleştirdiği çağdır. Bu büyük devrim üretimin başlaması, yani tarım ve hayvancılığın insan topluluklarınca öğrenilmesidir. Bu dönemi belirleyen başlıca öge, doğal ortam ile insan arasındaki yeni bağlantıların kurulmasıdır. İnsanoğlu doğal çevresine bir yere kadar yıkıcı bir anlamda

karışmakla yetinmez, bitki ve hayvan türlerinden beslenebilmesi için yararlı olanların çoğaltulmasını sağlayarak üretimci, bir başka deyişle yapıcı olur. Bunun doğal bir sonucu olarak da sürekli bir barınmayı sağlayacak ilk köyler kurulur (Sevin, 1994;11).

Çayönü tepesi 832 m. yükseklikte Dicle Nehrinin küçük bir kolu olan Boğaz Çayı kıyısında Sesverenpınar köyü'nün kuzeyindedir (Foto 32-33). Höyüğün yakın çevresi kalkerli bir arazidir. Kayaların içine oyulmuş son antik çağlara ait mezarların üstünde kabartma mezar sahneleri, Sami dilinde yazılmış yazıtlar vardır (Çambel, 1973; 36). M.Ö. 7300–6750 yılları arasında yani günümüzden 9000 yıl öncesine giden Çayönü, insanların ilk besin üretimi aşamasını gerçekleştirdikleri döneme ilişkin çok gelişkin bir toplumsal yapıyı yansıtır. Yapı kalıntıları bu dönem için doğal görünen basit barınaklar olmaktan çok daha ötede, iyi tasarlanmış, kullanım ve yaşam alanları iyiden iyiye belirlenmiş ve kalıplaşmış bir geleneğin temsilcileridir. Avcı ve toplayıcı bir topluluk, köy dediğimiz ilk yerleşim yerini kurmuşlardır.



Foto 32: Boğaz Çayı kenarında kurulan Neolitik Dönem yerleşmesi olan Çayönü Höyüğü.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bu yeni yaşam biçimine neden olan en büyük etken, son Buzul Çağı'nın bitişini izleyen dönemde yavaş yavaş belirmeye başlayan iklim değişiklikleridir. Çünkü buzulların çekilmesiyle iklim giderek ılımanlaşmış, bugünkülerini andıran bir bitki örtüsü ile hayvan türleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Sonradan tarıma alınacak ve evcilleştirilerek buğday ve arpa gibi bitkilerle, koyun, keçi, domuz gibi hayvan türlerinin yabani olarak ortaya çıkışı sonucu mağara döneminin avcılık koşulları giderek değişti. Böylelikle avcılık ve besin toplayıcılığının yerini hayvan yetiştiriciliği ve çiftçilik almaya başladı. İnsanoğlunun toprağa bağlanması onu yeni keşiflere itti. Önce güneşte kurutulan çamurun sağlamlılığını öğrendi,

duvarlar ve konutlar yapmaya başladı. Eskinin soğuk, nemli ve karanlık mağaraları yavaş yavaş terk edildi. Böylelikle günümüz şehirciliğinin ilk adımı atılmış oluyordu.

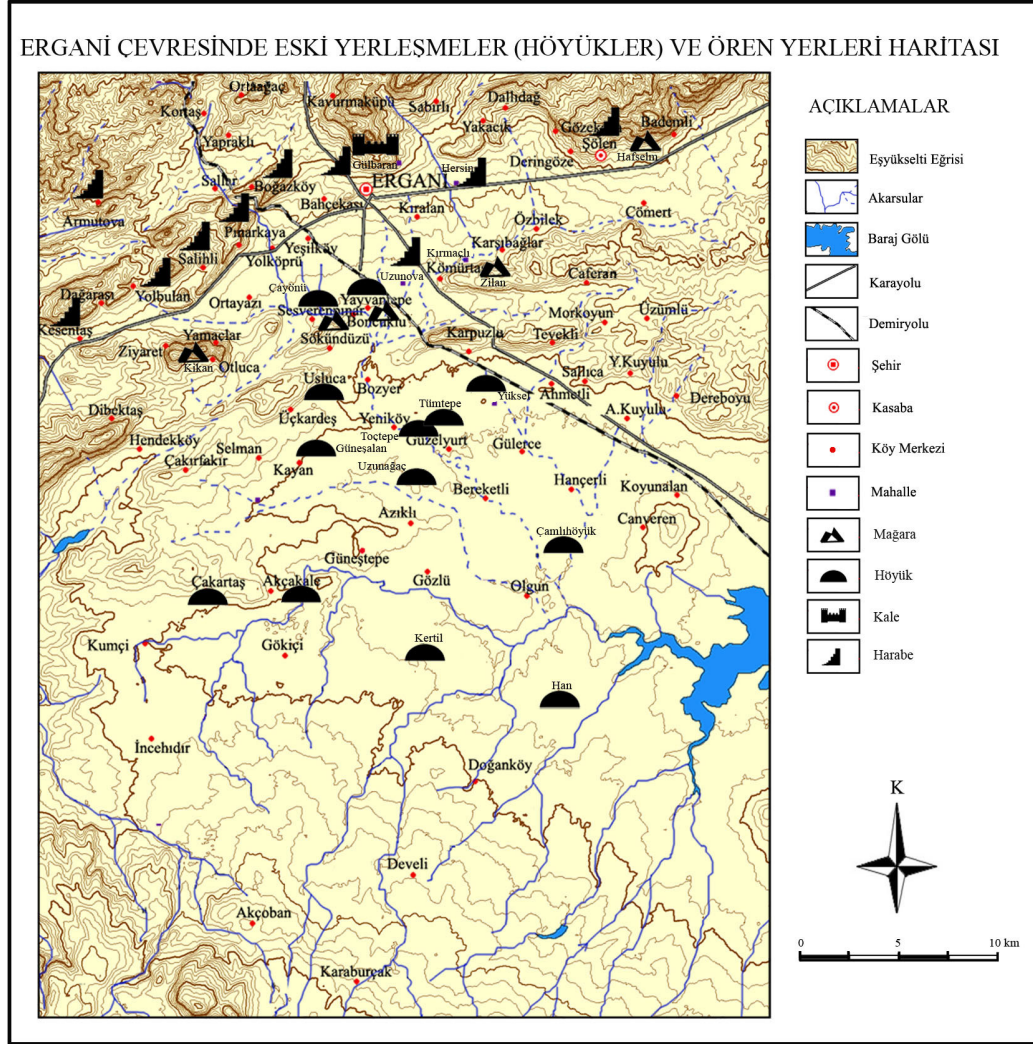


Foto 33: Ergani Ovasında tarım ve hayvancılıkla uğraşan ilk üretici toplulukların yaşadığı ızgara planlı konutların kurulduğu Çayönü yerleşmesi.

Ergani sınırları içerisinde böyle delillerin fazlasıyla yer alması çok eski tarihlerden itibaren yerleşmeye sahne olduğunun kanıtıdır. Güneydoğu Anadolu'nun çok erken dönemlerde nüfuslandığı, nüfuslanmanın Fırat ve Dicle vadileri ile onun kollarını izleyen tabiî yollar üzerinden yapıldığı tezlerine bağlı olarak, bu lokasyona çok yakın olan sahanın bu tezi doğrulaması olağandır. Araştırma sahasında arkeolojik kazı sonuçlarına göre yerleşim birimlerini çok eski bir tarihe kadar götürebilecek birçok höyük yerleşmesi, han, kale ve mağara gibi tarihi eserlere rastlanılmıştır. Bunun en büyük delillerinden biri de araştırma sahasında Han, Çamlıhöyük ve Yediören gibi mahallelerin Dicle Nehri ve kolları üzerinde Ergani ilçesi sınırları içinde yer almasıdır.

Ergani'de höyüklerin yanı sıra kale, harabeler de oldukça fazla yer almaktadır. Haritada görüldüğü gibi Ergani'nin kuzeyinde yer alan yerleşmelerin birçoğu bugün kuruldukları yerde değildir. Boğazköy, Salihli, Dağarası, Armutova, Şölen, Yolbulan ve Kesentaş yerleşmeleri, gerisindeki dağlık kütle üzerinde yer alırken günümüzde ulaşım güzergâhına ve tarımsal faaliyetlerini daha rahat sürdürebilecek alanlara kayma göstermişlerdir. Bir diğer yerleşim ise mağara yerleşmeleridir. Mağara yerleşmelerinin en bilineni Sesverenpınar köyü yakınlarındaki Hılar mağaralarıdır. Bu mağaralarda Çayönü'nden sonraki yerleşme dönemini temsil etmektedir. Karşıbağlar köyü yakınlarındaki Zilan mağaraları, Bademli köyü yakınlarındaki Hafselm mağaraları, Yayvantepe Köyü yakınlarındaki Tilhuzur mağaraları, Otluca köyü

yakınlarındaki Kikan mağaraları yapı tarzı ve kullanım açısından Hilar mağaraları ile muhtemelen aynı dönem yerleşmelerine karşılık gelir (Harita 9).



Harita 9: Ergani İlçesindeki Höyük, Harabe, Kale Yerleşmeleri Haritası.

3.1.2. Ergani'deki Yerleşmeler Üzerinde Etkili Olan Doğal Faktörler

Yerleşmelerin kuruluşunda, gelişmesinde veya gelişmemesinde, mekânı kullanımında, yerleşim tipinde, yerleşim tarzında ve yerleşmelerin dağılışımda en etkili faktörler doğal çevre faktörleridir. Tunçdilek'in deyimi ile doğa ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koymadan iskâna ait problemlerin şekillerinin oluşumu hakkında kesin sonuçlara ulaşamayız (Tunçdilek, 1967; 27). İnsanların bir arada yaşama arzusu veya buna yönelik eylemleri doğal çevre koşulları tarafından engellenmekte veya desteklenmektedir. Yerleşim birimleri üzerinde olan doğal çevre faktörlerinin etkisini istisnai durumlar hariç tüm kırsal yerleşim birimlerinde

görmek mümkündür. Köyün kuruluş yerinde, jeoloji, jeomorfoloji, topografya, hidrografiya, toprak şartları veya iklim etkili olabilmektedir. Yerleşim yerinin yükseltisi, iklimi, eğim derecesi, o yerin daimi veya geçici yerleşim yeri olarak seçilmesinde oldukça önemlidir. Meskenlerin mimarisinde iklim, bakı, morfolojik yapının önemi son derece yüksektir. Ayrıca yerleşim yerinin dolaylı olarak ömrünü belirleyen ve nüfus hareketlerinin oluşmasına sebep olan iktisadi faaliyetin şekli, süresi ve verimi üzerinde doğal çevre faktörleri mutlak etkilidir.

Ergani ilçesinde farklı jeomorfolojik üniteler üzerinde benzer veya farklı sonuçlar doğuran yerleşme şekilleri belirmiştir. Araştırma sahasında, Güneydoğu Torosların kütlelerine dahil kuzeyde Maden Dağlık kütlesi ki bu kütle üzerindeki plato sahaları ve Maden Çayı ve kollarının oluşturduğu vadiler yerleşmelerin yoğunluk gösterdiği alanlara karşılık gelmektedir. İkinci yerleşme ünitesi bu dağlık kütlenin güneyinde Ergani ve Bereketli ovalarıdır. Üçüncü morfolojik ünite ise Karacadağ bazalt platosunun sınırları dahilindeki plato alanlarıdır. Faylanmanın etkisinde olan alçak ve yüksek plato sahasında ve depresyon tabanındaki koni ve yelpazeler üzerinde gelişmiş yerleşim birimleri farklı ve benzer karakterler göstermektedir. Bunların tamamında topografik şartların rolü oldukça yüksektir.

3.1.2.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Yapı

Araştırma sahasının jeolojik yapısı, stratigrafisi, tektonik özellikleri litolojisi farklı olarak tanımlanmış formasyonlardan meydana gelmektedir. Bu formasyonlar magmatik, volkanik ve tektonik hareketlere bağlı kıvrılmış ve kırılmıştır.

Ergani'nin en yüksek kesimlerini kuzeydoğuda Makam Dağı (Sakız Dağı) ile Abdülaziz Dağı'nın yüksek kesimleri teşkil ederken batıda İncebel dağı ile Hazartaş dağları ile Çermik depresyonuna geçilir. Söz konusu antiklinal yapıları içinde Sallar ve Salihli (Salihi) gibi depresyonlar gelişmiştir. Araştırma alanı, kuzeyde Maden Çayı vadisi ile sınırlandırılmıştır. Yerleşmeler bu yörede 750-1250 m.ler arasında değişen yükselti basamaklarında yer alırlar. Kır yerleşmeleri Karababa, Maden ve Abdülaziz dağları KD-GB yönlü uzanışlarına bağlı olarak Maden Çayının açmış olduğu boğaz, vadi ve depresyonlarda kurulmuşlardır. Kortaş, Sallar, Boğazköy, Salihli boğazlarında yer alan yamaç yerleşmeleridir. Bu yöredeki yerleşmeler Miyosen döneminde oluşan aşınım yüzeylerinde kurulmuşlardır. Araştırma sahasında yer alan yüksek platolar ile güneybatıdan kuzeydoğuya doğru yükseltisi artan, arazi uzanışına bağlı olarak, Maden Çayının güneyinde yer alan kesimde ise daha çok dağlık kütlenin üzerinde gelişmiş yerleşmelerdir.

Kuzeyden güneye doğru tedrici bir alçalma gösteren Ergani ve Bereketli ova tabanlarının ortalama yükseltisi 850 m. kadar olup kuzey kesimindeki dağlar ile arasındaki

yükselti farkı 250-300 m. kadardır. Güneydeki yükselti arasındaki nispi fark ise 150-200 m. ye düşer. Bu depresyon yöresinde kurulan yerleşmelerde manzara kuzeye göre oldukça farklı bir şekilde yer alır. Bu alanda yerleşmeler Kuvaternerde oluşan alüvyon aşınım dolgu yüzeyleri boyunca kurulmuştur. Buradaki yerleşmeler genel olarak akarsu boylarında kurulmuştur. Bu yöre morfolojik açıdan karstik depresyonlar ve aşınım dolgu yüzeyleri boyunca sıralanmıştır. Genel manzara dışında Hazartaş dağları üzerinde yer alan Ziyaret tepe yamaçlarında kurulan yerleşmeler ve doğu taraftaki İncebel dağları üzerindeki karstik depresyonlarda da yerleşmeler kurulmuştur. Bu yerleşmeler genellikle hayvancılık faaliyetinin ön planda olduğu bitkisel üretim açısından kuru tarımın egemen olduğu yerleşmelerdir.

Araştırma alanının genel olarak dağlık kütle olarak nitelendirdiğimiz kuzey ve kuzeybatı kesimleri birçok yapısal şekiller ve çeşitli dönemleri temsil eden plato düzlükleri de barındırır. Bunlara ayrıca ilgili bölümlerde değinilmiştir. Makam ve Sakız dağlarının güneydoğusunda bulunan Abdülaziz Dağı (1488) çevresinde kurulan yerleşmeler vadi ve depresyonlar boyunca sıralanmıştır. Bu yerleşmeler yeryüzü şekillerinin etkisi ile Ergani'nin alan olarak orta büyüklükteki yerleşmelerine karşılık gelmektedir. Köyaltı yerleşmeler bu alanda sayıca fazla olarak karşımıza çıkmaz. Daha çok önceleri bahçe ve güneydeki yerleşmelerin yaylası niteliğinde iken son dönemlerde mezra yerleşmeleri olarak daimi ikametgâh alanları olarak kullanılmaktadır.

Ergani havzasında yapı, litoloji ve iklim denetiminde gelişen vadiler yerleşmelerin kurulduğu diğer alanlara karşılık gelmektedir. Genel hatlarıyla D-B ve GB-KD doğrultulu vadiler senklinal tabanlarındaki sübsekant depresyonlara, K-G veya KB-GD doğrultulu vadiler ise klüzlere, boğazlara ve konsekant vadilere karşılık gelmektedir. Ergani havzasının jeomorfolojik gelişim sürecinde önemli rolü olan diğer kollara ait vadi sistemleri de en az Fırat Nehri vadisi kadar üzerinde önemle durulması ve morfolojik karakterleri ortaya konulması gereken vadilerdir. Bu vadilerin kenarlarında Sallar, Boğazköy, Kortaş, Yolbulan, Dağarası, Salihli köyleri boğaz kenarında kurulan yerleşmeler olarak önem kazanmışlardır.

Ayrıca ormanın kuşattığı ofiyolit yapının hemen bitiminde başlayan metamorfik yapı üzerinde özellikle şistlerin olduğu sahada bitki örtüsü gelişimi son derece cılızdır. Bu nedenlerle yerleşim birimleri daha çok alçak sahada ve şistli arazinin bittiği yerlerde küçük gruplar halinde bulunmaktadır. Mezra niteliğinde olan yerleşim birimleri, ormandan faydalanmak için orman kenarında kurulmuşlarsa da yerleşim yerleri litolojinin değiştiği uyumsuz diskordansın sınırında bulunmaktadır. Böylece kuzeydeki şaryaj kuşağının oluşturduğu dikliğin güney cephesinde orman kuşağı çevresinde aşınmaya bağlı mera alanları gelişmiştir. Fakat metamorfik yapının sağladığı sit alanı ve iktisadi saha, yüksek eğim derecesine bağlı olarak son derece sınırlıdır.

Aşınma ve düzleştirici etki sınırlı kalmıştır. Böylece bu tür aşınmanın oluşturduğu jeomorfolojik yüzeylere, ancak bahçe evleri ve mezarlar inşa edilmişlerdir.

Yüksek plato sahaları belki bugünün değil ama önceki tarihi süreç içinde nüfusun daha çok semi-sedanter yaşadığı bir dönemde iktisadi faaliyet alanı olarak oldukça önemli yer tutmaktaydı. Hayvancılık ekonomisi ile yaşamını sürdüren nüfus grupları için yaz aylarında alt zonlara göre oldukça verimli bir ot formasyonu sunan ve yayla olarak kullanılan birimler, günümüzde yerleşmelerin çok seyrekleştiği yerleşmenin ve konutların küçüldüğü yerleşim birimleridir. Araştırma sahasının doğu kesiminde artık küçük köyler olan Ortaağaç, Çukurdere, Dallıdağ, Yapraklı köylerinde hane sayısı ve nüfus olarak küçülmektedir. Araştırma sahasının kuzeyinde mezra yerleşimi ve iktisadi faaliyet için elverişli ortam oluşturan yüksek plato sahaları bitkisel üretim için vejetatif devre ve saha genişliği sunmaması nüfusun seyrekleşmesi için en önemli sebep olarak görülebilir.

Araştırma alanının güney yarısında önemli bir bölümü volkanik birimler tarafından örtülmüştür. Karacadağ bazaltları K-G yönlü kırık sistemlerinden manto yükselimi ile oluşmuş tipik bir platobazalt örneğidir. Bu volkanik aktiviteler sonucunda bu alanda kurulan yerleşmeler daha çok köyaltı yerleşme gurubunda yer alır. Köyler geniş alan kapladığı için köyün geçim sahası dışında kendi geçim sahası olan çok sayıda mezra yerleşmesi görülmekte yerleşmeler birbirinden uzak ve Karcadağ'dan inen akarsu boylarında yer almaktadır. Karacadağ'ın bazik karakterli lavları tarafından örtülen sahada bitkisel üretim hayvancılıktan sonra gelmektedir. Geniş meralarda geçim tipi hayvancılığa dayanmaktadır. Konutlar genellikle bazalttan oluşan siyah taşlardan yapılmakta evler yarı beline kadar toprağa gömülü şekildedir. Tek katlı evlerin çatı örtü malzemesi topraktır.

Genel anlamda yerleşim birimleri topografik yapıya uygun alanları kendileri için seçmişlerdir. Şayet Ergani ve çevresindeki nüfuslanma alanı istisna kabul edilirse, Köyaltı yerleşmelerinin kuruluş yeri seçimi genel anlamda doğal çevre faktörlerinin nispeten optimum ortam sunduğu alanlarda kurulmuşlardır. Yamaçların, aşınım yüzeylerinin tabaka alınlıklarına gelen kısımlar yerleşim yeri olarak seçilmiş ve çevresi de kırsal ekonomik fonksiyonların yapıldığı sahalar olarak kullanılmaktadır. Tabi Ergani gibi aktif deprem bölgesinde yerleşim yerinin uygun seçilmesi oldukça önemlidir. Zaman zaman sel karakterli geçici akarsuların sel olaylarına sahne olduğu Ergani ilçesinin neredeyse bütün alanında bu tür riskler vardır.

3.1.2.2. Hidrografya

Bir yörenin hidrografik özellikleri o bölgenin iklimi ve litolojisiyle yakından alakalıdır. Ergani'nin iklim özelliklerinde belirtildiği gibi yarı kurak iklim bölgesinde bulunması sahadaki

akarsuların genellikle mevsimlik olmasını, sürekli olanların ise debilerinin düşük olmasını beraberinde getirmiştir. Akarsular ancak yağışın bol olduğu kısa kış aylarında ve çevredeki yüksek alanlardaki karların erimesiyle ilkbahar başlarında bol su taşıyabilmektedirler.

Araştırma alanımızda kalkerli yapılar geniş alanlar kaplamaktadır. Ancak bu kalker tabakalarının Orta ve Batı Toroslarda olduğu gibi çok kalın ve masif olduğu söylenemez. Yağış koşulları da Akdeniz Bölgesi'ndeki kadar elverişli değildir. Bu nedenlerden dolayı sahada güçlü karstik kaynaklardan söz edilemez ancak küçük karstik kaynaklar mevcuttur. Hidrografik unsurlar göz önüne alındığında yerleşmelerin dağılışında Ergani ilçesini yine üç grupta toplamak mümkündür. Akarsuların bulunduğu jeomorfolojik sahada şekillenen arazi üzerinde kurulan yerleşmeler farklı karakterler göstermektedir. Maden dağlık yöresinde Diyarbakır havzasının akarsu şebekesi, Dicle Nehri ve kolları tarafından kurulmuştur. Maden Çayı vadisi, yerleşmelerin kuruluşunda önemli bir etkiye sahiptir. Bu alandaki yerleşmeler vadi yerleşmeleri olarak kurulmuştur. Değirmendere, Çayköy, Söğütalan bunlara birer örnektir.

Boğaz Çayı, Ergani'nin batısındaki Boğaz köyünde çıkan fay kaynağından başlar, Ergani ve Bereketli ovalarını boydan boya geçerek Devegeçidi Barajı'na dökülür. Tarihi dönemlerde onlarca su değirmeni bu akarsu üzerinde kurulduğu belirtilmiştir. Yerleşmeler bu yörede akarsu boylarına bir hat boyunca sıralanmışlardır. Baraj gölü çevresi ve baraj gölüne katılan akarsu boyları ilçenin en yoğun yerleşim sahasını oluşturmaktadır. Şeyhgür Çayı, Karacadağ'ın kuzey yamacından akan sulardan oluşur. Karcadağ bazalt platosunda daha çok köyaltı diye tabir ettiğimiz yerleşmeler de kuruluş yeri olarak Karacadağ volkanından inen dere ve çayların etrafında kurulmuşlardır.

Önemli bir diğer kaynak türü fay kaynaklarıdır. Araştırma sahası boyunca birkaç hat olarak geçen ve depresyon tabanında bir zon oluşturan DAF zonu aynı zamanda fay kaynaklarının oluşumuna neden olmuştur. Depresyon ve çevresinde birkaç sıra olarak uzanan faylı yapılar su kaynaklarının çıkışı için uygun ortamlardan birisidir. Fay kaynakları araştırma sahasında en yaygın yerleşilen alanlara karşılık gelir. Bazı küçük iskân üniteleri bu kaynaklar çevresinde konumlanmıştır. Yani yerleşim birimlerinin kuruluşu ve çoğalmasında su kaynaklarına yakınlık dikkat edilen bir husustur.

Ergani ilçesinde yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde olmasa da gelişmesinde etkili olan bir diğer unsur baraj gölleridir. Devegeçidi, Kralkızı ve dolaylı da olsa Dicle Baraj gölleri yerleşmelerin kurulmasında ve gelişmesinde etkilidir. Bu baraj gölleri depresyonlara yerleşerek birçok yerleşmenin kuruluşuna olumlu ya da olumsuz etki yapmışlardır. Söğütalan ve Çayköy

yerleşmelerinin arazilerinin bir kısmı Kralızı Baraj gölü tarafından işgal edilerek burada köy arazilerinin küçülmesine neden olmuştur.

3.1.2.3. İklim

Araştırma sahasında yerleşmelerin dağılışında etken olan bir diğer faktör iklimdir. İklimin etkisi yerleşmelerin dağılışından çok meskenlerin mimarisinde etkili olan bir unsurdur. Ergani ilçesinde yerleşmelerin yer seçimi ve meskenlerin kuruluş tarzları genel anlamda güneşlenmeye ve topografik yapıya uygundur. Fakat son zamanlarda kırsal alanlarda kentsel mimariye özgü meskenlerin yapılması sırasında doğaya uyumluluğa pek dikkat edilmemektedir. İklimin yerleşmeler üzerinde dolaylı olan etkilerinden bir tanesi kırsal ekonominin işleyiş tarzı ile ilgilidir. Bitkilerin yetişmesi ve hasadı, iklim ile çok yakından ilgili olduğu için buna bağlı olarak gelişen bağ evleri, mezralar vb. yerleşmeler daha çok ziraat alanlarının hemen kenarına kurulmuşlardır.

Yağış ve sıcaklık şartları göz önüne alındığında Ergani ilçesi yine kuzeydeki dağlık sahaya yağışın daha fazla düşmesi ile havza tabanına göre daha çok yağış alır. Meskenler bu alanda iki katlıdır. Çatı tipleri, kamuya ait binalar dışında, toprak örtüsü ile kaplı olup düz dam niteliğindedir. Ergani ilçesinin hâkim rüzgâr yönü kuzeybatı yönlü olup oluklar boyunca esme hızları artmaktadır. Kuzeydeki alanlarda birçok boğaz bulunması rüzgârın bu alanlarda kanallize olmasına neden olmuştur. Rüzgâr sert estiği için bu alanlarda çatılar genellikle düz dam niteliğindedir. Diğer çatı tipleri rüzgaradan tahrip olmaktadır.

Ergani-Bereketli ovaları yöresinde meskenler tek katlıdır. Bu alanda daha çok taş meskenler yer alıp düz dam çatı tipi hâkimdir. Eski yapılarda pencereler çok küçük yapıldığından evin içi karanlıktır. Yeni yapılarda pencereler daha büyüktür. Evler genellikle temel üzerinde kurulan duvarlar, yontulmamış taşların çamur harçla örtülmesinden meydana gelir. Sıcak mevsimin bir gereği olarak odalar arasında hollere rastlanılır. Kır meskenlerinde genellikle bir ahır bulunmasına karşılık, hayvan yetiştirmeye önem veren yerleşmelerde birden fazla ahır yer almaktadır. Son dönemlerde teşvik kredileri ile desteklenen yerleşmelerde daha modern tipte ahırlar yer almaktadır. Evlerin önünde veya yanında etrafı basit duvarla çevrilmiş olan tezek depoları vardır. Üstü kapalı olanlarına *tezeklik* denilir. Ergani köylerinde tandır, genellikle meskenlerin dışında bulunur. Hâlbuki Doğu Anadolu Bölgesi köylerinde tandır evlerin içinde yer alır. Bu durum iklim şartlarıyla ilgilidir. Bu yörede kış mevsimi sert geçmemekte ve tandırın ev bünyesinde bulunmasını zorunlu kılmamaktadır. Samanlık evin ayrı bir bölümünü teşkil eder ve çok yerleşmede ahırların yanında yer alır.

Güneydeki Karacadağ platosunda ise yer alan yerleşmeler genellikle yarı beline kadar toprağa gömülü evlerden meydana gelir. Meskenlerin yapı malzemesi bazalt taşlarından oluşur ve evler tek katlı ve düz damlıdır. Çatı örtü malzemesi topraktır. Bu alanlarda yazlar çok sıcak geçtiği için evler toprağa gömülü olarak yapılmaktadır. Varlıklı ailelerde birkaç tane de olsa çift katlı evlere rastlanmıştır.

Sonuç olarak; iklim mesken tipleri üzerinde etkilidir. Ergani’de kuzeyde iki katlı meskenler, Ergani-Bereketli ovalarında taş temel üzerine inşa edilmiş tek katlı evler ve en güneyde ise Karacadağ bazalt platosu üzerindeki yerleşmelerde ise çoğunlukla toprağa gömülü meskenlere rastlanmaktadır.

3.1.3. Ergani İlçesi’nde Yerleşmeler Üzerinde Etkili Olan Beşeri Faktörler

Ergani ilçesinde kırsal yerleşmelerin fiziki faktörlerin etkisinde olduğunu ve kuruluş yeri seçimlerinde ana belirleyici unsurun fiziki faktörler olduğu daha önce vurgulanmıştı. Ayrıca iktisadi faaliyet ve buna bağlı olarak gelişen ulaşım yerleşmelerin günümüzdeki görünümünü almasında etkili olmuştur. Bilindiği gibi ulaşım, yerleşmeler arasında bağlantı kuran, nüfusu birbirine yaklaştıran ve coğrafi ve psikolojik mesafeyi azaltan bir işleve sahiptir. Aynı zamanda ulaşım, iktisaden maliyeti artırıcı bir unsur, ihtiyaç maddelerinin taşınması gibi hizmetlerden dolayı ticari yönden de önemli etkilere sahiptir.

Ulaşım Ergani’de yerleşmeyi etkileyen en önemli beşeri faktördür. Eskiden yollar, çukur sahaları, düz alanları takip ettiği için boğaz ve geçitlerden güçlükle geçebildiği halde günümüzde şartların sağladığı kolaylıklara tabidir. Fakat buna rağmen yine de karayolları tarihi dönemlerden geçen güzergâhlara bağlı kalmaktadır. Çünkü coğrafi özellikleri bakımından birbirinden farklı, karşılıklı ihtiyaç giderme birbirinin tamamlayıcısı olan bölge veya ülkeler arasındaki ilişkilerde eski çağlardan bugüne kadar belirli güzergâhlar takip edilmiştir. Bunlar dönemin şartlarına göre daima daha kısa mesafeler halindedir (Gürsoy, 1975; 25).

Gürsoy’un da belirttiği gibi bugünkü anayollarla eski güzergâhlar karşılaştırılacak olursa, birbirine uyduğu görülür. Anadolu’yu Malatya ve Diyarbakır üzerinden Mezopotamya’ya uzanan güzergah eskiden de günümüzde de Ergani Boğazını aşarak geçmiştir (Gürsoy, 1975; 25). Her ne kadar Tanzimat Döneminde Elazığ-Diyarbakır şosesi yapılmış ise de aslında Çayönü yerleşmesinin oluşması, Fırat ve Dicle havzaları boyunca kurulan höyük yerleşmelerinde en önemli faktör ulaşımıdır. Dicle Nehri kolları üzerinde Ergani’de sıralanan 13 höyük yerleşmesi buna bir kanıttır. Bu havzalar doğal yol güzergâhları olmuştur. Suriye ve Irak’ta tarihi dönemlerde gelen göçerler bu yolları kullanarak Doğu Anadolu’daki yaylalara göç

etmişlerdir. Asurlular bu yol güzergâhını kullanarak ticaret yaptıkları tarihi belgelerden saptanmıştır.

Ulaşım hem ticareti artıran hem de fiziksel mekânı değiştirici, yeniden şekillendirici etkisi ile Ergani'nin ve birçok yerleşim biriminin yapısında köklü değişikliklere yol açan önemli fonksiyondur. Ulaşım sektörü, mekânların fiziki görünümünü de modern konutların yapımı ile değişmektedir. Ergani yerleşmesinin tarih boyunca önemini koruması, sürekli idari merkez olması da ulaşım güzergâhı üzerinde yer almasının sonucudur. Maden-i Hümayun döneminde II. Abdülhamit tarafından 1876 yılında Elazığ-Diyarbakır şosesi tamamlanmıştır. Bugünkü İsmetpaşa (Eski Bagür köyü) Mahallesinden geçen yol bu mahallenin şehre dahil olmasına neden olmuş ve eski Ergani'nin yer değiştirmesi sonucunu doğurmuştur. Şehrin gelişim yönlerine bakıldığında yol güzergâhları boyunca D-B, K-G yönlü gelişme gösterdiğini Ergani'nin bir kavşak noktası olarak önem kazanmasına neden olmuştur. Kırsal kesimde ise köylerin ve mahallelerin 1960'lı yıllara kadar dağlık sahalarda kaldığını bu yıllardan sonra ise ulaşım güzergâhları boyunca sıralandığı görülmektedir. Aynı şekilde nüfusu kalabalık olan yerleşmeler hep kara ve demiryolları boyunca dağıldığını görmekteyiz. Ergani'de karayolları nasıl şehrin hem gelişme aksını hem de nüfusun dağılışını belirlemiş ise aynı özelliği demiryollarında da görmek mümkündür. Yücel'in de belirttiği gibi istasyon sözü ile yalnız garlar değil, onu çevreleyen veya yanı başında uzanan iskan yerlerinin tanımlandığını görmekteyiz. Yücel "demiryollarına kavuşan yerleşme merkezlerinin varsa karayolu ile birlikte ulaşım açısından uzak yerleşmelere göre daha hızlı geliştiğini böyle yerleşmelerin cazibe merkezi olduğunu vurgulamıştır. İstasyon ve eklentilerinin hem meskenlerin gelişmesinde hem de ticaret hayatlarının gelişmesindeki rolü sonucu bir yandan nüfusun çoğalmasına diğer yandan da yerleşme ünitesinin genişlemesine neden olmuştur" (Yücel, 1960; 143). Bu durum Ergani'de her yönüyle gözlenmektedir. İstasyon çevresinde gelişme şehrin bir yönünün bu doğrultuda gelişmesine ve aynı isimle anılan İstasyon Mahallesinin doğmasına neden olmuştur. Ergani'de Sallar köyü, oluşumunu ve gelişmesini Sallar İstasyonuna yakın olmasına borçludur. Nüfus ve yerleşmelerin dağılışı konusunda da belirtildiği gibi ulaşım güzergâhlarına yakın olan yerleşmeler daima fazla nüfus barındırmış, yerleşmelerin dağılışında fiziki şartlar kadar ulaşım özelliği de belirgin rol oynamıştır.

Yerleşmelerin dağılışını etkileyen beşeri faktörlerden bir diğeri de ticaret fonksiyonudur. Ergani'nin şehir kimliği kazanmasında ticari fonksiyon özelliği konusunda belirtildiği gibi hayvan pazarı, peynir pazarı ve buğday pazarlarının varlığı çok canlı bir ticaret merkezi konumunda yer almasını sağlamıştır. Ulaşım ağı ile ulaşılabilirlik pazarların sürekliliğiyle büyüklüğü ve kurulma dönemleri üzerinde etkilidir. Çeşitli yolların kesişme noktalarında kurulan pazarlar müşteri sayısını da artıracığı için uzun ömürlü ve daha kalabalık

olurlar. Ulaşılabilirlik de önemlidir, Ergani'nin ulaşım açısından bir kavşak noktasında yer alması pazarı sürekli hareketli kılmıştır. Bu pazarların varlığı bu alana sürekli bir nüfus akımına sebep olmaktadır. Peynir ve buğday pazarının sürekli hayvan pazarının pazartesi ve cuma günleri kurulması Ergani'nin gündüz nüfus yoğunluğunu artırmaktadır. Ergani'de Aziziye ve Adnan Menderes mahallelerinde kurulan bu pazarlara çevre köy ve kasabalarda yoğun ilginin olması gününbirlik Ergani nüfusunu arttırmaktadır. Köy ve diğer kasabalardan gelen nüfus bu alanı aynı zamanda hem ürettiği ürünü satan hem de kendi ihtiyaçlarını karşıladığı bir merkez konumuna koymuştur. Bu olay sürekli bir ticari döngünün yaşanmasına ve Ergani'nin kırsal pazara yönelik ticari aktivitesinin artmasına ve şehir kimliği kazanmasına neden olmaktadır. Aziziye mahallesi nüfus yoğunluğu olarak yüksek bir değer göstermesine rağmen aslında alan olarak üçüncü küçük mahalleye karşılık geldiği için daimi nüfus yoğun görülmektedir. Fakat bu alan Ergani'nin eski çarşı denilen alanı olduğundan sürekli kırsal ürünlerle şehirde kırsala yönelik ürünlerin el değiştirdiği gündüz nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu alanlardır.

Ergani'de yerleşmelerin kurulmasında her ne kadar fiziki faktörler belirleyici rol oynasa da yerleşmenin gelişmesinde ve devamlılığında beşeri faktörler ön plana çıkmaktadır. Örneğin Ergani gibi yarı kurak iklim özelliği gösteren alanlarda su kenarları ve suyun bulunduğu alanlar tercih edilse de bu alanların her yerinde yerleşmeler kurulmamaktadır. Bu da yerleşme için suyun varlığının tek başına bir faktör olmadığını göstermektedir. Kurulan yerler ekonomik açıdan tarım ve hayvancılık sahası olamamışsa yerleşmeler zamanla terk edilerek ortadan kalkmıştır. Kırsal yerleşmeler Ergani'nin daha çok depresyon tabanları ile dağlık kütle arasındaki eşik sahaları üzerinde kurulmasında hem hayvancılık hem de tarımsal faaliyetleri aynı anda yapma isteği rol oynamaktadır.

Ergani de depresyon ve plato alanları köy ve köy altı yerleşmelerinin dağıldığı ve yoğunlaştığı alanlara karşılık gelmektedir. Bu alanlar iktisaden kırsal nüfusun en çok yoğunlaştığı alan aynı zamanda, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı yerleşmelere karşılık gelmektedir. Uygun tarımsal koşulları geliştiren yerleşmeler zamanla büyüyerek diğer kırsal merkezlerin cazibe merkezi haline gelmiştir. Örneğin Bereketli, Kesentaş, Selman ve Han yerleşmeleri zamanla eğitim ve sağlık açısından da hizmet sunan merkezler olmuşlardır. Bu alanlar aynı zamanda Ergani'de tarıma en uygun alanlarda kurulmuşlardır.

Sanayi fonksiyonu da şehirlerin büyüyüp gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Ergani'nin sunduğu iş imkânları, ticari oluşumlar, sosyal tesisler ve binaların fiziki görünüşleri buranın şehir görünümünü ön plana çıkartır. Ergani'de çimento fabrikasının varlığı, yapılan mülakatlarda çalışanları, aileler, pazarlamacılar ve hizmetliler gibi büyük bir nüfus kütlesinin ticari aktiviteye katılmasını sağlamıştır.

Eskiden yollar çukur sahaları, düz alanları takip ettiği boğaz ve geçitlerden güçlükle geçebildiği halde günümüzde daha ekonomik esaslara göre çizilmektedir. Coğrafi özellikleri bakımından birbirinden farklı, karşılıklı ihtiyaç giderme birbirinin tamamlayıcısı olan bölge veya ülkeler arasındaki ilişkilerde eski çağlardan bugüne kadar belirli güzergâhlar takip edilmiştir. Bunlar dönemin şartlarına göre daima daha kısa mesafeler halindedir. Bugün yollar gerektiğinde fiziki coğrafya engelleri aşılarak yapılabilmektedir. Fakat buna rağmen yine de karayolları tarihi dönemlerden geçen güzergâhlara bağlı kalmaktadır (Gürsoy, 1975; 25).

Meskenlerde ise durum daha farklıdır. Kentsel kültürün bir ögesi olan fonksiyonel eklentilerin olmadığı kentsel konutlar, kırsal yerleşim birimlerinin de yaygın konutları olması ve Tunçdilek'in "yeni başlayan bir faaliyetin öncüleri olmaktan öteye gidemez" dediği (Tunçdilek, 1967; 39) evler, günümüzde birçok yerleşim ünitesinde mimariye hakim olmuştur. Yani kırsal yerleşim birimlerindeki meskenlerin doğal ve beşeri faktörler ile olan ilişkisini açıklamak daha karmaşıktır.

Yerleşmelerin dağılışını ve meskenlerin mimarisini etkileyen önemli unsurlardan birisi de nüfusun büyüklüğü ve dağılışıdır. Nüfus bölümünde ayrıntıları ile verilen nüfusun nicelik ve nitelikleri aslında bugünkü yerleşmelerin dağılış ve büyüklüğü ile karşılıklı etkileşim içinde bulunmaktadır. Yerleşmelerin dağılışında en önemli unsur nüfus hareketleridir. Köyün nüfusunun büyümesi veya optimum şartları taşımaması köyden olan göçler ile yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına neden olmuştur. Ergani ilçesinde 1960'lara kadar nüfusun büyük bölümü ilçenin kuzeyindeki yamaç köylerinde yer alırdı. Bu tarihten sonra nüfusun artmasına bağlı olarak dağlık alanda yer alan çoğu aile ovaya göç ederek orada yeni mahalle ve köyler oluşturmuştur.

Yerleşim birimlerinden birçoğu fazla nüfusun göç ettiği aynı zamanda iktisadi faaliyet için son derece uygun olan yeni yerleşim yerleri şeklindedir. Geçmişte hayvancılık ekonomisinin egemen olduğu yüksek plato alanlarında, hayvancılığa bağlı olarak fonksiyonel olarak gelişmiş kırsal iskân üniteleri, bugün bitkisel üretimin egemen olduğu daha küçük, dar alanlı ve fonksiyonları tarımsal faaliyetler için uygun yerleşim birimlerine dönüşmüştür. Alçak plato sahasında nüfusun yeni yerleşim şekilleri henüz tam oturmadan yeni bir nüfus hareketi köyleri kentsel merkezlere yakın konumlanmaya itmiş ve köyler ulaşım ağlarına yakın alanlarda yeni iskân üniteleri oluşturmaya başlamışlardır. Bu iskân ünitelerinde de meskenler buna bağlı olarak farklılaşma göstermişlerdir. Konutlar küçülmüş ve fonksiyonel inşaları sona ermiştir. Oda sayısı azalmış, banyo tuvalet eklenmiştir. Bunlar Erganideki kırsal konutlardaki değişmeyi özetlerken benzer bir nüfus hareketini farklı zamanlarda tüm Türkiye'de yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir.

Günümüzde yeni kurulan yerleşim yerleri şayet doğal ve beşeri şartlar uygun ise eski yerleşim biriminden daha hızlı büyümektedir. Topografik arızaların fazla olduğu yerlerde küçük iskân üniteleri meydana gelmektedir. Mezralar nüfusun dağılışına bağlı olarak araştırma sahasında fazlaca bulunan iskân birimleridir. Mevsimlik nüfus hareketleri araştırma sahasında yerleşmelerin dağılışı etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Araştırma sahası dışından, yaz aylarında veya sonbaharda, geçici olarak araştırma sahasında ikamet eden Ergani kökenli nüfusun bir bölümü, Ergani’de ikamet etmek üzere yaptırdıkları evlerinde oturmaktadırlar. İkinci unsur kırsal kesimde arazilerinin yanında ev yaptıran aileler hem kırsal yerleşim birimlerine yenilerini eklemiş olmakta hem de yaptıkları şehre ait konutlara benzeyen konutlar ile meskenleri farklılaştırmaktadırlar. Demirli köyü, Alitaşı köyüne bağlı bir mezra iken 1990’lı yıllarda köy statüsünü kazandı. Köyde devam eden aşiret sistemi konutlara da yansımış köye hakim bir yükseltide yapılan son derece modern konut diğer yapılar içinde görkemli bir şekilde köy tipi konutlara tezat teşkil etmiştir.

Yerleşmelerin dağılışı etkileyen en önemli faktörlerden biri de kırsal ve kentsel ekonomik fonksiyonlardır. Ticari fonksiyonların gelişimi tamamen farklı yeni yerleşim birimlerinin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca kırsal yerleşmelerin dağılışı haritasında asli unsur iktisadi fonksiyonlardır. Tabiki bu etki tek taraflı değil karşılıklı etkileşimle olmaktadır. Nüfus yeni yerleştiği yerde iktisadi faaliyetlerde bulunmakta ve iktisadi faaliyetlerin zenginliği yerleşim birimlerini büyütmektedir. Araştırma sahasındaki kırsal yerleşmelerin büyük bir bölümü iktisadi faaliyet sahasının hemen kenarında inşa edilmiştir.

İktisadi faaliyete bağlı olarak gelişmiş bir diğer geçici yerleşim şekli komlardır. Komlar hayvancılık ziraatının hâkim olduğu Ergani’nin güney ve güneydoğusunda varlıklarını devam ettirmektedirler. Geçmişte terör korkusu nedeni ile bir kısmı kullanılsa da son zamanlarda yazın sıcak günlerinde hem yaylaya çıkmak hem de hayvan sürülerini otlatmak için inşa edilen komlar sadece yazın birkaç ayında kullanılmaktadır. Köye yakın olduğu için fazla fonksiyonel olmayan sadece çobanın veya sürü sahiplerinin barındığı iskân üniteleridir. İncehıdır, Caferan, Morkoyun, Kumçi, Akçakale, Alitaşı köylerinde mera sahalarından yararlanmak üzere oluşturulmuş geçici iskân ünitelerine rastlamak mümkündür.

Ergani’de yukarıda açıklanmaya çalışılan kırsal veya kentsel doğal ve beşeri fonksiyonlar tek tek veya birlikte kırsal ve kentsel yerleşim birimlerinde farklılaşmalara yol açmışlardır. Geçici veya daimi yerleşim birimleri tipleri, iktisadi faaliyetleri ve niteliklerine göre tek tek ele alınıp açıklanmaya, benzer ve farklı yönleri vurgulanmaya çalışılacaktır.

3.1.4. Ergani İlçesi'nde Kır Yerleşmeleri ve Dağılımları

Ergani geçici veya daimi farklı yerleşme şekillerinin geliştiği çok kısa mesafelerde farklı yerleşim türlerine rastlandığı bir saha olarak tanımlanabilir. Geçici yerleşme şekillerinin yerleşme tarzına bağlı olarak, günlük kullanılanları, yılın birkaç ayı kullanılanları veya daimi iskân birimleri iç içedir. Geçici yerleşim birimindeki yerleşim tarzı, yerleşim süresi, tamamen iktisadi faaliyetle alakalıdır. Ergani ilçesinde mevsimlik kullanılan bağ evlerine, yaz aylarında kullanılan komlara, ilkbahar ve sonbahar aylarında kullanılan ağıl yerleşmelerine veya daimi olarak oturulan mezarlara rastlamak mümkündür. Ayrıca araştırma alanında bulunan köylerin çevresindeki, köyden küçük yerleşim birimlerinde, çok farklı yerleşme dokusu gösteren köyden fazla hane barındıran, köyün yeni merkezi olmaya aday birçok yerleşim birimi mevcuttur.

Araştırma alanı kapsamına giren kırsal yerleşmeler ve bunlara bağlı köyden küçük yerleşim birimleri verilmiştir. Fakat birçok çalışmada farklı sayılarla verilen köylere bağlı birimler, tablosu araştırma sahasında yapılan gözlem ve anketlerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Ergani'de 32 köyün kendisine bağlı mezraa yerleşmesi vardır. Bu mezarların hane sayıları 1997'de 1416 ve 2000 nüfus sayımında 4024'tür (Ergani Kaymakamlığı, 2007; 7). DİE tarafından 1997'de yenilenen köy envanter etütlerine göre ise 25 köyün kendisine bağlı 66 mezraası vardır. Hane sayısını 1416 olarak belirtilmiştir. Dört köye bağlı mahalle yerleşmesinde hane sayısı 16 olarak vurgulanmıştır. Yaylası olan köy sayısını 1, yaylaya çıkan köy sayısını da 2 olarak belirtilmiştir. Arazide yapılan çalışmalar sonucunda ise 21 köyün kendisine bağlı iskân ünitelerinin olduğu saptanmıştır (Tablo 16). Ancak bu sayıya geçici bir yerleşme şekli ve aynı zamanda mesken olabilen ve sahanın her tarafında farklı şekillerde inşa edilmiş olan bağ evleri dahil edilmemiştir.

3.1.4.1. Geçici Yerleşmeler

Ergani'de geçici yerleşme şekilleri açısından çok büyük çeşitlilik yoktur. Fakat geçici yerleşim birimleri araştırma sahasının bazı karakterlerini temsil etmesi açısından önemlidir. Bağ evleri, ağıl yerleşmeleri ve komlar farklı topografik şartları temsil eden yerleşim birimleridir.

3.1.4.1.1. Bağ Evleri

Ülkemizdeki bağ alanlarının dağılışı ile bağ evleri arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu ve bağ evlerinin, bağların içinde veya kenarında inşa edildiğini vurgulayan Doğanay'ın (1995; 316) tarif ettiği gibi Ergani'de de aynı özelliğe rastlamaktayız. Çünkü ülkenin pek az yöresinde bağlar ile bağ evleri arasında bu kadar köklü ve sıkı ilişki içinde olabilir. Bağ alanları, Ergani

ilçesinde özellikle ilçenin kuzeyinde bulunan yamaçlarda killi arazi üzerinde yoğunluk kazanmıştır. Bağ evleri bağlar içinde inşa edilmiş genellikle tek bir evden meydana gelen bir iskân şeklidir. Bağ evleri yaz devresinde hem ekonomik hem de sosyal bir ikamet sahası görevi görür. Bağların devamlı bakıma ihtiyaç duymasından kaynaklanan bu iskan bağcıları ve ailelerini zorunlu olarak içine çekmiştir (Tunçdilek, 1986; 154).

Bu evler kışın tamamen boş olup ilkbaharda bağlardaki ağaçların ve asmaların yeşillenmeye başlaması ve havaların ısınması ile kasaba, şehir ve köylerde oturan bağ sahipleri bağ evlerine taşınırlar. Bağ bozumundan sonra buradaki aileler bu evleri boşaltıp tekrar kendi ikamet ettikleri evlerine dönerler.

Araştırma sahasında bağ evleri daha çok Ortaağaç, Yolbulan, Boğazköy, Kortaş ve Dağarası köylerinin bulunduğu, bağcılığın yoğun olarak yapıldığı alanlarda kurulmuştur. Bağ sahiplerinin kendi bağları yakınında inşaa ettikleri tek odalı konutlar da bağ bozumuna kadar geçen sürede ikamet ettikleri geçici yerleşmelerdir.

3.1.4.1.2. Ağıl yerleşmeleri

Köyaltı ve köy gibi iskan yerlerinin dışında kalan ve iskan ünitesinin bir eklentisi olan ağıl genellikle hayvanların barınmasını temin eden bir yer olup genellikle küçükbaş hayvan üretiminin hâkim olduğu alanlarda gelişme göstermiştir (Tunçdilek, 1987; 155). Ağıllar köyün ortak malı olabileceği gibi geçimini hayvancılıkla sağlayan yerleşmelerde, hayvan sayısı artacağından kişilere ait ağıllarda söz konusu olabilir. Bu türler genellikle sahibinin adıyla anılır.

Araştırma sahasında özellikle Karacadağ bazalt platosunun bulunduğu geniş step alanlarında ağıl yerleşmeleri yoğunluk kazanmıştır. Sahanın güney kesimine karşılık gelen bu kesimlerinde bitkisel üretimin yapılmasına olanak tanımayan toprak yapısından dolayı, özellikle küçükbaş hayvancılığa dayalı ekonomik faaliyetlerin yoğunlukta olması ağıl yerleşmelerinin kurulmasını desteklemiştir.

Araştırma sahasında Gökiçi, İncehıdır, Alitaşı, Develi, Akçakale ve Akçoban köylerinin sınırlandırdığı güney kesimde içinde ağıl geçen yerleşme sayısı fazladır. Tavşanyeri ağılları ve Ahmetbey Evleri (İncehıdır), Revo ve Maran Ağılları (Gökiçi), Kuçemali ağılları, Hasanören, Azaplı ve Saman ağılları (Akçakale) köyleri ve çevreleri yoğun olarak ağıl olarak kullanılmaktadır. Bu köylerde ve mezralarda hayvancılıkla uğraşan aileler ilkbahar ve sonbahar aylarında sürüleri ile beraber otların yeşermesi ile bu alanlara gelip otlar kuruduktan sonra

hayvanları ile beraber taşınırlar. Bu olay Mart ayı başlarında başlar Haziran ayında sona erer. Hayvan sahipleri 1500–2000 civarında hayvanla bu faaliyetlerini sürdürürler.

Ağıllar birbirine yakın kurulduğu gibi, aralarında 1 km lik bir mesafe de olabilir. Örneğin Kuçemali ve Maran Ağıllarının arasında 1–2 km lik bir mesafe vardır. Birbirine yakın kurulan ağıllarda 10–20 m aralıkta kurulmuştur. Bunun sebepleri daha çok güvenlik kaygısıdır.

Ağıl yerleşmelerinin kurulabilmesi için ilk şart su kaynaklarına yakınlıktır. Köylerin hemen yanı başında ağıllar kurulabilir. Fakat yerleşme coğrafyası açısından esas önemli olan ağıl yerleşmesinin karakteri köyden uzakta hayvanların barındığı, etrafının çitlerle çevrili olduğu, çobana ait bir binanın bulunduğu yerleşmelerdir. En fazla ağıllar, Karacadağ bazalt platosu üzerinde volkan kütlesinden gelen dere ve çayların bulunduğu alanda kurulmuştur. 600-900 metre yükseltiler arasındaki bu sahada çok sayıda ağıl yerleşmesi tespit edilmiştir. Bu alanlarda genellikle mera hayvancılığı yapılmaktadır.

Barınak olarak daha çok eskiden kıl çadırlar kullanılırken günümüzde brandalar kullanılmaktadır. Hayvanların kalması için de çevrede yoğun olarak bulunan bazalt taşlarından 1 metre yüksekliğinde duvarlarla çevrili ağıllar yapılır. Ağıl yerleşmelerini kullanan insanlar arasında genellikle ya akrabalık bağları vardır ya da aynı köy mensuplarıdır.

Ağılların bulunduğu alanlar özellikle Ahmetbey evleri, Sultan Tepe, Hasanören, Hamo evlerinin bulunduğu yerler, eski dönemlerde kışlak olarak da kullanılıp, Erzurum çevresinden mor koyun yetiştiriciliğine dayalı hayvancılıkla uğraşanlara kiraya verilirdi. Ağıllar zaman içerisinde karakter değiştirip daimi yerleşmelere dönüşebilir. Tek evden birkaç eve sahip yerleşme birimine dönüşebilir. Araştırma sahasında Hasanören ve Sultantepe eskiden ağıl yerleşmesi iken günümüzde mezra yerleşmesine dönüşmüştür.

3.1.4.1.3. Komlar

Araştırma sahasında eskiden çok yaygın olan fakat günümüzde hayvancılığın azalması ile doğru orantılı olarak sayısı azalan geçici yerleşme şekillerinden birisi de komlardır. Tunçdilek, komları Doğu Anadolu'ya has olarak nitelemiştir (Tunçdilek, 1967; 129). Erinç ise ekonomik faaliyetin hayvancılığa dayandığı ve az da olsa tarımın yapıldığı yerleşim birimleri olarak tarif etmiştir (Erinç, 1953; 38). Sarıbeyoğlu “köy dışında hayvan beslemek için yapılmış bir veya birkaç ağıl ve çoban kulübesinden ibaret iğreti iskân mahalleleri” olduğunu söylemiştir (Sarıbeyoğlu, 1951; 37). Alagöz daha kısa bir tarifile küçük hayvan yetiştirme çiftliği adını kullanmıştır (Alagöz, 1941; 156). Bu farklı tanımların hepsi de komların tarifini yapmaktadır. Ancak farklı coğrafi bölgelerde farklı özellikler göstermeleri nedeni ile karakterlerini anlatan

değişik tanımlar gerçekleştirilmiştir. Erinç'in komlar için söylediği "Hayvancılığın hâkim faaliyet olduğu fakat az da olsa tarımın yapıldığı yerleşim birimleridir" tabiri araştırma sahasındaki komların karakterlerine daha uygundur.

Yaz aylarında araştırma sahasının yayla olarak nitelenen yükselti değeri fazla olan kesimlerinde yerleşmiş olan komlar köyün yakınında olan yerleşim gruplarıdır. Yani faaliyette göçebe çobanlıktan farklı olarak yerleşim bölgesinden bir bağımsızlık söz konusu değildir (Doğanay, 1994; 267). Özellikle yaz aylarında, hayvancılık yapmak ve sıcaktan korunmak için yapılan bu göç hareketi, araştırma sahasının kuzey kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. Hayvancılık ekonomisinin geçerli olduğu komlarda son zamanlarda genel eğilime uygun olarak bitkisel üretim de yapılmaktadır. Çünkü nüfusun semi-sedanter yerleşim tarzının yerine sedanter yaşama tarzını benimsediği dönemlerden itibaren hemen her yerde bitkisel üretim yapma eğilimindedir.

Ülkemizde 15 yıl kadar devam eden terör ortamı en fazla komları etkilemiştir. Dağlık sahadaki komlara çıkan aileler son 15 yıl içinde köyleri yakın olmasına rağmen çıkmak istememişlerdir. Kullanılmayan iğreti yerleşme şekilleri böylece terk edilmiş, viran bir hale gelmiştir. Kumçi köyüne bağlı Sarık ve Delhaş komları buna güzel bir örnektir. Uzun süre kullanılmayan kom yıkılmış ve ortadan kalkmıştır. Güven ortamının oluşması ile birlikte hayvancılık ekonomisi ile uğraşan aileler tekrar kullanmaya başlamış ve yeni iğreti meskenler inşa etmişlerdir. Meskenler sürünün kaldığı bir oda, kuzuluk denen ikinci bir bölüm ve insanların ve aletlerin kaldığı üçüncü bir kısımdan ibarettir. Önleri ağıl olan kom yerleşmelerinde ağıl, kuzu ve koyunlar için ayrı bölümlenmiştir. Bu ağıllar evin eklentisi şeklindedir. Ağılların çevresinde daimi konutların oluşması ile tanımlanan ağıl yerleşmelerinden farklıdır.

Haritada görüleceği üzere komların dağılışı güneye doğru gidildikçe bir artış olmaktadır. Bu artışın sebebi doğal olarak Karacadağ bazalt platosu üzerindeki geniş step sahalarının varlığıdır. Sahanın güneyinde komların sayısı ve hayvancılık miktarı artmakta ve hayvancılık yapan köylerde komlara rastlanmaktadır. Kuzeyinde ise komlara pek rastlanmamıştır. Çünkü güney kesimlerde bitki örtüsünden dolayı mera hayvancılığına uygun geniş steplere rastlanılmasına rağmen kuzeyde rastlanılmamaktadır (Harita 10).

Yine İncebel Dağlarının güneydoğu kesiminde Morkoyun köyüne bağlı Şatiyan, Hor gibi komlar yer almaktadır. Bu köylerde ağırlıklı olarak hayvancılık yapılmaktadır. Buradaki sürü sahipleri yaz aylarında sürüleri ile birlikte Elazığ'ın Palu ilçesinden yayla kiralayıp faaliyetlerini sürdürmektedirler. Yaylacılığa katılan 10 aile vardır. Yaylaya Mayıs ayında çıkılıp Ağustos ayı sonunda dönülmektedir. Yaklaşık olarak 2000 hayvanla sürdürülen faaliyette kış

aylarında tekrar komlara dönüp oradaki ağılarda hayvanlarını beslemektedirler. Araştırma sahasında komların sayısı giderek azalma göstermiştir. Yani komlar kullanılmamaktadır. Komların nüfus yoğunluğunun azalması günümüz yaşam tarzının hayvancılık ekonomisine uygun olmaması ve gelir azlığı nüfusun komlara olan ilgisini azaltmaktadır.

Araştırma sahasında daha önceleri geçici yerleşmelerden kom olarak kullanılan alanlar zamanla daimi yerleşme haline dönüşmüştür. Kumçi, Caferan, Üzümlü, Gökiçi köyleri eskiden birer kom yerleşmesiydi. Aynı şekilde yine bazı komlar zamanla mezra yerleşmelerine dönüşmüştür. Sarik, Hamuk, Alho, Süleymanek, Delhaş gibi.

3.1.4.2. Daimi Yerleşmeler

Diyarbakır havzasının yerleşme tarzı, münferit yerleşme ile köy yerleşmesi arasında yer alan ve bir geçiş tipi olan mezralar hariç genellikle toplu yerleşmedir. 1997 köy envanter etütlerine göre Ergani ilçesinde yer alan köylerin 76'sı toplu 19'u dağınık yerleşme karakteri göstermektedir. Kırsal yerleşmelerin % 89'u bir arada yer alırken, % 11'i dağınık karakter göstermektedir. Ergani ilçesindeki toplu köy yerleşmelerini Doğu Anadolu'daki gibi algılamamak gerekiyor. Çünkü Doğu Anadolu'da rastlanan küme köy yerleşmesi toplu bir karakter göstermekle beraber meskenlerin üst üste yığılması, yarı beline kadar toprağa gömülmesi ve sıkışık bir durum göstermesi şeklinde toplu yerleşmedir. Ergani ilçesinde yerleşmeler toplu fakat gevşek dokuludur. Bu durum iki bölge arasındaki iklim şartlarına bağlı görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde şiddetli iklim şartları meskenlerin sıkışmasına, dar sokakların oluşmasına sebep olurken Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ergani'de iklim şartlarındaki olumluluk böyle bir yapının doğmasını engellemektedir.

“Cumhuriyet devrinde Diyarbakır havzasında yerleşme ve göç konusunda devlet müdahaleciliğinin tipik bir örneğini teşkil eden olaylardan biri de Balkan ülkelerinden ve Kafkasya'dan gelen bazı göçmen ailelerin bu bölgeye yerleştirilmesi olayıdır. 1930–1935 yılları arasında gerçekleştirilen ve 1954 yılına kadar devam eden bu göçleri Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Kafkas ülkelerinden gelen göçmenler oluşturur. Gelen bu göçmenlerin 259 hanesi Ergani ilçe merkezi, Yeşilköy ve Ortayazı köylerine yerleştirilmiştir. Bunlardan Yeşilköy'e yerleştirilenler köyü tamamen terk etmişlerdir” (Sözer, 1969; 65).

Ergani'deki daimi yerleşmeler, mezralar, mahalleler, köyler, Şölen kasabası ve Ergani şehridir. Karayolu çevresindeki yerleşim birimlerinin gelişimi karayolu çevresinde olmayan yerleşim birimlerine göre farklılıklar göstermektedir. Karayolu çevresinde yerleşmiş iskân birimleri çok hızlı büyümektedirler. Özellikle beşeri faktörlerin egemen olduğu yerleşim birimlerinde nüfus gelişimi oldukça hızlı şekilde gerçekleşmektedir.

3.1.4.2.1. Köyler ve Mahalleler

“Cemaati, ev topluluğu, bağ, bahçe, tarlaları, hayvanları ve köy halkının müşterek faydalandığı cami, okul, mezarlık, yaylak, kışlak, koru, köy, orta mahallesi vs.dir. Nihayet bu yerleşme ünitesini diğer yerleşmelerden ayıran sınırları ile toplu kır yerleşmesi, toplu köy, kısaca sosyal birlik olarak tanımlanmıştır” (Tanoğlu, 1969; 272). “Köy en küçük yönetim birimidir ve ekonomik faaliyetlerinin esaslı tarıma dayanır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki özellikle Karacadağ eteklerinde köy, diğer bölgelerimizde görmeye alışmış olduğumuzdan daha başka bir manzara gösterir. İri çakıllardan yapılmış alçak duvarları ve düz toprak damlarıyla üç, dört ev köyü meydana getirir” (İnandık, 1951; 139).

3.1.4.2.1.1. İsimlerine Göre Köyler

Köyler, coğrafi sınıflamaya göre kırsal kesimde kasabalardan sonra en büyük ikinci yerleşim birimidir. Aynı zamanda ülkemizin en küçük idari birimlerdir. 1924 tarihli 442 sayılı köy kanununa göre okul, cami, mera, otlak gibi ortak malları olan tek veya çok merkezli yerleşime sahip olan konutlar bağ, bahçe, tarlaları ile birlikte köy kabul edilmiştir. Coğrafi anlamda ise köyler tarımsal fonksiyonların geliştiği ve çok ağırlıklı olduğu, enformel ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı, sınırlarının idarece belirlendiği bir yerleşim sahasına sahip idari merkezler olarak adlandırılabilir. Bu tanımda köy ile mahalleyi ayıran temel niteliğin aslında coğrafi değil idari olduğu ortaya çıkar. Sınırların idarece belirlenmesi dışında tüm özellikler mahalle yerleşmelerinde mevcuttur. Yani köyler idari statü kazanmış mahallelerdir. Ergani şehrinde daimi yerleşme şekillerini genel anlamda mahalle yerleşmeleri olarak adlandırmak yanlış olmaz. Çünkü fonksiyonu ne olursa olsun aslında her yerleşme mahallelerden oluşmaktadır.

Araştırma alanında mahalle ile köy arasında fazla bir fark yoktur. Mahalleler köylere oranla daha küçük ve idari bakımdan bir köye veya bir başka mahalleye bağlı olmalarıyla köylerden ayrılırlar. Ayrıca mahallelerin bazılarında okul ve cami gibi kültür tesisleri bulunmakta ise de birçoğunda bunların bulunmaması ile de köylerden ayrılırlar. Bu farkların dışında mahalleler, köylere ait her türlü fonksiyonel ve fizyolojik özelliklere sahiptirler.

Köyleri mahallelerden ayıran en önemli özellik ise idari merkezi olmalarıdır. Bunun dışında köylerin hemen tamamında okul ve cami gibi kültürel tesislerin, sınırları belirli olan bir kırsal alanın bulunması, ayrıca bazı köylerde bakkal, kahvehane gibi birtakım ticarethanelerin yer alması köyleri mahallelerden ayıran en önemli unsurdur.

Aslında araştırma alanında yer alan yerleşmelerin 32 köy yerleşmesi mahallelerden oluşmaktadır. Bunlardan 2 tanesinde belirli bir köy merkezi de bulunmamaktadır. Doğan ve Olgun köyleri merkez olma fonksiyonunu kaybetmiştir. Bu köylerde muhtar hangi mahalleden seçilirse köyün idari merkezini de o mahalle oluşturmaktadır. Esasen, belirli bir merkezi olan köylerde bile muhtarın başka bir mahalleden seçilmesiyle, köyün idari merkezi de değişebilmektedir.

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız bu fonksiyonel özelliklerin yanında köy ve mahallelerin fizyolojik yapıları hemen hemen aynıdır. Araştırma alanımızdaki köy ve mahallelerin büyük bir kısmı sık dokulu mahalle karakterindedir. Bu yerleşmelerin genelinde yerleşmenin orta yerinde çeşme, cami ve bazen köy odası olarak da kullanılan kahvehane ve kahvehane ile iç içe bir bakkalın yer aldığı dar bir köy meydanı bulunur. Bu meydanın etrafında sık bir doku oluşturan konutlar, çevreye doğru daha gevşek bir doku oluştururlar. Köylerin okulları ise genellikle köyün bir kenarında konutlardan 50-60 m. kadar uzakta ayrı bir yerde bulunurlar.

Araştırma alanında yer alan köylerin isimleri ve coğrafi menşei hakkında bilgi yoktur. Fakat arazi özellikleri ile mevkii adlarının toponomik ilişki yönünden karşılaştırılması sonucunda coğrafi mekân ile sınırlı da olsa örtüştüğü köyler vardır. Karaboran'ın dediği isimler "tarihi coğrafya ve yerleşme coğrafyası" araştırmalarında temel kaynaktır (Karaboran, 1984; 98). Yiğit'in "mekvii adları Türkçenin araziye yakıştırarak ad koyma hususundaki zenginliğini göstermektedir" (Yiğit, 1994; 106) ifadesi sahada anlam bulmakta ve coğrafi ipuçları vermektedir. Dağarası, Yolbulan, Yamaçlar, Boğaz, Çayköy, Çukurdere gibi. Köylerin eski adlarının birçoğunun Türkçe'de anlamı ve karşılığı yoktur. Ayrıca birçok köy ve mezra isimleri tarihi dönemler içinde de tamamen Türkçe'dir. Bozluca, Doğan, Akçakale, Tepecik, Kesikköprü, Eğmir, Gözlü gibi.

Ergani Ovası çevresinde olan Aşağı ve Yukarı Kuyulu köyleri isimlerini Ergani Ovasına göre olan mevkilerinden almıştır. Köylerin isimlerinden su kaynaklarına yakın olan yerleşim birimleri olduğu anlaşılmaktadır. Zaten özellikle Yukarı Kuyulu'nun hala terk edilmemesinin nedeni yüksek plato sahası ile ova arasındaki basamakta çıkan kaynaklardan dolayıdır. Suyun uygun yaşama ve iktisadi faaliyet için sınırlı da olsa imkân sunması köyün yerleşim yerinde 2000 nüfus sayımına göre 453 kişinin yaşamasına imkân vermektedir.

Coğrafi mekân ile toponomi arasındaki ilişkiyi yansıtan diğer iki köy örneğin Sallar, Sallica, yerleşim sahalarının karstik saha olması nedeni ile sahanın litolojisinde bulunan kireç taşları ve buna bağlı olarak oluşması nedeni ile karstik topografya köy arazilerinde fazlaca yer

tutmaktadır. Böylece köylere Sallar, Sallica isimleri verilmiştir. Yamaçlar köyü de ismi ile coğrafi özelliklerini anlatan köylerden birisidir. Karababa dağları batısındaki yamaçta kurulmuş olan köy bu isme layık görülmüştür. Köyün eski adı Yukarı Balahur'dur. Bu ismin Türkçe'de bir karşılığı yoktur. Yine Bademli köyü badem meyvesinin çok yetişmesinden dolayı böyle anıldığı belirtilmiştir. Boğaz köyü coğrafi olarak iki dağın arasında Boğaz çayın açmış olduğu bir boğaza karşılık geldiği için bu isimle anılmıştır.

Bereketli köyü coğrafi mekânın özelliğini yansıtan bir başka köydür. Eski dönemlerden beri Bereketli Ovası üzerinde yer alan köy tarımsal açıdan çok verimli bir sahada yer almaktadır. Dicle Barajının da sulamaya açılmasından dolayı sulu tarımın yapıldığı verimli arazileri vardır. Yine Deringöze köyü bir vadi içinde bulunmaktadır. Karstik bir sahaya karşılık geldiği için vadi kaynağından çıkan akarsuya izafeten bu ismi almıştır. Bu köyde çıkan kaynak suyu önünde eskiden su değirmenleri yer alırdı. Bunların yanı sıra Han, Köprüköy, Buzluca, Pamuklu gibi mahalleler de bulundurdıkları yapılar veya yetiştirdikleri ürünlere göre adlandırılmıştır. Diğer köylerin adlarının coğrafi mekânı tasvir edecek herhangi bir yönü yoktur. Bir diğer ayrıntı ise köylerin yeni adlarının eski adlarına göre fiziki veya beşeri çevre şartlarını çok daha iyi yansıttığıdır.

3.1.4.2.1.2. Yer Değiştiren Köyler

Ergani'de yerleşmelerin önemli özelliklerinden birisi hareketli, dinamik bir nüfus yapısına sahip olmasıdır. Köylerin çok büyük bir bölümü eski yerlerini terk etmiş ve birkaç yer değiştirmiştir. Köylerin özellikle hayvancılıktan bitkisel üretime geçtikleri dönemde hemen tüm köyler yeni yerlerine taşınmışlardır. Ayrıca su kaynaklarını takipte yer değiştirmenin ikinci sebebidir. Karstik sahalarda sık sık farklı kaynaklardan ve noktalardan çıkmaya başlayan su köylerin de bu kaynakların kenarında konumlanmasına neden olmuştur. Ulaşım faktörü de yer değiştirmeyi etileyen beşeri faktörlerin başında gelir. Köylerde ören adı ile anılan birçok mevkii adı vardır. Temel taşları vb. eski yerleşim kalıntıları mevcuttur. Boğazköy, Salihli, Yolbulan ve Armutova köyleri bu özelliktedir. Bu köylerin ören yerleri kalıntıları hep yüksek alanlarda kalmıştır. Köyler tarım alanlarına yakın olmak ve karayolu çevresine inmek için eskiden kuruldukları alanları terk etmişlerdir.

Araştırma alanında en önemli yer değiştirme Devletkuşu, Kavurmaküğü köyü ve Devletkuşu'na bağlı Ozan ve Beşbudak mahallelerinin boşaltılması olayıdır. 1990'li yıllardan itibaren başlayan terör olayları araştırma alanında güvenlik ve huzur ortamına gölge düşürmüştür. Özellikle araştırma sahasının kuzey bölümünde yer alan Maden Dağları yamaçları ve Maden Çayı vadisinde kurulan yerleşmeler bu olaydan en çok etkilenen alanlardır.

Yerleşmelerde XVI. yy'da itibaren nüfuslanmış Ozan ve Beşbudak mahalleleri de aynı şekilde etkilenmiştir. 1994 yılından sonra huzursuzluğun daha da arttığı dönemler olarak gözlenmiş ve bu köylerdeki nüfus Ergani ilçesine zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmıştır. Ozan mahallesinde önce aile kavgaları daha sonra da terör olaylarının artmasına bağlı olarak yer değiştirme yaşanmıştır.

3.1.4.2.1.3. Konumlarına Göre Köyler

Köyler kuruluş yeri açısından da, araştırma sahasının farklı coğrafi ünitelerinde farklı özellikler göstermektedirler. Köylerin kurulmuş olduğu jeomorfolojik birimler üzerinde meydana getirdikleri köy yapısı ve dokusu da birbirine benzemektedir. Köyler coğrafi konumlarına bağlı olarak bazı coğrafi ünitelere göre sınıflandırılabilir. Buna göre:

1-Araştırma alanının kuzey kesiminde Maden Dağlarından başlayarak, Sakız ve Abdulaziz dağlarına kadar devam eden kuzeybatı-kuzeydoğu yönlü uzanan dağlık kütlenin yükseltisi fazla ve kuzeybatıya doğru giderek de artan bir yükseltiye sahiptir (Harita 2). Maden dağlarında yükselti 1824 metreyi bulur. Bu dağlık kütle çevresinde yer alan köyler birbirine benzer özellikler gösterirler. Yerleşim birimleri, dağlık kütlenin yamaçlarında, etek bölümünde veya Kralkızı Baraj Gölü kıyısından depresyon tabanına bakan yamaçlarında yerleşmişlerdir. Değirmendere, Ortaağaç, Kortaş, Yapraklı, Armutova, Maden Dağları ve yamaçlarında kurulmuş köy yerleşmeleridir. Sakız ve Abdulaziz dağları ile Kralkızı vadisinde kurulan yerleşmeler Kavurmaküpi, Sabırlı, Çukurdere, Çayköy, Gözekaya, Bademli, Dallıdağ, Yakacık ve Deringöze köyleridir. Çayköy, Çukurdere, Söğütalan yerleşmeleri ise Maden Çayı vadisi ile şimdiki Kralkızı Baraj Gölü kenarında kurulmuş yerleşmelerdir. Bütün yerleşmelerin kuruldukları yerler, günümüz köy yaşantısına ve iktisadi fonksiyonların gelişimine uygun değildir. Köylerin çevresindeki alan sınırlı olduğundan köyler büyüyememekte hatta çok fazla nüfus kaybetmektedir. Bu alanda köye bağlı yeni yerleşim birimleri de oluşmamıştır. Yerleşim yerleri vadi, sırt, yamaç olduğundan taşıyabileceği nüfus kapasitesi son derece düşüktür. Bu tür konumdaki köylerde yerleşim birimi sayısı fazla ama nüfus azdır. Günümüzde, göçler bu konumdaki köylerin kaderidir. Bu çevre aynı zamanda Ergani'nin terör olaylarından en çok etkilenen sahasıdır.

2- Sallar, Boğazköy, Bahçekeşi, Pınarkaya, Salihli, Dağarası, Yolbulan, Çayırdere, Kesentaş yerleşmeleri depresyon tabanlarını sınırlayan dağlık sahaların yamaçlarında kurulmuş yerleşmelerdir. Ergani'de kuruluş yeri açısından en uygun alana sahip köy yerleşmeleridir. Belirttiğimiz yerleşmeler planlanma açısından güzel bir örnek gösterir. Köyler genellikle tarımsal aktivitenin hiçbir şekilde yapılamayacağı, bitki yetişmesini engelleyen taşlık araziler

üzerinde kurulmuş, tarıma elverişli yamaçlar bağcılığa ayrılmış ve küçük depresyon tabanlarında da kuru tarım yapılmaktadır. Bu alanda bulunan yerleşmeler aynı zamanda boğaz yerleşmeleri özelliği de gösterir. Kortaş köyünden başlayan eski Maden Çayının yatak yönünde geliştiği düşünülen ve birbirine boğazlarla bağlanan yerleşmelerdir (Foto 34). Sallar, Boğazköy, Salihli ve Yolbulan bu özelliği çok güzel yansıtmışlardır (Harita 11, Foto 35-36).

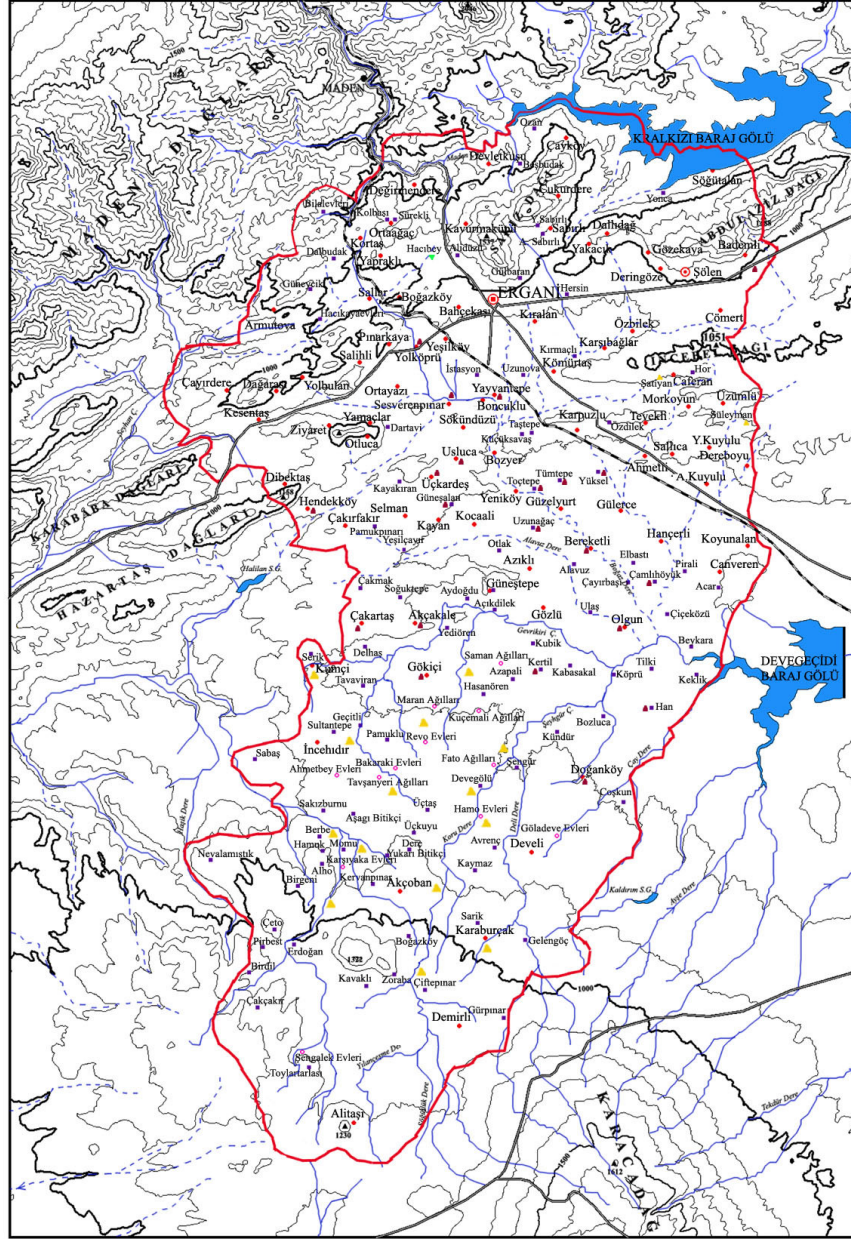


Foto 34: Araştırma sahasında köyler tarım arazilerinin kenarında, etek düzlüğü ile alçak ve yüksek plato sahalarına yerleşmişlerdir. Evler bitişik küme köy dokusuna uygun olarak inşa edilmiştir. Kortaş Köyünün Maden Dağları eteklerinde üzerinde hem tarla tarımı hem de hayvancılık için uygun olan ova ile alçak plato arasındaki yamaçta kurulmuştur (Kortaş Köyü).



Foto 35: Salihli Dağı yamaçlarında kurulmuş Salihli köyü

ERGANİ İLÇESİNDE YERLEŞMELERİN DAĞILIŞI



AÇIKLAMALAR

- Eşyükselti Eğrisi
- Zirve
- Akarsular
- Baraj Gölü
- Karayolu
- Demiryolu
- Şehir
- Kasaba
- Köy Merkezi
- Mezra
- Kom
- Ağıl
- Bahçe Evleri
- Höyük
- İnceleme Alanı Sınırı



Harita 10: Ergani İlçesi'nde Yerleşmelerin Dağılışı (2008)

3-Araştırma alanındaki iki dağlık kütle arasında yerleşmiş olan depresyon tabanları olan Ergani ve Bereketli ovası nüfuslanmaya müsait alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergani şehrinin de kurulduğu ova tabanı, işlek demiryolu ve karayolu güzergâhı üzerinde de yer alır. Elazığ-Diyarbakır karayolu ile Haydarpaşa-Kurtalan demiryollarının depresyon tabanından geçmesi ile birlikte, yerleşim birimi ve nüfuslanma oldukça fazladır. Yeşilköy, Yolköprü, Kömürtaş, Kırılan, Ortayazı, Sesverenpınar, Yayvantepe, Boncuklu, Sökündüzü, Usluca, Bozyer, Üçkardeş, Selman, Kayan, Kocaali, Yeniköy, Güzelyurt, Gülerce, Hançerli, Güneştepe, Azıklı, Gözlü, Koyunalan ve Canveren yerleşmeleri Ergani ve Bereketli ovaları üzerinde kurulmuş yerleşmelerdir (Foto 37). Bu alanda kurulan yerleşmeler aynı zamanda tarihi dönemler boyunca varlıklarını sürdüre gelmişlerdir. Ergani ve Bereketli ovası üzerinde Boğaz Çay ve yan kolları boyunca birçok höyükler ve mağara yerleşmeleri mevcuttur. Neolitik dönemden itibaren kurulan yerleşmeler günümüze kadar gelebilmiştir.

4-Araştırma alanındaki dağlık sahada kurulan yerleşmelerden bir diğer grubu Hazartaş dağlarının (1148 m.) uzantısı olan Yamaçlar Dağı çevresindeki yerleşmeler oluşturur (Harita 11). Aktif fayların da olduğu bu alanlarda Dibektaş, Yamaçlar, Ziyaret, Otluca yerleşmeleri tektonik açıdan da Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağının geçtiği aktif faylanma kuşağında yer alan yerleşmelerdir.



Foto 36: Sallar köyü, boğazının depresyona bakan güney yamacında kurulmuştur. Ayrıca Demiryolu ulaşımı için bir de tren istasyonu bulunmaktadır.

5-Araştırma alanında yer alan dağlık kütlede yer alan yerleşme grubunun bir diğer uzantısı İncebel dağları (1051m) üzerinde ve yamaçları boyunca uzanan gruptur. Bu alanlar karstik topografyanın egemen olduğu alanlara karşılık gelmektedir. Bu alan aynı zamanda

Ergani’de su probleminin en çok yaşandığı sahadır. Sahadaki yerleşmeler genellikle ilkbahar ve yaz aylarında hem yaylaya çıkar hem de bu dönemleri Sakız Dağı eteklerinde bulunan meraları kiralayarak geçirirler. Morkoyun, Caferan, Üzümlü, Özbilek, Sallica, Dereboyu, Yukarı Kuyulu, Tevekli ve Aşağı Kuyulu bu alanda kurulan yerleşmelerdir. Burada yer alan Morkoyun ve Sallica köyleri 1960’lı yıllarda devlet tarafından Bereketli Ovasına yerleştirilmiş ve buradan arazi dağıtılmıştır. Fakat köylüler bir süre sonra tekrar kendi yerleşimlerine geri dönmüşlerdir.

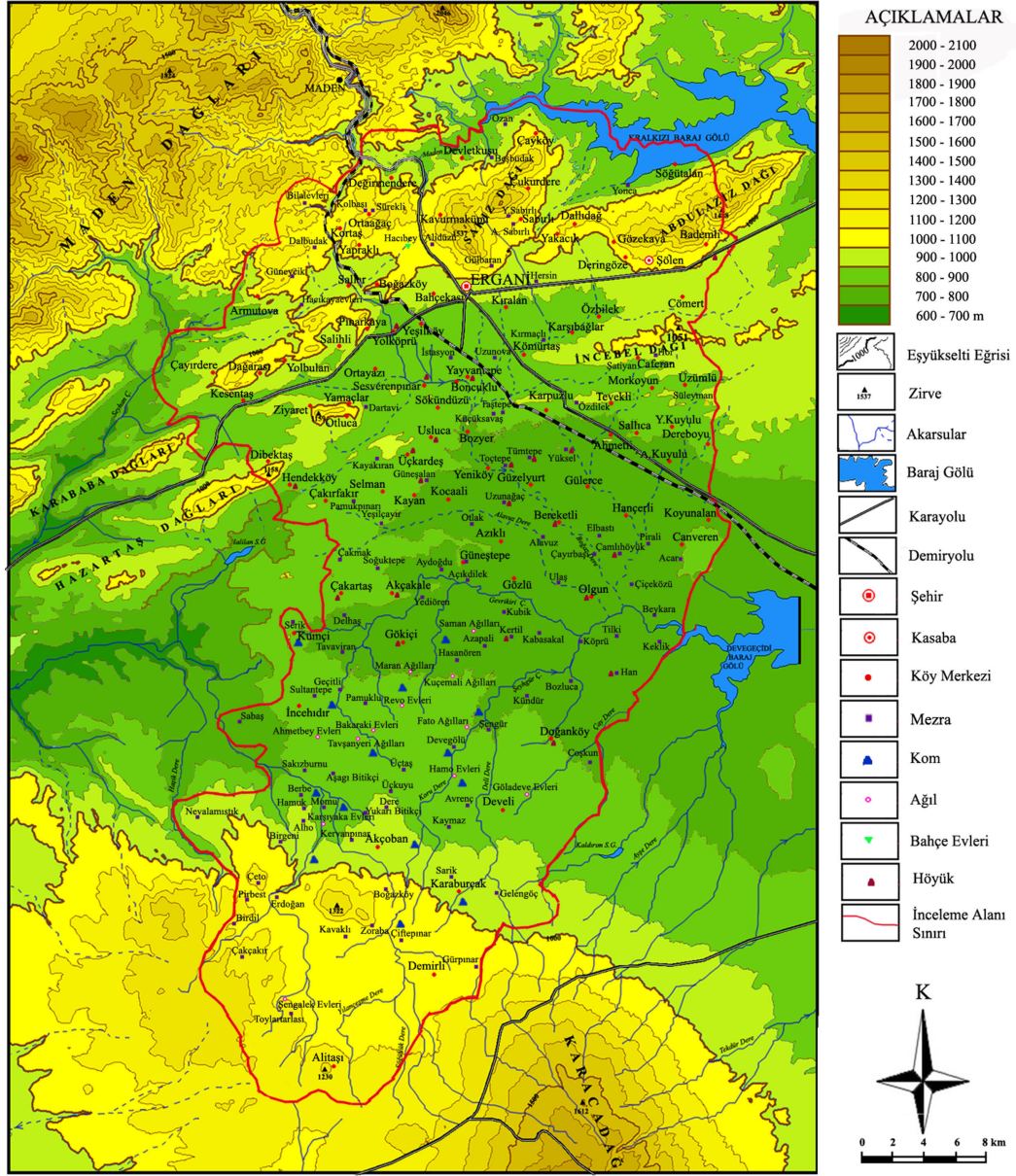
Sallica Köyü İncebel dağları üzerinde yer alır fakat ekonomik aktivitelerini Ergani Ovasındaki tarlalarında geçirirler.



Foto 37: Ergani Ovasında bir höyük etrafında kurulmuş Güzelyurt Köyüne ait Tümtepe mahallesi

6-Güneydeki Karacadağ volkan kütesinin bazalt platosu üzerinde köy sayısının az fakat bağlılarının (kom, mezra, ağıl) oldukça çok sayıda yer aldığı gözlenmiştir. Devegeçidi Baraj Gölünün güneyinde yer alan bu alanlarda volkan kütesinden gelen dere ve çaylar tarafından yoğun olarak parçalanmıştır. Su probleminin görülmediği bu alanlarda tarıma elverişli arazilerin bazaltlarla kaplı olmasından dolayı birinci fonksiyon hayvancılıktır. Bu yerleşmeler Karacadağ kütesinden gelen dere ve çayların kenarında batı- doğu doğrultulu uzanmışlardır. Bu alandaki yerleşmeler Akçakale, Çakartaş, Kumçi, Gökiçi, Doğan, Develi, Demirli, İncehıdır, Akçoban ve Alitaşı köyleridir. Araştırma alanında köylerle mahalleler arasındaki mesafe uzak olduğundan bu alanda yoğun nüfuslu mezralar 1990’lı yıllardan sonra köy statüsüne kavuşturulmuştur (Foto 38). Kumçi, Gökiçi, Demirli ve Akçoban köyleri mezra yerleşmesinden köy statüsüne geçirilmiştir.

ERGANİ İLÇESİ'NDE YERLEŞMELERİN YÜKSELTİ BASAMAKLARINA GÖRE DAĞILIŞI



Harita 11: Ergani İlçesi'nde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı (2008)

Köylerin yerleştikleri sahanın yükselti basamaklarına göre değerlendirilmesinde, nüfusun genel göç eğilimine paralel sonuçlar ortaya çıkar. Ergani ilçesinde yerleşmeler genellikle 750–1000 m. yükselti basamağı içerisinde yer almaktadır. Bu yerleşmelerin birçoğu havza ve ova tabanında yer alır. Kuzeyden itibaren Kralkızı Baraj Gölü vadisi ile güneye doğru Sallar depresyonu, Ergani ve Bereketli ovası ile Devegeçidi Baraj Gölünün bulunduğu alanlar genellikle 600–1000 m arasındaki yükseltilerde yer alır. Ulaşım açısından da elverişli olan yerleşmeler genellikle birbirine yakın karayolu ve demiryolları boyunca sıralanmıştır. Sahanın kuzeyi ve güneyindeki plato sahaları yerleşmenin yoğun olduğu ikinci üniteyi oluşturur. Tabi plato sahalarında yer alan yerleşmelerde hayat tarzı ve görünüm birbiri ile tezat teşkil eder. Şöyle ki kuzeyde yer alan yerleşmelerde köyler daha gevşek dokulu, vadi boyları tarımsal açıdan özellikle bağcılık ve meyvecilik açısından önem arz ederken orman alanı olarak da yoğunluk gösterir. Güneydeki plato sahasında yerleşmeler toplu bir özellik göstererek mera hayvancılığına dayanan bir ekonomik faaliyet ön plandadır. Yükselti ve eğimin de artmasına bağlı olarak özellikle bazalt platosu üzerinde yerleşmeler 1000-1250 metreler arasında kurulmuştur.



Foto 38: Karacadağ bazalt platosu üzerinde kurulmuş Akçoban köyü.

Ergani ilçesinde kırsal yerleşmelerin büyük bir bölümünün doğal çevre ile uyum sağlayacak sahalarda yerleştiği daha önce belirtilmişti. Yükselti basamakları açısından bakıldığında bu durum daha net olarak anlaşılmaktadır. Çünkü köy ve köyden küçük yerleşmelerin büyük bir bölümü ovalık alan ile plato sahasında yer alır. Nüfus miktarı ve nüfus yoğunluğu açısından olmasa da sayı bakımından en fazla yerleşim birimleri bu ünitelerde yoğunluk gösterir. Bu alanların yükselti değerleri 600-1000 m. arasındadır. Yerleşmelerin geri

kalanı sırtlarda yoğunluk gösterir. Bu alanlar da 1000-1250 m. yükselti basamağı çevresinde yer almaktadır. 1250-1500 metre arası yükselti basamağı çevresinde yerleşmelere pek rastlanılmamıştır.

3.1.4.2.1.4. Yerleşme Dokularına Göre Köyler

“Yerleşmelerin toplanması yahut dağılması üzerine etki yapan, daha doğrusu buna imkân veren yahut vermeyen en önemli faktör sudur. Su kaynaklarının çokluğu, sıklığı veya seyrekliği ise iklim ve arazinin tabiatıyla ilgilidir” (Tanoğlu, 1966). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde iklimin en belirgin özellikleri, şiddetli yaz sıcaklığı ve kuraklığı ile Türkiye’de buharlaşmanın en yüksek değerlerini (2200 mm) göstermesidir. Sonuçta bütün bunlar genel bir su kıtlığına yol açmıştır. Ancak bu iklim özellikleri bölgenin her yöresinde aynı değildir. Özellikle kuzeydeki dağlık alan ile Mardin eşiği ve Karacadağ gibi yüksek kütleler, çevrelerindeki alçak kesimlere oranla kar yağışları, yıllık yağış tutarının artması, sıcaklığın düşmesi gibi kriterler açısından ayrılırlar. Sonuçta Ergani’deki mezralar, Doğu Anadolu’dakilere oranla daha toplu bir görünüm arz ederler. Köylerin sayısı ve nüfusun sıklığı Güneydoğu Toroslara yaklaştıkça artar.

Harp, istila ve asayiş bozukluğu evin şekli yanında yerleşme şekli üzerinde de etki yapar. Eskiden beri harp ve istilalara sahne olan yahut asayiş uzun zaman bozuk giden Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yerleşme genel olarak topludur diyebiliriz. Tabi ki bu toplanmayı da korunma ihtiyacı doğurmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde büyük toprak mülkiyeti rejiminin hüküm sürmesi, toprakların sınırlı ellerde toplanması diğer deyişle "ağalık-marabalık" yerleşmelerin toplu olmasına yol açmıştır.

Denker’in ortaya koyduğu yerleşmeler arasındaki mesafe 50-1000 metre arasında olursa yerleşme toplu dokuda sayılır (Denker, 1977; 149) tezinin metrik değerleri tartışılrsa da Ergani’de kırsal konutlar arasında birkaç metrelik mesafe dahi yoktur. Araştırma sahasının dağlık kesimlerine doğru yerleşim birimleri birkaç farklı merkezde toplanmıştır. Bu çok merkezli köylerde dahi köyden küçük iskân birimlerindeki evler genelde topludur. Meskenler tarımsal arazinin kenarında muhtemelen suya yakın bir lokasyonda iskân edilmişlerdir.

Ergani’nin belirli kesimlerinde köyler arasında coğrafi mesafe oldukça azalır. Köylerin arazileri iç içe geçen bu tür köylere küme köyler denir. Araştırma sahasında Ergani ve Bereketli ovalarında Sesverenpınar, Yayvantepe, Boncuklu, Sökündüzü köyleri, küme köy tanımına uygundur.

Ergani ve Bereketli ovaları üzerinde yer alan yükseltileri 600-750 m.lerde bulunan kırsal yerleşmeler genellikle toplu yerleşmelerdir. Bu alanlarda fiziki unsurlar bakımından herhangi bir topografik engel bulunmamaktadır. Sahada genel köy yerleşim dokusu toplu köy karakterindedir. Bu alanda yer alan köylerde yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı gerek tarihi dönemlerde yaşanan savaşlar ve istilalar ki bu köylerin birçoğu 16. yy'da viran köyler olarak geçer, gerekse Osmanlı döneminde yaygınlaşan yurtluk-ocaklık sisteminin sonucu doğan ağılık-marabalık düzeni içinde günümüze kadar gelmiştir. Bu köylerden Yeşilköy, 1965 tarihinde Bulgaristan'dan gelen göçmenlere tahsis edilmişti. Onlar için evler yapılmış, arazi dağıtılmış, her aileye bir çift öküz ve bir inek verilmişti. Fakat göçmenler çevreye uyum sağlamadıkları için buradaki ev ve arazilerini Çüngüş'ten Erganiye yerleşen Göldoğan ailesine satarak göç etmişlerdir. Köyün bütün arazileri Göldoğan ailesinin elindedir. Köyde oturan çiftçiler de marabalarıdır. Yine Alitaşı Köyünden ayrılarak 1990 köy olan Demirli, Karacadağ'ın kuzeybatı yamacında, Karadağ sınırında, Ergani-Siverek-Diyarbakır üçgeninde yer alır. Köy halkının tamamı İzol aşiretine mensuptur. Ergani'de aşiret ilişkilerinin en canlı olduğu alandır. Çevredeki Zorava, Kanihurka ve Kavaklı mezarlarının ekili arazilerin büyük bir kısmı ve meraları aşiret ağasına aittir.

Maden Dağları üzerinde yer alan köyler genellikle dağınık yerleşmelerdir. Sırtta kurulan ve bugün terör olaylarında etkilenen Devletkuşu Köyü 950 m yükseklikte kurulmuş dağınık dokulu köy yerleşmelerine örnektir. Bu alanda yer alan köyaltı yerleşmeleri de dağınık dokudur. Yine bu alanda yer alan Sabırlı, Ergani'nin kuzeydoğusunda Sakız Dağının eteğinde kurulmuş olup dağınık dokulu yerleşmelere tipik bir örnektir. Köye bağlı Yukarı Sabırlı mezarısı da Zülküf Dağının arka yamacında kurulmuş yeni bir yerleşim yeridir. Aileler daha çok koyun ve keçi beleyerek geçimini sağlamaktadır. Bundan dolayı da yerleşmeler dağınık dokuludur. Söğütalan Köyü dağınık dokulu yerleşmelerdendir. Meşedibi (Zıban) Dicle ilçesi sınırındadır. Arazileriyle birlikte tamamen Kralkızı Baraj Gölü altında kalmıştır. Yolbulan köyü 640 m. yükseklikte sırtta kurulmuş dağınık dokulu bir yerleşmedir.

Doğan Köyü ovalık alanda kurulup dağınık doku özelliği gösteren tek yerleşmedir. Bağlı mezarlar içinde en az haneye sahip yerleşmedir. Han (120 hane), Buzluca (20 hane), Coşkun (30 hane), Köprü ve Kündür (20 hane), Doğan'da ise 6 hane vardır. Birçok mezarısı olmasına rağmen küçük bir köydür.

Araştırma alanında birkaç köyün yerleşim dokusu gevşek dokulu yerleşmeler sınıfına girer. Bunlar daha çok Maden dağlarının bulunduğu kuzey kesimlerdeki köy yerleşmeleridir. Arazi eğimli ve derelerle parçalandığı için yerleşmeler uygun alanlara kurulmuştur, Yamaçlar Köyü Karababa dağlarının sırt kesiminde 1150 m yükseklikte kurulan seyrek dokulu

yerleşmelere tipik bir örnektir. Kırtaş Köyü 950 m yükseklikte seyrek dokulu bir yerleşmedir. Köy parçalı yapıda ve birkaç tane iskân grubundan meydana gelmiştir. Ergani'nin güneyindeki Sökündüzü Köyü Hilar Dağının güney eteğinde 881 m yükseklikte kurulmuş seyrek dokulu yerleşmelerdir. Ortaağaç Köyü 850 m. yüksekliğinde Ergani'nin batısındaki Maden Dağlarında yer alır. Sarp bir dağın eteğine kurulmuş köy, seyrek dokulu bir yerleşmedir. Tamamıyla sarp dağlardan oluşan köyün arazisi, ekime elverişli değildir. Değirmendere Köyü 900 m yükseklikte Maden Dağları sırtında kurulmuş seyrek dokulu bir yerleşmedir.

Sonuç olarak Ergani'de yerleşmelerin toplu, dağınık ve seyrek dokulu olmalarında birinci derecede topografya, su kaynaklarına yakınlık, ekonomik aktiviteler ve sosyal açıdan güvenlik ortamının büyük önemi vardır. Genellikle eğimli alanlarda kurulan köyler dağınık dokulu, ova ve plato üzerinde yeralan yerleşmeler toplu yerleşme karakteri göstermektedir. Su kaynaklarına yakınlık Ergani gibi su problemlerinin yaşandığı yörelerde yerleşmelerin sık ve toplu olmasına yol açmıştır. Yine kan davaları, terör gibi sosyal bozukluklar ise yerleşmelerin dağınık ve parçalanması problemlerini beraberinde getirmekle birlikte ayrıca güvenlik nedeniyle birbirlerine yaklaştırmaktadır.

3.1.4.2.1.4.1. Yolboyu Yerleşmeleri

Araştırma alanında yolboyu köy dokusu gösteren yerleşmeler daha fazla nüfus barındıran, petrol istasyonları, ilköğretim okulları, sağlık ocağı gibi kurumlarda merkez özelliği gösteren değişime en çok ayak uyduran yerleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kesentaş köyü Ergani-Çermik yolu üzerinde yer alan Ergani Ovası üzerinde yolboyu köyü özelliğindedir. Karakaya Barajı yapımı sırasında malzeme taşıyan araçlardan dolayı köy gelişmiştir. Ergani'nin fazla nüfus barındıran, taşımali sistemle ilköğretim açısından ve sağlık ocağına sahip bulunduğu alanda merkez köy özelliği gösteren yerleşmelerinden biridir. Aynı zamanda Fırat ile Dicle havzasının bir birinden ayrıldığı depresyon alanına karşılık gelir. Aşağı Kuyulu Köyü Ergani Ovasında yolboyu yerleşme karakteri gösteren diğeri bir köydür. Ergani-Diyarbakır karayolu üzerinde yer alır. Köy, asfaltın 200 m kadar kuzeyinde, tarihi küçük bir tepenin üstünde kurulmuştur. Köyün yol üstünde bulunması önemini artırmaktadır. Yol kenarındaki petrol istasyonu, tavuk çiftliği, kazılan kuyular modern değişimin habercisidir. Ayrıca Ahmetli, Gözekaya, Dereboyu, Şölen Kasabası yolboyu yerleşmelerine birer örnektir.

3.1.4.2.1.5. Sürdürülen Hâkim Faaliyet Tipine Göre Köyler

Ülkemizde köyler tanımlanırken sürdürülen faaliyet tipine göre tanımlanır. Böylece köylerin aslında iktisadi faaliyet açısından tek tip, homojen bir ekonomik sisteminin olduğuna

vurgu yapılır. Fakat beşeri coğrafya şartları uygun bir mekân ile birleşince kırsal alanda sürdürülen faaliyet tipi yerleşmenin karakterini belirler.

Ergani’de köylerin hâkim fonksiyon türü bitkisel üretimdir. İlçenin büyük bir bölümünün ova ve alçak plato sahalarına karşılık gelmesi bunu sağlayan en önemli etken olarak karşımıza çıkar. Ayrıca hayvancılığın getirdiği yaşam tarzını ve sosyal yapıyı günümüz toplumları artık benimsememektedir. Tarla-bahçe tarımının bile giderek azaldığı kırsal alanda hayvancılık fonksiyonunun ikinci planda olması doğaldır. Ergani’nin 81 köyünün 71’inde hâkim olan iktisadi faaliyet bitkisel üretimdir. Bitkisel üretimde de en fazla üretimi yapılan tahıllar olmaktadır. Fakat tahılların satışı ve getirisi bağcılık kadar olmamaktadır. Bu nedenle bitkisel üretimde bağcılığın yeri oldukça ayrıdır. Fakat bitkisel üretimin toplamdaki ağırlığı da köyden köye değişmektedir. Sadece tek tip iktisadi faaliyetle uğraşan köy yoktur. Ama köylerin hâkim iktisadi karakteri, sahanın coğrafi özelliklerine göre değişmektedir (Harita 12).

Dicle Barajından beslenecek olan Ergani Ovası sulama projesi gerçekleştiği takdirde ovada bulunan Güzelyurt, Bereketli, Olgun, Yeniköy, Gülerce ve Doğan köylerini kapsamak üzere toplam 102.020 dekar alan sulu tarıma açılacaktır.

Ergani’de zemin etüdü yapılp kesin proje aşamasında olan, Boğaz Çay üzerindeki barajının yapılp faaliyete geçmesiyle Ergani Ovasının, Boğaz, Yolköprü, Ortayazı, Sesverenpınar, Yamaçlar, Boncuklu, Bozyer, Yeşilköy, Yayvantepe ve Sökündüzü köyleri olmak üzere 66.840 dekar alanında sulu tarıma geçilebilecektir. Sulu tarıma geçilmesi durumunda sanayiye hammadde sağlayan endüstri bitkilerinin ekim alanı artarak kişi başına düşen gelir miktarı artmış olacaktır. Bu konuda yapılan çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir.

Ergani ilçesinde toprakların 665.200 m² si kullanılabilir tarım alanı özelliği taşımaktadır. Toplam sulu tarım alanı 48.120 m², kuru tarım alanı 617.080 m²’dir. Ergani Ovası, Ergani’den başlayıp Zülküf, Sakız, Kileş, Zilan, Hilar, Yamaçlar ve Salihli dağları ile çevrili, yaklaşık 8 km genişliğinde, 30 km uzunluğunda düz bir alandır. Kireçli toprak yapısı vardır ve yeraltı suları bakımından fakirdir.

Bereketli Ovası, Kuzeyde Hilar ve Mil dağları ve Pirahmet tepesinden başlayıp Karacadağ eteklerine kadar devam eden, yaklaşık 15 000 hektarlık, kurumuş denizi andıran büyük ve düz bir ovadır. Toprak yapısı killi olduğundan suyu yüzeyde tutar. Bu nedenle yeraltı suları bakımından fakirdir. Arazisi tamamıyla ekime elverişli fakat susuzdur. Yapımı biten

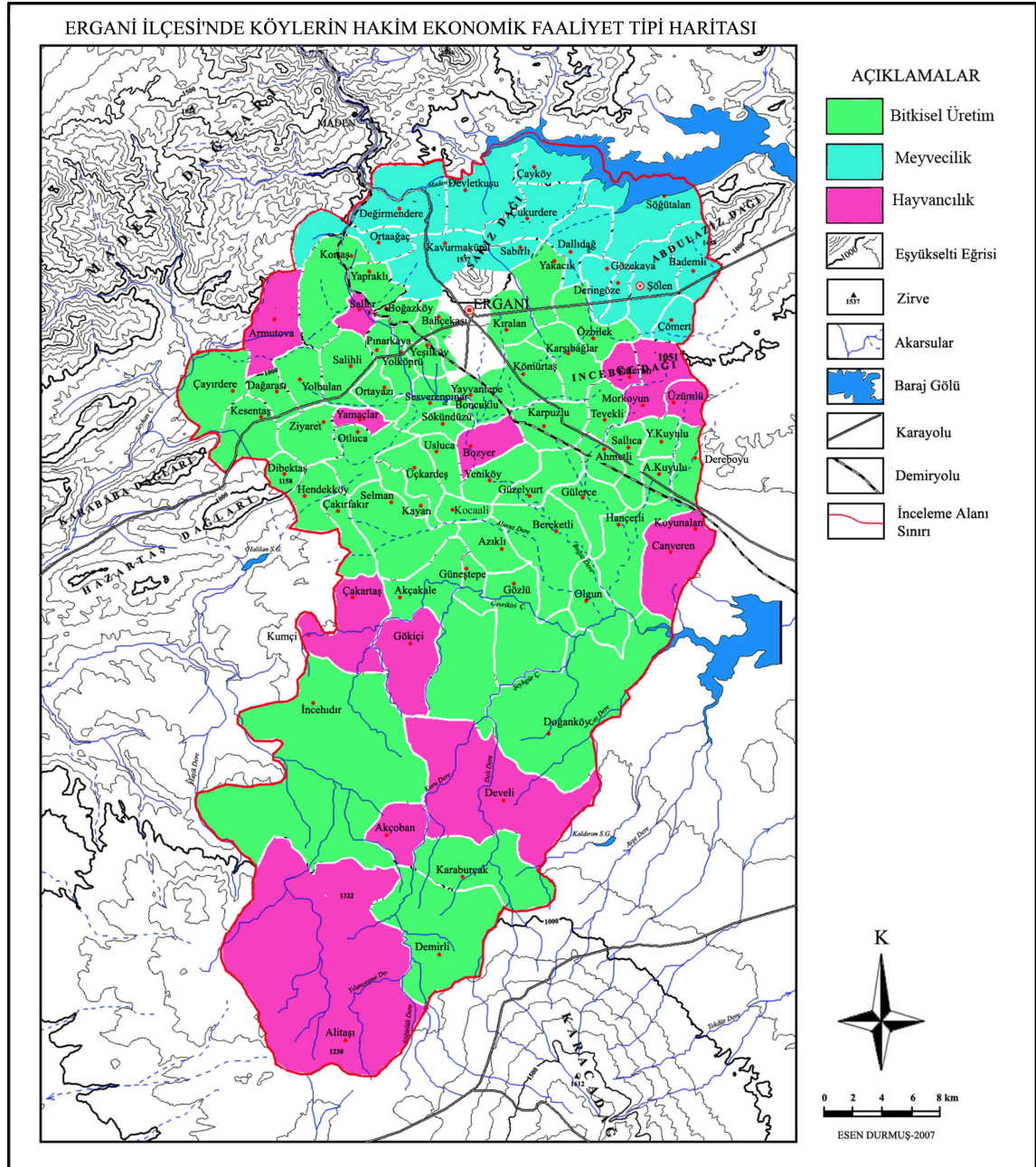
Dicle ve Kralkızı Barajlarından gelen sulama kanalları ile çok sayıda arazi sulu tarıma elverişli hale gelmektedir.

Kuzeyde yer alan Sallar depresyonu da tarıma elverişli diğer bir alanı oluşturmaktadır. Depresyon killi yapıda olup bu alanlar özellikle bağcılığın yoğun olarak yapıldığı sahalardır. Dağlık alanda yer alan köyler, orman ve fundalıklarla kaplı, bağcılık ve vadilerde sebzeciliğin yapıldığı köylerdir. Kaynak suları bakımından zengin alanlara karşılık gelir. Değirmendere, Ortaağaç, Çayköy, Çayırdere, Sabırlı, Dallıdağ, Söğütalan, Gözekaya, Bademli, Şölen, Cömert mahalleleri, Boşaltılan Kavurmaküğü ve Devletkuşu köylerinde bağcılık ve sebze üretimi ön planda yer alır. Üretilen ürünler Ergani sebze hali, Diyarbakır ve Elazığ'a pazarlanmaktadır.

Ovada yer alan köyler orman ve fundalık bakımından oldukça fakirdir. Arazi tamamen çıplaktır. Ovadaki geniş arazilerde hububat ekimi yapılır. Çok geniş alanlara ayçiçeği ekilir. Son yıllarda bazı ova köylerinde sebze yetiştirilmeye başlanmıştır. Karacadağ eteğindeki mezralarda sebze ve pamuk ekimi yapılmaktadır. Boğaz Çayın kenarındaki tarlalarda pamuk ve sulu karpuz tarımı yapılır.

Hayvancılık açısından ön plana çıkan köyler fazla yer kaplamamakla birlikte tarımsal üretimin yapıldığı alanlarda hayvancılık da yapılmaktadır. Karacadağ bazalt platosunun bulunduğu alanlarda kurulan köyler hayvancılığın birinci faaliyet olduğu köylerdir. Bu köyler sahip olduğu geniş mera alanları ile hayvancılığa elverişli alanlardır.

Araştırma alanında ikinci büyük iktisadi fonksiyon hayvancılıktır. Hayvancılık 10 köyde asli fonksiyon ve 51 köyde de ikinci derece fonksiyon olmaktadır (Harita 12). Ergani ilçesinin güneyinde yer alan köylerde hayvancılığın önemi birinci derecededir. Özellikle Alitaşı, Develi, Canveren, Koyunalan, Karaburçak, Gökiçi ve İncehıdır köyüne bağlı mezralarda hayvancılığın payı yüksektir. Bunun yanında İncebel dağlarının bulunduğu sahada da Morkoyun, Caferan ve Üzümlü köyleri ve bağlı mezraları hayvancılığın yoğun yapıldığı alanlardır. Bu alandaki hayvancılıkla uğraşan aileler yazın Sakız Dağı ve Makam Dağı civarındaki alanlara yerleşerek aktivitelerini sürdürürler. Ayrıca Caferan, Morkoyun ve Üzümlü köylerindeki bazı hayvan sahibi aileler ilkbaharda Elazığ ve Bingöl yaylalarında yer kirilayarak faaliyetlerine devam ederler. Ergani'de kom sayısı bakımından en fazla olan köyler, yaylacılık faaliyetini sürdüren köylerdir. Araştırma sahasında kalkerli arazilerin ve volkanik arazilerin yoğun olduğu taşlık sahalar olması sebebiyle bu kesiminde yer alan köylerin başka bir yaşam tarzına imkânları olmadığı için hayvancılığı benimsemişlerdir. Taşlık plato sahası üzerinde yer alan orman örtüsü, sıcaklığın bitki türlerinin yetişmesinde yetersiz kalması, ayrıca köylerdeki arazi darlığı, hayvancılığın yaygın olmasına neden olmuştur.



Araştırma alanında gelişmiş olan diğer fonksiyonlar önemsiz gibi görünse de aslında bir değişimin izlerini taşıması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca kırsal kesimlerdeki tek tip kapalı ekonomiler için bu tip fonksiyonlar büyük canlılık kazandırır. Araştırma sahasında hizmet sektörünün payı az da olsa geliştiği köyler daha çok yolboyu olan köylerdir. Şölen Kasabası, Aşağı Kuyulu, Selman Köyü ve Kesentaş köyleri sahip oldukları ticarethane ve eğitim ve sağlık fonksiyonunun gelişmesi ile de kırsal yerleşmelerdeki değişimin örneklerini teşkil ederler. Bu köylerde küçük de olsa bir bakkal, kahvehane, gibi küçük ticari tesisler vardır. Fakat bunlar fonksiyon kabul edilebilecek sürekliliğe ve hacime sahip değildir. Araştırma alanındaki köylerin nüfuslarının yüksek olması köyde benzer ticarethanelerin oluşmasına neden olmuştur. Fakat bunlar belirli bir büyüklüğe henüz ulaşmamıştır.

3.1.4.2.2. Mezralar

“Mezra, yerleşme çekirdeği ve köy yerleşmesi arasında bir geçiş tipi veya ara tipi yerleşme olarak kabul edilir” (Tanoğlu, 1966; 253). “Güneydoğu Anadolu’daki mezralar genel olarak hayvan yetiştirme ve ekip biçme faaliyetinin başıboş sürdürdüğü geçici veya devamlı yerleşmelerdir” (Doğanay, 1997; 288).

Mezra yerleşmelerinin ekonomik fonksiyonu, birinci derecede hayvancılığa ve ikinci derecede de ekip biçme faaliyetine dayanır. Tarım faaliyetlerinde çeşitlilik sınırlı olup Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde arpa ve çavdar, kuru çayır ve yakacak odun temini başlıca fonksiyonlar arasındadır.

Mezra kavramı¹ ve mezralar ile kastedilen yerleşme şekli, ülkemizin farklı coğrafi bölgelerinde farklı özellikteki yerleşmeler için kullanılır. Literatürde yazılımında da farklılıklar vurgulanmıştır. Mezra, mezru, mezri, mezria, mezere, mezari bunlardan bir kaçıdır (Tunçel 1996; 173).

Ergani ilçesinde mezralar oldukça önemli fonksiyonlara sahip yerleşim birimleridir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sayıları fazlaca olan mezralar, topografyaların arızalı olduğu coğrafi sahalarda yoğunluk kazanmaktadır (Tunçdilek, 1967; 125). Yücel, sayfiye mahallesi olarak tanımladığı mezralara örnek olarak Malatya’yı vermektedir (Yücel, 1988; 68). Yani daimi bir yerleşim birimi olarak nitelememektedir. Oysa Sarıbeyoğlu, 1951 yılında bunların Doğu Anadolu’da daimi iskân birimleri olduğuna vurgu yapmıştır (Sarıbeyoğlu, 1951; 33).

¹ Mezra kavramının değişik anlamlarda kullanımları, mezraların Türkiye’deki coğrafi bölgelere göre farklı karakterleri, dağılışı ve kır yerleşme tipleri ile ilgili genişçe bir literatür için bkz. TUNÇEL H., 1996.

Coğrafi anlamda mezra tanımına uygun ve diğer yerleşim tiplerine göre farklı karakterleri çok net olarak ortaya konabilecek karakteristik mezra yerleşmeleri örneklerine araştırma sahasında rastlanmaktadır. Mezraların hemen hepsi köyden bir veya birkaç km. uzak alanlardadır. Birkaç haneden ibaret mezralar olduğu gibi, köylerden çok büyük olan mezralar da mevcuttur. Arazilerin oldukça arızalı bir topografik yapı göstermesi mezralarda arazileri olan köylülerin gidiş gelişlerini çok zora sokmasına bağlı olarak genelde arazilerinin içinde yaşamayı seçen nüfus grupları mezraların oluşmasına neden olmuştur. Böylece mezralarda yaşayanlar köyler ile olan ilişkilerini en alt seviyeye indirmişlerdir.

Araştırma sahasında yer alan mezraların önemli bir özelliği Doğanay'ın Doğu Anadolu mezraları için belirtmiş olduğu "Mezradan zamanla mahalle veya köye dönüşmüş devamlı yerleşmeler, bugünde az nüfuslu ve geri kalmış yerleşmelerdir" (Doğanay, 1997; 288) yargısını yansıtmamasıdır. Uygun coğrafi ortam bulamayan yerleşmelerin zaten gelişemeyeceği kuralı göz önünde bulundurulur ise uygun beşeri ve fiziki coğrafya faktörlerinin olduğu ortamlarda çok hızlı büyümektedir. Ergani ve Bereketli Ovası ve Sallar depresyonu ile Karacadağ bazalt platosunda yer alan yerleşmeler daha çok birbirine uzak, mezranın neredeyse köyle idari anlamdaki bağılılığından başka hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Bu sahada yer alan mezralar 1990'dan bu yana sürekli olarak bağımsız köy hüviyetine kavuşmak için başvuruda bulunmuşlardır. Yapılan anket sonuçlarından da anlaşıldığı üzere bu olgu hala devam ediyor.

Ergani Sancağında XVI. yy'da mezraların sayısı küçümsenmeyecek kadar çoktur. Bunların birçoğu tahrir defterlerinde tek olarak kaydedilmiş olmakla beraber bazılarına da köy isimlerinin altında yer verilmiştir. 1518'de 7, 1523'te 54 mezra ismi kaydedilmiştir. Burada dikkati çeken bir başka husus da 1518'de viran olarak kaydedilmiş olan köylerden birçoğunun günümüzde de varlığını sürdürüyor olmasıdır. Ergani ilçesindeki mezraların dağılışına baktığımızda genellikle hayvancılık ekonomisinin yoğun olarak yapıldığı alanlar olarak karşımıza çıkar. Zamanla kom yerleşmelerinin, ağıl yerleşmelerinin fonksiyon değiştirerek devamlı yerleşme statüsüne geçtiği yerler, günümüzde mezra yerleşmesine dönüşmüştür. Mezralarda sahada genellikle Karacadağ bazalt platosunun üzerinde yer alır. Bu alanlardaki köyler hem alansal hem de mesafe olarak birbirine uzak yerleşmelerdir. Mezralar köyün kendi geçim sahasından uzak köyle bağlantısı olmayan daimi yerleşme statüsündedir.

Araştırma alanında yerleşme ünitelerinin şekli sürekli bir değişim içindedir. Ağıl ve kom yerleşmeleri mezralara, mezra yerleşmeleri köy statüsüne dönüşmektedir. 1990 yılından sonra özellikle sahada görülen terör olaylarından sonra hayvancılık faaliyetlerinin bu güvensizlik ortamından çok etkilenmesi sonucu geçici yerleşmelerde bir azalma bu alanların

harabeye dönüşmesine neden olmaktadır. Yine sahada aileler arasında yaşanan kan davası gibi sosyal olaylar kırsal yerleşmelerin dağılışını önemli ölçüde etkilemiştir.

3.1.5. Ergani İlçesi’nde Kırsal Konutlar

Yerleşim birimlerinin önemli unsurlarından birisi de kırsal konutlardır. Konutlar bulundukları lokasyonun iklimi, bitki örtüsü, topografik yapısı ile ilgili bilgiler verirler. Konutun yapılış tarzı, çatı örtüsü, dolgu malzemesi, normal şartlarda yakın çevreden temin edilir. Bu nedenle de doğal çevre faktörlerinin izlerini taşıması gerekir. Tunçdilek bunu vurgulamak için “Kır hayatının en karakteristik görünümü olan iskânlı evler (eklentileri) meydana getirir. Kimi yerde tek bir evden başlayan iskân, daha başka yerlerde daha çok sayıdaki ev ve eklentileri ile devam eder. Evler toplu olarak birarada bulunabildikleri gibi dağınık düzende de kurulmuş olabilirler. Dağılış veya toplanış, sayılarının çokluğu veya azlığı, şekilleri ve tipleri ne derece değişik ve o kadar da birbirlerine benzemez olsa da, iskânı organize eden konutlar, her yerde, aşağı yukarı aynı gayeler uğrunda inşa edilmiş beşeri tesisler olmak özelliğine sahip bulunurlar” demiştir (Tunçdilek, 1967; 34). Tanoğlu ise kır meskenlerinin doğayla olan bağımlı anlatarak sınırları bir ekonominin yarattığı ve çok eskiye dayanan bir yapı geleneğinin hâkim olduğu kır meskenleri, köy yaşantısının sosyal ve ekonomik yönünü belirleyen ve coğrafi ortamın tesirlerini, gerek biçim gerekse mimari tarzlarında yansıtır (Tanoğlu, 1969; 216) şeklinde bir analiz yapmıştır. Kırsal konutlar her geçen gün biraz daha kentsel konutlara benzemektedirler. Kırsal konutların malzemeleri taş, toprak, ağaç yerine tuğla, kiremit olmuş evlerin inşaatında demir kullanılmaya başlanmıştır. Çatı örtüleri oluklu kiremitlerle yapılmaya başlanmıştır. Çatıların üstüne uydu anteni ve güneş enerjisi sistemleri konulmuştur. Yani kırsal konutlar kentsel tasarım ile yapılmaya başlanmıştır. Bu da kırsal konutların, çevrelerini anlatıyor olma özelliğini boşa çıkarmaktadır. Kırsal konutların mimarisi genelde dikkat çekmeyen, farklılıklarını kaybetmiş bir şekildedir. Asıl önemli olan fonksiyonel eklentilerini yitirmeleridir. (Akdemir, 2003).

Araştırma alanında hem tek katlı hem de çok katlı meskenlerin sayısında bir artış vardır. Tek katlı meskenler ile çok katlı meskenlerin artış oranı sınırlıdır. Ergani ilçesinde fiziki şartlar özellikle litoloji ve iklim özelliği, konutların inşa malzemesi üzerinde önemli rol oynar. Sözer’in de belirttiği gibi, Diyarbakır havzasında kır meskenleri, genel olarak tek katlı, düz toprak damlı ve taş meskenlerden ibarettir. Ergani’nin kuzey kesimlerinde Eosen kalkerlerinden inşaat malzemesi olarak geniş ölçüde yararlanılmaktadır (Foto 39). Güney kesimlerde ise Karacadağ volkan kütesinin yayıldığı geniş lav kalkanı da bazalt platosu üzerindeki köyler hem konutlarında hem de eklentilerde bazalt taşlarını geniş ölçüde kullanmışlardır (Foto 40).



Foto 39: Ergani ovasında kalker bloklarının kesilerek konut inşa malzemesi olarak kullanıldığı bir yapı

Yine iğreti yerleşmeyi temsil eden göçebe meskeni olarak kabul edilen çadır da günümüzde kom ve ağıl yerleşmelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Pratik bir mesken olan çadır, coğrafi çevreye ve göçebe hayatına en iyi şekilde uyan bir mesken türüdür. Bu mesken türüne duyulan ihtiyaç mevsime, aile genişliğine ve hayvansal ürünlere göre değişebilmektedir. Günümüzde kom ve ağıl yerleşmelerinde hayvan barınağı ve havyasal ürünlerin toplandığı eklentilerde kuzey kesimlerde kalker, güney kesimlerde bazalt taşlarından elde edilmektedir.



Foto 40: Karacadağ bazalt platosu üzerinde, bazalt taşlarından yapılan bir konut

Ergani’de konutların dolgu malzemesine bakıldığında, köylerin şehirlere yaklaştığı çok net olarak görülebilir. Geçmişte dolgu malzemesini yakın çevreden temin eden köylüler, artık şehirde hazır olarak almaktadırlar.

Taş binaların geçmişte oranı %99’iken, bugün %84’e gerilemiştir. Taş ve kerpiç meskenlerin boşalttığı araziler yerini daha çok betonarme yapılara bırakmaktadır. 1980 yılında betonarme bina oranı %1’ler düzeyinde iken, bu oran 2008 yılına gelindiğinde %15’lere çıkar. Tablo 11’de diğer başlığı altında verilmiş olan ve konutların %1’sini kapsayan bölümün içine tuğla, briket ve karışık taşla karışık yapılmış tuğla ve briket malzemeden inşa edilen evler girmektedir (Tablo 11, Şekil 15). Modern malzemelerden inşa edilmiş bu evler diğer pek çok kentsel motifin bulunduğu yolboyu kırsal meskenlerde ağırlık kazanmıştır. Dağarası, Dereboyu, Aşağı Kuyulu, Kesentaş, Şölen Kasabası betonarme binaların yoğunlaştığı yerleşmelerdir.

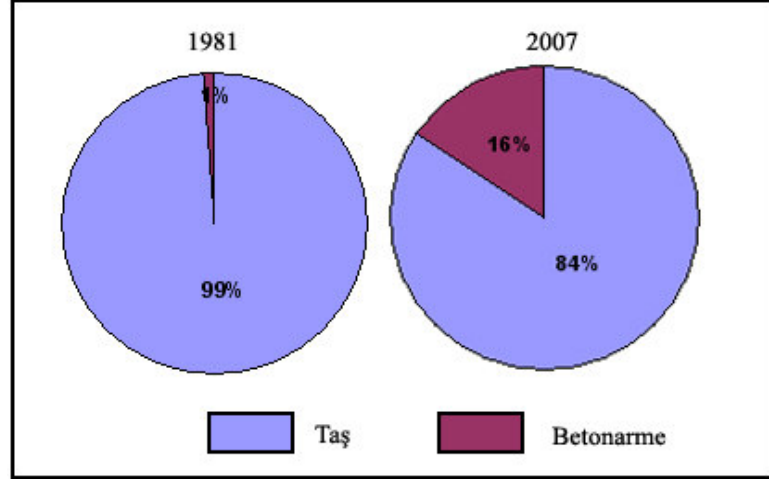
Kırsal meskenlerde değişmeye başlayan bir başka karakter ise çatı sistemidir. Çatı sistemi aynı zamanda araştırma sahasının farklı alanlardaki, farklı coğrafi koşulları göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Geçmişte çatı örtüsü olarak kullanılan toprak ve ahşap malzemenin yerini modern oluklu saç, tuğla ve kiremitler almıştır. Fakat yinede daha eski tarihte yapılmış evlerin karakterlerinden yöreye özgü motiflere rastlanılmaktadır. Saç çatı örtüsü genellikle yeni yapılan betonarme binalarda ve okul, sağlık ocağı gibi kurumsal binalarda rastlanır.

Araştırma alanının gecikmiş Akdeniz ikliminin etkileri en iyi çatı sisteminde görülmektedir. Evler taş veya kerpiç malzemeden yapılsa da üzeri genelde düz dam olmaktadır. Çatı sisteminde düz dam tercih edilmesi, ucuz kolay ve çevreden temin edilebilir malzemelerden olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece elde edilen ürünlerin kurutulması kolay olmakta, yaz aylarında daha serin kış aylarında daha sıcak bir ortam oluşturulmaktadır. Fakat son zamanlarda gelişen betonarme binaların üstünün betondan dam yapma şeklindeki inşaat tarzı, sahanın kış ve yaz iklim şartlarına uygun değildir. Betondan yapılan dam, kış aylarında geç ısınmakta erken soğumakta, yaz aylarında serin olmaktadır. Yani ev ortamının iklimini kış aylarında bozucu etkiye sahiptir. Ayrıca betonun nem tutma kapasitesinin yüksek olması, evlerde nemli atmosferin oluşmasına sebep olmaktadır.

Tablo 11: Ergani İlçesindeki Kırsal Konutlarda Mesken Yapı Malzemeleri (1980, 2008)

	1980			2008			
	Taş	Diğer	Toplam	Taş	Betonarme	Diğer	Toplam
Akçakale	186		186	72	3		75
Alıtaşı	149		149	78	2		80
Armutova	55		55	130			130
Asağı Kuvulu	96		96	100	10		110
Bademli	35		35	36	6		42
Bahçekası	3		3	5			5
Boğazköy	50		50	31	1		32
Boncuklu	27		27	18	6		24
Bozyer	65		65	30	4		34
Caferan			0	24	6		30
Çakartaş	60		60	45			45
Çakırfakır	20		20	36	4		40
Çayırdere	130		130	195	5		200
Çavköy	110		110	100	10		110
Çukurdere	75		75	50	5		55
Dağarası	85		85	60	60		120
Dalıdağ	60		60	47	5		52
Değirmendere	35		35	10			10
Demirli				46	5		51
Dereboyu	130		130	80	60		140
Deringöze	15		15	8	6		14
Develi	112		112	17	3		20
Devletkuşu							Boş
Dibektaş	45		45	135	5		140
Gökici				31			31
Gözekaya	130	5	135	200	10		210
Güneştepe			0	24	4		28
Hendekköy			0	117	15		132
İncehıdır	267		267	65	5		70
Karaburçak			0	20	4		24
Karpuzlu	50		50	50	20		70
Karşıbağlar	30		30	32	3		35
Kavurmaküpi	60		60				Boş
Kayan	27		27	40	10		50
Kesentaş	170		170	165	35		200
Kıralan	15		15	10	4		14
Kocaali	65		65	70	30		100
Kortaş	74		74	70	20		90
Kömiirtaş			0	70	10		80
Kumiçi			0	36			36
Morkoyun	128		128	53	4		57
Ortaağac	117		117	60	10		70
Ortayazı	45		45	17	15		42
Otluca	25		25	31	3		34
Özbilek	80		80	79	10		89
Pınarkaya	39		39	24	6	6	36
Sabırlı	35		35	15	2		17
Salihli	130		130	190	10		200
Sallar	35		35	31	3		34
Salıca	22		22	15	15		30
Selmanköy	100		100	126	6		132
Söğütalan	76		76				Boş
Sökündüzü	35		35	42			42
Sölen	320		320	276	50		326
Teveklî	35		35	20	5		25
Usluca	43		43	36			36
Uçkardeş	63		63	12	5		17
Üzümlü			0	13	4		17
Yakacık	43		43	30	9		39
Yamaçlar	25		25	17	14		31
Yapraklı	40		40	31		20	51
Yavvantepe	40		40	28	5		33
Yeşilköy	5		5	7	1		8
Yolbulan	120		120	115	30		145
Yolköprü	37		37	36		6	42
Yukarı Karpuzlu			0	20	5		25
Yuları Kuvulu	60		60	80	30		110
Ziyaret	60		60	80	5		85
Ahmetli	120		120	80	50		130
Azıklı	45		45	20	5		25
Bereketli	50	55	105	30	23		53
Canveren			0	50	5		55
Doğanköy	216		216	14			14
Gözlü	86		86	4	4	4	11
Gülerce	55		55	10	4		14
Güzelyurt			0	15	15		30
Haçerli	55		55	50	14		64
Koyunalan	85		85	53	11		64
Olgun	84		84	40	10	20	70
Sesverenpınar	20		20	20	7		27
Yeniköy	35		35	4	10	7	21
TOPLAM	5040	60	5100	4227	781	63	5080

Kaynak: 1980 Köy Envanter Etütleri, Araştırma Sahası Genel Köy Anketi 2008



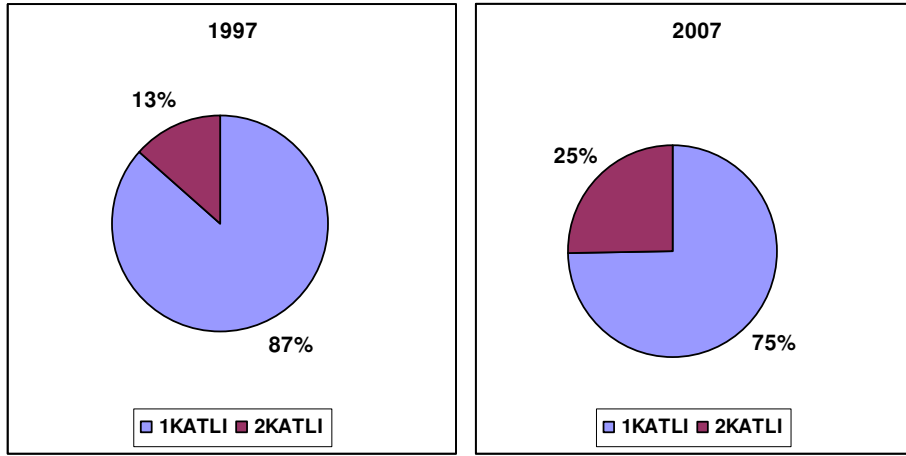
Şekil 15: Ergani İlçesinde Kırsal Konutların İnşa Malzemesine Göre Oransal Bölünüşü (1981, 2007)

Çatı sisteminin fiziki coğrafya şartları dışında antropojen unsurlarda vardır. Çatı örtü sistemi kültür, gelenek ve gelir düzeyi ile çok yakından ilgilidir. Araştırma sahasında güney ve kuzeyinde geçmişten kalan ve üretilen sebze ve meyvelerin kurutularak yenmesi ve satılmasını, gelenek haline getirmiş olan kültürel yapı, buna bağlı olarak çatı sisteminin de düz dam olması ve bu avantajı kullanmayı öngörmektedir. Fakat gelirin artması modern mimarinin verdiği yaşam düzeni ve konut inşa tarzına yakıştırmayan evler oluklu kiremitten beşik çatı sistemini tercih etmişlerdir. Her ikisi de bir köyde görülebilmektedir. Birincisinde kültür, ikincisinde ekonomik şartlar belirleyicidir.

Bunun yanında da Ergani ilçesinde birçok yerleşmenin kuruluş yerinin boğaza karşılık gelmesi rüzgâr faktörünün ön planda tutmaktadır. Şöyle ki kuzeyde dağlık sahada yer alan yerleşmeler aslında kuruluş yeri, konutların inşa tarzı, mimarisi gibi özelliklerle Maden dağlık yöresine benzemektedir fakat çatı sistemi ile yöreden ayrılmaktadır. Maden yöresinde genellikle saç malzeme ve beşik çatı sistemi kullanılırken Ergani'de toprak malzeme ve düz dam hâkimdir. Bu durum boğaz yerleşmelerinde yerel rüzgârların çatılara zarar vermesinden kaynaklanmaktadır.

Ergani'de 1997 köy envanterlerine göre konutların çatı örtü malzemesinde toprak örtüsü büyük bir üstünlük göstermektedir. 4441 konutun çatı örtü malzemesi topraktır. Toprak örtüden sonra ekonomik gelişmeye bağlı olarak kiremit 690 konutta kullanılarak ikinci sıraya yerleşmiştir. Saç örtü 295 konutta, teras örtüsü 303 konutta çatı malzemesi olarak kullanılmıştır. Yine aynı envanterlere göre 4449 konut tek katlı olup 690 konut çift katlıdır. 2008 arazi

anketlerine göre ise Ergani’de 7369 tek katlı ve 2510 çift katlı hane sayısı vardır. Şekilde de görüldüğü gibi çift katlı konutlarda giderek bir artma söz kousudur.



Şekil 16: Ergani’de kırsal konutların kat durumu (1997, 2007)

3.1.6. Şölen Kasabası

“Kasabalar, sadece yaygın bir ekonomik merkezler ağında düğüm noktaları olmakla kalmayıp, kendi ticaret bölgeleri için önemli bir merkez niteliği de taşırlar. Kasaba, sosyal davranış, siyasal görüşler ve dinsel duyguların kendine özgü, farklı ifade şekilleri bulduğu bir alandır. Osmanlı Türkiye’inde kasaba, “kentsel” veya “kırsal” olarak nitelendirilemeyecek bir kültürün merkeziydi şeklinde ifade edilmektedir” (Benedict, 1971; 149-150).

Kasaba idari bir ünite olmayıp coğrafi mana taşımaktadır. Köy ile şehir arasında bir geçiş özelliği gösterir. Yani ne tam anlamıyla köydür ne de tam anlamıyla şehirdir. Ancak kendine yeter ticari faaliyetleri ve çevresindeki köylere sunduğu bir takım hizmetler neticesinde çevresinin etki merkezi durumundadır. Bu manada kasabalar şehirleşme sürecinde önemli roller üstlenirler. Kasabanın bulunduğu konum, nüfus artış hızı, ticari faaliyetlerdeki çeşitlenmesi, sanayi alanındaki ilerleme, çeşitli hizmet fonksiyonlarının oluşması, şehrsel özellik kazanmasına yetecek derecede ise gelişme olumlu yönde olur.

Şölen Kasabası, Ergani-Dicle yolu üzerinde, Kılıçbaba Dağının yamacına 1030 m. yükseklikte, yolboyu yerleşmelerine birer örnektir. Şölen Kasabası eski bir yerleşim yeridir. Lice ilçesindeki tarihi Antak şehrini yok eden büyük depremde eski Şölen kasabası da yıkılmış. Şimdi çok geniş bir alanda eski harabe izlerine rastlanır. Kasabanın kuzeydoğusunda Kapek denilen yerde tarihi büyük bir şehir harabesi vardır. Ergani'nin ilk kez okul açılan köylerinden biridir. 1937 yılında ilkokul açılmış, şimdi ilköğretim okulu vardır. Beldenin bulunduğu dağın

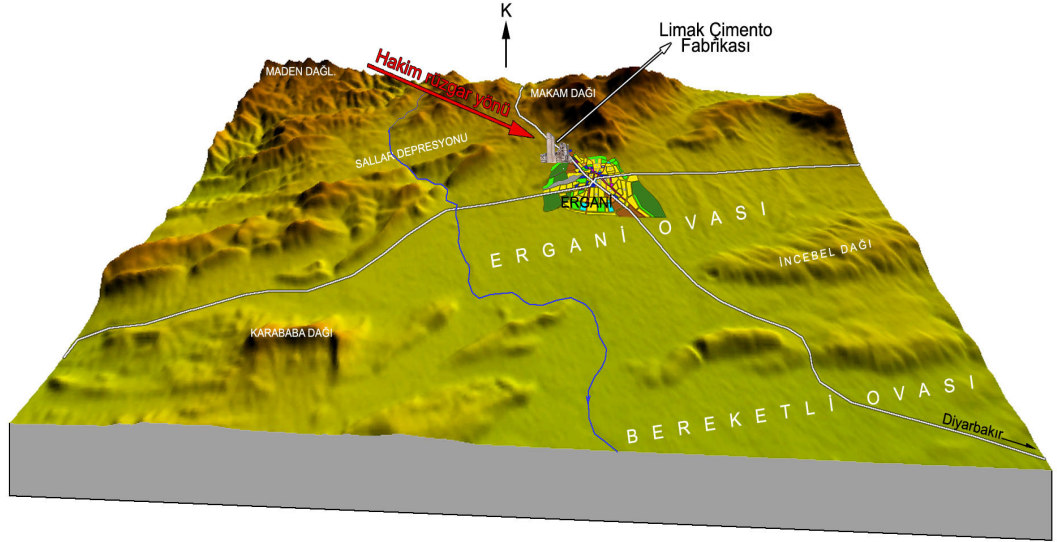
eteğindeki geniş alanda bağcılık yapılır. Burada kuru tarım ve bağcılık gelişmiştir. Nüfus bakımından büyük olduğu için 1990 yılında (Bağdeşt) Cömert köyü ile birleşerek, belediyelik olmuştur. Belediye sınırları içinde mahalle sayısı iki tanedir. Biri eski Şölen köyü, diğeri eski Cömert köyüdür. Belediyede çalışan kadrolu memur sayısı iki tanedir. Hâlihazırda 22 geçici işçi çalışmaktadır. Belediyenin beş aracı vardır. Belediyeye ait misafirhane ve lokal inşaatı devam etmektedir. Şölen Belediyesi otobüslerle Ergani ve Diyarbakır'a düzenli seferler yapmaktadır.

3.1.7. Ergani Şehri

Araştırma alanında yerleşmelerin en büyüğü, en karmaşığı ve fonksiyonları en fazla gelişmiş olan yerleşim birimi Ergani'dir. Ergani'nin varlığı, sahadaki her türlü beşeri faaliyeti değiştirmiş ve farklılaştırmıştır. Neolitikten beri yerleşmeye sahne olan Ergani'nin tarihi dönemler boyunca sürekli yerleşmeye sahne olmuş fonksiyonel anlamda her zaman birbirinden çok farklı sosyal ve ekonomik bir yapıyı gösterir. Araştırma sahasında ve ülkemizde kırsal/kentsel iktisadi faaliyet niteliği, iş organizasyonu ve nüfus yapısı yerleşmeler açısından farklılıklar meydana getirir. Tarımsal faaliyetlerin ağırlığını koruduğu kırsal alanlardaki basit işbölümü, kentsel alanlardaki sanayi ve hizmetler sektörünün ağırlıklı olduğu ve nüfusun sosyal ve iktisadi yapısının buna bağlı olarak şekillendiği bir yapıya dönüşür. Kırsal alandaki tarımın egemenliği ve kapalı ekonomik yapısı, yerini hızlı ve dinamik değişken ve büyük bir ekonomik mekanizmaya bırakır. Buna bağlı olarak iş bölümü, sosyal yapı, yeme-içme barınma gibi yaşam standartları oldukça farklı hale gelir. Bu dönüşümün hızlı veya yavaş olması farklı problemleri oluşturur. Ergani'de sürekli var olan bu süreç zamanla bir durgunluğa yol açmış farklı sosyal problemler şehrin yeterince büyümesini engellemiştir. Kentsel planlama, nüfusun kontrollü dağılışı, sağlıklı kentleşme gerçekleşmemiş, Ergani bir düzensizlik içinde varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır.

Ergani Şehri kuruluş yeri olarak Makam Dağı eteklerinde Ergani Ovasına açılan yelpaze üzerinde kurulmuştur. Şehrin kurulduğu alan itibariyle çeşitli avantajlar ve dezavantajlar taşımaktadır. Şekilde 17'de de görüldüğü gibi Ergani şehri ova tabanına doğru gelişme gösterirken, burada yer alan mevcut tarım alanlarını daraltacak ve konutlaşmaya açacaktır. Tarım alanları konutlar tarafından dağınık bir şekilde istila edilmiştir. İkinci dezavantaj ise Maden boğazını aştıktan sonra şehre göre daha yüksekte kurulan ve hakim rüzgar yönü doğrultusunda kurulan çimento fabrikasının konum olarak şehri tehdit eden bir alanda kurulmuştur. 1956 yılından itibaren düzenli olarak veri elde edilen Meteoroloji istasyonunun varlığına rağmen kuruluş yeri olarak hakim rüzgar yönü dikkate alınmaması hem şehir için hem de çevredeki, tarım alanlarının tehdit edilmesine yol açmıştır. Ergani'de hakim rüzgar yönü

KB'dır. 1974 yılında temeli atılan ve 1984 yılında tamamlanan sanayi tesisi yanlış yer seçimine bir örnektir.



Şekil 17: Ergani Şehrinin Kuruluş Yeri

Ergani şehri çevresinde yer alan diğer şehir-kasaba yerleşmelerine göre daha çok gelişmesini ise sahip olduğu ulaşım fonksiyonuna borçludur. Görüldüğü gibi tam bir kavşak noktası üzerinde yer almaktadır. Uygun iklim özellikleri taşıması da kuruluş yeri açısından Ergani'nin avantajları arasında yer almaktadır.

3.1.7.1. Ergani'nin Kuruluşu ve Gelişmesi

Ergani kurulduğu günden itibaren çok farklı isimlerle anılmıştır. Almış olduğu bu isimleri açıklamak coğrafya ilmi ve toponimi arasındaki bağlantıyı kurmak açısından daha doğru olacaktır. İlkçağlardan beri yerleşmeye sahne olan Ergani İlkçağ çivi yazılarında Arkania, Ermenice eserlerde Argani Peuteangerin tabularında Arsinia, Avrupa eserlerinde Arğana, Argani, Bizans İmparatorluğu döneminde Arsania, Arkanayn ve Anadolu Selçuklularında Arkanın olarak anılmaktaydı. Osmanlı döneminde tahrir defterlerinde Erğani şeklinde yer almaktadır. Bunların dışında Yanari, Urhan, Alzi, Arghana, Dıkana, Erkeni, Erganimaden-i Osmaniye olarak isimler almıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu kaleye Berdenç köprüsü ve Demirkapı dokuz-on saatlik yerdir. Abbasilerden Sultan Vadullahzade tarafından yaptırılmıştır. Halkı yanlış olarak Argini der. Evliya Çelebi, ismi İslam dönemine mal etmek istemiş fakat bu isim çok daha eskiden var olduğu görülmektedir (Temelkuran, 1986; 432) .

Tuncer Gülensoy, ismin maden çıkarılan yer, dağın kemer kısmı, boğaz manalarına geldiğini ifade ederken kelimenin Türkçe “Ergene”den geldiğini ileri sürmüştür. Bilge Umar ise Argananın yukarı, yüksek anlamına gelen Perga, Berga, Perge’den bozma olma ihtimali üzerinde duruyor. Kelimenin bir başka manası da “Sınır”dır. Bu kelime eski Anadolu dillerinde ise “İşıldayan, Parıldayan, Işıltı, Ak, Gümüş” anlamına geldiğini belirtiyor. Ergani’nin eski isimlerinden Arsanıa’yı ise Arsa “Akan” buradan “Akarsu” kök sözcüğüne “Sal Ülkesi” anlamında wana/ana takısının eklenmesiyle türetilerek “Irmak Ülkesi” anlamına geldiğini ifade etmektedir. ”Arg” kelimesi ise gümüş ve genel olarak madenler için kullanılmakta Han/Hini kelimesi de mal, yer, belde demektir. Dolayısıyla Arghini Farsça’da maden yeri anlamını taşır.

Ergani ismi hakkında ileri sürülen bu fikirlerin hepsinin doğruluk payının olduğu Ergani’nin konumu, bölgede maden ocaklarının bulunması ve akarsu kaynaklarının oluşu delil olarak ileri sürülebilir.

1876’da ise Ergani’de yol boyunca birkaç dükkân yapılmış bunun için halk “dıkana” olarak adlandırmıştır. 1883’te Ergani “Osmaniye” adını almıştır. Adana’nın Osmaniye ilçesiyle karışınca 1935’te tekrar Ergani olarak değiştirilir.

Ergani adı ile ilgili pek çok kaynak olmasına rağmen yukarıda anlatılanlar bizi bir genellemeye götürebilir. Arkanya ve Yanari olarak adlandırılan Mihrap ve Nahru Dağlarında Domduza ve Urhan (Urhanus) adında iki şehir bulunuyordu. Bunlardan Urhan, Yanari Dağının tepesine kurulmuştu. Bu şehrin bugünkü Ergani olduğu sanılmaktadır. Ergani çevresinde yerleşme ile ilgili ilk tarihi bilgileri ilçe merkezinin 8 km. güneybatısında yer alan Sesverenpınar (Hılar) Köyünün kuzeyindeki Çayönü prehistorik tepesinde yapılan arkeolojik kazılarda rastlamaktayız. İlk üretimciliğe geçiş evresine ait olan Çayönü’nde yapılan kazılarda Hititlerden kalma M.Ö. 7000 yılına varan bulgular elde edilmiştir.

Yerleşme tarihi M.Ö. 7000’li yıllarda başlamakla beraber Yukarı Mezopotamya’nın en eski yerleşmelerinden biri olan Diyarbakır’ın tarihi çerçevesinde Ergani tarihi de şekillenmiştir. Bu arada eski Ergani Kalesinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda bu kalenin de Kalkolitik çağa kadar indiği görülmektedir. Bilindiği gibi Kalkolitik devir, Taş devri ile Bronz devri arasında kalan yani Neolitik dönemi takip eden bir geçiş dönemidir.

Anadolu’da süratli bir gelişme gösteren Neolitik çağı 4750-4000 yıllarında Kalkolitik çağ izlemiştir. Bu çağda Neolitik çağa nazaran bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Her şeyden evvel birbirinin içine girmiş petek şeklindeki ev kümelenmesinde nispi de olsa bir gevşeme meydana gelmiştir. Evler gene yan yana yapılmakla beraber, eve girilmesi için bir avlu ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin coğrafi koşulları gereği, kerpiç yapı malzemesi yerini ve önemini korumuştur. Kalkolitik çağda asıl gelişme binlerce yıldan beri alet yapmakta kullanılan çakmak taşının yerini artık madenden yapılan aletler almaya başlamıştır. Anadolu'da özellikle Ergani yöresi başta olmak üzere değişik bölgelerde bakır yataklarının bulunması ile Kalkolitik çağ toplulukları bakırdan yararlanma metotlarını geliştirmişlerdir (Tunçdilek, 1986; 12-13).

3.1.7.1.1. 1878 Öncesi Dönem

Yerleşme tarihi M.Ö. 7000 yılına kadar dayanan Ergani de geçmişteki bütün yerleşme yerlerinde olduğu gibi güvenlik nedeniyle ulaşılması zor, savunulması kolay bir alanın ilk kuruluş yeri olarak tercih edildiğini söylemek mümkündür. Eski Ergani Makam Dağının zirve kayalıklarının batısındaki küçük bir alana kurulmuş etrafı surlarla çevrili bir kale yerleşmesidir. Şehir zaman zaman nüfusun artması nedeniyle Makam Dağının alt eteklerine kadar yayılmıştır.

Mezopotamya'nın sayılı yerleşme yerlerinden biri olan Ergani kale şehri tarihi Kral yolunun buradan geçmesiyle giderek önem kazanmış birçok imparatorluk arasında el değiştirmiş, Hititlilerden başlayarak Asurlular, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Partlar, Romalılar, Abbasiler, Emeviler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklularının ve Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiş ve kanlı savaflara sahne olmuştur. Kalenin dışında bulunan alanlar yapılan savaflarda, korunmadığından tahrip edilmiştir. Şehrin batısında bulunan Aşot Papaz Gölü ile doğu yakasında bulunan Arsenia Hersin şehir harabeleri bunu doğrulamaktadır.

Ergani kale şehrinde o dönemde Hristiyan nüfusun çoğunlukta olması nedeniyle birçok manastır ve kilise vardır. Bunlardan Meryemana Kilisesi o dönemde Ergani'de bulunan manastırın bir parçasıdır. Zamanında 360 odadan, ahırları, misafirhaneleri, yemekhaneleri olan manastırın tahribat sonucunda bir mihrap ve kubbesi ancak ayakta kalabilmiştir. Ayrıca Sultan Alaaddin Keykubat'ın Ergani'ye bir cami ve medrese yaptırdığı söylenir. Yine çok eskiden yapıldığı sanılan iki sarnıç vardır. Bu sarnıklar eskiden kalenin su ihtiyacını karşılıyorlardı.

Ergani Kale şehri 1515 tarihinde Yavuz Sultan Selim Döneminde, Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve düzenlenen idari taksimatta Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. Kamus ül-Alam Ergani'ye ilişkin şu bilgileri vermektedir: Ergani Diyarbakır ilini oluşturan üç sancaktan birinin merkezidir. Merkez Liva'nın yakınlarındaki bakır ve demir madeni nedeniyle Ergani madeni adını da taşır. Sancağın Nüfusu 100.000 kişiyi bulur. Bunların çok az bir bölümü Ermeni Hristiyan, kalanı Müslüman'dır. Nüfusun çoğu yerleşiktir. Yalnız Karagegiç ve Şarabi aşiretleri göçebedir. Sancağın 4 ilçesi ve 5 bucağı vardır. İlçeler: Ergani, Siverek, Çermik, Palu'dur. Bucaklar: Eğil, Bucak, Karakeçi, Karacadağ, Çüngüş'tür.

Ali Cevad Ergani'ye ilişkin şu bilgileri vermektedir: Diyarbakır iline bağlı livâ merkezi bir kasabadır. Ergani Livası, Ergani, Siverek, Palu, Çermik ilçeleriyle 5 bucaktan oluşur. Tüm sancakta 5 ortaokul, birkaç sıbyan mektebi vardır. Nüfus çoğunlukla yerleşik olup az bir kesimi çadırcı, gezgin davarcıdır; bunlar da sonradan toprağa bağlanmışlardır.

M.Ö. 1190 dan, M.S. 1876 yılına kadar yerleşme yeri olarak kullanılan bu tarihi kale şehri, 1876 yılında Elazığ-Diyarbakır şosesinin kenarına bugünkü yerleşim yerine nakledilmiştir. Ergani kale şehri günümüzde bir harabe durumundadır. Eski muhteşem Ergani Kalesinden sadece geçiş kapısı denen yede bir sütun kalmıştır. Ayrıca M.Ö. 1190 dan M.S. 1876 yılına kadar önemli yerleşim yerlerinden biri olan Ergani kale yerleşmesi bugün belediye imar sınırının dışında kalmıştır.

3.1.7.1.2. 1876–1900 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi

1876 yılına kadar Makam Dağının tepesindeki bir kale içerisinde gelişme gösteren Ergani, 1876 yılında Elazığ-Diyarbakır şosesinin Ergani Kalesinin yer aldığı Makam Dağının eteğinden geçmesi üzerine önce, yol boyuna birkaç dükkan yapılmış daha sonra, yerleşmeler kaleden ovaya doğru inmeye başlamıştır, dolayısıyla halk uzun bir süre Yeni Ergani'yi “Dıkana” diye adlandırmıştır.

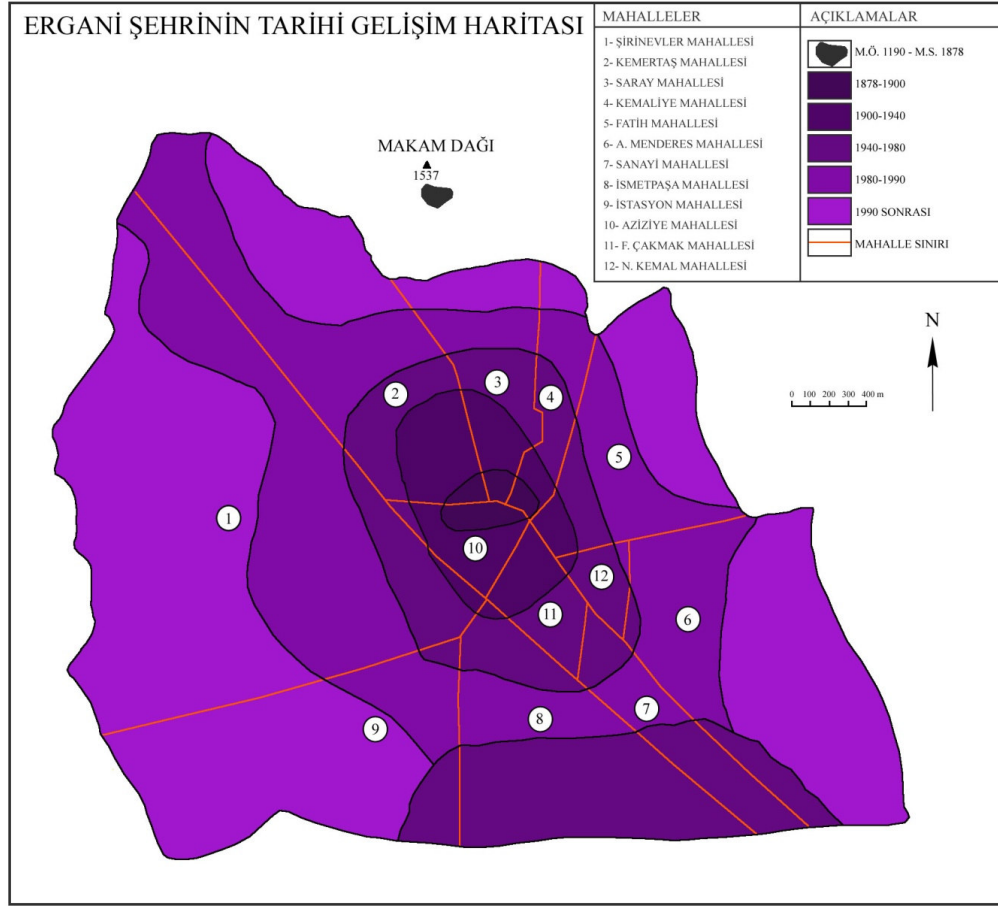
Bu dönem içerisinde bugünkü Ziya Gökalp caddesinin etrafında yerleşme alanı oluşmaya başlamış ve Aziziye mahallesinin ilk çekirdek yerleşmeleri ortaya çıkmıştır. Zamanla Makam Dağının tepesindeki kale şehri Elazığ-Diyarbakır şosesinin kenarına tamamen nakledilmiştir. Bu dönemde Aziziye mahallesinde kurulan eski çarşıda bugünkü peynir pazarının etrafında oluşan konutlar ve dükkanlar şehrin ilk çekirdekleri olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu dönemde Ergani'nin idari statüsüne baktığımızda 1846 yılına kadar Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan Ergani bu tarihte bakır madenlerinin yeniden işletilmesi sancak beyliğinin Maden'e nakledilmesi üzerine "Osmaniye Nahiyesi" adı ile Maden sancağına bağlı bir bucak merkezi olmuştur. Bu tarihten (1846) Cumhuriyet Dönemine (1924) kadar tam 78 yıl boyunca bucak merkezi olan Osmaniye Nahiyesinin (Ergani) nüfusu 15000'i bulur.

3.1.7.1.3. 1900–1940 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi

1923'te kurulan Cumhuriyetle birlikte Türkiye ve tabi ki Ergani içinde yeni bir dönem başladı. Cumhuriyet döneminde 20 Nisan 1924, tarih ve 491 sayılı kanunla sancakların

kaldırılması ve idari taksimatın yeniden düzenlenmesi üzerine Ergani Diyarbakır iline bağlı bir ilçe merkezi olurken, Maden ise Elazığ'a bağlanmıştır.



Harita 13: Ergani Şehri'nin Tarihi Gelişim Haritası

Bu dönem içerisinde Ergani'de 1916 yılında Belediye, 1917 yılında Rüştüye Mektebi, 1924 yılında ilçe merkezi olması nedeniyle Kaymakamlık kurulmuştur. Bu tarihten itibaren şehir hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmiş 1926'da Merkez İlkokulu yapılmıştır. Böylece şehir kuzeye doğru genişlemiş, Kemertaş, Saray ve Kemaliye mahallelerinin ilk çekirdekleri oluşmaya başlamıştır. 1933'de Ergani Gençlik ve Spor Kulübünün kurulmasıyla sosyal faaliyetlerinde önem kazanmıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde ülke politikası olan ülkeyi demir ağlarla donatmak kapsamında, ülkenin küçük ve büyük yerleşim birimlerini birbirine bağlamak iç kesimlerdeki şehirleri liman kentlerine doğru yönlendirecek yollar yapmak ülkenin ana politikalarından birisi olmuştur. Ergani'nin güneyinden Malatya-Diyarbakır demiryolunun geçmesi ve 1935 yılında Ergani istasyonunun hizmete girmesiyle şehir bu yönde de genişlemeye başlamış, Namık Kemal ve Fevzi Çakmak mahalleleri oluşmuştur (Harita 13).

3.1.7.1.4. 1940–1980 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi

Bu dönemde Ergani’de 1943 yılında eğitim ve öğretimde büyük atılım sağlayan köy enstitüsü kurulmuştur. Enstitü bugün Ergani’nin İstasyon Mahallesi adı ile imar sınırları içine dahil edilen Eski Hoşat Köyünün bulunduğu yere yapılmıştır. Döner sermaye ile tarım ve hayvancılık yaparak ihtiyaçları karşılanan okul, Dicle Köy Enstitüsü olarak öğretime açılmıştır. 1952’de köy enstitüleri ilk öğretmen okullarına çevrilince Dicle İlköğretim Lisesi adını alan okul derslikleri, atölyeleri, yemekhanesi, yatakhane, sinema, konferans salonu, fırını ve lojmanlarıyla 30 binadan oluşan büyük bir merkezdir (Foto 41).



Foto 41: Dicle Köy Enstitüsü ve Günümüzde Dicle Anadolu Öğretmen Lisesi olarak kullanılan ve Ergani’nin gelişmesinde önemli rolü olan eğitim kurumları

Ergani 1950 yılı başlarına kadar yavaş bir gelişme seyri izlemiştir. Bunun nedeni II. Dünya savaşının getirmiş olduğu ağır ekonomik koşullardır. Ancak 1960’lı yıllarda Birinci 5 yıllık kalkınma planının olumlu etkileri, devletin sağladığı teşvik ve krediler ve yatırımların artması ile hızlı bir gelişme dönemine girmiştir. Çermik ve Ergani ilçesinin kırsal yerleşmelerinden şehir merkezine doğru göçler olmuş nüfus artışı gözlenmiştir. 1965 yılında yapımına başlanan Devegeçidi sulama barajı inşaatında çalışmak için Ergani ilçe merkezi 1965–1970 yılları arasında hızlı bir nüfuslanma göstermiştir.

Böylece ilçe merkezi çevresinin eğitim merkezi olmaya başlamış ve nüfus artışına bağlı olarak alansal genişleme de devam etmiştir. Ayrıca 1949 yılında Ergani Ortaokulu, 1952 yılında Emniyet Müdürlüğü kurulmuştur. 1955 yılına kadar yalnız bir hükümet tabipliğinin olduğu Ergani’de bu tarihten sonra yapılan hastane binası sağlık merkezi haline getirilerek hizmete açılmıştır. 1962’de kütüphane, 1986’da Ergani Lisesi yapılarak eğitim ve kültür hizmetleri genişletilmiştir.

1968 yılında kurulan Esnaf ve Sanatkârlar Kooperatifinin öncülüğü ile Ergani küçük sanayi sitesi kurulmuş ve sanayileşme yolunda ilk adım atılmıştır. 1972 yılında ise Ergani'nin en büyük sanayi kuruluşlarından olan Ergani Gıda sanayi kurulmuş, 1973 yılında Çimento fabrikasının temelleri atılmıştır. Son olarak 1976’da Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Söz konusu gelişmelerle alansal olarak giderek genişleyen Ergani'nin Şirinevler, İsmetpaşa, İstasyon, A. Menderes ve Fatih mahallelerinin önemli bir kısmı gelişmiştir. Ayrıca 1959 yılında şoförler derneği, 1942 de avcılar kulübünün kurulması ile sosyalleşme adına gelişme kaydedilmiştir (Harita 13).

3.1.7.1.5. 1980-1990 Yılları Arasındaki Gelişme Dönemi

Sanayinin şehrin gelişmesine olan etkisi asıl bu dönemde görülmektedir. Çünkü bölgenin en büyük sanayi kuruluşları arasında olan Ergani'nin kalkınmasında önemli bir rol oynayan ve 1973 yılında temelleri atılan Ergani Çimento Fabrikası 1984 yılında faaliyete geçmiştir. GAP kapsamında Karakaya, Kralkızı barajları ve bölgenin çimento ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan, Ergani için büyük bir istihdam olanakları sağlayan çimento fabrikası şehre önemli bir hareketlilik kazandırmış ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Öyle ki bu dönemde sanayi sektörünün payı %27’yi bulmuştur.

Böylece ilçe merkezi çevresinin ekonomik merkezi olmaya başlamış ve Ülke genelinde olduğu gibi kırdan kente göç olgusu gelişmeye başlamıştır. Böylece nüfusun artması ile birlikte alansal olarak genişleyen şehir güneyde yer alan demiryolu istasyonu ile birleşmiş ve çok katlı modern binalar yapılmıştır.

Bu dönemde şehrin gelişmesini etkileyen bir diğer faktör özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde etkili olan ve doğal olarak Ergani’yi de etkileyen terörist eylemlerdir. Güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılması şeklinde meydana gelen kırdan kente göç olayları sonucunda artan nüfus alansal genişlemeyi beraberinde getirmiştir Bu dönemdeki gelişmelerle Fatih, Sanayi ve Adnan Menderes mahallelerinin ilk çekirdekleri oluşmuş, Şirinevler, İsmet Paşa ve İstasyon mahallelerinin büyük bir kısmı şehre dahil edilmiştir (Harita 13).

3.1.7.1.6. 1990' dan Günümüze Kadar Olan Gelişme Dönemi

1990'dan sonra da şehrin gelişimi diğer bütün dönemlerde olduğu gibi KB-GD istikametinde, yani Elazığ-Diyarbakır karayolu boyunca gerçekleşmiştir. 1990 yılında 50 yatak kapasiteli Devlet Hastanesinin yapılması ile Ergani çevresinin sağlık merkezi olmuştur. 1997 yılında yapılan Dicle Üniversitesi Ergani Meslek Yüksek Okulu şehrin ticaretini canlandırmış, yeni iş olanakları sağlayarak nüfusun istihdamını arttırmıştır.

Dicle Üniversitesine bağlı Ergani Yüksek Okulu Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfına ait binada 1997–1998 eğitim-öğretim yılında faaliyete geçmiştir. Bilgisayar Teknolojisi ve Programla, Makine programı, İşletme Programı ve Muhasebe programı olmak üzere 4 program açılmıştır. Ayrıca Çüngüş Meslek Yüksek Okulunda Elektrik Programcılığı bölümü mevcut olup 1997 yılında Erganideki, Meslek Yüksekokulu binasında Eğitim ve Öğretim hizmetine başlamıştır. 2007–2008 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır'a 117 km uzaklıktaki Çüngüş ilçesinde yeni yapılan binasına taşınmıştır. Meslek Yüksek Okulunda Elektrik ve Makina olmak üzere iki program bulunmaktadır. Elektrik programcılığı sadece öğrenci kabul etmektedir.

Böylece yavaşlamaya başlayan şehrin gelişimi tekrar hız kazanmaya başlamıştır. Aynı zamanda şehrin eğitim merkezi olmasını sağlayan Dicle İlköğretmen Lisesi, Anadolu Öğretmen Lisesi olarak değiştirilmiş ve bu alandaki fonksiyonel etkisi aynen devam etmiştir. Bu dönemin başlarında sanayi alanında hedeflenen atılım tam olarak gerçekleştirilememiştir. Nitekim sanayi ticaret ve nüfusun istihdamı için büyük önem taşıyan süt fabrikasının faaliyeti durdurulmuş. Yeni kurulan mercimek fabrikası bir türlü faaliyete geçmemiştir. Bütün bunların yanında Ergani'nin kalkınmasında önemli bir paya sahip olan çimento fabrikası yanlış yer seçimi ve gerekli önlemlerin alınmaması sonucunda hava kirliliğine yol açması ve çevreyi büyük oranda kirlletmesi nedeniyle şehrin KD yönündeki gelişimini frenlemiştir. Bu dönemde sanayi alanındaki tek gelişme 1992 yılında kurulan Aykap Yem Sanayinin faaliyete geçmesidir. Yem fabrikası da 2005 yılında kapatılmıştır.

1999 yılında Akser Süt Ürünleri adı altında kurulmuş olan fabrika, 2001 yılında Süttaş süt mamullerine devredilmiştir. Aylık 50 ton süt işleme kapasitesine sahip olan fabrikada toplam 6 kişi çalışmaktadır. Bu fabrika da istenilen düzeye çıkamamış ve kapatılmıştır.

Temeli 1976 yılında atılan, 1984 yılında üretime geçen Ergani Çimento A.Ş.'nde kadrolu işçi ve idari personel olmak üzere toplam 206 personel çalışmakta olup yıllık üretim kapasitesi 513.000 ton civarındadır. 1997 yılı içerisinde özelleştirilmiştir. 2004 yılında TMSF el koymuştur. Bu tarihte Limak tarafından satın alınan fabrika işleyişine devam etmektedir.

2000’li yılların başında Ergani’de kırsal kesimden olan göçten de dolayı şehrin mevcut eğitim kurumlarının yetersiz olmasından ötürü eğitim kurumları alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemlerde 2000 yılında Süleyman Nazif Lisesi, 2003 yılında Bekir Aral Lisesi ve Halide Edip Adıvar Anaokulu, 2007 yılında Sermet Yalçın Anadolu Lisesi ve Sezai Karakoç İlköğretim okulunun açılması bu dönemde Ergani’de eğitim kurumları arasındaki gelişmeyi göstermektedir. 2009 yılında öğretime başlayan Adnan Menderes Mahallesi’nin en doğu ucundaki TOKİ konutlarında kurulan Cahit Sıtkı Tarancı Lisesi eğitim kurumlarının oluşmasında önemli bir adımdır.

Sonuç olarak, Aziziye Mahallesi ile kurulan 1994’de 9 mahalleye, günümüzde 12 mahalleye çıkmıştır. Ergani’de 1980’li yıllarda başlayan ve 1990’lı yıllarda artarak devam eden terörist eylemler yüzünden güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılması şeklinde gerçekleşen kırdan kente göçün yavaşlaması hatta durmasıdır. Özellikle 2000’li yıllara doğru terörle mücadelede kaydedilen gelişmelerle kırsal kesimde yaşayan insanların güvenliği önemli ölçüde sağlanmış ve özellikle köylerin toplu halde boşaltılması şeklinde gerçekleşen göçler nedeniyle meydana gelen nüfus artışı yavaşlamıştır. Bu durum sadece Ergani’nin köylerinde değil aynı zamanda Lice ve Dicle ilçelerinde de boşaltılan köylerde Ergani ilçe merkezine doğru göç hareketleri başlamıştır. 1990 yılında 37.365 olan şehir nüfusu 2000 yılında 47.333 kişiye ulaşmıştır. 2007 nüfus sayımı sonucunda ise 62.000 kişiye ulaşmıştır. 17 yıl içinde Ergani nüfusu 24.635 kişi artmıştır.

Ergani Şehri alan ve konut miktarı olarak büyümesi ile nüfusa katkıda bulunmaktadır. Ergani 1990–2008 arası dönemde dikey ve yatay olarak büyümeye devam etmiştir. Kat sayıları giderek yükselmektedir. Özellikle Diyarbakır yolu üzerinde yer alan Sanayi ve Adnan Menderes mahallelerinde giderek artan kat sayıları ile apartmanlar yapılmaya başlanmıştır. Bu artış doğal olarak konutlarda da bir artışa yol açmıştır. Ergani ilçesinin gelişme yönü olan Dicle yolu ve Diyarbakır karayolu kenarında yeni yapılan konutlar şehrin nüfus artışını karşılamaya yöneliktir. 1990–2008 yılları arasında öncelikle Diyarbakır karayolu boyunca Sanayi Mahallesi sınırları içinde 15 blok Çimento fabrikası lojmanları, kooperatif halinde 15 blokluk Seyit Melik sitesi ve 15 bloktan oluşan Baturay siteleri gibi kooperatiflerin yaygınlaştığını görmekteyiz. Yine Dicle karayolu boyunca Adnan Menderes Mahallesi sınırları içinde TOKİ tarafından yapılan 54 bloktan oluşan 540 tane konut, polis lojmanları, 1 cami, 1 ilköğretim okulu, market, fırın, kahvehane, oyun parkları ile 2000-2500 arasında nüfus barındıran modern siteler yapılmıştır. Yine TOKİ konutlarının güneyinde 4 blok halinde Yenişehir siteleri yapılarak artan nüfusun konut ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır. Ergani’de yoğun göçler inşaat sektörünün canlanmasına neden olmuştur.

Yine Dicle karayolu üzerinde Adnan Menderes Mahallesi dahilinde TOKİ konutlarının yanı sıra şu an 60 yatak kapasiteli Devlet Hastanesinin 160 yatak kapasitesine çıkarılarak yeni hastane yapılması düşünülmektedir.

2008 ADNKS sonuçlarına göre 111.921 kişi ile Ergani Diyarbakır ilinin en fazla nüfusu bulunan ilçesidir. Sadece kendi kırsalını değil aynı zamanda çevresindeki Eğil, Çermik, Dicle, Maden ve uzak da olsa Lice ilçesindeki kırsal nüfusun da çekim merkezidir. Buradaki nüfus direkt olarak büyük şehirlere değil de Ergani ilçesine göç etmesi ilçenin çevresindeki yerleşmeler içinde büyük ilçe olma özelliğinin yanı sıra peynir pazarı, buğday pazarı ve hayvan pazarı gibi pazarları ile canlı bir ticaret merkezidir. Eğitim ve sağlık açısından da gelişmişlik seviyesi, çimento fabrikası, un fabrikası, Er-Et gibi sanayiye yönelik kuruluşların varlığı ile şehirleşme yolunda hızlı adımlarla ilerlemektedir. Gelişmeye müsait bir şehir özelliği göstermektedir.

1980–2008 arasında Ergani’de yerleşim açısından iki farklı hareket çok hızlı olarak gerçekleşmiştir. Birincisi var olan mahallelerde artan nüfusa konut sağlamak amacı ile kat sayılarının yükseltilmesi ile oluşan dikey kentleşme. İkincisi araştırma sahası nüfusunun Diyarbakır-Elazığ karayolu ve Dicle karayolu boyunca ilerlemesi ile oluşan yatay kentleşmedir. Her ikisi de Ergani’nin hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuştur (Harita 13).

Ergani ilçesinin karayolu güzergâhı açısından Diyarbakır’ın ilçeleri ve Elazığ, ili bağlantısının ulaşım fonksiyonunun mekânın fizyolojisini değiştirici etkisinin yanında, ulaştırma etkisinin Ergani’de yine kavşak noktası olması ve merkezi yer özelliği taşımasına neden olmuştur. Karayollarında artan araç sayısına bağlı olarak artan trafik hacmi, Ergani çevresinde yolların kesiştiği kesimde, insanların ihtiyaçlarını gidermek için mola vermeleri, birçok yeme-içme tesisi, akaryakıt istasyonu ve çevre yolu boyunca perakende satış yapan dükkânların ve lokantaların açıldığı dönem olmuştur.

Yine yük taşımacılığında ve depo özelliği gösteren ilçede birçok nakliyat firmasının açılmasına neden olmaktadır. Sadece çimento fabrikasındaki çimentoyu pazarlamak için 12 tane bayi açılmıştır. Yine un fabrikası ve et entegre tesisinde üretilen ürünlerin pazarlaması da Ergani’de yer alan bayilikler aracılığı ile yapılmaktadır. Ayrıca Diyarbakır yönünde açılan küçük oto tamir atölyeleri, o dönem temelleri atılmaya başlayan küçük imalathaneler ile birlikte yol boyunca sayısı 10’u bulan akaryakıt istasyonları konutları da kendilerine doğru çekmiştir.

Ergani’de nüfusun, 1935-2008 yılları arasındaki gösterdiği gelişme göz önüne alındığında 1935 den 1965 yılına kadar I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve nihayet II. Dünya

savaşının getirmiş olduğu ağır ekonomik şartların sosyal hayat üzerindeki olumsuz etkilere bağlı olarak istikrarlı bir şekilde artan nüfus, 1965 yılından sonra savaşların sona ermesinin yaratmış olduğu olumlu etki, hizmet, ticaret ve sanayi sektöründe kaydedilen gelişmelerin yanı sıra 1980'li yıllardan sonra terörist eylemler sonucunda güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılması şeklinde gerçekleşen kırsal kesimden kente göçlerle hızlı bir şekilde artmıştır. İşte yukarıda saydığımız nedenlerle 1935 yılın da 3.253 kişi olan nüfus 2007 yılına gelindiğinde 61,973 kişi 2008 yılında 62,921 kişiye ulaşmıştır. Nüfus içerisinde sadece 1935 ve 1940 yıllarında kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. Diğer yıllarda yakın olmak kaydıyla erkek nüfus kadın nüfustan daha fazladır.

3.1.7.2.Ergani Şehrinde Nüfus Dağılışı

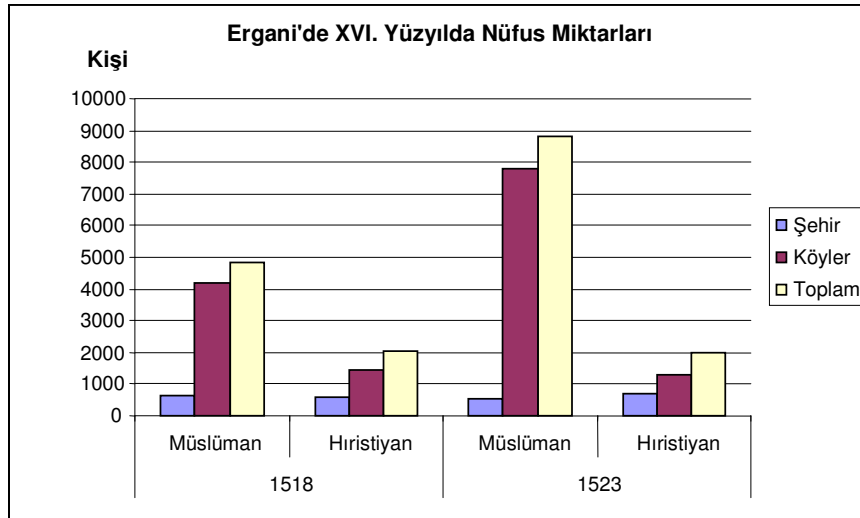
Ergani şehrinin nüfus yapısı tarihi süreç içerisinde ele alınıp genel gelişmelere, nüfus bölümü, kuruluş ve gelişme başlıklarında yer verildiğinden, bu bölümde daha çok nüfusun matematik büyüklüğü ve mahallelere göre dağılışı üzerinde durulacaktır.

Ergani şehri nüfus bakımından 16. yüzyılda pek kalabalık bir şehir değildi. Bunun nedeni o devirde nüfusun çoğunlukla tarımla uğraşmasıdır. Gerçi Ergani şehri bu dönemde Ergani ovasında 600 m. yükseklikteki Makam Dağının üzerinde bulunması, bu alanın tarıma elverişli olmaması nüfus yoğunluğu ve yerleşme üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ergani'nin savunma amacıyla yüksekte kurulduğu anlaşılmaktadır. Şehir stratejik bakımdan önemini kaybettikten sonra 20. yüzyılın başlarında ulaşımın daha kolay yapıldığı bugünkü yerine taşınmıştır. 1518 tahrir defterine göre vergi mükellefi Müslim hane toplamı 127, mücerret 19'dur. Bunun şehirdeki toplam vergi hanesine oranı %53,3'tür. 1523 tahririnde ise toplam vergi hanesi oranı %11 azalarak % 43,8'e inmiştir. Hane sayısı da 104 olarak tespit edilmiştir. Gayri Müslim nüfus bu dönemde artarak toplam vergi hanesi içindeki oranı % 56'ya çıkmıştır. Hane sayısı 13'tür. Nüfusun bu şekilde dalgalanması Müslüman halkın tarımla uğraşmak için kırsal alana göç etmesiyle açıklanabilir. Bu dönemde 1518'de 1233 olan şehir nüfusu 1523'te 1430 kişidir. Şehirde 1518'de 127 hane müslim, 111 hane gayrimüslim olmak üzere 238 hane, 1523'te müslim hane sayısı azalarak 104, gayrimüslim hane sayısı yükselerek 237 olmuştur. Aynı dönemde mücerretlerin sayısı 1. tahrirde 19; 2. tahrirde 26, gayrimüslimlerininki 1. tahrirde 21; 2. tahrirde 49'du. Bu veriler ışığında şehrin tahmini nüfusu şöyle oluşmaktadır: 1518 de 657'si Müslim 576'sı gayri Müslim olmak üzere 1233, 1523 te 716 Müslim. 714 gayri Müslim olmak üzere şehir nüfusu toplam olarak 1430'dur. Bu hesaplama yapılırken hane 331 nüfusu 5 olarak kabul edilmiştir. Mücerred, azaban ve müstahfızan ise bekar oldukları için 1 olarak hesaplanmıştır. 1518 tarihli defterde görevliler hakkında belirli bir malumat verilmediği için sadece vergi mükelleflerinin nüfusu hesaplanmıştır. Yönetici ve görevlilerin hesaba katılmasıyla

nüfusun daha da kalabalık olacağı şüphesizdir. Bu verilere göre 16. yüzyılda şehirdeki nüfusun Müslim ve gayrimüslim topluluklara göre yüzde oranları da şöyledir: 1518’de Müslümanlar % 53, Gayrimüslimler %47; 1523’de Müslümanlar % 51, Gayrimüslimler % 49 (Erpolat 1993; 57). Köylerde müslim ve gayrimüslim nüfus dağılımı da şöyledir: 1518’de 816 hane Müslim 279 hane gayrimüslim, 1523’de 1416 hane müslim 238 hane gayrimüslimdir. Mücerredlerin sayısı ise müslimlerde 1518’de 107; 1523’de 704’e çıkmıştır. Gayrimüslim mücerred sayısı 1518’de 57; 1523’de ise 101 idi (Tablo 12, Şekil 18).

Tablo 12: Kanuni Döneminde Ergani’nin Şehir ve Kır Nüfusu

	1518		1523	
	Müslüman	Hristiyan	Müslüman	Hristiyan
Şehir	654	576	546	714
Köyler	4187	1452	7784	1291
Toplam	4841	2028	8830	2005



Şekil 18: Ergani’de XVI. yüzyılda nüfus miktarı

1518–1523 yılları arasında geçen 5 yıllık zaman zarfında Müslüman nüfusta %54 oranında bir artış kaydedilmiştir. Buna oranla Hristiyan nüfusta %12’lik bir azalma görülmüştür (Erpolat 1999; 353). “Müslüman nüfustaki bu artışın nedeni bölgede savaş sonrası dönemde meydana gelen huzur ortamından kaynaklanmaktadır. Çünkü savaş esnasında burada yaşayan halkın başka yerlere göç etmiş olma ihtimali yüksektir. Savaş bittikten sonra bunlardan bir kısmının geri geldiği tahmin edilmektedir. Ya da göçebe unsurun bir kısmı bu dönemde bölgeye yerleştirilmiştir” (Erpolat 1993; 58).

Köylerde Hristiyan nüfusun %12 oranında azalması ise bunların şehre göç etmeleriyle açıklanabilir. Çünkü aynı dönemde şehirdeki gayrimüslim nüfusta görülen artış oranı %12'dir.

XVI. yy'ın ilk çeyreğinde Ergani sancağı Çüngüş ve Hasaran olmak üzere iki nahiye ve Ergani şehridir. Burada 151 köy ve 33 mezra bulunmaktadır. 1518 de 71'i viran 159 köy ve 6 mezra mevcut idi. 151 köyün 52'sinde nüfus bulunmamaktadır (Erpolat 1993; 110).

Bu dönemde sancaktaki toplam nüfus 10.447'dir. Bu nüfusun 2005'i gayrimüslim olup toplam sancak nüfusunun %19,19'unu oluşturmaktadır. Müslim nüfus ise 84.77 kişi olup sancak nüfusunu %81,14'ünü oluşturmaktadır. Ergani sancağının idari ve kaza merkezi olan Ergani şehrinde ticari hayatın canlılığının en önemli göstergesi Ergani'nin Basra – İstanbul ticaret yolu üzerinde bulunmasıdır. Şehirde vakıf eserler olarak 1 cami, 1 medrese, 2 zaviye, 2 mescit ve 5 hamam bulunmaktadır.

XIX. yüzyılın sonunda Ergani sancağının toplam nüfusu 134.517 kişiydi. XIX. yy.da sancak, bir mutasarrıf, 3 kaymakam ve 11 müdür tarafından yürütülürdü. Sancağın, kazaların ve nahiyelerin merkezinde mutasarrıfın, kaymakam veya müdürün, kadının ve diğer başkanlar ile sancağın ileri gelenlerinden kurulan bir idare meclisi bulunurdu. Sancağa 1881 yılında Çermik nahiyesi de ilave edilerek ayrı bir kaza oluşturulmuştur.

1871 salnamesine göre Ergani-Maden sancağında, 331 köy, 24 mahalle, 10719 hane, 3523'ü Gayrı Müslim olmak üzere 27963 müslüman toplam 31506 nüfus bulunmaktaydı.

Vital Cuinet'in 1892'de yazdığı *La Turgute d'Asie Geographie Administrative* kitabında Ergani sancağı ile ilgili şu bilgileri vermektedir. Diyarbakır vilayetine bağlı üç sancaktan birini oluşturmaktadır. Diyarbakır vilayetinin kuzeybatısında yer alan sancak, Ergani merkez kazası, Palu kazası ve Çermik kazalarından oluşmaktaydı. Toplam 8530 km²lik yüzölçümüne sahiptir. Arazi kullanımı ile ilgili sancağın toplam 3376 km²si ekilebilir, 1399 km²si dağlık ve 532 km²si orman alanıdır. Ergani sancak nüfusunun toplamı 134.517 kişi, Ergani merkez kaza nüfusu 6150 kişidir.

Ergani şehri 1537 m yükseklikteki Makam Dağının etekleri üzerindeki birikinti konileri üzerinde kurulmuştur. İlk olarak kale şehri özelliği gösterirken, daha sonraları Makam Dağının eteklerinde Gülbaran Mahallesi civarında kurulmuştur. Şehir Bagür Köyünü sınırlarına katarak Ergani ovasına doğru genişleme göstermiştir. Kuzeyde ovayı çevreleyen yüksek dağlık kütle, Ergani'de nüfusu daha çok güney istikamete doğru itmiştir Nüfus daha çok güney kesimlere doğru ilerleme göstermiştir.

2000 yılı nüfus sayımına göre, Ergani’de toplam 10.521 konutta 47.333 nüfus bulunmaktadır. O dönemde 12 mahalleye bölünmüş olan nüfus bu dönmeden sonra terör ve kan davası gibi nedenlerden dolayı Dicle, Eğil, Hani, Lice ve Çermik ilçelerinden aldığı yoğun göçle hızlı bir konut ve nüfus artmasına sahne olmuştur. 2007 yılında ise konut sayısı 16519’a çıkarken nüfus Ergani Belediyesi sonuçlarına göre 76.553 kişi olmuştur. Göçler üzerinde etkili olan bir diğer faktörde eğitimidir. Anadolu Öğretmen Lisesi ve Sermet Yalçın Anadolu Lisesi gibi eğitim kurumları çevre ilçe merkezlerinden bu alana yönelimin olmasına yol açmıştır.

Mahallelere göre nüfus dağılımlarına baktığımız zaman üç grup altında incelemek mümkündür. 2000 yılı bina sayım cetvellerinden aldığımız verilere göre Ergani’de toplam 50.441 nüfus yaşamaktadır. Nüfusu 3000 kişiden az olan mahalleler Namık Kemal (2196 kişi) ve Sanayi (2487 kişi) mahalleleridir. Nüfusu 3001–5000 kişi arasında değişen mahalleler Kemertaş, Saray, İstasyon, Aziziye ve Fevzi Çakmak mahalleleridir. Nüfusun en kalabalık olduğu mahalleler ise 5000 kişinin üzerinde İsmet Paşa, Adnan Menderes, Kemaliye, Fatih ve Şirinevler’dir (Tablo 13).

Tablo 13: Ergani Nüfusunun Mahallelere Göre Bölünüşü (2000-2007)

Mahalle Adı	Yüzölçümü (Ha)	2000		2007	
		Nüfus	Konut	Nüfus	Konut
Adnan Menderes Mah.	170	5354	1258	11000	3604
Aziziye mah.	20	3781	999	6900	980
Fatih Mah.	74	5404	1004	6500	1720
Fevzi Çakmak Mah.	20	3874	805	6300	978
İsmet Paşa Mah.	120	5093	1114	6303	3412
İstasyon Mah.	155	3582	663	5300	1131
Kemaliye Mah.	47	5370	1057	7300	1671
Kemertaş Mah.	156	3352	656	4100	1018
Namık Kemal Mah.	9	2196	341	5100	552
Sanayi Mah.	32	2487	509	4309	856
Saray Mah.	53	3404	847	5841	1075
Şirinevler Mah.	362	6544	1268	7800	1862
Toplam	1218	50441	10521	76753	16519

Namık Kemal Mahallesi 9 hektarlık alanı ile Ergani’nin en küçük yüz ölçümüne sahip mahallesi olup yüz ölçümüne oranla çok fazla miktarda nüfus barındırmaktadır. Ergani’nin ilk gelişen mahallelerinden biri olan Namık Kemal şehrin merkezinde yer alıp genellikle günlük ihtiyaçlar, periyodik ihtiyaçlar ve hizmete yönelik ticarethanelerin yoğunlukta olduğu bir alandır. Sanayi Mahallesi de alan bakımından küçük mahallelerinden biri olup fazla nüfus barındırmaz. Ancak iş ve ticarethanelerin varlığına bağlı olarak özellikle de küçük sanayi sitesinin bu alanda bulunması iş saatlerinde çok fazla nüfus hareketliliğine neden olur. 1995

yılından sonra kurulan mahalle şehrin güneyinde yer almaktadır. Sanayi Mahallesi kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Diyarbakır Caddesi üzerinde küçük el sanatları ve küçük imalata yönelik ticaretin geliştiği bir mahalle özelliği taşır. Ayrıca 1968 yılında Diyarbakır Caddesi üzerinde kurulan küçük sanayi sitesi de bu mahalle sınırları içindedir. Yeni yapılaşmanın yoğun olduğu mahallede alt yapı sorunları ciddi şekilde yer almaktadır. Özellikle kış aylarında yağıştan kaynaklanan sel baskınları hem esnafın hem de mahalle sakinlerinin sıkça rahatsız oldukları bir durumdur.

Kemertaş Mahallesi sahip olduğu alana göre ortalama bir nüfus miktarına sahiptir. Özellikle mahallenin kuzeyi güneyine göre daha az nüfuslanmıştır. Topografik açıdan mahallenin kuzeyinin dağlık olması bu yöndeki gelişmeyi sınırlamıştır. Mahallenin bu bölümü genellikle nüfusun yaşamadığı boş, mezarlık gibi alanlara karşılık gelir.

Mahallenin batısında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Elazığ Caddesi ile güneyinde bir bölümün yer aldığı Ziya Gökalp Caddesi Ergani'nin en işlek caddelerinden olup ticarethanelerin yoğunlaştığı dolayısıyla nüfusun da yoğun olduğu bir alandır. Ayrıca mahallede hükümet konağı, ilçe tarım müdürlüğü, devlet hastanesi, verem savaş dispanseri gibi resmi ve idari kuruluşların yanında Ergani İlköğretim okulu, Süleyman Nazif Lisesi gibi eğitim kurumları ve Ergani Belediyesi Spor ve Kültür Müdürlüğü bu alanda yer almaktadır.

Şehrin kuzeyinde yer alan Saray Mahallesi Ergani'nin ilk gelişen mahallelerinden olup yüz ölçümüne göre oldukça fazla miktarda nüfus barındırmaktadır. İş ve ticarethanelerin yoğunlaştığı Ziya Gökalp Caddesinin bir bölümü mahallenin güneyinden geçerken belediye binası da mahallenin sınırları içerisinde yer alır. Ayrıca Cumhuriyet İlkokulu, Halk Bankası, PTT, İş Bankası gibi eğitim ve idari kuruluşlar mahalle sınırları içerisinde yer almaktadır. Mahallenin kuzeyi ise Gülbaran ve Çiftelipınar bahçelerinden oluşmaktadır.

1935 yılında Kurtalan, Haydarpaşa demiryolu istasyon mahallesinin kurulmasında etkilidir. Burada demiryolu istasyonu bulunmaktadır. Son yıllarda kurulan besi ahırları ile Ergani'nin tarım ve hayvancılık alanlarını oluşturmaktadır. Alan bakımından oldukça büyük olan mahalle nüfus yoğunluğunda aynı büyüklüğü gösterememektedir. Bunda geniş tarım arazilerinin işlenmesi etkilidir. Mahallenin doğu sınırında gelişen iş ve ticarethaneler nüfusun bu alana yönelmesine neden olmuştur.

1878 yılında Elazığ-Diyarbakır karayolunun yapılması ile Makam Dağı yamaçlarından yol boyuna inen şehir 1924'de Aziziye Mahallesinin kurulmasına neden olmuştur. Mahalle tabiri olarak Ergani'de merkezde kurulan bu mahalle 20 hektarlık alanı ile şehrin en küçük 2.

mahallesidir. Ergani şehri Aziziye Mahallesinin çevresinde gelişmeye başlamıştır. Şehrin en işlek caddeleri olan Ziya Gökalp, Elazığ ve Milli Egemenlik Caddesi bu mahalle sınırları içerisinde. Bu caddeler Ergani’de hayatın akışını yönlendiren günlük, periyodik, uzun vadeli ihtiyaçlar ve hizmete yönelik ticarethaneleri bünyesinde barındırmaktadır. 87 yıllık bir yerleşme tarihine sahip olması nüfus yoğunluğunu arttırmıştır.

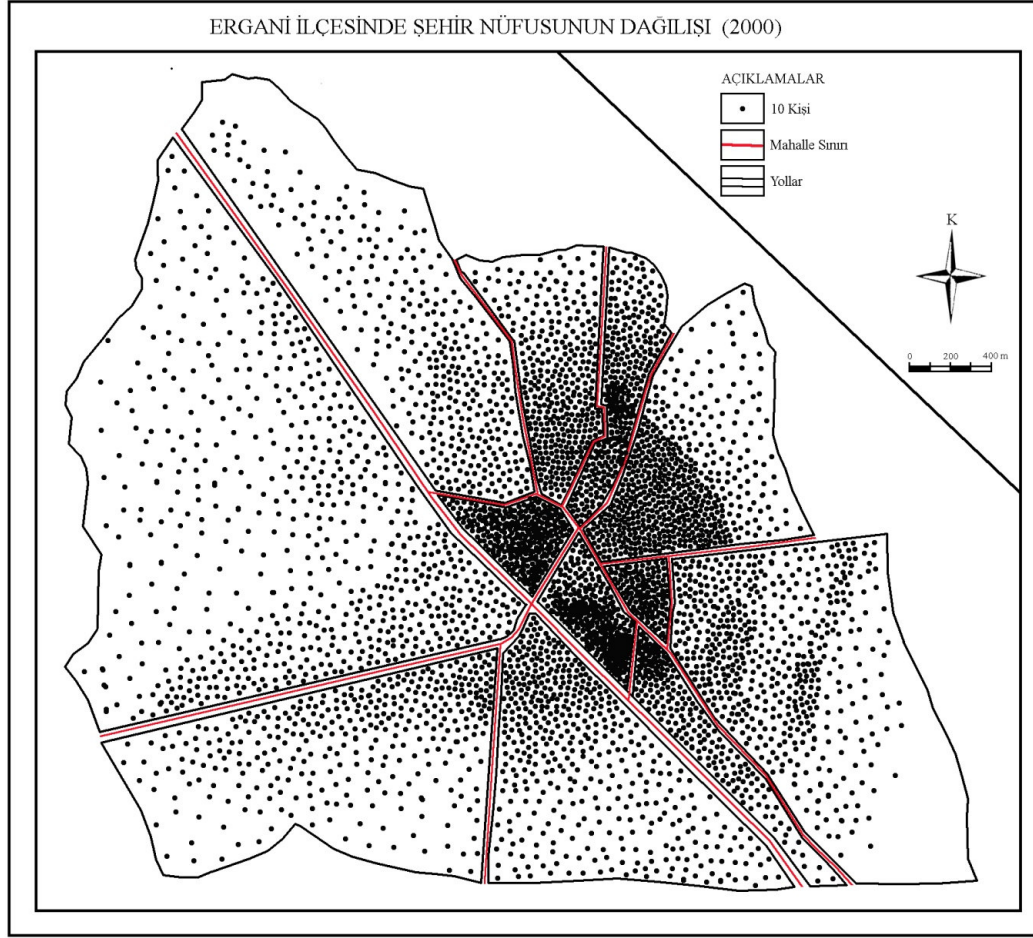
Fevzi Çakmak Mahallesi de Aziziye Mahallesi gibi şehrin merkezinde yer alan 20 hektarlık yüz ölçümüne sahiptir. Oldukça fazla miktarda nüfus barındırır. Bunda yüz ölçümünün küçük olmasının payı da vardır. Diyarbakır, Milli Egemenlik, Kurtuluş ve Yeşilova caddeleri arasında yer almaktadır. Bu caddelerde Ergani’nin işlek caddelerine karşılık gelmektedir (Harita 14).

Diyarbakır-Elazığ karayolunun güneyindeki İsmet Paşa Mahallesi eski Bağür Köyüne karşılık gelmektedir. 1878’de yol boyuna inen şehir büyüyerek 1935 yılından sonra bu köyle birleşmiştir. Alan ve nüfus büyüklüğü bakımından 5. sırada yer alan mahallede nüfus daha çok İstasyon Caddesi ve Diyarbakır Caddesi çevresi olan kuzey kemsinde yoğunlaşmıştır. Güney kemsisi ise genellikle boş veya seyrek nüfusludur.

Şehrin güneydoğusunda yer alan Adnan Menderes Mahallesi Ergani’nin alan bakımından en büyük 2. mahallesidir. Nüfus yoğunluğu bakımından ise 4. sırada yer alır. Mahallenin güneydoğusu geniş tarım arazileriyle kaplıdır. Nüfusun yoğunlaştığı alanlar ise Kurtuluş ve Dicle caddelerinin çevresi ile mahallenin iç kısımlarına karşılık gelmektedir.

Kemertaş Mahallesi şehrin kuzeyinde yer alıp en eski mahallelerinden biridir. Alan bakımından en küçük 4. mahalledir. Nüfus büyüklüğü bakımından ise 3. sırada yer alır. Mahallenin kuzeyi dağlık sahaya karşılık gelmesi nedeniyle boş denecek kadar az nüfuslanmıştır. Nüfus güneyde Ziya Gökalp, Gülbaran ve Göçmenler caddesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ergani’nin 1994 yılında kurulan genç mahallelerinden bir olan Fatih Mahallesi şehrin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yeni yapılaşmanın yoğun olduğu mahallede nüfus Dicle ve Gülbaran caddeleri çevresinde yoğunlaşmıştır. Doğusu ise seyrek nüfusludur.



Harita 14: Ergani Şehri'nde Nüfusun Mahallelere Göre Dağılışı (2000).

Şehrin doğusunda yer alan Şirinevler Mahallesi 362 hektarlık alanı ve 6544 kişilik nüfusu ile Ergani'nin yüz ölçümü ve nüfus bakımından en büyük mahallesidir. Çimento fabrikası tarım alanları yerleşmeye uygun olmayan alanlar ile kuzeyi doğusu ve merkez kısmı tamamen boştur. Nüfus mahallenin güneyindeki Elazığ Caddesi çevresinde yoğunlaşmıştır. Çermik caddesi de yoğun nüfuslu bir alana karşılık gelmektedir.

Ergani'de 2000 yılı aritmetik nüfus yoğunluğuna baktığımızda nüfus yoğunluğu 0–50 kişi arasında olan 5, 51–100 kişi arasında olan 3, 101–150 kişi arasında 1 ve 150 kişi üzerinde olan 3 mahalle mevcuttur. Nüfus yoğunluğu fazla olan merkezdeki mahallelerden özellikle Aziziye (189 kişi/hektar), Fevzi Çakmak (194 kişi/hektar) ve Namık Kemal (244 kişi/hektar) mahallelerinde nüfusun yoğun olduğunu görüyoruz. Bunun temel sebebi resmi kurumların ve ticarethanelerin bu alanlarda yoğunluk göstermesi yanı sıra alan olarak da küçük bir alan kaplamasıdır. Söz konusu mahallelerde dikey yönde bir büyüme vardır. Konutlar çok katlı ve yoğun yer almaktadır.

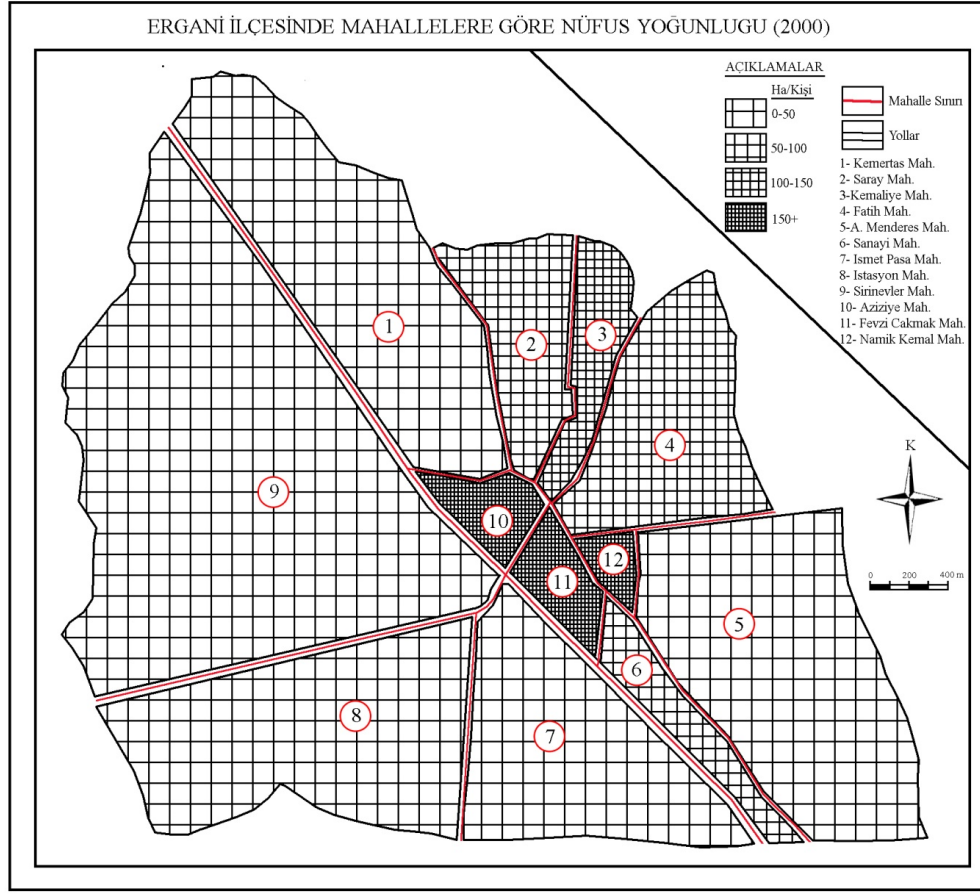
Nüfus yoğunluğu bakımından Aziziye, Fevzi Çakmak ve Namık Kemal mahallelerinden sonra Kemaliye mahallesi (114 kişi/hektar) gelir. Bu alanda nüfus yoğunluğunun yüksek olmasını nedeni mahallenin dar bir alan kaplaması ve şehrin en eski mahallelerinden birisidir (Harita 15).

Bu mahallelerden sonra Fatih (73 kişi/hektar), Saray (78 kişi/hektar) ve Sanayi (78 kişi/hektar) mahalleleri gelir. Bu mahalleler arasında Sanayi ve Fatih mahalleleri 1994 yılından sonra kurulmuş yeni yapılaşmanın yoğun olduğu mahallelerdir. Nüfus yoğunluğunun düşük olmasında alanlarının bir kısmının henüz yapılaşmaması gelmektedir. Saray mahallesi ise topografik açıdan dağlık alanlara karşılık gelmesidir.

Nüfus yoğunluğu bakımından en düşük değerleri gösteren mahalleler Şirinevler (18 kişi/hektar), Kemertaş (21 kişi/hektar) İstasyon (23 kişi/hektar), Adnan Menderes (31 kişi/hektar), İsmet Paşa (42 kişi/hektar)'dır. Bu mahallelerden Şirinevler Mahallesi nüfus miktarının fazla olmasına rağmen çimento fabrikası, tarım alanları ve jeolojik açıdan yerleşime uygun olmayan alanlardan dolayı burada nüfus bulunmamaktadır. Kemertaş Mahallesi kuzeyindeki dağlık alanların nüfuslanmamasıdır. İstasyon Mahallesi ve Adnan Menderes Mahallesi doğusunda tarım arazilerinin geniş alan kaplaması etkilidir. İsmet Paşa Mahallesi ise atıl durumda olan süt fabrikası ile Aykap Yem Fabrikası yine un fabrikası ve kapalı spor salonunun olduğu alanların nüfuslanmaması etkilidir (Harita 15).

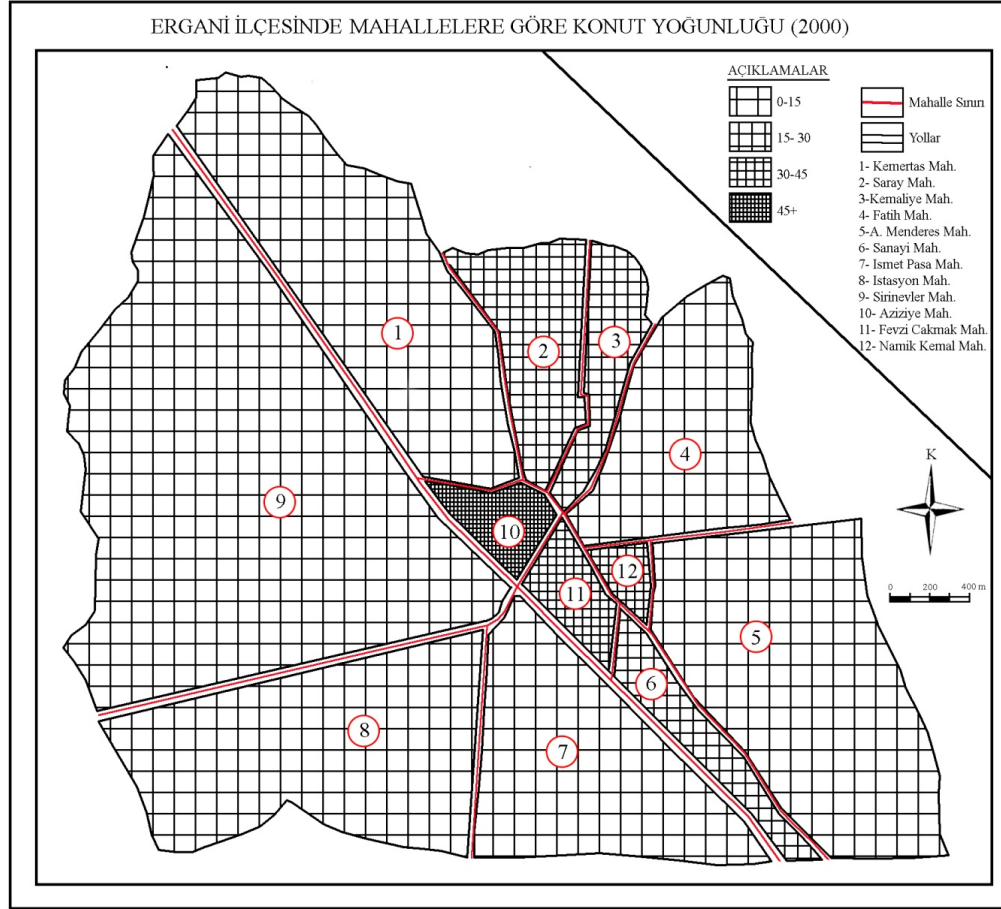
Ergani'de mahallelere göre konut yoğunluğuna baktığımızda 0–15 arasında 6 mahalle, 15–30 arasında 3 mahalle, 30–45 arasında 2 mahalle ve 45'in üzerinde 1 mahalle vardır. Konut yoğunluğu en yüksek olan mahalle Ergani'nin ilk kurulan mahallesi olan Aziziye Mahallesi'dir. Konut yoğunluğunun yüksek olmasının nedeni şehir merkezinde yer alması ve konutlar dışında idari, sosyal ve kültürel binaların yer almamasıdır. Yine Fevzi Çakmak Mahallesi ve Namık Kemal Mahalleleri şehrin eski mahalleleri olduğundan konutlar oldukça yoğundur (Harita 16).

Kemertaş, Saray ve Kemaliye mahallelerinde konut yoğunluğunun düşük olmasında topografik açıdan dağlık alanlara karşılık gelmesi ve bu alanların konut yapımına imkân tanınamaması gelmektedir. 1994 yılında kurulan Sanayi, İstasyon ve Fatih yeni mahalleler olduğu için henüz tam anlamıyla konutlaşmaya gidilmemiştir. Şirinevler Mahallesi'nin %80'i çimento fabrikası, tarım alanları ve jeolojik açıdan konutlaşmaya uygun olmayan alanlardan oluştuğu için konut yoğunluğu düşüktür. Adnan Menderes Mahallesi tarım alanları ile kaplı olması, İsmet Paşa Mahallesi'nin ise güneyinin boş olması nedeniyle konut yoğunluğu düşüktür.



Harita 15: Ergani Şehri'nde Mahallelere Göre Nüfus Yoğunluğu (2000).

Ergani'de mahallelere göre nüfus yoğunluğu ile konut yoğunlukları birbirlerine paralel bir gelişim göstermektedir. Yalnız Aziziye, Fevzi Çakmak ve Namık Kemal mahallelerinde nüfus yoğunluğuna göre konut yoğunluklarının düşük değerler gösterdiği gözlenmiştir. Bu mahallelerin alanlarının dar olması, nüfus yoğunluğunun yüksek çıkması ve binaların çok katlı olması itibariyle tek bir konutta birden fazla ailenin yaşaması nedeniyle az konutta çok sayıda nüfus miktarı bulunması etkilidir.



Harita 16: Ergani Şehri'nde Mahallelere Göre Konut Yoğunluğu (2000).

Çok katlı binalar genellikle merkezdeki Aziziye, Namık Kemal ve Fevzi Çakmak mahalleleri ile yeni yapılaşan Sanayi, İstasyon, Fatih mahallerinde görülmüştür. Şehrin kuzeyindeki dağlık alanlarda bulunan Saray, Kemaliye ve Kemertaş mahallelerinde ise tek katlı veya çift katlı müstakil ve bahçeli evler yaygındır.

3.1.7.3. Ergani İlçe Merkezinin Şehirsel Fonksiyonları

Ergani geçmiş dönemlerden günümüze kadar sürekli bir idari merkez durumundadır. Nüfusu ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerinin şehir kabul edilmesi kriterinin bilimsel çevrelerce pek tutulmaması nedeni ile farklı bilim dalları kendi açılarından şehir sınıflaması yapmış ve kentsel eşik değerleri belirlemişlerdir. İktisat ve coğrafya disiplinlerinde sık kullanılan kentsel eşik değerleri, daha çok tarım dışı fonksiyonlarla tanımlanmaya başlanmıştır. Yani bir yerin şehir olarak nitelendirilebilmesi için, o yerin tarım dışı fonksiyonlarının gelişmiş olması gereklidir. Ayrıca DPT'nin kullandığı 10.000 nüfus kriteri uygun bir kriter olarak genel

kanaat görmüştür. Her ne kadar 10.000 kriteri üzerinde ittifak varsa da, yerleşim birimine ait doğal veya beşeri şartlarında bir farklılık göstermemesi, tarım dışı fonksiyonların gelişimi için yeterli değildir. Ergani’de her ne kadar tarım sektörü ön planda da olsa tarıma bağlı sanayinin gelişmesi ve eğitim ve sağlık fonksiyonlarının da artan nüfusa bağlı olarak gelişme kaydetmesi çevre ilçelerde pazar görevini görmesi, ulaşım fonksiyonu açısından da işlek bir konumda yer alması Ergani’yi özel şartla taşıyan ilçe merkezlerinden birisi yapmıştır

3.1.7.3.1. Ergani’nin İdari Fonksiyonları

Kuruluş tarihi tam olarak bilinmeyen Ergani’nin Çayönü Prehistorik yerleşmesinde yapılan kazılar sonucunda M.Ö 7000 yılına kadar uzanmaktadır. Yukarı Mezopotamya’nın sayılı yerleşmelerinden biridir. Birçok uygarlık ve imparatorluk arasında el değiştiren Ergani’nin tarihi devirler içinde idari kimliğine baktığımız zaman Geç Hitit dönemi kent devletlerinden biri olan yerleşme Asurlular döneminde bağımsız bir devlet olmuştur. İslamiyet döneminde Urhan olarak da anılan Ergani El-Cezire’nin merkezi olan Harran’a bağlanmıştır. 1240 yılında Anadolu Selçuklularının eline geçen kent Akkoyunlu Devletinin yönetim merkezlerinden biri olmuştur.

Osmanlı imparatorluğu döneminde Diyarbakır Eyaletine bağlı dört sancak merkezinden biridir. 19.yüzyılın sonlarında 1846 yılında bakır madenlerinin önem kazanması sebebiyle sancak merkezi Maden’e nakledilmiş ve Ergani, Maden sancağına bağlı bir bucak merkezi olmuştur. 1846 yılından 1924 yılına kadar Ergani “Osmaniye” nahiyesi adı altında 78 yıl boyunca bucak merkezi statüsünde kalmıştır.

Cumhuriyetle beraber 1924 yılında Diyarbakır iline bağlı ilçe merkezi olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun son dönmlerine kadar idari statüsü ve sınırları sürekli değiştirilen Ergani’nin bu durumu Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir.

Ergani Diyarbakır’a bağlı ilçeler arasında 1429 km²’lik yüzölçümü ile Çınar, Bismil ve Kulp ilçelerinden sonra 4. sırada yer alırken 2007 nüfus sayımı sonuçlarına göre ise Diyarbakır’ın en fazla nüfus barındıran ilçesi olmuştur.

1924 yılında ilçe yönetim merkezi olması ile idari fonksiyonun etki gücü daha da artmıştır. Dolayısıyla bu tarihten itibaren, şehirdeki kamu kurum ve kuruluşlarının yeniden teşkilatlanması sonucu hizmet sektöründe çalışan işgücü sayısını arttırmıştır. 2000 yılı itibariyle nüfusun %71,4’ü hizmet sektöründe çalışmaktadır. Bu durum başta ticaret olmak üzere sosyal, kültürel ve ekonomik fonksiyonların gelişmesine ivme kazandırmıştır.

Ergani’de idari fonksiyonun etki gücünü yalnız kamu kurumlarında istihdam edilen iş gücü ile değerlendirmek yeterli değildir. Bu kurumların işlevlerini de dikkate almak gerekir. Bu açıdan bakıldığında Ergani’de merkezi yönetimin bütün birimlerinin ilçe müdürlüğü, müdürlük ve grup başkanlığı şeklinde teşkilatlandığı gözlenmiştir. Söz konusu kurumların hizmetlerinden öncelikle şehirde yaşayanlar yararlanmaktadır. Ulaşım, haberleşme, güvenlik, altyapı, sağlık, temizlik, maliye, eğitim vb. kamu hizmetlerinde merkezden çevreye gidildikçe azalma söz konusudur (Yazıcı, 1995; 202).

1935 yılında Ergani ilçesine bağlı 89 köy yerleşmesi bulunurken bu köyler daha çok mahalle karakterinde ve az nüfus barındıran yerleşmeler olarak görülmüştür. Bu yerleşmeler 1940 yılında birleştirilerek köy ve bağlıları olarak karşımıza çıkmıştır. Erdoğan Mahallesi Alitaşı’na, Soğuktepe ve Yeşilçayır, Selman köyüne, Kolbaşı, Ortaağaç köyüne, Kabasakal, Gözlü köyüne, Ozan Devletkuşu’na, Gedicek, Karpuzlu köyüne, Çakmak, Çakırfakır köyüne, Otlak, Azıklı köyüne bağlanmıştır. Bunun gibi Bağür ve Gülbaran yerleşmeleri Ergani’ye bağlı mahalleler olmuşlardır. 1935 nüfus sayımında ayrı yerleşmeler olarak algılanmış ve abartılı bir idari yapı ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde Alacakaya ilçesi Ergani’ye bağlı yerleşme iken 1940 yılında Maden ilçesine bağlanmıştır. Engene ve Halefan yerleşmesi Eğil ilçe olduktan sonra bu ilçeye, Dehul köyü, Dicle ilçesine bağlanmıştır. Bu dönemde Eğil ve Dicle ilçelerinin yeni bir statü kazanması Ergani ilçesinin de idari statüsünde değişimlerin yaşandığı hareketli bir dönemdir. Bu dönemde 1940 yılında Ergani ilçesine bağlı 68 köy ve Zengetil (Bereketli) beldesinden oluşan bir idari yapısı vardır. Bereketli bucağına bağlı 10 köy yerleşmesi ve Merkez bucağına bağlı 58 köyden oluşmuştur. 1945 yılında Usluca köyü tekrar Ergani ilçesine bağlanarak köy sayısı 67 olmuştur. Bu dönemde bir önceki dönemde yer alan Akçakale köyü, Aydoğdu mahallesi olarak karşımıza çıkmıştır. Bitikçi köyü, İncehıdır köyüne bağlanmıştır. Bir önceki dönemde Yayvantepe içinde sayılan Boncuklu köyü yine ayrı bir merkez olmuştur. Malan (Pınarkaya) köyü sayımda yer almamıştır. Birkaç yerleşmede muhtarlık değiştiği için sayımlarda isim değişikliği yaşanmıştır.

1950 yılında 71 köyden oluşan Ergani ilçesinde Sabırlı, Otluca ve Salıca köyleri yeni köy statüsünde ve Usluca köyü de Çermik ilçesinden ayrılarak köy sayısı 71’e çıkmıştır. Kayıksan mahallesi, Kayan olarak değiştirilmiş ve muhtarlık değişiminden etkilenmiştir. 1955 yılına kadar bucak merkezi olan Bereketli bu tarihten itibaren Güran bucağına bağlı bir köy statüsünde yer almıştır. Ahmetli köyü bucak statüsü kazanmıştır. 1985 yılına kadar Ergani ilçesinde Merkez bucağına bağlı 61 köy ve Ahmetli bucağına bağlı 10 köy yerleşmesi devam etmiş toplam 71 köy Merkez ve Ahmetli bucağından oluşan iki bucak merkezi yer almıştır.

1990 yılında Çermik ilçesine bağlı Hendek köyünde halkın isteği ile bütün ticari ekonomik ve eğitim alanında ihtiyaçlarının karşıladıkları Ergani ilçesine bağlanarak ilçenin köy sayısının 72'ye yükseldiğini görmekteyiz. Ergani ilçesinde idari anlamda hareketlilik 2000 yılında da devam etmiştir. Bu dönemde 79'a yükselen köy sayısında bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde de özellikle ilçenin güney ve batı kesimlerinde yer alan Karacadağ platosu üzerinde büyük alana sahip köylerden mahalleler ayrılarak yeni köyler oluşturulmuştur. Caferan ve Üzümlü mahalleleri Morkoyun köyünden, Demirli, Alitaşı Köyünden, Gökiçi ve Güneştepe, Akçakale'den, Karabuçak, Develi'den, Kumiçi, Çakartaş'tan, Yukarı Karpuzlu, Karpuzlu Köyünden, Canveren, Koyunalan'dan, Güzelyurt, Bereketli köyünden ayrılarak yeni köyler oluşmuştur. Yine bu dönemde Cömert köyü, Şölen köyü ile birleşerek Şölen Belediyesini oluşturmuşlardır. Zaten bucak statüsünde görülen Ahmetli köyü bu özelliğini 1980 yılından sonra yitirmiş ve köy özelliği devam etmiştir. Bugün yapılan sayımlarda hala bucak statüsünü koruduğu izlenimi verse de bu özelliği taşımamaktadır. Eskiden karakol özelliği de gösteren yerleşmede günümüzde bu fonksiyonu görülmemektedir. 2005 yılında Akçoban köyü de İncehıdır köyünden ayrılarak yeni köy olmuştur. 2007 nüfus sayımı istatistiklerinde boşaltıldığı için yer alamayan Devletkuşu ve Kavurmaküpu köyleri nüfus bulundurmayan fakat köy statüleri değişen köylerdir. Böylece Ergani'nin idari sınırları içinde 83 köy yerleşmesi bulunmaktadır.

Ergani'de Demirli, Alitaşı ve Akçoban köyleri bütün ihtiyaçlarını Siverek ve Diyarbakır'dan karşılamaktadır. Ergani'ye en uzak köyleri oluşturan bu yerleşmeler bütün ticari, eğitim, sağlık ihtiyaçlarını bu iki merkezden karşılamaktadır. İdari fonksiyon haricinde Ergani ilçesine bir bağılılıkları görülmemektedir.

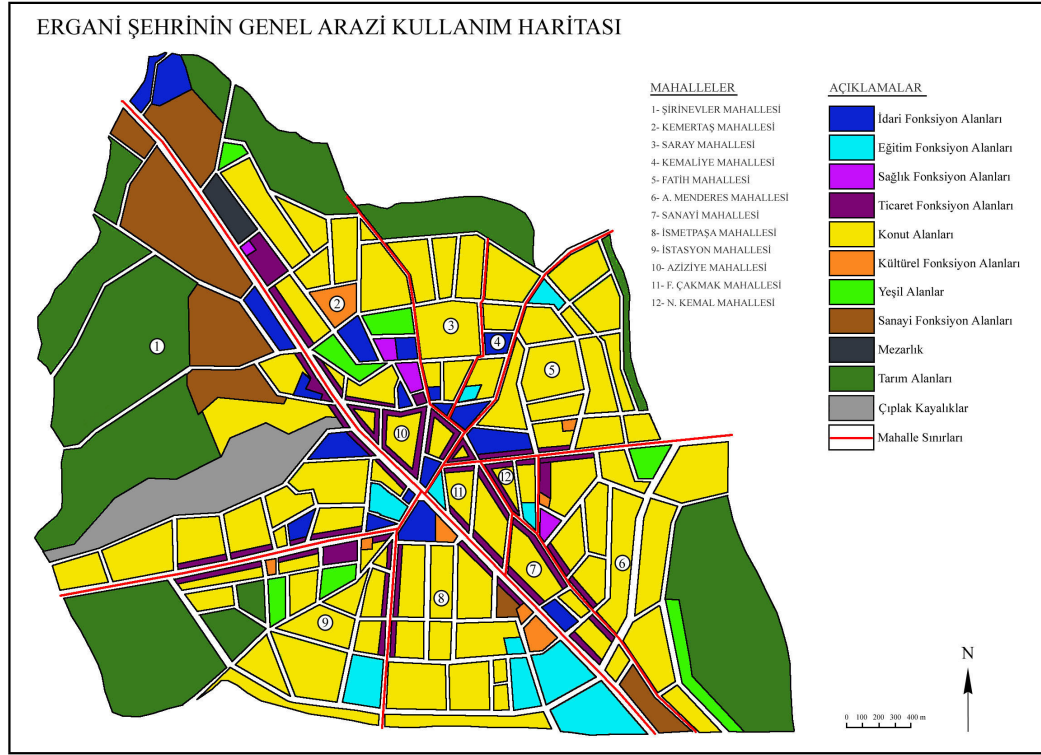
İdari açıdan bir merkeziyet gösteren Ergani'de idari birimler açısından da bir merkezilik söz konusu değildir. İdari birimlerin çoğu dağınık bir şekilde merkezi iş sahalarını çevrelemektedir. Hükümet konağı, Belediye, Tedaş, PTT, Bankalar, Esnaf ve Sanatkârlar Odası, Şoförler ve Otomobilciler Derneği, Saray Mahallesi ve Ziya Gökalp Caddesinde bir hat boyunca sıralanmaktadır. Tarım İlçe Müdürlüğü Cumhuriyet Caddesinde, İlçe Jandarma Komutanlığı, Garnizon Komutanlığı, Cumhuriyet Baş Savcılığı ve Askerlik şubesi gibi askeri kurumlar Milli Egemenlik Caddesinde yer almaktadır. Karayolları Bakımevi, Meteoroloji İstasyonu, Tarım ve Kredi Kooperatifi Elazığ Caddesinde yer almıştır. Ama şehrin bu kesiminde yani Saray Mahallesi'nde nüfusun yoğun olması, ticari akslardan birine karşılık gelmesi, idari merkezinde aynı cadde üzerinde olması yaya ve araç trafiğini artırırken aşırı kalabalık ve gürültü kirliliğine neden olmaktadır (Harita 17). Devlet hastanesinin şehrin Dicle çıkışında yer alması güneydeki nüfusun, sağlık hizmetlerine ulaşmasını geciktirmektedir.

İdari fonksiyonlar Ergani'nin bugünkü gelişiminde büyük pay sahibidir. Ergani idari fonksiyonunu kazandığı Cumhuriyet Dönemi ile beraber çok sayıda memur çalıştırmaya başlamıştır. Bu memurların aileleri ile birlikte nüfusun gelişimine ve harcadıkları paralar ile de ekonominin canlanmasına büyük katkı sağlamışlardır. Kamu hizmetlerini sağlamak üzere birçok memur hala görev yapmaktadır. Bunların yarısı kadar da işçi olursa yaklaşık 2250 kişi kamu hizmeti vermektedir. Bu aileler ile yaklaşık 5000-6000 nüfus ticari fonksiyonlardan faydalıyor demektir. Bu idari fonksiyonun Ergani için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

3.1.7.3.2. Ergani'nin Kültürel Fonksiyonu

Toplumların gelişmemiş, az gelişmiş ve gelişmiş olmasında, eğitim düzeyi ve kalitesi ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Ülkelerin ekonomik bakımından gelişmişlik düzeyleri ve eğitimle ilgili uyguladıkları politikalar eğitimin düzey ve kalitesi üzerinde etkili olmaktadır. Eğitim harcamaları için bütçelerinden yeterli pay ayıran ve her fırsatta eğitim düzeyi ve kalitesini arttıran ülkelerin genelde gelişmiş ülkeler olduklarını görmekteyiz. Cumhuriyetin kurulduğu günden bugüne ülkemizde uygulanan eğitim politikalarının temel amacı, okulların yurt geneline yayılması ve artan nüfusun eğitim düzeyinin yükseltilmesi olmuştur. Bu ilkelere bağlı olarak, kırsal alanlarda yapılan okullar aslında nüfus dağılışıda büyük pay sahibidir. Çünkü ilk açılan okullar nüfusu belirli bir büyüklüğe erişen köylerde açılmış ve köyde okul olması da nüfusun köye yönelmesine neden olmuştur. Kırsal kesimdeki okula sahip olma avantajı nüfusun dağılışıda veya büyümesinde önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Bir yerleşmenin kültürel faaliyetlerinin birikimi olan kültür fonksiyonu yalnız yerleşme merkezindeki değil, merkezden çevreye doğru da etkisini göstermelidir (Karaboran, 1989; 90). Ergani ilçesinin eğitim durumunu incelediğimiz zaman tarihi dönemlerde önemli yollar üzerinde yer alması, önemli maden kaynaklarına yakınlık sürekli nüfuslanmanın bulunmasından dolayı eski kaynakları incelediğimiz zaman sürekli eğitim kurumlarına rastlanmıştır. Şehirlerin hem kendi bünyesinde hem de çevresinde yaşayan kitlelere verdiği hizmetlerden birisi de kültürel hizmetlerdir. Din ve eğitim hizmetleri olarak ikiye ayrılabilen bu fonksiyon içerisinde konferanslar, festivaller, müzik ve tiyatro etkinlikleri ilçede görülen diğer aktivitelerdir.



Harita 17: Ergani Şehri'nin Genel Arazi Kullanımı (2008)

Kültür fonksiyonunun Ergani'de en geniş etkisi eğitim alanında görülmektedir. Ergani tarihi devirlerden bu yana bir eğitim ve kültür merkezi olmuştur. Mervaniler döneminde (984-1085 yılları) Hoca Bağsayış tarafından Mesudiye Camii ve Medresesi yapılmıştır (Beysanoğlu, 1987). Bu yapılardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Anadolu Selçukluları döneminde Ergani'de Alaaddin Keykubat tarafından bir cami ve medrese yaptırdığı söylenir. Ali Cevadın verdiği bilgilere göre Osmanlılar Döneminde Ergani sancağı genelinde 5 ortaokul, birkaç sıbyan mektebi vardır.

1884 Diyarbakır Salnamesine göre Semih Paşa'nın Maden ve Ergani arasında bir karakol ve telgrafhane yaptırdığı görülmektedir. Bu tarihte Ergani'de iki erkek ilkokulu açılmıştır.

Makam Dağında kurulan Eski Ergani kale şehri 1874 yılında yapılan Diyarbakır-Elazığ şosesinin geçmesine bağlı olarak bugün kurulan yerine taşınmıştır. 1916 yılında belediye teşkilatı kurulduktan sonra 1917 yılında Osmanlılar Döneminde Ergani Rüştüye Mektebi açılmıştır. Cumhuriyet Döneminde 1927 yılında Merkez İlkokulu'nun açılması ile günümüzdeki anlamı ile eğitim ve öğretim başlamıştır. Bu okulun 18 kız, 65 erkek öğrenci, 3 öğretmen ve bir

müdürü vardı. Bu tek okul, beş sene boyunca yatılı olarak faaliyetini sürdürdü. O yıllarda köylerde okul yoktu. Yalnız Ortayazı Köyünde bir öğretmenli ilkokul bulunmaktaydı.

Ali Cevad, Ergani Sancağında 5 ortaokul, birkaç sıbyan mektebinin varlığından bahsetmiştir. 1903 Diyarbakır Maarif Salnamesinde Diyarbakır'da öğrenim gören öğrenci sayısı 10.393 idi. Bu öğrencilerden, Maden (Ergani) Mekteb-i Rüştîyesinde 46 öğrenci, Eğil (Ergani) Mekteb-i Rüştîyesinde 24 öğrenci, Çermik Mekteb-i Rüştîyesinde 36 öğrenci eğitim görmektedir.

Ergani ilçesinin eğitim-öğretiminde en büyük atılım, 1943 yılında Köy Enstitüsünün kurulmasıyla başladı. Enstitü, Huşot köyünün bulunduğu yere yapıldı. Kurulan döner sermaye aracılığı ile tarım ve hayvancılık yapıldı. Çevreye örnek olacak şekilde bağ ve meyve bahçeleri yetiştirilirdi. Okulun 2000 dönümlük geniş arazisinde traktörlerle hububat ekimi yapıldı. Damızlık boğa ve inek beslenerek, çevre köylere örnek oluşturdu. Tavuk çiftliği kurularak okulun ihtiyacı karşılanıyordu. Enstitü, derslikleri, atölyeleri, yemekhanesi, yatakhane, sinema-konferans salonu, fırını, ahır ve lojmanlarıyla büyük bir merkezdi. Daha sonra Öğretmen Okuluna dönüştürülen okulda, özellikle köy çocukları parasız yatılı olarak okumaktaydı. Bölgede kurulan ilk ve tek öğretmen yetiştiren kurum olduğu için çok önemli bir işlev görüyordu. Yetiştirdiği yetenekli ve idealist genç öğretmenler, köylere dönüp çalışmak için can atıyorlardı. Daha sonra Öğretmen Okulu'na çevrilen Enstitü, uzun yıllar Ergani'de birçok öğretmenin yetişmesine vesile oldu. Zamanında, Güneydoğu'nun üniversitesi niteliğindeydi.

Okulun 1966–1967 öğretim yılında derslikler dışında bulunan diğer bölümleri

- Hayvancılık işletmesi (35 sığır vardı.)
- Tarım işletmesi (2 adet traktör ve ekipmanları)
- Bahçecilik işletmesi (sebze ve meyve bahçeleri vardır.)
- Taşıt işletmesi (2 adet motorlu taşıtı vardır.)
- Atölye işletmesi (1 ekmek fırını 1 dikimevi)

Dicle İlköğretmen Okulundan Ergani'ye satılmak üzere süt, peynir, yoğurt, yumurta, tavuk ve elma getirilirdi. Çok geniş olan topraklarında traktörle buğday ekilir ve biçer-döverlerle biçilirdi. Bu faaliyetler 1970'li yılların başına kadar devam etmiştir. Denilebilir ki ilk modern tarım araçları Ergani'de Dicle Köy Enstitüsü'nde kullanıldı. Köylüler traktörü, pulluğu, biçer-döveri, suni gübreyi köy enstitüsünde gördü. Dicle Köy Enstitüsü'nün yıllara göre geçirdiği değişimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1944–1954 Dicle Köy Enstitüsü

1955–1975 Dicle İlk Öğretmen Okulu
 1975–1988 Dicle Öğretmen Lisesi
 1989- Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi

1954 yılında köy enstitüsü Dicle İlköğretmen Okulu olarak değiştirildi. Köy enstitüleri geleneği bu dönemde de devam etti. Bu okul daha sonraki yıllarda Halet Çambel ve Robert J. Braidwood tarafından gerçekleştirilen “Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi” kapsamında Çayönü’nde yapılan çalışmalara ev sahipliği yaparak bina, araç-gereç ve diğer hususlarda katkıda bulunmuştur. Anadolu Öğretmen Lisesi olarak faaliyetini sürdürmektedir. Fakat eski önemini kaybetmiştir. 1997 öğretim yılında bu okulun eski binaları onarılarak bünyesinde 1500 öğrenci kapasiteli Ergani Yatılı Bölge Okulu açıldı. Günümüzde Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi olarak faaliyetine devam eden okulda 2007 yılı itibarıyla 22 derslik 30 öğretmen, 1 memur, 1 şoför, 1 hemşire 5 personel ve 342 öğrenci vardır. Öğrencilerden 51’i kız 291 erkektir. 262 erkek öğrenci yatılı olarak okuyor, 25 lojman vardır.

1944 yılında açılan Dicle Köy Enstitüsü’nden sonra, 1949’da Ergani Ortaokulu öğretime açıldı. Diyarbakır’ın ilçeleri arasında ilk olarak Ergani’de lise açıldı. 1966 yılında öğretime başlayan lise birçok öğrenci yetiştirdi. 1982 yılında 4’ü merkezde 77’si köylerde olmak üzere 81 tane ilkokul, 1999 yılı itibarıyla 14’ü merkezde 96’sı köylerde olmak üzere 110 tane ilköğretim okulu bulunmaktadır. Tabloda koyu renkle belirtilen okullar Ergani şehrinde yer almaktadır (Tablo 14).

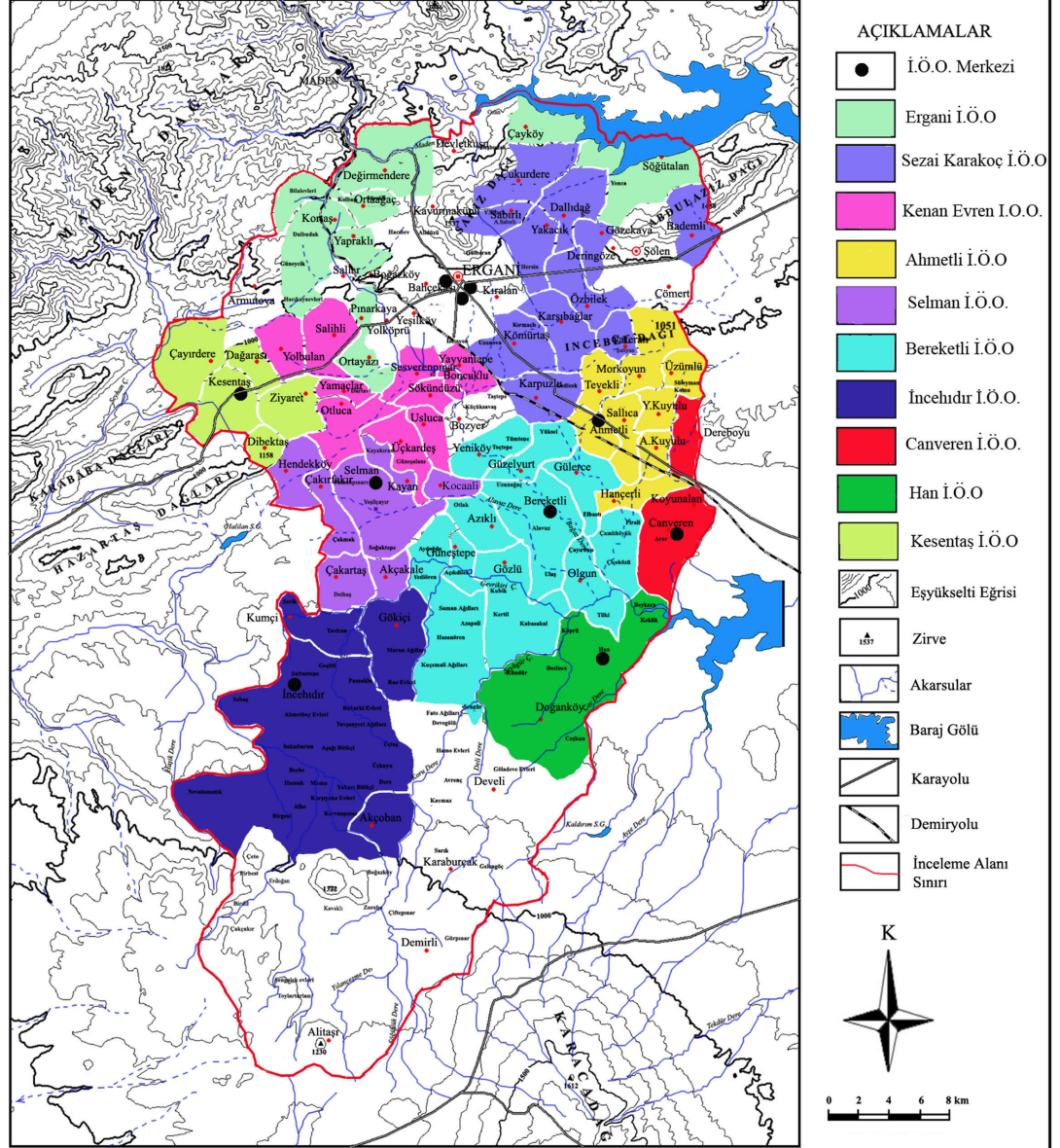
Mahallelerin nüfuslarına göre dağılmış olan ilk ve orta öğrenim kuruluşları daha çok Adnan Menderes Mahallesi ve İsmetpaşa Mahallesi’nde yoğunluk kazanmıştır. Okulların büyük bir bölümü Elazığ-Diyarbakır karayolunun kenarında karşılıklı dizilmiştir. Nüfus açısından da en yoğun olan Adnan Menderes Mahallesi’nde Sezai Karakoç İ.Ö.O, Mehmet Akif Ersoy Lisesi, Sağlık Meslek Lisesi İmamhatip Lisesi ve Halide Edip Adıvar Anaokulu ile her Eğitim kademesine hizmet vermektedir. Diyarbakır Caddesi üzerinde yer alan bir diğer eğitim fonksiyonunun gruplandığı yer ise İsmetpaşa Mahallesi’dir. İsmetpaşa İ.Ö.O, METEM, ve Sermet Yalçın Anadolu Lisesi bu mahalle sınırları içinde yer almaktadır. Şehrin ilk çekirdeğini oluşturan Aziziye, Sanayi ve Fevzi Çakmak mahalleleri eğitim fonksiyonunun en az dağıldığı alanlardır (Harita 18).

Tablo 14: Ergani İlçesi'nde Bulunan İlköğretim Okulları (2008)

Okul Adı	Erkek	Kız	Toplam	Okul Adı	Erkek	Kız	Toplam
Kenan Evren İÖO	631	630	1261	Arif Biçen İÖO	346	338	684
Han İÖO	197	138	335	Gülerce İÖO	10	3	13
M. Akif Ersoy İÖO	745	672	1417	Dibektaş İÖO	75	52	127
Selman İÖO	316	293	609	Dallıdağ İÖO	17	19	36
Cumhuriyet İÖO	725	683	1408	Çakırfakir İÖO	20	19	39
Kesentaş İÖO	195	206	401	Olgun Tilki İÖO	10	9	19
İsmet Paşa İÖO	306	315	621	Güneştepe İÖO	7	12	19
Salihli İÖO	75	74	149	Koyunalan İÖO	21	24	45
Dağarası İÖO	28	30	58	Akçakale Hasanören İÖO	42	30	72
Gozekaya İÖO	92	78	170	Kortaş Güneycik İÖO	19	20	39
Akçakale İÖO	59	68	127	Doğan Köprü İÖO	7	15	22
Azıklı İÖO	61	43	104	Develi İÖO	30	28	58
Ahtas İÖO	91	74	165	Doğan Kündür İÖO	17	17	34
Bereketli İÖO	274	204	478	Özbilek İÖO	55	41	96
Bozyer İÖO	16	20	36	Ortayazı İÖO	8	6	14
Canveren İÖO	130	144	274	İncehıdır Geçitli İÖO	30	24	54
Demırlı İÖO	38	34	72	Hançerli İÖO	33	26	59
Yapraklı İÖO	22	22	44	Kayan İÖO	15	12	27
Yamaclar İÖO	21	29	50	Caferan İÖO	20	20	40
Usluca İÖO	37	28	65	Sökündüzü İÖO	13	12	25
Tastepe İÖO	28	40	68	Yeniköy Tümtepe İÖO	11	5	16
Yolbulan İÖO	50	37	87	Dereboyu İÖO	63	83	146
Atatürk İÖO	668	657	1325	Kocaali İÖO	61	62	123
Fatih İÖO	397	402	799	Otluca İÖO	16	26	42
Namık Kemal İÖO	667	683	1350	Uzunağaç İÖO	17	27	44
Ergani İnkılap İÖO	657	662	1319	Gözlü Kabasakal İÖO	69	60	129
Çayırdere İÖO	80	89	169	Karşıbağlar İÖO	12	15	27
Alıtaş Kavaklı İÖO	46	30	76	Makamküme Evleri İÖO	10	8	18
İncehıdır İÖO	48	55	103	Gülerce Elbastı İÖO	57	74	131
Hendek İÖO	91	80	171	Karpuzlu İÖO	36	42	78
Komurtas İÖO	54	44	98	Kubik İÖO	31	23	54
Kortaş İÖO	29	30	59	Bademli İÖO	16	21	37
Üzümlü İÖO	7	14	21	Boncuklu İÖO	9	9	18
Boğaz İÖO	11	14	25	Ş Öğr Aynur Sarı İÖO	549	521	1070
Kumçi İÖO	33	23	56	Sesverenpınar İÖO	18	16	34
Çukurdere İÖO	15	13	28	Selman Soğuktepe İÖO	46	25	71
Güzelyurt Yüksel İÖO	17	14	31	Yukarıkuyulu İÖO	79	59	138
Doğan Coşkun İÖO	31	26	57	Yeniköy İÖO	6	7	13
Sallar İÖO	10	14	24	İncehıdır A Bitikçi İÖO	47	43	90
Salıca İÖO	9	10	19	Morkoyun İÖO	44	42	86
Pınarkaya İÖO	11	12	23	Yakacık İÖO	10	10	20
Ortaağaç İÖO	23	23	46	Doğan İÖO	6	7	13
Olgun-A.Çayan İÖO	18	27	45	Karaburçak İÖO	28	31	59
Kömürtaş Kırmışalı	29	22	51	Şölen Cömert İÖO	45	51	96
Kortaş-Dalbudak İÖO	14	10	24	Akçoban İÖO	50	46	96
Karpuzlu Gediçik İÖO	25	16	41	Gökçi İÖO	32	16	48
Ziyaret İÖO	72	70	142	Yukarı Karpuzlu İÖO	21	20	41
Yolköprü İÖO	10	9	19	İncehıdır Savaş İÖO	16	17	33
Yayvan Tepe İÖO	15	21	36	Selman Pamukpınar İÖO	42	36	78
Tevekli İÖO	13	13	26	Develi Kaymaz İÖO	46	32	78
İncehıdır Y. Bittikçi İÖO	52	59	111	Olgun Çiçekközü İÖO	45	51	96
Çay İÖO	12	8	20	Akçakale Şeyhğör İÖO	12	12	24
Çakartas İÖO	22	30	52	Üçkardeş İÖO	11	11	22
Aşağıkuyulu İÖO	134	119	253	Güneştepe Akçamelik İÖO	14	7	21
Akçakale Aydoğdu İÖO	19	22	41	Doğan Buzluca İÖO	26	23	49
Armutova İÖO	54	56	110	İncehıdır Sakızburnu İÖO	28	21	49
Ergani İÖO	442	400	842	Koyunalan Acar İÖO	9	2	11
Şölen İÖO	203	224	427	Sezai Karakoç İÖO	316	229	545
Ahmetli İÖO	350	279	629	TOPLAM	11274	10659	21933

Kaynak: Ergani Milli Eğitim Müdürlüğü (2008-2009)

ERGANİ İLÇESİ'NDE İLKÖĞRETİM OKULLARI ETKİ ALANI HARİTASI (2008-2009)



Harita 18: Ergani İlçesi'nde İlköğretim Okulları Etki Alanı Haritası (2008-2009)

Ayrıca Ergani İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün önemli fonksiyonlarından bir tanesi köyler arasında ve köyden şehre olan taşınmalı eğitim organizasyonunu yapmaktır. Ergani'de hemen her köyde ilkokul bulunmaktadır. Taşınmalı sisteme dahil olan köyler aynı zamanda merkez köy niteliğinde olup diğer sağlık ve ekonomik fonksiyonlarda da çevresindeki köylerin çekim merkezi durumundadır. Bu organizasyonun olması hem çocuklar için hem de topografik arızalardan dolayı tehlikeli ve okulu olmayan köyleri geri kalmış hale getiren bir sonuç meydana getirmektedir. Lise öğrenimi için ise genellikle Ergani şehri tercih edilmektedir. Ergani'de taşınmalı eğitimin yönlendirildiği 11 okul bulunmaktadır. 4 tanesi merkezde bunlar İsmetpaşa İlköğretim Okulu, Ergani İlköğretim Okulu, Sezai Karakoç ve Kenan Evren ilköğretim okullarıdır. Köylerde taşınmalı sistemle öğrenci alan merkezler ise Ahmetli, Selman, Bereketli, İncehıdır, Canveren, Han ve Kesentaş ilköğretim okullarıdır. Taşınmalı sistem dahilinde Ergani'de 1263 kız, 1504 erkek öğrenci olmak üzere toplam 2767 öğrenci 171 araçla taşınmaktadır.

Ergani'de zihinsel ve bedensel engelli çocukların ve gençlerin topluma kazandırılması amacıyla kurulan üç eğitim ve rehabilitasyon merkezi vardır. Baturay Sitesi Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, İşbirliği Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi ve Yeniden Yaşam Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'dir. Genel olarak 3-21 yaş grubundaki engellilere bireysel, seanslı grup, fizyoterapi, aile rehberliği eğitimi verilmektedir.

Ergani'nin eğitim fonksiyonu idari sınırlarının dışına da taşmıştır. Özellikle sınavla öğrenci alan eğitim kurumlarının varlığı Ergani'yi bir merkez kılmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi'nin toplam 341 öğrencisinden 110'u dışında geri kalan 231 öğrencisi Ergani çevresinden ve diğer kesimlerden gelmiştir. Ağırlıklı geliş merkezleri Diyarbakır ve ilçeleri ile yakın illerden Mardin ve Şanlıurfa illerine bağlı ilçelerdir (Tablo 15).

Diyarbakır'ın diğer ilçelerinden 120 öğrenci gelirken, Mardin ve çevresinden 55, Şanlıurfa'dan 22 öğrenci gelmektedir. Etki alanı en geniş olan okul Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi'dir. Sağlık Meslek Lisesi'nde ağırlık Diyarbakır ilinin ilçeleridir. Sermet Yalçın Anadolu Lisesi'nde ise sadece Diyarbakır ve ilçelerinden öğrenci gelmiştir. Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi'nin daha köklü bir okul olması yanı sıra yatılı okul özelliği göstermesi etki alanını daha da genişletmiştir.

Tablo 15: Ergani İlçesi’nde Merkezi Sınavla Öğrenci Alan Eğitim Kurumları ve Öğrenci Sayıları (2008)

İl Adı	İlçe Adı	Öğrenci Sayıları		
		Ergani Anadolu Öğretmen L.	Sağlık Meslek L.	Sermet Yalçın Anadolu L.
Diyarbakır	Ergani	110	57	88
	Merkez	66	55	87
	Hazro	4		-
	Kocaköy	2		-
	Çermik	10	4	-
	Dicle	-	4	1
	Bismil	10		-
	Silvan	8		-
	Çüngüş	2	1	-
	Çınar	-	2	-
	Eğil	-	2	-
	Kulp	16	1	-
Elazığ	Merkez	1	2	-
	Maden	-	1	-
Şanlıurfa	Siverek	12	-	-
	Viranşehir	3	-	-
	Birecik	3	-	-
	Suruç	1	-	-
	Ceylanpınar	2	-	-
	Bozova	1	-	-
Mardin	Kızıltepe	16	-	-
	Midyat	10	-	-
	Nusaybin	12	-	-
	Derik	7	-	-
	Mazıdağı	5	-	-
	Dargeçit	1	-	-
Şırnak	İdil	1	-	-
	Silopi	3	-	-
	Merkez	2	-	-
Bitlis	Hizan	1	-	-
	Merkez	2	-	-
Siirt	Merkez	5	-	-
Bingöl	Merkez	5	-	-
Van	Merkez	4	-	-
	Erciş	3	-	-
İstanbul	Beşiktaş	1	-	-
	K.çekmece	1	-	-
Adana	İmamoğlu	1	-	-
	Ceyhan	1	-	-
Malatya	Merkez	2	-	-
Gaziantep	Şehitkamil	1	-	-
Muş	Varto	-	-	-
Batman	Merkez	4	-	-
	Kozluk	1	-	-
Konya	Merkez	-	1	-
Kayseri	Merkez	-	1	-
Toplam Öğrenci Sayısı		341	131	176

3.1.7.3.3. Ergani’nin Sosyal Fonksiyonları

Ergani ilçesinde sosyal fonksiyonların gelişimi sadece Ergani için değil aynı zamanda idari merkezi olduğu köyler için son derece önemlidir. Özellikle sosyal fonksiyon içerisinde değerlendirilen sağlık fonksiyonu ön plana çıkmaktadır. Karaboran’ın deyimi ile “Sosyal fonksiyon bir yerleşmeye niteliğini veren unsurlardandır. Sosyal tesisler yalnızca yerleşme merkezindeki nüfusa hizmet için değil, köylere ve yakın çevreye de hizmet götürmek

mecburiyetindedir. Çünkü şehir, doktorları, eczaneleri, dispanserleri ve hastaneleri ile bütün çevresinde belli bir bölgenin sıhhi merkezidir” (Karaboran, 1989; 90).

Tablo 16: Diyarbakır’da Sağlık Ocaklarında Çalışan Personel Durumu (2007)

İlçe Adı	Sağlık Personeli		
	Doktor	Ebe	Hemşire
Bismil	25	12	7
Çermik	14	14	12
Çınar	18	19	12
Çüngüş	6	10	6
Dicle	7	17	16
Eğil	8	17	6
Ergani	22	32	29
Hani	9	9	11
Hazro	5	8	7
Kocaköy	7	5	1
Kulp	8	5	7
Lice	6	4	6
Silvan	26	18	30

Ergani sağlık fonksiyonu açısından idari merkez olduğu köylerin aynı zamanda sağlık fonksiyonu açısından da merkezidir. Ergani Sağlık Grup Başkanlığı, devlet hastanesi, üçü Ergani şehrinde, 4’ü köylerde olmak üzere 7 sağlık ocağı ve 11 sağlık evi ile Ergani’ye sağlık hizmeti vermektedir. Toplam 22 doktor, 32 ebe ve 29 hemşire Erganideki sağlık ocaklarında çalışmaktadır. Sağlık açısından da Diyarbakır’ın Silvan ilçesi ile aşağı yukarı aynı seviyelerde yer alır. Silvan’da 26 doktor, 18 ebe ve 30 hemşire ile kıyaslanacak bir düzeydedir. Diğer ilçeler arasında sağlık açısından önemli bir ilçe merkezi konumundadır. Ülkemizin her yerleşim biriminde olduğu gibi Ergani’de de sağlık hizmetleri en azından teknik olarak yetersiz kalmaktadır (Tablo 16).

Saray Mahallesi Çiftapınar Caddesinin kuzeyinde kurulmuş olan devlet hastanesi, 32 uzman doktor (genel cerrah, çocuk, 2 kadın doğum, göz, dâhiliye, üroloji ve KBB) 13 pratisyen Hekim, 6 diş hekimi, 27 ebe, 38 hemşire, 10 sağlık memuru, 7 laboratuvar teknisyeni, 7 anestezi teknisyeni, 12 röntgen teknisyeni, 3 teknisyen yardımcısı, 10 memur, 6 şoför, 12 hizmetli, 1 müdür yrd. ve 5 müdür olmak üzere toplam 230 personel ile hizmet vermektedir (Tablo 17). Ergani Devlet Hastanesi’nde biri Hızır Acil Servisine ait olmak üzere 2 ambulans bulunmaktadır. Hizmet verilen hastane binası 1957 yılında 10 yatak kapasiteli sağlık merkezi olarak hizmete girmiş olup bu yatak kapasitesi 1967 yılında 25’e, 1987 yılında ise 50’ye çıkartılmıştır. Hastane binası ek binalardan oluştuğundan hizmetin verimli yürütülmesi açısından yetersizdir. Acil girişi uygunsuz, röntgen çekim yeri acile uzak, bodrum kullanılmayacak durumdadır. Bütün bu nedenlerden dolayı hastanenin çevre ilçelere de hizmet verdiği göz önüne alınarak yeni 150 yatak kapasiteli hastane binasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Hastanenin laboratuvar, ameliyathane, acil servis ve diyaliz ünitelerine yeni cihazlar takviye edilerek, üniteler de revizyondan geçirildi. Özellikle laboratuvar bölümünde büyük sıkıntılar yaşayan hastanede, bir yıl öncesine kadar hasta tahlil sonuçları 24 saatte verilirken, alınan yeni ve Avrupa standartlarına uygun cihazlar sayesinde sonuçlar bir saatte verilmeye başlandı. Bu yeni uygulama Ergani'nin Diyarbakır'ın etki sahasına bağlılığını da azaltmıştır. Doktor açığının bulunmadığı hastanede günde ortalama 1800, yıllık ise 400 bin kişiye sağlık hizmeti verildiği bildirilmiştir. Hastanenin Ergani'nin yanı sıra Diyarbakır'ın Çermik, Çüngüş, Dicle, Eğil ilçeleri ile Elazığ'ın Maden ve Alacakaya ilçelerinden gelen çok sayıda hastaya da sağlık hizmeti verdiği belirtildi. Ergani'de sağlık fonksiyonun bu derece gelişmesinde Sağlık Meslek Lisesi'nin büyük payı vardır. Şehir kimliği kazanan bir yapısı olan Ergani'de okuyan sağlık öğrencileri yine burada göreve başlayarak personel sıkıntısı çekilmemesine neden olmaktadır. Ergani sağlık fonksiyonu açısından Diyarbakır'ın etki sahasında yer alır.

Tablo 17: Ergani İlçesinde Bulunan Sağlık Personeli (2008)

Sağlık Kurumu	Doktor	Hemşire	Ebe	Lab.tek.	Sağlık Memuru	Diğer
Ergani Devlet Hastanesi	45	38	27	25	10	55
Sağlık Grup Başkanlığı				1	1	1
Verem Savaş Dispanseri	2	3		2	2	1
Şölen Sağlık ocağı	2	3	2		1	1
Kesentaş sağlık Ocağı	2	2	5		1	1
Selman Sağlık Ocağı	3	4	5		1	1
Bereketli Sağlık Ocağı	3	6	5		1	1
I Nolu sağlık Ocağı	5	8	3	1	2	3
II Nolu Sağlık Ocağı	4	3	3	3	2	4
Mustafa Topalan sağlık Ocağı	4	5	2	1	2	2
Toplam	64	71	52	33	23	70

Kaynak: Ergani Sağlık Grup Başkanlığı (2008)

Ergani'de sağlık fonksiyonu çevresindeki yerleşmeler açısından en önemli fonksiyondur. Dicle, Eğil, Çermik, Çüngüş, Maden ve Alacakaya gibi yerleşmeler hem bağlı oldukları büyük merkezlere uzak olması hem de sahip oldukları sağlık fonksiyonlarının yetersizliği nedeniyle Ergani'yi bir merkez ve avantajlı bir konuma dahil etmiştir.

Bu yerleşmelerden daha büyük olması ve sahip olduğu ulaşım avantajları sağlık fonksiyonu açısından önemli bir merkez özelliği kazandırmıştır. Sağlık meslek lisesi gibi eğitim hizmetleri yanında sağlık personeli sıkıntısı yaşamaması, son dönemdeki devlet hastanesinin revize çalışmaları bu fonksiyonu sürekli geliştirmiştir.



Harita 19: Ergani İlçesi'nde Sağlık Ocakları ve Etki Alanları Haritası (2009)

3.1.7.3.4. Ergani Şehrinin İktisadi Fonksiyonları

“Herhangi bir yerleşmenin şehir olup olmama kriterlerinden birisi de iktisadi fonksiyonlardır. İktisadi fonksiyonların oranları iktisaden faal nüfustan ne kadar istihdam edildiği bilgileri şehrin hem bugününe hem de geleceğine ışık tutabilir. Buna göre nüfusun %50’sinden fazlası tarım dışı sektörlerde çalışıyor ise o yerleşim birimi kent kabul edilmektedir” (Doğanay, 1997; 424). Bir yerin kır ya da kent kabul edilmesi tarım dışı sektörlerin varlığına bağlıdır.

Diyarbakır’ın bazı ilçeleri ile Ergani ilçesi karşılaştırıldığı zaman Bismil ilçesinde tarım sektörü ile uğraşan nüfusun %24,5 ile en çok değeri gösterdiği görülür. Bismil ilçesinde verimli tarım alanlarında pamuk ve keten gibi özel tarım ürünlerinin üretilmesi ve buna dayalı sanayinin kurulmasından kaynaklanmaktadır. Silvan, Bismil ve Ergani ilçe merkezi olarak Diyarbakır’ın en kalabalık nüfusunu barındıran merkezlerdir. Bu durum idari fonksiyonun bir sonucudur. Ergani’de 2000 yılı itibariyle 79 köy ve bir belde merkezi vardır. Bismil’de bu oran 98 köy ve 2 belde merkezi, Silvan’da 73 köy ve 2 belde merkezi şeklindedir. Kırsal nüfusun ihtiyacına yönelik şehir özelliği kazanan bu yerleşmeler yoğun nüfus barındırırlar. Sanayi sektörünün en yoğun olduğu ilçe Ergani’dir. %21,7 oranıyla sanayi ön plandadır.

Ergani’de tarım fonksiyonunun payının %6,9 gibi az bir değer göstermesi, yerleşmenin gerçek bir şehir kimliği kazandığını göstermektedir. Ergani’de sanayi faktörünün payının yüksek olması buradaki çimento fabrikası, un fabrikası, süt fabrikası, Et-Entegre tesisi gibi sanayi kuruluşlarının payı yüksektir. Ergani’de hizmet faktörü %71,4 ile ilk sırada, sanayi %21,7 ile ikinci sırada yer alması hizmet ve sanayi sektörünün birlikte gelişme eğilimini göstermekte ve şehirleşme kendini belirgin olarak hissettirmektedir. Çermik ilçesinde ise tarım %11,8 ve sanayi %18,8 gibi birbirine yakın değerler göstermektedir. Bu yerleşmede hizmet fonksiyonu %69,4’tür. Çermik ilçesinde kaplıcalardan dolayı sağlık turizminin gelişmesi sanayi faktörünün yüksek bir değer göstermesine neden olmuştur. Çermik ilçesinde hizmet sektörüne kayış belirginleşmiş ve yerleşmede tarımsal karakterlerinden sıyrılmaya çalışıldığı tarım+hizmet veya sanayi+hizmet faktörüne doğru bir yöneliş vardır. Dicle ilçesinde ise tarım sektörü %7,4, sanayi %8,2, hizmet % 84,4 gibi bir değer göstermektedir. Dicle ilçesi bazen köye bazen de şehre yakın özellikler göstermektedir.

Tarımın kendini hala hissettirdiği bir ilçede yaşasalar bile kırsal yaşam özelliğini koruyan bir yerleşmedir. İlçede toplum faaliyetlerinde çalışan nüfusun varlığı hizmet sektörünün artmasına neden olmuştur (Tablo 18).

Tablo 18: Diyarbakır'ın Bazı ilçelerinde İktisaden Faal Nüfusun Sektörel Bölünüşü (2000)

İlçeler	Toplam	Faal	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmet	%
Ergani	47333	5612	390	6,9	1215	21,7	4007	71,4
Bismil	61182	5202	1274	24,5	986	19	2942	56,5
Silvan	64136	5478	752	13,7	787	14,4	3939	71,9
Çermik	15843	2082	246	11,8	391	18,8	1445	69,4
Dicle	9861	1728	128	7,4	142	8,2	1458	84,4

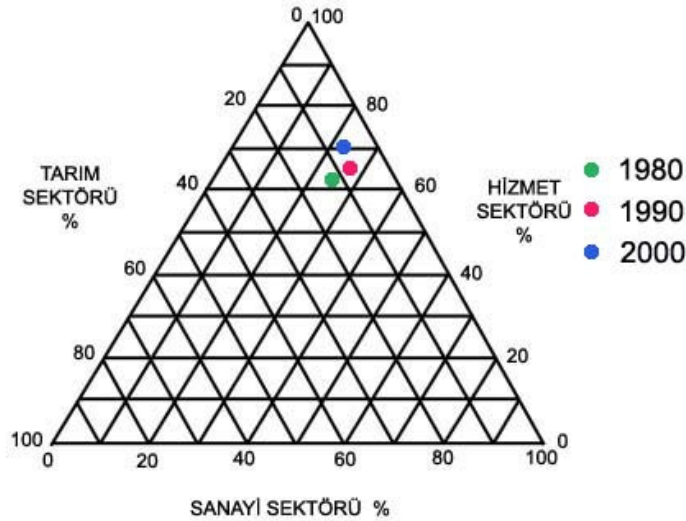
Kaynak: DİE Nüfusun Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, Diyarbakır 2000

Tablo ve Şekil 19'da da anlaşılabacağı üzere Ergani de bir hizmet şehridir. Sanayi ve tarım ikinci ve üçüncü sektörlerdir. İktisaden faal nüfusun yaklaşık %21,7'lik bir bölümü sanayide istihdam edilmektedir. Bu oran oldukça makul bir düzeydir.

Tablo 19: Ergani'de Yıllara Göre İktisaden Faal Nüfus

Sektör Adı	1980		1990		2000	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Ziraat	395	11,4	442	9,3	390	6,9
Çıkarım	113	3,2	33	0,7	15	0,2
İmalat	280	8	614	12,8	621	11
Elek.Gaz.Su	13	0,4	128	2,7	51	1
İnşaat-Bayındırlık	540	15,5	582	12,2	579	10,4
Ticaret	506	14,5	726	15,2	884	15,8
Ulaştırma	211	6	325	6,8	349	6,2
Mali Kurum ve sigorta	85	2,5	94	1,9	158	2,8
Toplum Hizmetleri	1337	38,4	1832	38,8	2565	45,7
Toplam	3480	100	4776	100	5612	100

Kaynak: 1980, 1990, 2000 DİE nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri

**Şekil 19:** Ergani Şehri'nde İktisaden Faal Nüfusun Sektörel Bölünüşü (2000)

Ergani ekonomisinde çimento, un, mezbaha gibi fabrikaların varlığı sanayi fonksiyonunun artmasına yol açmıştır. Mercimek fabrikasının üretime geçmemesi, süt fabrikası ve yem fabrikalarının kapanması, işgücüne katılan nüfusun daha çok tarım ve hizmet sektöründe istihdam edilmesine neden olmuştur. Özellikle sanayi sektöründe daralma meydana gelmiştir. Hizmet sektörünün bu kadar ağırlıklı olması kentsel yapıda sağlıklı bir gelişme değildir. Bu tabloya göre Ergani uzun vadede büyüyüp orta büyüklükteki şehirler sınıfına dahil olacaktır. Şayet iktisaden faal nüfusun sektörel bölünüşünde sanayinin payı artmasa Ergani’de hızlı bir büyüme gerçekleşeceği ihtimalini azaltacaktır.

Ergani’de nüfusun iktisaden faal olma durumuna göre 1980 yılında en fazla gelişmiş sektörler sırasıyla hizmet, inşaat ve ticarettir. En az gelişen sektörler ise sırasıyla elektrik ve çıkarım sektörleridir. Geniş anlamda çalışan nüfusun %11’i tarım, %27’si sanayi ve %62’si hizmet sektöründe çalışmaktadır. 1990 yılında Ergani’de tarımda çalışan nüfus oranı %10’nun altındadır. Ticaretle uğraşan nüfus %15,2 ve toplum hizmetlerinde çalışan nüfus %39,9 oranındadır. Sanayi sektörü %26’dır. 1990 yılında en fazla gelişen sektörler sırasıyla hizmet, ticaret ve imalat sektörleridir. 10 yıllık süreç içinde hizmet sektörü hep birinci sektör iken ticaret ve imalat sektöründe artış gözlenirken inşaat sektöründe azalış kaydedilmiştir. 2000 yılında ise tarım % 6,9’a, sanayi %21,7’ye gerilerken hizmet sektörü %71,4’e çıkmıştır.

3.1.7.3.4.1. Sanayi Fonksiyonu

Şehirlerin en belirgin özelliklerinden biri de sanayi fonksiyonudur. Sanayi sektöründeki gelişmeler ticareti hareketlendirirken ticaret sektöründe meydana gelen bu hareketlilik endüstriyel üretimi de artırır. Dolayısıyla sanayi ve ticaret birbirini tamamlayarak yerleşmelerin ekonomik anlamda gelişmesini sağlarken sosyal ve kültürel yönden de şehir kimliği kazanmasına neden olur.

Ergani’de tarihi dönemlerden itibaren küçük ev tipi sanayi gelişimi gözlemlenirken 1960 yılından sonra esnaf ve sanatkarlar kooperatifinin öncülüğünde küçük sanayi sitesinin kurulmasıyla modern bir sanayi gelişimi izlenmiştir. Fakat Ergani’de gerçek anlamda sanayileşme 1972 yılında un fabrikasının kurulması, 1984 yılında Karakaya Barajının çimento ihtiyacını karşılamak üzere çimento fabrikasının kurulması, 1992 yılında yem fabrikasının kurulması, 1970 ve 1990 yılları arasında bir sanayileşme hamlesi gerçekleşmiştir. Ayrıca Ergani’ de bu tesislerden başka 1999 yılında kurulan mercimek fabrikası faaliyete geçmemiş ve süt fabrikası kısa bir süre üretime geçmiş sonra fabrika kapanmıştır. Yine sanayi adına 2005 yılında kurulan et entegre tesisi Ergani’nin sanayileşmesinde önemli bir adımdır.

1980 yılında iktisaden faal nüfusun %27'si sanayi ektöründe çalışırken, 1990 yılında %26'sı, 2000 yılında bu oran %21,7 ye gerilemiştir. Bunda kapanan süt fabrikasının ve özelleştirmelerden dolayı sanayide çalışan nüfusun azalmasının payı vardır. Her üç yılda da sanayi sektörü hizmet sektöründen sonra gelen ikinci sektör olma özelliğini korumuştur.

Şehirde hem atelye tipi hem de modern sanayi tesisleri görülmektedir. Nitekim Ergani'nin tarımsal potansiyeli yüksek bir ovanın merkezinde ve Diyarbakır–Elazığ karayolu üzerinde yer alması şehirde gerek tarım araçlarının gerekse de kara yolu taşıtlarının tamirine yönelik çok sayıda atelyenin açılmasına neden olmuştur. Şehirde 261 tane küçük el sanatlarına yönelik, 229 tane de briket, şapka, akü imalatı gibi küçük imalata yönelik atelyeler vardır. Atelye tipi sanayinin hâkim olduğu küçük sanayi sitesi 1968 yılında esnaf ve sanatkârlar kooperatifinin öncülüğünde kurulmuş olup Diyarbakır Caddesi üzerinde yer almaktadır (Harita 17).

Sanayi fonksiyonu alanlarına baktığımızda sanayi tesislerinin Elazığ ve Diyarbakır caddelerinin girişinde toplandığı dikkati çeker. Çimento fabrikası Elazığ Caddesi üzerinde Şirinevler Mahallesinde, un, yem ve mercimek fabrikaları Diyarbakır Caddesi üzerinde İsmetpaşa Mahallesinde yer almıştır. Yine et entegre tesisi Ergani Ovasında Yayvantepe Köyü sınırları içerisinde besi ahırlarının olduğu alanda kurulmuştur.

3.1.7.3.4.2. Tarım Fonksiyonu

Alüviyal bir ova tabanı üzerinde kurulmuş olan Ergani ve Bereketli ovaları son derece verimli tarım arazilerini karşılık gelmektedir. Sulama yetersizliği nedeniyle tarımsal üretimde istenen verim sağlanamamaktadır. Ergani Ovası tamamen kuru tarım arazilerine ayrılırken Bereketli Ovası üzerinde Dicle ve Devegeçidi barajlarından kanallarla ovaya su verilmektedir. Bunun yanında şehirleşmenin bir sonucu olarak ticaret ve sanayi sektöründe kaydedilen gelişmelere tarım sektörü de uymakta problemler yaşamaktadır. Kurulan süt ve yem fabrikası gibi tesislerin kapanması ham madde ihtiyacının tarımsal üretimden elde edildiği de düşünülürse bu yargı desteklenmektedir. 1980 yılında iktisaden faal nüfusun %11'i, 1990 yılında %9'u ve 2000 yılında %6,9'u tarım sektöründe çalışmaktadır. 10 yıllık periyotlarla tarım sektöründe çalışan nüfus gittikçe azalmaktadır. Ergani gibi gelişmesi tarıma bağlı olan ilçelerde tarım sektörünün kan kaybetmesi üzerinde düşünülmesi gereken son derece ciddi bir olaydır. Tarım sektörü hizmet ve sanayi sektöründen sonra 3. sırada yer almaktadır.

Ergani'de tarımsal ürünlerin üretimine baktığımızda 2007 yılında ilk sırayı hububat üretimi almıştır. 2. sırada bakliyat ve endüstri bitkileri onu sebze, meyve ve yem bitkileri üretimi izlemiştir. Toplam üretimde en büyük pay kuru tarım alanlarının geniş yer kaplaması

nedeniyle %68,2'lik bir oranla hububat üretimine aiten, en küçük pay %2,3'lük bir payla yem bitkilerine aittir. Meyvecilik ve üzüm üretimi toplam %17'yi bulurken bakliyat ve endüstri bitkileri %5'lik bir oranla sıralanmaktadır.

Ekonomisinde hayvancılığın fazla önem arz etmediği Ergani'de her çeşit hayvancılık faaliyetine rastlanmaktadır. Şehirde hayvan varlığına baktığımız zaman en fazla büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Onu küçükbaş hayvancılık ve arıcılık izlemektedir. Ergani'de büyükbaş hayvancılığın ön planda olmasının nedeni son yıllarda Avrupa birliği tarafından desteklenen besi ahırcılığı ve süt sığırcılığı projelerinin yaygınlaşması nedeniyledir. Merkezde 500 başlık besi ahırları kurulmuştur. Bunun yanında verilen teşvik kredilerle 7 tane modern besi ahır kurulmuştur. Ayrıca hayvan ırkının ıslahı için 1986 yılından beri suni tohumlama çalışmaları yapılmaktadır.

Tarımsal üretimde elde edilen buğday Adnan Menderes Mahallesi'nde yer alan buğday pazarında Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep ve Mersin illerine pazarlanırken mercimek ve nohut da bu illerdeki fabrikalara gönderilmektedir. Meyvelerden kavun, karpuz ve üzüm Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Mardin ve Urfa gibi geniş alanlarda pazar imkânı bulmuştur. Hayvan ürünlerinde ise özellikle peynir Aziziye Mahallesi'nde kurulan peynir pazarından toplanıp tüccarlar aracılığıyla Sivas, Erzurum gibi illere toptan pazarlanırken Diyarbakır, Elazığ gibi merkezlere de yoğurtla beraber perakende olarak satılmaktadır.

3.1.7.3.4.3. Ulaşım Fonksiyonu

Bilindiği gibi bir bölgenin ekonomik hayatı kesin olarak ulaşım ağı ile çevreye bağlanmasına ve açılmasına göre önem kazanır. Ulaşım fonksiyon sahası ekonomik yapının tamamı içerisinde fevkalade öneme sahiptir (Karaboran, 1989; 94). Ergani ulaşım fonksiyonu açısından son derece önemli bir noktada yer almaktadır. Tarihi devirler içerisinde gelişimini, idari statüsünü, sanayi ve ticaretin gelişmesini ulaşım fonksiyonuna borçludur. Ulaşım fonksiyonu Ergani'de tarihi devirler içerisinde Kral yolu güzergâhında yer almasıyla başlamış bu konumda Ergani kale şehri kurulmuştur. Dolayısıyla şehrin kuruluş ve gelişmesinde ulaşım fonksiyonu önemli rol oynamıştır. İşte bu fonksiyon şehrin ticari ve ekonomik hayatı üzerinde günümüze kadar etkisini sürdürebilmiştir.

Ergani'nin de içinde yer aldığı Diyarbakır daha ilk kuruluşundan beri bulunduğu konum itibarıyla önemli yol güzergâhları üzerindedir. Bir taraftan Anadolu'yu, güneydoğu kültür ve ticareti ile buluştururken, bir taraftan da Van Gölü kuzeyinden gelerek Bitlis üzerinden bağlanan yol ile Hazar Denizi'nin kuzey ve güneyinden gelen yollarla Kars-Çıldır üzerinden bütünleşmiştir. Asur döneminde iki geçitle yol imkânı sağlayan güneydoğu ve güneyden gelen

yolların kavşak noktasıdır. Tur Abidin, Dicle, Birkilin Çayı, Ergani ve Maden güzergâhı sürekli kullanılmıştır (Çantay, 2004; 26).

Ergani-Maden bakır işletmesinin varlığına bağlı olarak 1876 yılında Diyarbakır–Elazığ kara yolunun yapılmasıyla bir yol boyu şehri olarak kurulmuş ve yol boyunca gerek sanayi tesisleri gerekse de ticari tesisleriyle bugünkü görünümünü kazanmıştır. Kara yolunun yapılmasıyla kale şehri olarak kurulan Ergani 1876’dan itibaren bugünkü yerleşim yerine nakledilmiş ve gittikçe de gelişen ve büyüyen bir şehir olarak yer almıştır.

Şehirde ilk yol çalışması Tanzimat Döneminde Ergani bakırını işlemek amacıyla yapılan çalışmalara paralel olarak 1876 yılında Ergani şosesinin yapılmasıyla başlamış ve II. Abdülhamit döneminde hizmete açılmıştır. 1974 yılında şehrin merkezinden geçen Diyarbakır–Elazığ şosesi yapılmıştır. Sahip olduğu konum itibarıyla sürekli yenilenen yol çalışmalarına Karakaya Barajı yapımı sırasında ağır makinelerin taşınması için dayanıklı yollar yapılmıştır. Günümüzde Diyarbakır–Elazığ karayolunun, Dicle–Çermik kavşağında yer alan şehrin ulaşım imkanları oldukça elverişlidir. Diyarbakır, Elazığ, Çermik, Çüngüş ve Dicle yol bağlantısının Ergani üzerinden gerçekleşmesi karayolu ulaşımında şehri önemli bir kavşak durumuna getirmiştir.

Ergani’de ulaşım fonksiyonu şehirlerarası ve şehir merkeziyle kırsal yerleşmeler arasında ayrıca şehir içi ulaşımı şeklinde incelemek mümkündür. Ergani’den, saydığımız merkezlere doğru sürekli bir ulaşım akışı vardır. Ayrıca Diyarbakır’dan gelerek Elazığ istikameti üzerinden giden büyük otobüs firmalarının vasıtasıyla, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere de bağlantı sağlanmaktadır.

Ergani bir ilçe merkezi olduğu için yönetim bölgesi içerisindeki yerleşmelerin idari, sosyo-kültürel ve ekonomik merkezi durumundadır. Bundan dolayı idari bölgesi içerisindeki birçok köy ile her gün bağlantı sağlanabilmektedir. Buna karşılık Ergani küçük ve tek merkezli bir şehir olduğundan şehir içi ulaşımı büyük ölçüde yaya olarak gerçekleştirilmekte olup şehrin yatay büyümesine paralel olarak son dönemde uzak semtlerine otobüs ve minibüs seferleri yapılmaya başlanmıştır. Toki konutlarının Dicle yolu üzerinde Adnan Menderes Mahallesinin uzak köşesinde kurulması 560 konut ve 3000 nüfus barındırmasından dolayı buraya 15 dakikada bir minibüs seferleri düzenlenmektedir. Ayrıca şehir içi ulaşımında etkin olarak görev yapan ticari taksiler vardır.

Ergani’de demiryolu ulaşımı da önemlidir. 1935 yılında ulaşım açılan Kurtalan–Haydarpaşa demiryolu şehrin 5 km güneyinden geçerken günümüzde istasyon şehir merkezi ile

birleşmiş durumdadır. İstasyon ve şehir merkezi arasında tren saatlerine denk getirilen düzenli belediye otobüs seferleri yapılmaktadır.

Ulaşım faaliyetleri içerisinde ele alabileceğimiz haberleşme hizmetleri de Ergani’de oldukça önemlidir. 1985 yılında bin hatlık bir otomatik santral devreye girmiştir. Ayrıca son dönemlerde iletişim alanlarda yaşanan hızlı gelişmeler Ergani’de kendini göstermiştir. Cep telefonu bayileri ile cep telefonu abone sayısı hızla artmaktadır. Öyleki birçok kişi mevcut ev telefonlarını iptal ettirip cep telefonu ile haberleşmeyi sağlamaktadır. Bunun yanında şehirde bütün televizyon yayınları ve radyo yayınları gibi programlar kolaylıkla dinleyici kitlelere ulaşmaktadır.

Ergani’de ulaşım ile ilgili tesisler; benzin istasyonları, dinlenme tesisleri, otobüs firmaları, otogar ve otomotiv ile ilgili küçük sanayi tesisleridir. Şehirde toplam 10 benzin istasyonu, 3 dinlenme tesisi, otogar, 4 otobüs firması, yük taşımacılığı yapan 12 nakliye şirketi, 2 kargo taşımacılığı, 2 taksi yazıhanesi, 13 oto lastikçi, 13 oto parçası, 6 oto yağlama, 41 oto tamircisi ve 17 iletişim ve haberleşme tesisi mevcuttur.

Ergani’de ulaşım hizmetlerinde istihdam edilen iş gücü sayısı 1980 yılında 211 kişi olup faal nüfusun %6’sını oluştururken, 1990 yılı itibari ile ulaşım hizmetlerinde çalışan iş gücü sayısı 325 kişi olup faal nüfusun %7’sine karşılık gelmektedir. Bu oran 2000 yılında 344 kişiye ulaşmıştır. Cep telefonu sektörünün yaygınlaşması sonucu ulaşım alanında daha çok kişinin istihdam edildiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak Ergani ilçesinin kuruluş ve gelişmesinde ulaşım faktörü oldukça önemlidir. Tarihi dönemlerden itibaren gelişmesi ve şehirleşme hareketleri ulaşım fonksiyonuna paralel olarak gelişmektedir. Ulaşım faktörü diğer faktörlerin itici ve özendirici gücü konumundadır. Özellikle Elazığ-Diyarbakır karayolu üzerinde kurulmuş olma avantajına bağlı olarak sanayi ve ticaret sektörünün gelişmesi ve sanayileşme hareketlerinde büyük rol oynar. Yine Diyarbakır’ın diğer ilçelerle Dicle, Çermik, Çüngüş ile olan bağlantısının Ergani üzerinden sağlanması ilçeye ulaşım açısından merkezi yer özelliği kazandırmıştır.

3.1.7.3.4.4. Ticaret Fonksiyonu

“Ticaret fonksiyonunun ortaya çıkmasında ihtiyaçların yoğunlaştığı ticari fonksiyonun tespit edilmesi ve merkezdeki ticarethanelerin çevredeki yerleşim merkezlerine etkisi, o yerleşmenin merkezi yer olarak önemini ortaya koymaktadır” (Çağlayan, 1996, 106).

Ergani'nin geçmiş dönemlerde tarihi yollar üzerinde yer alması, Han adıyla bilinen yerleşmesinin olması, Dicle Nehri kolları üzerinde sıralanan birçok höyük yerleşmesi bu dönemde Ergani'nin bir ticaret yolu üzerinde yer aldığı en canlı göstergesidir. Bu özelliklerden dolayı Osmanlı ve Selçuklular döneminde çevresindeki en büyük yerleşme merkezlerinden biri olması, aynı zamanda ticari bir merkez olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

Ergani idari ve ticari bir merkez olma özelliğini çok eski dönemlerden bu yana devam ettirmiştir. Geçmişteki tabii yolların, 1876'dan beri de Elazığ-Diyarbakır karayolunun üzerinde yer alması, 1935'ten itibaren de karayolunu destekleyen Kurtalan-Haydarpaşa demiryolunun istasyon merkezlerinden biri olması şehrin ticaret fonksiyonunu sürekli canlı tutmuştur.

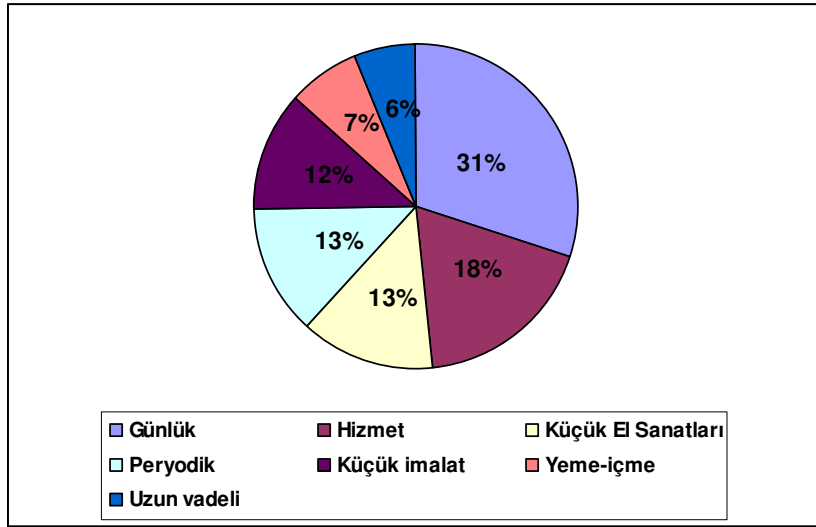
Şehrin ticari canlılığı zaman zaman ismine de yansımıştır. 1874 yılında Elazığ-Diyarbakır şosesinin yapılmasından dolayı Makam Dağı üzerinde kurulan yerleşmenin yer değiştirmesine ve bu yol üzerinde birkaç dükkânın yapılması Ergani'nin uzun süre çevre yerleşmeler ve kırsal kesim tarafından "Dikkana" dükkân ismi ile anılmasına yol açmıştır.

Ergani'de ticaretin gelişmesini sağlayan avantajlar verimli tarım arazilerinin olması ve tarıma dayalı ticaretin oldukça gelişmesidir. Kurulan peynir pazarı, buğday pazarı, hayvan pazarı tarım ürünlerinin Erganideki ticaret içindeki önemini ortaya koymuştur. Un fabrikası, çimento fabrikası ve et-entegre tesisi gibi sanayi kuruluşları Ergani ve Türkiye ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Ticaretin gelişmesinde sanayi, tarım ve ulaşım faktörü etkilidir. Ergani'de eğitim faktörü de ticaretin gelişmesi üzerinde etkilidir. Ergani Meslek Yüksek Okulu, Anadolu Öğretmen Lisesi ve Sermet Yalçın Anadolu Lisesi yanında Endüstri Meslek Lisesi ve Sağlık Meslek Liseleri gibi liseler Ergani dışından da öğrenci aldığı için Ergani ticaretinin gelişmesini direkt etkilemiştir.

Bütün bunlara bağlı olarak ticaret sektörü oldukça gelişmiş olan Ergani'de 1980 yılında çeşitli iş kollarına dağılmış yaklaşık 800 tane ticarethane, 5 banka şubesi (Emlak Bank, Ziraat Bankası, İş Bankası, Halkbank ve Türk Ticaret Bankası) vardı. 2000 yılında ise şehirde 4 banka şubesi (Ziraat, Halk, Yapı kredi ve İş bankaları), 1935 ticarethane bulunmaktadır. Bu ticarethanelerin %30'u günlük ticaret, %13'ü periyodik, %10'u hizmet tesisi, %7,3'ü yeme-içme tesisi, %6'sı uzun vadeli ihtiyaçlara, %13'ü küçük el sanatlarına, %12'si küçük imalata yöneliktir (Tablo 20, Şekil 20).

Tablo 20: Ergani’de Ticarethanelerin Türlerine Göre Dağılımı (2008)

Türü	Sayısı	%
Günlük	582	30,1
Hizmet	351	18,1
Küçük El Sanatları	261	13,5
Peryodik	254	13,1
Küçük imalat	229	11,8
Yeme-içme	141	7,3
Uzun vadeli	117	6
Toplam	1935	100

**Şekil 20:** Ergani Şhrinde Ticarethanelerin Türlerine Göre Dağılımı (2008)

Ergani’de 2008 yılı itibariyle günlük ihtiyaçlara yönelik satış yapan iş yeri sayısı 584 olup bunlar daha çok bakkal, fırın, toptancı ve kasaptan oluşmaktadır. Periyodik ihtiyaçlara yönelik iş yeri sayısı ise 244’tür. Bunlar daha çok hazır giyim, tuhafiyeye, ayakkabıcı ve manifaturacıdan meydana gelirken, uzun vadeli ihtiyaçlara yönelik işyeri sayısı ise 94’tür. Bu grup ise daha çok kuyumcu, mobilyacı beyaz eşya satan işyerlerinden oluşmaktadır. Yeme-içme tesislerinin sayısı 142 tane olup bunlar daha çok lokanta ve pastane tarzı işyerleridir (Tablo 21, Harita 20).

Şehirde kırıathane sayısının 214 gibi yüksek bir değerde yer alması birinci derecede işsizliğin göstergesi gibi görünse de daha çok kırsal kesimin biraraya gelme noktalarını oluşturmuştur. Ergani’de her köye ait bir kahve, şehir merkezinde yer alır. Köylüler gününbirlik olarak Ergani’ye geldikleri için kendi köylüleri tarafından işletilen kahvehaneler toplanma, biraraya gelme ve ihtiyaçların giderildiği bir merkez noktasıdır. Çoğu zaman muhtarın kahvehanelerde yer alması kahvehanelere idari bir özellik kazandırmaktadır.

Küçük el sanatlarına yönelik işyeri sayısı 261 tane olup büyük bir bölümü terzi, marangoz, oto tamircisi ve kaynakçı gibi işyerlerinden oluşur. Sayıları 229'u bulan küçük imalata yönelik işyerleri ise daha çok inşaat malzemeleri satan işyerleri, zahireci ve demir doğramadan meydana gelir. Ticari hizmetler açısından Ergani genellikle ilçe sınırları içerisindeki tüm yerleşmelere hitap etmektedirler. Bunun yanında Diyarbakır'ın Dicle, Çermik, Hani ve Çüngüş ilçelerine, Elazığ'ın Maden ve Alacakaya, Şanlıurfa'nın Siverek ve Viranşehir ilçelerine özellikle de tarımsal ve hayvansal ürünlerin ticaretini yapmaktadır. Peynir üretiminin Sivas ve Erzurum illerine ciddi oranlarda satışı yapılmaktadır. Sanayi ürünlerinin ticaret sahası daha çok genişlemekte Diyarbakır ve ilçelerinin yanı sıra Elazığ, Bingöl, Şanlıurfa, Mardin ve Gaziantep illerine kadar uzanmaktadır. Yine özellikle çimento ticareti yurtdışında Irak'a kadar satılmaktadır. Ergani ilçesi idari ve eğitim hizmetlerinde olduğu gibi ticari açıdan da Diyarbakır'a bağlıdır. Çünkü gerek günlük tüketim malları (genellikle gıda), gerekse de periyodik ihtiyaçlar ve uzun vadeli ihtiyaçlardan (mobilya, beyaz eşya), inşaat malzemeleri tüketimine yönelik eşyaların büyük çoğunluğu Diyarbakır'dan sağlanmaktadır. Ayrıca bazı ürünler İstanbul, Bursa, Ankara gibi büyük şehirlerden özellikle de sera ürünleri ile turuncğiller Adana ve Tarsus'tan getirilip pazarlanmaktadır.

Ergani'de iş ve ticarethanelerin daha çok merkezdeki mahallelerde yani Aziziye, Namık Kemal ve Fevzi Çakmak mahallelerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu ticarethaneler genellikle Ziya Gökalp, Milli Egemenlik, Kurtuluş, Elazığ, Diyarbakır caddeleri ve kısmen de Dicle, Çermik ve İstasyon caddeleri üzerinde karşılıklı olarak bir hat boyunca sıralanmıştır. Özellikle Ziya Gökalp, Kurtuluş ve Milli Egemenlik Caddesi şehrin adeta merkezi iş sahasını oluşturmuştur (Harita 20).

İş ve ticarethanelerin dağılışındaki göze çarpan özelliklerden birisi de belli gruplardaki ticarethanelerin aynı alanlarda sıralanmasıdır. Ergani'nin günlük, periyodik ihtiyaçlar ve yeme içme gibi tesisleri merkezi iş sahası olarak da nitelendirdiğimiz Milli Egemenlik ve Kurtuluş caddelerinde yoğunlaşırken küçük el sanatları ve imalata yönelik tesisler genellikle Diyarbakır Caddesinde kısmen de Elazığ Caddesi üzerinde yer almıştır. Buna karşılık uzun vadeli ihtiyaçlar ve hizmete yönelik ticarethaneler hemen hemen bütün caddelerde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca irili ufaklı sanayi tesislerinin depo ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla özellikle Elazığ Caddesi üzerinde oldukça fazla depoya rastlanmıştır. Bunda daha önce de belirtildiği gibi Ergani bir nevi çevreden gelen gerek tarımsal gerekse de sanayiye yönelik ürünlerin depolandığı ve pazarlandığı bir merkez durumundadır. Bunun en güzel örneği çevre ilçelerden ve dışardan getirilen buğdayın Adnan Menderes Mahallesinde bulunan buğday pazarında depolanıp ihtiyaç duyulduğunda Gaziantep ve Kayserideki un ve makarna fabrikalarına satılmasıdır.

Harita 20: Ergani Şehri'nde Merkezi İş ve Ticaret Alanları Haritası (2009)

Tablo 21: Ergani Şehrinde Küçük İşletmelerin Sayısı (2008)

Günlük	S	Periyodik	S	Uzun vadeli	S	Yeme-içme	S	Hizmet	S	El sanatları	S	Küçük imalat	S
Bakkal	436	Züccaciye	14	Beyaz	11	Lokanta	64	Kuaför	43	Terzi	67	Zahireci	29
Fırın	31	Konfeksiy	50	Mobilya	4	Büfe	7	Kırtasiye	13	Döşemeci	1	Şeker İma.	6
Kasap	28	Tuhafiye	50	Kuyumcu	19	Kuruyemiş	4	Dişçi	2	Kaynakçı	36	İnşaat M.S.	37
Market	29	Manifatur	33	Kasetçi	2	Birahane	1	Kıraathane	214	Marangoz	45	Gübre Bayii	9
Manav	25	Spor	2	Saatçi	6	Sinema	2	Spor Salonu	1	Nalbur	7	Şapka	2
Şarküteri	6	Ayakkabı	50	Sihhi	12	Kafeterya	2	Pet.	9	Tornacı	3	Akü İmalat.	1
Top.	29	Temizlik	1	Oto	16	Lahmacun	1	Otel	3	Boyacı	1	Av	2
		Eczane	14	Güneş	2	Restaurant	1	K.temizleme	1	Camcı	5	Zirai ilaç	2
		Fotoğrafçı	3	D.Tük.Mal.	5	Tekel Bayi	46	Kargo	2	Kalaycı	3	Yem Tic.	5
		Çiçekçi	2	Oto Galerisi	17	Atari s.	10	Matbaa	3	Tenekeci	4	Biriket	10
		Tüpgaz	8			Lokal	4	Müteahhit	12	Demirci	4	Yün Satıcısı	2
		Od.kömür	2					Seyahat	1	Elektrikçi	2	Değirmen	23
		Spor	2					Nakliyat	12	Duvar Ustası	1	Oto Parçacı.	13
		Elektrik	13					Tak.Yazıhan	2	Ayakkabı T.	4	Demir	27
								Piyango	2	Oto Tamirci	41	Komisyonc	16
								Cep Tlf.	28	Bilgisayar T.	1	Sebze	9
								Soğuk Hava	1	TV.tamirci	3	Tütün	2
								Taşeron	6	Zirai Alet T.	4	Canlı	19
								Kantarıcı	1	Oto Lastik T	13	Tuzcu	2
								Eskici	2	Elektrikli A.	10	Oto Yağ.tic.	6
								Meşrubat B.	2	Bisiklet T.	6	Semerci	1
								Güze.	1			Krom Tic.	1
								Turistik	1			Tahta satıcı.	5
								Hamam	1				
								Celepçi	3				
								Hırdavatçı	5				
								Oto.	1				
								Zirai İlaç D.	2				
Toplam	584		244		94		142		347		261		229

Kaynak: Ergani Esnaf ve Sanatkarlar Odası ve Arazi Gözlemleri (2008)

3.1.7.4. Ergani Şehri'nin Etki Sahası

Herhangi bir yerleşim biriminin merkezi yer olma durumu çevresi ile çok yakından alakalıdır. Yerleşim birimine yakın olan diğer yerleşim birimlerinin çok farklı ihtiyaçlara cevap vermesi, buna bağlı olarak fonksiyonlarının gelişmiş olması gereklidir. Yani bir yerin merkezi yer olabilmesi için kendi nüfusunun çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılamasından başka, belli bir sahaya ve çevreye de hizmet vermesi ve bu sahanın çok çeşitli ihtiyaçlarını da karşılanması gerekmektedir (Karaboran, 1989; 94-95). Herhangi bir yerleşmenin merkeziliğini, ulaşım, yakınında büyük bir merkezin bulunup bulunmaması, kendi nüfusu ve bu nüfusun alım gücü vb. faktörler arttırmakta veya azaltmaktadır (Karakaş, 1996; 221).

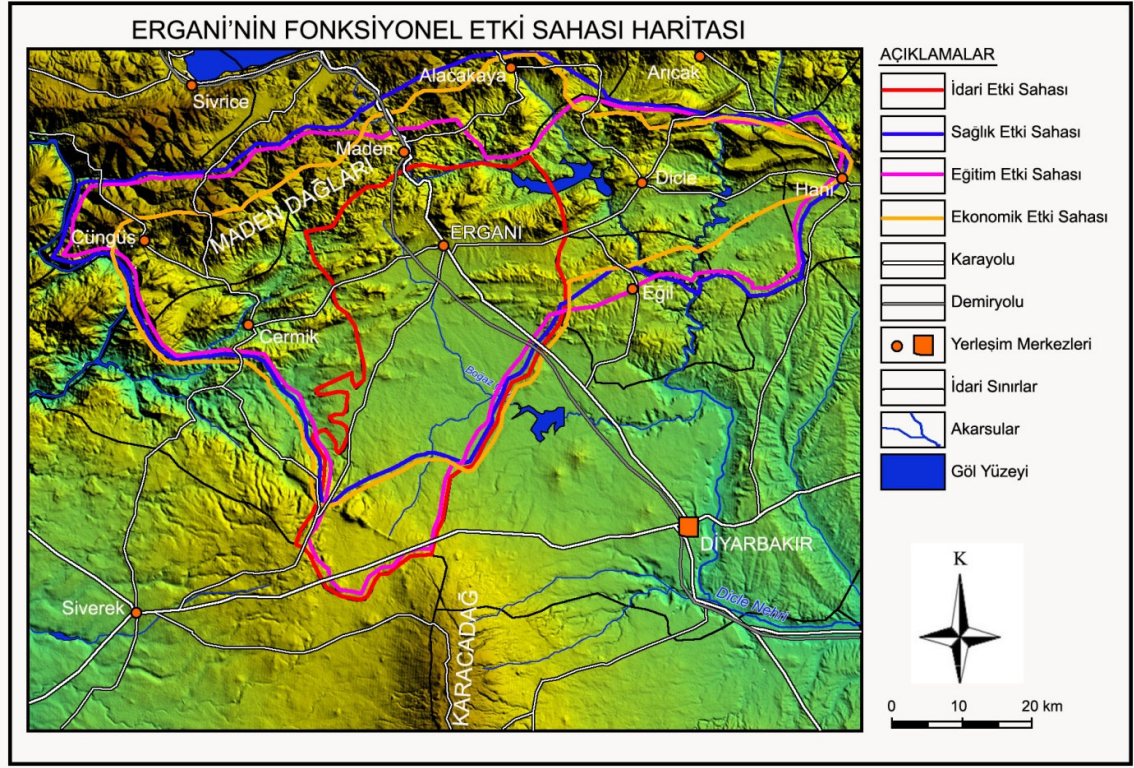
Ergani ilçesinin merkezi yer özelliği özellikle kendi idari sınırları dışında etki sahası oldukça geniştir. Bu özellikten dolayı bugün güncel olan Ergani'nin il olması yönünde yapılan girişimleri etki sahası desteklemektedir. İl olması yönünde verilen tasarlarda Elazığ'ın Maden ve Alacakaya ilçeleri, Diyarbakır'ın Çermik, Çüngüş, Dicle ve Eğil ilçelerinin Ergani'ye bağlanması düşünülmektedir. Bu kararlar her ne kadar siyasi yönden düşünülse de merkezi yer özelliği göz önüne alındığında aslında doğru bir karar olacaktır. Çünkü Dicle, Çermik, Çüngüş, Eğil ilçesinin doğusu, Maden ilçesinin güneydoğusu ve Alacakaya ilçesi gerek sağlık gerekse de eğitim ve ticari açıdan Ergani ilçesini merkez kabul etmektedirler. Yapılan anket çalışmaları,

devlet hastanesi hasta kabul profili Ergani'nin iş ve ticaret sahalarında yapılan mülakatlarla bu ilçelerin söz konusu fonksiyonlarını Ergani ilçesi tarafından karşılamaktadır (Harita 21).

Ergani ilçe merkezi idari olarak kendisine bağlı 82 köyün idari merkezi konumundadır. İdari fonksiyon açısından çevresindeki 82 köye de hizmet vermektedir. Bu tarz idari bölünüşün kararını devlet verdiğinden, bu sayının değişmesi ancak genel idarece alınacak kararlarla bağlıdır. Fakat Ergani'nin fonksiyonel etki sahası incelendiğinde, idari açıdan bazı eksikliklerin olduğu ve diğer fonksiyonları itibari ile Siverek ve Diyarbakır Merkez ilçeye bağlı olması gereken birimlerin ilçe sınırları içinde yer almaktadır. Alitaşı köyünün Siverek ilçesine, Demirli köyünün de Diyarbakır merkez ilçeye bağlanması daha doğru olur. Alitaşı Köyü bütün sağlık, ticaret eğitim gibi hizmetlerini Siverek ilçesi ile yapmaktadır. Sadece idari işler için Ergani'ye gelmektedir. Alitaşı, Siverek ilçesine 20 km, Ergani'ye 40 km uzaklıkta yer alır, coğrafi olarak da Siverek Platosunun bir uzantısı konumundadır. Yine Demirli köyü, Diyarbakır Merkez ilçe ile bütün fonksiyonel ihtiyaçlarını karşılamakta; Ergani'ye sadece idari işler için gitmektedirler.

Ergani'nin ticari etki sahası, idari etki sahasına göre daha geniştir. Şöyle ki idari açıdan 82 köyün merkezi olan şehir, ticari açıdan Dicle, Çermik, Çüngüş, Eğil, Siverek, Maden ve Alacakaya ilçelerine kadar uzanmaktadır. Bazı ürünlerin pazarlanması konusunda bu etki sahası daha da genişlemektedir. Çevresindeki en büyük yerleşme olan Ergani, hayvan, buğday, peynir pazarları ile birçok yerleşmenin ticari merkezi konumundadır.

Ergani kırsalında üretilen peynirler, peynir pazarından tüccarlar aracılığı ile alınıp Sivas ve Erzurumdaki fabrikalara satılarak orada tulum peyniri olarak piyasalara sürülmektedir. Yine Çermik, Eğil ve Dicle ilçelerinde üretilen peynirlerde Ergani peynir pazarından satışa sunulmaktadır. Aynı şekilde Ergani ve çevresindeki üretilen buğdaylar Aziziye Mahallesinde kurulan buğday pazarı ile hem çiftçinin tohumluk ihtiyacını karşılamakta hem de Gaziantep ve Mersin'deki makarna fabrikalarına pazarlanmaktadır. Yine Adnan Menderes Mahallesinde kurulan hayvan pazarı hem çevredeki ilçelerin hayvanlarını getirip sattıkları hem de hayvan ihtiyaçlarını karşıladıkları çok yönlü bir pazardır. Bu pazara ayrıca Diyarbakır, Elazığ, Malatya illerinden de gelip hayvan alınmaktadır. Ergani ilçesinin en geniş etki sahasını ticaret fonksiyonu oluşturmaktadır. Çimento fabrikası ürettiği çimentoyu yurt dışında Irak'a, yurt içinde de Elazığ, Diyarbakır, Malatya, Bingöl, Mardin ve Şanlıurfa illerine pazarlanarak en geniş ticari sahayı oluşturmaktadır.



Harita 21: Ergani'nin Fonksiyonel Etki Sahası Haritası (2009)

Ergani Şehri'nin sağlık ve eğitim fonksiyonlarının etki sahası yine idari sahası dışında yer almaktadır. Özellikle devlet hastanesi çevresindeki diğer yerleşmelerin merkezi yeri konumundadır. Gerek devlet hastanesi gerekse de son dönemlerde açılan özel dal hastaneleri sayesinde çevresine göre gelişkin bir sağlık fonksiyonuna sahiptir.

Ergani'nin her bakımdan etki sahasına dahil yerleşme Dicle ilçesidir. Dicle'ye bağlı, Ergani yol güzergâhında bulunan Kuru, Çavlı, Doğan, Bahçe, Kurudere köyleri tüm ihtiyaçlarını ulaşımdaki kolaylık nedeniyle Ergani'den temin etmekte ilköğretim mezunu çocuklarını da Ergani Lisesinde okutmaktadırlar. Dicle ilçesi eğitim açısından her yıl çok sayıda öğrenci Ergani ilçesinde bulunan özel eğitim kurumlarına (dershanelere) gitmektedirler. Dicle Kaymakamlığı her yıl 20 başarılı öğrenciyi Ergani'de dershanelere gönderilmektedir.

Sağlık açısından Dicle Devlet Hastanesi ve ona bağlı sağlık ocakları, zorunlu sevk dahilinde hastaları bir üst basamak olan Ergani Devlet hastanesine göndermektedir. Ergani'de Verem Savaş Dispanserinin varlığı dolayısıyla Dicle ilçesindeki hastalarının tedavi ve takipleri Ergani'de yapılmaktadır.

Ergani’de Pazartesi ve Cuma günleri kurulan hayvan pazarında Dicle’den canlı hayvan alım ve satımı için gidilmektedir. Hububat ihtiyacının büyük bir bölümü Ergani’deki buğday pazarından karşılanmaktadır. Ergani’nin yakacak odun ihtiyacının % 50-60’ı Dicle orman sahasından karşılanmaktadır.

Dicle’de çalışan motorlu araçlar yakıt ihtiyaçlarını Ergani’deki petrol istasyonlarından temin etmektedir. Araçların tamir ve bakım işleri Ergani’de yapılmaktadır. Dicle’deki tüm motorlu araçlar Ergani’deki Şoförler ve Otomobilciler Derneğine kayıtlı bulunmaktadır. Araçların trafik ve sigorta işlemleri yine Ergani’de yapılmaktadır. Dicle’de inşaat ve yapı işlerinde kullanılan Çimento Ergani’deki Limak Çimento Fabrikasından temin edilmektedir.

Dicle ilçesi kadar olmasada Eğil ilçesinin Ergani sınırında yer alan köyleri bütün ihtiyaçlarını Ergani’den karşılamaktadır. Gürünlü, Balım, Sarmaşık, Sağlam, Kalecik, Ilgın gibi köyler mesafe olarak Ergani ilçesine dahayakın olduğu için gerek sağlık hizmetleri gerekse de ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için Ergani ilçesinin etki sahasında yer almaktadır. Yine Ergani’de yer alan Eğil ilçesinden göç etmiş ve iş ve ticaret hayatına katılan Eğil nüfusu vardır.

Çermik ilçesinde Dicle ilçesi kadar bağımlılık olmaması kurulduğu coğrafi konum olarak Siverek ve Ergani gibi iki büyük ilçeye yakınlıktan kaynaklanmaktadır. Fakat yine de sağlık ve eğitim açısından birinci dereceden tercih edilen merkez kültürden dolayı Ergani ilçesi olmuştur. Özellikle Karakaya Baraj Gölü yapımı sırasında büyük iş makinelerinin geçmesine imkan tanınan sağlam karayolu bağlantısının çok önemli bir rolü vardır. Ergani Acil servis personelinin aldığı bilgilere göre devlet hastanelerine bağlı ambulanslar burada yapılan kazalarda birinci derecede görevli olarak katılmaktadırlar. Diyarbakırdan önce Ergani’de tedavi ve yardım görülmektedir. Çermik ilçesine bağlı Hendek köyü sakinler, kendi istekleri ile Ergani ilçesine bağlanması yanında Kayagediği, Bintaş, Alakoç, Gözerek, Artuk, Keklik, Toplu, Baykal ve Kırmatepe gibi köylerde sağlık ve ticaret fonksiyonu dahilinde Ergani’nin etki sahasında yer almaktadır. 1960’lı yıllardan itibaren kan davaları gibi nedenlerle Ergani ilçesinde yerleşme coğrafyası açısından yeni kurulan mezra ve mahalle yerleşmelerin birçoğu daha öncede anlatıldığı gibi Çermikten göç eden nüfus tarafından kurulmuştur. Ergani’de pazarların varlığı, Çimento fabrikası ve diğer sanayi kuruluşlarının varlığı Çermik ilçesini etki sahasına almasının bir diğer nedenidir. Diyarbakır ili ile olan yol bağlantısı Ergani üzerinden sağlanmaktadır.

Çüngüş ilçesinin de Diyarbakır ili ile yol bağlantısı Ergani üzerinden sağlanması yanı sıra Devlet hastanesinin varlığına bağlı olarak özellikle Karakaya Baraj Gölü yapımı sırasında başlayan ve günümüzde de devam eden ticari ve sağlık fonksiyonu açısından birinci derecede

Ergani ilçesine bir bağımlık söz konusudur. Çüngüş ilçesi Coğrafi mesafe açısından Diyarbakır şehrine uzaklığı daha çok ticari açıdan Maden ilçesine bağlı Hazar bucağı üzerinden Elazığ ili ile olmaktadır.

Sonuç olarak Ergani ilçesi etki sahasını iki bölümde inceleyebiliriz.

Ergani’de Çimento fabrikasının varlığı etki sahasını oldukça genişletmiştir. Yurt dışında Irak ve Suriye’ye kadar ulaşan yurt içinde ise büyükşehirlere İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, Sivas ve Erzurum’a kadar ulaşan bir ticaret etki sahası vardır. Çimento fabrikası, Er-Et Entegre tesisi, Un fabrikalarının varlığı bu etki sahasının sınırlarını genişletmiştir. Ergani’nin özellikle ulaşım fonksiyonu açısından sahip olduğu bu avantaj her yönüyle Ergani’nin çevresindeki merkezlerden daha hızlı gelişmesine neden olmaktadır.

İkincisi ve belkide Ergani’nin şehir kimliği kazanmasındaki en büyük etki Ergani çevresinde kurulan yerleşme merkezlerinden hem daha uygun coğrafi şartlar taşıyan bir konumda kurulmuş bunun sonucundada daha çok nüfus barındırmaktadır. Sürekli bu yerleşmelerde bir şehir kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Haftalık ve sürekli pazarların varlığı, Devlet hastanesi, sağlık Meslek Lisesi, Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi ve Sermet Yalçın Anadolu Lisesi gibi merkezi sınavla öğrenci alan kurumların varlığı Ergani ilçesini yakın çevresinde de belirgin bir etki sahasının varlığına dikkat çekmiştir. Dicle, Eğil, Çermik, Çüngüş, Hani, Viranşehir, Siverek gibi ilçeler yanı sıra, Elazığ, Van, Bitlis, Bingöl, Batman, Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa gibi çevre şehirlerinde Ergani ile hem eğitim hem de ticari bağlantıları etki sahasının yalnız ilçe sınırlarına değil il merkezlerine kadar uzandığını göstermektedir.

3.2. Ergani İlçesi'nin Nüfus Coğrafyası

3.2.1. Nüfusun Tarihi Gelişimi

Ergani nüfusu ile ilgili güvenlik derecesi yüksek ilk bilgilere ancak Cumhuriyet döneminde ulaşılır. Örneğin, 1871 Diyarbakır salnamesine göre yaklaşık 9606 kişi olan nüfus 5 yıl sonraki salnamede 1609 kişi olarak tespit edilmiştir. Yani sağlık derecesi oldukça düşük olan, asıl amacı nüfusu tespit etmek olmayan bu tarz kütüklerin sağlıklı olması son derece doğaldır.

Cumhuriyet döneminden başlayarak düzenli nüfus sayımları ile Ergani'nin nüfus yapısı hakkında analizler daha net yapılabilir. Tablo 24 ve Şekil 22 de görüleceği üzere, 1935-2007 arasında yapılan bütün sayımlarda, Ergani ilçesinin nüfusu genelde artış yönünde bir eğilim göstermiştir. Dönemler arasındaki nüfus farkları ise ancak nüfus artışındaki yavaşlama veya hızlanmanın etkisi ile oluşmaktadır. Fakat nüfus artışının yavaş ve hızlı olduğu iki farklı evrede Ergani ilçesinin nüfusu incelenebilir. Buna göre,

a-1927-1945 arasında ve nüfusun durağan olduğu birinci evre

b-1945-2007 arasında nüfusun hızlı arttığı dinamik ikinci evre

3.2.1.1. 1927–1945 Arasında ve Nüfusun Durağan Olduğu Birinci Evre

Birinci evre yaklaşık 18 yıllık bir süreyi kapsayan ve nüfusun daha çok doğal gelişme yolu ile büyüdüğü dönem olarak görülebilir. Nüfusta temel demografik süreçlerin içinde daha çok doğumlar ve ölümler arasındaki demografik farkın belirleyici olduğu dönemdir.

Her ne kadar 1927 nüfus sayımına göre Ergani şehir nüfusu 2.995 ve nüfusu tespit edilen köylerin nüfusu 15840 olsa da yine nüfusun yaklaşık 22000 civarında olabileceği öngörülmüştür. 1935 ten itibaren on yıl içinde yapılan üç sayımda da araştırma sahasının nüfusu 23000 civarında tespit edilmiştir. 1935 yılında nüfus 23847 iken, 1940 nüfus sayımında, 23315'e gerilemiştir. 1945 yılında ise Ergani nüfusu, 23457 olmuştur. Yani üç sayım arasında nüfusta çok küçük bir azalış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca nüfusta göçün payının son derece düşük olduğu da söylenebilir.

Birinci evrede nüfusun kır ve şehir payına bakıldığında da dinamik bir dönemin olmadığı görülebilir. 1935 yılında Ergani ilçesi kırsalında, 20594 kişi yaşarken, şehirde 3253 kişi bulunmaktadır. 1940 nüfus sayımında şehirde 4.444 kişi kırsal alanda ise 18.871 kişinin bulunduğu tespit edilmiştir. Yani şehir nüfusu yaklaşık 1200 kişi artmıştır. 1945'te nüfus,

şehirde 4.300 kırsal kesimde ise 19.157 olmuştur. Toplam nüfusta artışın olmaması ise Ergani'ye dışarıdan göç edenlerin olmadığını ve kırsal kesimden yaklaşık 1200 nüfusun Ergani'ye göç ettiği sonucunu vermektedir. 1935–1945 arasındaki dönemde ortalama yıllık nüfus artış hızı ancak ‰ -3 civarında olmuştur. Yani nüfus artış çizgisinin eğilimi negatiftir.

Ergani nüfusunun 1927–1945 arasındaki dönemde gelişimi, Diyarbakır ili ve Türkiye nüfusunun gelişiminden farklılıklar gösterir. 1935–1940 döneminde Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı ‰ 19,59 civarındadır. Diyarbakır'ın Nüfus artış hızı ‰ 36 olurken, Ergani'nin nüfus artış hızı ise ancak ‰ -4,5 olmuştur. Yani Ergani ilçesinde nüfus azalmıştır. Fakat bu azalma kayda değer bir azalma değildir. Bu durum tamamen nüfusun doğal gelişimi ile ilgili olmalıdır. Ergani nüfusu bu dönemde başka bir etkene bağlı olarak şekillenmediğinden kuzeydeki dağlık saha ile kara ve demiryolları arasında yoğunlaşan bir nüfus dağılımına sahiptir. Köylerin pek çoğu bitkisel üretim ve hayvancılık açısından avantajlı olan bu bölgede yaşamlarını sürdürmekteydiler.

Tablo 22: Ergani ilçesinde Dönemlere Göre Nüfusun Gelişimi (1935-2000)

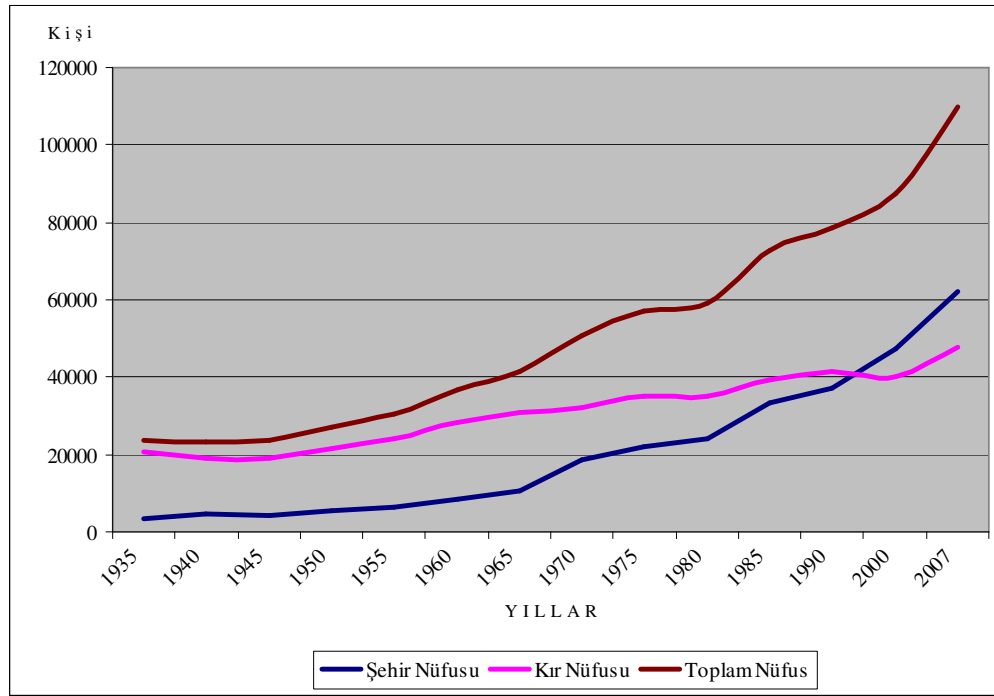
	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam Nüfus
1935	3253	20594	23847
1940	4444	18871	23315
1945	4300	19157	23457
1950	5647	21599	27246
1955	6341	24088	30429
1960	8553	28205	36758
1965	10528	31034	41562
1970	18544	32222	50766
1975	21936	35059	56995
1980	24218	35141	59359
1985	33209	39302	72511
1990	37365	41238	78603
2000	47333	40134	87467
2007	61973	47705	109678

Kaynak: DİE Nüfus Sayımları (1935-2000), TÜİK 2007

Cumhuriyet döneminde kırsal kesimden Ergani'ye olan ilk göçler 1935-1940 arasında gerçekleşmiştir. Bu sayım sonuçlarından çok net anlaşılabilmektedir. Ergani ilçesinin nüfusunda ancak ‰ -2'lik bir değişme vardır. Fakat şehir nüfusunda ise yaklaşık ‰ 36'lık bir artış olmuş, buna mukabil kırsal nüfusta ‰ -17'lik bir azalma kır-şehir nüfus hareketliliğini ortaya koymaktadır. Sahada demiryolu inşaatının sürmesi, Ergani tren istasyonunun yapılmış olması, bağlantı yollarının devam etmesi, ayrıca ulaşım ve buna bağlı olarak hizmet sektöründe yaşanan genişleme, şehre doğru yaşanan göçün en önemli unsurunu teşkil etmektedir (Tablo 22-23).

Sahanın 1940 ile 1945 arasındaki dönemde nüfusta farklı bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Toplam nüfusta beş yılda ancak 100 kişilik bir artış görülmüştür. Yani temel demografik süreçlerin herhangi bir bölümünde farklı bir gelişme görülmemektedir. Şehir nüfusunda sadece 144 kişilik bir azalma vardır. Bununla beraber doğal gelişme ile dahi nüfusun artması beklense de özellikle erkek nüfusun ulaşımına bağlı olarak hareketlilik göstermesi nüfusu olduğundan daha düşük görünmesine neden olabilir.

1927-1945 dönemini, nüfus açısından hakim yapının durağanlık olduğu söylenirse yerinde olur. Genel nüfus yapısında artışın oldukça düşük olduğu kolaylıkla tespit edilebilir. Nüfus artışını gösteren eğri yataya yakın seyrederek (Şekil 21). Buna tek istisnayı demiryolu istasyonu ve yol inşaatına bağlı olarak yaşanan hareketlilik söylenebilir. Ulaşımın Ergani'nin nüfus yapısı üzerinde ne derece etkili olduğu daha belirgin bir şekilde karayolu ağının da oluşumu sırasında da gözlemlenebilir.



Şekil 21: Ergani İlçesinde Dönemlere Göre Nüfusun Gelişimi (1935-2000)

3.2.1.2. 1945–2007 Arasında Nüfusun Hızlı Arttığı Dinamik İkinci Evre

1950 nüfus sayımı Ergani nüfus yapısında değişimin tarihi olarak kabul edilebilir. 1950'den önce kırsal ve kentsel nüfus doğal faktörlerin etkisinde doğal gelişme yolu ile büyüme gösterirken, 1950 yılından sonra beşeri coğrafya faktörlerinde meydana gelen değişimin Ergani'nin nüfus yapısında temel demografik süreçleri de etkileyecektir. Nüfustaki durağanlık günümüze kadar süren hareketli bir dönemin başlangıcı olacaktır.

1945–1950 arasında nüfusun kırsal kesimde 2.442 kişi artarak 21.599 kişi olduğu tespit edilir. Asıl artış ise kent nüfusunda yaşanır. 1927-1945 arasında 18 yılda 2.300 kişi artan şehir nüfusu, 1945-1950 arasında 1347 kişi artarak 5647 sayısına ulaşmıştır. Toplam nüfusta buna bağlı olarak 27.246 kişiye çıkmıştır. Ergani’de nüfus artış hızı ise ‰3’ten ‰31,3’e çıkarak nüfusun çok hızlı arttığını gösterir.

Ergani nüfus yapısında hareketliliğe birçok fonksiyonun beraber etkili olduğunu görüyoruz. Öncelikle karayolu ulaşımı ve buna bağlı yaşanan hareketlilik oldukça belirgindir. Ergani demiryolundan sonra karayolunun da günümüzdeki mevkinde inşa edilmesi, nüfus ve yerleşme yapısını tamamen değiştirir. Makam Dağı eteklerinde kurulmuş hakim ekonomik faaliyetin tarım olduğu kasabada hizmetler sektöründe yaşanan gelişmeler ile hizmet fonksiyonu canlanır. Ergani kabaca kuzey-güney ve doğu-batı yönlü gelişen bir yol boyu yerleşme karakteri kazanmaya başlar. Erganinin yerleşme dokusu değişerek, meskenler Makam Dağı yamaç ve eteklerinden, kara ve demiryolu çevrelerine taşınmaya ilk olarak bu dönemde başlar.

Tablo 23: Araştırma Sahasında Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Nüfus Artış Oranı (1935-2007)

Yıllar	Şehir			Kır			Genel		
	Demografik Fark	Nüfus Artış Oranı (%)	Nüfus Artış Hızı (‰)	Demografik Fark	Nüfus Artış Oranı (%)	Nüfus Artış Hızı (‰)	Demografik Fark	Nüfus Artış Oranı (%)	Nüfus Artış Hızı (‰)
1935-1940	1191	36,6	62,4	-1723	-8,4	-17,5	-532	-2,2	-4,5
1940-1945	-144	-3,2	-6,6	286	1,5	3,0	142	0,6	1,2
1945-1950	1347	31,3	54,5	2442	12,7	24,0	3789	16,2	29,9
1950-1955	694	12,3	23,2	2489	11,5	21,8	3183	11,7	22,1
1955-1960	2212	34,9	59,8	4117	17,1	31,6	6329	20,8	37,8
1960-1965	1975	23,1	41,6	2829	10,0	19,1	4804	13,1	24,6
1965-1970	8016	76,1	113,2	1188	3,8	7,5	9204	22,1	40,0
1970-1975	3392	18,3	33,6	2837	8,8	16,9	6229	12,3	23,1
1975-1980	2282	10,4	19,8	82	0,2	0,5	2364	4,1	8,1
1980-1985	8991	37,1	63,1	4161	11,8	22,4	13152	22,2	40,0
1985-1990	4156	12,5	23,6	1936	4,9	9,6	6092	8,4	16,1
1990-2000	9968	26,7	23,6	-1104	-2,7	-2,7	8864	11,3	10,7
2000-2007	14640	30,9	38,5	7571	18,9	24,7	22211	25,4	32,3

Kaynak: DİE Nüfus Sayımları (1935-2000), TÜİK 2007

İdari fonksiyonda hareketlilik 1950’den sonra fazlaşınca bu da doğal olarak nüfus yapısını etkiler. Erganinin resmi kurumlarının pek çoğu bu dönemde kurulur veya büyütülür. Ayrıca Çermik ve Dicle ilçelerine bağlı bazı köyler Ergani ilçesine dahil edilir. Yine Ergani merkezde ve kırsal kesimde birçok okulun açılma tarihi 1950’den hemen sonrasına rastlar. Bu da nüfus yapısında değişime neden olan bir diğer unsur olarak görülür. Doğal olarak sektörlerde meydana gelen hareketlilik, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için toptan ve perakende ticareti de genişletmiş ve bu görevi yerine getiren nüfus da artmıştır. 1950’ye kadar genel nüfusun artış seyri kırsal nüfusa paralellik gösterirken 1950’den sonra Ergani şehir nüfusuna

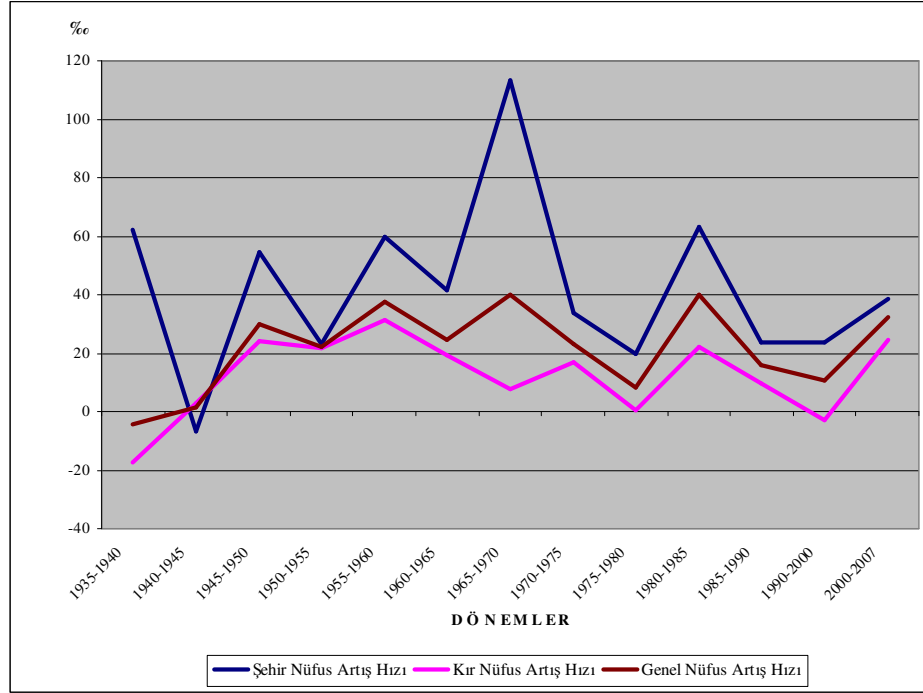
parelel bir seyir göstermeye başlar (Şekil 21).

Bu dönemde Türkiye kentlerinde nüfus artış hızı %21,7 iken Ergani'de nüfus artış hızının %54,5 olduğu görülür ki bu Türkiye ortalamasından 2,5 kat daha fazla olduğu ortaya çıkar. Türkiye genelinde nüfus artış hızı 1945-1950 arasında yaklaşık %30 olurken araştırma sahasında artış hızı da %30 civarındadır (Tablo 25-26). Bu açıdan bakıldığında Ergani ilçesinde hem kırsal hem de kent nüfusu artmış gibi görünse de kırsal nüfusun artış hızı düşme sürecine girmiştir. Diyarbakır il genelinde ise nüfus artış hızı ancak %11,5'tir yani Ergani'nin nüfus artış hızı Diyarbakır il genelinden de oldukça üzerindedir (Şekil 21).

Ergani nüfusunda artış süreci 1950-1955 arasında da devam eder. Ergani ilçesinin toplam nüfusu ilk olarak 1955 yılında 30000 kişinin üzerine çıkar. Kentsel nüfus 6341 kişi olurken kırsal nüfus ise 24088 kişiye çıkar, yani hem kırsal nüfusta hem de kentsel nüfusta artış devam etmektedir. Fakat 1945-1950 arasındaki kadar hızlı olmamıştır. 1950-1955 arasındaki dönemde ilçenin nüfus artış hızı %22 civarında olurken Türkiye ortalaması %28'dir. Diyarbakır genelinde nüfus artış hızı ise %31 civarındadır. Yani bir önceki dönemde çok hızlı artan nüfus bu dönemde yavaşlamıştır. Fakat Ergani ilçe merkezinde hizmet fonksiyonunda genişleme ulaşımın kavşak alanlarından bir olma eğilimi artarak sürmektedir bu hem diğer beşeri özelliklere yansıyacak nüfus artışı da hızlı olmaya devam edecektir.

1955-1960 arasındaki dönem nüfusun yine oldukça hızlı arttığı dönemlerden birisi olmuştur. Araştırma alanında yıllık nüfus artış hızı %38 olurken Türkiye ortalaması ancak %28,5'tir. Diyarbakır genelinde ise %31 olmuştur. Ergani ilçesinde kırsal kesimde nüfus artış hızı %31 ile ortalamalar civarında seyrederken nüfus artış hızı Ergani'de %59,8 gibi çok yüksek bir hıza ulaşmıştır (Tablo 23, Şekil 22). Toplam nüfus 36758 çıkmıştır. Şehir nüfusunun toplam nüfustaki payı 1935'te yaklaşık %14 iken, 1960'a gelindiğinde %25'e çıkmıştır.

1965-1970 döneminden sonra nüfusun en hızlı arttığı dönemdir. Şehir nüfusundaki artış ise oldukça yüksek olmuştur. Oranların yüksek olması ve kırsal ve kent nüfusunun eş zamanlı hızlı büyümesi, akla Ergani'nin çevredeki yerleşim birimlerinden de göç aldığını getirmektedir. Özellikle Çermik ve Çüngüş'ün çevresindeki yerleşim birimlerinden Ergani'ye ilk göçlerin bu dönemde gerçekleştiği saha çalışmalarında anlaşılmıştır. Ayrıca Elazığ'ın Maden ilçe merkezinde bakır madeninde çalışanların bir bölümü de iklim ve topoğrafya açısından daha uygun olan Ergani'ye yerleşmeyi uygun bulmuştur.



Şekil 22: Araştırma Sahasında Dönemlere Göre Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)

Dönem, Ergani şehrinde eğitim ve sağlık fonksiyonlarının gelişmeye başladığı dönemdir. İlçe merkezinde Atatürk İlköğretim Okulu'nun açılması ve Dicle Eğitim Enstitüsü'nün Dicle Öğretmen Okulu'na çevirilmesi bu dönemde olur. Ergani Hükümet Tabipliği de ilk olarak 1955 yılında sağlık merkezine dönüştürülmüştür. Belki bünyesinde istihdam edilen personel fazla olmasa da, okul ve hastane gibi kuruluşlar götördükleri hizmetin büyüklüğü ile orantılı olarak nüfus çekici niteliğe sahiptir. Ergani'de okul ve hastane gibi fonksiyonel kurumların hizmete girmesi doğal olarak nüfus artışına etki etmiştir.

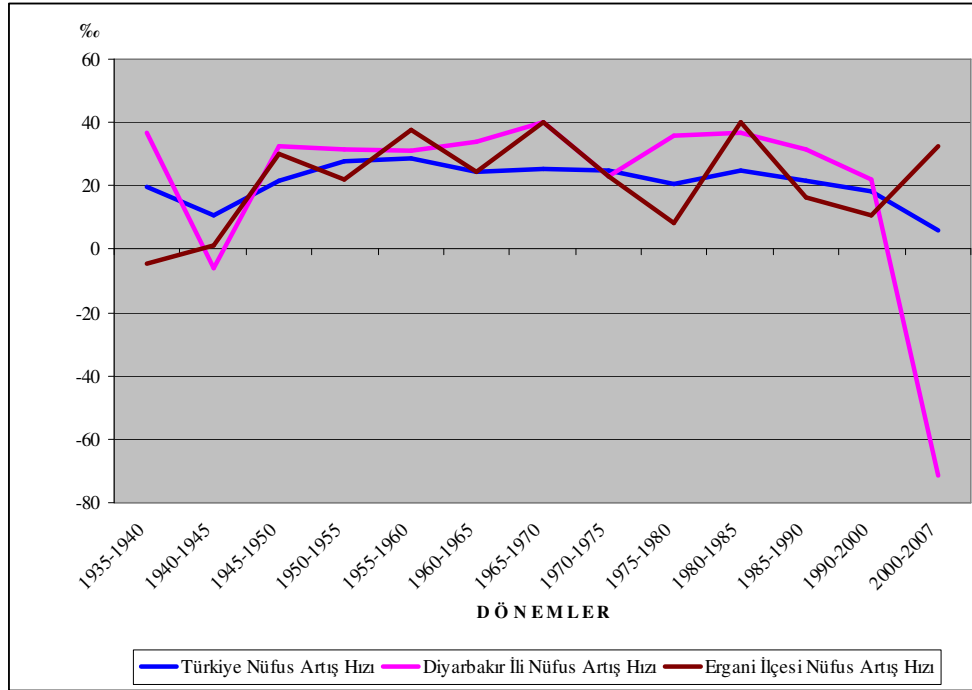
1965 yılı nüfus sayımına göre Ergani'nin toplam nüfusu ilk defa 40.000 rakamının üzerine çıkmış ve 41.562 kişiye ulaşmıştır. Şehir nüfusu ise ilk olarak 10.000 in üzerine çıkmış ve nüfusu 10.528 olmuştur. Erganinin kırsal ve kentsel nüfusu artmaya devam etmiştir. Şehir nüfusunun yıllık nüfus artış hızı %41,6 olmuştur. Oysa oran Türkiye'de ancak %24 civarındadır. Diyarbakır il genelinde ise oran %33,8 olmuştur. 1965-1970 dönemi nüfus yapısındaki en önemli gelişmelerin yaşandığı dönem olarak kendisini göstermiştir. 1970 nüfus sayımına göre Ergani'nin ilçe nüfusu ilk olarak 50000'in üzerine çıkarak 50.766 olmuştur. Kırsal nüfus 1.188 kişi artmış 31.034'ten 32.222 kişiye yükselmiştir. Fakat asıl büyük gelişme kentsel nüfusta yaşanmıştır. Şehir nüfusu 5 yıllık dönemde nerede ise ikiye katlanarak 10.528'den 18.544 kişiye yükselmiştir. Yani nüfustaki artışın kaynağı kırsal değil kentsel nüfustur. Oysa daha önceki sayım dönemlerinde kır ve kent birbirine yakın oranlarda artış

sağlamıştır. 1970 sayısına göre ise artışın yaklaşık %85 payı şehirde gerçekleşmiştir. 1965-1970 arasındaki dönemde yıllık nüfus artış hızı %113,2 olmuştur. Kırsal kesimde ise artış hızı ancak %7,5'tir. Genel nüfus artış hızı ise %40 civarında gerçekleşmiştir. Bu oran Türkiye ortalaması olan %25'in çok üzerinde bir orana karşılık gelmektedir (Tablo 22-23-24, Şekil 21-22-23).

Tablo 24: Türkiye Geneli, Diyarbakır İli ve Ergani İlçesinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)

Yıllar	Türkiye			Diyarbakır			Ergani		
	Dönemler Arası Nüfus Farkı	Artış Hızı %	Artış Oranı %	Dönemler Arası Nüfus Farkı	Artış Hızı %	Artış Oranı %	Dönemler Arası Nüfus Farkı	Artış Hızı %	Artış Oranı %
1935-1940	1662932	19,59	10,29	43179	36,74	20,16	-532	-4,51	-2,23
1940-1945	969224	10,59	5,44	-7372	-5,81	-2,86	142	1,21	0,61
1945-1950	2157014	21,73	11,48	43789	32,29	17,52	3789	29,95	16,15
1950-1955	3117575	27,75	14,88	50165	31,53	17,08	3183	22,10	11,68
1955-1960	3690057	28,53	15,33	57981	31,16	16,86	6329	37,79	20,80
1960-1965	3636601	24,63	13,10	74032	33,82	18,42	4754	24,33	12,93
1965-1970	4213755	25,19	13,42	105292	39,97	22,12	9254	40,25	22,29
1970-1975	4742543	25,01	13,32	70025	22,75	12,05	6229	23,15	12,27
1975-1980	4389238	20,65	10,88	126917	35,61	19,49	2364	8,13	4,15
1980-1985	5927501	24,88	13,25	156355	36,62	20,09	13152	40,03	22,16
1985-1990	5808577	21,71	11,46	160491	31,70	17,17	6092	16,13	8,40
1990-2000	11330892	18,29	20,06	267712	21,87	24,45	8864	10,69	11,28
2000-2007	2782329	5,75	4,10	-536294	-71,45	-39,36	22211	32,33	25,39

Kaynak: DİE Nüfus Sayımları (1935-2000), TÜİK 2007



Şekil 23: Türkiye Geneli, Diyarbakır İli ve Ergani İlçesinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)

Fakat Tablo 23 ve 24’de anlaşılabileceği üzere Diyarbakır il genelinde benzer bir nüfus hareketliliği vardır. Özellikle büyük ilçe merkezlerine doğru nüfusun toplanma eğiliminde olduğu anlaşılabılır. Şekil 24’te Ergani, Bismil ve Silvan gibi büyük ilçelerdeki nüfus eğrisinin hızlı bir yükselişte olduğu anlaşılrken, Kulp ilçesi gibi küçük bir ilçede nüfusun çok daha az arttığı görülebılır.

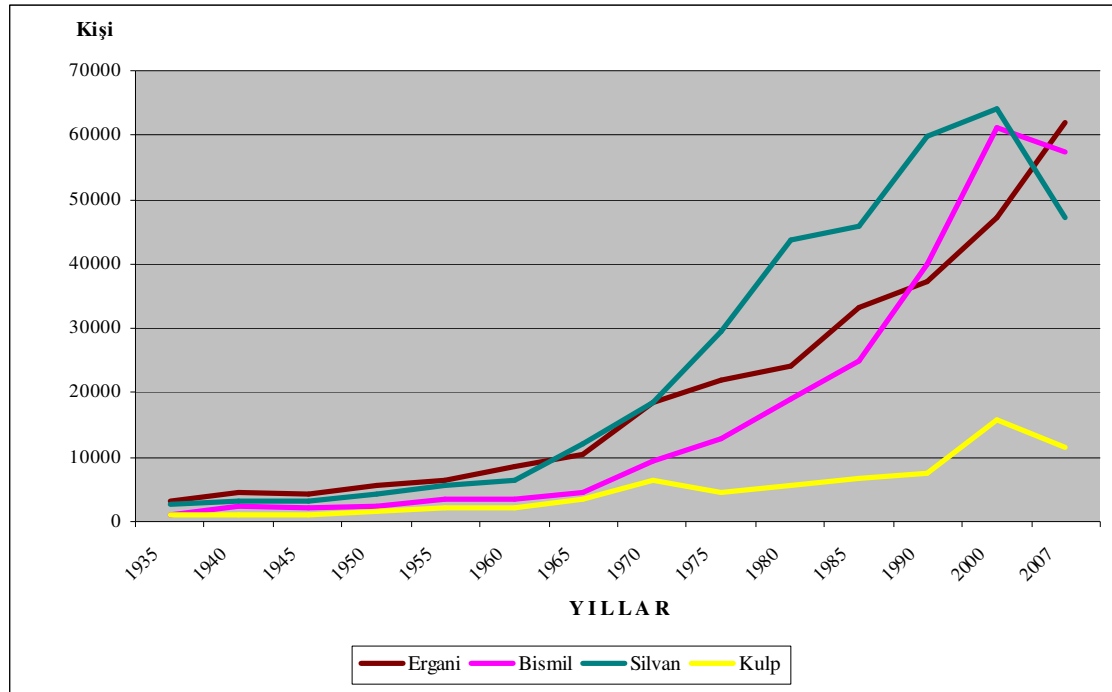
Ergani nüfusundaki bu hızlı artışın gerçekleşmesinde birçok beşeri faktörün etkisi bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

- 1-Ülke genelinde 1950’lerden itibaren başlayan kırdan-kente göç hareketi Diyarbakır ili genelinde 1965’ten sonra daha yoğun yaşanmaya başlamıştır. Çünkü gerek Diyarbakır il merkezinde gerekse Bismil, Silvan gibi ilçe merkezlerinde eş zamanlı benzer hareketler gözlenmektedir. Bu özellikle kentlerin ekonomik imkânlar ve daha rahat yaşam açısından avantajlı görülmesindendir.
- 2-Ergani eğitimde yaşanan gelişmeler ile birlikte eğitim fonksiyonu açısından o dönemde çevresine göre merkezi yer haline gelmiştir. Ergani Lisesi 1966 yılında açılmış ve Çermik, Çüngüş, Maden gibi ilçelerin genelinden öğrenci almaya başlamış ya da aileler çocuklarının okuması için göç etmiştir. Namık Kemal İlkokulu bu dönemde açılan bir başka okuldur.
- 3-Eğitime benzer bir durum da sağlık fonksiyonunda yaşanmıştır. 1957’de sağlık merkezi olarak hizmet veren Ergani Devlet Hastanesi 1967’de 25 yataklı bir hastaneye dönüştürülmüştür. Böylece sağlık hizmetinden faydalanma ihtiyacı da ilçe merkezine göçü artırmıştır. Merkez Sağlık Ocağı, Şölen Köyü Sağlık Ocağı, Bereketli Köyü Sağlık Ocağı, Selman Köyü Sağlık Ocağı, Kesentaş Köyü Sağlık Ocağı, 1965 ile 1975 arasında kurulan sağlık ocakları olmuşlardır.
- 4-Ergani ilçe merkezinin kuzeydoğusunda yeralan Devegeçidi barajı 1965’te inşa edilmiş küçük sulama barajıdır. Fakat bu barajların inşası sırasında ilçe merkezi nüfusunu az da olsa artırmıştır. Devegeçidi Barajı yapımı sırasında baraj istimlak alanından ziyade baraj inşaatı sırasında çalışmak için o dönemlere karşılık gelen tarihlerde Ergani nüfusunda erkek nüfus 7000 artmıştır. Kralkızı Barajı sırasında ise Söğütalan köyü ve Çayköy’ün arazileri sular altında kalmış ve burada yaşayan nüfus Ergani’ye yerleşmiştir. Çayköy’ün nüfusu 1990 yılında 628 kişi iken, 2000 yılında bu oran 285 kişiye düşmüştür. Söğütalan köyünde 1990 yılında 447 kişi yer alırken, 2000 yılında bu değer 141’e düşmüştür.

Yukarıdaki gelişmelerin de etkisi ile araştırma sahasının nüfusunun kuzey kesiminde büyük bir nüfus yoğunluğu meydana gelmiştir (Harita 25). Jeomorfolojik açıdan yerleşmeye uygun olan Ergani Ovası ve çevresi, beşeri faktörlerin etkisi ile güney kesimden daha yoğun bir nüfus yapısına kavuşmuştur. İlçe merkezi ve çevresindeki köylerde nüfus yükselmiştir.

1965-1970 arasındaki döneme benzer durum 1970-1975 arasında da devam etmiştir. 1975 te Ergani ilçesinin nüfusu 57000'e ulaşmış ve ilçe merkezi ise 22000 civarında bir nüfusa sahip olmuştur. Nüfus artışı kırsal ve kentsel alanda devam etmiştir. Fakat artışın frekansları önceki dönem kadar hızlı olmamıştır. Fakat yine de yüksek sayılabilecek bir artış hız ve oranı ile nüfus artışı gerçekleşmiştir. Nüfus artışının ana sebebi de kırdan kente yaşanan ekonomik ve eğitim amaçlı olarak gerçekleşen göçtür.

1970-1975 arasında nüfus yapısında dikkati çeken en önemli boyut kırsal kesimde artışın önceki döneme göre fazla olmasıdır. Önceki dönemde kırsal kesimde yıllık nüfus artış hızı %7,5 iken, 1970-1975 arasında %17'ye yükselmiştir. Yukarıdaki paragrafta da belirtildiği üzere kırsal kesimde kurulan okul ve sağlık ocakları ayrıca Devegeçidi barajı inşaatı başta ilçenin kuzey kesimleri olmak üzere kırsal nüfusun da büyümesine neden olmuştur.

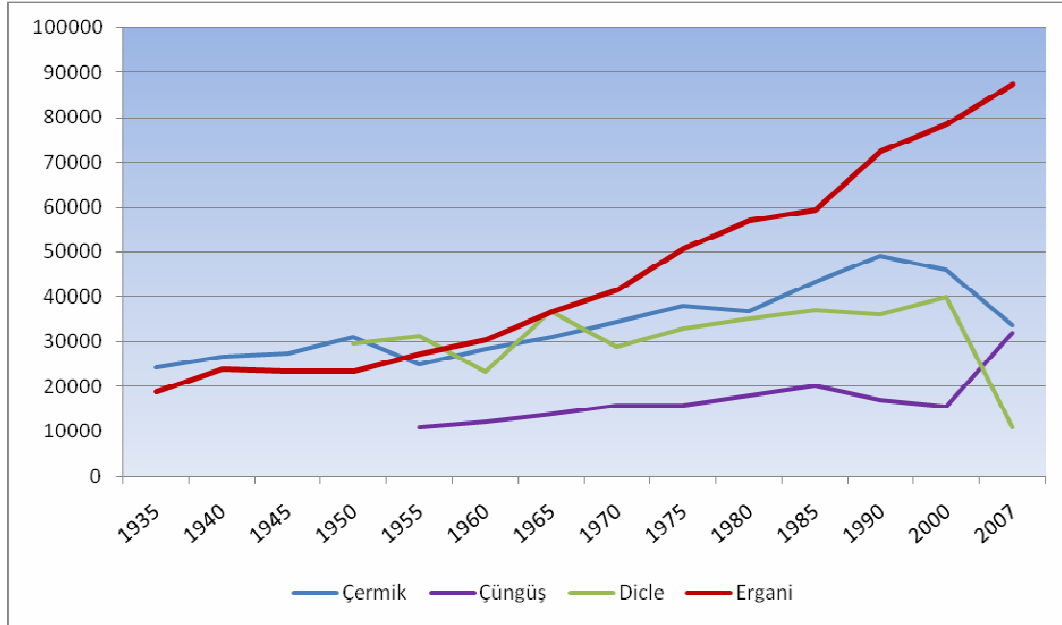


Şekil 24: Diyarbakır İli Seçilmiş İlçelerinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (1935-2007)

1975-1980 arasındaki dönem nüfustaki artışın yavaşladığı veya hızlı çıkıştan sonraki dönem adeta dinlenme dönemidir denebilir. Çünkü temel demografik süreçlerde artış hızının

düştüğü görülmektedir. Ergani nüfusu 59359 kişiye ulaşırken 60000 sınırına yaklaşımı oluyor. İlçe merkezinin nüfusu ise 24218 kişi olmuştur. Yıllık nüfus artış hızı ise ancak %8 civarında olmuştur. Şehirdeki nüfus artış hızı %20 düzeyindedir. Bu oran Türkiye ortalaması ile aynı olmakla birlikte şehirleşme hızının altındadır. Kırsal kesimde de nüfus artışı devam etmekte; fakat artış homojen bir artış değildir. Nüfus dağılışında kuzeye doğru bir saçılma, genişleme olurken güneyde artış daha sınırlı olma özelliğini devam ettirmektedir.

1980-1985 arasındaki dönem nüfus artış hızının çok yüksek olduğu ikinci dönemdir. Araştırma sahasının nüfusu bu dönemde 72511 kişi olmuş ve Ergani şehrinin nüfusu ise 33209 olmuştur. Kırsal kesimde hala 39302 kişi yaşamaktadır. Yani kırsal ve kentsel sahada hızlı bir nüfus artışı yaşanmaktadır. Genel nüfus artış hızı tıpkı 1965-1970 arasındaki dönem gibi %40 olmuştur. Tabi oran %25 olan Türkiye ortalamasını üzerindedir. Fakat 1980-1985 dönemi 1965-1970 döneminden farklı olarak sadece kentsel nüfusun büyümesi ile gerçekleşmemiş kırsal nüfusunda büyümesi ile meydana gelmiştir. Kırsal kesimdeki yıllık nüfus artış hızı %22,5 olmuştur. Şehir nüfusundaki artış hızı ise %63 gibi oldukça yüksek bir seviyedir.



Şekil 25: Ergani İlçesi ve Komşu İlçelerin Nüfus Gelişimi (1935-2007)

Ergani şehrinde nüfus artışında kırdan kente göçün etkisi devam etmektedir. Fakat buna rağmen kırsal kesimde yaşanan nüfus artışının nedeni tam olarak tespit edilememekle birlikte başta Lice, Kulp, Dicle olmak üzere öteki ilçelerde yaşamaya başlayan terör faaliyetleri olduğu düşünülmektedir. Terörden dolayı göç eden aileler, Ergani kırsal kesimini yerleşmek için uygun görmektedirler. Bu durum Şekil 25 te çok net olarak gözlemlenmektedir. 1980'den sonra Ergani

ilçesinin nüfusu artarken çevresindeki ilçelerin nüfus kaybettiği veya Dicle gibi ancak doğal gelişme yolu ile nüfusun arttığı düşüncesi akla gelmektedir. Yani Ergani şehri başta olmak üzere tüm kırsal kesime ve şehre çevre ilçelerden göç olmaktadır. En fazla göç ise Erganiye en yakın ilçe olan Çermikten olduğu düşünülmektedir. Çünkü Çermik 1985 ten başlayarak nüfusu azalmış bununla beraber aynı dönemde Erganinin nüfusu da daha hızlı artmıştır. Şekil 25 özellikle Erganiye komşu ilçelerden olan göçün nüfus seyrine yansımaları açıkça göstermektedir.

Ergani şehrinde nüfus artışında kırdan kente göçün etkisi devam etmektedir. Fakat buna rağmen kırsal kesimde yaşanan nüfus artışının nedeni tam olarak tespit edilememekle birlikte başta Lice, Kulp, Dicle olmak üzere öteki ilçelerde yaşanmaya başlayan terör faaliyetleri olduğu düşünülmektedir. Terörden dolayı göç eden aileler, Ergani kırsal kesimini yerleşmek için uygun görmektedirler.

Şehirde, 1980–1985 döneminde, göçün hızını artıran yeni bir neden olarak sanayi fonksiyonunda meydana gelen hareketlilik görülebilir. Yapımına 1976 yılında başlanan ve 1984 yılında bitirilen ülkemizin önemli çimento fabrikalarından olan Ergani Çimento Fabrikası ilçenin en önemli sanayi tesisidir. Ayrıca yine 1985'te yapılan un fabrikası da nüfusu az da olsa etkilemiştir. Sanayi sektöründeki bu canlanma doğal olarak nüfus yapısını bundan sonraki dönemlerde etkilemiştir.

1985–1990 dönemi ondan önce geçen 10 yıllık dönemden farklı olarak nüfus artışının hız kestiği nüfus yapısında değişim hızının azaldığı bir dönem olarak görülebilir. Temel demografik süreçler arasında önceki on yılda göçün daha etkin olduğu dönemin yerini, nüfus yapısının daha çok doğum ve ölümler arasındaki farktan büyüyen bir nüfus yapısı almıştır. Aslında 1950'lerden başlayarak Ergani nüfusunda görülen iki dönem hızlı nüfus artışı, arkasından daha durağan dönemler, nüfusun fiziki mekan içinde yerleşimi, iktisaden faal nüfusu istihdam edecek sektörlerin talebe cevap verebilmeleri açısından teorik olarak faydalı olarak kabul edilebilir.

1985–1990 döneminde kırsal nüfusun 40.000'in üzerine çıkarak 41.238 olduğu görülür. Ayrıca kırsal nüfus ile şehir nüfusu arasındaki demografik fark küçülmekte ve makas daralmaktadır. 1990 nüfus sayımı kırsal nüfusun kentsel nüfustan daha fazla olduğu son dönemdir. Bu eşik ülkemizde 1980 nüfus sayımından sonra aşılmıştır. Türkiye'de kırsal nüfusun kentsel nüfustan fazla olduğu son sayım 1980 nüfus sayımıdır. Araştırma sahasında ise 1990 yılında kırsal nüfus fazladır. Yani kentleşme hızına görede Türkiye ortalamasının gerisinde görünse de gerçekte durum biraz daha farklıdır. Çünkü terör nedeni ile 1980-1985 arasında

Ergani ilçesi ile diğer ilçeler arasında yaşanmaya başlayan “kırsal kesimden-kırsal kesime göç” aktivitesi kırsal nüfusun artış hızında önemli etkenlerden birisidir.

1990-2000 dönemi uzun bir dönem olmasının yanında çok farklı özellikleri ile göze çarpar. Nüfusun belirli bir büyüklüğe eriştiği dönemde nüfusun yapısında ve bileşiminde de büyük farklılıklar görülür. Kitlemel göçlerin yaşanması nüfusun bir başka farklı niteliğidir. Ayrıca nüfus dağılışında da temel farklılıklara neden olmuştur. Yani nüfus değışkenlerinin tamamında yapısal değışmeler meydana gelmiştir. Bu 2000 yılı nüfus sayımlarına da belirgin bir şekilde yansımıştır.

2000 yılı nüfus sayımına göre toplam nüfus 87.467 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu Ergani ilçesinde büyük sayılabilecek bir nüfus kitlesi barındırdığının göstergesidir. Şehir nüfusu 47.333 kişidir. Kırsal nüfus miktarı 40.134 kişi olarak tespit edilmiştir. Ergani ilçesinde nüfusun %54'lük bölümü şehirde yaşamaktadır. Toplam nüfusta şehirli nüfus payı ilk defa kırsal nüfusun önüne geçmiş ve belirleyici olmuştur. Genel nüfustaki artışın aksine kırsal nüfusta 10 yıl içinde bir gerileme olduğu tespit edilmiştir. 1990 yılında 41.238 olan nüfus miktarı 2000 yılı nüfus sayımında 40.134'e gerilemiştir. Şehirde nüfus artış hızı %23,6 olurken kırsal kesimde aynı oran %2,7 olmuştur. Ergani genelinde nüfus artış hızı ortalama %10,7 civarında gerçekleşmiştir. Oysa aynı dönemde ülke genelinde nüfus yıllık nüfus artış hızı %18,2, Diyarbakır'da ise %21,8 olmuştur. Yani nüfus 10 yıllık süre zarfında önceki dönemler kadar hızlı artmamıştır. Fakat nüfusun niceliğinde büyüme yavaş olmuştur da nitelikteki değışmeler bu dönemdeki nüfusun farklı karakterini yansıtmaktadır. 1990-2000 döneminde nüfus yapısında değışime neden olan özellikler şunlardır:

a-İlk olarak şehir nüfusu kırsal nüfusundan fazla olmuştur. Şehir nüfusunun büyümesine karşılık kırsal kesimde yaşanan küçülme, doğal olarak kırsal kesimden şehre göç olduğunun başlıca delilidir.

b-Yaşanan göçün, önceki dönemlerde de yaşanan göçlere benzer nedenleri olmakla birlikte çok daha farklı niteliği de bulunmaktadır. Araştırma sahasında kuzey ve güneyde dağlık küteller çevresinde yer alan köyler olmak üzere, bazı köyler güvenlik nedeni ile boşaltılmış ve kırdan şehre “zorlama yoluyla göç” olarak adlandırılan farklı bir göç tipi yaşanmıştır. Bu durum 1990-2000 arasında kırsal nüfustaki azalmanın en önemli nedenidir. Ayrıca köylerin boşalması ile yaşanan göçün bir bölümü de Diyarbakır'a olmuştur. Ergani'nin Devletkuşu Köyü 1990 yılında 434 kişi nüfus barındırırken, 2000 yılında güvenlik nedeniyle boşaltılmış ve köyde 13 kişi kalmıştır. 2007 yılı nüfus sayımı sonuçlarında ise köyde nüfus

bulunmadığından sayım içerisinde yer almamıştır. Kavurmaküğü Köyü’de aynı nedenle boşaltılmış, 1990 yılında 284 nüfus barındırırken bu oran 2000 yılındaki nüfus sayımında 16 kişiye düşmüş ve 2007 yılındaki ise sayım sonuçlarında yer almamıştır.

c-Kırsal kesimin artan nüfusu besleyemeyecek durumda olmasına bağlı olarak Diyarbakır ve Ergani şehirlerine yaşanan göçün etkisi de bulunmaktadır. “Kırsal kesimin nüfus taşıma kapasitesi” ekonomik yeni imkânlar olmadıkça sınırlı kalacaktır. Yani ancak üretim fazlalığı ise nüfus artacaktır. Aksi durumda tıpkı Ergani kırsalında olduğu gibi göç yaşanmaktadır.

d-Araştırma sahasında 1990’dan sonra hızlanan mekanizasyon süreci göçün bir diğer nedenidir. Tarımsal makinelerin çoğalması, buna mukabil güvenlik nedeni ile faydalanılan tarımsal arazinin az oluşu göçe neden olan bir başka unsurdur.

e- Araştırma sahasında nüfusun dağılışına belirgin şekilde etki eden bir diğer farklı göç türü ise “kan davası nedeni ile yaşanan göçler”dir.

f-Bunlara ek olarak Ergani’nin sağlık, eğitim fonksiyonu açısından önemli imkanlara sahip olması ailelerin Ergani’ye göç etmesine neden olmuştur.

Yukarıda belirtilen nedenlere bağlı olarak 1990-2000 arasındaki dönem farklı özelliklerin nüfus yapısını etkilediği dönem olmuştur.

Nüfusun 2000-2007 arasında da yine kendine özgü nitelikleri olan bir başka dönemin varlığından söz edilebilir. 2000-2007 dönemi ilk bakışta nüfusun çok hızlı arttığı bir diğer dönem gibi düşünülse de çok daha farklı özelliklerin ön planda olduğu söylenebilir. 2000-2007 arasındaki dönemde çok büyük bir nüfus artışı dikkat çekicidir. Araştırma sahasının toplam nüfusu 87.467’den 109.678 kişiye çıkmıştır. Ergani nüfusu ise 47.333 kişiden 7 yıl içinde 61.973 kişiye çıkmıştır. Bu yıllık %38,5 civarında bir artış hızı demektir. Ülke genelinde nüfusun ancak %5,7 artmış olduğu düşünülürse, 7 yıllık sürede Türkiye ortalamasının yaklaşık 7 kat daha fazla bir hızla artmıştır. Önceki dönemde kırsal kesimde yaşanan nüfus azalışının yerine nüfusun %24,7 artış hızıyla 47.705 kişiye ulaştığı tespit edilmiştir.

İlk bakışta büyük bir nüfus artışını işaret eden bu rakamların izleri araştırma sahasında tespit edilememiştir. Sahada yapılan ölçüm, gözlem, anket ve mülakatlarda, 7 yıl içinde dikkate değer bir nüfus artışının olmadığı fikri akla gelmiştir. Hem kırsal kesimde hem de Ergani’de nüfus artışı dikkat çekmemiştir.

Yapılan çalışmalar ve kontrolden sonra artışın bu derece olmadığı anlaşıncaya, sayım yöntemlerinde yaşanan farklılığın buna neden olduğu kanaatine varılmıştır. Ülkemizde ilk kez adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) yoluyla ve ikametgaha bağlı (de jure) yapılan sayım, önceki dönemlerde yapılan de facto sayım yönteminden daha farklı sonuçlar doğurmuştur. 1990-2000 arasında yaşanan zorunlu göç sonrası Ergani'ye yerleşen ailelerin ikametgahlarını yenilemedikleri ve buna bağlı olarak da özellikle kırsal kesimdeki artışın fazla çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Ergani'den daha farklı illere göç edenlerin bir bölümünün de ikametgâh bildiriminde bulunmaması, nüfus şehirde de az da olsa olduğundan daha yüksek çıkmış olabilir. ADNKS sistemi ile yapılan nüfus sayımına göre Ergani ilçesi toplam nüfus olarak Diyarbakır ilinde, merkez dışında en büyük ilçe olmuştur. Bismil ve Silvan'dan daha büyük bir nüfus miktarına ulaşmış görünmektedir. ADNKS sistemi, eğitim ve sağlık sistemi içinde zorunlu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tüm vatandaşların ikamet ettiği yere kayıtlarını taşıması ile birlikte, nüfus miktarları daha belirgin hale gelecektir. Geçiş sürecinde bu tarz dalgalanmalar doğal karşılanmalıdır. Uzun vadede daha sağlıklı verilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Ergani'nin nüfus artış hızı özellikle son 20 yılda oldukça yüksek görünmektedir. Bölgede daha güvenli hem de büyük merkez olan Diyarbakır'a yakın oluşu ve yukarıdaki pragraflarda açıklanmaya çalışılan diğer faktörlerin etkisi ile nüfus artışının süreceği düşünülmektedir. Fakat artış hızının ivmesinin günümüzdeki kadar yüksek olamayacağı hesaplanmıştır. Buna göre Erganinin 2025 yılındaki nüfusu için yapılan projeksiyonda², şehir nüfusunun, %26, 7 lik nüfus artış hızı ile 91.813 kişi olabileceği sonucu çıkmıştır. Yani Erganinin nüfusu 2007 yılı nüfusu olan 61.973 kişiye göre, 18 yılda %50 artacaktır. Erganinin il merkezi olması durumunda ise nüfusunun artış hızı yükselecek ve %32,75 lik bir nüfus artış hızı ile yaklaşık 98.506 kişi civarında olabileceği tahmini, hesaplanmıştır. Kırsal nüfustaki nüfus artışı da ancak doğal gelişme yoluyla olacak ve 40.134 olan nüfus, 18 yılda ancak 45.190 civarına varabileceği öngörülmüştür.

Ergani'nin nüfusunun en iyimser tahminle dahi, % 50 artacak olması, şehir ile ilgili her türlü hazırlığın her türlü beşeri organizasyonun buna göre yapılması ve şimdiden hazırlanılması gerekmektedir. Başta Erganinin idari birimleri olmak üzere, okullar, sağlık ve

²

$$\log e \frac{P_{t+n}}{P_t} = r n \log e e$$

olan ve nüfus artış hızını esas alan projeksiyon yöntemine, Dr.Ernest H. Jurkat tarafından "Türkiye'de Kentsel Gelişmeyi Etkileyen Faktörler ve Beklenen Gelişme"adı altında yapılmış olan çalışmada (Jurkat, 1965) kullanılan ve hala DPT tarafından farklı çalışmalarda da kullanılan kentsel nüfus tahmin modeli entegre edilerek hesaplanmıştır. Ayrıca diğer kentsel nüfus modelleri için, bkz. Akdemir 1995.

güvenlik elemanları ve konutlar bu nüfusa hazırlıklı olmalıdır. İmar planı 100.000 nüfuslu bir şehir gözetilerek hazırlanmalı ve imar planı hazırlanırken, basit bir düşünce ile şehrin çevresinde ve çevre yollarına yakın boş alanlar çabucak imar planı içine almak yerine özellikle Erganinin relief şekilleri ve jeomorfolojik ve tektonik özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde 1970 li yıllarda kırdan kente göçe hazırlıksız yakalanan birçok şehrimiz gibi Ergani’de her türlü sorunla karşı karşıya kalacak ve çözüm üretmek plansız bir şehir için daha zor olacaktır.

3.2.2. Ergani İlçesi’nde Göçler

Nüfus yapısını ve bileşenlerini etkileyen en önemli unsur göçtür. Göçü, herhangi kişi veya grubun sosyal, kültürel, ekonomik, güvenlik veya idari nedenlerle yaşadığı alanı bırakıp başka bir yerleşim birimine yerleşmesi olarak tanımlamak mümkündür. Tümertekin, göçü “nüfus ile kaynaklar arasında daha iyi bir denge kendiliğinden meydana gelen çaba” olarak tanımlamıştır (Tümertekin, 1994; 122-123). Göçün bu iktisadi tanımı dışında idari değişiklikler, sınır farklılaşmaları veya idarece alınan kararlarla da zorunlu göçler gerçekleşebilir.

Yukarıdaki paragrafta açıklanan yaklaşımlar doğru da olsa eksik olduğu muhakkaktır. Çünkü Anadolu’da yaşayan kırsal nüfus, iki büyük demografik geçiş sürecini yaşamıştır. Hatta ülkemizin doğusunda bu süreçler henüz tamamlanmamıştır. Aslında daha eski tarihli yaşanan ilk göçler kırsal alandan kırsal alana doğru olan göçlerdir. Ülkemizde birçok köy ve köylü, özellikle doğal çevre faktörlerinin etkisi ve değişen kültürel yapının zorlaması ile göç etmek zorunda kalmıştır. Anadolu’da hüküm süren kırsal yaşamın birincil geçim kaynağı hayvancılığa dayanıyordu. Savaşların azalması, güvenli emin ortamların çoğalması ve yerleşik hayatın daha çekici olması, hayvancılık yapan ve göçer yaşam süren nüfusun yerleşik hayata geçmesini hızlandırmıştır. Bu kırsal kesimde yaşanan ilk demografik geçiş süreci olarak sayılabilir. Araştırma sahasında birçok köy varlığı bu tarz nüfus hareketleri sonrasında gerçekleşmiştir.

Diyarbakır Havzası toplumsal örgütlenme bakımından da ülkenin öteki bölgelerine göre de farklı bir yapılanma arz eder. Bu örgütlenme göçebe ve yarı göçebe bir hayat tarzı sürdüren geleneksel toplumlarda aşiret düzeni ile temsil edilir. Feodal mülkiyet ilişkileri bakımından bölgede ağalık ve şeyhlik kurumsallaşmış durumdadır. İktisadi yapıdaki bu bozukluklar, geniş toprakların ve üretim araçlarının dengesiz bir şekilde kontrolünden doğmakta, toplumsal bir takım fonksiyonlar ifade etmektedir (Sözer, 1969; 54). Ergani’de özellikle Bereketli Ovası ve Karacadağ platosu üzerinde yer alan çoğu köyde bu özellik devam etmektedir. Şöyleki Alitaşı Köyünden ayrılan Demirli köyünde İzol aşiret ağalarının halen devam eden fonksiyonları ve buna bağlı Akçoban köyü, Karaburçak, Kavaklı mezarlarında bu sistem bu alanlarda ekonomik

anlamda dengesizliklerin yaşanmasına neden olmaktadır. Yine Yeşilköy’de Göldoğanların varlığı ağılık sisteminin devamı niteliğinde olup köyün nüfus kaybetmesine yol açmaktadır.

Ergani İlçesi’nde tarihi dönemler itibarıyla önemli ticaret yollarının üzerinde yer alması, Ergani sancağının idari ve kaza merkezi olan Ergani şehrinde ticari hayatın canlılığının en önemli göstergesi Ergani’nin Basra-İstanbul ticaret yolu üzerinde bulunmasıdır. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapması, Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları arasında köprü görevi gören sahaya karşılık gelmesi, madencilik geliştiği önemli maden kaynaklarına yakın olması idari statüde sürekli etkin bir rol oynaması Ergani’de yerleşim tarihinin ne kadar eskiye dayandığının önemli bir göstergesidir. Ergani köylerinde yapılan mülakatlarda geçmiş dönemlerde tarım ve hayvancılık yapan atalarının buralara yerleşmeyi uygun gördüğü şeklindeki hatıralar ifade edilmiştir. Köylerin 50’ye yakının 1518 ve 1523 yılları arasında bugün kuruldukları sahada bulunması o dönemlerdeki tarım ve hayvancılık kayıtlarına rastlanması da köy sakinlerinin bu tezlerini doğrulamaktadır.

Kırsal alanda yaşanan bu nüfus hareketliliği bir süre sonra büyük iskân sahaları ve nüfusun fazla olduğu mekânları meydana getirmiştir. Nüfusun artması ile birlikte ikinci demografik süreç başlamıştır. Bu süreç aşırı işlenen toprağın veriminin düşmesi, su kaynaklarının azalması ile bazı köylerin veya köylülerin yaşama sahasını değiştirmesi ile yaşanmıştır. Bu ikinci aşama tüm kırsal alanlarda yaşanmamış veya henüz gerçekleşmemiştir. Araştırma sahasında birçok köy bu süreci yaşamış ve bugünkü yerleşme dokusunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bir kısım köyler adeta oğul verir gibi, fazlalaşan nüfusun göç etmesi ile yeni bir köy veya köyden küçük yerleşmeler oluşturmuşlardır. Bu sürece ulaşımın artan cazibesi de eklenince, bir kısım köyler beşeri faktörlerin oluşturduğu, ulaşım kolaylığı ve buna bağlı oluşan yeni yaşama alanlarına göç etmişlerdir. Günümüzde, Ergani ilçesi sınırları içinde geçen kara ve demiryolları çevresi dışındaki alanlarda nüfus bir hayli azalmıştır. Bununla birlikte yol güzergâhları boyunca da nüfus yoğunluğunun arttığı gözlenmekte, hatta bu yoğunluğun gelecekte de artacağı düşünülmektedir.

Araştırma alanında bulunan bazı köyler yukarıda açıklanan faktörlerin etkisi ile yer değiştirme söz konusu olmaz iken, yüksek plato sahalarında kalan köylerde ve sahanın kuzeyinde kalan yerleşmelerde önemli nüfus kayıpları yaşanmıştır. Birçok köyde 1950’li yıllardan sonra Ergani ve Bereketli ovalarına yoğun göç başlamış bu alanlardaki tarımsal aktivitenin cazibesi nüfusu buralara çekmiş ve yeni köyler ve köyaltı yerleşmeler kurulmuştur. Tabi kuzey kesimlerde tamamen terk edilmemiştir. Örneğin İncebel Dağları üzerinde yer alan Morkoyun köyünde bu yıllarda devlet tarafından Bereketli Ovası üzerinde arazi tahsil edilerek yerleştirme hedeflenmiş fakat köylüler tekrar bulundukları alana geri dönerek ovada yaşamayı

ret etmişlerdir. Ergani ilçesinde 1950’li yıllara kadar nüfusun büyük bir bölümü kuzeydeki Maden, Abdülaziz dağları ve Maden Çayı vadisinde bulunurken Ergani ve Bereketli depresyonları bu alanlara göre daha boş bir görünümdeydi. Bu yıllardan sonra kan davaları, aileler arasındaki geçimsizlikler, nüfusun artmasına bağlı olarak bu alanlardaki kaynakların nüfusu besleyememesi gibi nedenlerden dolayı ovalık alanlara yoğun göçler başlamıştır.

Doğal faktörlerin etkilediği diğer büyük kitlesel göç Çayköy, Söğütalan köyü ve Meşedibi mezarının da tarıma uygun arazilerinin Kralkızı Barajı suları altında kalması ile bu alanda da Ergani ilçesine ve Diyarbakır’a göçler olmuştur. Devletkuşu köyünün Beşbudak ve Ozan mezralarında da aynı göç eğilimi görülmüştür. Bunun yanında yakın çevrede yer alan ilçelerde de Ergani merkeze göçler olmuştur. Dicle ilçesinde Kralkızı Barajı suları altında kalan yerleşmelerde, Kocik, Hacıhsan, Yeşilsirt köylerinde Ergani ilçe merkezine göçler olmuştur.

Ergani İlçesi’nde yaşanan bir diğer göç hareketi Maden Dağları ve Maden Çayı vadilerinde yer alan Devletkuşu ve Kavurmaküğü köyleri ile mezarlarında yaşanmıştır. Buradaki neden daha çok ülkede 1990’lı yıllardan sonra görülen terörist eylemlerden dolayı güvenlik amacı ile nüfusun boşaltılması ve Ergani şehrine yerleştirilmesi şeklinde yaşanmıştır. Ergani ilçesinde yapılan arazi çalışmaları ve mülakatlar sonucunda ilgiç olan bir diğer özellik ise yurtdışına göç olayının yok denecek kadar az olmasıdır. Sadece 2 hanenin İsviçre ve Almanya’ya göçünden bahsedilmiştir. Bununla beraber ülke genelinde yurtdışına göçün yoğunluğu araştırma sahasında gözlenmemiştir.

Yukarıda özellikleri verilen büyük kitlesel yer değiştirmelerin oluşturduğu nüfus hareketlerinin sona ermesi ile birlikte, Ergani ilçe nüfusundaki hareketlilik tam azalmaya başlamış ve nüfusun doğal hareketlere bağlı olarak gelişim göstermiştir. Bununla birlikte Ergani’nin hem kendisinde hem de çevresinde meydana gelen gelişmeler yeni bir nüfus dinamizmine ve göçlere neden olmuştur. Bu göç dalgası farklı olarak kırdan kente hatta başka ülkelere olan bir nüfus hareketidir. Kırdan-kente olan göçler, kırsal ve kentsel alanda meydana getirdiği etkiler ile daha büyük ve farklı niteliktedir.

3.2.2.1. Ergani İlçesi’nde Daimi Göçler

Ergani köylerinden büyük kentlere ve şehir merkezine oldukça fazla sayıda insan göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçün bir bölümü Ergani şehrine olmuştur. Ama Ergani ilçesi kırsalından ülkedeki büyük şehirlere ve yurt dışına olan göç miktarı oldukça yüksektir.

3.2.2.1.1. Dış Göçler

Ülkemizde toplumsal değişmelerinin hızlandığı 1950’li yıllarla başlayan göç hareketinin iki ana kolu bulunmaktadır. Birincisi ülke kırlarından ekonomik imkânları fazla olan büyük şehirlere doğru yaşanan göç, ikincisi ise yine ülke kırsalından Avrupa ülkelerine doğru yaşanan göç hareketleridir. Yurtdışına olan göçlerin temel nedeni tamamen ekonomiktir. Toprağın fazla nüfusu besleyemeyecek olması, geçim şartlarının zorlaşması, ayrıca II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinden talep edilen işçilere sunulan ücret ve imkânlar, tarımsal faaliyetler ile uğraşan genç nüfusa cazip gelmiştir. Araştırma sahası nüfusu içinde benzer düşünceler söz konusudur. Ücretin ve sosyo-ekonomik yaşam standardının yüksek oluşu hiç düşünülmeden bu tarz bir “işçi göçü” hareketinin başlamasına neden olmuştur. Karşılaşılabilecek sorunlar asla önemsenmemiştir. Köy hayatından alınıp Avrupa şehirlerine bırakılan dil sorunu olan, farklı kültürle adapte olamayan bir nüfus kitlesi, Avrupa ülkelerinde yaşamaya ekonomik nedenlerden dolayı mecbur kalmıştır. Fakat gidilen birçok ülkede kırsal meskenlere göre oldukça modern kiralık evlerin olması, çocuklara özel okulların ayarlanmış olması (Tezcan, 1997; 593), göçleri fazlaştıran ve süresinin uzamasına sebep olan unsurlar olarak ifade edilebilir.

3.2.2.1.2. İç Göçler

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal yapı temelde iki farklı yaşam biçimini içermekteydi. Bunlardan birincisi nüfusun yaklaşık %80’inin yaşam tarzını oluşturan kırsal yaşam biçimi ve kırsal ekonomik düzen, ikincisi ise nüfusun %20’sini temsil eden kentsel yaşam biçimi ve kentsel ekonomik düzendir. Bu yaşam biçimlerinden birincisinin sağladığı imkânlar açısından sınırlı kalması, fazla nüfusu geçindirmek için iktisadi faaliyetlerin ve arazinin az olması, kişi başına düşen gelirin gerilemesi üzerine, ikinci yani kentsel yaşam biçimine bir yöneliş ve demografik yapıda bir hareketlilik belirmiştir. Bu yeni ve büyük bir demografik dönüşümün habercisi olan iç göçlerdir. İç göç dinamizmi tüm ülkeyi etkilediği gibi, araştırma sahasındaki demografik yapıyı da tamamen değiştirmiştir. Araştırma sahasında farklı nedenlere dayanan birçok göç şekli tespit edilmiştir. Araştırma sahasında gerçekleşen göç hareketlerinin arkasında şu nedenler yatmaktadır:

- 1) Artan nüfus baskısı: Araştırma alanında Cumhuriyetin ilk yıllarında Ergani ilçesi kırsalında yaklaşık 15.840 nüfus yaşarken, bu kırsal kesimde kırsal nüfusun son büyüdüğü yıl olan 1990’da yaklaşık 41.238 civarına çıkmıştır. Yani nüfus iki katından fazla bir artış göstermiştir. Doğal olarak nüfusu besleyecek kaynakların ve arazinin yeterince artmaması fazla nüfusu daha farklı alanlarda yaşamaya mecbur bırakmıştır.

Aynı yıllarda kırsal kesimde yaşanan terörist faaliyetler sonucu da kırsal alanlarda nüfus kaybı görülmeye başlamıştır.

- 2) Göç dinamiğinin ivmesinin yüksek olmasına neden olan ikinci unsur 1950'lerin ilk yarısı ile "Marshall Planı" çerçevesinde yapılan tarımsal yardım politikaları ile gerçekleşmiştir. Büyük toprak sahiplerine traktör dağıtmakla başlayan süreç 1960'larda giderek hızlanan gübre, ilaç, iyi tohumluk ve sulama gibi faktörler tarımsal destekleme politikaları ile devam etmiştir. Köymen'in traktörleşme olarak nitelediği süreci (Köymen, 1999;16-22), tamamlayan 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ve yaklaşık 16 yıl süren bir proje ile kırsal nüfus üzerinde yeni bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.
- 3) Eğitim, göçün bir diğer önemli nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sahasında çok büyük kırsal yerleşim birimlerinde okul olmasına rağmen (Bereketli,1927 Şölen, 1930 yılında, Kesentaş, 1948 yılında, İncehıdır 1940 yılında okul açılmıştır), genelde kırsal kesimde artan okuma-yazma talebini karşılayacak bir eğitim yapısı oluşturulmamıştır. Nitekim araştırma sahasındaki ilk eğitim kurumlarından Dicle Köy Enstitüsü 1944 yılında açılmıştır. Kırsal kesimde öğrenci sayısı artarken, okul sayısındaki artışın yeterli olmaması velileri bu hizmeti alabilecekleri merkezlere doğru yönlendirmiştir. Ergani ilçesine bu dönemde Diyarbakır ilinin çeşitli ilçelerinde okumak için yoğun talep olmuştur. Bugün ilçe merkezinde sekiz lise, biri YİBO olmak üzere on üç ilköğretim okulu ve birkaç mezra hariç bütün köylerinde ilkokul bulunmaktadır.
- 4) Araştırma alanında göçe ve doğal olarak sosyal değişime neden olan önemli faktörlerden bir tanesi de ulaşım sektöründe meydana gelen gelişmelerdir. Özellikle kırsal kent göçü bağlamında asıl neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Kara ve demiryollarının inşası, köylerle bağlantılarının tamamlanması, kentsel alanlara kolay ulaşım, artan araç sayısı, kent ile kır arasında bağlantıyı kolay hale getirmiştir. Ayrıca kırsal alanda gerçekleştirilen üretimin kasaba pazarının hareketlenmesine ve kentsel sahadaki daha büyük pazarlara ulaştırılması ve ticaret hacminin genişlemesine büyük katkı sağladığı gerçektir. Tunçdilek bunu "demiryolları + tarla bitkileri + tarım kasabaları" şeklinde formüle ederek, başlangıçta Cumhuriyetin sembolü olarak açıklamaktadır (Tunçdilek, 1986; 151). Araştırma alanında yukarıdaki formüle benzer nitelikteki gelişmeler nüfusun büyük bir bölümünün Ergani'ye akın etmesine neden olmuştur. Ayrıca Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerini ve Diyarbakır-Elazığ karayollarının güzergâhı olarak belirmesi bu göç sürecinin daha hızlı ve yoğun olarak yaşanmasına vesile olmuştur.

Bütün bu unsurlar tüm ülkeyi etkilediği gibi Ergani'nin de sosyal ve iktisadi yapısını değiştirmiştir. Büyük göçler ve yeni bir demografik geçiş süreci, yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte farklı göç şekillerinin tamamını araştırma sahasında görmek mümkün hale gelmiştir. Kırdan-kıra, kırdan-şehre, şehirden-şehire, serbest veya zorunlu birçok göç hareketini ve sonuçlarını gözlemlemek mümkün olmuştur.

3.2.2.1.2.1. Daimi İç Göçler

Ergani İlçesi'nde daimi iç göçlerin en tipik örnekleri kırsal alandan kırsal alana doğru olan göçlerdir. 1950'li yıllara kadar boş olan geniş Bereketli Ovası ve Karacadağ platosu tarımda makineleşmenin yaygınlaşması sonucu çayırklar, otlaklar sürülerek tarla durumuna getirilmiştir. Ulaşım imkânlarının da gelişmesi sonucu tarımsal üretim artmış hayvancılık imkânları kısıtlanmıştır. Bu durum hayvancılıkla uğraşan ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin klasik geçim kaynağı olan göçebe hayvancılığın sınırlarını daraltmıştır. Bu dönemler de topraksız köylüye toprak dağıtılarak başlayan toprak reformu sonucu geniş ovalık alanlar yerleşme dokusuna sahip olmuştur. Ergani ilçesinin yerleşme coğrafyasını şekillendiren etkenlerden biride kırdan-kıra olan göçlerdir. Bu göçler sonucunda birçok yeni köy ve mezra yerleşmesi oluşmuştur. Kuzeyde bulunan Güneydoğu Toroslar sistemine dahil Maden ve Sakız dağlık kütlelerinin yamaçlarında, sırtlarında ve eteklerinde bulunan kırsal yerleşmelerden Ergani ve Bereketli ovaları ile Karacadağ bazalt platosundaki geniş düzlüklere göç hareketleri başlamıştır.

Ergani'deki bu göçleri genel olarak iki grupta toplayabiliriz. Birinci grup göçler Ergani'nin kırsalından kırsalına olan göçler ki bunlar 1950 yılından sonra dönemler halinde daha çok dağlık ve yüksek plato alanlarından özellikle Bereketli Ovasına doğru olan göçlerdir. Bu göçler Akçakale, Doğan, Olgun, Develi köylerine doğru olmuştur. Bu köylere bağlı mezralar bu göçler sayesinde kurulmuştur. Yüksek plato sahalarında güvenlik ve tarım alanı sıkıntılarından dolayı nüfus ova tabanına doğru kaymıştır. Azapalı, Hasanören, Revo, Yediören, Han, Köprü, Buzluca, Devegözü, Kubik, Kaymaz, Holo, Dartavi, Avrenç, mezraları Yakacık, Çayırdere, Dallıdağ, Karpuzlu, Çakırfakır, Dibektaş, Devletkuşu köylerinden ayrılan nüfus tarafından oluşturulmuştur (Tablo 25).

Ergani'de yeni yerleşim birimleri kurulurken bazı yerleşim birimleri de terk edilmiş ya da güvenlik nedenleri ile boşaltılmış durumdadır. Devletkuşu ve Kavurmaküğü köyünde olduğu gibi. Devletkuşu köyünün arazilerinin büyük bir kısmı Kralkızı Barajı Suları altında kalmıştır.

Tablo 25: Ergani İlçesi'nde Sürekli ve Mevsimlik Göçler (1981, 2007)

Köyler	1981				2007			
	Sürekli		Mevsimlik		Sürekli		Mevsimlik	
	Hane	Kişi	Hane	Kişi	Hane	Kişi	Hane	Kişi
Akçakale			70	350	50	250	80	400
Alitaşı			80	240	10	100	90	630
Armutova							40	200
A.Kuyulu							50	250
Bademli	50	350	2	12	2	10	15	90
Bahçekaşı					3	15	10	60
Boğazköy					40	200	5	25
Bozyer	50	450	8	78			18	144
Çakartaş			20	100			10	80
Çakırfakır	50	450					30	150
Çayköy							7	50
Demirli			15	65			15	65
Deringöze	25	160			11	55	5	25
Develi							10	50
Dibektaş					50	250	8	40
Gökiçi			20	100			20	110
Gözekaya	100	550					17	85
Hendekköy	10	100	100	860			100	500
İncehıdır			20	130			15	155
Karaburçak			10	50			10	50
Karpuzlu					8	40	15	55
Karşıbağlar	10	60					10	50
Kayan	45	400			3	15	10	50
Kıralan					2	10	5	25
Kocaali	20	200	20	200			5	25
Kumiçi				25			15	55
Morkoyun					128	640	25	75
Otluca	24	180	8	56	10	50	10	50
Özbilek	100	500	3	15			5	25
Pınarkaya					2	10	25	125
Sabırlı							5	25
Salihli							1	5
Sallar					20	100	10	50
Salıca							10	90
Selmanköy	10	100	5	46	10	50	10	50
Söğüitalan					20	100	20	100
Sökündüzü	8	68			50	250	10	50
Şölen (B)	5	36	6	40	40	800	15	55
Usluca	40	350			15	75	5	25
Üçkardeş	60	450	30	250	6	30	35	275
Yakacık					30	150	100	500
Yamaçlar					35	155	7	56
Yapraklı					20	100	10	70
Yuları Kuyulu							40	250
Ziyaret					23	115	20	100
AHMETLİ BM	6	30	100	530	50	250	100	625
Azıklı	1	8					10	50
Bereketli							10	60
Doğanköy			80	300			10	80
Koyunalan			15	150			20	175
Sesverenpınar						1	12	60
Yeniköy			15	75	12	60	15	55
TOPLAM	614	4442	682	3972	625	3706	1383	7297

Kaynak: 1980 Köy Envanter Etüdüleri ve 2006-2008 Arazi Çalışmaları

1994 yılında terör olaylarından dolayı güvenlik amacıyla köylüler Ergani ilçe merkezine yerleştirilmiştir. Dicle ilçesinde de terörden dolayı boşaltılan yerleşmeler Kurşunlu, Alkan, Taşağıl, Gündoğdu ve Kırkpınar köyleri Ergani ilçe merkezini yerleşim alanı olarak seçmişlerdir. Yokuşlu köyünde de terörden dolayı Ergani ilçe merkezine göçler az da olsa yaşanmıştır. Bu köyde yaşanan göçler daha çok Diyarbakır ve İstanbul'a doğrudur.

Tablo 26: Zorunlu Göç Olayında Ergani Şehrine Olan Göçler

Köyler	1990	2000	2007
Devletkuşu	434	13	-
Kavumaküğü	285	16	-
Alkan	214	-	-
Boğaz	1005	402	545
Boğazköy	940	51	209
Gündoğdu	283	-	14
Kayıköy	305	35	-
Kırkpınar	655	-	-
Kurşunlu	573	-	-
Kurudere	783	101	252
Taşağıl	478	-	-
Yokuşlu	1019	729	605
Toplam	5955	618	1020

Kaynak: Ergani Kaymakamlığı ve ilçe nüfus müdürlüğü verileri

Tablo 26' da görüldüğü gibi Ergani'ye bağlı Devletkuşu ve Kavumaküğü köylerinde nüfusun hepsi yani 789 kişi Ergani ilçe merkezine göç etmiştir. Dicle'ye bağlı köylerden Yokuşlu Köyünün bir kısmı ve Kırkpınar Köyünün de 327 nüfusu hariç diğer köylerden 4.353 kişi Ergani ilçe merkezine göç etmiştir. Toplam 5.142 kişi Ergani ilçe merkezine terörden dolayı göç etmiştir. Bu köylerin lokasyonuna baktığımızda Kralkızı Barajının kuzeyi ve kuzeydoğusunda Güneydoğu Toroslar sisteminin yamaçlarında birbirine komşu köylerden oluşur. Ergani, Dicle ve Alacakaya ilçeleri üçgeninde yer alırlar. Dağlık ve engebeli sahaya yerleştikleri için terör olaylarından daha çok etkilenmişlerdir. Ergani nüfusunun 1990 ve 2000 yılları arasındaki şehir nüfusunun yaklaşık 10.000 kişi artmasında terörden dolayı göç eden nüfusun payı yaklaşık 5.142 kişidir.

Ergani'de yaşanan bir diğer kırdan-kıra göç hareketi ise bölgenin belirgin bir sosyal huzursuzluğu olan kan davaları ve kavga olaylarıdır. Bu göç hareketi sadece Ergani ilçesinde değil aynı zamanda Çermik ilçesinin Ergani sınırına yakın olan köylerinden de yaşanmıştır. Bu ilçeden de Ergani kırsalına yoğun göçler yaşanarak yeni yerleşim alanları kurulmuştur. Bu göçleri Ergani'den yaşanan ve Çermik ilçesinden Erganiye doğru olan göçler olarak ikiye ayırabiliriz. Karşıbağlar, aile kavgaları ve kan davası yüzünden birçok aile köyden Ergani

şehrine göç etmiştir. Ergani de halk arasında Zilan Mahallesi diye adlandırılan bir mahalle vardır. Bağtaşı, Alitaş Köyüne bağlı olan mevrada 1992 yılında çıkan kan davasından dolayı aileler tümüyle Adana'ya göç etmiştir. Yedikuyu, kan davası yüzünden Adana ve Diyarbakır'a göç etmiştir. Çırrık mevrası kan davasından dolayı boşaltılmış harabe halindedir. Aşağı Bitikçi, yeni bir yerleşim yeridir. Bereketli Ovasının güneybatı ucunda yer alır. Bitikçi köyünde kan davası yüzünden göç eden aileler oturmaktadır. Kan davası yüzünden Yeniköy'den ayrılan yalçın ailesi tarafından kurulmuştur.

Çermik ilçesinin Toplu (Bedvan) Köyünden gelenlerce yerleşilmiştir. Kayışlı, Çakartaş köyüne bağlı mevrada Çermik ilçesinin Akkoyunlu (Grekuçe) köyünden göç eden ailelerin kurmuş olduğu yeni bir yerleşimdir. Şarik, Çermik ilçesi sınırındadır. Çermik ilçesinin Kılan Köyünden gelen aileler tarafından kurulmuştur. Sekuçek ve Sorik mevraları Çermik ilçesinin Taşmalı köyünden gelen aileler tarafından kurulmuştur. Sütyüzü, daha önce göçebelerin kış mevsiminde kıl çadırlar kurdukları kışlak yeri idi. Çermik ilçesinden Kayagedik (Enceviz) köyünden kan davası yüzünden buraya gelen aileler tarafından kurulmuştur. Bostanek ve Pamuklu mevraları Çermik ilçesinin Artuk köyünden göç edip gelen aileler tarafından kurulmuştur. Momık, Çermik ilçesinin köylerinden göç eden ailelerin yerleştiği küçük bir mevradır. Hamok, Çermik ilçesi sınırındaki Karadağın eteğindedir. Eski bir yerleşme yeri olmasına rağmen küçük bir mevradır. Sakızburnu, Karadağın eteğindeki küçük merada oturanların tamamı Çermik ilçesinin Karto (Alakoç) köyünden gelenler tarafından oluşturulmuştur.

3.2.2.2. Ergani İlçesi'nde Mevsimlik Göçler

Araştırma alanında göç hareketlerinden ilki köy ile köyün sınırları içinde kalan yayla sahalarına doğru olmuştur. Yani faaliyette göçebe çobanlıktan farklı olarak yerleşim bölgesinden bir bağımsızlık söz konusu değildir (Doğanay, 1994; 267). Özellikle yaz aylarında, hayvancılık yapmak ve sıcaktan korunmak için yapılan bu göç hareketi, araştırma sahasının kuzey kesimlerinde yoğunlaşmaktadır.

Morkoyun, Caferan ve Üzümlü köyleri, İncebel Dağlarının üzerindedir. Halkın geçimi tamamen mera hayvancılığına bağlıdır. Daha çok kıl keçisi ve koyun beslenir. Kış ayını köyde geçiren köylüler, havalar ısınınca Sakız (Zülküf) Dağı eteklerindeki bahçe ve yaylalara giderler. Morkoyun, Üzümlü, Caferan köylerinde rastlanan bu tarz göç hareketinde köyden çıkan aileler, köye birkaç km. mesafedeki yüksek plato sahasına göç etmektedir. Yaylak olarak araştırma sahasında rastlanan komlarda yerleşilmektedir. Son dönemlerde Sabırlı köyü yakınlarında yeni alanlar satın alarak bazı aileler burada yeni mahallere oluşturmuştur.

Hayvanları ise hemen yanlarındaki ahırlarda beslemektedirler. Son zamanlarda hayvancılık faaliyetlerinin yanında bitkisel üretime de ağırlık verilmeye başlanmıştır. Özellikle meyvecilik bu alanlarda son zamanlarda hız kazanmıştır. Maden Çayı vadisinde meyvecilikte önemli gelir kaynağı haline gelmiştir.

Topografik, iklimik, biyolojik özelliklerine göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde belirli yüksekliğe sahip dağlar ve platolar yaylak, vadi ve çukurluklar da kışlak olarak ortaya çıkmıştır. Yaylacılık geleneğinin Anadolu'ya, göçer-konar Türk aşiretleriyle 1050'li yıllarda geldiği ileri sürülür. Bin yıla yakın bir zamandır yaylaklar ve kışlaklar arasında her yıl ritmik bir göç hareketi sürüp gelmektedir. Kışlak, Güneydoğu torosların soğuk hava kütlelerini durdurup bir set görevi yapması nedeniyle Türkiye-Suriye sınırı boyunca geniş alanlar ve Dicle vadisinin kar tutmayan, soğuklardan korunmuş dulda kesimleri aşiretler için ideal kışlak değeri taşırlar.

Ergani'de özellikle Bereketli ve Ergani ovalarında tarımsal üretime olanak tanıdığından dolayı son dönemlerde küçükbaş hayvancılık faaliyeti çok yapılamamaktadır. Hayvancılık faaliyeti yürütülen alanlar daha çok ilçenin güney kısmında Karacadağ platosu yöresi diye tanımladığımız Devegeçidi Barajı'nın güney ve güneydoğusunda kalan yerleşmelerdir. Alitaşı, Develi, Akçoban, İncehıdır ve Demirli köyleridir. Ergani'nin karayolu ve demiryolu ulaşımında kavşak noktası özelliği göstermesi yayla göçlerinde de bu özelliği güçlendirmektedir. Özellikle Çermik, Viranşehir, Siverek ilçelerinden gelen yaylacılar Ergani üzerinden Erzurum ve Kars yaylalarına göç etmektedirler. Çermik ilçesinin Gürüz, Örenkuyu, Akçörtten, Sarıbalta, Kuşlukçayırı, İncili, Alabuğday, Çalıtepe, İkiçeltik, Yoğun, Sarıca, Yabanardı, Yaylacık, Gözerek, Petekkaya, Recep, Sulav, Zoncek yerleşmeleri, Siverek ilçesinin Dağbaşı, Karahan, Katırkuyu, Şılan, Modan, Güvercin, Hamamviran, Büyükkaya, Büyüktepe köyleri Ergani üzerinden Erzurum'un Dumlu, Eğriçayır, Kuşyurdu, Kopdağı yaylası, Yedigöl, Dumanlıdağ, Bakım, Alişeref, Palandöken, Kargapazarı, Heyik, Gezonun gölü, Kırmızı mezar, Düzmeşe, Kırbaş, Beyaztaş, Toktepe ve Kandilli yaylalarına çıkmaktadırlar. Yaylalara çıkılırken araçla Siverek, Çermik, Ergani, Dicle, Hani, Genç, Bingöl, Hamanlar, Soğukçeşme, Yaylacık, Karlıova, Çat, Bakım, Erzurum ve buradan yukarda bahsedilen yaylalara dağılmaktadırlar.

Sezon sonu dönüşü olarak yürüyerek kullandıkları güzergâh ise Erzurum yaylalarından Erzurum Ovası, Taşköprü, Tebe Deresi, Çat bakımevi, Kayşan komu, Çat, Büyük Ziyaret, Çatakköyü, Karlıovanın batısındaki dağlık kısım Kara Cehennem Deresi, Bingöl'ün Sancak ilçesi, Kumuk Dağı, Karakoçan, Palu, Maden'in Tepecik köyü, Hazar Gölü, Gezin Köyü, Akdağ üzerinden Çermik ve Siverek ilçelerinde yer alan yerleşim yerlerine doğru hareket etmektedirler.

Göç, Şanlıurfa platosunda, Viranşehir dolaylarında, Mardin eşiğinin güneye bakan kesimlerinde ve Derik yöresinde, Tek Tek dağlarında, Bismil’de Diyarbakır havzasının dulda, korunaklı yerlerinde kışlayan aşiret ilkbaharda sıcakların bastırmasıyla göç hazırlığına başlar. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ilkbahar pek belirgin değildir; kıştan yaza birdenbire geçilir. Basra Körfezi’nden kuzeye doğru etki alanını genişleten tropikal sıcak hava kütleleri daha nisan ayı ortalarında bütün Diyarbakır Havzasını etkisi altına alır. Bütün bir kış mevsimini kışlakta geçiren ve bunalan aşiret halkı, havaların ısınmasıyla yaylalara özlem duymaya başlarlar.

Güneydoğu Anadolu’nun vadilerinden, düz ya da düze yakın alanlarından yola çıkan aşiret, göç yolu olarak Torosların dar ve derin vadilerini, dağ geçitlerini kullanır. Bazıları Dicle-Hani-Lice-kulp kuzeyindeki Güneydoğu Toroslarını yaylak olarak değerlendirmek üzere oraya göç ederler. Fakat aşiretin en büyük oymakları Murat Havzasının kuzey kesimini yüzyıllardan beri yayla bilmektedir. Bingöl yaylalarına, Şerafettin Dağlarına ulaşabilmek için Siverek’ten yola çıkan yaylacılar karayollarını izleyerek Palu üzerinden Murat Irmağını aşarak Solhan, Karlıova üzerinden yaylalara ulaşır (Harita 22).

Göç eden gruplar zorunlu olarak karayollarını izler. Yol kenarlarında yayılım alanlarının bulunması aşiret hayvancılığı için önem taşır. Kısa süreli duraklamalarda çadır kurulmaz. Fakat asıl yaylaya varmadan önce bir hafta ya da daha uzun süreli kalışlarda çadırlar kurulur geçici de olsa bir yaylak yaşamı başlar. Yakınından geçilen yerleşim birimleri için aşiretlerin yaylaya göçleri önemli bir olaydır. Çünkü süt ürünleri bollaşır ve satışlar canlanır.

Kışlak ile yaylak arasında göç yolları 1950’li yılların başlarına kadar boş ekilmemiş alanlara karşılık geliyordu. Yapılan toprak reformları sonucu ve tarımda makineleşme sonucunda çayırklar ve otlaklar ekilerek tarımsal üretime geçilmesi yaylacılığı engellemiştir.

Yaylacılık faaliyetine katılan nüfus yaylada 4–5 ay kalmaktadır. Kışlaktaki son günlerde tekrar iklim koşullarının sertleşmesi otların büyük ölçüde seyrekleşmesi dağların yüksek yerlerindeki karların alanını genişletmesi göçün tekrar kışlağa doğru yapılması gerektiğinin işaretidir. Aynı yollardan koyunlar yürütülerek yola çıkılır. Yaylaya çıkarken yaşananlar, kışlağa inerken de tekrarlanır.

Kışlak alanları ile yaylalar arasındaki mesafenin kat edilmesi 1 veya 1,5 ay kadar sürer. Göç esnasında daha çok hayvan sürülerinin otlayabileceği sırtlar ve yamaçlar takip edilir. Sürülerin ana yollar dışındaki bu göçüne karşılık, onları yakından takip eden insan grupları yayladaki ihtiyaç maddelerini temin amacıyla yerleşme merkezlerine uğurayarak göç etmeyi tercih ederler. Kışlak ile yaylak arasındaki mesafe her yaylacı gruba göre farklı değerler

gösterir. Bu mesafe 50–350 km arasında değişir. Yaylalarda daha toplu bir karakter gösteren yerleşme düzenine “zoma” adı verilir. Kışlaklarda ise yerleşme mera bulma konusundaki güçlükler sebebiyle daha dağınık bir özelliğe sahiptir.



Harita 22: Ergani İlçesi'nden Geçen Yaylacılık Amaçlı Göç Yolları Haritası

Yaylaya varış tarihi Mayıs sonu veya Haziran başıdır. 4-5 ay süren bu geçici süre yerleşme devresinde yayladan yaylaya küçük göçlerin olduğunu görmekteyiz. Daha çok hayvanları taze ve bol ot temini amacıyla gerçekleşen bu kısa mesafeli göçler, yatay şekilde olduğu gibi yükseltiye bağlı olarak da kademeli bir şekilde gerçekleşmektedir. Diyarbakır havzasının doğusunda kışlayan grupların büyük kısmı ilkbahar ve yaz otlaklarını mart sonu ve temmuz başı arasındaki 4 aylık süre içerisinde Dicle vadisi Herekol Dağı (Yazlıca Dağları) ve Toros yüksek yaylaları olmak üzere 3 kuşak halinde çıkarlar. Ergani ilçesini de kapsayan göç

yolu Urfa platosu ve Tek Tek dağları Siverek, Ergani, Palu, Karlıova, Şeytan veya Bingöl dağları istikametinde olmaktadır (Harita 22).

Yayla göçünün bir diğer şekli ise hayvan sahiplerinin hayvanları ile birlikte nisan ayı başlarında Erzincan, Erzurum ve Kars yaylalarına doğru göç etmeleridir. Bu göç şekli hayvan sahipleri hayvanları ile birlikte kademeli olarak Erzincan yaylalarına gidenler, Maden Dağları-Kovancılar-Tunceli-Erzincan yolunu seçerek eşyalarını kamyonlarla gidecekleri güzergâha gönderip kendileri hayvanlarıyla yürüyerek konaklama yolu ile varacakları yaylalara doğru yola çıkarlar. Erzurum-Kars yaylalarına gidenler ise Maden Dağları-Palu-Bingöl-Erzurum-Kars güzergâhını seçerler. Böyle bir yolun tercih edilmesinin nedenleri hayvanların kısa sürede değişen iklim tiplerine adaptasyonlarını sağlamaktır. Böylece hem iklime uyum sağlanmakta, otların yeşermesine bağlı olarak küçük yaylalarda konaklayarak kademeli bir yayla göçü başlamaktadır. Yaylarda kamyonlarla gidildiğinde yaşanan hayvan ezilmelerinin önüne geçilmektedirler. Genellikle yayla göçüne katılan alanlar Karacadağ eteklerinde yer alan yerleşmelerdeki büyük sürü sahipleridir. Alitaşı, Develi, İncehıdır köyleri ile Mustafabağı ve Aşağı Bitikçi mahallelerinde 150-200 hane yayla göçüne katılmaktadır.

Ergani ilçesindeki kırsal alanlarda bulunan mera ve otlaklarda kışlak olarak hayvancılıkla uğraşan gruplara kiraya verilmektedir. Doğan köyünün verimli meraları vardır. Sonbaharda gelen göçlerle bu otlaklar kiraya verilir. Develi köyüne bağlı olan Kaymaz mezrasında hayvancılık yapılır. Geniş meralarda büyük baş hayvan beslenir. Kış aylarında köydeki meralar göçebe hayvancılık yapan Beritanlılara kiraya verilir. Sütüzü, daha önce göçebelerin kış mevsiminde kıl çadırlar kurdukları kışlak yeri idi. Sultantepe, küçükbaş mera hayvancılığı yapılıyor. Geniş olan meraların bir kısmı göçebelere kiraya verilir.

Araştırma sahasında yaşanan ve daha büyük kitlelerin göç eylemine katıldığı bir diğer göç türü ise *kayısı, fındık ve pamuk toplama* göçüdür. Ergani'de kırsal kesimde yaşayan halkın büyük bir bölümü, tarım işçisi olarak mevsimlik göç aktivitesine katılmaktadır. Temmuz ayı ortalarında başlayan bu göç hareketi, ekim ayı ortalarına kadar devam etmektedir. Araştırma sahasındaki hemen her yerleşim biriminde az veya çok bu tarz bir göç hareketi içinde bulunan nüfus mevcuttur. Bu göç hareketine haneler toplu olarak katılmaktadır. Okulların kapanması ile birlikte mevsimik göçler başlar. Bu mevsimlik göç hareketinde aileler eş zamanlı olarak ürünün hasat mevsimine birlikte katılarak önce Malatya, sonra Adapazarı ve da Aydın illerine beraber gidip son olarak Diyarbakır civarındaki pamukları toplayıp tekrar kendi köylerine yine birlikte dönmektedirler.

Bu tarz bir mevsimlik göç hareketi araştırma sahasının genelinde görülmektedir. Sahada yapılan anket çalışmaları sırasında yaklaşık 1383 hane ve 7927 kişi bu göç hareketine aktif olarak katılmaktadır. Bu rakamlar anket sonuçlarına göre değerlendirildiği için bireyler veya ailenin katılımı net olarak belirlenememektedir. Fakat yine de Ergani'de benzer göç aktivitesine katılanlar ile birlikte 10.000 kişinin tarımsal göç aktivitesine katıldığı söylenebilir. Göç faaliyeti daha çok araştırma sahasının kuzeydoğu ve güneybatısındaki alçak plato sahalarındaki köylerde yoğunlaşmaktadır. Genellikle karstik sahalar karşılık gelen bu plato sahalarında tarımsal aktivitelerin sınırlı olması ve yaşanan su sıkıntısından, kuzeyde kalan kesimde ise eğimin daha yüksek olması ve tarımsal arazinin dar olması gibi nedenler sonucunda nüfus azalır. Ergani Ovasında ise taban suyu seviyesinin yüksek olması tarımsal aktiviteleri zorlamaktadır. Ahmetli, Dereboyu, Alitaşı, Hendekköy, Yakacık ve Doğanköy gibi yerleşmeler 80-100 hane olarak göç aktivitesine katılan yerleşmelerdir. Göçün az görüldüğü köyler ise daha çok Bereketli Ovası üzerinde yer alan yerleşmelerdir. Sulu tarım imkânlarının da müsait olduğu bu alanlarda ayçiçeği, pamuk, domates yetiştiriciliği ve kavun-karpuz üretimi ve ticarete dayalı tarımsal ürünlerden dolayı mevsimlik göçe katılan hane sayıları diğer alanlar gibi yoğun değildir. Bereketli, Gözlü, Güzelyurt, Boğazköy, Yapraklı, Selmanköy gibi yerleşmelerde 10-20 hane arasında değişmektedir (Tablo 25).

Araştırma sahasında yaşanan farklı bir mevsimlik göç türü de işçi göçüdür. Sahada yaşanan işçi göçünün de kendisine has karakterleri mevcuttur. Yaz aylarından itibaren inşaat sezonun açılması ile Ergani ilçesi köylerinden çevre illere doğru göç hareketi başlamaktadır. İnşaat sezonun kapanması ile göç eden nüfus tekrar köylerine dönmektedir. Bu göç hareketine sadece erkek nüfus katılmaktadır. Kendi köylerinde geçimini sağlayamayan veya zorlukla geçinen gençler, Dereboyu, Ortaağaç, Yolbulan köylerinde, Elazığ ve Diyarbakır illeri ile Mersin ve İstanbul'da inşaat ve duvarcı ustası olarak çalışırlar. Aynı zamanda son dönemde gelişen kilit parke döşemeciliği için de Karadeniz illerine yoğun işçi göçü başlamıştır. Bu faaliyete katılan köyler Gökiçi, Pınarkaya köyleri ve Gedikevler Mahallesidir. Yolbulan, Salihli, Kesentaş, Dağarası gibi köylerde de taş ve tuğla ustaları yukarıda sayılan illerle göç etmektedirler.

3.2.3. Ergani İlçesi'nde Nüfus Dağılışı

Nüfus dağılışı kompozisyonu doğal veya beşeri faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Nüfus dağılışı, çeşitli yerleşim birimlerinin, farklı özellikleri etkisini gösterir. Yerleşim birimlerinin özellikle kuruluş aşamalarında etkili olan faktörler, genelde yerleşim birimlerinin gelişiminde de etkisini devam ettirirler. Yerleşim birimindeki nüfusun artışı veya azalışı, nüfus hareketleri ve nüfus yoğunlukları üzerinde doğal çevre faktörleri veya

beşeri çevre faktörleri, tek tek veya birlikte etkisini gösterir. Yerleşim sahası olarak seçilen jeomorfolojik birim, dağ ova, vadi kenarında, yamaç üzerinde nüfusun gelişimi farklı farklı olabilmektedir. Fakat bunun yanında nüfusun gelişiminde, antropojen unsurlar yani iktisadi fonksiyonlar, ulaşım, ticaret, turizm, teknoloji oldukça belirleyici faktör olabilmektedir. Bunun tersi olarak, toprak özellikleri, iklim, bitki örtüsü, su yüzeyleri, eğim, nüfusun yerleşim alanı olarak belirmesinde ve alana yayılmasında ana belirleyici faktörler olabilirler. Bu tür fiziki ve beşeri coğrafya unsurları nüfus dağılışının çok kısa mesafelerde farklı özellikler göstermesine neden olabilmektedir. Birbirine komşu iki köy çok farklı nüfus özellikleri gösterebilir. Bir köy veya şehirde nüfus dağılışındaki yoğunluk, sokaklar arasında dahi çok büyük farklılıklar gösterebilir. Bu nedenle nüfus dağılışının nedenleri izah edilmeye çalışılırken ortaya konan, doğal veya beşeri unsurlar sadece genellemelere yardımcı olabilmektedir. Yerleşim yerinin daha ayrıntılı gözlemlerinde, daha büyük ölçekli haritalarda dahi, yerleşme dokusundaki bu tarz özellikleri ortaya koymak oldukça zordur.

Araştırma sahası ve yakın çevresinde de nüfus dağılışı incelenirken, nüfusun çok kısa mesafelerde çok büyük farklılıklar gösterdiği, yerleşim yerlerinde çok farklı nüfus özelliklerinin ön plana çıktığı saptanmıştır. Nüfus dağılışında sadece fiziki veya sadece beşeri unsurların etkili olduğu yerleşim yerlerinin yanında, birçok unsurun belirleyici olduğu yerleşim birimleri, ilçede nüfusun coğrafi dağılışı açısından farklı yapıların meydana geldiğini gösterir. Bu da nüfusun hem coğrafi hem de matematiksel dağılışına yansır. Bu özellikler nüfusun sadece bugününe değil geleceğine de yansıyan unsurlar olarak göze çarpar. Yerleşme konusunda da bahsedildiği üzere yerleşim yerinin fiziki veya beşeri özellikleri gelecekteki nüfus yapısının ve gelişiminin ipuçlarını verir.

Araştırma alanının büyük bir bölümü Ergani ve Bereketli ovaları çevresinde nüfuslanmıştır. Özellikle Ergani Ovasında taban suyu seviyesinin yüksek olmasından dolayı nem ve rutubetin fazla olması nüfusun ova çevresindeki eşik sahalar üzerinde toplanmıştır. Güneydoğu Toroslar sistemine dahil olan Maden, Abdulaziz, İncebel ve Karababa dağları yamaçları ve sırtları nüfusun az görüldüğü alanlara karşılık gelir. Ulaşım fonksiyonunun gelişmesi ile nüfus bir anda depresyon tabanına doğru göç etmiş ve depresyon tabanları nüfusun en yoğun dağıldığı alanlar haline dönüşmüştür. Kara ve demiryolunun Ergani'den geçmesi nüfus açısından fiziki coğrafya şartlarının oluşturduğu olumsuz yapıyı bir anda olumluya çevirebilmiştir. İktisadi fonksiyonların gelişen nüfusa yetmemesi veya fonksiyonun yitimi, nüfusun dağılışını tekrar olumsuz bir yapıya dönüştürebilmektedir. Geçmişte en fazla nüfusun barındığı saha kuzeydeki Toros sistemleri üzerinde yer alan alçak ve yüksek plato alanları iken 1950'li yıllardan sonra ulaşım, tarım fonksiyonu, güvenlik gibi nedenlerle nüfus depresyon alanlarına doğru yayılmaya başlamıştır. Yani dağılışı etkileyen unsurların değişimi, nüfustaki

dağılışı da etkilemiştir. Nüfus bu nedenle dinamik bir süreçtir ve çok kısa mesafe ve lokasyonlarda farklı özellikler göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında yapılacak genellemelerde iki ana unsur grubunun nüfusun gelişiminde olumlu veya olumsuz katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan birinci grup doğal çevre faktörleri, ikinci grup ise beşeri çevre faktörleri olarak ele alınacaktır.

3.2.3.1. Nüfus Dağılışına Etki Eden Doğal Çevre Faktörleri

Araştırma sahasında özellikle kırsal nüfusun dağılışı üzerinde doğal çevre faktörlerinin çok büyük etkisi vardır. Ergani depresyonu içinden kara ve demiryollarının geçmesinden sonra nüfus dağılışı beşeri faktörlerin etkisinden söz etmek mümkün olmuştur. Bugün yol boyu gelişen yerleşmeler bir tarafa bırakılırsa araştırma sahasında nüfus dağılışının izahı ancak fiziki faktörler ile yapılabilir. Ergani ilçesinde nüfusun dağılışı incelendiğinde, Ergani ve Bereketli ovalarının bulunduğu genç alüviyal dolgu yüzeyleri, yerleşim ve büyüme alanı olarak daha çok Pliyo-Kuvaterner yaşlı ova tabanı ile Pliyosen yaşlı alçak plato sahası veya aşınım yüzeyleri arasını tercih etmiş görünmektedir. Yerleşim birimleri depresyon tabanı hariç tutulacak olur ise ya depresyon tabanı ile alçak plato sahasının kontak yüzeyi olan yamaçlarda veya alçak ve yüksek plato sahasının temas alanları olan tepeler grubunun üstlerinde gelişmiş aşınım yüzeyleri tercih edilen jeomorfolojik birimlerdir (Harita 3).

Jeomorfolojik birimler araştırma sahasında farklı kesimlerinde nüfus dağılışına yardımcı olurlar veya nüfus dağılışı engelleyen bir yapı sunarlar. Genel olarak dağlık kütle olarak nitelendirdiğimiz kuzey ve kuzeybatı kesimleri birçok yapısal şekiller ve çeşitli dönemleri temsil eden plato düzlükleri de barındırır. Bu alanlarda çok kısa mesafelerde köyden küçük yerleşim birimleri, eğimin nisbeten azaldığı yamaç ve sırtlarda ancak 5-10 hane olarak varlıklarını sürdürürler. Bu alanlar aynı zamanda araştırma sahasında nüfus dağılışı açısından en az nüfusun yaşadığı alan olarak görünür.

Araştırma alanında nüfus dağılışı etkileyen en önemli akarsular Boğaz ve Şehgür çaylarıdır. Araştırma sahasındaki birçok köy ve köyden küçük iskân ünitesi bu iki akarsu ve bunların yan kolları çevresinde gelişmiştir. Adı geçen köyler ve köyden küçük yerleşim birimleri vadilerin yamacında veya kolları ayıran sırtlar üzerinde ya da akarsuyun eski sekileri üzerinde kurulmuşlardır. Araştırma sahasının nüfus dağılışı haritalarına bakıldığında bu iki akarsu çevresinde yer alan nüfus yoğunluğu oldukça dikkat çekicidir.

Aynı zamanda bu akarsular nüfus dağılışı engelleyici veya yönlendirici bir etkiye sahiptir. Maden Çayının hemen kıyısında yer alan Söğütalan ve Çayköy'de 1990'lı yıllara kadar yoğun nüfus barındırırken bu tarihten sonra Kralkızı Barajının yapılması ile köyün arazilerinin

sular altında kalması sonucu nüfus azalması gerçekleşmiştir. Fakat yerleşim ve iktisadi faaliyet alanını daraltması veya sınırlaması da bir etken olarak görülebilir.

Araştırma alanının önemli nüfus barındıran bir diğer jeomorfolojik birimi alçak platolardır. Alçak plato sahaları, nüfus dağılışında yoğun kesimlere denk gelen fay kaynaklarını bulundurmaları dağılışı açısından avantajları da beraberinde getirmektedir. Sahada yer alan sular fay kaynağıdır. Yerleşim birimleri bu fay kaynaklarının çevresinde gelişmiş ve doğal olarak nüfus da bu kaynaklar çevresinde dağılmıştır. Bir diğer avantajı bu sahaların tepeler ile depresyon tabanı arasında geçiş kuşağı oluşturmalarıdır. İki jeomorfolojik birimin arasında gelişmiş yüzeylerden meydana gelmiş olan alçak platoların, alçak kesimlerinde daha çok tarıma ve yüksek kesimlerinde ise daha çok hayvancılığa müsaade eden bir yapıda olması iktisaden önemlidir. Doğal olarak da kırsal fonksiyonların yoğun görüldüğü saha nüfusunda fazla olduğu sahadır. Kortaş, Boğazköy, Sallar gibi yerleşmeler fay kaynakları etrafında kurulan alanlara karşılık gelir.

Araştırma alanında özellikle geçmiş dönemlerde çok yoğun nüfus barındıran, bugün de mevsimlik nüfus hareketlerinde büyük pay sahibi olan jeomorfolojik birimler yüksek platolardır. Araştırma sahasının kuzeyi ve kuzeydoğusu, ayrıca Maden Çayının kuzeyinde yer alan Sakız ve Maden dağları üzerinde gelişmiş olan yüksek plato alanları, alçak platolar kadar fazla yer kaplamaz. Bu alanlar aynı zamanda düz tepeler halindeki aşınım yüzeylerine karşılık gelirler. Sahanın güneyinde çok fazla görülmeyen bu alanlarda nüfus seyrek bir dağılışı göstermektedir. Nüfusun daha çok hayvancılıkla uğraştığı bitkisel üretimin fazla gelişmediği dönemlerde en fazla nüfus barındıran saha yüksek plato sahalarıdır. Hayvancılığa uygun yayla karakteri, bununla geçinen nüfusu da bu sahada tutmuştur.

Günümüzde ise bitkisel üretim şartlarının ova tabanlarında yoğunlaşması, hayvancılığı ikinci plana itmiş yüksek plato sahalarında yaşayan nüfusu göç etmeye mecbur hale getirmiştir. Bugün bu sahalar birçok kitlesel göçün gerçekleştiği sahalar karşılık gelmektedir. Bu yönü ile nüfus dağılışında büyük bir etkiye sahiptir. İncebel Dağları ve Karacadağ Platosu üzerinde yer alan bazı yerleşmelerin bulundukları eski yerleşim birimlerinin iktisadi faaliyette yetersiz kalması yerleşik hayata geçişte avantaj sağlamaması gibi nedenlerden dolayı köyler alçak plato sahasına göç etmişlerdir. Sallica, Morkoyun ve Armutova köylerinde ova alanına doğru göçler yaşanmıştır.

1960 yılı ile birlikte Ergani çevresinde oldukça sıklaşan nüfus hareketleri nüfustaki dağılışı bir anda tersine çevirmiştir. 1935 yılında sadece 6135 kişinin yaşadığı depresyon tabanı ve yakın çevresinde, geçen 20 yıllık süre içinde göçlerin bu alana doğru olmasının etkisi ile

nüfusu çok hızlı şekilde artmıştır. 1935 yılında araştırma sahası nüfusunun ancak % 30'nu barındıran depresyon tabanı 1960 yılına geldiğinde nüfusun % 24'ünü barındırmaya başlamıştır. Alçak ve yüksek plato sahalarından ovaya doğru bir nüfus hareketi olmuştur. Öteki jeomorfolojik birimler üzerindeki nüfusun oranı aynıdır. Miktar olarak her üç jeomorfolojik birimde de nüfus artışı vardır. Nüfusun göçler ve doğal gelişme yoluyla artmaya devam etmesi henüz dengeleri değiştirmemiştir. Oranlarda ova tabanı lehine oluşan değişme, diğer sahaların sadece doğumlar ve ölümler arasındaki farktan dolayı meydana gelen bir nüfus büyümesinden, depresyon tabanında yer alan yerleşim birimlerinde ise hem doğal gelişme hem de göçler aracılığı ile nüfus büyüklüğünü sağlamasından kaynaklanmaktadır.

1990 yılı nüfus sayımına göre; nüfusun jeomorfolojik birimler üzerinde dağılışı önemli değişmelerin olduğu gözlemlenebilmektedir. Araştırma sahasında nüfusun büyük bir bölümü depresyon tabanına yakın az eğimli alanlarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Bunun en önemli nedeni beşeri faktörlerde meydana gelen değişme ve gelişmelerdir. Fakat nüfusun %52'si Ergani ve Bereketli ovaları ve çevresinde yaşamaya başlamıştır. Plato sahalarındaki nüfus miktarı artsa da toplamda ovada yer alan nüfusun fazlalığı nedeni ile gerek vadi, sırt ve yamaçlarda gerekse alçak yüksek plato alanlarında yaşayan nüfusun oranı azalmaktadır. Fakat hem vadiler ve yamaçlarda yer alan yerleşim birimlerinde hem de aşınım düzlükleri üzerindeki iskân birimlerinde nüfusun yaşamaya devam ettiği sonucu ortaya çıkar. Fakat 1975'li yıllardan başlayarak yüksek plato sahaları nüfus yoğunluğunun oldukça azaldığı insanların yaşama sahası olarak tercih etmediği alanlar haline dönüşmüşlerdir (Harita 25-26). Çayköy, Değirmendere, Devletkuşu, Kavurmaküpü nüfusunun büyük bölümünün göç ettiği yerleşmeler olarak tespit edilir.

2000 nüfus sayımı fiziki ve beşeri faktörlerin etkisinin yerleşim birimleri üzerinde tam olarak etkisinin ölçülebildiği bir dönemi yansıtmaktadır. Araştırma sahasında yer alan nüfusun büyük bir bölümü (%65) Ergani ve Bereketli ovaları çevresinde yaşamaya başlamıştır. Diğer jeomorfolojik birimler üzerinde yer alan iskân ünitelerinin tamamında nüfus, çok yavaş artan veya durağan olan, gerileyen bir nüfus yapısını sergilemektedir. Bu da depresyon çevresinde nüfusun dağılışı yoğunlaştırmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllardan sonra başlayan terör olayları sonucunda kuzeydeki yerleşmeler güvenlik amacıyla ilçe merkezine yerleştirilmiş ve bu alanlarda nüfus seyrekleşmeye başlamıştır. Devletkuşu, Kavurmaküpü gibi köy yerleşmeleri ve bağlı mezralarında nüfus merkeze nakledilmiştir. Diğer sayım yıllarında düzlük ve çevresine göre hızlı olmasa da artan nüfus 2000 yılı ile birlikte eğilimini tam olarak göstermiştir. Nüfusun dağılışı fiziki faktörlerin yerine beşeri faktörler etkili olmuştur. Nüfus dağılışı ve büyüklüğündeki değişimler beşeri unsurlardaki gelişmelere bağlı hale gelmiştir. Bunun en açık

göstergesi Ergani şehri, Şölen kasabası ile İncehıdır, Doğanköy ve Akçakale, Alitaş köylerinin çok nüfus barındırmasıdır.

Ergani ilçesinde nüfusun yükselti basamaklarına göre dağılışı incelendiği zaman nüfusun genel olarak alçak plato sahaları ve depresyon tabanlarında yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu sahalar tarımsal aktivitenin yoğun yapıldığı alanlara karşılık gelmektedir. 1935 yılından itibaren nüfusun büyük bölümü 600–750 m.ler arasında dağıldığı bu basamakta %30 (6.135 kişi) gibi bir oran yaşamaktadır. Bu oran 1960'lı yıllarda %37 (1.0321 kişi), 1990'lı yıllarda %43 (17.785 kişi) ve 2000'li yıllarda %41'le (16.412 kişi) en fazla nüfus barındıran yükselti basamağına karşılık gelmektedir. Daha önceden de belirtildiği gibi Ergani ve Bereketli ovaları ile sahada yer alan alçak plato sahaları hem kuru tarım hem de sulı tarım alanlarının yoğun yapıldığı sahalardır. Yerleşmelerinde yoğun olarak yer aldığı kademelerdir. Bu basamakta 30 tane köy yerleşmesi yer almıştır (Tablo 29). 600-750 metreler arası araştırma sahasında hem yerleşmelerin hem de nüfusun yoğunlaştığı tarımsal aktivitelerin çeşitlendiği yer seçimi için en uygun alanlara karşılık gelmektedir. Bu kademede 2007 nüfus sayımına göre İncehıdır (2920 kişi), Salihli (997 kişi), Ahmetli (1.680 kişi), Olgun (1076 kişi), Akçakale (1.855 kişi), Aşağı Kuyulu (774 kişi), Bereketli (772 kişi), Yolbulan (829 kişi), Hendekköy (1.006 kişi) ve Kömürtaş (909 kişi) gibi eski ve tarihi dönemler içinde de sürekli nüfus barındıran günümüzde de bu özelliğini devam ettiren yerleşmeler mevcuttur. Görüldüğü gibi 5 yerleşme 1000 kişinin üzerinde nüfusa sahiptir (Tablo 27).

Tablo 27: Ergani İlçesi'nde Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusun Dağılışı (1935-2000)

Yükselti Basamağı	1935		1960		1990		2000	
	Nüfus Miktarı	Oran %	Nüfus Miktarı	Oran %	Nüfus Miktarı	Oran %	Nüfus Miktarı	Oran %
600-750	6135	30	10321	37	17785	43	16412	41
750-900	5677	28	8545	30	13884	34	13980	35
900-1050	5041	24	5738	20	6069	15	7313	18
1050+	3741	18	3421	12	3507	8	2429	6
Toplam	20594	100	28205	100	41238	100	40134	100

Sahada ikinci büyük nüfus barındıran yükselti basamağı 750–900 m.ler arasına karşılık gelmektedir. Bu sahalar alçak plato sahalarıdır. 1935 yılında nüfusun %28'i (6.677 kişi) bu basamakta yer almıştır. Bu basamak yoğun olarak kuru tarım sahalarına ve özellikle Ergani Ovasının kuzey kesimlerinde yer alan yamaçlarda bağcılığın geliştiği sahalara karşılık gelmektedir.

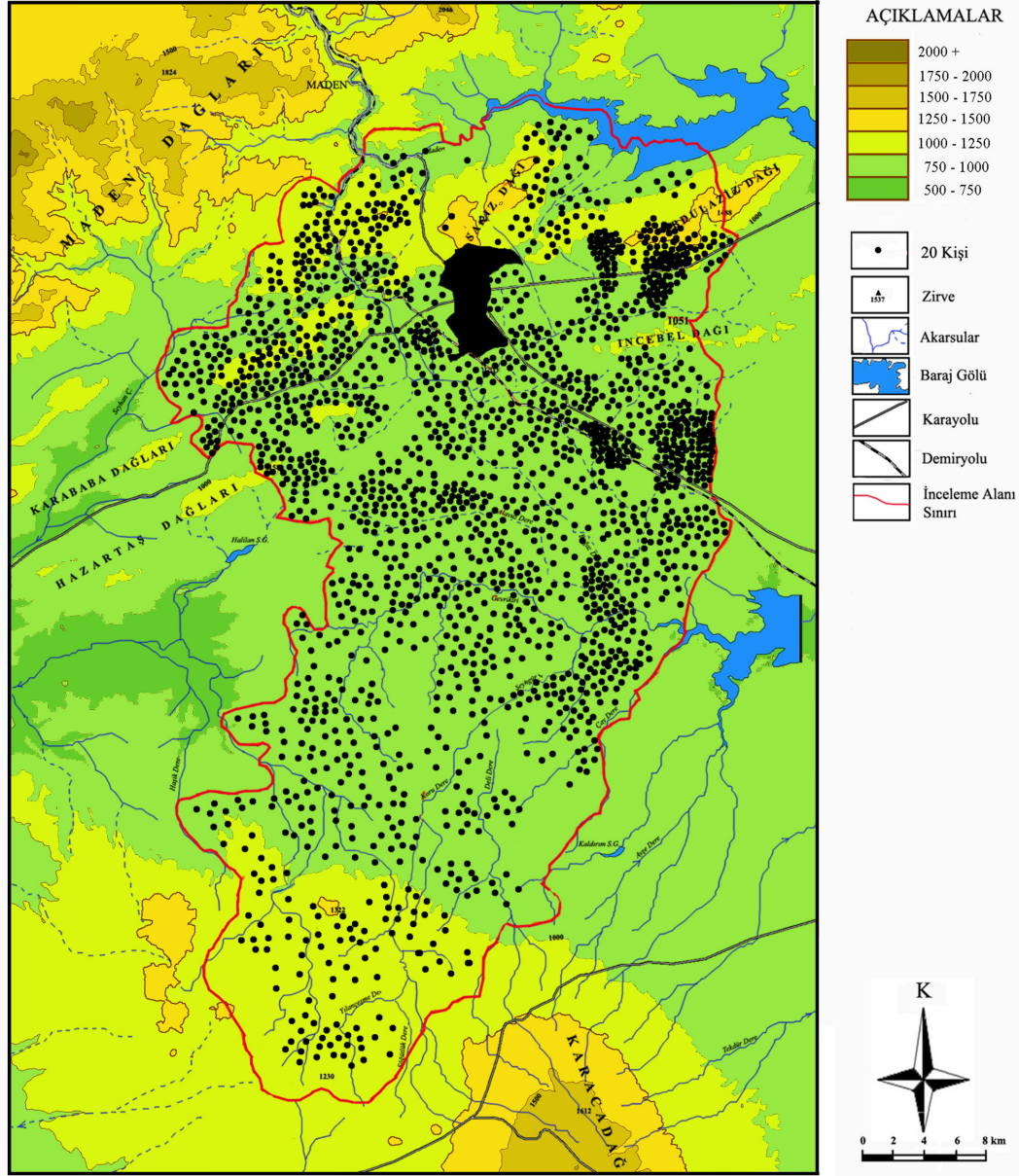
1960 yılında %30 (8.545 kişi), 1990 yılında, %34 (13.884 kişi) ve 2000 yılında da nüfusun %35'i bu yükselti basamağında yer almıştır. 750–900 metreler arasında yaşayan nüfus

dönemler itibariyle sürekli artma göstermiş, araştırma sahasında ikinci yoğun kademeyi oluşturmuştur. 750-900 metreler arasında 27 tane köy yerleşmesi görülmektedir. Yerleşme ve nüfus coğrafyası açısından ikinci büyük üniteyi oluşturmaktadır. Yerleşmeler ova ve sırtlar arasındaki eşik sahalara kurulmuştur. Nüfus dağılışı ve seyrinde çok belirgin azalmalar göze çarpmamıştır. Bu kademede de yukarıda ki gibi büyük nüfus kitleleri barındıran yerleşmeler mevcuttur. 2007 nüfus sayımına göre Doğan (2033 kişi), Alitaşı (1652 kişi), Selman (1848 kişi), Gözekaya (1012 kişi), Yukarı Kuyulu (904 kişi), Dereboyu (1040 kişi), Hançerli (915 kişi) ve Gözlü (1047 kişi) gibi eski köyler özelliğini devam ettirmiş ve fazla nüfus barındırmışlardır.

Araştırma alanında nüfusun yerleştiği üçüncü kademe 900–1050 m.ler arasındır. Bu yükselti kademesi artık nüfusun yoğunluğunun gittikçe azaldığı nüfusun tarımsal aktivitelerin sınırlandığı hayvancılık ekonomisinin ön plana çıktığı yükseltilere karşılık gelir. Yüksek plato alanlarına karşılık gelen sahada kuru tarım alanları sınırlı bir şekilde dağılırken mera alanları geniş yer kaplamaktadır. 1935 yılında nüfusun %24'ü (5041 kişi) bu yüksek plato sahalarında yer alırken 1960 yılında bu oran %20'ye gerilemiştir. 1960'lı yıllarda yoğun olarak yüksek plato sahalarından ova ve depresyon tabanlarına doğru olan göçler, bu alanların boşalmasına neden olmuştur. 1990 yılında %15'lere (6069 kişi) gerileyen nüfus, 2000 sayımından sonra tekrar % 18 (7313 kişi) gibi bir artışa ulaşmıştır. Bu sahada nüfuslanma büyük yerleşmelerin varlığına bağlı olarak yoğunluk göstermektedir. 2007 nüfus sayımına göre Çayırdere 900 m yükseklikte Maden dağları üzerinde sırtta kurulmuş 1106 kişinin yaşadığı bir yerleşmedir. Kırtas köyü Maden Dağları sırtında kurulmuş 950 m yükseltiye sahip 975 nüfus barındırmıştır. Şölen Kasabası 2439 nüfus barındıran büyük yerleşmedir. Aynı şekilde Dibektaş (950 m yükselti, 830 kişi), Dağarası (950m yükselti, 599 kişi) yer alan büyük ve eski yerleşmelerdir. Bu basamakta 15 tane köy yerleşmesi mevcuttur (Harita 23).

Araştırma alanında 1050 m üzerinde yer alan yükselti basamağına Develi, Pınarkaya, Sabırlı, Kavurmaküğü, Yamaçlar, Dallıdağ, Çukurdere gibi yerleşme merkezleri girer. Develi sadece Karacadağ Bazalt Platosu üzerinde yer alan 1300 m yükseltiye sahip 553 nüfus barındıran bir yerleşme merkezi olurken, diğer yerleşmeler Karababa, Maden ve Sakız dağları gibi kütleler üzerinde yer alan sırtlarda kurulmuşlardır. Bu yerleşmelerin, ortak noktaları hayvancılık ekonomisinin ağırlık kazanmasıdır. 1935 nüfus sayımına göre, nüfusun %18'i (3741 kişi), 1960 nüfus sayımına göre %12 (3421 kişi), 1990 sayımına göre % 8'i (3507 kişi), 2000 nüfus sayımına göre % 6'sı (2429 kişi) bu yükselti basamağında yerleşmiştir. Bu basamakta nüfusun gerilemesinin nedenleri öncelikle 1960'lı yıllardan sonra kırsal alandan ovaya olan göçler ikinci ve en önemli etken ise 1990'lı yıllardan sonra terörden dolayı Bu basamakta 10 tane köy yerleşmesi bulunmaktadır.

ERGANI İLÇESİN'DE YÜKSELTİ BASAMAKLARINA GÖRE NÜFUSUN DAĞILIŞI (2000)



Harita 23: Ergani İlçesi'nde Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusun Dağılışı (2000)

3.2.3.2. Nüfus Dağılımı Etkileyen Beşeri Faktörler

Araştırma alanında kırsal nüfusun dağılımının doğal çevre faktörleri ile açıklanabileceği daha önce belirtilmişti. Fakat Ergani ilçesinde nüfus dağılımına damgasını vuran ve bugünkü nüfusun dağılım haritasının şekillenmesine neden olan asıl unsuru beşeri faktörler oluşturur. Yukarıda belirtildiği üzere nüfusun dağılımında en fazla büyüklüğe sahip olan depresyon ve yakın çevresindeki jeomorfolojik yapının uygun olmasının yanı sıra, nüfus hareketliliğinde motor gücü oluşturan beşeri coğrafya faktörleri, günümüze kadar nüfus üzerindeki belirleyici faktörler olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Nüfus dağılımı üzerinde en büyük dönüşüme sebep olan faktör ulaşımın olmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi Çayönü'nden başlayan, Ergani ilçesinde nüfusun başlangıcı tarihi dönemler içinde önce Dicle ve Fırat ırmakları arasında kalan bölgede M.Ö. 18. yüzyılda Asurlu tacirler, kervanlarıyla Urfa, Maraş, Adana üzerinden Diyarbakır'a, oradan da Malatya yolunu kullanarak Anadolu içlerine kadar ulaşıyorlardı. Diyarbakır bölgesi eski çağlardan bu yana Akdeniz'i Basra Körfezine, Karadeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan, ayrıca Bitlis ve Van havzası üzerinden Azerbaycan ve İran'a ulaşan önemli yolların düğüm noktası üzerinde bulunmaktadır. Bu bölge Silvan, Erzen ve Mardin kaleleri ile Siirt, Hasankeyf, Kızıltepe, Maden, Gölcük, Ergani, Çermik, Savur ve Cizre gibi 30'a yakın kaleyi kapsamaktadır.

Diyarbakır ve çevresinde tarihi dönemler boyunca önemli ticaret yollarının üzerinde yer alması bu bölgenin gerek nüfus ve yerleşmesi gerekse de ticari ve kültürel açıdan renkli bir desen oluşturmuştur.

Ergani, Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde bulunması nedeniyle ilçenin ulaşım imkânları oldukça elverişlidir. Çermik, Çüngüş ve Dicle yol bağlantısının Ergani üzerinde olması karayolu bakımında Ergani'yi önemli bir kavşak haline getirmiştir. 1935 yılında demiryolu inşaatının ve istasyonunun faaliyet geçmesi ile nüfustaki hareketlilik ve bunun sonucundaki dağılımındaki değişim başlamıştır. Kırsal alanda yaşanan önce semi-sedanter yerleşim tarzının sonradan sedanter bir yerleşim tarzına dönmüştür. Kırsal nüfus hayvancılık fonksiyonu yerine bitkisel üretimi ön plana çıkarmış ve elde edilen mahsulün daha fazla olması gibi nedenler ticareti ve ürün değişimini, gerçekleşen piyasa ve pazar ilişkilerini zorunlu kılmıştır. Böyle olunca kırsal nüfus ürettiğini talep olan pazarlara ulaştırma eğilimi içine girmiştir. Sahada inşa edilen demiryolu ulaştırma fonksiyonunu yerine getirmiştir. Trenlerin Ergani tren garında durması, insanların başka memleketlere transferi sırasında, istasyon civarında duraklaması veya alış-veriş yapması bir anda bu alanı bir ticaret alanı veya pazar haline dönüştürmüştür. Ergani aynı zamanda Dicle, Çermik, Çüngüş gibi ilçelerinde pazaryeri

konumundadır. Çünkü bu ilçelerin Diyarbakır ve Elazığ gibi merkezlere bağlantısı Ergani üzerinden olmaktadır. Çiftçiler hem kendi ürettiklerini Ergani'ye rahat getiriyor hem de ihtiyaçlarını daha rahat karşılıyorlardı. Demiryolu tarım fonksiyonunun tamamlayıcısıydı. Buradaki ticari aktiviteye katılanlara barınma yeme içme gibi hizmetleri verecek bir sınıfta oluşması ile nüfusun çoğalması başlamıştır. Zaten bu tarz oluşumları Yücel'de eserinde demiryollarının istasyon nüfuslarına etkilerini tartışırken benzer mekanizmaların istasyonların nüfusunu nasıl büyüttüğünü izah etmektedir (Yücel, 1960). Ayrıca Tunçdilek bu tarz gelişmeyi tarla kültürlerinin demiryollarının girişi ile oluşturduğu tarım kasabalarını, kentsel evrimin uyanış safhası olarak vermektedir (Tunçdilek, 1986a; 151-152). Bu mekanizma çerçevesinde Ergani sürekli büyüyen bir şehir özelliği kazanmıştır. 1935'li yıllarda 3.253 nüfusa sahip Ergani, 1960 nüfus sayımında 8.553, 2000 nüfus sayımında 47.333, 2007 sayımında 62.000 kişi ile sürekli gelişme kaydetmiştir. İdari ve iktisadi tüm ihtiyaçlarını karşıladığı yerleşim birimi olmaya ve nüfus dağılışımda fonksiyonların merkezi olarak belirmeye başlamıştır. Kara ve demiryolları, hem büyük merkezleri birbirine bağladığı için, hem de mekânın fiziki yapısını değiştirdiği için iki farklı şekilde nüfus dağılışına etki etmiştir.

İlkinde kırsal kesimin ürettiğini pazarlayan bir tüccar sınıfının doğmasına neden olmuş ikincisinde ise çevresinde piyasa oluşumunu sağlayarak nüfusu kendisine çekmiştir. Demiryollarının kurulduktan sonra ulaşımındaki payının çok fazla gelişmemesi üzerine nüfusun ağırlık merkezi karayollarına kaymıştır. Ergani'nin Elazığ-Diyarbakır güzergâhının kavşağında olması ulaşım sektöründe ve bunu destekleyen hizmet sektöründe bir genişleme meydana getirmiştir. Bu yapı doğal olarak iktisaden faal bir nüfus büyüklüğünün meydana gelmesine sebep olmuştur. Nüfus ve ekonominin birinin büyümesi ile doğru orantılı olarak diğersinin büyümesine yol açtığı bir mekanizma çerçevesinde Ergani'nin nüfusu 62000'ni geçmiştir. Karayolunun güzergâhının üzerinde bulunan hem kırsal yerleşmeler hem de şehir yerleşmesi gelişmiş; benzinlikler, modern binalar kurulmuş, yeni yerleşim birimleri oluşmuş, hatta Şölen Kasabasının oluşmasında en büyük pay ulaşımıdır denebilir.

Dereboyu köyünde kültür yöresi değişikliği meydana getirmiştir. Eskiden verimli araziler üzerinde topraklarını işleyen Dereboyu sakinlerinin bir kısmı, köyün eski yerleşim yerini terk ederek karayolu kenarında yeni iskân üniteleri meydana getirmişlerdir. Benzer durum Aşağı Kuyulu köyü içinde belirtmek mümkündür.

Ergani tarihi dönemler içinde isimleri farklı da olsa hep bir idari merkez konumunda olmuştur. Cumhuriyetle beraber ilçe merkezi olması ile nüfus artış hızı sürekli yükselmiş ve yeni teşkilatların kurulması ile nüfus büyüklüğü artmıştır. Fakat idari açıdan bir ilçe merkezinin teşkilatlarının tamamlanması ile birlikte nüfus dağılışımdaki pozitif ivme, etkisiz bir fonksiyona

dönüşür. Bunun için daha farklı fonksiyonların veya nüfusu çekecek unsurların meydana gelmesi gerekmektedir. Nüfusun idari fonksiyonlar açısından bir gelişme ve nüfus dağılışındaki payının artması için o yerleşim biriminin en azından ilçe merkezi olması gerekmektedir. Ergani’de yaklaşık 1500 kişi görev yaparken; Şölen’de belediyesinde görevli sayısı 21’dir. Sağlık ocağında da 8 sağlık görevlisi çalışmaktadır. Yani nüfus dağılışındaki idari fonksiyonun 29 kişilik bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Sonuçta beldelerdeki nüfusun dağılışındaki idari fonksiyonların çok az bir etkisi vardır.

Bunların yanında eğitimin de nüfus dağılışındaki yerleşim biriminin büyümesinde etkisi mevcuttur. Araştırma alanında okulun daha eski olduğu iskân ünitelerinin nüfusu daha fazladır. Ayrıca öğrenci velileri ikamet edecekleri iskân birimlerini değerlendirirken çocuğun ilköğretim ve lise çağındaki eğitimini iyi alabileceğini düşündükleri yerlere göç etmişlerdir. Göç sonucunda okul sayısı fazla olan yerleşim birimlerinde doğal olarak genç nüfus fazla olmaktadır. Nüfusun dağılışındaki bu yerleşmelerin aldıkları pay yüksek olmaktadır. Özellikle Ergani çevresinde görülen taşınalı eğitim, okulun olduğu köylerin gününbirlik nüfuslarında artışlar görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiği zaman Bereketli (772 kişi), Kesentaş (691 kişi), İncehıdır (2.920 kişi), Selman (1.848 kişi), Han (2.033 kişi) (Doğan köyüne bağlı mahalle), Canveren (555 kişi) ve Ahmetli (1.680 kişi) köyleri ilçenin taşınalı eğitim merkezleridir. Bu köylerde çevrelerine göre hem daha fazla nüfus barındırmakta hem de sağlık ocağı bulundurmaları sebebiyle bir bakıma merkez köy hatta kasaba özelliğine en uygun köylerdir. Bulundukları konum itibarıyla ileride de bu statüye kavuşma ve sürdürme özelliğine sahiptirler. Burada Han Mahallesini biraz açacak olursak Doğan Köyüne bağlı bir mahalledir. 1960’lı yıllarda Dallıdağ, Çukurdere, Çayköy, Yakacık, Ahmetli ve Karşıbağlar gibi yerleşmelerden göç alarak, büyüme göstermiştir. Doğan’da 14 hane var iken Han mahallesinde 160 hane vardır. Han mahallesinin nüfusu 1300 kişiyi bulmaktadır. Bundan dolayı da Han Mahallesi çevre köy ve mahallelere hizmet verecek bir statüye kasaba özelliğine yatkındır. Burada bulunan sağlık evi de yine aynı şekilde ilköğretim gibi temel fonksiyona sahiptir. Yukarıda nüfusları verilen İncehıdır, Han, Ahmetli, Selman ve Kesentaş köyleri kasaba özelliğine kavuşturulmalıdır.

Ergani İlçesi 1944 yılında açılan Köy Enstitüsü ile de çevredeki ilçelerden eğitim fonksiyonu taşınalı sistem nedeniyle de göç almıştır. Ergani ilçesinde hemen tüm köy ve bağlı büyük mahallelerinde beş derslikli ilköğretim okul bulunmaktadır. Bundan dolayı da ilköğretim çağındaki nüfus ilköğretim dönemine kadar bulunduğu yerleşmede ikamet etmiştir. Bu dönemden sonra ilköğretim için yakın bulunduğu taşıma merkezine ya da Ergani’de bulunan YİBO’ya yatılı olarak gitmektedir. Ergani nüfusunda eğitim faktörü de nüfusun dağılışıını etkilemektedir. Özellikle sınavla öğrenci alan anadolu liselerine Diyarbakır’ın diğer ilçeleri Çüngüş, Eğil,

Çermik, Dicle ilçelerinden de öğrencilerin gelmesi eğitim fonksiyonunun nüfus dağılışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Yine Dicle Üniversitesine bağlı Ergani ve Çüngüş Meslek Yüksek Okullarının Ergani ilçesinde ders görmeleri bu açıdan da Ergani'nin nüfus kompozisyonunu etkilemiştir.

Sağlık fonksiyonu açısından da Ergani ilçesi çevresine hizmet veren bir merkezdir. Ergani Devlet Hastanesinin tam teşekküllü işlemesi yanında birçok özel dal hastanelerinin açılması ve sağlık ocaklarının varlığı da Ergani'nin güneybirlik nüfus yapısını değiştirmektedir.

3.2.3.3. Ergani İlçesi'nde Dönemlere Göre Nüfusun Dağılışı

Erganide nüfusun dağılışı, tarihi süreç içerisinde bazı önemli gelişmelerin etkili olduğunu tesbit etmek çok zor değildir. Çünkü bu gelişmeler Erganiyi günümüze kadar büyüten ve tüm ilçenin kaderini etkileyen olaylardır. Bunlardan birinci ve en önemlisi Erganinin bugünkü duruma gelmesini sağlayan demiryolu ve istsyonun inşası ve faaliyete geçmesidir. 1929-1934 arasında yaşanan süreç 1935 nüfus sayımında kendisini göstermektedir. Ergani ve Sallar başta olmak üzere demiryolunun geçtiği tüm sahaların nüfus yapısında bir farklılaşma meydana gelmiştir. İkinci dönem ise hem karayolunun etkisinin gözlemlendiği, hem de Erganinin idari kapsamının sınırlarının netleştiği 1960 dönemidir. Günümüzde ise nüfus dağılışı yerleşme ve ekonomik faaliyetlere bağlı olarak şekillenmiştir.

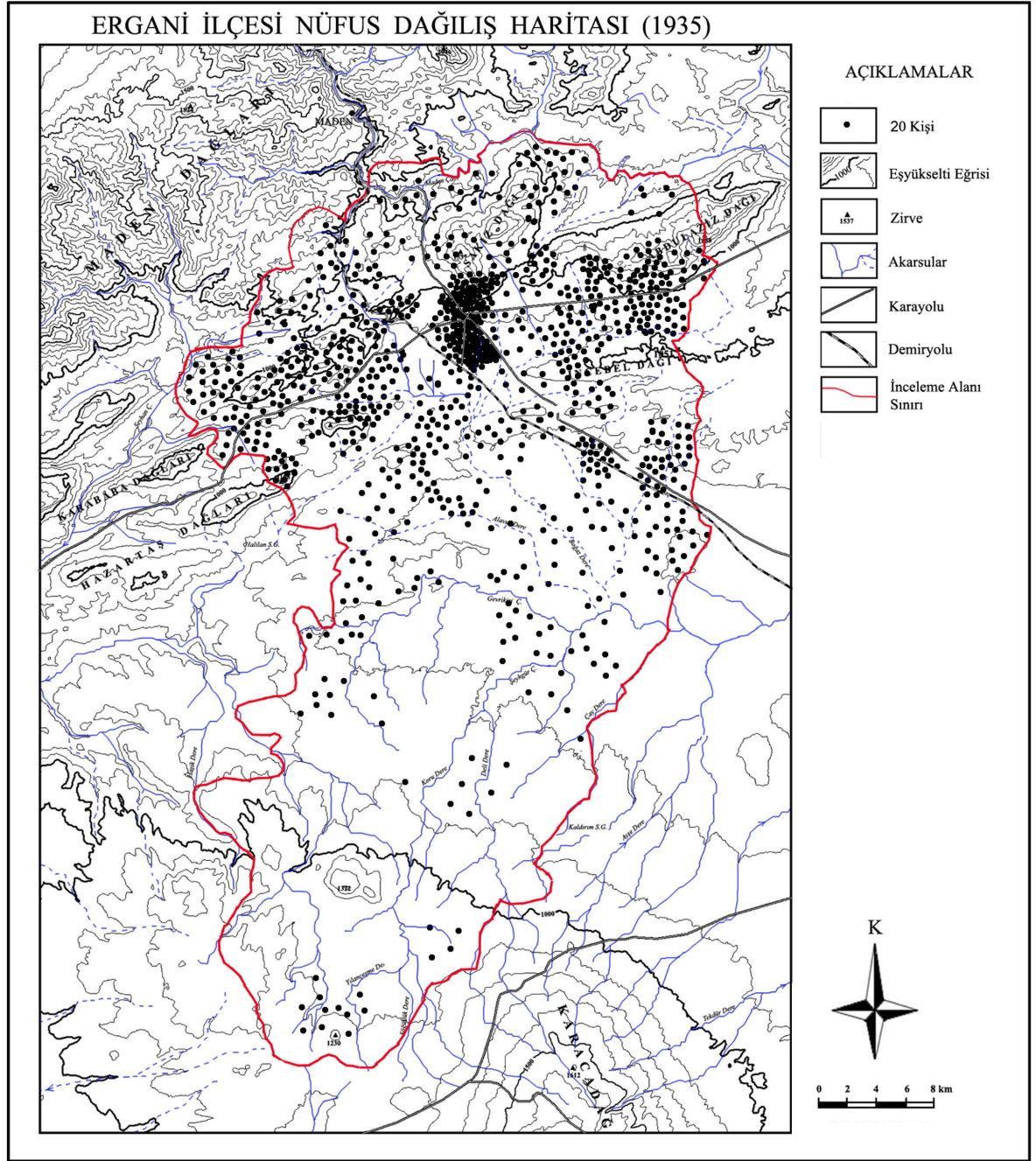
1935 yılında araştırma sahasının nüfus dağılışı haritasına bakılacak olursa nüfusun dağılışı göze çarpan en belirgin etken beşeri faktörlerden ulaşımıdır. Ergani'yi Dicle'ye, Çermik ve Diyarbakır'a bağlayan karayolları güzergahı nüfus dağılışının en yoğun olduğu alanlara karşılık gelmektedir.

Bu alanlar aynı zamanda 750-900 m arasında yükseltiye sahip, yerleşmeye uygun, az eğimli araziler üzerinde kurulduğu ve nüfus dağılışının daha çok bu alanlarda yoğunluk kazandığı görülür. Nüfus batıda Karababa ve Hazartaş dağları arasındaki sübsekant depresyonlar ile dağlık kütleyle geçişteki eşik sahaları üzerinde yoğunluk göstermektedir. Aynı şekilde doğuda da benzer özellik görülmektedir. Nüfus Abdulaziz ve İncebel dağları arasındaki ova ve yamaçların birleştiği eşik sahalar üzerinde görülmektedir. Bu alanda nüfus alçak plato sahası ile yüksek plato sahası arasındaki az eğimli yamaçlara ve çevresine yerleşmiştir. Köylerin çevresindeki iktisadi hayatın hem bağıcılığa ve hayvancılığa uygun olması hem de çevredeki su kaynaklarının içme ve sulama suyu ihtiyaçlarını karşılaması gibi nedenlerden dolayı saha daha fazla nüfuslanmıştır (Tablo 29). Nüfus dağılışının fazla olduğu alanların birisi araştırma sahasının güneyinde, Devegeçidi adıyla birleşen Ergani-Bereketli ovalarını yaran ve kuzey-

güney yönlü akan akarsu vadileri boyuncadır. Geçmişten gelen tarım kültürü ovalık alanları az da olsa nüfuslanmasına yol açmıştır (Harita 24).

Araştırma alanının kuzeyinde Maden Çayı vadileri boyunca da nüfus dağılışı görülmüştür. Bu vadiler hem meyvecilik açısından uygun alanlara karşılık gelmekte hem de tarım arazisinin az olmasından dolayı hayvancılığın geliştiği sahalardır. 1935 yılında kırsal alandaki en büyük yerleşme Abdulaziz dağı eteklerinde yer alan Şölen (984 kişi), Gözekaya (469 kişi), Özbilek (428 kişi) yerleşmeleridir. Bu yerleşmeler Abdulaziz Dağları ile İncebel Dağları arasında uzanan eşik sahalara karşılık gelmektedir. Tarımsal açıdan kuru tarım ve bağcılık yoğun olarak gelişmiştir. Yine aynı şekilde Salihli (420 kişi), Çayırdere (475 kişi), Kesentaş (466 kişi) ve Kortaş (305 kişi) yerleşmeleri de Maden ve Karababa dağları yamaçları üzerinde yer alan bağcılık merkezlerine karşılık gelmektedir (Harita 24). 1935 yılında nüfus dağılışında en dikkat çekici özellik ise nüfusun yoğun olarak dağılmasından ziyade, Ergani ve Bereketli ovalarının neredeyse boş ve boşa yakın olmasıdır. Bu alanlar tarım için son derece uygun alanları oluşturmaktadır. O dönemlerde toprak reformunun yapılmaması bu alandaki toprakların daha çok aşiret veya ağalık sistemi dahilinde bir veya birkaç kişinin elinde bulunmasından dolayı bu sahalara boş kalmıştır (Harita 24). İkinci seyrek nüfuslu saha ise Karacadağ bazalt platosu üzeridir. O dönemlerde plato üzerinde yerleşme görülmesi de bu alanlar yoğun mera alanlarına karşılık geldiği için göçebe aşiretler tarafından kışlak sahası olarak kullanılmaktadır. Bu özellik yoğun olarak görülmesi de günümüzde hala devam etmektedir.

1960 yılı sahadaki nüfus hareketlerinin dağılışı haritası üzerinde sergilendiği ilk dönemdir. 1960 yılı nüfus dağılışı haritasına bakıldığında; araştırma sahasının depresyon kesimindeki nüfus birikimi hemen göze çarpar. Ergani'nin hızlı büyümesi büyüme aksını ise kuzeydoğu-güneybatı yönlü Elazığ-Diyarbakır karayolu boyunca sürdürmesi, Ergani ve Bereketli ovaları boyunca kara ve demiryolları arasındaki dar şeritte sıkışan nüfus miktarı, yoğun bir nüfus yapısına işaret etmektedir (Harita 25). Ayrıca 1960 yılı itibarıyla karayolu çevresine olan nüfus yönelimi çok net olarak ortaya çıkmaktadır. Şölen (1112), Gözekaya (715) ve Aşağı Kuyulu (414) köyleri çok fazla nüfus barındırmasa da yol çevresinde oluşan küçük nüfus kümeleri hemen fark edilmektedir. Ergani'nin nüfusu araştırma sahası kırsalından, Çermik ve Dicle'den olan göçlerle büyümüştür. Bu dönemde özellikle Çermik ilçesi kırsalından Ergani kırsalına yoğun göçler olmuş ve yeni mezra ve mahalle yerleşmelerinin oluşması ile kırsal nüfusta bir büyüme ve nüfus dağılışında belirgin yoğunluklar meydana gelmiştir. Özellikle boş olan Bereketli depresyonu ve Karacadağ bazalt platosu yeni yerleşmelerin kurulması ile nüfus dağılışı artmıştır (Harita 25).



Harita 24: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası(1935)

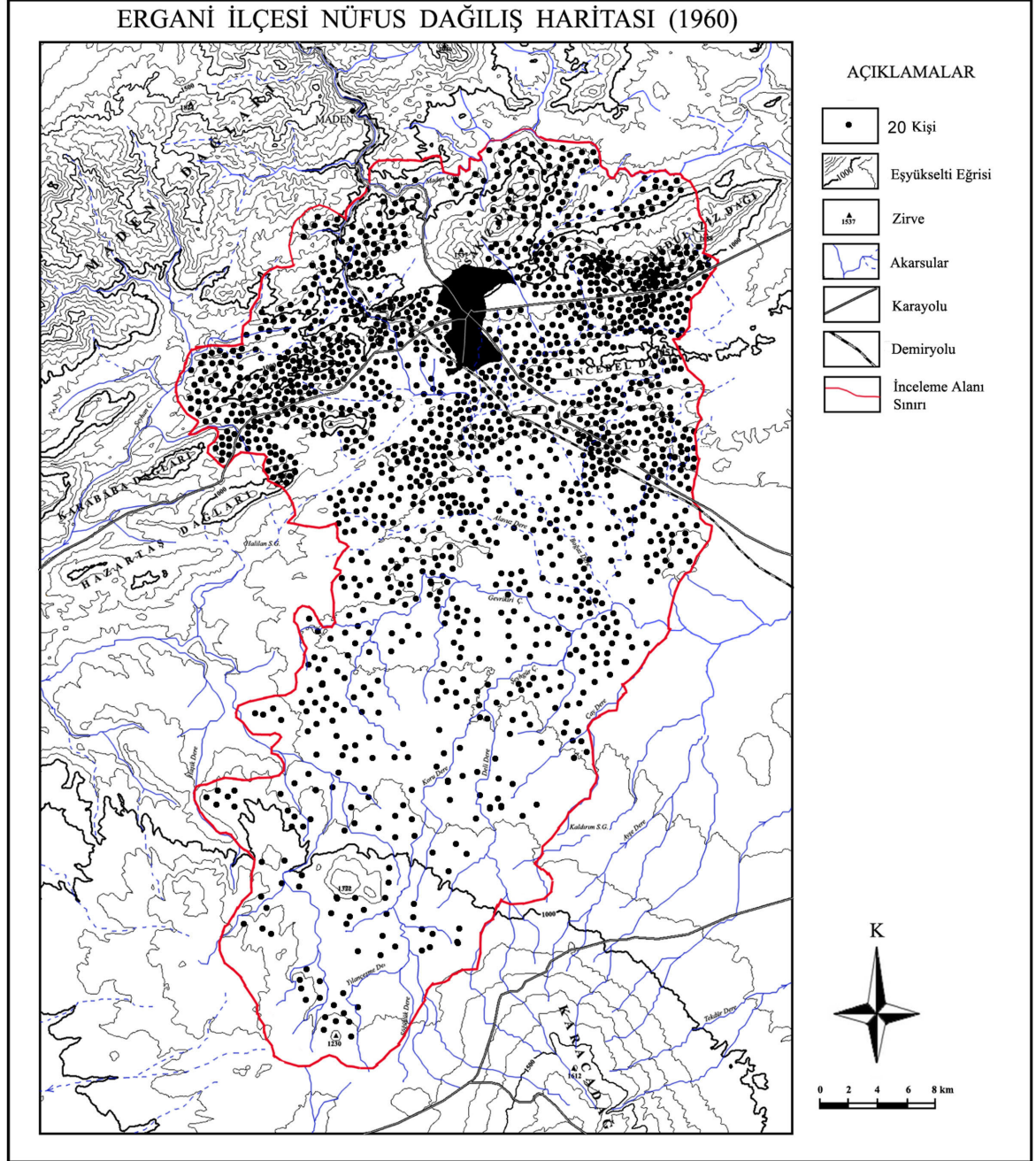
1960 yılı itibari ile sahadaki nüfus gelişimi hem kırsal kesimi hem de Ergani'nin nüfusunu artıracak temel demografik süreçlerin belirginleştiği bir nüfus yapısına işaret eder. 1960 yılı nüfus dağılışı, kırsal kesimde önceki dönemde var olan nüfus dağılışı kompozisyonunun gelişerek devam ettiği görülmüştür. Birinci sıra yine 1935 yılında olduğu gibi Ergani ilçesinin çevre il ve ilçe merkezleri ile olan bağlantısını sağlayan ulaşım güzergahı boyunca dağılışı görüldüğü gözlenmiştir.

Nüfus dağılışı yine Hazartaş ve Karababa dağları arasında kalan yamaç, sırt ve etek yerleşmeleri yoğunluk göstermektedir. Aynı mekanizma doğu yarısında Abdulaziz ve İncebel dağları arasında kalan yamaç ve etek yerleşmeleri içinde geçerlidir. Yine kuzeyde Maden Dağlık kütlesi arasında yer alan depresyonlar ve vadi boyları nüfusun dağılışının yoğunlaştığı alanlara karşılık gelmektedir. Özbilek köyü, İncebel dağları eteklerinde kurulmuş 614 kişinin yaşadığı çevresine göre hızlı nüfuslanan bir yerleşmedir. 1935 yılında 414 kişi yaşamaktayken nüfusta büyüme gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Gözekaya yerleşmesi 950 m yükseklikte Abdülaziz Dağları eteklerinde kurulmuş 1935'te 469 nüfusa sahip iken bu dönemde 715 kişiye çıkmıştır. Karababa Dağları sırtlarında kurulan Çayırdere'de 1935 yılında 415 kişi yaşar iken 1960 yılında 739 nüfusa sahiptir. Bundan da anlaşılıyor ki Ergani bu dönemde hem kırsal nüfusta hem de şehir nüfusunda belirgin artışlar olmuştur.

Bu süreçte Ergani ve Bereketli ovaları çevresinde nüfus artmakta ve nüfusun yerleştiği alan giderek büyümektedir. Kırsal kesimde de nüfus artışı sürmüştür. İskân ünitelerinin büyük bir bölümünde nüfus artışı devam etmiş ve yeni yerleşmeler kurulmuştur. Nüfus dağılışı haritasında belirgin artışlar gözlenmiştir. Ergani ilçesinde nüfus dağılışı haritası 1960'lı yıllardan sonra büyük bir değişime uğramıştır. Bu dönemde Devegeçidi Barajının yapılmaya başlaması ile (1965-1972) nüfus artışında belirgin artışlar gözlenmiştir. Hem kırsal nüfus hem de şehir nüfusunda artış meydana gelmiştir. Gerek baraj inşaatında çalışan nüfus gerekse de toprak reformu sonucu Ergani ve Bereketli ovalarında topraksız çiftçilerin toprağa kavuşması ile bu ovalar dolmaya başlamış kuzeydeki dağlık alanda yer alan yerleşmelerden yoğun göçler başlamıştır. Sanayi alanında atılan adımlar nüfus yapısını değiştirmiştir. Kırsal alandan Ergani şehrine çalışmak için gelen işgücü nüfus bir dönem sonra ilçe merkezine yerleşerek şehre doğru olan göçü tetiklemiştir. Sanayileşme süreci 1999 yılında kurulan Akser Süt Ürünleri fabrikası ile devam etmiştir. Enerji üretmek amacıyla 1985-1997 yılları arasında inşa edilen Kralkızı Barajı ve Kralkızı-Dicle entegre projesinin bir parçası olan Dicle Barajı 1997 yılında faaliyete geçmiş su altında kalan kırsal nüfusun Ergani ilçesine göçü ile nüfus dağılışı bir çeşitlilik gözlenmiştir.

2000 yılında Ergani’de nüfus dağılışı meydana gelen 40 yıllık değişimin arttığı ve yeni nüfus dağılışı haritasının şekillenmeye başladığı dönemdir. Kırsal nüfustaki artış hızı, devam etmiş, kentsel nüfustaki artış hızı ile aynı seviyelere gelmiştir. Hatta 1935’ten günümüze kadar Ergani şehrin nüfus yapısında görülen artış trendi 2000 nüfus sayımı için kırsalında yaşanan olumsuz gelişmelerle hızlı bir ivme kazanmıştır. Şehir nüfusu artarken kırsal nüfusta beklenen gerileme olmamıştır. Bu da hem nüfustaki doğal artışla hem de kırsal nüfusun yine kırsal alanlara göçü ile izah edilebilir. Özellikle 1990’lı yıllarda sahanın kuzeyinin terör olaylarından etkilenmesi sonucu kuzeydeki yerleşmelerin Kavurmaküğü, Devletkuşu ve mezralarının boşaltılıp Ergani şehrine yerleştirilmesi sonucu şehir nüfusunda bir artma meydana gelmiştir. Aynı şekilde Dicle ve Lice ilçelerinden boşaltılan köylerden Ergani şehir merkezine göçler yaşanmıştır. Bu göçler şehir nüfusunun artmasına neden olmaktadır. 1990’da 37.365 olan şehir nüfusu 2000 yılında 47.333 olmuştur. Şehir nüfusunda 10000 kişilik bir artış İlçe merkezleri için azımsanmayacak bir değerdir. Burada daha önceden de belirttiğimiz gibi terörden boşaltılan köylerin yanı sıra, Dicle ve Kralkızı barajı suları altında kalan yerleşmelerde hem Ergani ilçesinde Söğütalan köyü ve Meşedibi mezarası ile Dicle ilçesinin köyleri Ergani ilçe merkezine göç etmişlerdir. Ergani’ye göçün nedeni Ergani çevresinde bulunduğu ilçe merkezlerinden daha büyük olması ticari açıdan daha canlı bir merkez olması ve eğitim ve sağlık fonksiyonu açısından bir merkezi özellik kazanması ve tarımsal aktivitelerinin yoğunluk göstermesi kırsal nüfusun büyük şehirlerden ziyade öncelikli olarak Ergani ilçe merkezini tercih etmektedir (Harita 26).

2000 nüfus sayımında nüfusun dağılışı açısından önceki devreler ile pek örtüşmeyen bir nüfus dağılışına ulaşılmıştır. Bu dönem nüfus dağılışı haritasını incelediğimiz zaman, en göze çarpan özellik Sakız ve Maden dağları kesimlerinin neredeyse boş alanlara karşılık gelmesidir. Burada yer alan Kavurmaküğü, Devletkuşu, Çayköy ve Söğütalan yerleşmelerinde neredeyse nüfusun bulunmamasıdır. Sadece Söğütalan yerleşmesinde Kralkızı Barajı suları altında kalan arazilerden dolayı bir göç olayı olurken diğer yerleşmeler daha önceden de belirtildiği gibi, terör olaylarından dolayı boşaltılmıştır. Devletkuşu köyünde 1990 yılında 434 kişi yaşarken 2000 yılında 13 kişiye düşmüştür. Kavurmaküğü yerleşmesinde, 1990 yılında 285 nüfus bulunur iken 2000 yılında 16 kişiye düşmüştür. Çayköy yerleşmesinde 1990 yılında 628 nüfus bulunurken bu oran 2000 yılında 285 kişiye düşmüştür. Söğütalan’da 1990 yılında 447 nüfus bulunurken 2000 yılında, 141 kişiye gerilemiştir. Bu nüfus Ergani ilçe merkezine yerleştirilmiştir. 1990 yılında 41238 olan kırsal nüfus 2000 yılında 40134 kişiye gerilemiştir ve ilk kez şehir nüfusu kırsal nüfustan fazla değer göstermiştir. Diğer alanlarda artan kırsal nüfusu da hesaplarsak kırsal nüfusta büyük bir azalmanın olduğu gözlenmektedir (Harita 26).



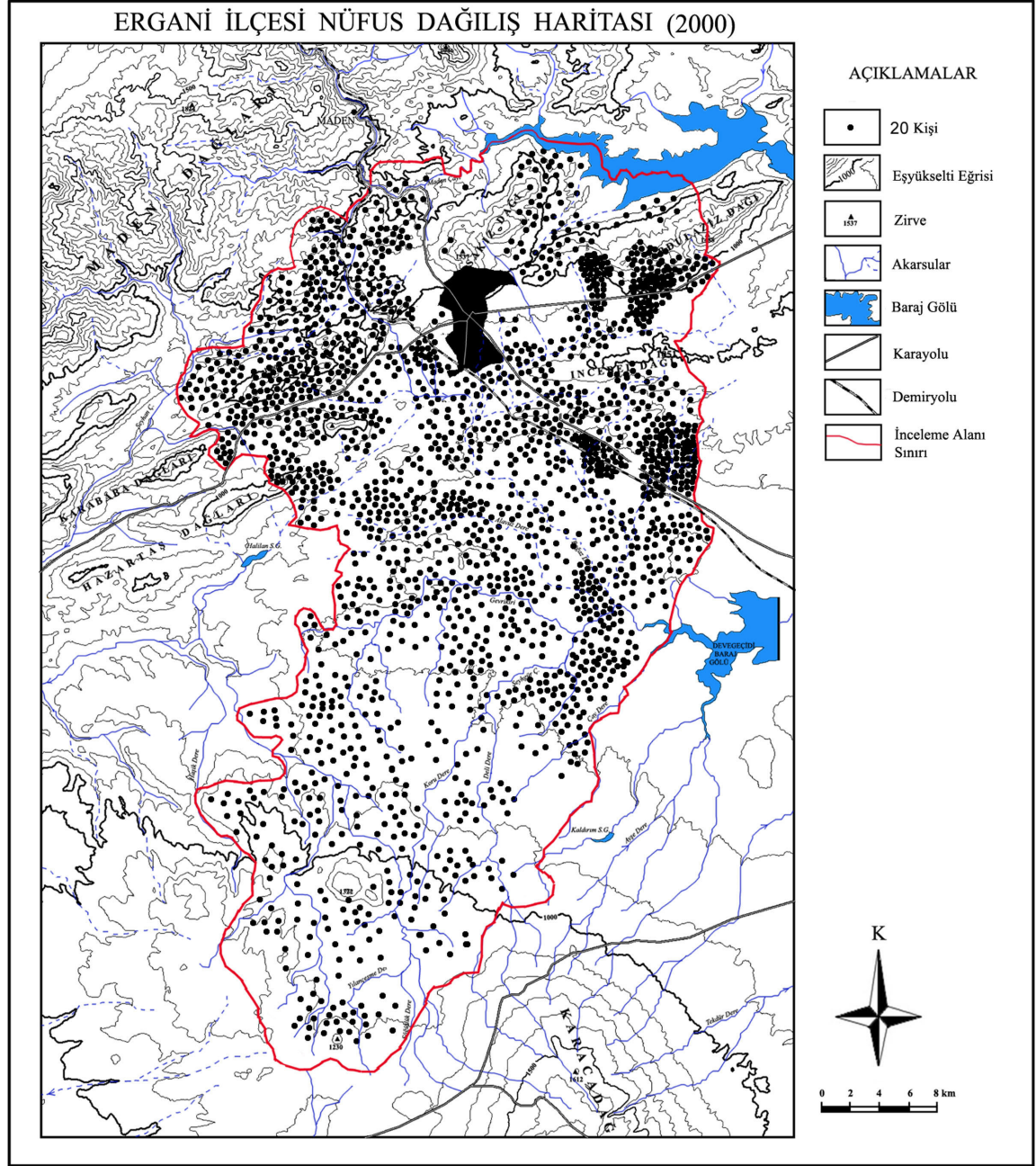
Harita 25: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası (1960)

1960'lı yıllardan başlayan Bereketli Ovasına ve Karacadağ bazalt platosuna doğru olan göçler, 2000'li yıllarda artık kompozisyonunu oturtmuştur. Özellikle Sulama barajlarından sonra sulu tarım alanlarının da oluşması ile tarımsal çeşitlilikten kaynaklanan aktivite zenginliği ilçenin nüfus dağılışıını şekillendirmiştir. Ovalık alanlar dağlık alanlardaki ve yüksek platolardaki nüfusu kendine çekmeyi başarmıştır (Harita 25-26).

Karacadağ bazalt platosunda yer alan yerleşmelerde ise yüksek nüfus barındırmasına rağmen alan olarak geniş yer kaplamasından dolayı sürekli nüfusun dağılışıının az olduğu düşünülmektedir. Fakat tam tersi 2000 nüfus sayımına göre Alitaş köyü 1363 kişi, Doğan köyü 1858 kişi, Gözlü 855 kişi, İncehıdır 2540 kişilik nüfuslarıyla İlçenin en fazla nüfus barındıran yerleşmeleridir (Harita 26).

Dikkati çeken bir diğer özellik ise 1990 yılına kadar Çermik İlçesine bağlı Hendek köyün bu tarihten sonra köy halkının isteği ile Ergani şehrine bağlanmasıdır. Bütün ekonomik, ticari, kültürel ilişkilerini Çermik ilçesinden ziyade Ergani ile yapan köy halkının referandum sonucu İlçeye bağlanması kırsal nüfusun dağılışıını ve idari şekillenmeyi de etkilemiştir. Ergani kırsal nüfusunun 547 kişi artmasını sağlamıştır.

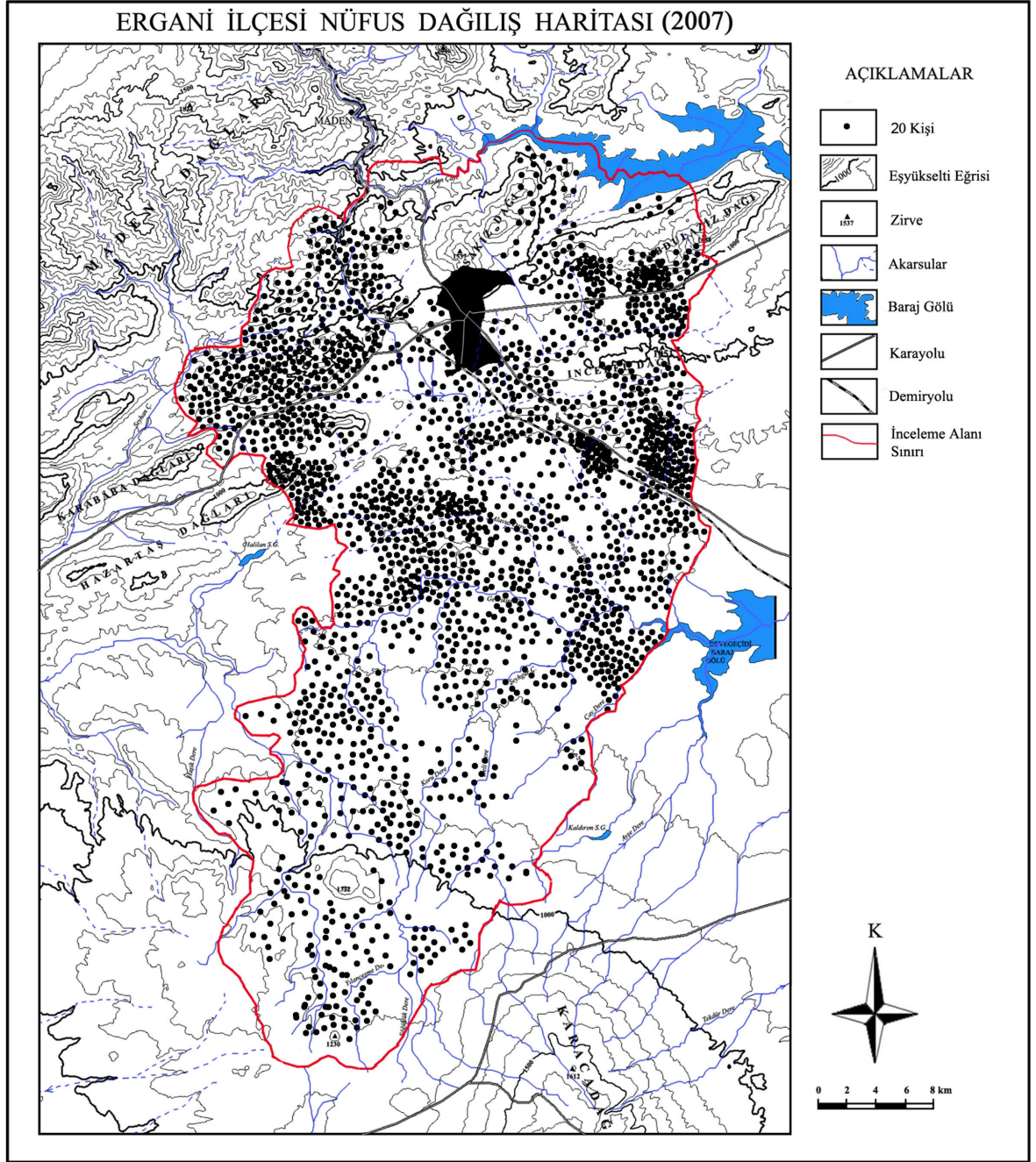
2007 yılı nüfusun dağılışı kompozisyonu 2000 yılından farklı bir özelliği yansıtmamaktadır. ADNKS sonuçları ile farklı bir nüfus tespitinin yapıldığı bu dönemde hem kırsal nüfusta hem de şehir nüfusunun dağılışıında normal bir artış yaşanmaktadır. 2007 yılında yine nüfus ulaşım güzergâhları boyunca dağılmıştır. Yine kuzey kesimde nüfus seyrekliği devam etmektedir. Köye dönüş projeleri Ergani ilçesinde henüz uygulanmadığı için Devletkuşu ve Kavurmaküpi köylerindeki nüfus Ergani şehrinde sayılmıştır. Bu köyler 2007 yılı sayımlarında artık isim olarak da geçmemektedirler. Karacadağ platosundaki köyler yüksek nüfus barındırmaya devam etmektedirler fakat plato üzerinde yerleşme coğrafyası değişmeye devam etmiştir. Akçoban mezarının köy statüsüne kavuşması, kavaklı köyünün başvurusu gibi özellikler bazı köylerin nüfusunun azaldığı izlenimini verse bile alan olarak nüfus bulunduğu yerde kalmaya devam etmiştir. Gelecekte de plato üzerinde yüksek nüfus bulunduran mahalleler köy statüsü kazanmak isteyeceklerdir (Harita 27). Sonuç olarak Ergani kırsalında 1935 ve 2007 yılı arasında nüfus dağılışıında farklılıklar görülmektedir.



Harita 26: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası (2000)

1935 yılı dağılışında genellikle Maden dağlık kütlesi ile Kenar Kıvrımları Kuşağı üzerinde yer alan alaçak ve yüksek plato sahalarında sık nüfus yaşarken, 1960 yılında bu statü korunmuş fakat ovalık alanlar tercih edilmeye başlanmıştır. 1935 yılında boş olan Ergani ve Bereketli ovaları ile Karacadağ bazalt platosu 1960 yılında nüfuslanmaya başlamıştır. 2000 ve 2007 yıllarında ise fiziki faktörlere oranla beşeri ve ekonomik coğrafya faktörlerinin ağırlıklı olarak nüfusun dağılışına hakim olduğunu görmekteyiz. Şöyleki 1990 yıllarda artan terör olayları bu alandaki nüfusta güvenlik problemlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu sorunlardan dolayı özellikle hayvancılıkla geçinen nüfusun bu faaliyeti de terk etmesi sonucunu doğurmuştur. Ergani ve Bereketli ovaları tarımsal aktivite ve ulaşım faktörüne bağlı olarak daha fazla nüfuslanmıştır. Erganiyi çevre ilçelere ve illere bağlayan karayolları çevresi en yoğun nüfuslanan sahalar olarak belirmiştir. 1970'li yıllardan sonra sanayileşme ve baraj yapımları da nüfusun Ergani şehrine ve ovalara doğru kaymasına neden olmuştur.

Tabii ki bu gelişmeler sadece Ergani kırsal alanında olmadığından Dicle, Hani, Çermik, Eğil gibi ilçelerden de Ergani şehrine ve kırsal alanlarına göçlerin olmasına neden olmuş aynı zamanda yeni kırsal ünitelerin oluşmaya başladığıda görülmüştür. Ergani nüfus ve yerleşme coğrafyası sürekli hareketliliğini korumuştur.



Harita 27: Ergani İlçesi'nin Nüfus Dağılışı Haritası (2007)

3.2.4. Ergani İlçesi'nde Nüfus Yoğunluğu

Araştırma sahasında topografyanın ve diğer beşeri unsurların etkisi ile nüfus farklı şekilde dağılmıştır. Nüfusun iskân sahası seçiminde az eğimli ve su kaynaklarına yakın olma kriterlerini ön planda tutmaktadır. Diğer dikkat edilen seçenek ise yerleşim yerinin coğrafi yakınlık, araç gereç kullanılabilirliği gibi iktisadi faaliyeti kolaylaştırıcı etkisidir. Bu şekilde nüfusun barınmak ve geçimini sağlamak için kullandığı alanın niceliği ve niteliği, nüfusun dağılışında, nüfus hareketlerinde ve gelecekteki nüfusunun şekillenişinde büyük pay sahibidir. Böyle olunca nüfus dağılışının önemli sonuçlarından ve karşılaştırma ölççeklerinden birisi nüfus yoğunluğu olmaktadır. Nüfus toplamının arazi toplamına bölünmesi ile elde edilen aritmetik nüfus yoğunluğu (Tanoğlu, 1966; 51), nüfusun nasıl bir dağılış karakteri izlediğini anlamak bakımından önemlidir.

Ergani'de nüfus dağılışı ve yoğunluğunu dönemler halinde ele aldığımız zaman tarihi süreçler boyunca sürekli şehir ve kır nüfusunu barındırmıştır. Nüfusun bu alanda sürekli yoğunluk göstermesinde tarihi ticaret yolları ve ulaşım yolları üzerinde yer alması, hayvancılık ve bitkisel üretime elverişli bir sahada yer alması madencilik için elverişli merkezlere yakın olması nüfusun yoğunluk göstermesine neden olmuştur. Bilindiği gibi Ergani'de yerleşim tarihi Çayönü ile başlar. Çayönünde M.Ö 9000'li yıllarda 600 kişinin yaşadığı yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Suriye üzerinden Anadolu'ya bağlanan ticaret yolları üzerinde yer alan Ergani bu güzergahlar boyunca yerleşmeye sahne olmuş ve sürekli bir nüfus barındırmıştır. 1518 ve 1523 yılları Osmanlı tahrir defterlerinde 50 köy yerleşmesi vardır. Bu yerleşmelerden 1518'de 3147 nüfus bulunurken bu oran 1523'te 3961 nüfusu barındırmıştır.

1700'lü yıllarda Etibank Krom işletmesinin Ergani'ye 20 km uzaklıktaki Maden ilçesinde yer alması Diyarbakır-Elazığ gibi iki önemli yolun kavşak noktasını oluşturması Ergani'de yine ulaşım güzergâhları boyunca nüfusun ve yerleşmenin görülmesini sağlamıştır. Bunun yanında Osmanlı döneminde Suriye'de bulunan göçerlerin hayvanlarını Erzurum-Kars yaylalarına ulaştırmaları için Ergani ilçesi yol güzergahı üzerinde yer almıştır. Yaylaya gidiş ve dönüşlerde Ergani ilçesi yol güzergahı dahilinde olması yanı sıra bu göçerlerin kışlak alanı olarak da kullanılması Ergani'de sürekli bir nüfus hareketinin oluşmasına neden olmuştur.

Ergani İlçesi, tarihi dönemler boyunca nüfus barındırmasının bir diğer nedeni de tarım ve hayvancılık potansiyelinin yüksek olmasıdır. Eskiden seyyah ve diğer tarihi belgelerden Ergani'nin tarım ve hayvancılık potansiyelinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle

bağcılık ve kuru tarım eskiden beri yöre insanının geçimini sağlamıştır. Bu faktörlerden dolayı da Ergani’de nüfus hep bulunmuştur.

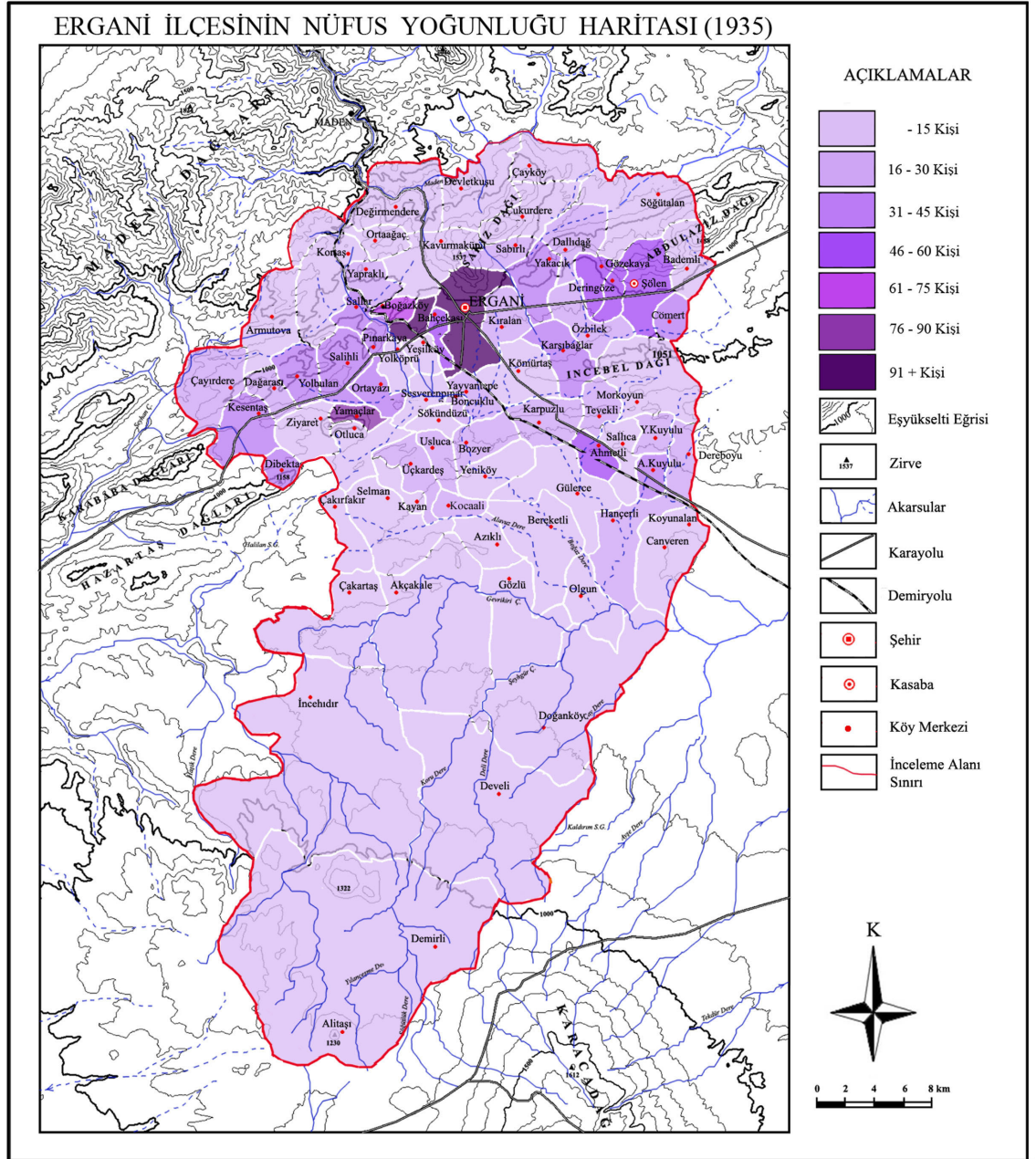
Ergani’nin 1935 yılında nüfus yoğunluğuna baktığımız zaman nüfusun, ulaşım güzergâhları boyunca karayolunun geçtiği Dicle yolu, Elazığ-Diyarbakır yolu ve Ergani’yi Çermik ilçesine bağlayan yol boyunca nüfus yoğunluğun arttığını görüyoruz. Ergani şehri her zaman fazla nüfus barındırmıştır. Yamaçlar köyü km^2 ’ye 78 kişi ile en yoğun nüfuslu alana karşılık geliyor gibi görünse de aslında alan olarak az yer kapladığı için nüfus yoğunluğu fazla görünüyor. Boğaz köy de aynı özelliği göstermektedir (Harita 28).

Araştırma alanının büyük bir bölümünde 30 köy yerleşmesinde, nüfus yoğunluğu km^2 ’ye 15 kişinin altındadır. Nüfusu fazla olan alanda nüfus yoğunluğunun daha düşük çıkması tamamen arazi büyüklüğü ile alakalıdır. Alitaşı, İncehıdır Akçakale yüksek nüfus bulunduran yerleşmelerdir. Buna bağlı olarak km^2 ’ye düşen insan sayısının fazla oluşu, araştırma sahasının güneyinde ise fazla nüfus ve sahanın büyüklüğüne bağlı olarak km^2 ’ye düşen insan sayısının azlığı aslında miktar açısından fazla olan nüfusun, yüzölçümüne göre fazla bir büyüklükte olmadığını göstermektedir (Harita 28).

Araştırma alanının doğusunda Dicle karayolu üzerinde Deringöze, Gözekaya, Şölen gibi yerleşmelerde nüfus yoğunluğu fazladır. Bu alanda km^2 ’ye 46-60 kişi arasında değişen bir yoğunluk göstermektedir. Şölen’de 1935 yılında 984 kişinin yaşadığı düşünülürse gerçekten yoğun bir nüfusa sahiptir. Araştırma sahasının batısında Çermik karayolu üzerinde Kesentaş, Salihli, Yolbulan köylerinde nüfus yoğunluğu km^2 ’ye 31-45 kişi düşmektedir. Bu köyler eski yerleşim yerlerine karşılık gelmektedir. Tarihi dönemler içinde hep nüfus barındıran yerleşmeye uygun alanlardır. Araştırma sahasının kuzeyi ve güneyi yoğunluk açısından az bir değer taşımaktadır. Fakat Ergani Ovası üzerinde yer alan yerleşmeler km^2 ’ye 31-45 arasında değişen bir yoğunluğa sahiptirler.

1935 yılında Ergani’de nüfus dağılışı da bahsedildiği gibi Bereketli Ovası ve Karacadağ platosu az nüfus barındırmıştır. Burada bu alanlarda daha çok göçebe hayvancılıkla uğraşan insanların mera alanlarından daha fazla yararlanmak için tarla tarımını ikinci planda tutmalarının büyük rolü vardır.

Ergani İlçesi’nde 1960 yılı nüfus yoğunluğuna bakıldığında ilk göze çarpan özellik yine 1935 yılında olduğu gibi yine ulaşım güzergâhları boyunca nüfusu yoğun olan yerleşmeler yer almaktadır.

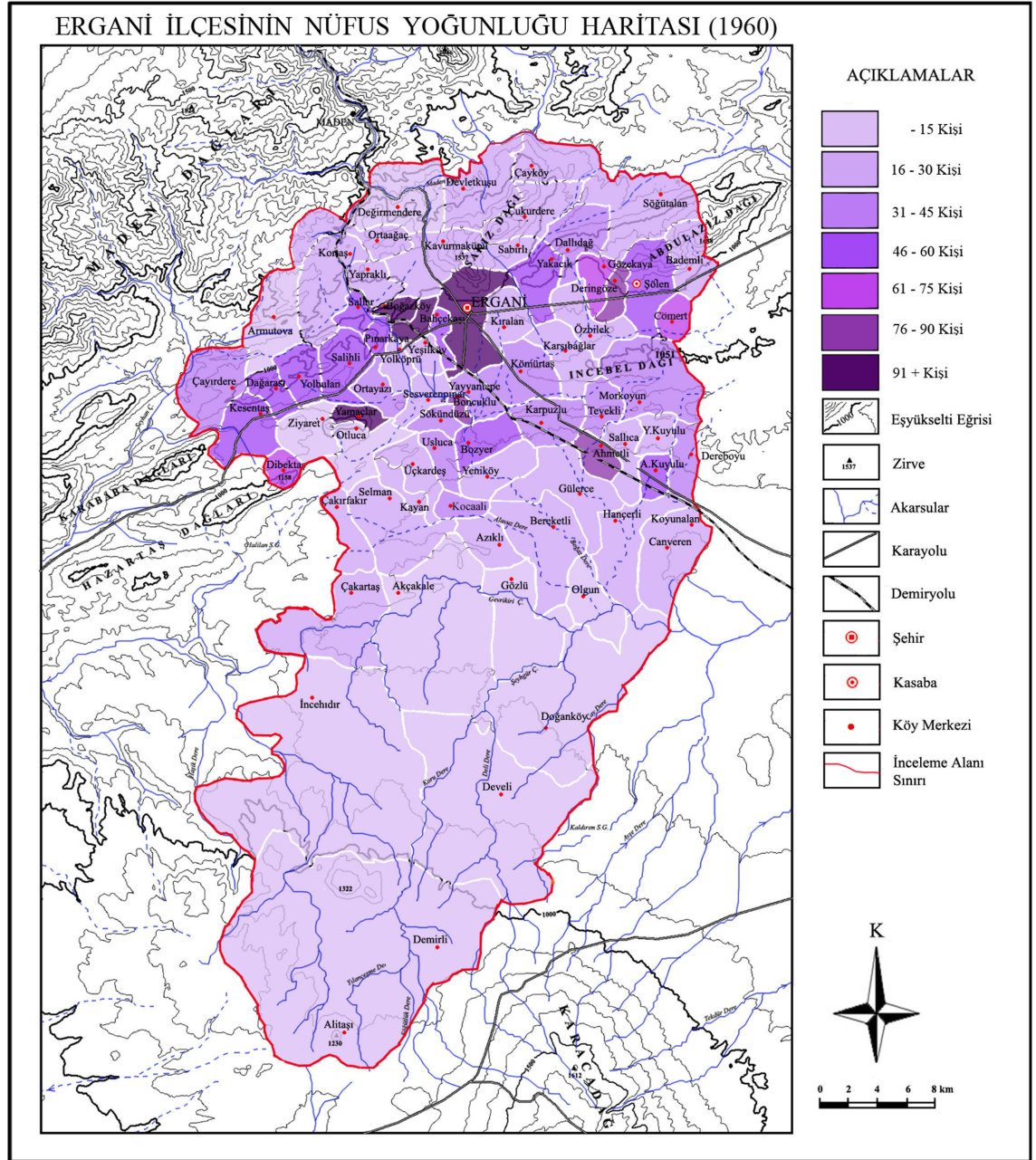


Harita 28: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (1935)

Ergani ve Bereketli ovaları daha öncede belirttiğimiz gibi tarihi dönemler içinde önemli yerleşmelere sahne olmuştur. Mağara ve höyük yerleşmeleri de bu güzergah boyuncadır. Otluca, Sesverenpınar, Karşıbağlar ve Bademli köylerinde rastlanan mağaralar o dönemde eski yerleşim birimleri olduğunun kanıtıdır. Aynı zamanda Salihli, Kesentaş, Şölen, Armutova köylerinde harabelerin varlığı her dönemde nüfus bulunduğunun kanıtıdır.

1960 nüfus yoğunluğuna baktığımızda yine bir önceki dönemde var olan nüfusta artmalar gözlenmiştir. Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 15-30 kişinin düştüğü yerleşmelerde 11 köy bulunmaktadır ki bu köyler İlçenin alan olarak en büyük köylerine karşılık gelmektedir. İlçenin güney kesimini oluşturan yerleşmeler Karacadağ bazalt platosuna karşılık gelen alanlardır. Alitaşı, Develi, Gözlü, Olgun, köylerinde nüfusun artması olduğu halde alanı büyük olduğu halde km^2 'ye düşen insan sayısı azdır. Yine kuzeyinde Maden dağlık kütlesi üzerinde yer alan köylerde alanı büyük yerleşmelere karşılık gelmektedir. Armutova, Değirmendere gibi. Bir diğer yerleşme ise İncehıdır ve Akçakale yerleşmeleridir ki bunlarda Ergani ve Bereketli ovalarının eşik sahalarını oluşturmaktadır. Bütün bu yerleşmelerde alanla değerlendirildiği ölçüde nüfus yoğunluğu az görünmektedir (Harita 29). 1960 yılında göze çarpan ikinci özellik ise 1935 yılında nüfus yoğunluğu genellikle km^2 'ye 15-30 kişi düşerken, bu dönemde km^2 'ye 31-45 kişi düşmektedir. 29 köy yerleşmesi bu gruba dahil olmuştur. Alanı büyük köyler dışındaki diğer köyler bu dönemde nüfus artışı ile birlikte bu basamakta değerlendirilmiştir (Selman-670 kişi, Kortaş-550 kişi gibi). Nüfus yoğunluğu 46-60 arasında olan 11 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Bu köyler ulaşım ağı üzerinde Ergani ilçesini diğer merkezlere bağlayan kara ve demir yolları boyunca sıralanmıştır. Aşağı Kuyulu, Bahçekaşı, Kesentaş, Pınarkaya, Salihli, Sallar, Şölen, Yakacık, Yolbulan ve Dağarası köyleri bu grupta değerlendirilmiştir.

Nüfus yoğunluğu 61-75 arasında olan yerleşmeler artık, alan olarak küçük yerleşmelere karşılık gelmektedir. Nüfusları fazla olmasa da Boğazköy, Yamaçlar, Cömert, Deringöze, Dibektaş yerleşmeleri nüfus yoğunluğu fazla olan km^2 'ye fazla kişinin düştüğü yerleşmelerdir. Gözekaya ve Ahmetli köyleri km^2 'ye 108 kişi ile en yoğun alanlara karşılık gelmektedir. Bu köyler aynı zamanda yoğun nüfuslu alanlardır.



Harita 29: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (1960)

Ergani İlçesi'nin 1960 ile 2000 nüfus yoğunlukları haritası karşılaştırıldığında (Harita 29-30.), yerleşim yeri karayolu yanında olan köylerin nüfus yoğunluğu artmış, fakat demiryolu çevresindeki köylerde nüfus büyüklüğü ve yoğunlu karayolundakiler kadar artmamıştır yargısına ulaşılabilir. Bu da nüfus artışında karayolunun, demiryoluna göre daha büyük avantajlar sağladığı düşüncesini akla getirmektedir. Gerçekte de ülkemizde var olan ulaştırma politikaları nedeniyle karayollarının hızlı geliştiği fakat demiryollarının aynı gelişmeyi sağlayamadığı düşünülürse, karayolunun getirdiği avantajlar çok daha yüksektir.

2000 yılı nüfus sayımının, nüfusun dağılışında günümüzdeki nüfus yapısını ortaya koyan bir karakteri yansıttığı ifade edilmişti. Özellikle önceki sayım dönemlerinde yaşanan nüfus hareketlerinin azlığı nüfusun dinamik yapısındaki yüksek aktivitenin azaldığı ve nüfusun gelişim yönünün nicelik ve niteliğindeki karakterlerin belli olmaya başladığı bir dönemdir. 2000 yılı nüfus yoğunluğu haritasına bakıldığında da benzer yargılara ulaşmak mümkündür (Harita 30).

Araştırma sahasının kuzey yarısında nüfus yoğunluğu giderek en alt seviyelere gerilemektedir. Km²'ye 15 kişinin altında değerler göstermeye başlamıştır. Bazı alanlarda hiç nüfusa rastlanmamıştır. Devletkuşu ve Kavurmaküğü yerleşmeleri 1995 yılında güvenlik nedeniyle boşaltılmıştır. Araştırma sahasının orta kesiminde nüfus yoğunluğunun yüksek oluşunun önemli iki nedeni vardır. Birincisi jeomorfolojik yapının nüfus yerleşimi ve iktisadi faaliyet için kuzey kesimine göre oldukça uygun olması, ikincisi ise kara ve demiryolunun kenarında olan yerleşmelerin ulaşım avantajlarından dolayı büyümesidir.

2000 yılında nüfus yoğunluğu km²'ye 15 kişinin altında kalan 16 yerleşme görülmektedir. Bunlarda Kavurmaküğü ve Devletkuşu terörden dolayı boşaltılmış ve hiç nüfus bulunmamaktadır. Bu yerleşmeler Ergani şehrine göç etmişlerdir. Söğütalan yerleşmesinde arazisinin büyük bir kısmının Kral Kızı Baraj gölünün altında kalması ile yine nüfus kaybı yaşanmıştır. Bu grupta yer alan yerleşmelerden bazıları bir başka köyün mahallesi iken bu 1995 yılından sonra köy statüsüne kavuşturulması ile yeni yerleşme özelliği göstermektedir. Demirli mahallesi Alitaşı köyüne bağlı iken köy statüsüne kavuşturulmuştur. Aynı şekilde Gökiçi Akçakale köyünden, Kumiçi Çakartaş köyünden, Karaburçak Develi köyünden ayrılarak yeni köy olmuşlardır. Bu dönemde tam manası ile bu geçişlerin yaşanması nüfusları hakkında belirli yorumların yapılmasını engelleyebilir. Bahçekeşi köyü Ergani şehrine 1 km mesafede yer alması köylülerin artık ikamet için Ergani şehrine yerleşmesine neden olmuştur. Aslında Bahçekeşi köyü sadece yazın köylülerin günübirlik köye gidiş gelişleri ile bahçelerini işlemek için kullandıkları yazlık bir mekana karşılık gelmektedir. Alitaşı köyü hem mahallerinin

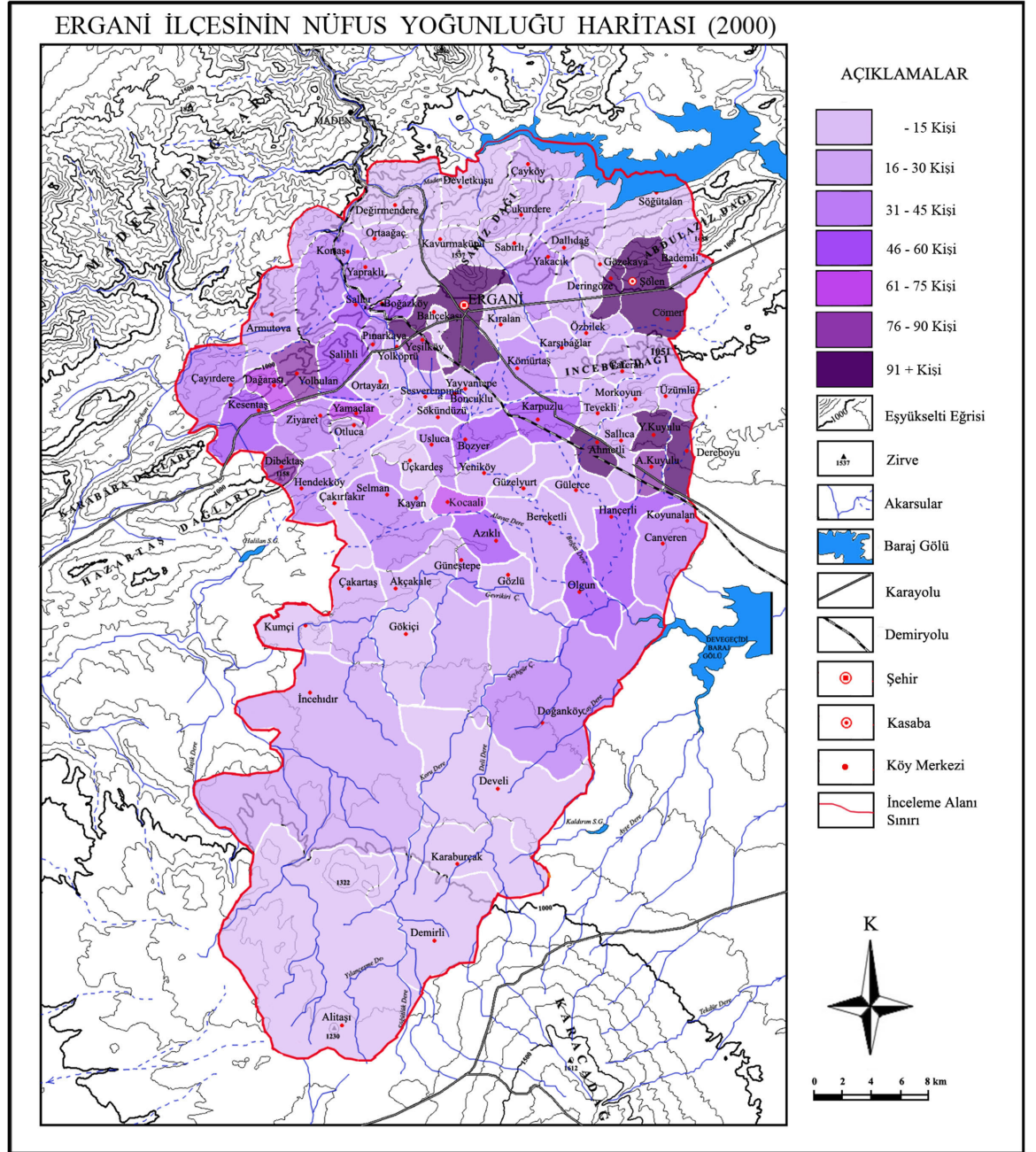
ayrılması ile nüfus kaybetmiş hem de alan olarak yine büyük bir yer kapladığı için yoğunluk az görülmektedir (Harita 30).

Bu dönemde nüfus yoğunluğu 16-30 arasında 27 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Bu grupta da yer alan yerleşmelerden bir kısmı mahalle statüsünde iken köy olmuştur. Morkoyun köyünden ayrılan Caferan ve Üzümlü, Bereketli Köyünden ayrılan Güzelyurt gibi. Bu köyler ayrıldıkları yerleşmenin nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Yine bağlı mahalleleri köy olan yerleşmelerde (Akçakale, Bereketli ve Morkoyun) nüfus yoğunlukları azalmıştır. İncehıdır, Gözlü, Çakartaş, Akçakale gibi alansal olarak büyük yerleşmelerde nüfus yoğunluğunun azaldığı yerleşmelere karşılık gelir.

Nüfus yoğunluğu 31-45 arasında değişen 14 tane köy yerleşmesi bulunmaktadır. Bunlardan Hendekköy 1990 yılına kadar Çermik ilçesine bağlı iken bu tarihten sonra Ergani'ye yeni bağlanmıştır.

Nüfus dağılışı ve nüfus yoğunluğunun ortaya koyduğu en önemli gerçek Ergani çevresinde nüfusun yerleşebileceği en uygun sahanın Ergani-Dicle ve Ergani-Diyarbakır karayolu üzeri olmasıdır (Harita 28). Şu anda karayolunun içinden geçtiği veya sınırında olan, fakat merkezleri karayoluna komşu olmayan, kırsal yerleşim birimleri, nüfus olarak hızlı büyüyememektedir. Kuzeydeki dağlık saha üzerinde kalan yerleşmeler Değirmendre, Kavurmaküpi, Devletkuşu, Çukurdere ve Çayköy gibi yerleşmelerde nüfus yok denecek kadar azdır. Tabi bunda terör olaylarının da büyük etkisi vardır. Bu yerleşmeler kuzeydeki vadi içlerinde yer aldığı için biraz daha ıssız alanlarda kalmıştır. Karayolu ve demiryolu güzergâhından uzak olmaları bu tür sorunlardan daha çok etkilenmeleri sonucunu doğurmuştur. Aynı şartlar altında yol boyu yerleşmeler daha hızlı büyümektedir. Aşağı Kuyulu, Ahmetli, Gözekaya, Kesentaş, Şölen gibi yerleşmeler yol boyunca gelişme göstermektedir (Harita 31).

2007 yılındaki nüfus yoğunluğuna baktığımız zaman Ergani ilçesinde yerleşme coğrafyasındaki hareketlilik hala devam ettiğini görmekteyiz. 1995'li yıllarda başlayan mahallerin köy olma özelliği devam etmektedir. İncehıdır köyünden ayrılan Akçoban köyü ile birlikte ilçede köy sayısı 82'yi bulmuştur. Yerleşme coğrafyasındaki değişiklikler nüfus yoğunluğu haritalarını da değiştirmektedir (Harita 31). 2007 yılı itibariyle nüfus yoğunluğu en az olan yerleşmeler Demirli, Akçoban Karaburçak ve Gökiçi gibi yeni yerleşmeler olurken yine 1935 yılından beri Alitaşı köyünde hep km²'ye düşen insan sayısı hep 5-15 kişi arasında değişmektedir. Bunda da daha önce anlatıldığı gibi alansal olarak geniş yer kaplaması ön plandadır.



Harita 30: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (2000)

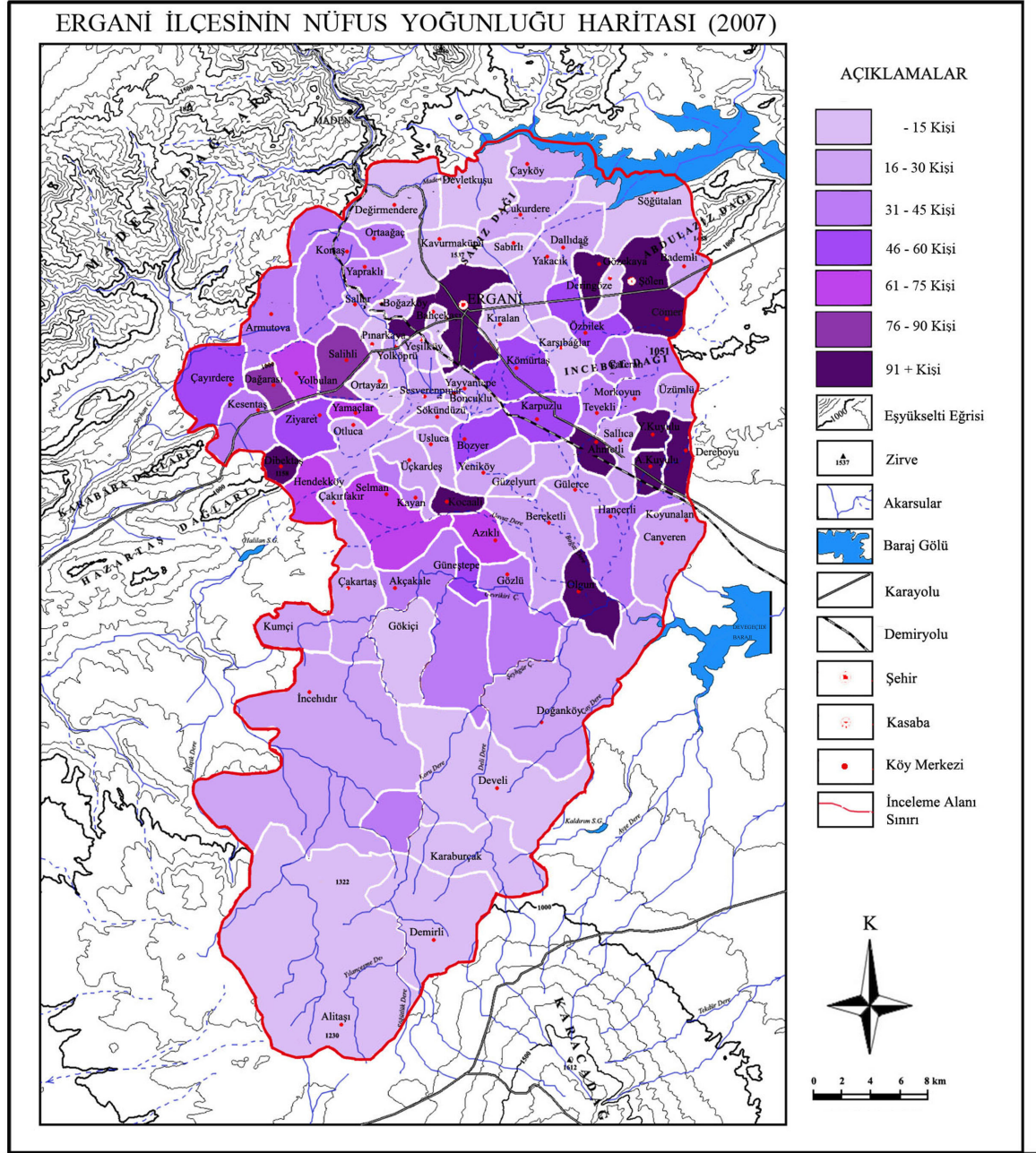
Nüfus yoğunluğunun 16-30 kişi arasında değiştiği yerleşmeler hep en kalabalık gruba karşılık gelmektedir. 27 köy yerleşmesi bu grupta yer alır. Bu yerleşmeler Ergani ve Bereketli ovalarının çevresinde dağlık saha ile ovalık alan arasında yer alan eşik üzerinde kurulmuşlardır.

2007 yılında dikkati çeken en önemli özellik ise nüfus yoğunluğu km^2 ye 105 kişinin düştüğü 9 yerleşmenin bulunmasıdır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu yerleşmeler kara yolu çevresinde gelişen yerleşmelerdir. Dereboyu köyü Ergani ovasının batı kenarında yer alırken Ergani-Diyarbakır karayolunun kenarına doğru kaymıştır. Yol kenarında yapılan modern binalar gelişmişliğin göstergesidir. Aşağı Kuyulu her dönme yoğunluk göstermesinde karayolu kenarında yer alması etkili olmuştur. Ahmetli, Şölen, Gözekaya yerleşmeleri de aynı nedenlerle nüfusun yoğun olduğu alanlara karşılık gelmektedir. Olgun köyü Bereketli ovası üzerinde yer alan sulu tarımın yapıldığı tarımsal açıdan uygun bir konumda yer alması fazla miktarda göç almasına yol açmış ve nüfus yoğunluğunun çok olmasını sağlamıştır (Harita 31).

2007 yılında göze çarpan bir diğer özellik ise nüfusu 1000 kişinin üzerinde yer alan 11 köy yerleşmesinin bulunmasıdır. İncehıdır köyü 2920 kişilik nüfusu ile en çok nüfus barındıran yerleşme iken, nüfus yoğunluğu, km^2 ye 21 kişi düşmektedir. İncehıdır Köyü alan olarak da Alitaşı köyünden sonra en büyük ikinci köydür. Akçakale köyü, 1855 nüfusa sahip en büyük ikinci köydür. Nüfus yoğunluğu, km^2 ye 32 kişi düşmektedir. Bu da alansal olarak çok yer kaplamasından kaynaklanmaktadır. Nüfus yoğunluğu Türkiye ortalaması ile aynı olan km^2 ye 72 kişi düşen Hendekköy ve Selmanköy (1848 kişi ile Ergani'nin dördüncü büyük nüfus barındıran köyüdür), Yolbulan, Azıklı, Yamaçlar köyleridir (Harita 31).

Dağarası ve Salihli köyleri Türkiye ortalamasının üzerinde nüfus barındıran yerleşmelerdir. Bu alanlar morfolojik açıdan küçük depresyonlar üzerinde yer alan boğaz yerleşmeleridir. Ayrıca bağcılık açısından da oldukça elverişli koşullar taşımaktadır. Salihli köyünde km^2 ye 76 kişi düşerken, Dağarası'nda 75 kişi ile yoğun nüfuslu alanlara karşılık gelmektedir.

Şölen kasabasında km^2 ye 105 kişi ile yine oldukça yoğun nüfus barındırır. Şölen kasabası hem Ergani-Dicle karayolu üzerinde yer alması hem de tarımsal açıdan bağcılık, meyvecilik ve kuru tarım sahalarının geniş yer bulması yoğun nüfus barındırması sonucunu doğurmuştur.



Harita 31: Ergani İlçesi'nin Nüfus Yoğunluğu Haritası (2007)

3.2.5. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

3.2.5.1. Nüfusun Cinsiyet Yapısı

Araştırma alanı üzerinde yaşayan nüfusun büyüklüğü, bileşenleri veya dağılışımda meydana gelecek herhangi bir değişiklik, doğurganlığı, ölümleri veya göçleri, etkileyerek nüfus yapısında değişimlere yol açabilir. Değişim veya yönelimler farklı da olabilir. Yani nüfusun niteliğinde meydana gelen küçük farklılıklar, kısa veya uzun vadede büyük değişimlere neden olabilir. “Doğum oranları, ölüm oranları veya ortalama ömürde meydana gelen büyük bir değişim yerleşmenin gelecekteki sosyal ve iktisadi yapısını tamamen değiştirecek sonuçlar doğurabilir. Yapılan araştırmalara göre, ailelerin çocuk sahibi olma istekleri, oturduğu yerleşim birimindeki durumuna göre değişmektedir. Yani kırsal kesimde yaşayan ailenin çocuk sahibi olma isteği ile kenttekinin farklılık arz edebilmektedir. Eğitim düzeyi yüksekliği veya düşüklüğü, gelirin yüksek veya düşük olması, çocuk sahibi olma veya sayısı üzerinde etkilidir. Mesela geliri yüksek olan ailelerin daha az çocuk sahibi olma istemeleri farklı bir çelişkiyi ifade eder” (Denisoff-Wahrman, 1979; 575). Buna benzer göstergelerdeki değişimler, nüfusun nicelik ve dağılışımda etkilemektedir. Bu araştırma alanı için şu bakımdan önemlidir. Kırdan-kıra veya kırdan kente olan göçlerle nüfusun dağılışımda bir değişim meydana gelmiş ve bu değişim nüfusun bileşimini de yakından etkilemiştir.

Araştırma alanında kırsal nüfusun kapalı bir yaşam tarzı sürdüğü, dışarıdan etkilenmenin fazla olmadığı dönemlerinde kırsal nüfustaki cinsiyet yapısında, herhangi bir dengesizlik yoktur. Beş yıllık dönemler halinde yapılan nüfus sayımları arasında doğan ve ölenlerin cinsiyetlerinin ağırlığına göre çok az farklılıklar, nüfus yaş yapısında belirgin bir özellik kazandırmamıştır. Yani nüfusun yapı ve bileşenlerinde süregelen göstergelerde herhangi bir değişim oluşturmamıştır. 1927, 1935 ve 1940’lı yıllarda kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. 1927 yılında kadın nüfus 847 kişi kadar erkek nüfustan fazlalığı vardır. Oransal olarak kadın nüfus % 52,25 iken erkek nüfus % 47,75’e karşılık gelmektedir. 1935 ve 1940 yıllarında da aynı durum söz konusudur. Bu dönemlerde kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olmasının nedeni erkek nüfusun Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinden başlayarak, Balkan Savaşları, I. Dünya savaşı gibi nedenlerden dolayı silâh altına alınması ve cephelerde yer almasıdır. Zaten geçmiş dönemlerden bu yana sürekli savaş ve istilalara maruz kalan bölgede 1549 km² lik alanda 18.835 kişinin yaşaması, bölgede viran köylerin bulunması savaş ve istilaların yoğunluğunun en açık delilidir.

1945 yılı ile 1950 yılında dengede bulunan kadın ve erkek nüfus 1955 yılından 1990 yılına kadar erkek nüfus lehine bozulmuştur. 1955 yılında aradaki fark 733 kişidir. Bu fark 1960 yılında 1.682 kişi, 1970 yılında 2.666 kişiye ulaşarak en fazla farka ulaşmıştır. 1960-1970

arasında da Ergani ilçesinin nüfus artışının en fazla görüldüğü dönem olmuştur. Bu dönemlerde Devegeçidi Barajının yapılması ilçeye erkek nüfusun yönelmesine neden olmuştur. Bu durum 1990 yılına kadar devam etmiştir. Ergani ilçesinde hızlı nüfus artışı, sanayi kuruluşlarının, çimento fabrikası, un fabrikası gibi kuruluşların yapımına 1970 yılından sonra başlanması, okul, konut yapımı gibi sürekli devam eden bir inşaat canlılığı bu alana sürekli bir erkek nüfusun gelmesine neden olmuştur. Diğer sayım dönemlerinde erkek nüfusun oranı %50-51, kadın nüfusun oranı %49-48 oranındadır. Hatta bu orandaki denge neredeyse yarı yarıya olacak şekilde günümüze kadar devam etmektedir. Erkek nüfus oranı %50,75 ve kadın nüfus oranı %49,25'dir. Yani sahanın nüfusu nicelik ve nitelik olarak bir dengeye, optimum bir cinsiyet yapısına ulaşmıştır. 2000 ve 2007 yılında da yapılan sayımlar sonucunda nüfusun dengeli bir biçime yakın devam ettiğini gözlemlemekteyiz. Ergani ilçesinde geçmiş dönemlerde yaşanan daimi göçlerin yerini günümüzde mevsimlik göçlere bırakması bu göç olgusuna da tüm ailenin birlikte katılması nüfusun cins yapısının bir dengede kalmasına neden olmuştur.

2007 yılı nüfus sayımında Şölen kasabasında 2.439 kişilik nüfusun 1162'si erkek, 1277'si kadın nüfustan oluşmuştur. Kasabada kadın nüfusun 115 kişilik bir üstünlüğü söz konusudur. Bu doğal nüfus artışının bir sonucu olabilir. 1990 yılında kasabada 1434 toplam nüfusun 711'i erkek 713'ü kadın iken, 2000 yılında 2.365 olan toplam nüfusun 1108'i erkek, 1257'si kadın nüfustan oluşmuştur. Şöledeki bu nüfus artışı 1995 yılında Cömert köyü ile birleşerek kasaba olasından kaynaklanmaktadır. 1990 yılında Cömert köyünün 535 kişilik toplam nüfusun 252'si erkek, 283'ü kadın nüfustan oluşmuştur.

Cins oranları, doğan bebeklerin kız veya erkek olması yanı sıra daha çok sosyo-ekonomik olaylarla alakalıdır. Ergani ilçesinde 1927 yılı itibariyle 100 kadına 91 erkek düşerken, 1945 yılına kadar kadın nüfusun fazla olması 1945 yılından sonra dengeyi erkek nüfus açısından bozmuştur. Bu durum Ergani ilçesindeki nüfus bileşeni ile Türkiye nüfus yapısına uyduğunun göstergesidir. Çünkü Türkiye genelinde cinsellik oranları daima 100'ün üzerindedir. Tabloda görüldüğü gibi 1960 ile 1975 yılları arasında cins oranındaki en belirgin farklar yaşanmıştır. 1970 yılında 100 kadına 111 erkek düşmesi, doğan çocukların erkek olması yanı sıra erkek nüfus fazlalığı yukarıda da açıklanan inşaat sektöründen dolayı göç eden nüfusun erkek nüfus olduğunun göstergesidir. Sanayileşme, eğitim, sağlık ve istihdam alanında yaşanan olumlu gelişmeler sonucu dışarıdan erkek nüfus göçü aldığı muhakkaktır. 1985 yılına kadar cins oranında yaşanan dengesizlik 1990 yılından günümüze giderek dengelenmeye başlamıştır (Tablo 28).

Sayım dönemleri itibariyle kırsal ve şehirsiz nüfusun cinsiyet yapısına baktığımız zaman 1940 yılına kadar hem kırsal kesimde hem de şehirsiz alanda kadın nüfus fazlalığı

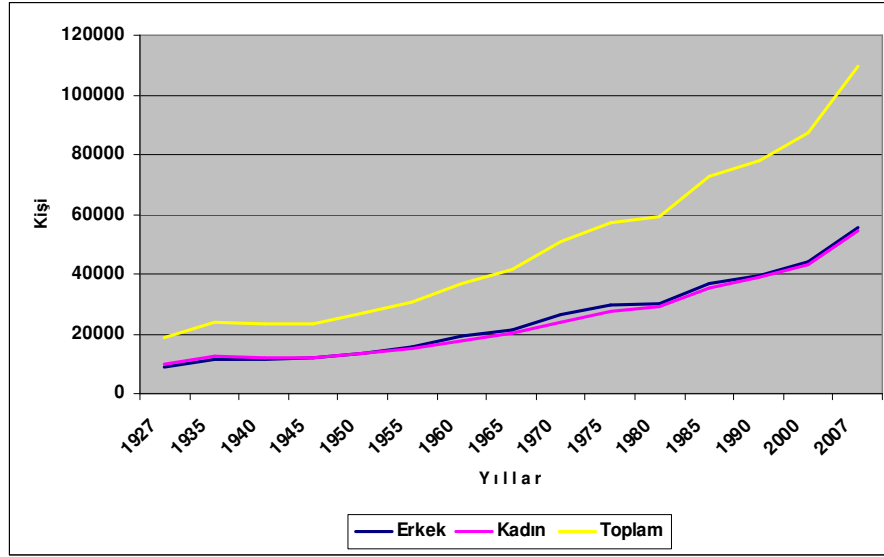
dikkati çekmektedir. Bunun nedeni yukarıda açıklanmıştır. Burada 1955 yılına kadar kırsal ve şehirselle nüfus kompozisyonu aynı devam ederken 1960 yılından itibaren şehirselle nüfusta cins oranında büyük farklar oluşmaya başlanmıştır. Kırsal alanlardan ve Ergani dışındaki ilçelerden Çermik, Çüngüş, Dicle, Maden, Alacakaya ve Eğil'den Ergani'ye yoğun bir işçi göçünün yaşandığının en güzel kanıtıdır. 1960 Kırsal nüfusta 100 kadına 107 erkek düşerken şehirselle nüfusta aynı dönemde 100 kadına 118 erkek düşmektedir. Bu oran 1970 yılında maksimum seviyeye çıkmaktadır. Kırsal kesimde 100 kadına 101 erkek düşerken, şehirde ise aynı oran 130 kişiye çıkmaktadır. Bu oran Ergani şehrinin yoğun erkek nüfus göçü aldığıının en güzel kanıtıdır (Tablo 28, Şekil 26).

Tablo 28: Ergani İlçesi'nde Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Cinsiyete Bölünüşü (1935–2007)

Yıllar	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Cins oranı %
1927	8994	47,75	9841	52,25	18835	91
1935	11219	47,04	12618	52,96	23847	89
1940	11528	49,44	11787	50,56	23315	98
1945	11760	50,13	11697	49,87	23457	101
1950	13671	50,73	13273	49,27	26944	103
1955	15581	51,20	14848	49,80	30429	105
1960	19220	52,28	17538	47,72	36758	110
1965	21384	51,45	20178	48,55	41562	110
1970	26716	52,62	24050	47,38	50766	111
1975	29652	52,02	27343	47,98	56995	108
1980	30295	51,03	28953	48,97	59359	105
1985	37022	51,05	35478	49,95	72511	104
1990	39583	50,75	39060	49,25	77990	101
2000	44093	50,41	43374	49,59	87467	102
2007	55343	50,45	54335	49,55	109678	102

Kaynak: DİE Nüfus Sayımları 1935–2007

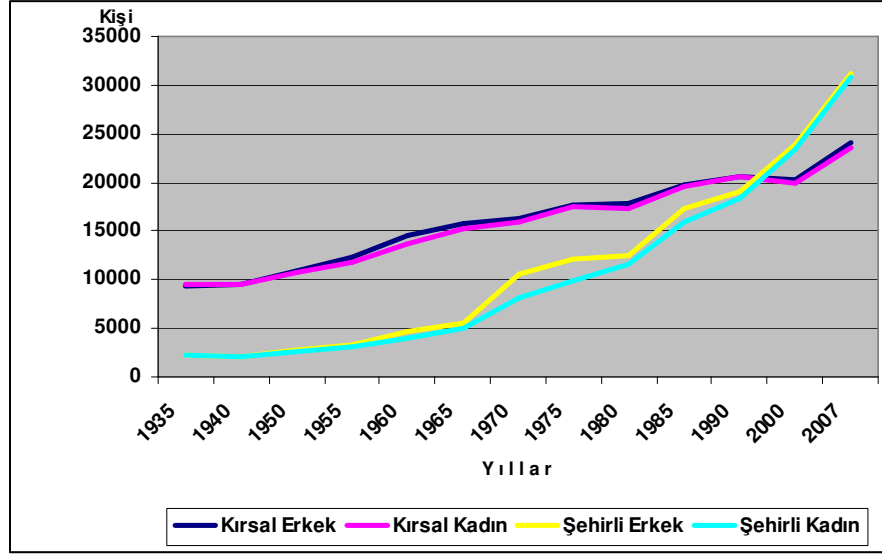
Araştırma alanında 1940 yılına kadar hem kırsal nüfusta hem de şehirselle nüfusta kadın nüfusun üstünlüğü görülürken bu dönemden sonra kırsal nüfusta büyük farklar gözlenmezken şehirselle nüfusta cins oranı açısından büyük farklar gözlenmiştir. 1960 yılında kırdan kente olan göçler sonucunda bir anda erkek nüfus % 54,23'e çıkarken kadın nüfus % 45,77'ye gerilemiş, erkek nüfusta 725 kişilik bir artış gözlenmiş ve denge erkek nüfus lehine bozulmuştur. Ergani ilçesinde göçler konusunda da ayrıntılı bahsedildiği üzere bu dönem kırdan kente göçün başladığı tarihlere karşılık gelmektedir (Şekil 26, 27).



Şekil 26: Ergani İlçesi'nde Sayım Yıllarına Göre Kadın-Erkek Nüfus Gelişimi (1935-2007)

1970 yılında sanayi tesisleri ve inşaat sektörünün canlılık göstermesi, Devegeçidi barajı şantiyesinin kurulması baraj yapımına başlanması gibi nedenlerle erkek nüfus göçü bir anda cins oranının erkek nüfus ağırlıklı olmasına neden olmuştur. Bu tarihte erkek nüfus % 58,48'e çıkarken kadın nüfus % 41,52'ye gerileyerek arada 2428 kişilik erkek nüfus fazlalığının oluşmasına neden olmuştur. 1975 yılında da aynı durum devam etmiş erkek nüfus kadın nüfustan 2178 kişi daha fazladır.

1980 yılından itibaren giderek cins oranındaki fark kapanmaya başlamıştır. Ya da farkın artmasını sağlayan etkenler ortadan kalkmış ve nüfus normal seyrine dönmeye başlamıştır. Fakat Ergani'de nüfusta hiçbir zaman bir azalma yaşanmamış gelen erkek nüfus aileleri ile beraber Ergani'ye yerleşerek hayatlarını burada devam ettirmişlerdir. 1990 yılında kırsal nüfusta kadınların lehine bir artış söz konusudur. 1940 yılından sonra ilk kez kadın sayısı erkek nüfustan küçükte olsa fazlalaşmıştır. Bunun da nedeni terör olaylarından sonra azalan tarım ve hayvancılık sektöründen dolayı erkeklerin geçimini sağlayabilmek amacıyla göç etmesidir. 2007 yılında erkek nüfus oranı %50,33'e kadar gerilemiştir. Kadın nüfus ise %49,67 oranına yükselerek 1960–1980 öncesi dönemdeki dengesine ulaşmıştır (Şekil 26).



Şekil 27: Ergani İlçesinde Kırsal ve Şehirsel Nüfusun Cinsiyet Durumu (1935–2000)

3.2.5.2. Ergani İlçesi'nde Nüfusun Yaş Yapısı

Araştırma sahasının 2000 yılı nüfus piramidine bakıldığında çok genç bir nüfusa sahip olduğu gözlenir. Nüfusun büyük bir bölümü %68,8'i 0-4 ila 25-29 arasındaki yaş gruplarında toplanmıştır (Tablo 31). Nüfusun yaş gruplarına bölünüşü iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi Ergani İlçesi'nde doğum oranlarının yüksekliği dikkati çeker 0-4 yaş grubunda nüfusun toplam nüfustaki oranı %12,2'si yani 5789 bebek yer alması doğurganlık oranının yüksekliği dikkati çeker. İkincisi göç eylemi daha çok genç nüfus tarafından gerçekleştirilmektedir. Ergani çevre ilçelerden hala göç almaya devam ettiğinin göstergesidir. Araştırma sahasında nüfusun yaş gruplarına bölünüşüne bakıldığında nüfus grupları 30-34 yaş grubuna kadar birbirine yakındır. Bu aralıktan sonra yaş gruplarında nüfus azalmaya başlamıştır. İkinci önemli sonuç ise bebek ve çocuk yaş grubunun da fazla ve üst yaş gruplarına yakın olması gelecekte de genç bir nüfus yapısına sahip olacağı anlamına gelmektedir. Orta bölümlerdeki yığılan fazla nüfus yakın zamandaki nüfus yapısının sonucu olurken, göç eden nüfusun Ergani İlçesi'nde çoğalması ile bebek ve çocuk nüfus ile gelecekte de benzer bir nüfus yapısının görüleceğini akla getirmektedir (Tablo 29, Şekil 28).

Araştırma alanında en fazla nüfusa sahip nüfus grubu olan 0-4 ile 25-29 yaş grubu aralığıdır. Nüfusun fazla olmasının temelinde bölgede yer alan yüksek doğurganlık oranı yatar. Bunun yanında 20-29 yaşları arasında, Ergani şehrinde yüksek okulda okuyanlar ile emniyet güçlerinin oluşturduğu nüfusun daha çok bu yaş grubuna rastlaması, dolayısıyla diğerlerinden biraz daha fazla bir nüfusun bu gruba dahil olduğunu söylemek mümkündür. Hatta sayımlara

yansımayan asker nüfusta buna dahil edilirse bu grup daha da fazla nüfusa ulaşır. Yaş gruplarının cinsiyet açısından da birbirlerine yakın oldukları görülür. Herhangi bir yaş grubunda kadın veya erkek olsun bir anormallik görülmemektedir (Tablo 29, Şekil 28).

Tablo 29: Ergani İlçesi’nde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Bölünüşü (2000-2007)

2000				2007			
Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın	Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın
0-4	5789	2922	2867	0-4	12756	6549	6207
5-9	6219	3250	2969	5-9	14201	7189	7012
10-14	6110	3185	2925	10-14	13287	6830	6457
15-19	5767	3063	2704	15-19	12544	6341	6203
20-24	4684	2202	2482	20-24	9845	5019	4826
25-29	4005	1910	2095	25-29	10191	5137	5054
30-34	3022	1572	1450	30-34	7975	4095	3880
35-39	2654	1315	1339	35-39	6134	3249	2885
40-44	1937	1001	936	40-44	5386	2806	2580
45-49	1591	771	820	45-49	3878	1978	1900
50-54	1322	587	735	50-54	3313	1648	1665
55-59	1095	517	578	55-59	2524	1103	1421
60-64	963	462	501	60-64	2177	930	1247
65+	2155	1125	1050	65+	5467	2469	2998
Toplam	47333	23882	23451	Toplam	109678	55343	54335

Kaynak: TÜİK 2007 Ergani İlçesi Adrese Dayalı Nüfus Sayımı Sonuçları

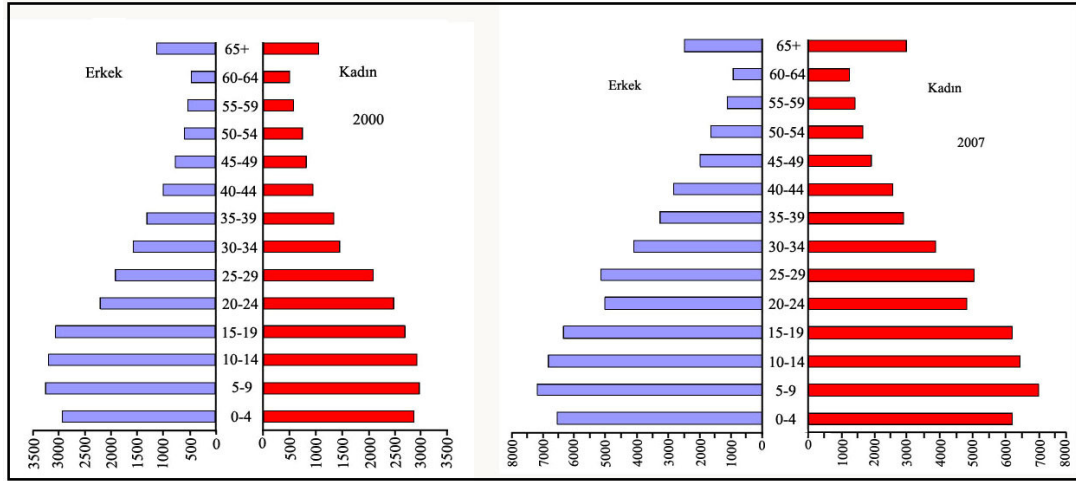
2007 yılı nüfus sayımı sonuçlarına baktığımız zaman ilçe genelinde 0-4 ile 25-29 yaş grubunu oluşturan çocuk ve genç nüfus % 66 gibi büyük bir oran taşır. 25-29 yaş grubundan sonra nüfusta bir azalma dikkati çeker. İlgi çeken bir diğer özellik ise 2000 ile 2007 nüfus sayımları sonuçlarında benzer yapının görülmüş olmasıdır. Tabloda da görüldüğü gibi 0-14 yaş grubunu oluşturan bebek ve çocuk nüfus ilçe genelinde 2000 yılında % 38, 2007 yılında % 37 gibi bir oran taşımaktadır. 15-64 yaş grubu 2000 yılında %57, 2007 yılında %58’lik bir oran gösterirken 64 üstü yaşlı nüfus oranları her iki yılda da % 5 olmuştur. Bu değerler yukarıdaki tezimizin doğruluğuna işaret etmektedir. Ergani nüfusu bu seyri ile geç nüfus ağırlıklı artmaya devam edecektir (Tablo 30).

Bebek nüfus dikkate alınmadan yapılacak bir analizde, 15 ile 49 yaş arasındaki nüfus gruplarında, erkek nüfusun 55 ile 65 yaş arasındaki nüfus gruplarında kadın nüfusun daha fazla olduğu görülür. 15-49 yaşları arasındaki nüfus eğitim, askerlik, veya çalışmak için başka alanlara gitmesi veya nüfusun Ergani’ye yönelmesine neden olmaktadır. Ergani ve diğer büyük yerleşim birimlerinde çalışan erkek ağırlıklı bekâr nüfus olmasından dolayı, erkek nüfus fazla çıkmaktadır. Örneğin Ergani’de orta öğretimde 3128 erkek öğrenci var iken 1760 kız öğrenci mevcuttur. Belde belediyelerinde Sağlık kurumlarında, eğitim kurumlarında ağırlıklı olarak erkek eleman çalışmaktadır. Asker ve polis nüfusta da kadın payı yoktur. Ayrıca yatılı lisede

İMKB YİBO'da 637 erkek, 350 kız öğrenci okumaktadır. Meslek yüksek okulunda okuyan öğrencilerinde büyük çoğunluğu erkektir.

Tablo 30: Ergani İlçesi'nde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı (2000, 2007)

Yaş Grubu	2000						2007					
	T	%	E	%	K	%	T	%	E	%	K	%
0-14	18118	38	9357	39	8761	37	40244	37	20568	37	19676	36
15-64	27040	57	13400	56	13640	58	63967	58	32306	58	31661	58
64 +	2155	5	1125	5	1030	5	5467	5	2469	5	2998	6
Toplam	47333	100	23882	100	23451	100	109678	100	55343	100	54335	100



Şekil 28: Ergani İlçesi'nin Nüfus Piramidi (2000, 2007)

Nüfusun yaş gruplarına bölünüşüne göre Ergani İlçesi'nin toplam nüfusunun % 57'si 25 yaşın altındadır. Bu da çok genç bir nüfus yapısına sahip Ergani İlçesi'nde geleceğe yönelik çok iyi planların yapılması anlamına gelmektedir. Çocuk nüfusun eğitimi; okul ve derslik sayısı, genç nüfus için iş sahası düşünülecek öncelikli konulardır. Bugünkü yaş yapısı dikkate alınmaz ise Ergani gelecekte büyük bir nüfus hareketi ile karşılaşılacak ve nüfus göç edecektir. Ayrıca çocuk nüfustaki fazlalık, gelecekte daha fazla okul, iş ve sosyal tesis taleplerini artıracaktır (Şekil 28).

3.2.5.3. Ergani İlçesi'nde Nüfusun Eğitim Durumu

Cumhuriyetin kurulduğu günden bugüne ülkemizde uygulanan eğitim politikalarının temel amacı, okulların yurt geneline yayılması ve artan nüfusun eğitim düzeyinin yükseltilmesi olmuştur. Bu ilkelere bağlı olarak, kırsal alanlarda yapılan okullar aslında nüfus dağılımında büyük pay sahibidir. Çünkü ilk açılan okullar nüfusu belirli bir büyüklüğe erişen köylerde açılmış ve köyde okul olması da nüfusun köye yönelmesine neden olmuştur. Kırsal kesimdeki

okula sahip olma avantajı nüfusun dağılışında veya büyümesinde önemli etkenlerden birisi olmuştur.

1903 Diyarbakır Maarif Salnamesinde Diyarbakır'da öğrenim gören öğrenci sayısı 10.393 idi. Bu öğrencilerden, Maden (Ergani) Mekteb-i Rüştîyesinde 46 öğrenci, Eğil (Ergani) Mekteb-i Rüştîyesinde 24 öğrenci, Çermik Mekteb-i Rüştîyesinde 36 öğrenci eğitim görmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ergani'de bir ilkokul vardı. Bu okulun 1926–1927 öğretim yılında 18 kız, 65 erkek öğrenci, 3 öğretmen ve bir müdürü vardı. Bu tek okul, beş sene boyunca yatılı olarak faaliyetini sürdürdü. O yıllarda köylerde okul yoktu. Yalnız Ortayazı Köyünde bir öğretmenli ilkokul bulunmaktaydı.

Ergani ilçesinin eğitim-öğretiminde en büyük atılım, 1943 yılında Köy Enstitüsünün kurulmasıyla başladı. Günümüzde, Anadolu Öğretmen Lisesi olarak faaliyetini sürdürmektedir. Fakat eski önemini kaybetmiştir. 1997 Öğretim yılında bu okulun eski binaları onararak bünyesinde 1500 öğrenci kapasiteli Ergani Yatılı Bölge Okulu açıldı. 1949 da Ergani Ortaokulu öğretime açıldı. Diyarbakır'ın ilçeleri arasında ilk olarak Ergani'de lise açıldı. 1966 yılında öğretime başlayan lise birçok öğrenci yetiştirdi.

2008 yılı itibariyle Ergani'de 28915 öğrenci okula gitmektedir. Nüfusu yaklaşık 109.688 olan Ergani ilçesinde her dört kişiden birisi öğrenim görmektedir (Tablo 33). Ergani'nin birkaç küçük mezrası dışında okulu olmayan köyü yoktur. 102 köyde ilkokul, 10 köyde ilköğretim okulu vardır. İlçe Merkezinde 14, köylerde 94 olmak üzere toplam 108 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Köylerdeki okullardan 7'si ilköğretim okulu, 87'si ise birleştirilmiş sınıflı köy ilkokuludur. 2007–2008 yıllarında 93 köy ve mezradan, 10 ilköğretim okuluna 1263 kız öğrenci, 1504 erkek öğrenci olmak üzere toplam 2767 öğrenci taşınmaktadır.

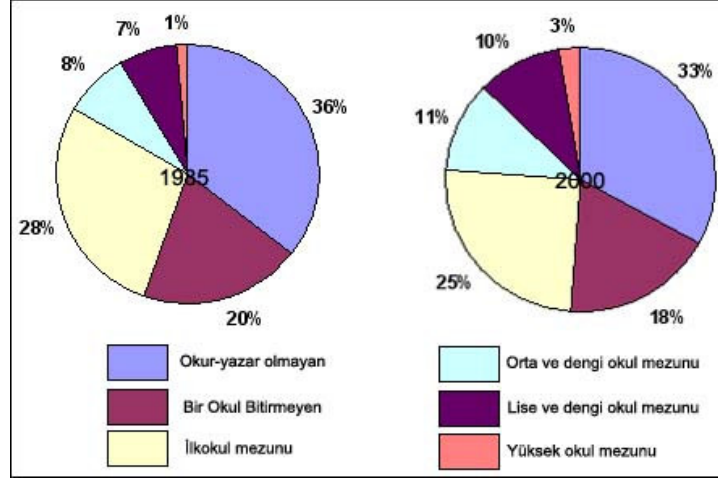
Tablo 31: Ergani İlçesi'nde Öğrenci Nüfusun Eğitim Kademelerine Göre Bölünüşü (2007)

	Erkek Öğr.	Kız Öğr.	Toplam
İlköğretim Okulları	11924	11008	22932
Ortaöğretim Okulları	3128	1760	4888
Okul Öncesi	532	563	1095
Toplam	15584	13331	28915

Kaynak: Ergani İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü (2003)

İlçe Merkezinde 3 genel lise, 1 Anadolu Öğretmen Lisesi, 1 Anadolu Lisesi, 1 Meslek ve Teknik Eğitim Merkezi (METEM), 1 İmam Hatip Lisesi ve Sağlık Bakanlığına bağlı olan 1 Sağlık Meslek Lisesi olmak üzere toplam 7 lise bulunmaktadır. Ergani Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı olarak; 2004–2005 öğretim yılında 21.094 ilköğretim okullarında, 3.694 liselerde olmak üzere toplam 24.788 öğrenci öğrenim görmektedir.

Dicle Üniversitesine bağlı Ergani Yüksek Okulu Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfına ait binada 1997–1998 Eğitim-Öğretim yılında faaliyete geçmiştir. Bilgisayar programcılığı ve Bilgisayar Muhasebeciliği olmak üzere 2 bölümü bulunan yüksek Okulumuzun 121 Öğrencisi, 1 Öğretim Görevlisi ve 1 okutman ile Eğitim-Öğretime devam edilmektedir.



Şekil 29: Erganide Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu (1985-2000)

Ergani’de okur-yazarlık oranında her dönem erkek nüfus kadın nüfustan daha fazladır. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir gerçeğidir. 1985 yılında nüfusun %36’sı okuma yazma bilmemektedir. Herhangi bir okul bitirmeyen ama okuma-yazma bilen nüfus %20’dir. Görüldüğü gibi okuma-yazma bilmeyen nüfus ile bir okul bitirmeyen nüfus toplam nüfusun %56’sını oluşturmaktadır. Ortaokul mezunu % 8, lise mezunu % 7 ve yüksek okul mezunu % 1 gibi bir değer göstermektedir. Eğitim kurumları içinde ilkokul mezunu % 28 gibi bir oranla en yüksek paya sahiptir. 2000 yılında ise okuma-yazma bilmeyen nüfus oranında görülen % 3’lük bir azalma diğer eğitim kurumlarındaki %3’lük bir artmaya dönüşmüştür (Şekil 29).

2007 yılına gelindiğinde ise 1984 yılına göre sadece okuma yazma bilenlerin lehine % 4’lük bir artma meydana gelmiştir. Hala nüfusun % 32’si okuma yazma bilmeyenlerden, %15’i herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayanlardan oluşmaktadır. Nüfusun % 47’si eğitim kurumundan yoksun olarak hayatını devam ettirmiştir.

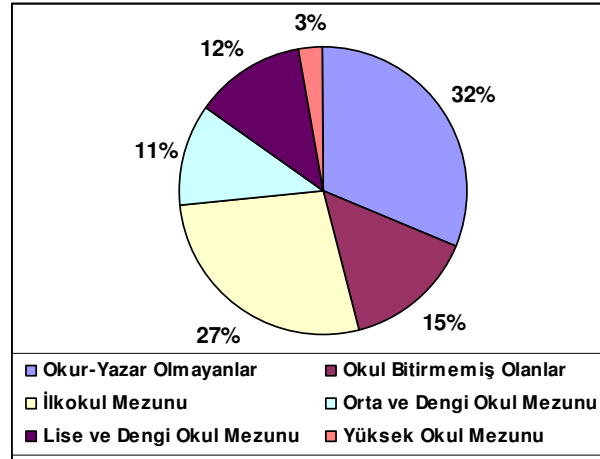
Tablo 32: Ergani Nüfusunun Okur-Yazarlık Durumu (2000)

	Toplam		Erkek		Kadın	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
TOPLAM	40333	100	20034	100	20299	100
Okur-Yazar Olmayanlar	9664	33	2202	23	7262	77
Okur-Yazar Olanlar	30864	67	18096	77	12768	23
Okul Bitirmemiş	11364	37	5874	48	5490	52
İlkokul Mezunu	10017	32	5386	46	4631	54
Orta ve Dengi Okul Mezunu	2636	9	1907	28	729	72
Lise ve Dengi Okul Mezunu	5573	18	3990	28	1583	72
Yüksek Okul Mezunu	1255	4	936	25	319	75

Nüfusun eğitim kademelerine göre bölünüşünde kadın nüfus oranı bütün eğitim kademelerinde erkek nüfusa göre daha azdır, aradaki fark ilkokul sonrası daha da açılmaktadır (Tablo 33, Şekil 30).

Tablo 33: Ergani Nüfusunun Okur-Yazarlık Durumu (2007)

	Toplam		Erkek		Kadın	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
TOPLAM	61924	100	32093	51,8	29831	48,2
Okul Çağında Olmayan	9087	15	4714	51,8	4373	48,2
Okur-Yazar Olmayan	10289	17	4109	39,9	6180	60,1
Okur-Yazar Olanlar	42548	68	23270	54,6	19278	45,4
Okul Bitirmemiş	9068	21	4747	52,3	4321	47,7
İlkokul Mezunu	17010	40	9184	54	7826	46
Orta ve Dengi Okul Mezunu	7088	17	3882	54,7	3206	45,3
Lise ve Dengi Okul Mezunu	7732	18	4466	57,7	3266	42,3
Yüksek Okul Mezunu	1650	4	991	60	659	40

**Şekil 30:** Ergani’de Nüfusun Okur-Yazarlık Durumu (2007)

Sonuç olarak Ergani’de nüfusun eēitim seviyesi genel olarak düşüktür. Bu durum geleneksel bir yapının yanı sıra geçmişte eēitim kurunlarının yetersizliēinin de bir sonucudur. Günümüzde özellikle ilköēretimin zorunlu kılınması okul aēında olmayan nüfusun % 15 gibi bir deēer göstermesi, taşımalı eēitim sisteminin uygulanması eēitim kurumlarının yaygınlaşması gibi nedenlerden dolayı gelecekte Ergani nüfusunun okuma-yazma oranının artacaēını söylemek gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ERGANİ İLÇESİ’NİN EKONOMİK COĞRAFYASI

Araştırma alanında iktisadi faaliyet günümüzde 9000 yıl öncesine kadar yani insanların bu alanları yaşam alanı olarak benimsemesine kadar gitmektedir. Nitekim Çayönü yerleşmesinde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda insanların Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu’ya çok erken bir tarihte girdiklerini, Paleolitik ve Mezolitik’te avcı ve toplayıcı olarak hayatlarına devam ettiklerini ve yaşama sahalarını genişlettiklerini, ephemer veya temporer bir yerleşim tarzını benimsedikleri anlaşılmaktadır. Birçok arkeolog tarafından “Neolitik Evrim” olarak nitelenen Neolitik dönem yani Cilalı Taş Devri, tarihin dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilir (Sevin, 1994; 11).

Avcılık toplayıcılıktan üretken ekonomiye geçişin nasıl ve nerede gerçekleştirildiği konuları tam anlamıyla açık değildi. Üretici ekonomiye geçebilmek için önce yetiştirilmeye elverişli buğday, arpa ve benzeri ürünler ve evcilleştirilebilecek koyun, keçi gibi hayvanların yabani bir durumda bulunması ve uygun coğrafi koşullu bir ortam gerekmektedir. Anadolu’nun özellikle güney kesimi bu niteliklere sahipti, bu yüzden de Neolitik çağın en erken evrelerinde bile varlık göstererek Neolitik Yakındoğu uygarlığında özel bir yer almıştır.

Bu deliller bize araştırma sahasında iktisadi faaliyetin insanın Anadolu’da yerleşmesi kadar eski olduğunun açık bir ispatıdır. Çayönü’nde ilk kez buğday üretilmiş ve köpek evcilleştirilmiş bunları koyun, keçi ve domuz izlemiştir. Ancak zamanla evcilleştirilmiş bitki ve hayvanlardan sağlanan besin yabani olanların yerini almaya başlamıştır.

Nitekim yakın dönemi oluşturan Osmanlı imparatorluğuna bağlanan Ergani’de yine tarihi kaynaklardan bu alanların iktisadi hayatı hakkında belgelere rastlıyoruz. Ergani sancağının XVI yy’da iktisadi yapısı incelenirken, iktisadi hayatın ağırlık noktasını tarım, hayvancılık, ticaret, meyvecilik ve küçük çapta da olsa işletmeciliğin yapıldığını görmekteyiz. İktisadi hayatın canlılığı bölgenin huzur ve güvenliğine göre değişmektedir. Ziraata elverişli arazinin geniş olması ürünlerin çeşitliliği imalathanelerin cinsi ve kaliteleri ve ticaret yolları üzerinde yer alması gibi faktörlerden dolayı ziraat o dönemlerde gelişmiştir. Ergani ovasında köylerin hemen tamamında buğday, arpa, darı, pamuk gibi tarla ürünlerinin üretilmesi tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır. Bu dönemde Diyarbakır, Harput, Malatya yolları üzerinde bulunuşu sebebiyle buradan gelip geçen kervanların çok önemli bir rol oynadıkları Ergani’ye ait kanunnamelerden anlaşılmıştır. Bu ticari faaliyetlerin yanı sıra şehirde asiya, boyahane ve

dabbağhane gibi sanayi tesisleri de Ergani de bir endüstrinin varlığını işaret etmektedir. Ergani sancağında iktisadi hayatın ağırlık merkezinin buğday, arpa, darı, pamuk ve bağcılık oluşturmuştur. Şehirde oturan halkın çoğunun tarımla ve bilhassa bağcılıkla uğraşması tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır (Erpolat, 1993; 58).

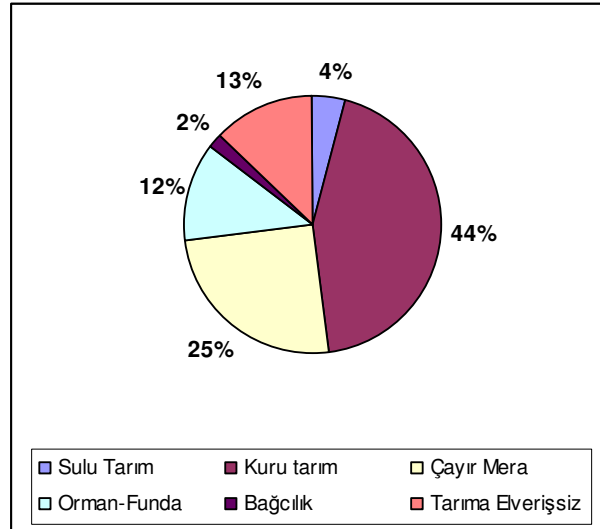
4.1. Ergani İlçesi'nin Arazi Kullanımı

Ergani İlçesi'nde iktisadi faaliyetlerin belirmesinde ortam-insan ilişkisi oldukça önemlidir. İnsanın doğal çevre ile oluşturduğu karşılıklı ilişki sonucunda, doğal çevreye uyum gösteren ve doğal çevresini değiştirmeye çalışan farklı coğrafi ortamlarda ve farklı coğrafi şartlarda, farklı yaşam biçimleri oluşturmaktadır. Bu yaşam biçimlerine bağlı olarak da coğrafi mekânı kullanmaktadır. Böylece doğal çevre insanın müdahalesi ile veya müdahale etmemesi ile farklı şekillenmektedir.

Tablo 34: Erganide Arazi Kullanım Miktarları

Arazi Cinsi	Yüzölçümü (Da)	Oran %
Sulu Tarım Alanı	65200	4
Kuru tarım Alanı	660300	44
Çayır Mera Alanı	380400	25
Orman Alanı	190000	12
Bağ Alanı	32993	2
Tarıma Elverişsiz Alan	193100	13
Toplam	1489000	100

Kaynak: 2007 Tarım İlçe Müdürlüğü ve 2006-2009 Arazi Gözlemleri

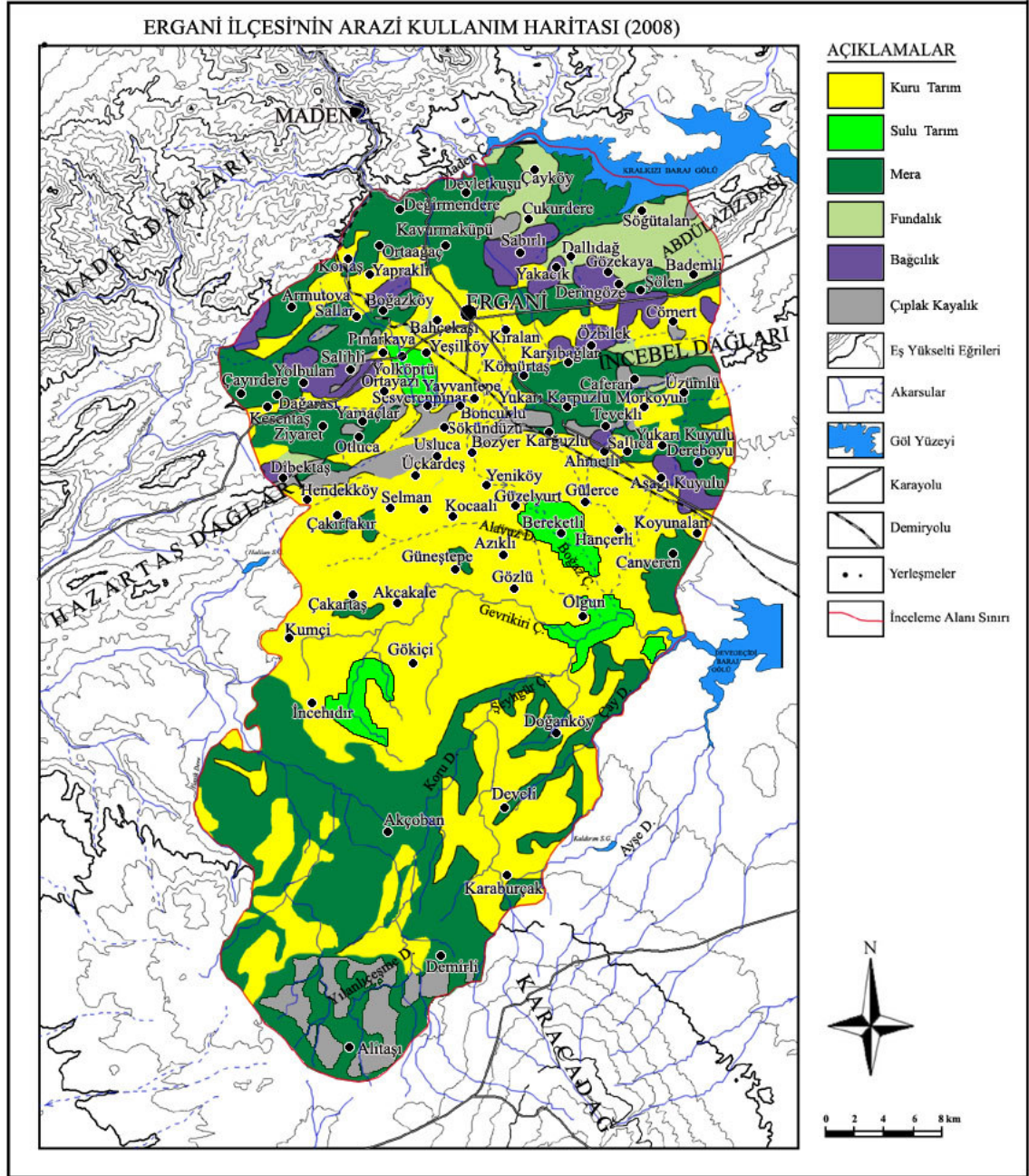


Şekil 31: Ergani İlçesi'nin Genel Arazi Kullanımı (2008)

Ergani İlçesi'nde arazi kullanımı ile yeryüzü şekilleri, iklim, litolojik yapı, toprak ve hidrografya özellikleri arasında çok yakın ilişkiler bulunmaktadır. Şöyleki farklı coğrafi şartlar altında kısa mesafelerde farklı kullanım alanları görülmektedir. Arazi kullanım değerlerine baktığımız zaman en fazla kullanım alanı %44 gibi bir değerle kuru tarım alanlarında görülmektedir. Kuru tarım alanları daha çok kırmızımsı kahverengi orman toprakları üzerinde görülmektedir. Bu topraklar yarıkurak iklim şartlarının hüküm sürdüğü karstik sahalara karşılık gelen havza tabanlarında ve depresyon çevrelerinde görülür. Bu topraklar bitkisel üretime elverişli topraklardır. Ergani ve Bereketli ovaları ile alçak plato sahalarında görülmektedir. Boğazçay ve diğer akarsuların taşıdığı organik maddelerle de birleşince sulamanın desteğiyle yüksek tarım kapasitesine ulaşılır. Kuru tarım alanları daha çok hububat ekimi ve baklagil üretimi sahalarına karşılık gelir. Bunun yanında Karacadağ bazalt platosu üzerinde de kuru tarım alanları yer alır (Tablo 34, Şekil 31, Harita 32).

Ergani'de çayır ve mera alanları %25'lik bir değer gösterir. Bu alanlar kuzeydeki Güneydoğu Toroslar üzerindeki yüksek plato alanlarında ve güneydeki Karacadağ volkanik plato sahalarında gelişmektedir. Çayır ve mera alanları kahverengi orman toprakları üzerinde yer almaktadır. Bu topraklar kireççe zengin oldukları için toprağın yapısındaki organik madde birikimi meracılığı desteklemektedir. Genel olarak Güneydoğu Toroslar ile Kenar Kıvrımları Kuşağı üzerindeki alçak ve yüksek plato alanlarında meracılık gelişmiştir (Tablo 36, Şekil 32, Harita 32). Orman ve funda alanları %12'lik bir değer göstermektedir. Ergani'de antropojen nedenlere bağlı olarak fazla bir orman varlığı görülmemektedir. Ormanlar daha çok fundalık niteliğinde olup gür orman diyebileceğimiz bir vejetasyon oluşmamaktadır. Kuzeydeki Maden dağlarının doğu kesminde yer alan yüksek plato alanları ile Abdulaziz dağları ile Kralkızı Baraj Gölü arasında kalan alanlar fundalık alanları dağılış sahasını oluşturmaktadır. Yine İncebel dağları Boğazköy depresyonu orman ve funda alanlarının yerleştiği sahalara karşılık gelmektedir. Bilindiği gibi eskiden orman ve funda alanlarında yoğun olarak kılkeçisi beslenmekteydi. Ormanları tahrip ettiği için yasaklamalar getirilince kılkeçisi sayısında da düşüşler olmuştur. Yine Ergani bakır işletmesinde enerji kaynağı olarak ormanların kullanılması ormanların tahrip edilmesine neden olmuştur (Tablo 34, Şekil 31, Harita 32).

Ergani'de sulu tarım alanları %4'lük bir değer gösterir. Sulu tarım alanları daha çok akarsu çevrelerinde gelişmiştir. Boğazçaya karışan akarsu ve yan kollarının geçtiği Ergani ve Bereketli ovaları ile Devegeçidi barajı çevresinde az da olsa sulu tarım sahaları görülmektedir. Yeşilköy, Doğan, Demirli, İncehıdır, Develi ve Gözlü köyü ve mezarlarında sulu tarım yapılmaktadır. Sulu tarım sahasında sebzecilik ve endüstri bitkilerinden ayçiçeği ve pamuk ekilmektedir (Tablo 34, Şekil 31, Harita 32).



Harita 32: Ergani İlçesi'nin Genel Arazi Kullanımı (2008)

Ergani’de bağ alanları %2’lik bir değer göstermektedir. Bağ alanları daha çok kahverengi orman toprakları üzerinde gelişmiş Güneydoğu Toroslar ile Kenar Kıvrımları kuşağı arasında uzanan senklinaller boyunca yetiştirme imkanı bulmuştur. Kahverengi orman topraklarının killi ve kireçli bir yapıda olması bağcılığı desteklemiştir. Bağ alanları Armutova köyünden başlayıp bir kuşak halinde Salihli, Boğazköy, Yolbulan, Sabırlı, Gözekaya, Deringöze, Şölen ve Özbilek depresyonlarında yetiştirme imkanı bulmuştur. Son dönemlerde Tarm İlçe Müdürlüğü tarafından Yayvantepe köyü çevresinde de bağcılık destekleme projeleri başlatılmıştır (Tablo 34, Şekil 31, Harita 32).

Ergani’de tarıma elverişsiz alan %13 gibi büyük bir değer göstermektedir. Bu alanlar daha çok çıplak kayalık alanlarına karşılık gelmektedir. Karacadağ volkan kütlesine bağlı parazit koniler ve Kenar Kıvrımları üzerinde metamorfik araziler üzerinde görülmektedir (Tablo 36, Şekil 32, Harita 32).

4.2. Ergani İlçesi’nde Bitkisel Üretim

Bölge tarımının temelini ekstansif hububat ziraatı oluşturmakta olup buğday ve onu takiben arpa ön sırayı işgal eder. Baklagillerden mercimek de oldukça yaygın ekim alanına sahiptir. Bağ alanları eskiden beri önemini korumaktadır.

Ergani’de tarımsal faaliyetlerin tarihi, yerleşme tarihi kadar eski bir temele dayanmaktadır. Başlangıçta göçebe çobanların hayvan yetiştirme faaliyetlerine sahne olan bu bölgede, daimi yerleşmelerin kurulduğu tarihten itibaren tahıl tarımı temel üretimi oluşturmuş, hayvancılık ise hem tarıma güç unsuru hem de giyim ve beslenme ile ilgili ihtiyaçları karşılamak bakımından daima büyük önem taşımıştır (Sözer, 1969; 105). Ergani’deki yerleşmelerde ki tarımsal karakter ana çizgileriyle günümüzde de devam etmektedir. Her ne kadar kır nüfusu traktör, biçer-döver, harman makinesi, selektör gibi modern tarım aletlerini kullanma fırsatı bulmuş ise de karakter pek değişmemiştir.

Ergani ve Bereketli ovaları Ergani için tarımsal çeşitliliğin merkezi durumundadır. Tarımsal faaliyetlerin çoğu bu iki verimli ovada gerçekleştiriliyordu. Dağlık alanlarda ise daha çok bağcılık yapıyordu. Buğday sancaktaki hemen her köyde üretimi yapılan bir hububattır. 1518’de Ergani sancağında vergi hissesi olarak 23680 kile buğday alınmaktaydı. Bu meblanın 5 ile çarpılması sancaktaki gerçek buğday üretimini verecektir bu da 118400 kile eder. Arpa buğdaydan sonra sancakta üretilen en yaygın tahıldır. 1518’de 49725 kile arpa üretilmektedir. Darı tahıllardan 3. sırada yer almaktadır. 26000 kile darı üretimi vardır. Çeltik (pirinç) 1518’de Devegeçidi çevrelerinde üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Pamuk endüstriyel bir bitki olan pamuğun sancaktaki üretimi yaygındır. Dokuma sanayinin olması pamuk üretiminin varlığına

işaret etmektedir. 1518’de 3132 müt pamuk üretilmektedir. Bağcılık Ergani Sancağı’nda yaygın olarak yapılmaktadır. Bağcılıktan alınan vergiler daha çok gayrimüslimlerin oluşturduğu köylerde karşımıza çıkmaktadır (Erpolat, 1993; 61-63).

Ergani ilçesinin ekim alanları içinde tahıl üretimi en büyük paya sahiptir. Bölgede hayvan yetiştiriciliği büyük önem taşımasına rağmen, yem bitkileri üretimi hiçbir zaman gereken ilgiyi görememiştir. Sanayi bitkileri üretimi ise sulu tarıma imkan sağlayan sınırlı alanlarda üretim şansı bulmuştur. Bu durum hiç şüphesiz geleneksel tarım sistemi ve iklim ve hidrografya gibi doğal şartlarla olan ilişkilerlerin sonucudur. Özellikle 5-6 ay devam eden yaz kuraklığı, yer altı ve yerüstü sularından sulama konusunun doğurduğu sonuçlardır. Bu doğal süreçler tarımsal ürün çeşitliliğini önlemekte ve bu bakımdan tekdüze geleneksel tarım ön plana çıkmaktadır.

İktisadi faaliyetlerin şekillenmesinde doğal ve beşeri çevre faktörlerinin herhangi birisi veya hepsi birden etkili olabilirler. Doğal veya beşeri çevre faktörlerinden birinde meydana gelebilecek değişikliğin olumlu veya olumsuz olması, nüfus yapısında veya iktisadi faaliyet üzerindeki etkileri bütün sistemde çok farklı sonuçlara yol açabilir. Doğal çevre faktörleri iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde ve sürdürülebilmesinde temel faktörler olarak, ağırlık kazanmıştır. Özellikle kırsal iktisadi faaliyetlerin nicelik ve niteliği, çeşitliliği tamamen doğal çevre faktörlerinin kontrolü etkisindedir. Arazinin jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, toprak şartları, bitki örtüsü ve İklim, iktisadi faaliyetin türünü, yayıldığı alanı, ürünün ekim miktarını ve kalitesini belirler. Bu nedenle Ergani ilçesinde iktisadi faaliyetin gösterdiği dağılış ve özellikler, iktisadi faaliyetin unsurlarının analizinde oldukça önemlidir.

Topografyanın şekillendirdiği coğrafi çevre aynı zamanda iktisadi faaliyetlerin yoğunluk kazandığı veya sınırlandırıldığı alanlar olabilirler. Jeomorfolojik özellikler, araştırma sahasında iktisadi faaliyetleri hem sınırlayan hem de destekleyen bir yapı sunarlar. Araştırma sahasının farklı jeomorfolojik birimleri üzerinde, iktisadi faaliyetler farklılıklar gösterir. İktisadi faaliyete etkileri bakımından üç farklı üniteye ayrılabilen olan araştırma sahası üzerinde yürütülen iktisadi faaliyetlerin şekillenmesinde Jeoloji ve jeomorfoloji farklı etkiler gösterir. Topografyanın meydana getirmiş olduğu aşırı parçalanmış coğrafi sahada yerleşmeler gibi, iktisadi fonksiyonlar da parçalanmış olarak bir bütün oluşturmada küçük lokal alanlarda yapılmaktadır. Tunçdilek’in “tecrit faktörü” olarak adlandırdığı (Tunçdilek, 1985; 136), durum doğal olarak iktisadi faaliyetin sağladığı verimi ve geliri düşürmektedir. Ergani’nin kuzeyindeki sahada boyunca yüksek olan eğim ise zorunlu olarak hayvancılığı hakim iktisadi faaliyet haline getirmiştir. Ergani ilçesi yöresel olarak üç farklı bölümde incelenebilir bunların ilki kuzeydeki dağlık sahadır. Maden, Sakız ve Abdulaziz dağları çevresi ilçenin yerleşme ve nüfus yapısında

olduğu gibi iktisadi faaliyetlerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. İktisadi faaliyet olarak bu alan vadiler boyunca daha çok meyveciliğin geliştiği geçmişteki önemini koruyamasa da özellikle kıl keçisi yetiştiriciliği ile ön plana çıkan bir ekonomik özellik gösterir. Bu dağlık kütle arasında küçük çapta da olsa depresyon alanları uzanır. Kralkızı Barajının yerleştiği Söğütalan depresyonu, Kesentaş, Salihli, Yolbulan ve Sallar depresyonları bağcılığın yapıldığı alanlar olarak karşımıza çıkmıştır.

İkinci üniteyi Boğaz ve Şeyhgür çayları ile yan kolları tarafından parçalanmış Ergani ve Bereketli ovaları oluşturur. İktisadi faaliyetler için oldukça elverişli bir ortam-insan ilişkisi sunar. Araştırma sahasının bu bölümüne yerleşmiş olan köyler, kuruluş yeri seçimi noktasında oldukça isabetli bir coğrafi konum belirlemiştir. Ergani ovasında taban suyu seviyesinin yüksek olması nedeniyle depresyon çevresine yerleşmeler kurulurken taban tamamen bitkisel üretime ayrılmış durumdadır. Ergani Ovası tahıl üretiminin egemen olduğu kuru tarım sahasını oluşturmaktadır. Devegeçidi Sulama Barajına doğru olan drenaj ağının etkisi ile çanakta toplanan eski ve güncel alüvyonlar ve buna bağlı oluşan toprak örtüsü çok verimli bir ova tabanını meydana getirmiştir. Bereketli Ovası özellikle Kralkızı ve Dicle barajlarının tamamlanmasından sonra ovaya döşenen sulama kanalları ile sulu tarımın geliştiği alanlara karşılık gelmektedir. Bu alanlarda sebze ve endüstri bitkileri üretimi ağırlık kazanmıştır.

Bir diğer ünite ise Ergani ve Bereketli ovalarının güneyinde yer alan ve Karacadağ volkan konisine kadar uzanan alçak plato sahasıdır. Bu saha geniş mera alanı olarak kullanılması yanı sıra eskiden kışlak alanı olarak göçebelerin konakladığı bir sahaya karşılık gelmektedir. Günümüzde bu fonksiyonunu biraz yitirmekle beraber yine yerleşmeler çevresindeki mera alanları göçerlere kiraya verilmektedir. Yine bu saha kuru tarımın geliştiği özellikle tahıl üretiminin yaygın olduğu bir diğer sahaya karşılık gelmektedir. Karacadağ volkan konisinden inen dere ve çaylar boyunca sebze ve pirinç üretimi yaygınlaşmıştır. Bu alanlarda yer alan yerleşmelerde özellikle Demirli, Akçoban, Kertil, Tilki gibi yerleşmeler ticari anlamda domates ve patlıcan üretimine dayanan sebzecilik faaliyetleri ile Ergani'nin sebze ihtiyacını karşılamaktadır.

Bitkisel üretim üzerinde mutlak etkili olan önemli doğal çevre faktörlerinden birisi ise iklimdir. İklim, ürünlerin ekimi için, vejetatif devrede bitkiye sağladığı şartlar ve nihayet meyve vermesi sırasında uygun ortamı sağlaması yönünden oldukça etkilidir. Sahadaki uygun nem ve sıcaklık şartları, ürün deseninin çeşitliliğine de etki eder. Sahaya nem taşıyan bulutların Toroslara çarpıp yükselmesi ile Ergani'nin içinde bulunduğu saha, güneydeki Diyarbakır ve Urfa platolarına göre daha fazla yağış alır. Ayrıca iki veya üç derecede daha az sıcaktır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yaz aylarını aşırı kurak geçirmesi, iktisadi faaliyetin ağırlıklarının kuru tarım faaliyetlerine özellikle, tahıllara kaymasına neden olmaktadır.

Araştırma sahasında hidrografik birimlerinde iktisadi faaliyetin şekillenmesinde oldukça yüksek payları vardır. Etek üzerinde oluşturdıkları vadiler ise iktisadi faaliyetin kopuk lokal ve dar alanlarda yapılmasına zemin hazırlar. Özellikle sahadaki dağlık kütle üzerinden yer alan ve sınır teşkil eden Maden Çayı vadileri Ergani'nin meyve üretim yöresine karşılık gelmektedir. Yine Boğaz Çay Devegeçidi Barajına kadar Ergani ve Bereketli depresyonlarını boydan boya yararak tarımsal aktiviteyi çeşitlendiren önemli bir faktördür.

Araştırma alanının toprak yapısı oldukça sadedir. Daha çok kahverengi orman toprağının türevlerinin hakim olduğu sahada, herhangi bir toprak türünün fazla hakim olduğunu söylemek güçtür. Fakat aşırı bir toprak zenginliğinden de bahsetmek mümkün değildir. Ama özellikle Bu topraklar üzerinde gelişen önemli bağcılık alanları vardır. Özellikle Maden Dağları yamacı ve Sallar depresyonu çevresinde yer alan yamaçlar bağcılığın gelişmesine uygun toprak şartlarına uymaktadır. Özellikle killi yapının egemen olduğu bu alanlarda bağcılık gelişmiştir.

Doğal çevre faktörlerinin iktisadi faaliyetlere sınırlı olarak imkân tanınması üzerine, hayvancılık ve tarla tarımının fazla nüfusu besleyememesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Tabi bulunduğu alanda herhangi bir farklı iktisadi faaliyet kolunda geçimini sağlayamayan nüfus farklı alanlara yönelmiş bu da farklı türden iktisadi fonksiyonların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Arazinin kabiliyetinin düşük olması ile başlayan göç toplumsal değişmeyi ve kentleşmeyi beraberinde getirmişti. Günümüze gelindiğinde eski kırsal yapı zayıflamış kentsel hayatla tanışmış ve kente hem coğrafik anlamda hem de psikolojik anlamda yaklaşmıştır. Kentleşme hem şehir hem de kırsal kesimin haritasını yeniden şekillendirmiştir. Tabi böylece birçok farklı faktör kırsal ve kentsel alanda faaliyete geçmiş ve değişikliğe sebep olmuştur. Bunlar tek tek incelendiğinde her birinin farklı iktisadi faaliyetler için farklı çalıştığını ifade etmek mümkündür.

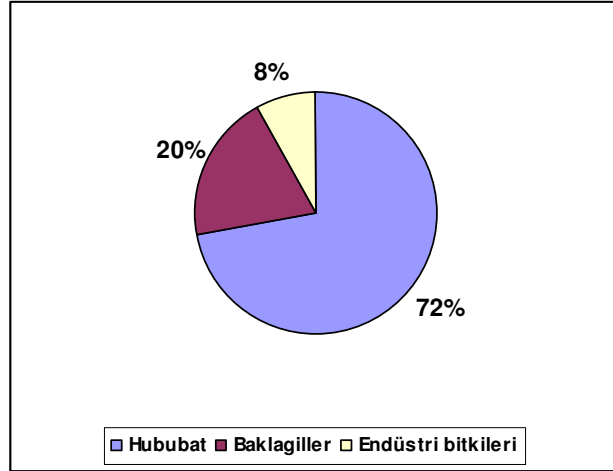
4.2.1. Kuru Tarım

Araştırma alanının çok büyük bir bölümü kuru tarım sahası olarak kullanılan bir potansiyele sahiptir. Fakat kuru tarım alanlarının yer aldığı kesimler, tarıma uygun bir fiziki mekân sunmamaktadırlar. “Coğrafi alanın tarımsal kalitesinin düşük olması, tarımsal aktivitenin miktarını ve niteliğini düşürmektedir. Kuru tarım alanlarında en fazla ziraatı yapılan bitki türü tahıllardır. Farklı iklim özelliklerine adaptasyon sağlamaları, uzun süre tüketilmeden muhafaza edilebilmeleri” (Doğanay, 1999; 92-93), suya fazla ihtiyaç duymamaları ve toprağı fazla yormamaları nedeni ile tercih edilirler. Buğday kuru tarımın vazgeçilmez unsurudur. Kuru tarım

sahaları kuzeyden güneye doğru genişler kuzeyde eğim ve dağ sıralarının birbirine yaklaşması sonucunda iktisadi faaliyet sahasının özellikle de fazla eğimi sevmeyen tarım alanlarının daraldığı görülür.

Araştırma alanında tahıl üretiminin, hatta genelde kuru tarım sahalarının karakteristik ürünü buğdaydır. Doğanay'ın deyimi ile tahıl tarımını buğday temsil eder (Doğanay, 1999; 93). Aslında buğday ile kıyaslandığında diğer ürünlerin çok fazla bir hâkimiyeti yoktur denilebilir.

Ergani İlçesi'nde en yaygın ekimi yapılan ürün tahıl ürünleridir. Sahada tahıl üretimi %72 gibi bir değer gösterirken mercimek ve nohuttan oluşan baklagiller %20, ayçiçeği ve kısmende pamuk üretiminden oluşan endüstri bitkileri % 8'lik bir orana sahiptir. Araştırma sahasında ekimi en yaygın olan ürün buğdaydır. Diyarbakır'ın merkez ilçe, Bismil ve Çınar ilçesinden sonra 5. sırada yer alır. Ergani ilçesi bahsedilen ilçelere oranla daha kuzeyde Güneydoğu Toros dağlık sisteminde yer alması merkezi havza tabanında daha uzakta bulunmasından dolayı buğday üretiminde daha az bir paya sahiptir (Şekil 32).



Şekil 32: Ergani İlçesi'nde Tarla Ürünlerinin Bölünüşü (2008)

Bilindiği gibi Diyarbakır havzası uygun iklim ve yer şekilleri barındırmasından dolayı tahıl üretimi bakımından önemli bir merkezdir. Ergani bu havzanın kuzey kısımlarına karşılık gelmektedir. Topoğrafik açıdan da havza tabanından ayrılmaktadır. Diyarbakır havzası daha çok geniş bir plato görünümünde ve yükseltisi 500-600 metreler arasında yer almaktadır. Oysa Ergani 600-1500m ler arasında değişen yükselti basamaklarında yer alır. Havzanın daha kuzeyine doğru gidildikçe Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan yerleşmelerde tahıl üretimi artık önemini kaybetmektedir. Hani, Dicle, Kulp, Lice gibi yerleşmelerde tahıl üretimi Diyarbakır havzasında bulunan yerleşmeler içinde yok denecek kadar az bir değer

DIYARBAKIR İLİNDE TAHIL ÜRETİMİ (1995-2006)

The map displays the following districts and their production percentages:

District	Arpa (%)	Buğday (%)
Çüngüş	43	57
Çermik	43	57
Ergani	43	57
Dicle	43	57
Eğil	43	57
Hani	43	57
Koçaköy	43	57
Hazro	43	57
Silvan	43	57
Bismil	43	57
Çınar	43	57

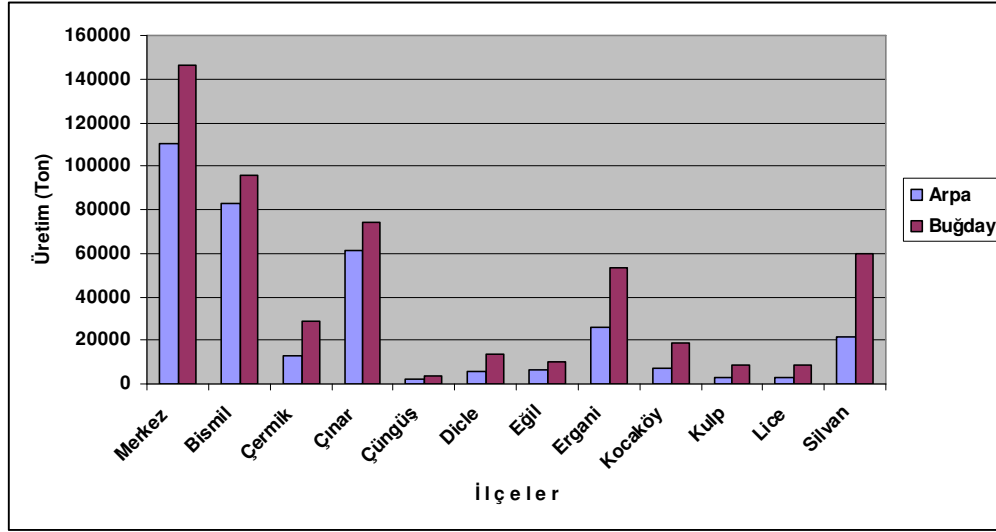
Legend:

- Arpa (Blue)
- Buğday (Red)
- İl Sınırı (Red line)
- İlçe Sınırı (Dashed line)
- Akarsu (Blue line)
- İl Merkezi (Black dot)

Güneydoğu Torosların güney yamaçlarında bulunan ilçe merkezlerinde yıllık sıcaklık ortalamaları güneyindeki alanlarla fazla bir fark oluşturmamasına rağmen yıllık yağış ortalamalarında belirgin farklar gözlenmektedir. İklim konusunda da belirtilen yağış, sıcaklık ve yeryüzü şekillerinden dolayı Diyarbakır havza tabanında iklim özelliklerinin elverişli olması buğday üretimini ön plana çıkarmıştır. Ergani’de havzanın uzantısı olan ova tabanlarında buğday üretimi diğer ürünlere oranla daha önemlidir.

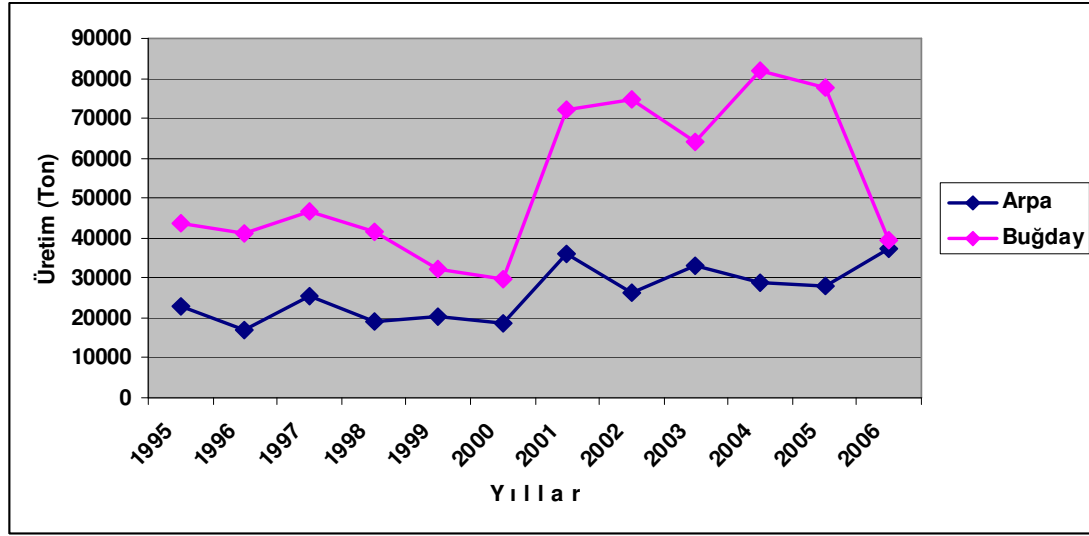
Merkez ilçede 11 yıllık ortalama değerlere göre buğday üretimi 11.0631 ton iken, arpa 53.651 tondur. İkinci sırayı Bismil ilçesi almaktadır. Diyarbakır havzasına dahil Bismil ilçesinde de tarıma uygun geniş düzlükler yer almaktadır. Bismil’de ortalama olarak 83.082 ton arpa, 96.033 ton buğday üretilmektedir. Çınar ilçesinde 61.332 ton arpa, 74.185 ton buğday üretimi vardır. Silvan ilçesinde 21387 ton arpa, 60087 ton buğday üretimi görülmektedir.

Araştırma sahamızda ise 26.058 ton arpa, 53.651 ton buğday üretilmektedir. Buğday tahıl üretiminin %67'sini oluştururken, arpa %33'e karşılık gelmektedir (Şekil 33, Harita 33).



Şekil 33: Diyarbakır'ın İlçelerinde Ortalama Tahıl Üretimi (1995-2006)

Ergani İlçesi'nde tahıl üretiminin 1995–2006 yılları arasındaki değişimin baktığımız zaman baktığımız zaman arpanın sıcaklık ve iklimsel konulardan daha az etkilendiğini görmekteyiz. 1995-2000 yılları arasında 40.000-50.000 ton arasında değişen yıllık buğday üretimi bu yıldan sonra 10000 tonluk bir kayıpla 30.000 tonun altına düşmüştür. Bu keskin düşüş o yıllarda yaşanan sıcaklık koşulları ile açıklanabilir. Ergani'de buğday üretimi 2003–2004 yılları arasında rekor seviyeye çıkmıştır. 80.000 tonu bulmuştur. Fakat 2005 yılından sonra tekrar düşmeye başlamıştır. Rekor düşüş 2008 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan kuraklıkla verim başına %70–80'lik bir azalma gerçekleşmiştir. Ergani Ovası ve çevresinde buğdaylar daha olgulaşmadan tarlalarda kurumuştur. Kuruyan buğday tarlaları hasat edilmeden hayvanlar otlatılmak suretiyle değerlendirilme yoluna gitmiştir. Tabii ki bu kuraklık Ergani ekonomisi için ciddi bir sorun yaratmıştır. Buğday pazarına Sivas, Kayseri, Adana gibi illerden buğday getirtilmiştir. Ergani'de bulunan un fabrikası da bu illerin yanı sıra yurtdışından Kazakistan ve Almanya'dan buğday ithal etmiştir (Şekil 34).



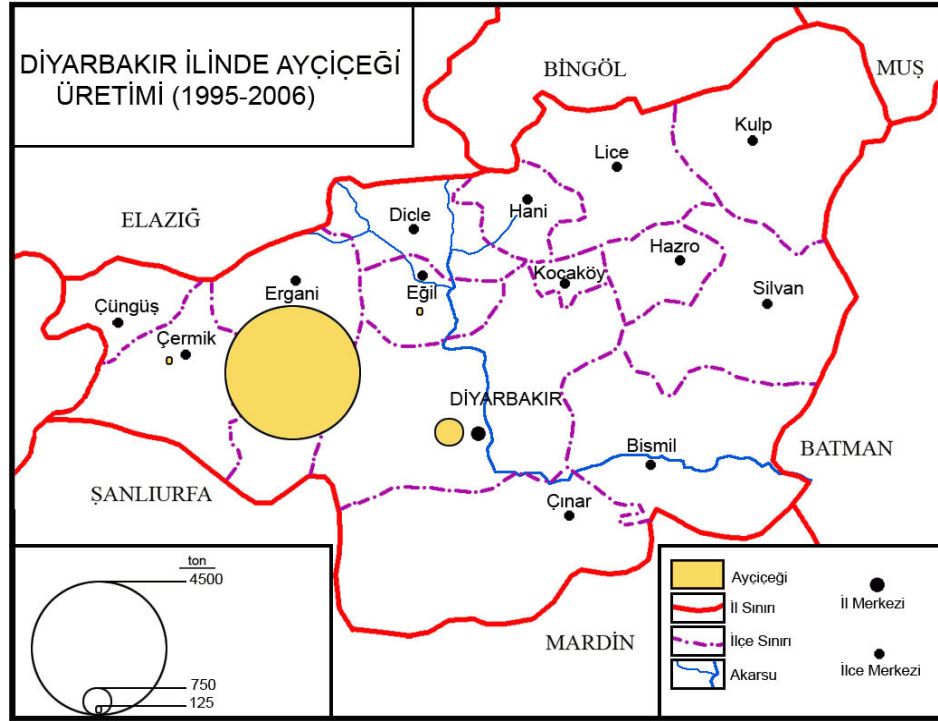
Şekil 34: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Tahıl Üretimi (1995–2006)

4.2.2. Ergani İlçesi'nde Endüstri Bitkileri Üretimi

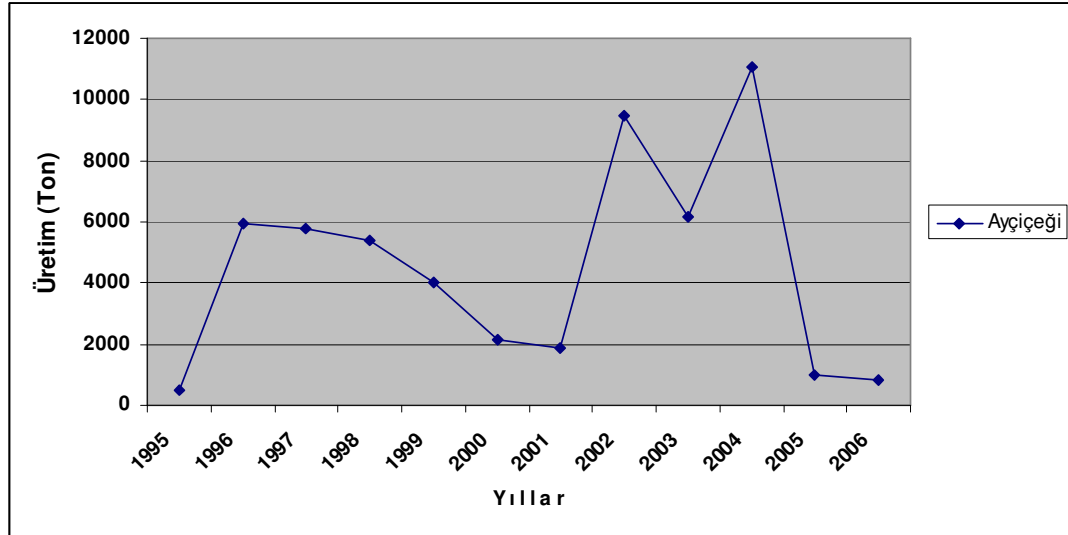
Araştırma alanında ekimi yapılan bir diğer ürün grubu endüstri bitkileridir. Sahada % 8'lik bir değer göstermektedir. GAP projesinden Urfa ve Diyarbakır havzası sulamaya bağlı olarak endüstri bitkileri üretim yöreleri içine dâhil edilmiştir. Dicle nehri ve kolları tarafından sulama imkanı bulan bu alanlarda bilhassa pamuk üretimi artmıştır. Üretimden sonra Bismil ve Diyarbakır'da pamuğa dayalı sanayide gelişmiştir. Bu alanlarda yer alan Çırçır fabrikaları, iplik fabrikaları, yağ fabrikaları pamuk tarımının bölgede yaygınlaşmasından sonra kurulmuştur.

Türkiye'de ayçiçeği üretiminin dağılışına baktığımızda en fazla Trakya kesiminde yoğunlaştığını görüyoruz, yurdumuzun daha çok batı kısımlarında görülen ayçiçeği araştırma sahamızın Güneydoğu Toroslar kesiminde görülmektedir. Burada sulamanın (GAP) etkisi büyük paya sahiptir iklimi de daha elverişli olduğundan ayçiçeği üretimi araştırma sahamızın güney kısmını oluşturan Güneydoğu Toroslar Yöresinde nispeten önemli durumdadır.

Ayçiçeği olgunlaşma devresinde çok az nem ve yağış ister. Ancak, bugün sulama suyu bulunabilen her yerde, ayçiçeği tarımı yapılır. Bununla birlikte, tarıma çok uygun olduğu halde, yeterli sulama suyu bulunmadığından, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde pek fazla gelişmiş değildir. Sulama kolaylıkları arttıkça (GAP gibi) ve ihtiyaç oldukça bu bölgelerde tarım gelişecektir. Diyarbakır'da ayçiçeği Ergani başta olmak üzere Diyarbakır Merkez, Çermik ve Eğil'de üretilmektedir. Ayçiçeğinin en fazla üretildiği alan Ergani'dir (Harita 35).



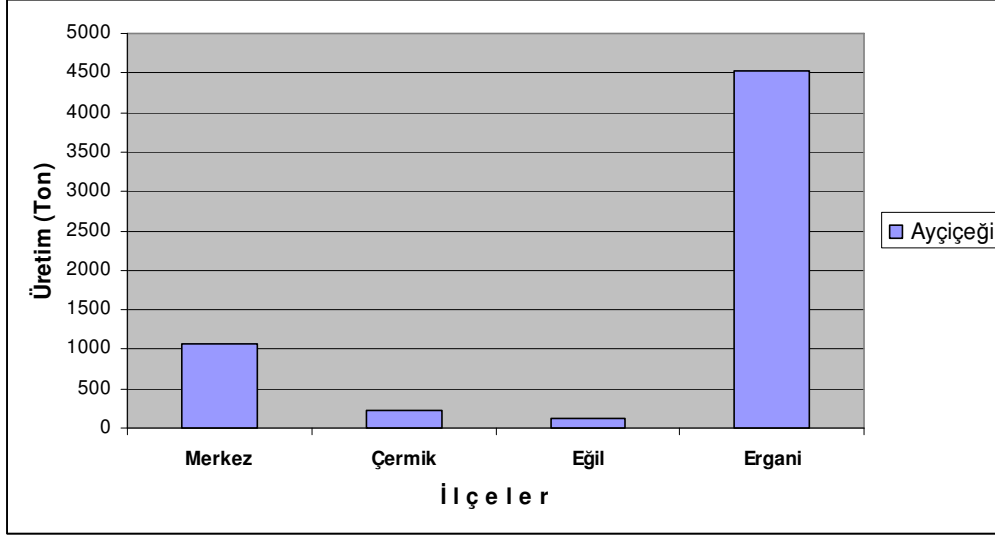
Harita 34: Diyarbakır ve İlçelerinde Ayçiçeği Üretimi (1995–2006)



Şekil 35: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Ayçiçeği Üretimi (1995-2006)

Ayçiçeği üretiminin Ergani'de gösterdiği değişimlere baktığımız zaman genellikle iniş-çıkışlı bir özellik göstermektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ayçiçeği üretimi birebir sulama koşulları ile ilgilidir. Sulamanın yapıldığı yıllarda üretimde artmalar gerçekleşmiştir. 2004 yılında Kralkızı ve Dicle barajlarından Bereketli Ovasına verilen su, üretimin en çok arttığı

dönem olmuştur. Bu dönemden sonra da yine üretim azalmıştır. Bu yılda 11.069 tonluk seviyesiyle üretimin en fazla görüldüğü yıl olmuştur. Ergani’de ayçiçeği üretimi yukarıda bahsedildiği gibi 2007–2008 yıllarında artarak devam eden kuraklık sorunlarından dolayı barajlardan Diyarbakır şehrinin su ihtiyaçlarını karşılamak için sulama suyu verilmemeye başlanmıştır. Bu da tahıllar gibi ayçiçeğinin de tarlalarda kurumasına yol açmıştır (Şekil 36).

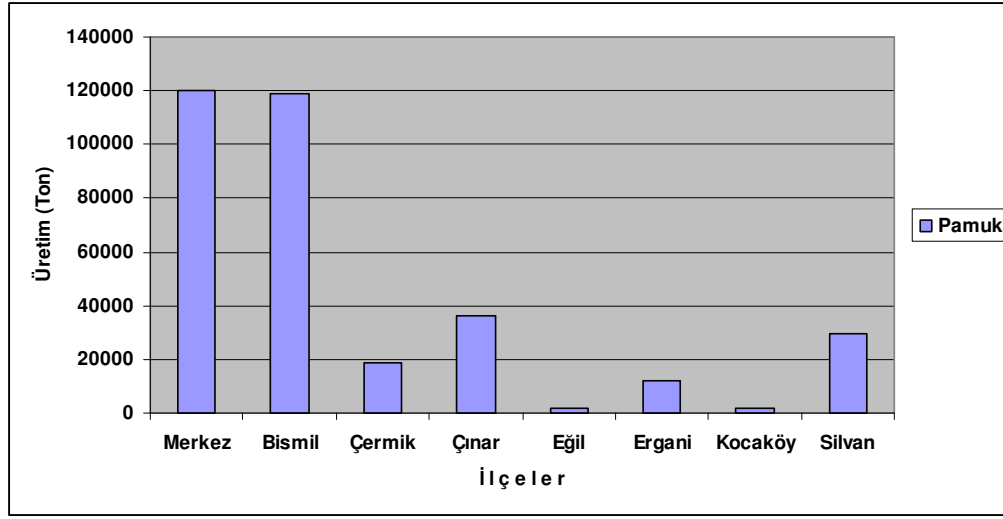


Şekil 36: Diyarbakır’ın Bazı İlçelerinde Ortalama Ayçiçeği Üretimi (1995-2006)

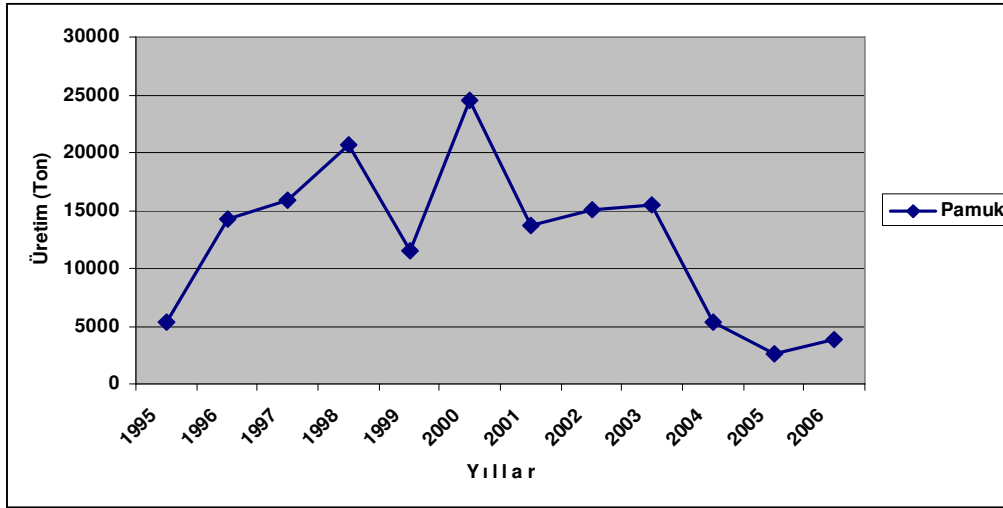
Diyarbakır’da ayçiçeğinin en fazla üretildiği merkez Ergani’dir. 11 yıllık ortalama değeri 4520 tondur. İkinci olarak merkez ilçe 1.067 ton ile yer almaktadır. Çermik ve Eğil ilçelerinde az da olsa bir üretim gözlenmiştir (Şekil 36).

Pamuk bitkisi her türlü toprakta yetişebilen bir bitki olmakla birlikte, yüksek verim ve kaliteye ulaşabilmek için toprağın derin profilili ve alüviyal olması gerekir. Derin, kumlu-killi su tutma yeteneği yüksek geçirgenliği, işlenmesi ve sulanması kolay topraklar pamuk tarımı için ideal topraklardır. Pamuk tarımının da en önemli iklim faktörlerinin başında sıcaklık, gün ışığı, yağış ve oransal nem gelmektedir. Yıllık ortalama sıcaklığın 19 °C, yaz ayları sıcaklığı ise 25 °C olması gerekir. Dicle vadisi ve kolları boyunca sulanan ovalarda pamuk üretimi gerçekleşmektedir. Sulanabilen ova tabanlarında pamuk üretimi görülmektedir. Merkez ilçe ve Bismil, pamuğun en çok yetiştiği olanlara karşılık gelmektedir. Merkez ilçe 1995–2006 yılları arasında 120.203 ton pamuk üretilmektedir. Bismil’de bu oran 119.114 tondur. Çınar’da 36.490 ton görülen pamuk üretimi, Silvan’da 26.678 ton, Çermik’de 18.538 ton ve Ergani’de 12.345 pamuk üretilmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi sulama koşulları Diyarbakır havzasında gelişmiştir. Ergani’nin henüz büyük çoğunluğu kuru tarım alanıdır. Sulanabilen yerlerde

ayçiçeği ve pamuk üretimi görülmektedir. Devegeçidi çevresinde olan yerleşmeler ve Bereketli Ovasında pamuk tarımı yapılmaktadır (Şekil 37).



Şekil 37: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Pamuk Üretimi (1995–2006)



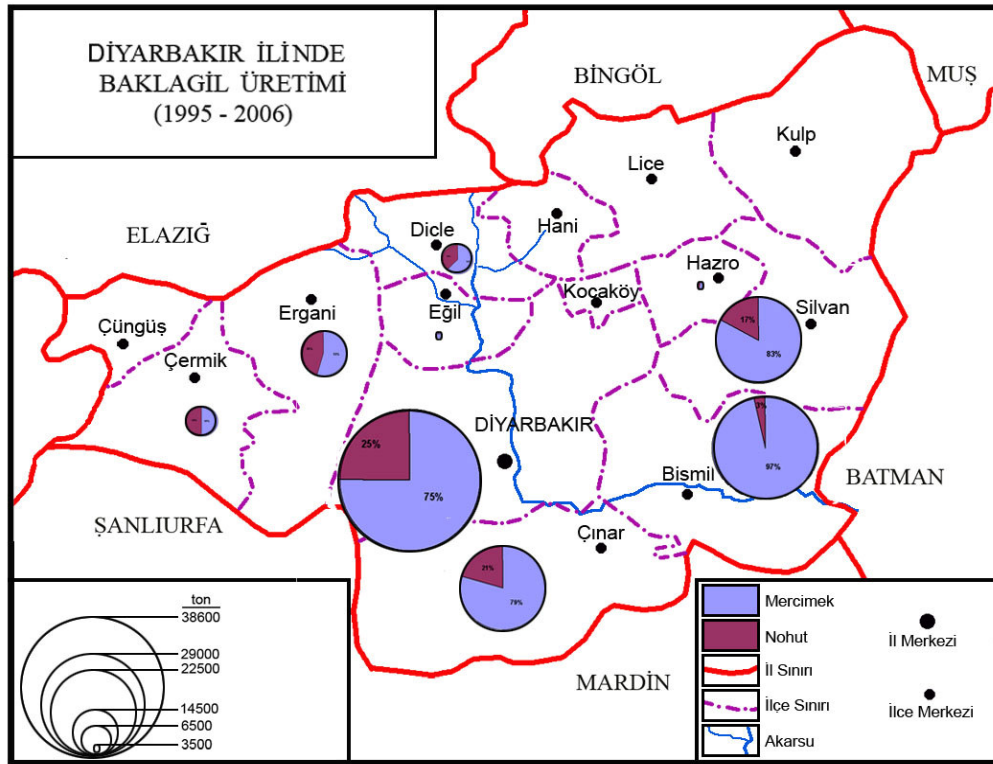
Şekil 38: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Pamuk Üretimi (1995–2006)

Ergani İlçesi'nde pamuk tarımı da sulama koşullarına göre değişmektedir. Şekillerde dikkat çeken bir yönde ayçiçeği üretiminin arttığı yıllarda pamuk üretiminin düşmesidir, buda gösteriyor ki çiftçi 1999 yılında tercihini ayçiçeğinden yana kullanırken, 2000 yılında tercihini pamuktan yana kullanmıştır. 2001, 2002 ve 2004 yıllarında ayçiçeği üretiminde artmalar, pamuk üretiminde azalmalar meydana gelmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında pamukta artış, ayçiçeğinde azalma dikkat çekmiştir (Şekil 38).

4.2.3. Ergani İlçesi'nde Baklagil Üretimi

Baklagiller arasında en fazla üretimi yapılan ürünler mercimek, nohut ve fasulyedir. Tahıllar gibi geleneksel tüketim ürünlerimizden olan mercimek, nohut, kuru fasulye, bakla, bezelye ve börülce ülke düzeyinde yaygın olarak üretilmektedir. Ülkemiz dünya baklagiller üretiminde önemli ülkeler arasında yer almaktadır.

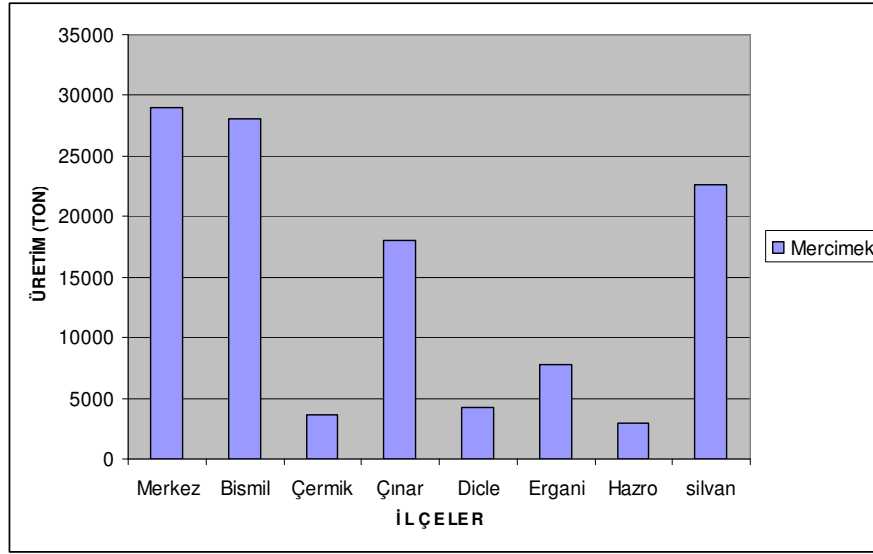
Nadas alanlarının daraltılması projesi kapsamında, baklagiller ekim alanları ve buna bağlı olarak da üretim miktarı artmıştır. 2000 yılı itibarıyla Türkiye'de yaklaşık 1,6 milyon hektar alanda üretim gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de Toplam baklagiller üretimi içerisinde nohut %41, mercimek %27 almaktadır. Araştırma alanında baklagil üretimi %20 gibi bir değerle tahıldan sonra ikinci sırada yer alır. Ergani ovasının nemli zemininde mercimek ve nohut tarımı yaygınlaşırken ve kuru zeminleri tahıl işgal eder.



Harita 35: Diyarbakır'ın İlçelerinde Baklagil Üretimi (1995-2006)

Diyarbakır'ın ilçeler bazında baklagil üretimine baktığımız zaman baklagiller içinde yoğun olarak mercimek üretiminin göze çarptığı gözlenir. Mercimek üretimi tahıl üretimi gibi yine Diyarbakır havzasında yoğunluk göstermiştir. En fazla üretimin yapıldığı alan Merkez ilçe, Bismil, Silvan, Çınar, Ergani diye sıralanmaktadır. Güneydoğu Toroslara dahil olan ilçe

merkezlerinde üretimin azlığı dikkate değerdir. Tahıllar için belirtilen koşullar baklagiller içinde geçerlidir. Bu alanlarda tarım alanlarının az yer kaplaması, sıcaklık ve yağış şartlarının uygun koşullar sunmaması gibi nedenlerden kaynaklanan fiziki coğrafya faktörleri Diyarbakır havzası ve Güneydoğu Toroslar'ın tarımsal özellikler açısından farklı karakter göstermesine neden olmuştur. Baklagil üretiminde mercimek ve nohut ön plana çıkmıştır. Merkez ilçde mercimek %75, nohut % 25'lik bir değer gösterirken, Bismil'de mercimek %97, nohut % 3 tür. Silvan'da mercimek %83, nohut %17 'dir. Çınar'da mercimek %79, nohut %21 dir. Ergani'de ise üretimin % 55'i mercimek, % 45'ini nohut oluşturmaktadır (Harita 35).

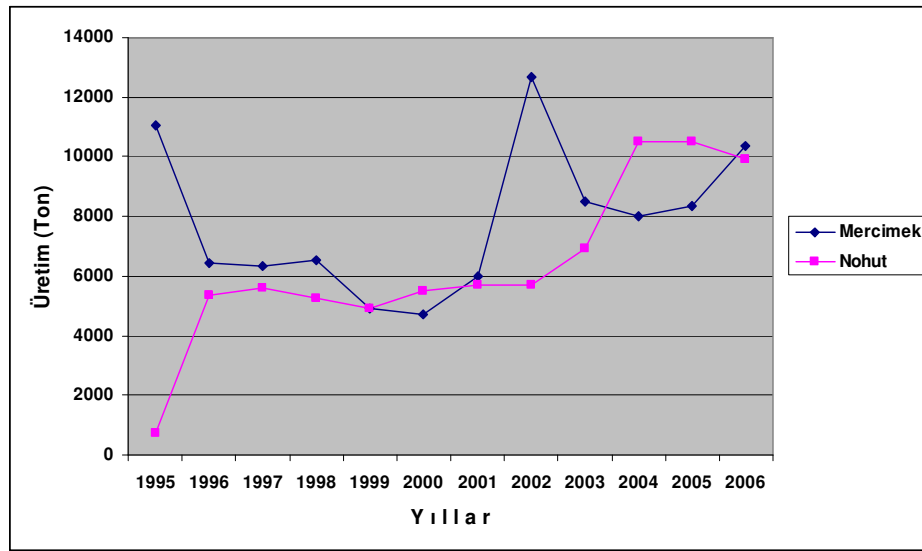


Şekil 39: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Mercimek Üretimi (1995–2006)

Diyarbakır'ın ilçeler bazında 1995–2006 yılları arasındaki üretim değerlerine baktığımız zaman Merkez ilçde 28.990 ton mercimek üretimi vardır. Merkez ilçeyi, 28.092 tonla Bismil ilçesi takip etmektedir. Silvan'da 22.594 ton, Çınar'da 18.056 ton ve Ergani'de 7.824 ton mercimek üretimi vardır. Çermik, Dicle ve Hazro'da 5.000 tonun altında üretim değerleri görülmektedir. Daha kuzeyde yağış ve topoğrafik şartların elverişli olmamasından kaynaklanan nedenlerle üretim yapılmamaktadır. Kırmızı mercimek üretiminin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olması, bu tarım koluna dayalı sanayinin de gelişmesini sağlamıştır. Ergani'den buğday pazarından yıllık 5000–10000 ton arasında mercimek Gaziantep mercimek fabrikalarına pazarlanmaktadır (Şekil 39).

Ergani'de Ergani ovası ve çevresinde baklagil üretimi dalgalanmalar gösterirken, bu dalgalanma daha çok mercimek üretiminde yaşanmıştır. Nohut üretimi 1996 yılından sonra paralel bir artış gösterirken 2002 yılından sonra hızlı bir şekilde artmıştır. Mercimek üretiminin

karasızlığı şekilde açıkça görülmektedir. 1995 yılında 11037 ton olan üretim 1996 yılında 6200 tona kadar düşmüştür. En düşük seviyeye 2000 yılında gerileyen üretim 4.000 tonun üzerine kadar gerilemiştir. 2000 yılında bütün ürünlerdeki azalma mercimek üretiminde de yaşanmıştır. 2002 yılında hızlı bir artışla 12.655 ton olan üretim tekrar gerileyerek 2006 yılında 10.350 tona ulaşmıştır. Mercimek ve nohut Ergani kırsalından alınarak Aziziye Mahallesi'nde bulunan buğday pazarında Antep, Urfa ve Mersin'de yer alan fabrikalara satılmaktadır. Baklagil üretiminde il genelinde mercimek üretiminin belirgin bir üstünlüğü gözlenirken sadece Ergani'de değerler birbirine yaklaşmıştır. 7.824 ton mercimek üretiminin yanında 6.525 ton nohut üretimi vardır. Nohutta daha düzenli artışların görülmesi Ergani'de mercimek üretiminin yerini nohuttan alabileceğinden söz edilebilir (Şekil 40).



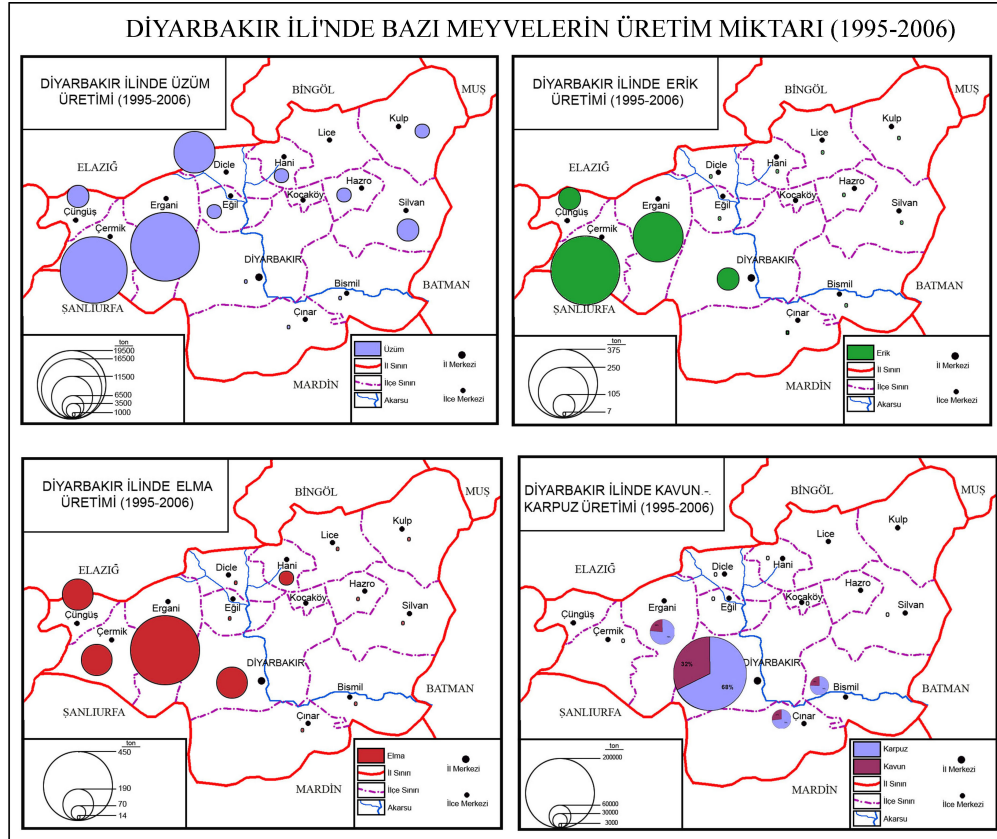
Şekil 40: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Baklagil Üretimi (1995–2006)

4.2.4. Ergani İlçesi'nde Meyvecilik:

Diyarbakır havzasında bağ-bahçe tarımına ayrılan topraklar, ekili-dikili alanların ancak % 10'na karşılık gelir. Bölgede bağcılık en fazla Ergani ve Eğil'de gelişmiştir. Ergani'den Çermik'e doğru gidildikçe bağcılık devam etmiştir. Diyarbakır havzası sahip olduğu elverişli iklim ve toprak şartlarına rağmen meyvecilik bakımından fazla gelişmemiştir. Bölgede meyve ve sebzeciliğin kısmen geliştiği alanlar havzanın kuzey kenarı boyunca uzanan Güneydoğu Toroslarda yer alan ilçe merkezleridir. Bu alanlarda yer alan vadi boyları meyveciliğin mono kültür olarak yapıldığı alanlardır. Yukarıda tahıl, baklagil ve endüstri bitkilerinin tersi bir durum meyvecilik de yaşanmaktadır. Tahıllar ve diğer tarla ürünleri Diyarbakır havzasında yoğunluk gösterirken meyvecilik havzanın kuzey kenarlarına yerleşmiştir.

Güneydoğu Toroslar'ı doğu ve batı kısımlarına ayıran Ergani gediğinde bağcılık üretimi başlar ve Ergani çevresinde alabildiğine genişler. Sahadaki üzümlerin büyük bölümü Elazığ şarap fabrikasında işlenir. Vadi boylarında ise uzun süre korunabilen badem ve ceviz üretimi artar.

Ergani ilçesinde meyvecilik kuru tarımın yoğun yapıldığı Ergani ve Bereketli ovalarının dışında gelişme göstermiştir. Ergani'nin kuzeyinde yer alan depresyonların yamaçları bağcılığa elverişli iken, Maden Çayından ovaya doğru akan çayların vadileri boyunca meyvecilik gelişme göstermiştir. Ağaçsı meyvecilik bu alanlarda yapılırken, kavun-karpuz üretimi ova tabanında görülmektedir. Bilindiği gibi Diyarbakır havzası geçmişten beri kavun-karpuz üretimi ile ciddi bir şekilde ön plana çıkmıştır. Ergani ve Bereketli ovaları Diyarbakır havzasının Güneydoğu Toroslarda son bulan kuzey sınırını oluşturmaktadır. Tarımsal karakter olarak havzanın devamı niteliğini destekleyecek en büyük delil havza ile aynı ürün deseninin yaşanmasıdır (Harita 36).

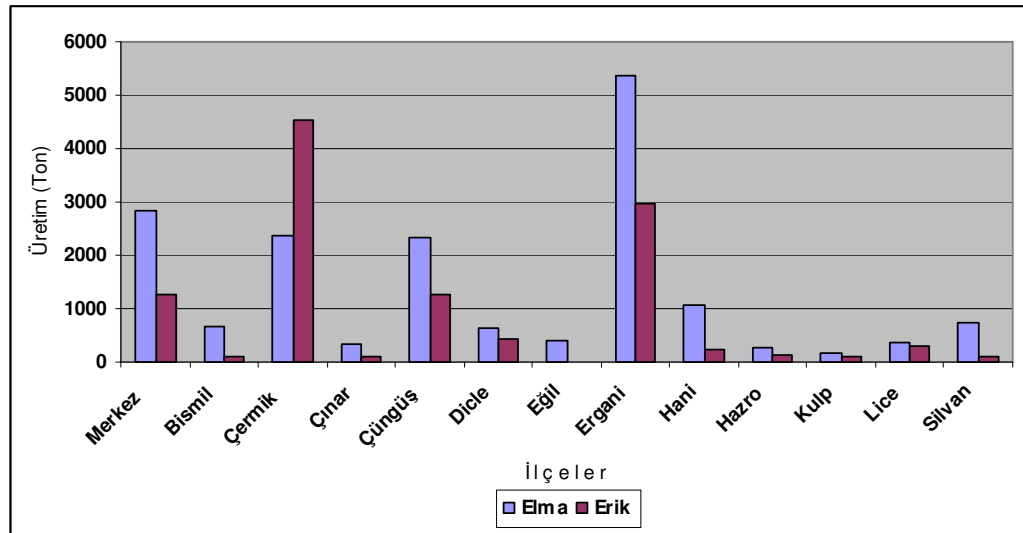


Harita 36: Diyarbakır'ın İlçelerinde Bazı Meyvelerin Üretimi (1995–2006)

Diyarbakır havzasında ağırlıklı olarak tahıl üretimi yer alırken harita 36'da da görüldüğü gibi meyvecilik Güneydoğu Toroslar yöresine kaymıştır. Sadece kavun-karpuz

üretiminde havzanın belirgin üstünlüğü söz konusudur. Havzanın batı kesiminde meyvecilik artmaya başlamıştır. Elma üretiminin en yaygın olduğu alan Ergani'dir. İlçenin kuzeyinde bulunan Kralkızı Barajının güneyinde uzanan Söğütalan depresyonu, Çayköy depresyonu, Değirmendere gibi Maden çayı ve kolları boyunca uzanan vadilerde elma üretimi gerçekleşmektedir. Üretilen elmalar Ergani'de bulunan sebze haline getirilerek, yakın çevreye pazarlanmaktadır. Elma üretimi diğer ürünler kadar çok olmasa da Ergani'de 1995-2006 yılları ortalama değeri 447 tondur. İkinci olarak Çermik'te de Fırat havzasına dahil akarsu vadileri boyunca Şeyhan Çayı, Sinek Çayı gibi vadilerde elma üretimi gerçekleşmektedir ortalama üretimi 195 tondur. Çüngüş de vadiler boyunca elma üretildiği bir diğer alandır. Çüngüş de 193 ton elma üretimi vardır. Elma üretiminde olduğu gibi erik üretiminde de Diyarbakır havzasının kuzeyinde yer alan Güneydoğu Torosların batı yarısı ön plana çıkmıştır.

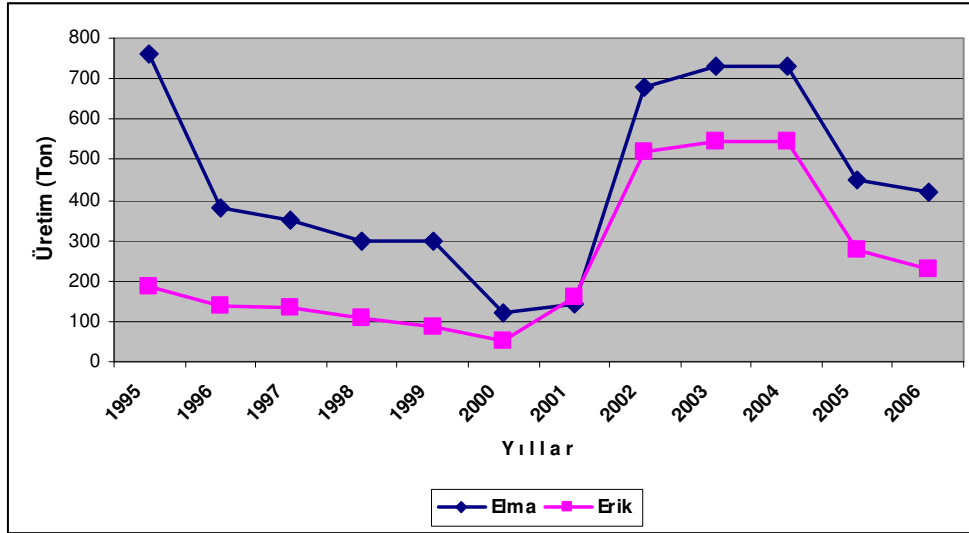
Elma ile benzer yetiştirme koşulları taşıyan erik üretiminde Çermik ilçesi ön planda yer alırken onu Ergani, Diyarbakır Merkez ve Çüngüş ilçesi takip etmektedir. Kuzeyde yer alan Eğil, Dicle, Hani, Kulp, Lice ilçelerinde azda olsa üretim yapılmaktadır. İl genelinde 375 ton ile 7 ton arasında değişen üretimler yapılmaktadır (Şekil 41, Harita 36).



Şekil 41: Diyarbakır'ın İlçelerinde Ortalama Elma-Erik Üretimi (1995–2006)

Şekil 42'de görüldüğü gibi havzanın doğusunda bulunan ilçelerde elma ve erik üretimi görülmektedir. Üretimler çok yoğun olmasa da Ergani için önemlidir. Ergani üretimde ilk sırayı almaktadır. Fırat havzasına dahil Çüngüş ve Çermik ilçeleri ve Dicle havzasına dahil ilçelerde sulamanın yapıldığı sahalar meyveciliğe uygun alanlar oluşturmaktadır.

Ergani’de 1995–2006 yılları arasında elma üretiminde görülen değişime baktığımız zaman 1995 yılında 700 tonun üzerinde olan üretimde 2000 yılına kadar düşüşler gerçekleşmiştir. Diğer ürünlerde olduğu gibi elma üretimi 2000 yılında en düşük seviyesine inmiştir. Tarımda yaşanan olumsuzluk elma üretiminde de kendini hissettirmiştir. Sonraki yıllarda da üretimde sürekli iniş-çıkışlar yaşanmıştır. Erik üretiminde Çermik 375 ton ile ilk sırada yer alırken, Ergani 248 ton ile ikinci sıradadır. Çüngüş’te 107 tonluk üretim görülürken Diyarbakır Merkez’de 106 ton erik üretilmektedir. Dicle ve Lice ilçeleri bu ilçelerden sonra azda olsa üretim yapan diğer ilçelerdir. Ergani ilçesinde 1995–2006 yılları arasında erik üretiminin gösterdiği değerler elma üretiminde olduğu gibi 2000 yılına kadar bir azalma görülürken, 2002–2004 yılları arasında en üst seviyeye çıkmıştır. Bu yıllardan sonra sürekli azalmalar görülmektedir. Elma ve erik tarımsal açıdan diğer ürünler kadar ön plana çıkmamıştır. İlçenin kendi ihtiyacına yönelik olarak Ergani sebze halinde pazara sunulmaktadır (Şekil 42).



Şekil 42: Ergani İlçesi’nde Yıllara Göre Elma-Erik üretimi (1995-2006)

4.2.4.1. Üzüm Üretimi

Diyarbakır ilinde bağcılık tarihi geçmişe sahip bir tarımsal faaliyettir. Yine Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan ilçeler bağcılığın geliştiği ilçelerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında tahrip olan bağ alanları gereken önem verilmediği için günümüzde de çok fazla gelişmemiştir. Konyar 1936 yılında Diyarbakır Yıllığı kitabında Diyarbakır’da 34 çeşit üzümün yetiştirildiğini, Ergani ve çevresinde kaliteli şaraplık üzümlerin varlığından bahsetmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde ayrı ayrı çıkartılan Ergani Sancağı Kanunnameleri’nde bile şarap satışlarına ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Ergani üzümü ve şırası gayet meşhurdur " diye yazmaktadır (Üzülmez, 2005; 245).

1612 yılında Ergani'ye gelen Ermeni Seyyah Simeon, seyahatnamesinde; " ikram edilen koyu ve tatlı Ergani şarabından bir bardaktan fazla içemezsiniz. Gerçekte Türkiye'de üç cins şarap, Bulduk, Ankara ve Ergani şarapları geçerlidir " diye yazmaktadır (Üzülmez, 2005; 244). Coğrafyacı ve din adamı Ğugas İnciciyan, 1808'de hazırladığı 11 ciltlik Dünya Coğrafyası adlı kitabında "Arğını'nin çok verimli bağları vardır. Bir bağ kütüğü bir yük üzüm verir, bazen de daha fazlası. Bir salkım 2 ve de 3 okka çeker. Şarabı siyah olup bol ve seçkindir. Kilden küplerde saklarlar ve buradan çevre yörelere, özellikle Amit'e götürürler" demektedir (Üzülmez, 2005; 249-250).

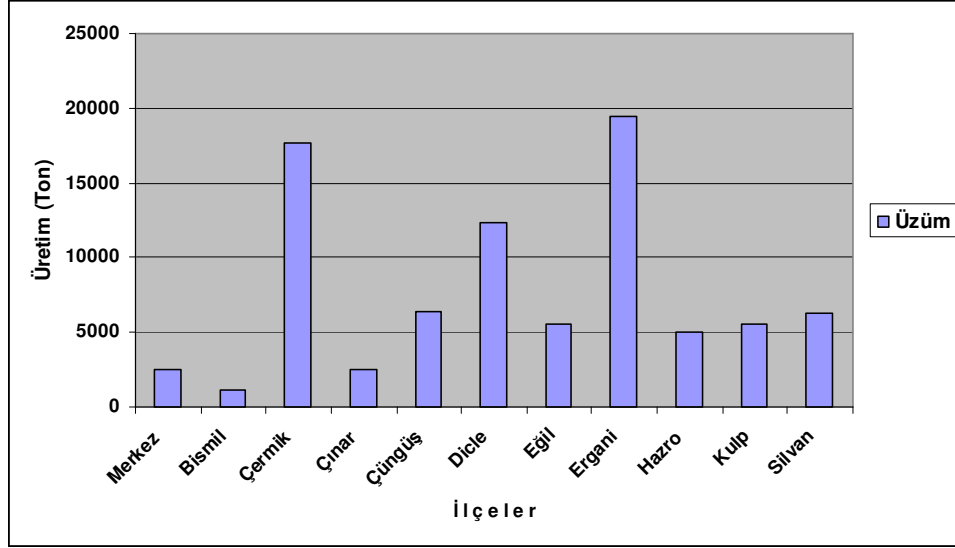
Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri adlı eserinde "XVIII. Yüzyılın başında, şarabın kullanılması ve alınıp satılması, şer'en yasak olduğu halde Ergani Kazasından her Cumartesi günü Diyarbakir'e ikişer-üçer yük şarap satılıyordu. Bu durum padişahın emriyle yasaklanmıştır" diye yazmaktadır (Tuğlacı, 1985; 120).

Havzada üretilen üzümlerin büyük kısmı pekmez, pestil, sucuk gibi işlenerek, bir kısmı da yaş olarak çevredeki tüketim merkezlerine pazarlanmaktadır. Ergani çevresinde yetiştirilen üzümlerin bir kısmı Elazığ şarap fabrikasına gönderilmektedir (Sözer, 1969; 129).

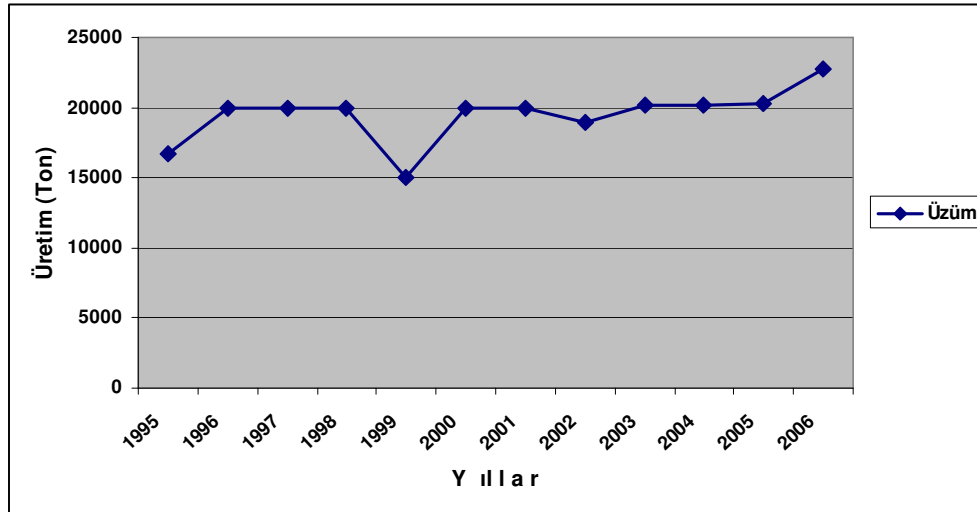
Diğer meyvelerde olduğu gibi üzümde de Güneydoğu Toroslarda bulunan ilçeler de üretimin arttığı gözlenmiştir. Üzümlerin en fazla üretildiği diğer alanlar Ergani, Çermik, Dicle ve Çüngüş ilçeleridir. Diyarbakır'ın hemen bütün ilçelerinde az veya çok üzüm üretimi yapılmaktadır. Ancak Diyarbakır'da üzümlerin en çok üretildiği alan, Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan havzanın batı kesimidir. 1995-2006 yıllık ortalamalar göre Ergani 19496 tonluk üretimi ile ilk sırada yer alır. Sırasıyla Çermik 17.681 ton, Dicle 13.542 ton, Çüngüş, 6.428 ton, Silvan 6.320 tonluk üretimi ile en çok üzüm yetiştiren merkezlerdir (Şekil 43).

Ergani'de üzüm üretiminin görüldüğü alanlar genellikle Güneydoğu Toroslara dahil olan dağların yamaçları ve bu alanlar arasında uzanan depresyonlardır. Ergani ilçe merkezinin kuzeyinde yer alan Sallar depresyonu, Salihli depresyonu, Yolbulan depresyonu, Kesentaş depresyonları ve yamaçlarıdır. Toprak yapısı bağcılığın gelişmesine olanak tanımıştır. Ergani arazi kullanımında bağcılık %2'lik bir değer göstermiştir. Öyle ki kuzeyde yer alan yamaçlarda her alanda bağ alanlarını görmek mümkündür.

Ergani ilçesinde üzüm üretiminin yıllara göre gösterdiği değişime baktığımız zaman meyvecilikte en önemli ürün olduğu gözlenmiştir. 1995–2006 yılları arasında sürekli üretim 15.000 ton ile 20.000 tonun üzerindedir. Diğer meyveler de olduğu gibi üzüm üretiminde de en az üretimin görüldüğü yıl 2000 yılıdır. 2005 yılında sonra üretim sürekli artmaktadır (Şekil 44).



Şekil 43: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Üzüm Üretimi (1995-2006)



Şekil 44: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Üzüm Üretimi (1995-2006)

Üretimin artmasında en büyük pay Avrupa birliğinin üzüm üreticiliğini teşvik etmesi ve üzümçülüğü geliştirme projelerinin artmasıdır. Yeni üzüm türlerinin denenmesi ve modern bağcılığın geliştirilmesine yönelik ciddi desteklenme yapılmasıdır (Foto 41).



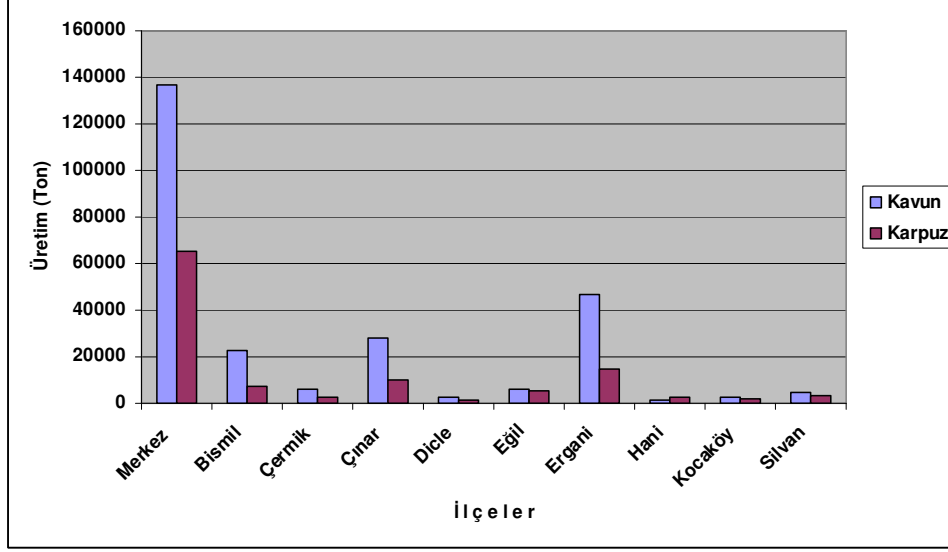
Foto 42: Yayvantepe köyü yakınlarında Ergani ovası üzerinde yapılan modern bağcılık görüldüğü gibi bağcılık ilkel yöntemlerden çıkmış, dikilen destek direklerle asmaların toprakla teması engellenerek çürümesi meyvenin çürümesi engellenmiştir.

4.2.4.2. Kavun-Karpuz Üretimi

Diyarbakır ilinde meyvecilik açısından en önemli ürünlerden biri de kavun-karpuz üretimidir. Geniş plato alanlarında Dicle nehri ve kollarının geçtiği sulanabilen her alanda üretim yapılmaktadır. Diğer meyvelerin aksine kavun-karpuz üretimi daha çok eğimin azaldığı geniş düzlüklerde yapılmaktadır. Diyarbakır ili karpuzları Türkiye tarım piyasasında büyük üne sahiptir. Karpuzlar düzenli sulamanın yapıldığı alanlarda ağırlık olarak da büyük öneme sahiptirler. Güvercin gübresinin kullanıldığı üretim çok özenli ve kendine has tekniklerle yapılmaktadır. Bu tekniklerle bir karpuzun ağırlığı 50 kg. bulmaktadır. Karpuz kentin simgesidir ve tarihi bir öneme sahiptir. Karpuz-kavun üretiminin en çok yapıldığı alanlar, Diyarbakır ovası, Ergani, Bereketli ovaları, Bismil ve Çınar'da bulunan Diyarbakır ovasının devamı niteliğindeki ovalık alanlardır. Kavun- karpuz üretimi Güneydoğu Toroslara yaklaştıkça, Merkezi havza tabanından ayrıldıkça görülmemektedir. Diğer meyve alanları Güneydoğu Toroslarda yer alan vadi boyları ve depresyon tabanlarında önem kazanırken, kavun-karpuz üretimi havza tabanında yer bulmuştur. Diyarbakır merkez ilçede % 68 karpuz üretimi, görülürken %32 kavun üretimi gerçekleşmiştir. Ergani'de %76 karpuz üretimi, %24 kavun üretimi gerçekleşmiştir. Çınar'da %73 karpuz, %27 kavun üretimi vardır. Bismil'de %75 karpuz, %25 kavun üretimi vardır. Harita 36'da görüldüğü gibi karpuz üretimi kavun üretiminden daha çok yapılmaktadır (Harita 36).

Karpuz yetiştirmek için derin, geçirgen su tutma kapasitesi yüksek kumlu-tınlı veya tınlı kumlu topraklar seçilmelidir. Ağır killi topraklar ve hafif topraklarda çok iyi bir gübreleme ile

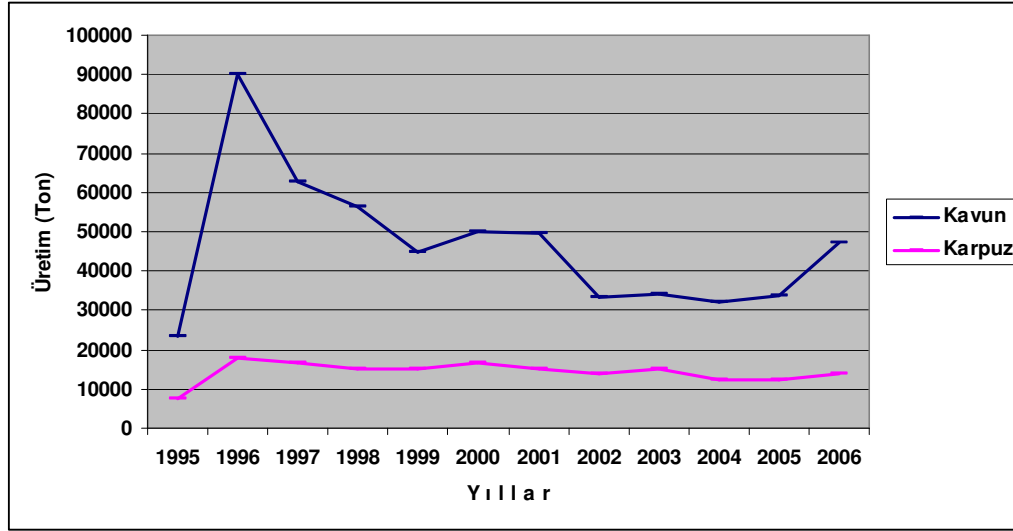
karpuz yetiştirilebilir. Drenajın yetersiz olduğu ve taban suyu seviyesinin 1 m.nin altında bulunduğu yerlerde başarı sağlanamaz. Bu özeliğinden dolayı Ergani ovasında taban suyu seviyesi yüksel olduğu için karpuz tarımına daha çok Bereketli ovasında rastlanmaktadır.



Şekil 45: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Kavun-Karpuz Üretimi (1995–2006)

Şekilde de görüldüğü gibi en geniş yayılım alanı Diyarbakır Merkez ilçedir. 1995–2006 yılları arasında merkez ilçede 65.587 ton kavun, 136.352 ton karpuz üretimi gerçekleşmiştir. Ergani ilçesinde 14.344 ton kavun, 46.419 ton karpuz üretimi yer alırken, Bismil'de 22.698 ton karpuz, 7.422 ton kavun, Çınar ilçesinde 27.800 ton karpuz, 10.189 ton kavun üretimi ile havzanın önemli kavun- karpuz merkezleridir. Güneydoğu Toroslarda ve havzanın diğer ilçelerinde üretim fazla yapılmamaktadır. Karpuz ticareti de Diyarbakır'da önemli bir gelir kaynağıdır (Şekil 45).

Ergani ve Bereketli ovalarında geniş yayılım alanı bulan üretim, 1995-2006 yılları arasında ki değişime bakıldığında 1996 yılında 90.000 tona kadar çıkan üretim sonraki yıllarda bu önemini kaybetmiştir. 2002 yılına kadar sürekli azalan üretim 2005 yılından sonra tekrar önem kazanmıştır. Bu tarihten sonra Bereketli ovasının sulı tarım alanı olarak ön plana çıkması kavun-karpuz üretimini de artırmıştır. Kavun-karpuz üretimi Bereketli ovası üzerinde yer alan köyler için önemli bir ticaret ürünüdür. Buradaki üretim kamyonlarla Ergani Sebze Haline getirilip bu alandan da çevreye pazarlanmaktadır (Şekil 46).



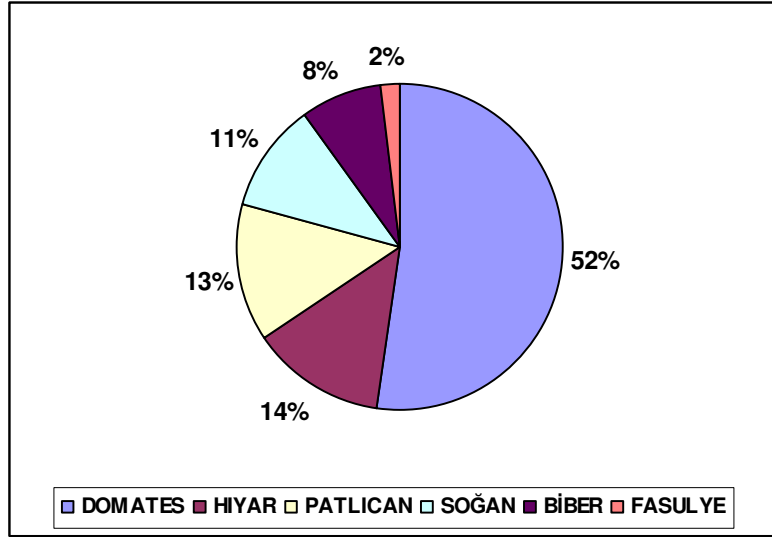
Şekil 46: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Kavun-Karpuz Üretimi

4.2.5. Ergani İlçesi'nde Sebzeçilik

Araştırma alanımızdaki sebzeçilik iklim koşullarının bölgenin diğer bölümlerine göre nispeten daha ılık olması nedeniyle iyi sayılacak bir durumdur. Bölümde geniş alan kaplayan verimli depresyon ovalar, sulamanın yapıldığı alanlarda sebzeçilik yapılmaktadır. Bu alanlarda domates, biber, hıyar ve patlıcan başlıca yetişen ürünlerdir.

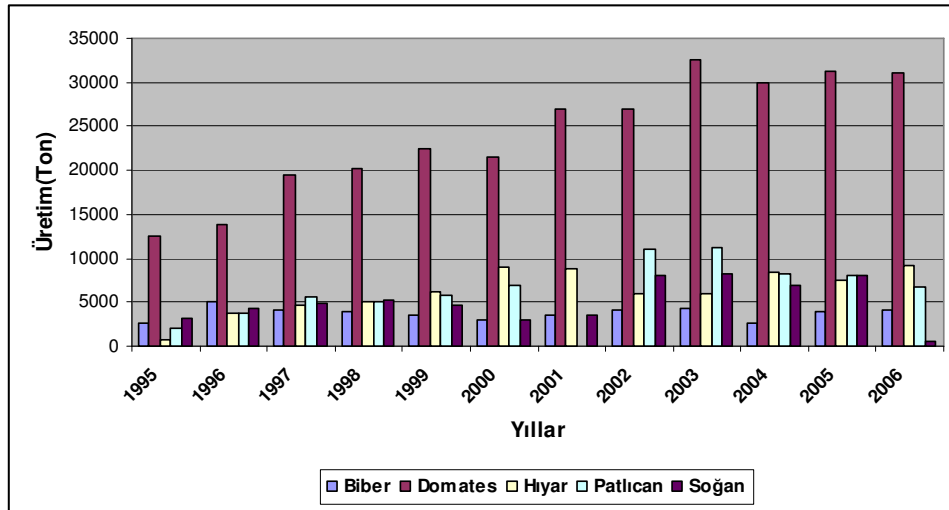
Ergani İlçesi'nde sebzeçilik köyler için önemli bir ekonomik faaliyettir. Sebzeçiliğin görüldüğü alanlar, Berketli Ovası üzerinde yer alan köyler, kuzeyde bulunan Söğütalan depresyonu ve Kralkızı Barajının çevresinde yer alan yerleşmeler, Şölen, Söğütalan, Çayköy, Bademli gibi yerleşmeler, Devegeçidi Barajı çevresi ve Karacadağ volkan konisi üzerinde platoya doğru akan dere ve çayların vadileridir. Demirli, Akçoban, Kavaklı yerleşmelerinde sebzeçilik ticari bir faaliyet halini almıştır.

Ergani'de 1995–2007 ortalama değerlere göre en fazla üretilen sebze domatestir. Domates sebzeler içinde %52'lik bir oranla sebze üretiminin yarısından fazlasını karşılar. Domates kırsal alanda ekonomik olarak ticareti yapılan sebzelerin başında gelir. Birçok köyün yaz aylarında geçim kaynağını oluşturur. Demirli ve Akçoban köylerinde üretim zamanında Siverek ve Diyarbakır'da bulunan sebze haline pazarlanır. Domatesten sonra ikinci sırayı %14'lük üretimle hıyar, %13'lük üretimle patlıcan, %11'lik üretimle soğan, %8'lik üretimle biber ve %2'lik üretimle fasulye alır. Özellikle Bereketli Ovası ve Karacadağ platosunu yaran dere ve çayların kenarında kurulan mezra ve köylerin yaz aylarında önemli bir gelir kaynağı sebzeçilikte elde edilir (Şekil 47).



Şekil 47: Ergani İlçesi'nde Bazı Sebzelerin Oransal Bölünüşü (1995-2006)

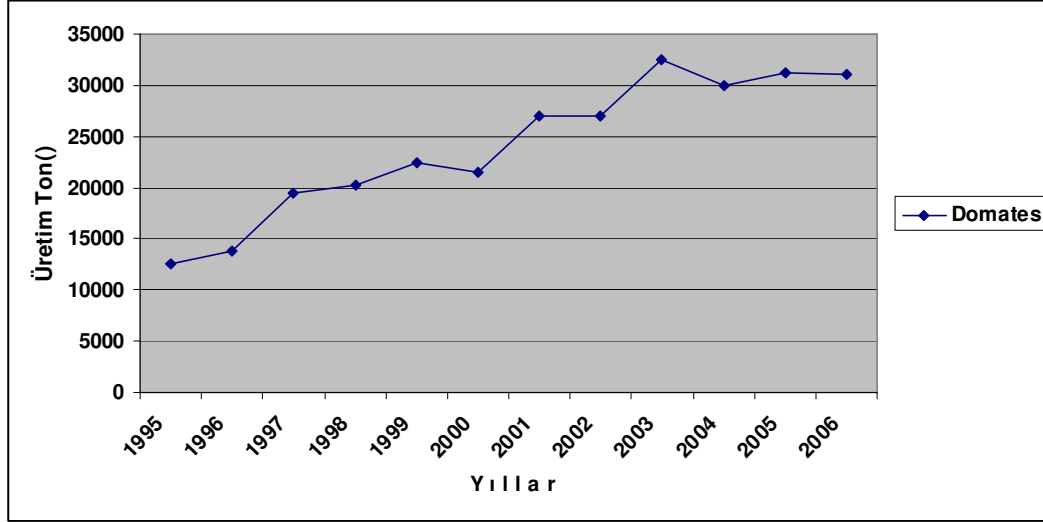
Domatesin en çok üretildiği alanlar Ergani ilçesinin sulanabilen alanları 24.069 ton, Diyarbakır Merkez ilçe 17.176 ton ve Çınar 7.718 ton ile Çüngüş 10.523 tondur. Diyarbakır'da domates üretimi 24.000 ton ile 800 ton arasında değişmektedir.



Şekil 48: Ergani'de Yıllara Göre Bazı Sebzelerin Üretim Miktarları (1995–2006)

Ergani'de yıllara göre domates üretiminde sürekli bir artış gözlenmiştir. 1995 yılında 12600 ton olan üretim 1999 yılında 22.500 tona, 2002 yılında 27.000 ton, 2003 yılında 32.500 tonu bulmuştur. 2006 yılına kadar da 30.000 tonun üzerinde üretim gözlenmiştir. Ergani'de Bereketli Ovası üzerinde yer alan yerleşmeler ve Demirli, Akçoban, Han, Kaymaz, Tilki gibi Karacadağ'dan inen akarsular boyunca sulanan yerlerde üretimi vardır. Demirli ve Akçoban

köylerinden Temmuz ve Ağustos aylarında günlük 8 ton domates Diyarbakır'a ve Siverek ilçelerine gönderilmiştir. Bereketli ovası ve Kralkızı depresyonundaki üretim ise daha çok Ergani sebze haline getirilip buradan çevrede yer alan yerleşmelere pazarlanmaktadır (Şekil 49).



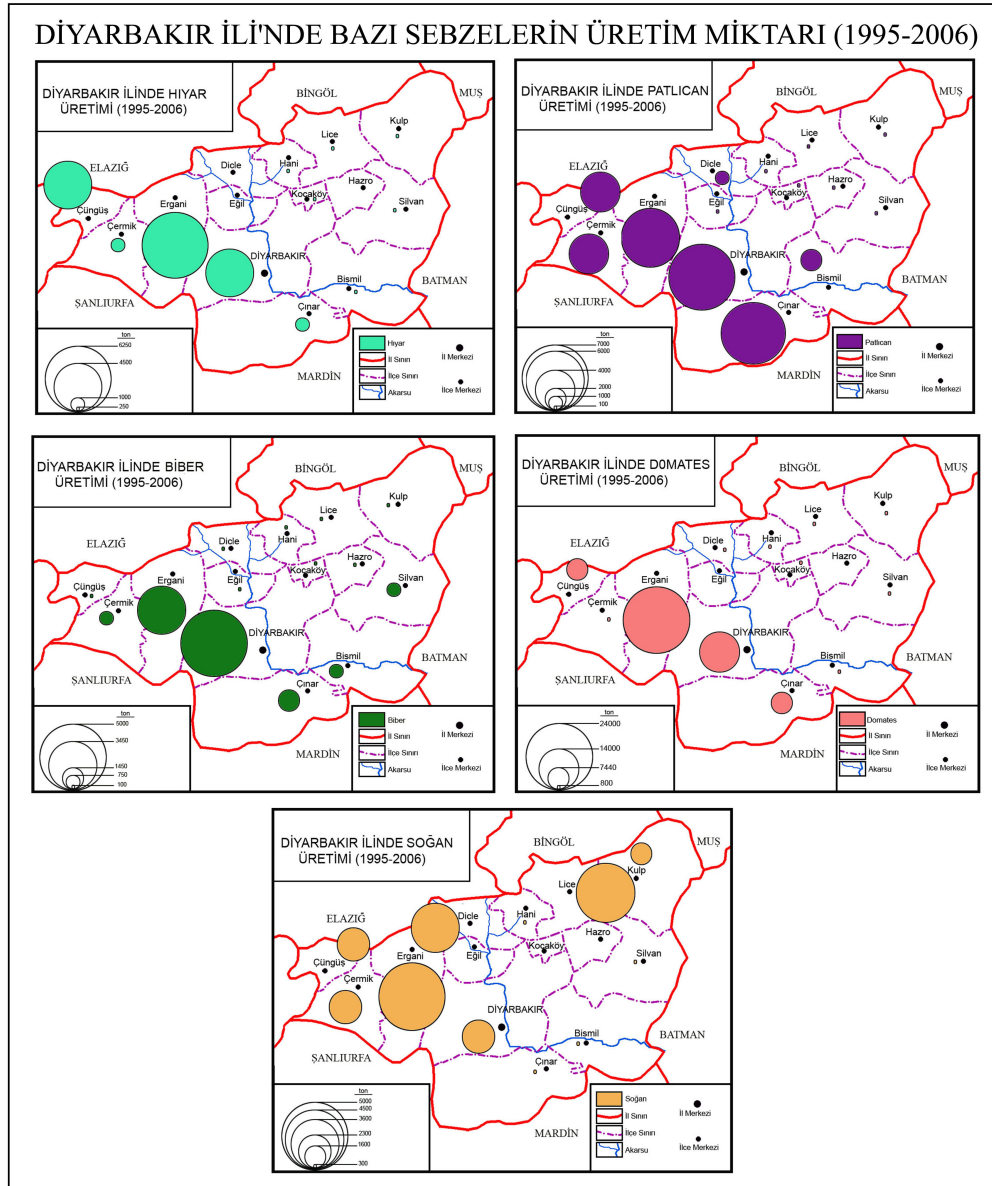
Şekil 49: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Domates Üretimi (1995-2006)

Diyarbakır'da domates üretiminden sonra en çok üretilen sebze patlıcandır. Diğer sebzelere oranla patlıcan daha çok merkezde üretilmektedir. Sulamanın yapıldığı her alanda üretim yapılmaktadır. Sebze tarımı küçük araziler halinde yapılmaktadır. Diyarbakır Merkez ilçe üretimin en fazla yapıldığı alandır. Merkezde 6.728 ton, Çınar'da 6.297 ton, Ergani'de 6.199 ton, Çüngüş'te 4.600 ton, Çermik'te 4.312 ton, Bismil'de 2.044 ton ve Dicle ilçesi'nde ise 1.104 tonluk üretimler vardır (Şekil 47-48, 49 Harita 37).

Diyarbakır İli'nde üretimi yapılan bir başka sebze de biberdir. Biber üretimi de sulamaya bağlı olarak Dicle nehri ve kolları üzerinde yer alan ovalık alanlarda yapılmaktadır. Haritada da görüldüğü gibi Dicle nehri kolları boyunca uzanan ovalarda biber üretimi gerçekleşmiştir. Biber üretiminin en çok görüldüğü alan Diyarbakır Merkez'de 4.821 tondur. Ergani 3.731 tonla ikinci sırada yer almaktadır. Çınar'da 1.966 ton üretim yer almaktadır. Bismil, Çermik ve Silvan 800 tonluk üretimlerle biber yetiştiren merkezlerdir (Şekil 47-48, Harita 37).

Diyarbakır ve ilçelerinde üretimi yapılan bir diğer sebze soğan üretimidir. Soğan üretiminde göze çarpan en belirgin özellik havzanın kuzey doğusunda tarımsal açıdan önem arz etmeyen ilçelerinde üretimin ön plana çıkmasıdır. Soğan yetiştiriciliğinde sıcaklık ve gün uzunluğu iki önemli faktördür. Soğan sıcağa karşı toleranslı bir sebze olmasına karşılık, iklimi

serin olan yerlerde daha ekonomiktir. Üretimin en çok yapıldığı alan Ergani ilçesidir. Ergani’de 1995-2006 yılları arasında 5042 ton üretimin yapılmasıdır. Ergani ilçesini Lice takip etmektedir. Lice’de 4.394 ton soğan üretimi görülmektedir. Üçüncü sırayı Dicle ilçesi almaktadır. Dicle’de 4050 ton üretim vardır. Daha sonra sırasıyla 2.916 tonla Çermik ilçesi, 2.828 tonla Merkez ilçe, 2.322 ton ile Çüngüş ilçesi yer almaktadır. Ergani’de yıllara göre soğan üretimine baktığımız zaman 1995-2000 yılları arasında 3000-5000 ton arasında yer alan üretim değerleri, 2002-2003 yıllarında 8000 tonun üzerine çıkmıştır. 2005 yılından sonrada üretimde azalmalar görülmektedir (Şekil 47-48, Harita 37).



Harita 37: Diyarbakir'in İlçelerinde Bazı Sebze Üretimi (1995–2006)

Diyarbakır ve ilçelerinde kırsal ekonominin bir diğer önemli sebzesi de hıyardır. Hıyar en çok Ergani ilçesinde 6260 tonluk üretimle görülmektedir. 5007 ton ile Çüngüş ilçesi ikinci, 4776 ton ile Merkez ilçe üçüncü sırada yer almaktadır. 1000 ton civarındaki üretimlerle Çermik ve Çınar ilçeleri onu takip etmektedir. Ergani’de yıllara göre hıyar üretimine baktığımız zaman 1995 yılından 2001 yılına kadar sürekli artan üretim bu yıllarda 9000 ton civarına yaklaşmıştır. 2003-2004 yıllarında 6000 tonlara gerileyen üretim değerleri 2006 yılında tekrar 9000 tonların üzerine çıkmayı başarmıştır (Şekil 47-48, Harita 37).

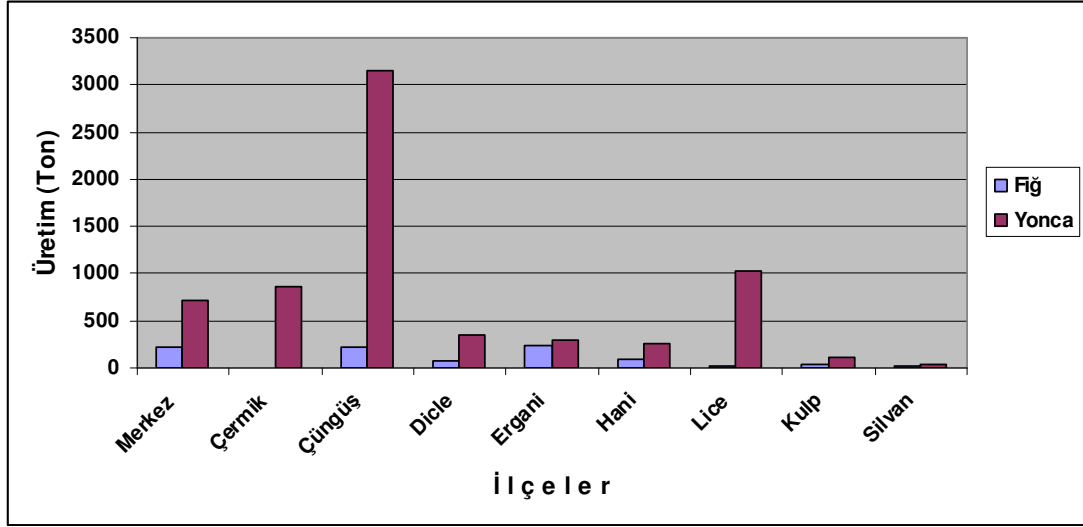
4.2.6. Yem Bitkileri Üretimi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, iklim ve topografya yem bitkileri tarımına uygundur. Bölgede fiğ, yonca, burçak gibi çok yıllık yem bitkileri ekimi yapılmaktadır. Yem bitkileri tarımı halen istenilen düzeye ulaşamamıştır. Araştırma alanı olan Ergani ilçesinde yem bitkisi tarımı farklılık göstermekle beraber yem bitkilerinin çoğunu fiğ, yonca oluşturmakta dolayısıyla grafiklerimiz bu yem bitkileri istatistiklerine bağlı olarak oluşturduk.

Çok eski dönemlerden bugüne kadar tarımı en çok yapılan yem bitkisi yoncadır. Yonca bitkisi hayvan yemlerinin en önemlisidir. Kuru ve yeşil ot olarak tüketilen yonca araştırma alanımızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bitki kurutularak hayvanlara yem olarak verilmektedir. Sahamızda en fazla üretilen yem bitkisi yoncadır. Bu bitkinin fiğ ve korungaya nazaran fazla tercih edilmesinin nedenleri bir yılda birden fazla ürün elde edilebilmesi, kuraklığa dayanıklı olması, hayvanlarda et ve süt verimini %30 oranında arttırması ve korungaya göre besin değerinin daha yüksek olmasıdır. Yıllar itibarıyla yoncada meydana gelen dalgalanmaların nedeni yonca bitkisinin su ve sıcaklık isteğinde seçici olmasıdır.

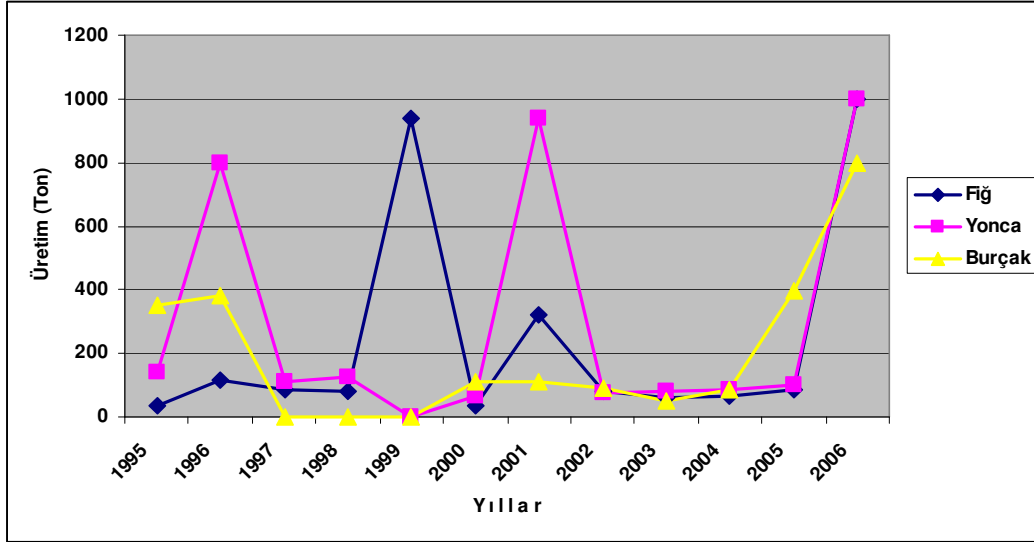
Fiğ, baklagiller familyasından dane yemleri içerisinde önemli bir yere sahip olan tek yıllık bir serin mevsim yem bitkisi zayıf ve az derine giden bir kök sistemi vardır. Ancak yan kökler iyi gelişir. Ortama bağlı olarak ortalama 40–60 cm. boylanabilmektedir. Adaptasyon yeteneği iyi bir bitkidir. Ancak fazla asitli toprakları sevmez. Kışı ılıman geçen bölgelerde sonbaharda erken ekilerek iyi bir şekilde yetiştirilebilir. Kışı soğuk geçen bölgelerde ilkbaharda ekilir. Ekimde 8–10 hatta 12 kg.da tohum kullanılır. 3–5 cm derinliğinde ekilidir.

Diyarbakır’da üretimi yapılan yem bitkileri fiğ ve yoncadır. Hayvancılık ekonomisine dayalı alanlarda yem bitkisi üretimi diğer alanlara göre daha fazladır. Çüngüş ilçesi 3000 tonun üzerindeki üretimi ile ilk sırada yer alır. Onu Lice, Çermik ve Merkez ilçe izler. Son yıllarda hayvancılığa verilen devlet desteği yem bitkileri üretimini de teşvik etmektedir (Şekil 50).



Şekil 50: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Ortalama Yem Bitkileri Üretimi (1995–2006)

Ergani ilçesinde tarımı en az yapılan üretim türü yem bitkileri üretimidir. Şekil 52'de görüldüğü gibi üretim çok abartılı iniş-çıkışlar göstermektedir. Bundan da anlaşıldığı gibi yem bitkileri üretimi henüz tarımdaki yerini almamaktadır. Ergani'de bulunan yem fabrikasının kapanmasından da bu durum açıkça gözlenmektedir.



Şekil 51: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Yem Bitkileri Üretimi (1995-2006)

Sonuç olarak Ergani tarımsal karakter olarak da farklı yörelere ayrılabilir. Kuzey de yer alan yerleşmelerde, meyvecilik ağırlık kazanırken bilhassa ön plana çıkan ürün bağıcılık olurken, Ergani ve Bereketli ovalarının merkezi kısımları kuru tarım ve sulu tarım alanlarına karşılık

gelen tarla bitkilerinin yetiştirdiği alanlar olarak göze çarpmaktadır. Karacadağ bazalt platosunu karşılık gelen alanlarda ise kuru tarımın yanında hayvancılık ön plana çıkmıştır.

4.3. Ergani İlçesi'nde Hayvancılık

Araştırma alanının kırsal kesiminde tarımdan sonra en önemli iktisadi faaliyet hayvancılıktır. Ergani ilçesinin büyük bir bölümü, tarımsal toprak kalitesi açısından oldukça düşük düzeyde toprak sınıflarından meydana gelmektedir. Pliosen'de meydana gelen tektonik hareketler havzayı çukurlaştırmış, bununla beraber dağlık kütle daha da yükselmiştir. Böylece alçak plato sahası ve etek düzlükleri genişlemiştir. Depresyon tabanı ile yükselti farkının yüksek olması, eğime bağlı akarsuların sel karakterinde rejim gösteren geçici akarsular olmasına neden olmuştur. Bu akarsular yamaçları yarmış ve erozyon yoluyla boşaltmıştır. Arızalı bir topografya belirmesine neden olmuştur. Araştırma alanında, doğal çevre faktörlerinin şekillendirici etkisini gösteren bu süreçler sonrasında, araştırma alanında iktisadi faaliyetin şekillenişinde nelerin etkili olduğu anlaşılmıştır. Çünkü meydana gelen gelişmeler aslında bitkisel üretimden çok hayvancılığı destekleyen gelişmeler olmuştur. Yukarıda sayılan doğal çevre faktörlerinin oluşturduğu ortam, bitkisel üretimi engelleyen, fakat hayvancılığı zorunlu hale getiren süreçlerdir.

Bununla birlikte araştırma alanında ancak 7 köyün, birinci geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Çünkü son yıllarda araştırma alanında meydana gelen bütün beşeri gelişmeler hayvancılığın aleyhine işlemiş ve bu nedenle Ergani'de hayvancılık potansiyeli olan ama hayvancılık yapmayan veya yapamayan bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Kırsal kesimden yolboyu yerleşmelere doğru olan nüfus hareketlerinde ilk olarak boşalan köyler hayvancılığın yoğun yapıldığı yüksek plato sahasındaki köyler olmuştur. Hatta Devletkuşu ve Kavurmaküğü gibi köyler, tamamen boşaltılmıştır. Hayvancılık yapmış ve o kültürü almış olan nüfusun göç etmesi, hayvancılıkla uğraşan nüfus miktarının azalması demektir. Yoğun nüfus hareketleri sonrasında, araştırma alanının kuzey bölümünde dağlık ve engebeli saha üzerinde yapılan hayvancılık, nüfusun azalmasıyla doğru orantılı olarak azalmış ve daha da azalacaktır.

Ülkemizde 20 yıl önce başlayan ve yakın zamana kadar devam eden terör ve bununla bağlantılı olan can güvenliği endişesi, hayvancılığı etkilemiştir. Köylerinin yaylalarını kullanamayan Ergani köylüsü mecburen hayvan sayısını azaltmıştır. Çünkü hayvanını yaylada komlarda, otlatamamaktadır. Araştırma alanında birçok kom, terör nedeni ile kullanılmadığı için bugün ortadan kalkmıştır. Bazı komlar ise yeni yeni hareketlenmeye başlamıştır. Fakat geçen sürede Ergani'ye doğru olan nüfus hareketleri hayvancılık yapacak nüfusu minimuma indirmiştir.

Araştırma alanında yaklaşık % 19'luk orana sahip orman alanı hayvancılığı engelleyen en önemli faktör olmuştur. Ergani'de hayvancılık ekonomisi ile yaşamını sürdüren ve eğime bağlı olarak daha çok keçi besleyen nüfus kontrolün olmadığı dönemde ormana zarar vermekte ve keçilerinden iyi verim almaktadır. Fakat orman teşkilatlarının kurulması, ormanı korumaya yönelik kanunların çıkarılması, orman muhafaza memurlarının, kırsal bölgelerde kontroller yapmaları, keçilerin ormandan yararlanmasını engelleyince, keçiye dayalı hayvancılık kültürü ile yetişmiş nüfusu göç etmek veya toprağa dayalı tarımsal faaliyetlerde bulunmak zorunda bırakmıştır.

Ergani Sancağı'nda 1518-1523 yılları tahrir defterlerinde ziraattan sonra ikinci önemli gelir kaynağı hayvancılıktır. Bu dönemde sancakta küçük ve büyük baş hayvanların sayısını doğruya yakın tahmin etmek mümkündür. Sancakta alınan “mevaşi” ve “adet-i ağnam” miktarlarından hareketle sonuca gidilebilir. O dönemde Ergani de 12.000 küçükbaş hayvan yetiştirilmekteydi. 730 da büyükbaş hayvan yetiştirilmekteydi (Erpolat, 1993; 73).

Ergani İlçesi'nin arazi kullanım değerleri içinde kuru tarım alanlarından sonra en çok yer kaplayan arazileri mera alanlarıdır. Mera alanları 305.593 dekarla arazi kullanımının %25'ine karşılık gelmektedir. Hayvancılığın önem kazanmasında kuşkusuz, Osmanlı Devleti'nin arazi hukukuna dayanan feodal ilişkiler, hayvancılığı tarla tarımından daha özgür ve daha karlı bir geçim aracı haline getirmiş olmalıdır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne komşu olan ve mera hayvancılığı konusunda geniş olanaklar sunan Doğu Anadolu Bölgesi'nin varlığı bu faaliyeti teşvik eden nedenler arasındadır. Bütün bu iktisadi ve toplumsal şartlar, özellikle koyunculüğün gelişmesinde büyük bir rol oynar. Bunun yanında göçebe aşiretlerde özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, genellikle daha ileri seviyededir. Göçebe aşiretler hayvanlarına ot temini için bütün bir yılı mera hayvancılığı yaparak geçirmektedirler. Kış mevsimini sahada geçiren göçebe hayvan sahipleri yazın kademe kademe kuzeye çıkarak bu mevsimde sürülerini Siirt, Muş, Bingöl, Bitlis, Van ve Hakkâri'nin yüksek dağlık bölgelerinde yaylalarda otlatmaktadırlar. Mevsimlik göçler konusunda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ergani'de mera alanları daha çok Karacadağ platosunun uzandığı alanlarda görülmektedir. Akçakale, İncehıdır, Develi, Doğanköy ve Çakartaş köyleri geniş mera alanları ile dikkati çekmektedirler. Köylerin iktisadi fonksiyonlarından da bu köyler birinci faaliyet olarak hayvancılığı yürütmektedirler (Tablo 35).

Araştırma alanında çayır ve mera alanları 1950'li yıllardan sonra tarımda makineleşmenin de etkisi ile giderek daralmıştır. Bu süre içerisinde entansif tarıma geçilmesiyle, Ergani'nin hayvansal üretiminde, birim başına alınan verim azalmaktadır. Yem

bitkilerindeki üretimin yaygın olmaması hayvancılığı meraya bağımlı kılmıştır. Sulamanın yaygınlaşması ile bitkisel üretimdeki gelişmeler mera alanları azaltmıştır.

Tablo 35: Ergani İlçesi'nde Mera Arazilerinin Dağılımı

Köy adı	Mera (da)	Köy adı	Mera(da)	Köy adı	Mera (da)
Akçakale	27520	İncehıdır	25595	Üçkardeş	4000
Alıtaşı	16000	Karaburçak	9850	Üzümlü	1000
A. Kuyulu	500	Karpuzlu	850	Yakacık	500
Bademli	707	Karşıbağlar	500	Yapraklı	1450
Bahçekaşı	600	Kesentaş	4300	Yolbulan	457
Boğazköy	960	Kıralan	1210	Yolköprü	480
Caferan	3000	Kömürtaş		Y.Karpuzlu	650
Çakartaş	13779	Kumiçi	2500	Ziyaret	1500
Çayırdere	1000	Morkoyun	680	Ahmetli	486
Çayköy	1000	Ortaağaç	6200	Bereketli	49
Cömert	700	Ortayazı	250	Canveren	2000
Çukurdere	1500	Otluca	125	Doğanköy	25671
Dağarası	2900	Özbilek	611	Gözlü	8250
Dalıdağ	500	Pınarkaya	195	Gülerce	1500
Demirli	23850	Sabırlı	2000	Güzelyurt	750
Dereboyu	5500	Salihli	700	Hançerli	750
Deringöze	39	Sallar	370	Koyunalan	8175
Develi	68952	Salıca	2000	Olgun	37
Dibektaş	200	Selmanköy	200	Yeniköy	192
Gökiçi	250	Söğütalan	1500		
Gözekaya	1216	Şölen (B)	600		
Güneştepe	14687	Tevekli	2000	TOPLAM	305493

Kaynak: Ergani köy anketleri 2006-2008

Hayvancılık entansif şekle dönerek, küçükbaş hayvancılığın yerini birim başına verimi yüksek olan büyükbaş hayvancılık alacaktır. Sulamaya açılacak 1,7 milyon ha arazinin %15'inde yem bitkilerine yer verilmesi, sığır yetiştiriciliğinin gelişmesi için bir altyapı oluşturacaktır. Sığır yetiştiriciliği Bölge'de öncelikle yonca, melez mısır, sudan otu, sorgum, hayvan pancarı, korunga, fiğ gibi yem bitkilerinin bol miktarda üretilmesine bağlıdır. Süt sığırı yetiştiriciliğinde hayvanların canlı vücut ağırlıklarının % 2'si kadar kaba yem kuru maddesi tüketmesi arzu edilir.

Yukarıda özetlenen gelişmeler neticesinde büyük ve küçükbaş hayvancılığın sayısında ve niteliklerinde değişimler meydana gelmiştir. Hayvancılığın nüfus ve yerleşmeler üzerindeki karşılıklı etkileri daha önce vurgulandığından, bu bölümde sayısal bölünüşü ve dağılışı üzerinde durulacaktır.

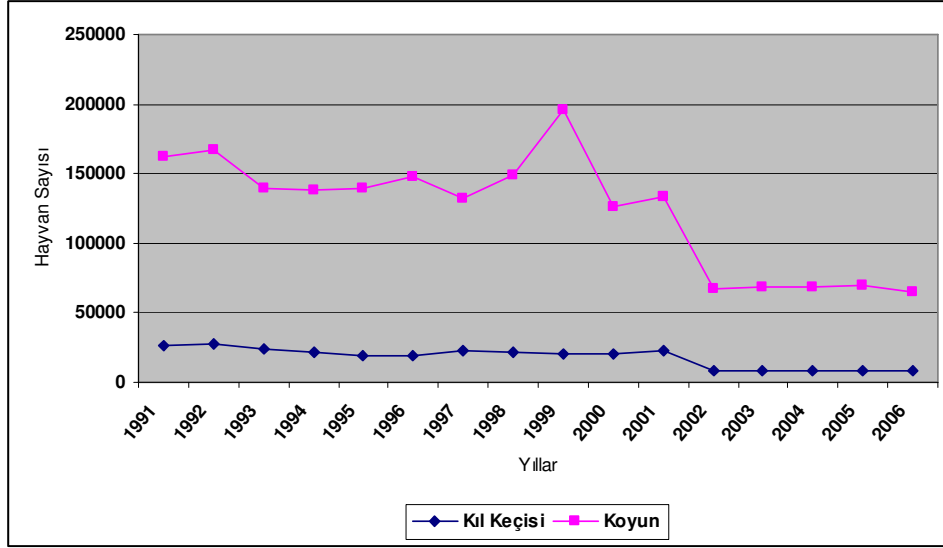
4.3.1. Küçükbaş Hayvancılık

Ergani'nin sahip olduğu toplam 305.493 dekar mera arazisi aslında hayvancılık yapmaya uygun bir alan olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat yukarıda vurgulanan gelişmelerden dolayı potansiyelin kullanılmadığı bir gerçektir. Kuzeydeki dağlık saha bunların kenarlarında dağlık kütleler arasında aşırı eğimli ve arızalı bir topografik yapı, keçiler için uygun bir hayvancılık sahası olduğunu gösterir. Fakat ormanın varlığı ve kontrolü ile keçi sayısı ters orantılı olduğundan, araştırma alanının genel karakterini kökten değiştirecek neticeler 1990'lı yıllardan sonra meydana gelmiştir. Keçi sürüsü beslemiş o kültürle büyümüş nüfus, özellikle bulunduğu alandan göç etmeye başlamıştır. Şekilde 52'de de görüldüğü gibi araştırma alanında kıl keçisi sayısal olarak miktarı azalmaktadır. Orman alanlarını tahrip ettiği gerekeçesiyle buradaki kullanımın yasaklanması yanısıra 1990 öncesinden başlayıp devam eden terör olayları ve ekonomik sorunlar 2006 yılına gelindiğinde küçükbaş hayvan sayısının yarıya inmesine neden olmuştur. 1991 yılında 26.357 kıl keçisi ve 162.755 koyun vardı. Aslında bunun çok daha yüksek olduğu mülakatlarda vurgulanmıştır. Hatta rakamsal olarak 10.000'i aşan kıl keçisi sürüsü olan köylerin olduğu ifade edilmiştir. 1991 yılında koyun üretimi %86 iken kıl keçisi üretimi %14'lerde kalmıştır. 2006 yılında koyun üretimi %89'lara çıkarken keçi üretimi %11'lerde kalmıştır. Fakat bu tablo yanıltıcı olabilir çünkü düşüş trendinde olan küçükbaş hayvancılık faaliyeti kendi içerisindeki oranında birbirinin lehine veya aleyhine dengeyi bozmuştur. Denge daha çok kıl keçisi aleyhine gelişmiştir (Tablo 36, Şekil 52-53).

Tablo 36: Ergani İlçesinde Küçükbaş Hayvan Varlığı (1991-2006)

Yıllar	Kıl Keçisi	Koyun	Toplam
1991	26357	162755	189112
1992	27148	167638	194786
1993	24405	139577	163982
1994	21622	137842	159464
1995	19203	140010	159213
1996	19380	148270	167650
1997	22700	132204	154904
1998	21525	149310	170835
1999	20880	196180	217060
2000	20780	126000	146780
2001	22400	133300	155700
2002	7878	66926	74804
2003	7900	68500	76400
2004	8085	68950	77035
2005	8120	69970	78090
2006	8000	65270	73270
Toplam	286383	1972702	2259085

Kaynak: DİE 1991-2006 hayvancılık istatistik verileri



Şekil 52: Ergani’de Yıllara Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları (1991-2006)

Ergani ve çevresinde daha önce yaylacılık amaçlı göçlerde de vurgulandığı gibi koyun sayısı kıl keçisiden sürekli fazladır. Ergani’de var olan geniş mera alanları alçak plato sahalarının genişliği koyun üretimini sürekli arttırmıştır. Yaylacılık faaliyetlerinin tarihi dönemlerden beri yapılması geleneksel hayvancılığın süregelmesine neden olmuştur. Sahanın Osmanlı döneminden itibaren kışlak sahası olarak kullanılması mera ve otlakların göçerlere kiraya verilmesi gibi konular üzerinde daha önce durmuştuk, saydığımız bu nedenlerle hayvancılık özellikle küçükbaş hayvancılık Ergani için sürekli önemli bir faaliyet koludur. Keçi ise kuzeydeki dağlık sahada sayı olarak önem kazanırken günümüzde artık tamamen terk edilmeye yüz tutmuştur. Araştırma alanındaki küçükbaş hayvan sayısının köylere göre dağılışı dikkate alındığında bazı gruplaşmaların olduğu fark edilir. Doğal çevre faktörlerinin kontrolünde olan küçükbaş hayvancılık, sahanın farklı konumlarda coğrafi alanın özelliklerini küçükbaş hayvan sayısı ile göstermektedir.

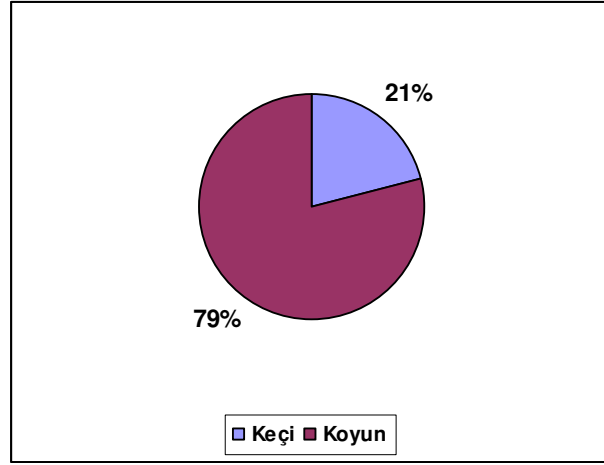
Alçak plato alanlarında koyun ve keçi sayısı birbirine yakın olarak dağılmaktadır. Alçak plato alanlarının hem bitkisel üretime hem de hayvancılığa geniş imkânlar tanınması, çiftçinin her iki faaliyeti de beraber yapmasına neden olmaktadır. Bu denge kuzeyde dağlık kütleyle yaklaşıldıkça kıl keçisi lehine değişir. Fakat keçi sayısı genelde azaldığından bu pek belli etmez. Ergani ve Bereketli ovası yakın çevresinde hakim olan küçükbaş hayvan türü koyundur. Keçi ovaya pek sokulamamaktadır. Eğimin az olduğu, Karacadağ bazalt platosu çayır ve otlakların bulunduğu saha koyunların yayılması için oldukça ideal bir ortam sunmaktadır. İncehıdır köyünde 200 keçi, 30000 koyun, Alitaşı 2000 keçi, 20000 koyun ve Morkoyun köyünde 200 keçi 10000 tane koyun ile küçükbaş hayvancılığın en fazla yapıldığı alanlardır (Tablo 38).

Bereketli ovasında yer alan köylerde, arazilerin veriminin yüksekliğine bağlı olarak, hayvanların tarımsal araziye zarar verebileceği düşüncesi, daha çok büyükbaş hayvan besleme eğilimini ortaya çıkarır. 2007–2008 yıllarında yapılan anket çalışmaları sonucunda 2006 yılı öncesine göre sayısal olarak değerler artmakla birlikte oransal artışlar değişmemiştir. 2006 yılına kadar sürekli gerileyen küçükbaş hayvan sayısı bu tarihten sonra tarımsal krediler ve teşvikler sonucu artmaya başlamıştır. Kaymakamlık ve Sosyal yardımlaşma genel müdürlüğü tarafından sosyal riski azaltma projesi adı altında 56 köyde 241 aileye 20 koyun ve 1 koç dağıtılmıştır. Bunun yanında 10 köye süt tankları konularak köylünün ürettiği sütleri yerinde toplayarak köylüye ekonomik destek sağlanmış ve hayvancılık bu gibi desteklerle sürekli teşvik edilmiştir.

Tablo 36: Ergani İlçesi Köylerinde Küçükbaş Hayvan Sayısı (2008)

Köy adı	Keçi	Koyun	Köy adı	Keçi	Koyun	Köy adı	Keçi	Koyun
Akçakale	300	1000	İncehıdır	200	30000	Hendekköy	100	1000
Akçoban	100	200	Karaburçak	150	800	Üçkardeş	50	200
Alitaşı	2000	20000	Karpuzlu	50	150	Üzümlü	200	3000
Armutova	100	1000	Karşıbağlar	50	800	Yakacık	50	1000
A. Kuyulu	10	100	Kavurmaküğü	Boş	Boş	Yamaçlar	300	1000
Bademli	400	200	Kayan	25	500	Yapraklı	50	200
Bahçekaşı	20	320	Kesentaş	100	800	Yayvantepe	-	-
Boğazköy	30	300	Kıralan	25	200	Yeşilköy	50	100
Boncuklu	60	500	Kocaali	10	1000	Yolbulan	200	500
Bozyer	25	600	Kortaş	50	500	Yolköprü	20	125
Caferan	200	3000	Kömürtaş	700	800	Y. Karpuzlu	10	150
Çakartaş	200	2000	Kumiçi	100	500	Y.Kuyulu	10	100
Çakırfakır	50	500	Morkoyun	200	10000	Ziyaret	500	800
Çayırdere	50	1000	Ortaağaç	40	150	AHMETLİ	200	1000
Çayköy	110	30	Ortayazı	50	800	Azıklı	20	2000
Çukurdere	150	350	Otluca	200	500	Bereketli	30	150
Dağarası	100	50	Özbilek	100	300	Canveren	100	1000
Dallıdağ	500	300	Pınarkaya	100	800	Doğanköy	500	3000
Değirmendere	200	50	Sabırlı	150	100	Gözlü	50	2000
Demirli	350	1000	Salihli	150	250	Gülerce	10	100
Dereboyu	200	500	Sallar	40	800	Güzelyurt	5	50
Deringöze	100	150	Salıca	25	800	Hançerli	250	800
Develi	50	1000	Selmanköy	10	800	Koyunalan	100	800
Devletkuşu	Boş	Boş	Söğütalan	250	300	Olgun	10	1000
Dibektaş	30	800	Sökündüzü	600	500	Sesverenpınar	50	100
Gökici	50	2000	Şölen (B)	2000	4000	Yeniköy	40	200
Gözekaya	300	150	Tevekli	20	300	TOPLAM	13640	114525
Günestene	15	100	Usluca	100	300			

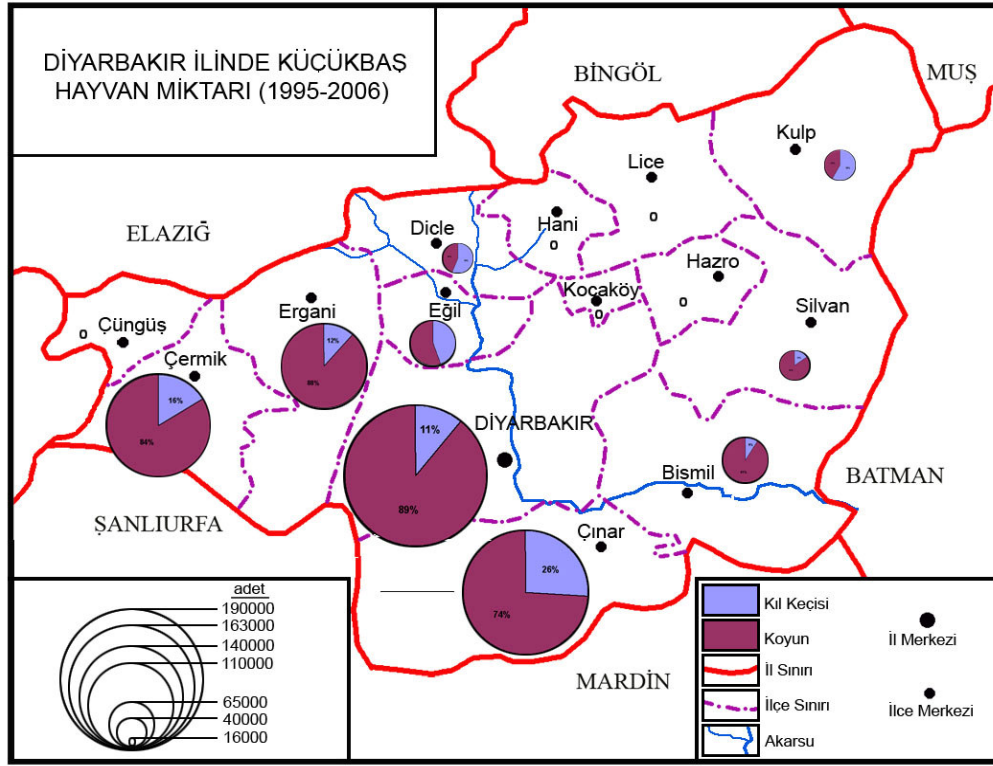
Kaynak: 2007-2008 Arazi anketleri



Şekil 53: Ergani İlçesi'nde Küçükbaş Hayvan Sayısı (2008)

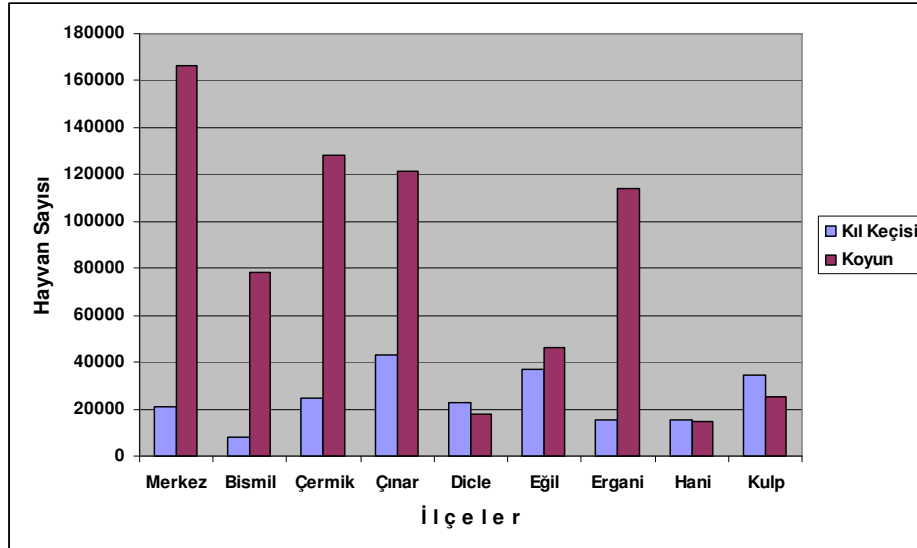
Ergani İlçesi'nin kuzeyi ve kuzeydoğusunda yer alan yerleşmelerde kıl keçisi sayısı diğer alanlara göre daha fazladır. Çünkü özellikle Maden ve Abdülaziz dağları yamaçları yükselti ve eğimin fazla oluşu topografik şartlara uygun olmayan koyunun bu coğrafi alandan çekilmesine neden olmuştur. Şölen, Bademli, Değirmendere, Çayköy yerleşmeleri kıl keçi sayısının arttığı alanlardır. Yani araştırma sahasının farklı morfolojik birimlerinde küçükbaş hayvan dağılımı doğal çevre faktörlerine uygun olmuştur. Özellikle eğim küçükbaş hayvan dağılımını kontrol eden önemli unsurdur. Eğimin az ve yumuşak olduğu sahalarda koyunlar orta derecede eğimli plato sahalarında her iki cinste bulunmakta ve eğimin yüksek olduğu sahalarda kıl keçi ön plana çıkar.

Diyarbakır havzası daha öncede bahsedildiği gibi küçükbaş hayvancılık açısından son derece uygun ortamlar sunması yüzlerce köyün geçim kaynağının küçükbaş hayvancılıktan elde edilmesine yol açmıştır. Fakat 1990'lı yıllardan sonra bu hayvancılık faaliyeti giderek azalmaya günümüzde de terk edilmeye yüz tutmuştur. Bunun birçok nedeni vardır. Birinci nedeni 1990'lı yıllarda bölgede yaşanan terör olayından sonra çayır ve meralara çıkılmasının güvenlik nedeniyle yasaklanmasıdır. Bu olaydan sonra yayla göçleri azalmış hayvanlarını besleyemeyecek konumda yer alan köylüler hayvan sayılarını azaltma hatta bir kısmı tamamen satma yoluna gitmişlerdir. Tarihi dönemlerden beri kışlak sahası olan Havza geneli bu özelliğini yavaş yavaş kaybetme yolundadır. 1995–2006 yılında ortalama küçükbaş hayvan üretimi Merkez ilçede koyun 160.000 adettin üstündedir. Kıl keçisi sayısı ise 20.000 civarındadır. Çermik ilçesi 128.023 koyun, 24.920 kıl keçisi üretimi vardır. Çınar ilçesi'nde 121.212 koyun, 42.870 keçi üretimi yer alır. Ergani'de 113.741 koyun 15.341 kıl keçisi üretimi gözlenmiştir. Küçükbaş hayvancılık açısından diğer ilçeler ise sırasıyla Bismil, Eğil, Kulp ve Dicle ilçeleri gelir (Harita 38, Şekil 54).



Harita 38: Diyarbakir İlçelerinde Küçükbaş Hayvancılığın Dağılışı

Yerleşmelerin hepsinde koyun üretiminin belirgin üstünlüğü gözlenmektedir. Çermik ilçesinde küçükbaş hayvan üretiminin yoğun olmasında tarıma uygun arazinin az yer kaplaması ve burada yaylacılık ekonomisinin ön planda olması hayvancılığı ön planda tutmuştur.



Şekil 54: Diyarbakir'in Bazı İlçelerinde Ortalama Küçükbaş Hayvan Sayısı (1995-2006)

4.3.2. Büyükbaş Hayvancılık

Ergani’de küçükbaş hayvancılığın bir kültür olarak yaygın olması yanında gittikçe gerileyen bir faaliyet haline dönüşmesinden sonra nüfusun bu tarz hayvancılığı terk etmesi, mera hayvancılığını artık fazlaca yapmak istememesi, büyükbaş hayvancılığı ön plana çıkarmıştır. 1991 yılı verilerine göre Ergani’de 15.308 büyükbaş hayvan vardır. Büyükbaş hayvan sayısının en fazla arttığı dönem 2001 yılıdır. Büyükbaş hayvan sayısı 49.990’lara ulaşmıştır.

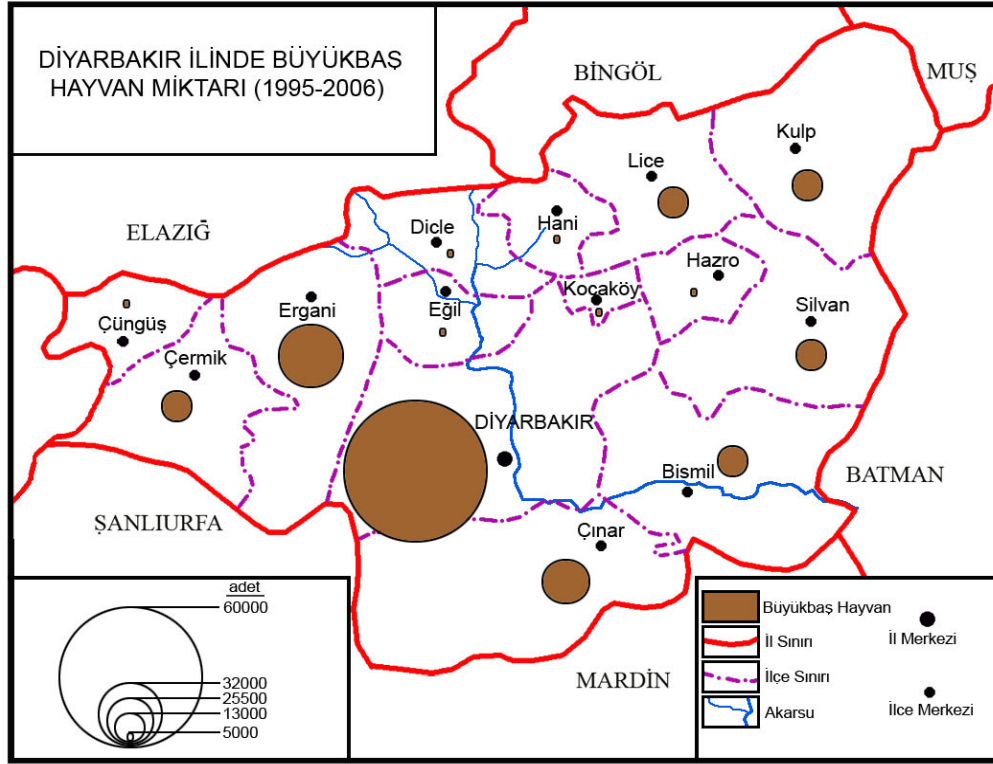
GAP Master Planda, tarımsal kalkınma stratejisi içinde hayvancılığın geliştirilmesi için, bölgeyi tarıma dayalı ihracat üssü haline getirmeyi öngörmektedir. Sulama projelerinin devreye girmesiyle birlikte, tarımsal ürünleri değerlendirecek olan tarıma dayalı sanayilerin gelişmesi ve bölgede kurulması gerekmektedir. Hayvansal ürünler sanayi, stratejik sanayiler arasında yer almakta ve ümit var görülmektedir. Stratejik önem taşıyan ve ana sanayi olan et işleme ve deri sanayileri, Diyarbakır ilinde öngörülmektedir. Buna bağlı olarak da Ergani sürekli teşviklerle bu durumdan olumlu bir biçimde yararlanmaktadır.

Ergani’de hayvancılığı geliştirmek için Tarım İlçe Müdürlüğü ve Tarım Kredi Kooperatifi tarafından Avrupa Birliği’nden sağlanan süt sığırcılığını destekleme projeleri sayesinde çiftçilere hem eğitim hem de hayvan hibesi gerçekleştirilmiştir. 40 aileye 18 ay boyunca yardımlar yapılmıştır. Bu sayede İncehıdır köyünde 8 aileye 32 büyükbaş hayvan, Bereketli’de 8 aileye 32 hayvan, Olgun’da 8 aileye 32 hayvan, Doğan’da (Han mahallesinde) 8 aileye 32 hayvan, Ergani merkezde yine 8 aileye 32 hayvan verilmiştir (Ergani Tarım İlçe Müdürlüğü-2005). Yine tarımsal kalkınma kooperatifi aracılığı ile AB. destekli büyük çaplı projeler yardımıyla Ahmetli’de 500 süt sığırcılığı, Ergani’de 500 besi ahıcılığı, Bereketli’de 200 büyükbaş, Akçakale’de 50, Doğan (Buzluca mah.) 150 süt sığırı verilmiştir (Foto 43-44).

Ergani ve çevresindeki ilçelerde büyükbaş hayvan varlığına baktığımız zaman yukarıda anlattığımız hayvancılığı geliştirme projesi kapsamında büyük baş hayvan varlığı artmıştır. Sığır yetiştirmenin temel amacı, yem ile verilen enerjiyi et, süt ve deri gibi ürünlere dönüştürmektir. İşletmelerde elde edilen ürünün miktarının artırılması, hem hayvan sayısını artırmak hem de hayvan başına verimin en üst düzeye çıkarılması ile mümkündür. Hayvan başına elde edilen verimin ekonomik sınırlar içinde artırılması ise, hayvanın genetik yapısı ve teknik çevrenin (barındırma, besleme ve sağlık koruma) optimum sınırlarda tutulması ile mümkündür.

Büyükbaş hayvancılığı geliştirerek kırsal ekonomiyi destekleme amaç edinilmiştir. Diyarbakır Merkez ilçe büyükbaş hayvan sayısı bakımından ilk sırada yer alır. Ergani ilçesi

Merkez ilçeden sonra yer alır. Daha sonra sırasıyla Çınar, Bismil, Çermik, Silvan, Kulp ve Lice ilçeleri gelir (Harita 39).



Harita 39: Diyarbakır İlçelerinde Büyükbaş Hayvancılığın Dağılışı

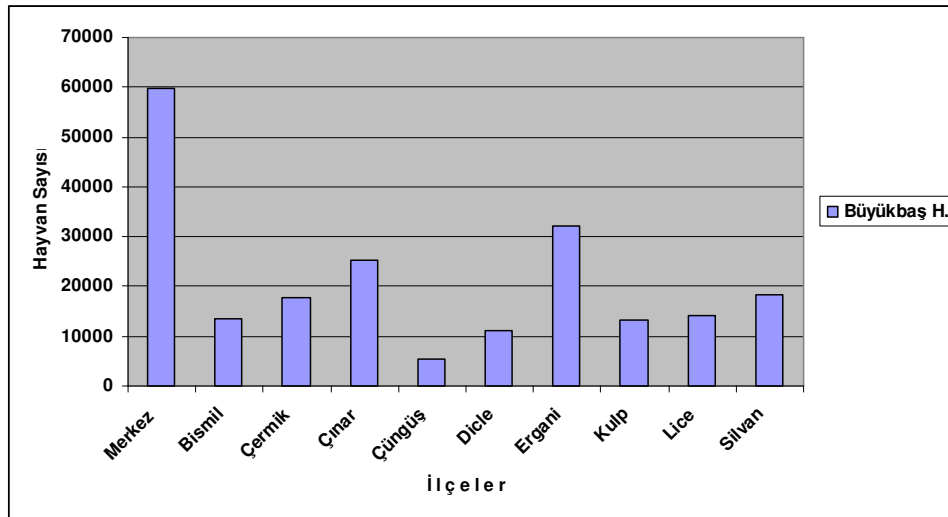


Foto 43: Ergani Merkez'de 500 Başlık Besi Ahır

Tablo 37: Ergani İlçesi Köylerinde Sığır Varlığı (2008)

Köy adı	Sığır	Köy adı	Sığır	Köy adı	Sığır
Akçakale	8000	Hendekköy	200	Usluca	100
Alitaşı	3000	İncehıdır	140	Üçkardeş	500
Armutova	100	Karaburçak	420	Üzümlü	23
A.Kuyulu	300	Karpuzlu	90	Yakacık	500
Bademli	140	Karşıbağlar	63	Yamaçlar	50
Bahçekeşi	120	Kayan	100	Yapraklı	60
Boğazköy	300	Kesentaş	155	Yayvantepe	100
Boncuklu	50	Kıralan	5	Yeşilköy	30
Bozyer	250	Kocaali	100	Yolbulan	190
Caferan	15	Kortaş	108	Yolköprü	100
Çakartaş	500	Kömürtaş		Y. Karpuzlu	50
Çakırfakır	100	Kumiçi	200	Y. Kuyulu	180
Çayirdere	1000	Morkoyun	30	Ziyaret	370
Çayköy	268	Ortaağaç	150	Ahmetli	1000
Cömert	300	Ortayazı	200	Azıklı	200
Çukurdere	244	Otluca	100	Bereketli	194
Dağarası	145	Özbilek	359	Canveren	200
Dallıdağ	334	Pınarkaya	150	Doğanköy	1000
Değirmendere	100	Sabırlı	209	Gözlü	300
Demirli	200	Salihli	268	Gülerce	600
Dereboyu	150	Sallar	400	Güzelyurt	30
Deringöze	46	Salıca	100	Hançerli	80
Develi	100	Selmanköy	500	Koyunalan	300
Dibektaş	146	Söğütalan	100	Olgun	150
Gökici	80	Sökündüzü	400	Sesverenpınar	250
Gözekaya	386	Şölen (B)	200	Yeniköy	110
Günestepe	120	Tevekli	100	TOPLAM	28003

Kaynak: Genel Arazi köy Anketleri (2008)

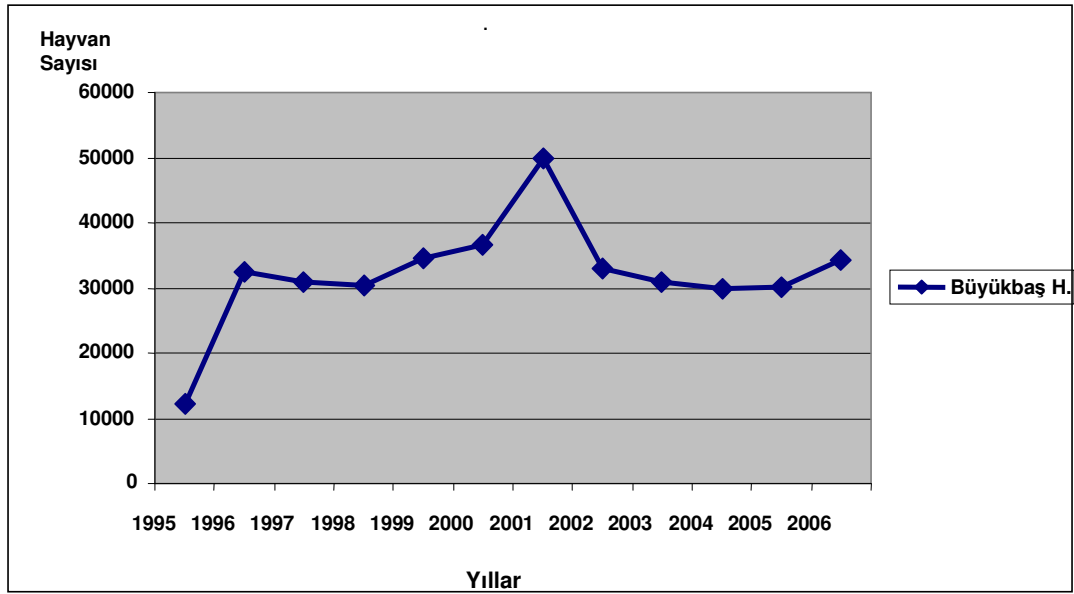


Şekil 55: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Büyükbaş Hayvan Sayısı (1995-2006)



Foto 44: Ergani ovasında yer alan modern bir besi ahır

Diyarbakır'da büyükbaş hayvan miktarının en fazla olduğu yer (59.834 baş) Merkez ilçedir. Diyarbakır Merkez ilçeyi (32.102 baş) Ergani ilçesi izlemektedir. Sırasıyla Çınar (25.559 baş), Silvan (18.180 baş), Çermik (17.746 baş), Lice (14.069 baş), ve Kulp (13.319 baş) ilçeleri büyükbaş varlığı bakımından önemlidir (Şekil 55).



Şekil 56: Ergani İlçesi'nde Yıllara Göre Büyükbaş Hayvan Sayısı (1995-2006)

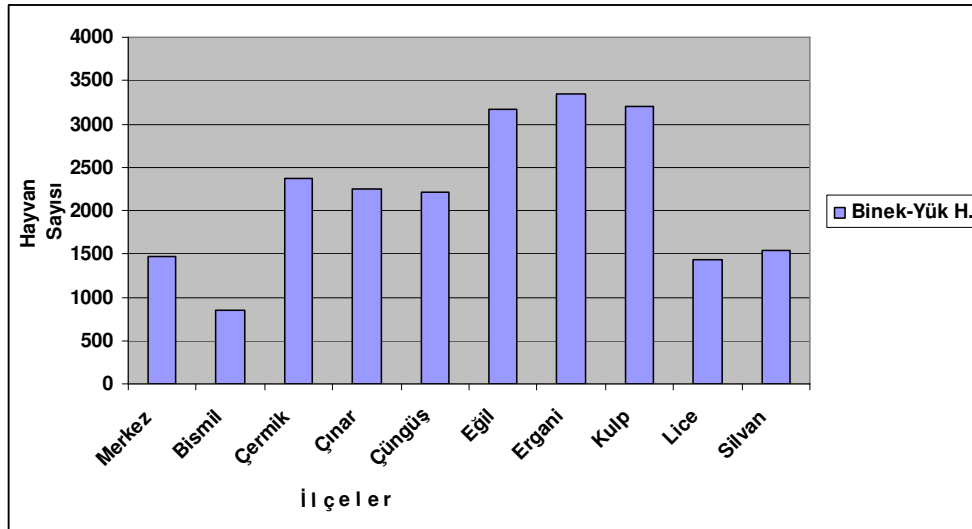
1990 yılına kadar plato sahalarında ve ova tabanında yüksek olarak görülen sığır miktarının, 2008 yılına gelindiğinde dağlık, eğimli yüzeylerde de artmaya başladığı görülür.

Yani keçinin bıraktığı boşluk inekler tarafından doldurulmaktadır. Büyükbaş hayvancılığın asıl yoğunlaştığı saha yolboyu olan yerleşim birimleridir. 1995 yılına kadar 20.000'in altında olan büyükbaş hayvan sayısı, 1996 yılında 30.000'in üzerine çıkmıştır. 2001 yılında 50.000 civarına ulaşmıştır. Bu tarihten sonra da 30.000 altına düşmemiştir (Şekil 56).

Hayvancılık açısından önemli unsurlardan birisi entansif şartlarda yapılan hayvancılıktır. Sahada yeni yeni başlayan besi ahırları oluşturma fikri yaygınlaşırsa, gelecekte besi ahırının getirisi de büyük olacaktır. Hala Ergani ovasında yer alan köylerde 10-40 arasında inek besleyen besi ahırları mevcuttur. Ahır hayvancılığının tüm sahaya yayılması desteklenmesi ile daha büyük ve farklı bir iktisadi faaliyet türü ile karşılaşmış olur. Getirisinin ve veriminin yüksek oluşu caziptir. Fakat besi ahır oluşturma maliyetli bir iş olması, özellikle gelir seviyesi düşük köylerin besi ahırlarına yönelmesini engellemektedir. Bitkisel üretime verilen destek, teşvik ve kredi imkânları, hayvancılık yapan kimselere de tanınmalıdır. Böylece besi ahır benzeri projeler çoğalır veya Ergani ilçesi halkı, kültür ırkı inekler besleyebilir. Böylece potansiyelin olduğu bir iktisadi faaliyet alanında bir canlanma meydana gelir.

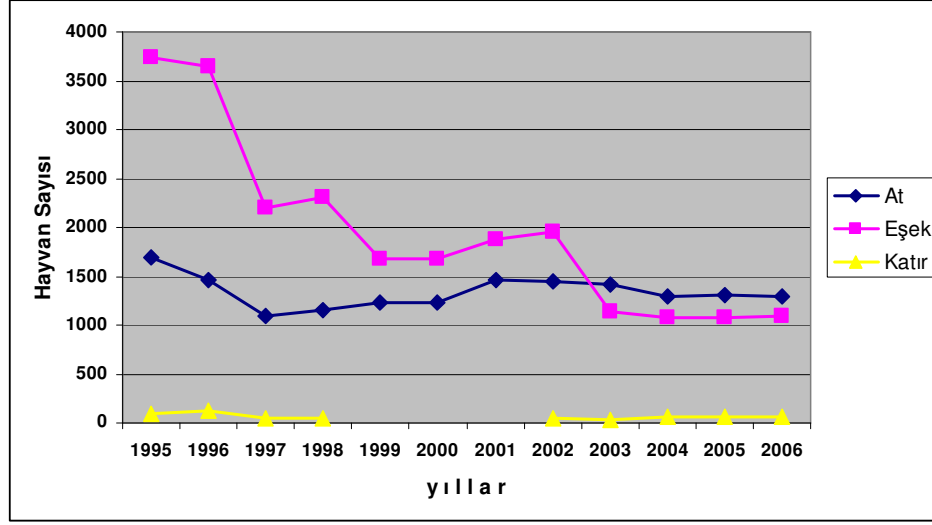
4.3.3. Binek-Yük Hayvancılığı

Diyarbakır ve ilçelerinde binek-yük hayvan sayısına baktığımız zaman yine Güneydoğu Toroslar yöresinde yer alan yerleşmelerde sayının fazla olduğunu görmekteyiz. Burada yer alan ilçelerde arazi yapısından dolayı hala çoğu köyde bağ-bahçe işlerinde yük hayvanı olarak eşek, katır ve at kullanılmaktadır.



Şekil 57: Diyarbakır'ın Bazı İlçelerinde Binek-Yük Hayvan Sayısı (1995-2006)

Ergani’de toplam 3341 binek yük hayvanının 1954’ü eşek, 1340’ı attan oluşmaktadır. Kulp’ta 3205 olan binek-yük hayvanın 1767’si eşek, 1084’ü katır, 353’ü attır. Eğil’de 3160 binek-yük toplamının, 2252’si eşek, 891’i attır. Çermik’te 1831’i eşek, 540’ı at ve Çüngüş’te 2206 toplam binek-yük hayvanın 1731 eşek, 305 katır ve 166’sını at oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi arazinin parçalı ve engebeli olduğu kesimlerinde binek-yük hayvancılığı hala önemini korumaktadır. Kulp ve Çüngüş gibi daha engebeli alanlarda kurulan küçük yerleşmelerde daha dayanıklı olduğu için katır attan önce tercih edilmektedir (Şekil 57-58).



Şekil 58: Ergani’de Yıllara Göre Binek-Yük Hayvan Sayısı (1995-2006)

Ergani İlçesi’nde binek-yük hayvancılığı artık traktör, kamyonet ve pikap gibi araçların kırsal ekonomide yaygınlaşması üzerine giderek önemini kaybetmiştir. Yine de kuzeyde yer alan dağlık sahalarda bahçe ve bağcılık ekonomisinin yaygın olduğu alanlarda binek yük hayvanı kullanılmaktadır.

4.4. Ergani İlçesi’nde Sanayi

Ergani Sancağı’nda XVI yy’da küçük sanayi tesisleri asiyab, boyahane ve dabbaghane gibi işletmeler yer alırdı. Ergani’de gelişen ulaşım fonksiyonu, geçmişten gelen stratejik konumu tarihi dönemler içinde hep bir merkez olma özelliği fonksiyonel çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda 1970’li yıllarda başlayan sanayileşme hareketleri zaman zaman durgunlaşsa da yine de Ergani’de her zaman canlılığını korumuştur. İlçe merkezinin büyümesi sanayi ile desteklendiği zaman önem kazanacaktır. Nüfus ve hizmet sektöründeki büyüme, ekonomik canlılığı ve istihdamı sağlayacak sanayi sektörüyle desteklenmediği ölçüde zamanla büyüme durağan bir hale dönebilir (Erpolat, 1993; 99).

Ergani'nin ulaşım fonksiyonu avantajları, ekonomisinde sanayi sektörünün payını artıramamıştır. Aslında bu duruma yol açan unsurlardan birisi de, stratejik bir yol güzergâhında olmasıdır. Diyarbakır gibi büyük bir sanayi şehrine yakınlık Diyarbakır Organize sanayinin Ergani'ye doğru gelişmesi önemli bir avantajdır Erganiye doğru genişleyen sanayi bölgesi ileride Erganiyi de bünyesine alabilir. Diyarbakır'a yatırım yapan sanayici yolların kavşağında, yer alan Ergani'ye tesisini kurmaktan çekinmeyecektir. Fakat bu dezavantaj da olabilir. Yani büyükşehirlerin arasında ve onları birbirine bağlıyor olmak, Büyük şehirlerin gölgesinde gelişememe riskini de beraberinde getirebilir. Ergani'de bu olumlu ya da olumsuz sonuçlara rağmen yine de bir sanayinin varlığından söz edilebilir.

4.4.1. Çimento Fabrikası

Ergani'nin en büyük sanayi kuruluşları arasında olup GAP kapsamında Karakaya ve Kralkızı barajları ile bölgenin çimento ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. 1976 yılında temelleri atılan fabrika 1984 yılında üretime geçmiştir. Hem alan olarak hem de işgücü açısından oldukça büyük bir sanayi tesisidir (Foto 45). Yaklaşık 400.000 m² lik bir alanda, 35.000 m².lik kapalı bir alanı vardır. 1997 yılı içerisinde Uzan grubu, 2006'da Limak Madencilik Yapı Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. tarafından satın alınarak Limak bünyesine katılmıştır. Ergani Çimento Fabrikasında, 320'ye yakın kadrolu işçi ve idari personel çalışmaktadır. Çalışanların %90'ı Erganilidir. % 5'i ise Maden ilçesi ve diğer illerden gelen idari personelden oluşmaktadır. Bu oran bir ilçede kurulan sanayi tesisi için oldukça önemli bir rakamdır. Ergani'de faaliyete olan, 12 bayi tarafından pazarlanması yapılmaktadır. Her bayilikte 5-10 kişi görev aldığı düşünülürse aileleri ile birlikte 7000-8000 kişinin direkt olarak fabrikadan faydalandığı gözlenmiştir. Fabrika Ergani'de olduğu için sevkıyat da işin içine katılırsa bayiler, kamyoncular, işçi aileleri v.b gruplar için Ergani ekonomisi üzerinde önemli katkıları olduğu muhakkaktır.

Üretim esnasında kullanılan ham maddeler kalker, kil, tiraz, demir ve alçı taşı olup kalker ve kil Ergani'den, demir Hekimhan'dan, alçıtaşı Kurtalan'dan, tiraz Siverek'ten temin edilmektedir. Üretim esnasında kullanılan enerji kaynağı elektriktir. Ham madde ve mamul maddelerin sevkiyatı karayolu ulaşımı ile sağlanmaktadır. İş gücü çoğunlukla Ergani'den olup az bir kısmı Diyarbakır ve Maden'den istihdam edilirken idari ve teknik elemanlar daha çok diğer illerden temin edilmektedir. Revizyon nedeniyle ve inşaat sektörünün durağan olduğu Aralık-Ocak ve Şubat aylarında faaliyetine ara veren tesis üretim konusunda Elazığ, Mardin, Siirt ve Adıyaman'daki tesislerle rekabet halindedir. Başta hammadde teminindeki kolaylık olmak üzere sırasıyla pazar ve iş gücüne yakınlık gibi faktörlere bağlı olarak pazarlama konusunda oldukça avantajlı bir yerde kurulmuştur. Sanayi tesisinde kullanılan malzeme

Karacadağ civarında, Kömürtaş köyü sınırları içinde ve Değirmendere köyünden alınıyor. Dicle ve Arıcak ilçelerinde de yeni ocaklar açılmıştır (Foto 46-47). 2005 yılı içerisinde 488 bin ton çimento, 410 bin ton klinker üretilmiş olup 2006 yılında 690 bin ton çimento, 515 bin ton klinker üretilmesi hedeflenmiştir. Yıllık üretim kapasitesi 1.000.000 tondur. Ancak mevsimsel olarak inşaat sektörünün durumuna göre kış mevsiminde inşaat sektörü canlılığını yitirdiği için tam yıl çalışma görülmemektedir. 2007 itibarıyla fabrikada 850.000 ton çimento, 650 bin ton klinker üretilmiştir.



Foto 45: Ergani Limak Çimento fabrikası

Sosyal tesis olarak 1 cami, yemekhane, lokal, 632 lojman ve 1 eğitim salonu, Kafeterya vardır. Çocuk parkı, yürüyüş parkuru, yüzme havuzu, futbol sahası ve Tenis kortu gibi ailelerin kültürel ihtiyaçlarının da karşılandığı alanlar fabrikanın bünyesinde bulunmaktadır.

Üretilen malzeme yurt dışında Suriye ve Irak'a, yurt içinde de, Mardin, Batman Malatya, Bingöl, Elazığ Diyarbakır ve çevre illerle gönderiliyor. Günde 100 araçla 3000 ton çimento sevk edilmektedir. Üretilen çimentonun % 50'si başta Irak olmak üzere ihraç edilmektedir.



Foto 46: Kömürtaş Köyü yakınlarında limak çimento fabrikasına malzeme alınan şantiyeden bir görünüm.



Foto 47: Çimento fabrikasına hammadde alınan Kömürtaş köyü yakınlarında bir ocak. Elazığ-Diyarbakır karayolunun doğusunda oldukça geniş bir kütleden alınan kil ocağı.

4.4.2. Un Fabrikası

Şehrin büyük sanayi tesisleri arasında olup Ergani Ovası ve çevresinde üretilen çeşitli tahıllardan un ve kepek elde etmek amacıyla 1972 yılında kurulmuştur. Bir halk şirketi olarak kurulan tesis günümüzde %95'i özel idareye devredilmiştir. Un ve kepek üretiminin yapıldığı fabrikada 20 kişi istihdam edilirken üretim esnasında ham madde olarak kullanılan buğdayın

%80'i Ergani'den %20'si Sivas, Kayseri ve Adana gibi illerden karşılanmaktadır. Üretilen ürünler Ergani, Diyarbakır, Elazığ ve Bingöl illerine pazarlanmaktadır.

Ergani ve çevresinde yoğun üretilen buğday ürününün kolay temin edilmesinden dolayı hammadde ve pazar şartlarının uygun olması fabrikanın kurulması fikrini doğurmuştur. Doğrudan üretim fabrika için önemlidir. Hammadde öncelikle Diyarbakır ve ilçelerinden sağlanmaktadır. Başta Ergani olmak üzere Çermik, Silvan, Çınar gibi ilçelerin yanı sıra ihtiyaç durumunda Sivas, Maraş, Erzincan, Adana, Hatay gibi illerden de buğday ihtiyacı karşılanmaktadır. 2008 yılı gibi kuraklık sorunlarının yaşandığı yıllarda ise Almanya ve Kazakistan'da ithal edilmektedir. Yıllık üretim kapasitesi 30.000 ton un ve 8.000 ton kepektir. Günlük üretim kapasitesi, 150.000 kg'dır. Fakat ancak 60.000 kg lık üretim yapılmaktadır (Foto 48).

Üretilen ürünler, başta Diyarbakır ve ilçeleri olmak üzere, Muş, Bitlis, Tatvan, Ağrı Erciş gibi il ve ilçelere pazarlanmaktadır. Erken ulaşım dan dolayı karayolu tercih edilmektedir.



Foto 48: Ergani Gıda ve Un fabrikası

4.4.3. Er-Et Ergani A.Ş

2005 yılında özel girişimcilerin desteğiyle Yayvantepe köyü sınırlarında kurulmuştur. 2000'li yıllardan sonra özellikle ilçe sosyal yardımlaşma vakfı, Tarım ilçe müdürlüğü ve Avrupa Birliği tarafından özel kredilerle desteklenen hayvancılık projelerinden sonra ilçede böyle bir tesisin varlığı kaçınılmazdır. Belediyeye ait mezbahanın son derece ilkel ve sağlıksız koşullarda işletildiği görüldükten sonra hijyenik ve insan sağlığının tehdit eden unsurlardan

uzak modern yöntemlerle üretim yapan tesis Ergani ilçesi için önemli bir kuruluştur. Hammadde ihtiyacını Ergani’de kurulan hayvan pazarı ve Viranşehir, Malatya, Elazığ gibi merkezlerden karşılanmaktadır.

Günlük 500 büyükbaş ve 2000’de küçükbaş kapasitesi olan entegre tesisi tam kapasitesini dolduramamaktadır. 3 veteriner hekim, 40 işçi çalıştırılan tesiste yaklaşık 50 kişi istihdam edilmiştir. Tesisin en büyük sorunu yerel yönetimin tesise yeterince destek vermemesidir. Azalan hayvancılığa bağlı olarak işleme kapasitesinde düşüşler gözlenmiştir. (Foto 49).



Foto 49: Yayvantepe Köyü yakınlarında Er-Et Entegre tesisinden bir görünüm

Tesisin kurulduğu alan 60.000 m² lik açık alan ve 4000 m²’lik kapalı bir alandır. Üretilen ürünler İstanbul, İzmir, Bursa, Antalya ve Ankara gibi Büyük şehirlere ve Elazığ ve Diyarbakır’a termokilli araçlarla pazarlanmaktadır. Her gün 5 araçla 20 ton et pazarlanmaktadır. Ulaşımında karayolu tercih edilmektedir. Aylık çiftçiye 60 tirilyon gibi büyük bir paranın dağıtıldığı önemli bir tesistir. Tesis kapasite olarak Bursa, Elazığ ve Diyarbakır gibi büyük şehirlerle rekabet edebilecek bir misyonda kurulmuştur. Tesiste kesilen her hayvan veteriner kontrolünden geçiriliyor. Ayrıca tesisin bir diğer avantajı ise Ergani ilçesinden her pazartesi ve Cuma günleri kurulan hayvan pazarıdır. Bu pazarda tesisin hammadde ihtiyacının bir bölümü karşılanmaktadır.

Söz konusu bu sanayi kuruluşlarından başka kurulması düşünülen mercimek fabrikasının henüz faaliyete geçmemiş olmaması ve süt fabrikasının ise kapanarak faaliyet dışı

kalması Ergani sanayisinin ihtiyacı olan bu tesislerden yararlanılmamış olması yöre ekonomisi için büyük bir kayıptır.

4.4.4. Küçük Sanayi Sitesi

Ergani şehrinde kurulan 135 dükkânda çeşitli meslek gruplarından yaklaşık 140 esnafın bulunduğu sanayi sitesi 40.000 m² lik bir alana kurulmuştur. Sitede ciddi bir altyapı sorunu vardır. Kurulduğu günden bu yana köklü çözümler getirilemeyen ve sorunları her geçen gün artan site esnafı, yetkililerin ilgisizliğinden yakınmaktadırlar. Alt ve üst yapının yok denecek düzeyde olduğu sanayi sitesinde, yağışlı geçen kış aylarında birçok dükkânda su baskınları yaşanmaktadır. Elektrik direklerinin ömrünü doldurduğu sitede, rüzgârlı havalarda elektrikler kesilirken, site girişinde kavşak olmadığından trafik kazalarına adeta davetiye çıkarılıyor.

Tablo 38: Ergani Küçük Sanayi Sitesindeki İş Yeri Sayısı

Meslek Grubu	Toplam İşyeri Sayısı	Faal İşyeri Sayısı
Marangoz	42	42
Mobilyacı	2	2
Oto Tamircisi	26	26
Kaynakçı	29	29
Tornacı	7	7
Oto Kaporta	12	12
Oto Elektrik	9	9
Oto Makas	2	2
Aliminyum Doğrama	2	2
Mermerci	2	2
Pompacı	1	1
Balatacı	1	1
Toplam	135	135

Kaynak: 2007 Arazi Gözlemleri.

Ergani'nin sanayi fonksiyonlarından bahsedilirken vurgulandığı üzere, Ergani ilçesinde imalat sanayi tesisleri gelişmiştir. Ergani'de ve daha çok Diyarbakır yönüne birikmiş küçük ve orta ölçekli işletmeler, Ergani şehrinin sanayi fonksiyonunu geliştiren sanayi kuruluşlarıdır. Sitede ağırlıklı olarak Marangoz, Oto tamircisi ve kaynakçı gibi, hizmet kollarının olduğu gözlenmiştir. Ergani ve çevresinde mermer çıkarımına yönelik olarak yapılan çalışmalara rağmen Mermercilerin 2 adet bulunmasında, çıkarılan mermerleri 40 km. uzaklıkta bulunan Diyarbakır organize sanayine götürülmesinin payı yüksektir (Tablo 38). Daha çok otomobil sektörüne yönelik kuruluşlar ağırlık kazanmaktadır. 26 adet oto tamircisi, 12 adet oto kaportacısı, 9 adet oto elektrikçisi, 2 adet oto makasçısı olmak üzere 49 adet bu sektöre yönelik işletme bulunmaktadır. Sitenin gerekli ilgiyi bulamamasında da Diyarbakır gibi büyük bir sanayi merkezine yakınlığın ön planda olduğu düşünülebilir (Foto 50-51).



Foto 50: Ergani sanayi sitesinden bir görünüm



Foto 51: Ergani küçük sanayi sitesinde dükkânların görünümü

Ergani'deki sanayi kuruluşları ilçenin kalkınması için son derece önemli bir yere sahiptir. Nüfus açısından sürekli büyüyen Ergani'de kalkınmada ortaya konan hedeflerin gerçekleşmesi için büyük sanayi yatırımlarına ihtiyaç vardır. Sanayi sektöründeki canlanma doğal olarak diğer sektörlere yansımaktadır. Doğal büyüme potansiyeline sahip olan Ergani'nin bunu büyümeye çevirecek birkaç sanayi tesisine ihtiyacı bulunmaktadır.

Ergani'deki sanayicilerle yaptığımız görüşmelerde hepsinin ortak görüşleri, Ergani'nin gelişebilmesi için tarım ve hayvancılığa dayalı sanayinin ön plana çıkarılmasını desteklemekten

geçiyor. Kurulan süt fabrikasının kapanma nedenlerinden biri de güven eksikliğidir. Erganilinin sanayileşmeyi yeterince istememesi, et entegre tesisi yerine belediyenin son derece ilkel koşullarda işleyen mezbahasını tercih etmek, bürokrasiyi kullanarak diğer tesislerin gelişmesini engellemek istemesidir. Şehir yöneticilerinin gelişmeyi destekleyip yatırımcıları Ergani'ye çekmenin yollarının aranması gerekmektedir. Avrupa Birliği desteklerinde oldukça geniş yer alan bağcılığı geliştirme projelerinden hareketle eskiden beri bağcılık merkezi olan ilçede bağcılığa yönelik şarap fabrikasının kurulması gerekmektedir.

Ergani'de temel sorun olan işsizlik sanayiye yönelik büyük çaplı girişimlerle bir nebze de olsa giderilecektir. Göçlerle oluşan nüfus hareketlerinin temelinde idari veya ticari fonksiyonlarda meydana gelen değişimin olduğu Ergani'nin *pazaryeri* olma özelliği günübürlük nüfus artışında önemlidir. Ergani şehrinde kurulan Buğday, Hayvan ve Peynir pazarı gibi günübürlük pazar fonksiyonu sadece Ergani köylerinin değil, Çermik, Çüngüş ve Dicle köylerine de hizmet etmektedir. İlçede yer alan ticarethanelerin varlığı da kırsal ekonomiye dönük olması ilçeyi bir pazaryeri konumuna getirmiştir.

4.5. Ergani İlçesi'nde Ticaret

Ergani'de ticaret fonksiyonu denince ilk akla gelen pazar faktörüdür. Pazar en genel anlamıyla arz ve talebin buluştuğu yerdir ancak kavram olarak çok farklı içeriklerle algılanabilir. “Pazar kelimesi bir ülkenin uluslararası ticaretini, herhangi bir yerleşim biriminde kurulan sabit ya da geçici alışveriş yerini ya da sadece alışveriş amacıyla kullanılan bir mekânı yahut sadece belirli bir ürünü de tanımlamak için kullanılabilir. Pazarlar bir yandan insanların sosyal ilişkiler kurmasını sağlarken diğer taraftan ihtiyaçların karşılanmasına da hizmet etmiş, ayrıca merkezi yerlerin oluşumuna, belirmesine de yol açmışlardır” (Tuncel, 2006; 63). Ergani'de belirgin bir pazar anlayışı hâkimdir. Hayvan, buğday ve peynir pazarı Ergani'nin ticaretini önemli ölçüde etkilemektedir.

Ergani ve Türkiye'de birçok şehiri ayakta tutan sektör ticarettir. Hizmet sektörünün alt sektörü olan ticaret, ülkemizde sanayi şehirlerinin fazla olmamasından dolayı asıl itici sektör, lokomotif sektör konumundadır. Aslında bu konuma zorunlu olarak oturmuş durumdadır. Çünkü ticarete de daha çok perakende günlük ihtiyaçlara dayalı bir ticaret anlayışı hâkimdir.

Ergani ticaretinde en geniş yeri Limak Çimento Fabrikası almaktadır. Yıllık 850.000 ton çimento pazarlanmakta bunun %50'si dış ticarete yönelik ihraç maddesini oluşturmaktadır. Çimentonun pazarlaması, Ergani'de yer alan bayiler aracılığı ile yapmakta, araç olarak da Ergani'de bulunan kamyoncular tercih edilmektedir. Böyle olunca da sadece çimento

fabrikasında işçi, bayiler ve kamyonculardan oluşan eksende ailelerde hesaplanırsa 5000-10000 kişi geçimini bu fabrikadan sağlamaktadır.

Ergani ilçesinde yer alan ikinci önemli ticaret merkezi er-et entegre tesisidir. Bu tesis günlük 20-50 ton et ihraç etmekte fabrikada çalışanlar, hammaddenin alındığı çiftçiler ve pazarlamacılarla birlikte sadece çiftçiler bu sektörden yıllık 60 trilyon gibi bir gelir elde etmektedirler.

Ergani’de yer alan bir başka sanayi tesisi Ergani Un Fabrikasıdır. Günlük 60.000 ton buğday işlenmektedir. Çalışanlar, üreticiler, pazarlamacılar düşünüldüğünde Ergani ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır.

4.5.1. Hayvan Pazarı

Hayvan satışı yapılan pazarlarda, köylü hayvanını kasaba ve şehirlerde kurulan pazarlarda satmaya getirmesi ile kurulmuştur. Köylü bir yandan çok sayıda hayvanı satışa sunarak, ihtiyaçlarını da Ergani’de yer alan ticarethanelerde karşılayıp bir döngü oluşturmaktadır. Köylünün ürünlerine bakarak çevrenin ekonomik yapısı, tüccarın sattığına bakarak da hem ihtiyaçlar hem de yine dolaylı olarak çevrenin ekonomik yapısı belirlenebilir. Ergani’de Dicle yolu üzerinde Adnan Menderes Mahallesinde kurulan hayvan pazarı her hafta Pazartesi ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki gün kurulmaktadır. Pazarda ya köylüler bizzat kendi hayvanlarını getirmekte ya da tüccarlar vasıtasıyla köyleri veya başka il ve ilçeleri dolaşılıp toplanan hayvanlar getirilmektedir. Yani hayvan toplayıp getirip pazarda satan iki satıcı gurubu vardır (Foto 52).

Hayvan pazarında köylüler ve ya tüccarlar pazartesi ve cuma günleri yazın saat 6⁰⁰-10⁰⁰ arasında, kışın 7³⁰-10⁰⁰’da gelip hayvanlarını satıp giderler satılmayan hayvanları ya mezbahaya yada başka bir ilde kurulan pazarlara götürürler.

Yaptığımız birebir görüşmelerde Ergani hayvan pazarına kendi köylerin yanı sıra, Çermik, Dicle, Siverek, Viranşehir, Hani Çüngüş ve Maden ilçelerinden de pazarcılar gelmektedir. Erganili olupta, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Şanlıurfa’ya bağlı kırsal alanlara gidip hayvan toplayıp gelen tüccarlar pazarın % 60’ını oluşturmaktadır.



Foto 52: Adnan Menderes Mahallesi çıkışından Dicle yoluna doğru kurulan Hayvan pazarı

Hayvan pazarına sadece Ergani'den değil Elazığ, Malatya, Diyarbakır'da bulunan mezbahalardan da gidilip hayvan satın alınır ve kesim için bu pazardan yararlanılır. Ergani'de kurulan er-et entegre tesisi pazarın kurulduğu günlerde ortalama 200-300 hayvan alıp kesime veriyor. Pazarın kapasitesi günlük 1000-1500 hayvandır. Yaklaşık 50-100 araç kapasitesi vardır. Pazarda hayvancılıkla ilgilenenlerin yanı sıra, simitciler, kebabçılar ve seyar büfelerden oluşan pazarın kurulmasını fırsat bilen seyyar satıcılar da yer alırlar (Foto 53).



Foto 53: Hayvan pazarı şehir merkezine uzak olduğu için seyyar satıcılarda yoğunluğu fırsat bilinerek Pazar alanında satış yapmaktadırlar.

Pazar 1972 yılından itibaren düzenli olarak kurulmakta olup 5000 m² lik bir alan kaplar. Pazarcılarla yapılan görüşmelerde pazarcıların ortak sorunları ilçenin belediye teşkilatı tarafından sadece haftanın iki günü kurulmasına izin verilmesi, pazarın ilçe merkezinin dışında olması sebebiyle pazarcıların hiçbir ihtiyacına yönelik bir tesisin bulunmaması, özellikle kış aylarında açık pazar olmasından dolayı ciddi sorunlar yaşanması, alt ve üst yapının varlığından bile bahsedilmemektedir. En önemli sorun ise bir bu sorunlarını dile getirecek bir kooperatiflerinin olmamasıdır. Oysaki Ergani ve çevresi için son derece önemli olan bu pazarda daha modern ve teknik yöntemler kullanılabilse önemli bir ticaret sahası haline gelebilecek bir Pazar olabilir. Çünkü sadece Ergani değil Elazığ, Malatya ve Diyarbakır illeri başta olmak üzere Dicle, Çüngüş, Çermik, Maden, Siverek, Viranşehir gibi ilçe merkezlerinde bulunan köylü ve tüccarlar tarafından haftada iki gün alış-verişin yapıldığı son derece hareketli bir sahadır.

4.5.2. Buğday Pazarı

Ergani’de kurulan ikinci önemli pazardır. Yine Adnan Menderes mahallesinde 1974 yılında kurulmuştur. Pazarda 53 depo ve dükkân vardır. Esnaf olarak 15-20 kişi çalışmaktadır. Pazarda buğday, arpa, mercimek ve nohut depolanıp satılmaktadır (Foto 54).



Foto 54: Adnan Menderes mahallesi içine sıkışmış bulunan buğday pazarında yer alan makineler ve depolardan bir görünüm.

Pazara ürünler yoğun olarak ilçe kırsalından sağlanmaktadır. Fakat kuraklığın olduğu yıllarda Şanlıurfa, Kayseri, Sivas’tan tüccarlar vasıtası ile alınıp buğday pazarında depolanıp daha sonra talebe bağlı olarak satışa sunulmaktadır. Yıllık 30000 ton buğday, 30000 ton arpa ve 5000-10000 ton mercimek satışı gerçekleşmektedir.



Foto 55: Buğday pazarında ambarlarda toplanarak satışa sunulmayı bekleyen mercimek ambarı



Foto 56: Ergani buğday pazarından mercimek ve buğday ambarlarından bir görünüm

Dışarıdan getirilen buğday, arpa, mercimek ve nohut kamyonlarla buğday pazarına getiriliyor. Ambarların kapasiteleri 70-80 ton civarındadır. Pazarda günlük 200 traktör çalışmaktadır. Buğday pazarındaki ürünler ağırlıklı olarak Gaziantep, Şanlıurfa ve Mersin'deki makarna ve bulgur fabrikalarına satılmaktadır (Foto 55-56).

Pazarda yapılan görüşmelerde pazarda çalışanların ortak soruları, pazarın şehrin içinde bulunmasından dolayı, mahalle halkının gürültüden oldukça şikayetçi olması, pazarın alt yapı sorunun giderilmemesi, alanın artık kapasitenin çok altında kalması ve yer darlığının yaşanması bu da satışlara yansıyor. Belediyeye ait olan bu pazarda bir bekçinin yer almamasından dolayı

yaşanan güvenlik sorunları, temizlik sorunlarının yaşanması pazarda çalışanların ortak sorunlarıdır.

4.5.3. Peynir Pazarı

Aziziye Mahallesinde kurulan eski çarşıdır. Kırsal üretime yönelik bir pazardır. Köylü ürettiği ürünleri getirerek burada pazarlamaktadır. Peynir, yoğurt, yumurta, yün, sebze gibi ürünler satılmaktadır. Peynir pazarında da diğer pazarlarda olduğu gibi bir köylünün kendi malını getirip pazarlaması birde tüccarlar aracılığı ile köylerden toplanan yumurta, yün, peynirin getirilip burada pazarlanması söz konusudur. Pazarda asıl gelir getiren ürün ise pazara adını veren peynirdir. Peynir Ergani, Dicle ve Çermik kırsalından getiren köylüler burada ya halka pazarlamakta ya da tüccarlar vasıtası ile satmaktadırlar. Bir tüccar günlük 10 ton, yıllık 200-300 ton peynir satmaktadır. Peynir ticaretti nisan ayında başlar, temmuz ayına kadar aralıksız devam eder. Peynir pazarından alınan peynirler Sivas, Erzurum, Erzincan illerine tüccarlar aracılığı ile satılır. Köylüden ucuza alınan peynir Sivas'ta tulum peyniri olarak işlendikten sonra 4 kat fazlasına piyasaya sürülmektedir. Peynir meydanında peynirin bol olduğu dönemlerde günlük 100 bin TL bir sermaye dönmektedir (Foto 57-58).



Foto 57: Eski Çarşı günümüzde peynir pazarı olarak bilinmektedir



Foto 58: Aziziye Mahallesi'nde kurulan eski çarşıdan temmuz ayı itibarıyla peynir sezonu kapanınca çevredeki köylü ürettikleri ürünleri burada pazarlamaya devam etmektedir.

Yoğurt üreticileri genellikle 2-3 günde bir 4-5 kova yoğurt satışı gerçekleştirirken, pazarda tereyağı, çökelik gibi günlük bozulabilen hasas ürünlerde genellikle üreticiler tarafından pazarlanır (Foto 59).



Foto 59: Ergani'de peynir pazarında ürettiği peynirleri pazarlayan köylüler.

Ergani'de bu kadar öneme sahip bir üründen aslında Erganili üretici pek kazanmamaktadır. Bu durum değerlendirme yoluna gidilirse Ergani sanayisinin gelişme yolu açılabilir. Kurulacak olan bir peynir fabrikası ile peynirler işlenerek piyasaya sürülmesi, Ergani ekonomisi açısından önemli bir gelir kaynağı olabilir.



Foto 60: Peynir pazarında yer alan dükkânlardan bir görüntü.

Pazarın kurulduğu meydan aynı zaman da köylünün diğer ihtiyaçlarını giderebilecek bir özelliğe sahiptir. Fakat pazarın çok çeşitli sorunları vardır. Öncelikli olarak pazarda altyapı sorunlarının olması, pazar ve çevresinde büyük bir kirliliğe yol açmıştır. Halk sağlığı için son derece tehlikelidir. Satılan ürünlerin hassasiyeti de göz önüne alınırsa sorun daha da önemlidir (Foto 60). İkinci olarak pazar artık alan darlığından dolayı doyma noktasına ulaşmıştır.

Ergani’de ticari sektör çevresindeki ilçe merkezlerine de hizmet eder bir konumda yer almaktadır. İlçe sınırları dışından olup ta ihtiyaçlarını Ergani’den karşılayan Maden, Dicle ve Çermik ilçeleri ticari anlamda Ergani’nin çekim merkezinde yer alırlar. Ergani’de kurulan pazarlarda görüntüde yer almasa da önemli bir gelir akışı meydana gelmektedir. Ergani’ye tarihi dönemlerde verilen yani atfedilen isimlerden biri olan “Dikkana” Ergani’nin çevresinde böyle bilinmesi dükkân yeri pazar yeri olarak anılması günümüzde de devam etmektedir.

Çevresine göre daha büyük bir nüfus potansiyeline sahip olan Ergani özellikle Çermik, Çüngüş, Dicle ve Maden ilçelerinin yoğun bir şekilde hem günlük hem de perakende ihtiyaçlarının karşılandığı bir merkez konumundadır. Dicle ve Çermik ilçelerinden Ergani’ye yarım saatte bir yapılan minibüs seferleri ticaretin yoğunluğunun bir delilidir.

Ergani’de kurulan pazarlar Ergani’nin şehir kimliği kazanmasındaki en karakteristik özelliklerinden biridir. Ergani sahip olduğu bu avantajlar sayesinde kırsal kesimin sürekli çekim merkezi durumundadır. Bu durum kırsal ekonomiye yönelik iş ve ticaret sahalarının oluşması sonucunu doğurmuştur. Pazarların kurulduğu alanlara baktığımızda Peynir ve Buğday pazarı şehrin merkez mahallelerinden Aziziye ve Adnan Menderes’te kurulduken, Hayvan pazarı Dicle

yolu üzerinde şehrin çıkış noktasında kurulmuştur. Peynir ve Buğday pazarı daha dar alanlı ve sürekli kurulurken hayvan pazarı haftanın iki günü Pazartesi ve Cuma günleri daha geniş bir alanda kurulmaktadır.

Ergani'nin sahip olduğu konum, "pazarların kurulma zamanları, sürekliliği, etki sahasının genişliği, satılan ürünlerde çeşitlenme, ulaşılabilirlik gibi pek çok farklı özelliğini belirleyici önemli bir unsurdur, bir başka ifadeyle diğer niteliklerin büyük kısmı konumun doğurduğu üstünlükler ya da kısıtlamalardan etkilenir. İklim pazarın kurulduğu dönemlerle satışa sunulan ürünlerin çeşitliliğini denetleyen bir faktördür. Soğuk ve karlı havalarda alıcı ile satıcı sayısı gıda ürünlerinin miktarı ve çeşidi azalmakta buna karşılık fiyatlar yükselmektedir" (Tuncel, 2006; 64). Diğer taraftan iklimin özellikle kış aylarındaki olumsuzlukları bazı pazarların bu mevsim boyunca kurulmasına engel olur. Hayvan pazarı yazın saat 6⁰⁰ ve 10⁰⁰ arasında kurulurken, kış aylarında saat 8⁰⁰-10⁰⁰ arasında kurulur. Pazarlar açısından düşünülürse, hedef kitle yahut tüketici olarak da adlandırılabilir olan nüfus, pazarların kuruluşunda güdümlenici bir faktör durumundadır. Ergani çevresindeki yerleşmelerden en çok nüfus barındıran yerleşmedir. Hedef kitlenin sayıca artışı pazarın büyümesini, ürün çeşitlenmesini de beraberinde getirmektedir. Ulaşım ağı ile ulaşılabilirlik pazarların sürekliliğiyle büyüklüğü ve kurulma dönemleri üzerinde etkilidir. Çeşitli yolların kesişme noktalarında kurulan pazarlar müşteri sayısını da artıracığı için uzun ömürlü ve daha kalabalık olurlar. Ulaşılabilirlik de önemlidir, Ergani'nin ulaşım açısından bir kavşak noktasında yer alması pazarı sürekli hareketli kılmıştır (Tuncel, 2006; 64). Ekonomik yapının niteliği özellikle pazarda satılan malların türleri üzerinde etkili olmaktadır, peynir pazarında Nisan ile mayıs arasında peynir, Haziran ayının sonlarında yoğurt, süt gibi ürünler, temmuz ve Ağustos aylarında da kurutmalıklar satılması pazarın ürün desenini değiştirmektedir. Diğer taraftan ekonomik yapı üretici köylü ile satıcı tüccarın, gerçek anlamda pazar esnafının, satışa sundukları mallarda bir farklılık doğmasına yol açar. Tüccarlar üreticilerin ağırlıklı olarak ihtiyaç duyacakları ev eşyaları, giyim, tarımsal araç gerecin yanı sıra yörede yetişmeyen yahut yetersiz olan tarım ürünlerinin satışını yaparlar. Tüccarların satışa sundukları ürünlerin miktarı fazladır, oysa üretici köylüler/satıcıların ürün miktarı azdır ama çeşidi çoğunlukla fazladır.

Pazarların coğrafya açısından bir diğer önemleri de satışa sunulan ürünlerle ilgili özellikleridir. Pazarlar, kasabalar gibi çoğu zaman şehir ve kırdaki üretilenlerin değişiminin yapıldığı yerlerdir. Pazarlarda satılanlara bakarak bir yandan çevrenin ihtiyaçlarını, diğer taraftan da çevrenin ekonomik yapısını anlamak mümkün olabilir. Bu sebeple pazardaki satıcılar, ürettiğini satan köylüler ve pazarları dolaşarak pazarlamacılık yapan tüccar olmak üzere iki büyük gruba ayrılabilir. Köylünün ürünlerine bakarak çevrenin ekonomik yapısı, tüccarın sattığına bakarak da hem ihtiyaçlar hem de yine dolaylı olarak çevrenin ekonomik

yapısı belirlenebilir (Tuncel, 2006; 70). Ergani’de pazarların çevresinde kurulan kırsal kesime yönelik iş ve ticarethaneler kırsal kesimin ihtiyaçlarına göre, sürekli bir alış-verişin dönmesine neden olmakta farklı iş kollarının doğmasını sağlamaktadır. Bu durum da kırla şehir arasında ekonomik bir döngünün oluşmasına yol açmıştır.

4.6. Ergani İlçesi’nde Madencilik

Araştırma alanında küçük ölçekli çok sayıda metalik cevherleşmeler tespit edilmiştir. Bu cevherleşmeler Pötürge metamorfikleri, Guleman Grubu kayaçları ve Koçali karmaşığı içerisinde bulunmaktadır. Cevherleşmelerin sıkça gözlemlendiği kısımlar Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı civarındadır. Kırık, çatlak gibi zayıf zonlarda ve kuvarsit merceklerinde gelişen cevherleşmelerin kaynağını itilmeler etkisi ile oluşan hidrotermal çözeltiler oluşturur. Sülfürlü, oksitli, karbonatlı cevherlerden oluşan bu yataklarda kalkopirit, malahit gibi bakırlı mineraller tespit edilmiştir. Armutova köyü batısında düşük tenörlü ve düşük rezervli bakır mevcuttur. Ayrıca bu alanda yer yer küçük ölçekli krom yatakları da mevcuttur. Genelde serpantinitle içerisinde bulunurlar. Bunlar ofiyolitik kayaçların oluşumuna bağlı olarak gelişmiştir. Ortaağaç köyü çevresi Guleman grubu kayaçları içerisinde bulunur. Bu alanda krom yatakları henüz işletilmemektedir. Kesentaş köyü ile Dibektaş köyü arasında yüzeylenen Koçali karmaşığına ait serpantinitle dört ayrı yerde krom yatağı mevcuttur. Bu yataklar yaklaşık doğu-batı doğrultusunda uzanır ve yatakların önemli bir kısmı şahıslar tarafından işletilmiştir (Polat, 1994; 75).

Araştırma alanı içerisinde akan Şeyhan ve Yolköprü çayları ve diğer dereler önemli ekonomik potansiyele sahiptir. Bölgede bu çay ve vadiler üzerinde kurulacak küçük ölçekli sulama barajları için uygun yerler vardır.

Araştırma alanında inşaat malzemesi olarak yapı taşları ve kum yer alır. Ergani ilçesinin güneyinde yer alan kesimde Şelmo Formasyonu fazla tutturulmamış iri-orta-ince taneli kum taşlarından oluşmaktadır. Ergani ve civarı için bu kum yataklarından çıkan malzeme uzun süreler ekonomik değer taşıyabilir. Yine Lice Formasyonu içerisindeki kireçtaşı bantları, Selman ve Çakırfakır köyleri civarındaki bazaltar ve Salihli köyü civarında Fırat kireçtaşları ve Hezan grubu kayaçları yapılan taş ocaklarıyla işletilmektedir. Taştepe mahallesi Özellikle traktörlerle bulunduğu dağdan şehre taş taşımacılığı yapılır. Ergani’deki birçok inşaatın taş ihtiyacı buradan karşılanmaktadır.

Bölgede yüzeylenen Fırat Formasyonu, Sesverenpınar, Karpuzlu, Tevekli, Karşıbağlar ve Kömürtaş köyleri civarında karayolu yapımında kullanılacak kaliteli mucur alanları mevcuttur. Bu amaçla karayolları ve Diyarbakır belediyesi bu sahalarda mucur işletildiği

sahalarda kireç taşları sert olup kısmen kristalize olmuştur. Kristalize olmayan kısımlar ise daha çok tebeşirli olup Ergani Çimento Fabrikasının kireçtaşı ihtiyacını karşılayacak niteliktedir. Kömürtaş köyü güneyinde bu amaçla malzeme alınmaktadır.

Araştırma alanında yer alan önemli bir ekonomik değerde mermerdir. Salihli köyü civarında Keloşık tepede Hezan grubuna ait kireç taşı blokları mermer niteliğindedir MTA 1991 Yılında bu amaçla bir mermer sahası kapatmıştır. Ziyaret köyünün güneyinde üç tane küçük krom ocağı vardır. Ergani'nin Kortaş köyünün Polikan Çayı mevkiinde %40 MnO₂ ve %41 FeO₃ ihtiva eden, 4000 ton görünür, 15000 ton muhtemel rezervli manganez madeni mevcuttur. Burada çıkarılan manganez İskenderun Demir Çelik fabrikasına gönderilmektedir. Ergani yöresi Diyarbakır havzasının bir uzantısıdır. Güneyinde antiklinal ve senklinal kapanları içerisinde petrol rezervi bulunmaktadır. Çünkü Ergani Ovası Ortadoğu petrol yataklarının bir uzantısıdır. İlçe sınırları içinde 6 kuyu üretime geçmiştir. Sismik araştırma ve sondaj çalışmaları ise devam etmektedir.

Akçakale köyüne bağlı Aydoğdu mahallesinde son yıllarda açılan sondaj kuyusunda, petrole rastlanmıştır. Fakat işletmesi durdurulmuştur. Son yıllarda köyün sınırları içinde açılan sondaj kuyularından bol miktarda ham petrol çıktığı söylentilerine rağmen henüz işletmeye açılmamıştır. Ergani ilçesinin güneydoğu kesimle Akçakale köyünün “Birabedo” denen mevkisinde yapılan sondaj çalışmalarında doğal gaz ve petrol bulundu. Fakat yetersiz olduğu gerekçesiyle işletmeye açılmadı. Yine İncebel dağları üzerinde Üzümlü ve Caferan köyleri civarında da petrol arama çalışmaları yapılmaktadır.

4.7. Ergani İlçesi'nde Turizm

Ergani İlçesi'nde şehirleşme ile başlayan süreçte sosyal ve ekonomik anlamda birçok fonksiyonda gelişmelerin olması, şehircilik açısından önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Belki bu açıdan bakıldığında, en az katkı turizm sektöründen gelmiştir. Turizm fonksiyonu şehirsiz fonksiyonların sıralamasında en sonda yer alır.

Ergani'de daha önceki konularda da belirtildiği gibi tarihi geçmişi M.Ö 7000'li yıllara kadar dayanmaktadır. Tarihi bu kadar eskiye dayanan bir yerleşmede elbette ki burada yaşam sürdüren medeniyetlerin izlerini taşıması doğaldır. Ergani'de yerleşme tarihinden de bahsedildiği üzere 11 tane höyük, 5 tane de mağara yerleşmesi vardır.

1981 yılında Ergani'deki tarihi değerleri tanıtmak amacıyla başlatılan turizm şenliği 9000 yıllık tarihi bölgeyi görmek isteyenler için büyük bir fırsattır. Ergani ilçe merkezinin 8 km mesafedeki Çayönü Prehistorik yerleşmesi başta olmak üzere, 6 km uzaklıktaki Hilar

mağaraları, Ergani Kalesi, Zülküfül Peygamber Makamı, Meryem Ana Kilisesi Ergani'nin bugün bilinen turizm değerleridir. Bu değerler yeterince tanıtılmadığı için turizm fonksiyonu istenilen ölçüde gelişme göstermemiştir. Bu bilinen değerlerin yanında yine tarihinin Çayönü kadar eskiye dayandırıldığı düşünülen Kikan, Zilan ve Hafselm Mağaraları ile yine Otluca köyünde yer alan Enüş Peygamber Türbesi bilinmeyen turizm değerleridir. Bunlar Çayönü kadar şanslı yerler değildir. Yapılacak yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda bu alanlarda turizme kazandırılabilir. 1981 yılında yapılan turizm şenliği hem yöresel hem de çevresel açıdan bir potansiyel oluşturmuştur. Hilar harabelerinin gezildiği ve turizm potansiyelinin eğlence ile birlikte sergilendiği şenliğin 2004 yılında festivale dönüştürülmesi turizm açısından önemli bir hamledir. Bu festival 2005 yılında da düzenlenmiş ve 25.000 kişinin katıldığı belgelenmiştir. Yalnız bu festivallerin yeterince yerel yönetimler tarafından desteklenmemesi ve amacından saptırılmasından dolayı devamı getirilememiştir.

Ergani'de ayrıca turizm açısından önemli sayılabilecek bir başka değeri de Osmanlı dönemi özellikle hükümet yetkililerinin oturduğu ve Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşıyan konaklardır. Bunlardan en belirgin olanlarından biri Yolköprü köyünde yer alan Lobit Ağa konağı ki bu konak Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından korunmaya alınmıştır. Yine şehir merkezinde yer alan Hükümet Konağı tipik Osmanlı mimarisinin en belirgin izlerini taşımaktadır. Yine bu konaklara Naciye Hanım ve Yıldırımlar konağını eklemek mümkündür. Taş ustalığını sergileyen çift katlı bu evler dönemin ekonomik durumu iyi olan ve devletin yönetim kadrosunu oluşturan ailelerin oturduğu görkemli yapılardır. Yıldırımlar konağı üç defa restore edilmiş daha sonra da çıkan bir yangın sonucu kullanılamaz hale gelmiştir. Yine Elazığ yolu üzerinde yer alan Papaz gölü arkeoloji sit alanı olarak tescil edilmiştir (Foto 61).

Ergani'de turizm açısından değerlendirilebilecek değerlere tarihi ve dini turizm ağırlıklı sınıflandırmak mümkündür. Doğal değerler ise şehir merkezi uzağında Boğazköy yakınında yer alan fay kaynaklarından çıkan suyun oluşturduğu göletler doğal turizm değerleri arasında yer alır. Bu alanlar şehir merkezinde yaşayan insanların piknik ve rekreasyon alanlarıdır.



Foto 61: Erganide eski hükümet binası osmanlı mimarisi özellikleri ile inşa edilmiştir.

Turizm açısından Ergani ve çevresinin geri kalmasında iki farklı faktör etkilidir. Bunlardan birincisi, Ergani'nin turizm potansiyelinin fazla olmamasından kaynaklanan etkenlerdir. İkincisi ise Ergani'de turist çekimi için yapılacak tanıtımın ve organizasyonların yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Yani ulusal ve uluslararası turizm organizasyonlarının ilgisini çekebilecek projelerin sunulmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat daha sonra bu festivalden vazgeçilmiş ve kurumlar arasındaki ayrılıklardan dolayı bir araya gelinememiştir.

4.7.1. Çayönü Prehistorik Tepesi

Bugünkü Sesverenpınar köyü sınırları içerisinde yer alan Çayönü hakkında önceki konularda detaylı bilgiler verilmiştir. Arkeolojik kazılar sonucu elde edilen buluntular günümüzde Diyarbakır arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Çayönü'nde 1981 yılında turizm şenliği 2004 ve 2005 yılında iki tane kültür festivali düzenlenmiştir. 1. festivale 10.000 kişi 2. festivale 25.000 kişi katılmıştır. Bugün Ergani'ye gelen gerek yerli gerekse de yabancı turistler Çayönü'nü ziyaret etmeden geçmemektedirler. Ergani tarih, kültür ve turizm derneği özellikle Avrupa birliğine verdiği projelerle sağladığı maddi kaynaklardan yola çıkarak bu alanlarda temizleme çalışmaları ile turizme kazandırma yolunda ciddi adımlar atmıştır.

4.7.2. Hilar Mağaraları

Doğal turizm değeri olarak nitelendirebileceğimiz Hilar mağaraları şehre 8 km uzaklıktaki Sesveren köyünde bulunmaktadır. Hem doğal hem de yapay mağaraların bulunduğu Hilar kayalıklarında yerleşme tarihi üst Paleolitik Çağ'a kadar dayanmaktadır. İlk Çağlardan

beri sürekli yerleşim alanı olan Hilar mağaralarından kale, han, kilise, hamam, kral mezarları, açık hava tiyatrosunu andıran kalıntılar ve Romalılardan kalma hücre mezarlarının yanı sıra mağaraların yüzeylerine kazılmış kadın, erkek, aslan ve ay kabartmaları görülmektedir.



Foto 62: Hilar mağaraları temizleme çalışmalarında ortaya çıkan yeni mağaralar

Hilar mağaraları kaçak kazılar, kaçak yapılaşma ve taş alımları sonucu büyük tahribata uğradığından Sesverenpınar Köyünün çevresi koruma altına alınmış Diyarbakır kültür ve tabiat varlıkları koruma kurulunun 1999 yılında aldığı kararla 1. derecede arkeolojik ve doğal sit alanı olarak tescil edilmiştir (Foto 62-63).

Tarih, arkeoloji, jeoloji ve coğrafya gibi dallarda doğal bir laboratuvar olma özelliği taşıyan mağaralar turistik bir değer taşıması ancak 2005 yılından sonra olmuştur. Bu mağaralar daha önce göçebe barınağı, Sesverenpınar köyünün hayvan barınağı ve samanlığı olarak kullanılmaktaydı. Yapılan temizleme çalışmalarından sonra birçok yeni mağara bulunmuştur (Foto 64).



Foto 63: Hilar mağaraları temizleme çalışmalarında ortaya çıkan yeni mağaralar



Foto 64: Hilar mağaraları temizleme çalışmalarında ortaya çıkan kırkmerdivenli kuyu

4.7.3. Zülküfül Peygamber Makamı

Ergani'nin kuzeyinde yer alan Makam Dağının üzerinde bulunan Zülküfül makamı dini turizm açısından büyük önem taşır. Bu alan kış mevsimi hariç her zaman hareketlidir. Genellikle perşembe günleri çeşitli amaçlarla ziyaret edilen Zülküfül Makamı yaz mevsiminde Ergani dışından Diyarbakır, Çüngüş, Çermik, Dicle, Hani, Eğil, Bismil, Hazro, Siverek ve Maden'den yoğun ziyaretçi akınına uğramaktadır. Fakat ciddi bir ulaşım problemi vardır. 1537 m. yükseklikteki bir tepede yer alan türbe buraya çıkan ulaşım ağının sağlıklı olması sonucu

yeterince ilgi görmemektedir. Şayet ulaşım sorunu çözümlenirse Ergani ekonomisi için önemli bir turizm değeri olacağı muhakkaktır. Zülküfül Makamında cami, türbe ve su sarnıçları vardır. Cami ve türbe 1939 yılında bilinmeyen nedenlerle yıktırılmış olup su sarnıçları dağın ilk uğrak yerlerinden birdir (Foto 65).



Foto 65: Makam Dağı üzerinde yer alan Zülküf Peygamber Makamı

4.7.4. Meryem Ana Kilisesi

Ergani'nin kuzeyinde yine Makam Dağında Zülküfül Makamının güneydoğusunda yer alır. Makam dağının diğer bir adı da Meryem Ana Dağıdır. Zirvede yer alan kilise, yemekhaneleri, fırın ve misafirhaneleri olan manastırın bir parçasıdır. Ne yazık ki günümüzde sadece mihrap ile kubbesi ayakta kalmıştır. 1612 yılında Ergani'den geçen ünlü Polanyalı seyyah Siemon yazdığı seyahatnamesinde bahsettiği yerlerden biri de Ergani'deki Meryem Ana Killisesi'dir. "Şehrin en üst kısmında yüce Meryem Ana adını taşıyan Kâgir kubbeli bir kilise vardır. Mucize yaratan eski bir mabet olduğu rivayet edilmiştir.

5.7.5. Ergani Kalesi

Ergani'nin ilk yerleşme yeri olan kurulan kale şehiri savunma amacıyla Makam Dağının üzerinde yer almıştır. Tarihi devirler boyunca Hititler, Asurlar, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Makedonyahılar, Partlar, Romalılar, Abbasiler, Emeviler, Büyük Selçuklular, Bizanslılar, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar arasında el değiştirmiştir. 1874 yılında Diyarbakır-Elazığ karayolunun yapılmasıyla eski önemini kaybeden kaleden geriye sadece geçici kapı denen alanda bir sütun ayakta kalmıştır (Foto 66).



Foto 66: Makam Dağı üzerinde yer alan Ergani kalesinin günümüze ulaşmış kapısı

Ergani turizm açısından değerlendirildiğinde, günümüz turizminin çekim unsuru olarak kabul ettiği veya ilgi gösterdiği turistik değerlerden yoksundur. Özellikle turizm anlayışının denize, güneşe ve plaja bağlı mekânlara endekslendiği bir turizm yapısından oldukça uzaktır. Bunun yanında turizm açısından bir başka çekici unsur olan tarihi eser varlığı noktasında ise oldukça şanslıdır. Ergani bu konuda inanç turizmine yönelik olarak Makam dağı üzerinde yer alan Meryem Ana Kilisesi, Yine Makam dağı üzerinde yer alan Zülküf Peygamber Makamı ki bu alana her Perşembe günü yakın çevreden yoğun ilgi görülmektedir. Yine Otluca köyü yakınlarında yer alan Enüş peygamber makamı da inanç turizmine kazandırılabilir (Foto 67).



Foto 67: Otluca köyü yakınlarında Enüş peygamber türbesi Dini turizm alanı.

Görüldüğü gibi özellikle bilinen ve bilinmeyen birçok tarihi değere sahip olan Ergani’de turizm yeterince ilgi görememektedir. Özellikle taş ustalığını yaşatacak ve kırsal turizm geliştirecek önemli projelerin Ergani’de hayata geçirilmesi gereklidir. Her alanında tarihi bir yapıya rastlanan şehirde halk yeterince bilinçlendirilmediği için ya tahrip etme yoluna ya da kullanım alanı dışında bu yapıları kullanarak tarihin göz göre göre yok olmasına neden olmaktadır. Bugün koruma altına alınan Çayönü, Hilar Mağaraları, eski hükümet konağı ve Lobid ağa konağı dışında diğer alanlar gün geçtikçe yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.



Foto 68: Karşıbağlar köyü yakınlarında Tarihi Zilan Mağaraları

Hilar Mağaraları ile aynı öneme sahip Kikan, Zilan ve Hafselm Mağaraları yapılacak arkeolojik kazılar sonucunda önemli bir turizm değeri olabilecek yapılardır. Yeterince ve etkili bir tanıtım ile konaklama ve dinlenme tesislerinin artırılması ile Ergani’nin gelişebilmesi için turizm sektörünün canlandırılması gereklidir (Foto 68-69).

Çünkü Ergani kuruluş yeri ve büyüme açısından uygun ortamlardan oluşmuştur. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunun sonucunda doğal olarak arkeolojik öneme sahip tarihi bir alandır. Arkeolojik Sit alanı olarak tescil edilen Papaz Gölü, Çayönü ve Hilar Mağaraları, bu mağaralar Avrupa birliğinden alınan fonlarla temizleme çalışmalarına başlanmıştır. Yine tarihi Kikan, Zilan, Hafselm mağaraları ilçe sınırları içinde tarih turizmine yönelik tanıtım ve düzenleme çalışmaları ile turizme kazandırılabilir. Yine burada eski dönemlerde önemli olan taş ustalığını yaşatmak için ve kırsal Turizmi canlandırmak için çeşitli projeler sunulmuştur.



Foto 69: Kikan mağaraları Hilar'da (Sesverenpınar) bulunan mağara yerleşmelerine benzer yapıları bulmak mümkündür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ERGANI'NİN YÖRESEL ETÜDÜ

Bölgesel coğrafya araştırmalarının asıl amacı, yeryüzünü ayrı özellikler gösteren coğrafi birliklere ayırmak, bunların farklı yönlerini ve birbirleri ile olan ilişkilerini belirlemektir. Yani bölgesel coğrafya, farklı yerlerin kendine özgü farklı özelliklerinin ortaya konulması ve bir parçasını oluşturdıkları daha geniş sistemlerle ilişkilerinin incelenmesiyle uğraşır. Bunu yapabilmek için de, bölgeyi meydana getiren unsurların bölge yapısındaki rollerini araştırmak ve genel karakterini ortaya koymak gerekir. İşte bu amaçla ülkemizde önceleri yapılan coğrafi araştırmaların temel amacı farklı özelliklere sahip coğrafi üniteleri ayırmak olmuştur. Nitekim Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu-Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri adlı makalede (Erinç, 1945), Sultan Dağları'ndan Sakarya'ya ve Akşehir (Sanır, 1948), Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası (Sarıbeyoğlu, 1951), Samanlı Dağları (Bilgin, 1967) ve Coğrafi Tabiata Uygun Sahalar Yönünden Batı Anadolu'nun Taksimatı (Stewig, 1967) adlı kitaplarda bu tür incelemelere güzel örnekler verilmiştir. Daha sonraki bazı çalışmalarda kısmen de olsa bu yöntem uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat çok zor olan bu yöntem sonradan terk edilerek sistematik çalışma yöntemi hemen herkesçe tercih edilir olmuştur. Bilhassa son yıllarda bölgesel coğrafya adıyla yapılan çalışmaların hemen tamamında ele alınan ünite sistematik olarak incelenmektedir. Bu nedenle bölgesel coğrafya ile sistematik coğrafyanın farkının ne olduğu anlaşılamamaktadır.

Bölgesel coğrafya araştırmaları, özellikle kültürel bölge oluşumlarının boyutlarını ve sınırlarını belirlemek, sorunlar doğmadan önlemlerin alınmasını ve dengeli, gerçekçi planlar yapılmasını sağlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. (Erinç, 1958; 73).

Bölgeler, genel anlamı ile yerel ünitelerden daha büyük, ulusal ünitelerden daha küçük birimler olarak kabul edilse de coğrafi terim olarak düşünüldüğünde her ölçü ve büyüklükte olabilir. Örneğin bir coğrafyacı için yerel bir çiftlik bir bölge olarak kabul edilebileceği gibi, bütün bir kıta da bir bölge olarak değerlendirilebilir. Yine genel olarak düşünüldüğünde bölgeler şekilsel ya da işlevsel (fonksiyonel) özellikleri bakımından sınıflandırılmaktadır. Şekilsel sınıflandırma daha çok jeolojik ve morfolojik yapı ve iklim bitki örtüsü gibi fiziki unsurlar göz önüne alınarak yapılan bir sınıflandırmadır. İşlevsel sınıflandırma ise, insan faaliyetlerinin yoğunluğu ve çeşitliliği göz önüne alınarak yapılan bir sınıflama türüdür. Bu temel iki unsur dışında bölgeler, politik yapı, din faktörü, sosyal özellikler, endüstriyel ve tarımsal etkinlikler gibi faktörler de temel unsur olarak ele alınarak sınıflandırmaya tabi tutulabilirler. Son yıllardaki eğilim ise şehir merkezleri ile ilişkili olarak ekonomik bölgeler oluşturma yönündedir.

Belirli bir alanda, belirli şartlar altında oluşmuş bir bileşim olarak göz önüne alınan yöreyi PASSARGE “insanın duyuları ile algılayabildiği olayların hüküm sürdüğü bir mekan” olarak tanımlamıştır (İzbırak, 1955). Aynı düşünceden hareketle **Erol** da yöreyi, “belirli bir arazi biçimi içinde gelişmiş ve genel ekolojik karakteri kesin olarak belirlenebilmiş bir yeryüzü parçasıdır” (Erol, 1993; 14) şeklinde tanımlamış ve yörenin, içinde yaşayan her canlı tarafından doğrudan algılanamayabileceği, ancak oradaki doğal dengelerin yine de o canlıyı etkisi altında bulundurmakta olduğu vurgulanmıştır. Bir canlı varlığın doğrudan algılayabildiği ortam birimini ise çevre olarak tanımlamıştır. Ayrıca tek tek fertler için söz konusu olan böyle görelî yaşam çevreleri ve alanlar, fertler, toplumlar halinde yaşamaya başlayınca yeni boyutlar kazanır. O zaman fertler, kişisel ve doğrudan algılama özelliklerinin ötesindeki bir takım etmenlerin dolaylı veya dolaysız denetimi altına girer. Böylece coğrafi açıdan, canlıların doğrudan algılayabildikleri görelî olarak küçük yeryüzü birimlerine çevre, dolaylı ama yine de yakın etkileri altında kaldıkları daha geniş çerçeveli (daha üst derecedeki) yeryüzü birimlerine ise yöre adı verilmektedir (Erol, 1993; 16).

Bu tanımlamalara göre bir yere yöre denebilmesi için o yerin belirgin bir bütünlüğünün olması ve bunun içinde yaşayan canlılarca algılanabilmesi gerekmektedir. Yani birbiriyle belirgin bir bağlantısı bulunmayan, birbirinden kopuk mekan parçalarının bir araya toplanmasıyla yöre oluşturulamaz. O halde birbirine paralel dağ sıraları ve onların arasına yerleşmiş vadilerden oluşan Diyarbakır havzasının kuzeyi ile Güneydoğu Toroslar arasında kalan batısında Fırat havzasına dahil, doğu kesiminde Dicle havzası içinde yer alan güneydeki yamaca sıralanmış yerleşmelerin yöresel etüdünde, Güneydoğu Toroslar'ı, içinde farklı alt yörelerin bulunduğu bir birlik yani bir yöre olarak görmek gerekmektedir.

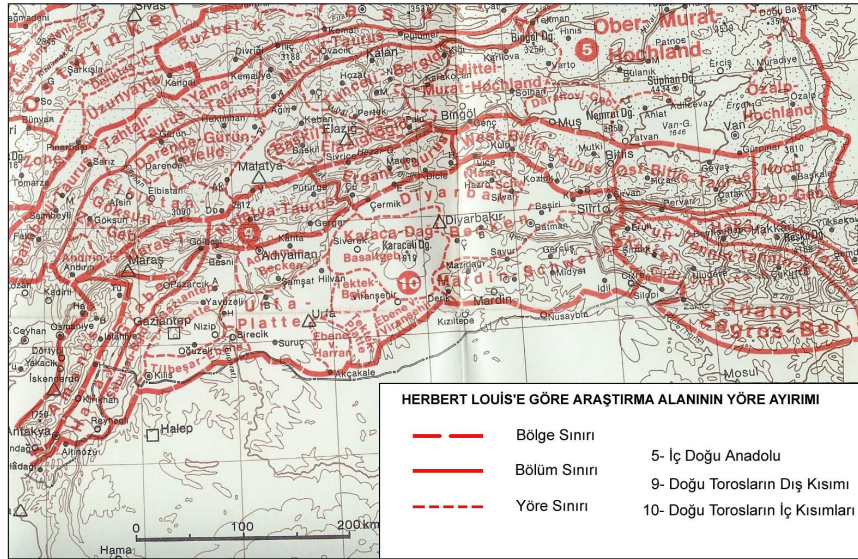
5.1. Literatür Işığında Ergani Yöresi

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sınırları ve bu bölge içerisinde kolay seçilir özellikleriyle birbirinden ayrılan "bölüm" (veya alt bölge)'leri, **1941 yılında Ankara'da toplanan I. Türk Coğrafya Kongresi'nde** karara bağlanmıştır. Günümüzde de tartışma konusu olan bu kararlara göre, bölgenin batı sınırı, Kilis'i Akdeniz Bölgesinde bırakmak üzere, yaklaşık olarak Hatay-Maraş çöküntü hendeğinin doğu kenarını izlerken, bölgenin kuzey ve doğusundaki sınırı ise, genellikle Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden veya bu dağların dış sırasından geçer. Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesini birbirinden ayıran bu sınır, batıdan doğuya doğru gidilirken, Çelikhan, Çermik, Ergani, Lice, Kulp, Sason ve Şirvan kasabalarını Doğu Anadolu'ya bırakmakta, fakat Siirt şehrini Güneydoğu Anadolu içine almaktadır. Bundan sonra sınır, Hakkâri Bölümü'nün güneybatısını izleyerek Irak devlet sınırına dayanmaktadır.

Araştırma alanını *Darkot, 1941'de yapılan 1.Türk coğrafya kongresinde* çizilen sınıra uygun olarak, Doğu Anadolu Bölgesini Güneydoğu Anadolu Bölgesinden ayıran sınır çizgisi olarak belirlemiştir. Bu çizgi Torosların dış sırasını meydana getiren Güneydoğu Torosların güneye bakan yamaçları önünde geçirilmektedir. Böylece batıdan doğuya doğru gidilirken Çermik, Ergani ve Bitlis Doğu Anadolu Bölgesine kalmakta fakat daha doğuda sınır çizgisi Siirt şehrini bir körfez gibi içine alacak surette Güneydoğu Anadolu'ya bırakmaktadır. Darkot çalışma alanını Fırat ırmağının yarma vadisi ile Bitlis çayı vadisi arasında kalan orta kısımda Güneydoğu Toroslar alt başlığı altında incelemiştir. İncelemesinde yeryüzü şekilleri, orografyanın uzanışı, nüfus yoğunluğunu esas almıştır.

5.1.1. Louis'e Göre Yöre Ayırımı

Louis, *Landeskunde der Türkei* adlı kitabında, daha çok orografik doğrultuları esas alarak Türkiye'yi 10 büyük bölgeye ayıran tasnifinde Toroslar'ı bölümlerken Ergani Torosları adını verdiği kısmı Akdağ doğusunda Genç-Hani arasında bitirmiş, Akçakara dağlarını ise Bitlis Torosları'na bırakmıştır aynı çalışmada Diyarbakır havzası adı altında da bu alanları değerlendirmiştir. Louis yukarıda da belirttiğimiz gibi bu alanı yapı yeryüzü şekilleri açısından değerlendirmiştir. Louis araştırma sahasını iki bölümde incelemiştir. Doğu kısımda kalan Çüngüş, Çermik, Ergani, Dicle, Hani ilçelerini Ergani Torosları içinde, Lice, Kulp, Baykan, Sason ve Kozluk ilçelerini de Batı Bitlis Torosları bölümüne dahil etmiştir (Louis, 1985; 201-205). Ayrıca Hazro çevresini de Diyarbakır Havzası içinde ayrı bir yöre olarak değerlendirmiştir (Harita 40).

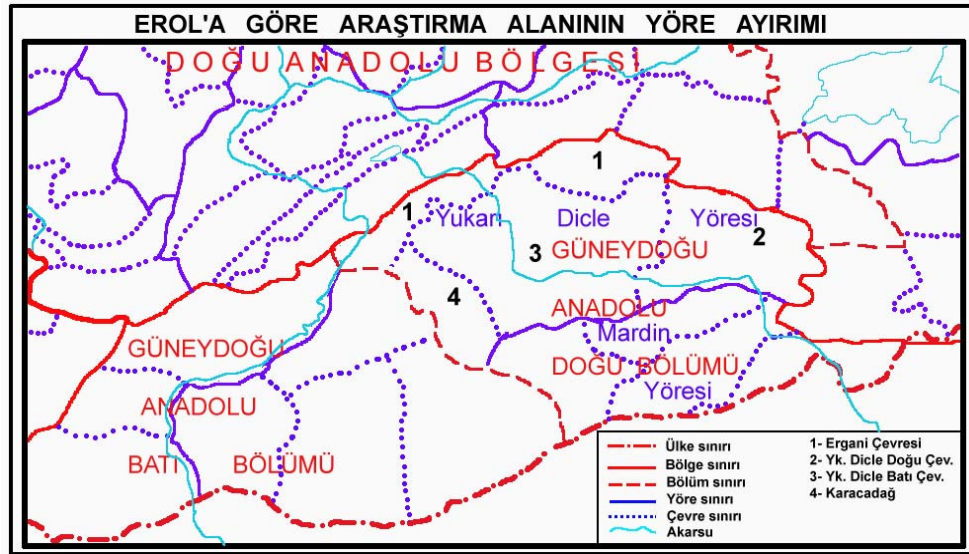


Harita 40: Louis'in Tasnifinde Güneydoğu Toroslar'ın Yeri (1985)

5.1.2. Erol'a Göre Yöre Ayırımı

Türkiye'nin doğal yöre ve çevreleri adlı eserinde daha çok jeomorfolojik birimleri esas alarak yaptığı bölümlenmede Diyarbakır havzasını Güneydoğu Anadolu'nun Doğu Bölümü içinde ele almıştır. Bu bölümü de Yukarı Dicle Yöresi ve Mardin Yöresi olarak iki alt birime ayırmıştır. Güneydoğu Toroslar ve çevresinin de dahil olduğu Araştırma sahasını da Yukarı Dicle Yöresi içine dahil etmiştir. Bu yöreyi Yukarı Dicle batı çevresi, Yukarı Dicle Doğu Çevresi, Ergani Çevresi ve Karacadağ olarak çevrelere ayırmıştır (Harita 41).

Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerindeki Çermik-Ergani-Dicle-Hani-Lice ve Kulp çevreleri ise *Ergani çevresi* adıyla Güneydoğu Anadolu'ya bırakılmıştır (Erol, 1983; 145-147).



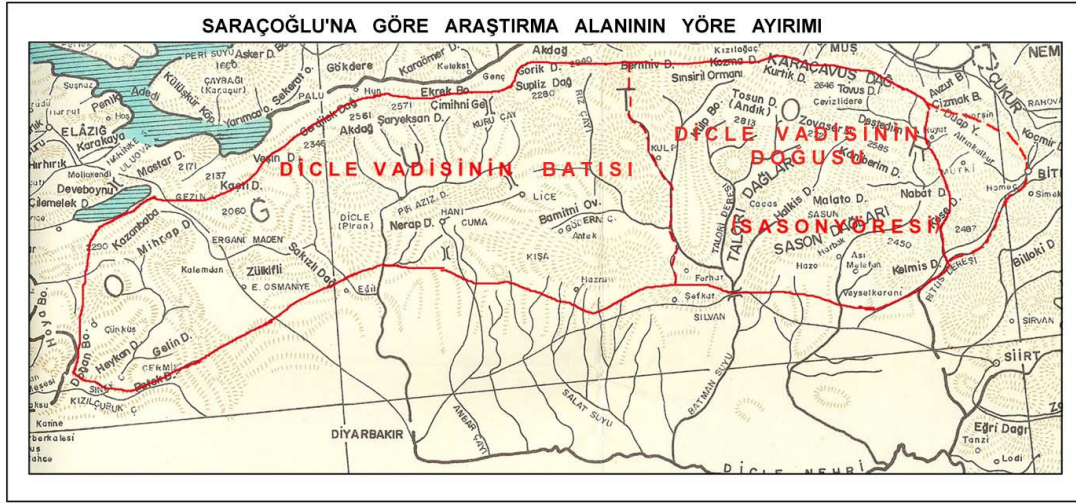
Harita 41: Erol'a Göre Güneydoğu Anadolu'nun Yörelere Ayırımı (1993)

Buna karşılık **Yücel**, Güneydoğu Toroslar'ın Pervari doğusu Reşadiye çizgisine kadar uzandığını belirtmekte ve bu yöreyi ele alırken Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinde yer alan Çermik, Ergani, Lice, Kulp ve Pervari çevrelerini de bu yöre içerisinde değerlendirmektedir. Bu alanı Yücel Güneydoğu Toroslar Yöresi içinde Doğu Anadolu Bölgesine dahil etmiştir (Yücel, 1987).

Sözer ise, Güneydoğu Anadolu'yu ele alırken sınırı Toroslar'ın zirvesinden geçirmiş ve Çelikhan dışından Adıyaman'ın ve Diyarbakır'ın tüm ilçelerini Güneydoğu Anadolu içinde değerlendirmiştir (Sözer, 1984; 13).

5.1.3. Saraçoğlu'na Göre Yöre Ayırımı

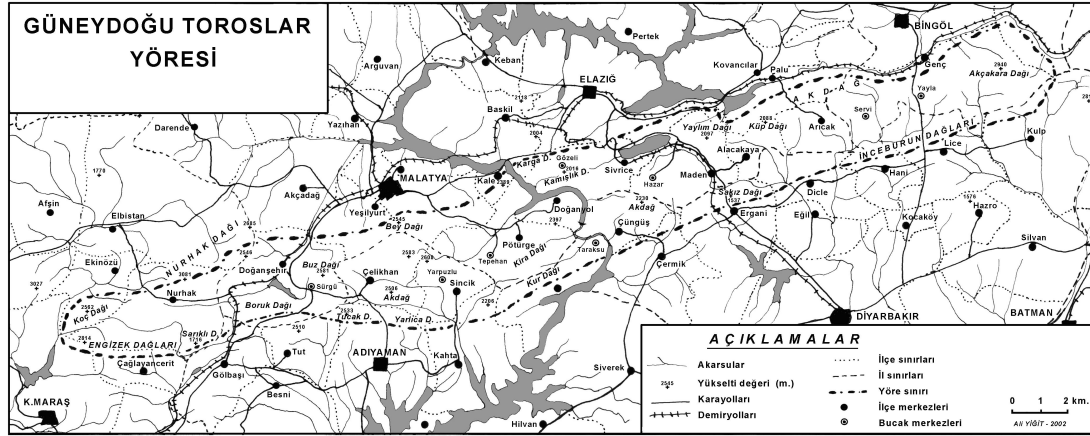
Saraçoğlu çalışma alanını Asıl Doğu Toroslar başlığı altında incelemiş, yükselti ve yeryüzü şekillerinin farklılığına bağlı olarak bu alanı Batı ve Doğu Toroslar olarak ikiye ayırmıştır. Fırat boğazından başlayarak Kulp deresine kadar olan alanı Batı Toroslar diye nitelendirmiş bu alan Ergani, Çüngüş, Çermik ve Dicle ilçelerini dahil etmiştir. Kulp deresinden Sason'a kadar olan alanı da Dicle vadisinin doğusu olarak ele almıştır. Yükseklik kuzey kesiminden batı-doğu doğrultusunda artış gösterir. Morfolojik anlamda kuzey ile güney farklı özellikler gösterir yapı, yeryüzü şekilleri, iklim gerekse de nüfus özellikleri ve hakim ekonomik faaliyetin türü açısından değerlendirdiği çalışmasında belirttiğimiz bütün bu alanları Doğu Anadolu Bölgesine dahil etmiştir (Harita 42).



Harita 42: Saraçoğlu'na Göre Güneydoğu Toroslar'ın Yöre Ayırımı (1987)

5.1.4. Yiğit'e Göre Yöre Ayırımı

Güneydoğu Toroslar'ın kuzeydeki çukur alanlarla olan sınırı tartışmaya gerek bırakmayacak kadar belirgin olduğunu ancak güneydeki sınırı o kadar net değildir. Harita 43'te görüldüğü gibi, bu kesimde genellikle Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden veya dağların dış sırasından geçen iki farklı sınır çizgisi karşımıza çıkmaktadır. Zengin tarım potansiyeli ile Güneydoğu Toroslar'dan ayrılan ve iki kat daha fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan, hemen tüm sosyal ve ekonomik ilişkileri Diyarbakır havzası ile olan bu yerleşmelerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne bırakılması daha doğrudur diye değerlendirmiştir (Yiğit, 2002).



Harita 43: Yiğit'e Göre Güneydoğu Toroslar Yöresi (2002)

5.1.5. Durmuş'a Göre Yöre Ayırımı

Ergani yöresi, batıda Fırat boğazı, kuzeyinde Maden Dağları, Akdağlardan oluşan Güneydoğu Toroslar yayı ile güneyinde Diyarbakır havzası ve doğusunda Kulp yöresi uzanmaktadır. Yöre Çüngüş, Çermik ve Ergani ilçe merkezleri ile bu merkezlerin Güneydoğu Torosların güney yamaçlarında yer alan alanlara karşılık gelmektedir.

Bu yörede yükselti 1200-1350 m.ler arasındadır. Doğusuna göre daha alçak bir sahaya karşılık gelir yükseltinin azlığından dolayı yağış miktarı da doğusuna göre azalmıştır. Doğuda 1000-1200 mm. yağış görülürken yörede 700-800 mm. civarındadır. Doğunun karakteristiği olan orman alanları bu alanda azalmaktadır. Ergani ve çevresinde orman alanlarına rastlanmıştır. Ergani yöresinde 444.000 dekarlık orman alanı bulunur. Bu oran araştırma alanındaki toplam orman varlığının % 15'ne karşılık gelir. Tarım alanları bakımından ise Kulp yöresinden daha az alan kaplamasına rağmen 1.400.000 dekarlık yer kaplar. Arazi kullanımı içinde en fazla yer kaplayan değere karşılık gelir. Ergani yöresi daha sade bir topografyaya sahip olduğu için tarıma elverişli alan geniş yer kaplar.

Bu yörenin belirginleşmesinde etken olan bir diğer faktör Tarım alanlarının çok yer kaplamasıdır. Tarla ürünleri ve meyvecilik faaliyeti araştırma alanının tümü içinde ağırlıklı olarak bu yörede karşımıza çıkar. Diyarbakır havzasının üzüm üretiminin %50'si Ergani ve çevresindeki bağlardan elde edilir. Bu yöre aynı zamanda Buğday ve arpa gibi tarla ürünlerinin ekim alanı Ergani ve çevresinde artmıştır.

Ergani yöresinde bir diğer ekonomik uğraşıda küçükbaş hayvancılıktır. Yörede 265.300 yani araştırma sahasının toplam % 59'luk koyun varlığına sahiptir. Kıl keçisi yetiştiriciliği ise

Kulp yöresine göre geriemiştir 59.500 yani %25'lerde kalmıştır. Bu yöre koyun yetiştiriciliği için daha elverişli şartlara sahiptir. Nüfus bakımından şehirli nüfus oranı artmıştır. Doğuda %31 olan şehirleşme oranı %46'ya ulaşmış kırsal nüfus %56'ya inmiştir. Burada Ergani gibi çevresinin merkezi konumunda yer alan bir yerleşmenin olmasının büyük rolü vardır. Bu alan yine ulaşım imkânlarının arttığı bir geçit yöresidir (Durmuş, 2003), (Harita 44).

Harita 44: Literatür Işığında Diyarbakır Havzası Kuzeyinde Yöre Ayırımı

Ergani, literatür ışığında pek çok bölgesel coğrafyacı tarafından bir yöre olarak tanımlanmıştır. Tanımlarda idari sınırlar dışında aynı özellikleri gösteren coğrafi birlikler esas alınmıştır. Bu değerlendirmelerden sonra acaba Ergani bir yöre midir, sahip olduğu coğrafi ünitelerde benzerlik görülüp görülmediği tartışılabilir. Ergani İlçesi, coğrafyacılar tarafından farklı tanımlanmış üç coğrafi yörede de toprakları olan idari bir ünite dir.

Maden Dağları çevresi yeryüzü şekilleri ve yapı açısından değerlendirildiği zaman Kuzey kesimi dağlık saha ve bu sahayı yaran dar ve derin vadilerden oluşmakta, Türkiye'nin en büyük bindirme kuşağına da karşılık gelen sahada yapı oldukça karmaşık ve engebeli bir karakter göstermektedir. Güneydoğu Toroslar dış yayının bindirme yapan kütleleri güneyinde doğu-batı gidişli antiklinallerin bulunduğu "kıvrımlanmış kuşak" içinde kalmaktadır. Genellikle kıvrımlanma şiddeti kuzeye doğru artan büyük antiklinaller ve faylı yükselimler, bu bölgedeki tektonik çatının en belirgin özelliğini teşkil eder (Sözer, 1984). Araştırma alanı, Diyarbakır havzasından Güneydoğu Toroslara (Maden Dağları) geçişte kenar kıvrımlar olarak adlandırabileceğimiz antiklinal dizileri ile tedricen yükselen bir kesime karşılık gelmektedir.

Özellikle Ergani ve Çermik ilçe merkezleri arasındaki antiklinaryum sahası ile bunlar arasında ve güneyde kalan (Sallar ve Salihli (Salihi) depresyonları, Ergani ve Bereketli Ovaları) kapsayan inceleme alanı, birçok yerbilimcinin dikkatini çeken kompleks ve girift bir jeolojik-jeomorfolojik yapıya sahiptir.

Bitki örtüsü açısından Ergani yöresi içinde orman ve funda alanlarının dağılışı gösterdiği bir çevredir. Yağış ve sıcaklık şartları bakımından 11 °C ile 15 °C arasında bir değer gösterir. Yıllık yağış tutarı 800-1100 mm. ler arasında değişmektedir.

Maden Dağlık Yöresi nüfus ve yerleşme bakımından da kendine has karakterler taşımaktadır. Nüfus yoğunluğu açısından bu alandaki yerleşmelerde km²'ye 15 kişi düşmektedir. Diğer yörelere oranla oldukça az bir yoğunluk vardır. Köyler daha çok bu dağlık kütlenin yamaçları ve vadi boylarında kurulurken, köy altı yerleşmeler yoğun değildir. Sadece bağ evleri bağcılık yapılan sahalarda köyaltı yerleşme şekillerini oluştururken, mezra yerleşmelerinden Ozan ve Meşedibi güvenlik nedeniyle boşaltılmış durumdadır. Güneydeki mezralardan farklı olarak bu alanda meyvecilik birinci ekonomik faaliyettir. Üretilen meyvelerden kavu-karpuz dışında bütün meyveler bu yörede yetiştirilmektedir. Nüfus açısından 1990'lı yıllarda başlayan terör olaylarının da etkisi ile Ergani'nin az nüfuslanan sahalarına karşılık gelmektedir. Ev tipleri ise daha çok düz damlı olup iki katlı meskenler hakimdir. Sürdürülen hakim ekonomik faaliyet ise kıl keçisi üretimine dayalı küçükbaş hayvancılığın yanında ki yörede 2008 verilerine göre 8000 civarında kıl keçisi beslenmektedir. Vadi boylarında kavun-karpuz üretimi dışındaki bağcılık ve diğer ağaçlı meyvelerin tamamı bu yörede yapılmaktadır. Yörede 447 ton elma, 375 ton karpuz, 19.496 ton üzüm üretimi gerçekleştirilmektedir. meyveciliğin yoğun olarak yapıldığı alanlara karşılık gelmektedir.

5.2.2. Ergani Bereketli Ovaları Yöresi

Ergani-Bereketli ovaları Güney Doğu Toroslar ile Kenar kıvrımları Kuşağının güneyinde uzanan yükseltisi 700-800 m arasında değişen Diyarbakır havzasının kuzey sınırına karşılık gelir. Yaklaşık olarak 700–800 metreler arasında gözlenebilen ova tabanı, Pliyosen sonları ile Kuvaterner başları çökellerine ait olup kırmızı renkli ve kaba unsurlu akarsu elemanlarından meydana gelmişlerdir. Ova tabanının kuzeyi çok daha karakteristik bir şekilde dolgu düzlüğü olarak gelişmiştir.

Yörede hakim bitki örtüsü step karakterindeki ot topluluğudur. Stepin kuzeyde yer aldığı son alanlara karşılık gelir. Yağış ve sıcaklık koşulları bakımından Ergani'nin en sıcak alanlarına karşılık gelmektedir. Yıllık sıcaklık ortalaması 15 °C–16 °C'nin üzerindedir. Yıllık yağış tutarı ise kuzeydeki Maden dağlık yöresine göre daha azdır. 700 mm den az yağış görülür.

Ergani-Bereketli ovaları çevresi bitkisel üretimin en yoğun olarak yapıldığı alanlardır. Yörede geniş tahol alanları, endüstri bitkileri ve meyvecilik içerisinde de kavun-karpuz üretimi bu yöreden karşılanmaktadır. Tarla tarımının geliştiği yörede baklagil ve endüstri bitkileri üretiminin tamamı, tahıl tarımının da büyük kısmı buradaki ova ve havza tabanlarında elde edilmektedir. Geniş ova düzlüklerinde akarsularında etkisi ile kuru ve sulu tarıma uygun alanlardan oluşur. Tarla tarımı içinde tüm ilçe genelinde %20'lik bir paya sahip baklagil ve %8'lik endüstri bitkileri üretimini tek başına karşılar. Ayçiçeği üretimi 4520 ton ile havza genelinde en çok üretimin yapıldığı yöredir. Bunun yanında 7824 ton mercimek üretimi, 14.344 ton kavun, 46319 ton karpuz, 20.000 ton domates, 3731 ton biber üretimi tarla tarımının geliştiği bir yöre olmasını sağlamıştır. Nüfus ve yerleşme açısından da Ergani'nin en yoğun alanlarına karşılık gelir. Hayvancılık açısından da yörede bulunan yerleşmeler son dönemlerde teşvikler sayesinde besi ahırcılığının geliştiği modern anlamda sığır yetiştiriciliğinin gelişme gösterdiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergani'de yer alan 28.003 baş sığırın 25.000'i bu alanlardaki ahırlarda beslenmektedir. Nüfus yoğunluğu açısından yörede Ergani'nin en yoğun yerleşmeleri yer alır. Yoğunluklar km²'ye 31-45 ile 91 kişinin üstünde yoğunluk görülen yerleşmelere sahiptir. Ulaşım güzergahları nüfus yoğunluğunun belirleyici faktör olmuştur. Ulaşım yanında tarla tarımının yoğun yapılması arazi kullanım açısından geniş ova tabanlarına karşılık gelmesi yöreyi yoğun nüfuslanmasına neden olmuştur. Yerleşmeler daha çok köy yerleşmeleri karakterindedir. Köy sayısı bakımından Erganinin en yoğun alanıdır. 81 köy yerleşmesine sahip Ergani'de 47 köy Ergani ve Bereketli yöresinde kurulmuştur. Çayönü ve 11 höyük alanının bulunması yöreyi tarihi dönemlerdede Anadolu'da ki ilk yerleşime sahne olan alanlar içinde anılmasına neden olmuştur.

5.2.3. Karacadağ Bazalt Platosu Yöresi

Bu çevre Karacadağ bazalt platosunun Ergani'ye doğru uzandığı güney kesime karşılık gelir. Yörenin oluşması ve şekillenmesinde Karacadağ volkan kütesinden çıkan bazaltik malzemenin etkisi vardır. Yaşam tarzı ve yaşayış şekli bakımından Ergani'nin diğer kesimlerinden ayrılır. Karacadağ kütesi bu alandaki her faaliyete damgasını vurmuştur. Köy altı yerleşmeleri bakımından oldukça yoğun bir alana karşılık gelir. Burada köyler alan olarak büyük fakat köylerden bağımsız mezra, ağıl, kom yerleşmeleri görülmektedir. Ergani'de 6 köy yerleşmesi ile en az köyün bulunduğu yöredir. Fakat en yoğun mezra, ağıl, kom yerleşmesi de bu yörede görülmektedir. Yörede tüm yerleşmeler hayvancılık ekonomisine dayalı olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Daimi yerleşme statüsündeki mezralar daha önce birer kom veya ağıl yerleşmesine karşılık gelmektedir. Konutlar daha çok tek katlı olup evler yarı beline kadar toprağa gömülü bir şekilde kurulmuştur. Ergani'nin nüfus bakımından ve alan bakımından en

büyük köyleri bu yörede bulunur. Köyler alan olarak büyük olduğu için km²'ye düşen insan sayısı 15 kişi ile nüfus yoğunluğunun en az olduğu yöredir.

Karacadağ'dan inen dere ve çaylar etrafında kurulan yerleşmelerde hayvancılık faaliyetleri her zaman en önemli uğraşmayı oluşturmuştur. Bu yöre üzerinde mera alanlarının oldukça geniş yer alması yanında genç volkanik alan olduğu için henüz toprak oluşumunun tamamlanmaması bitkisel üretimi ikinci plana itmiştir. Yörenin havzanın kışlak alanlarına karşılık gelmesi sürekli koyun yetiştiriciliği açısından ön planda yer almasını sağlamıştır. Yörede 2006-2008 yılları arasında yapılan anket çalışmaları sonucunda 59.000 koyun varlığı tespit edilmiştir. Yine sulamanın yapıldığı alanlarda domates ve patlıcan gibi sebzelerin ekonomik anlamda yetiştirildiği gözlenmiştir.

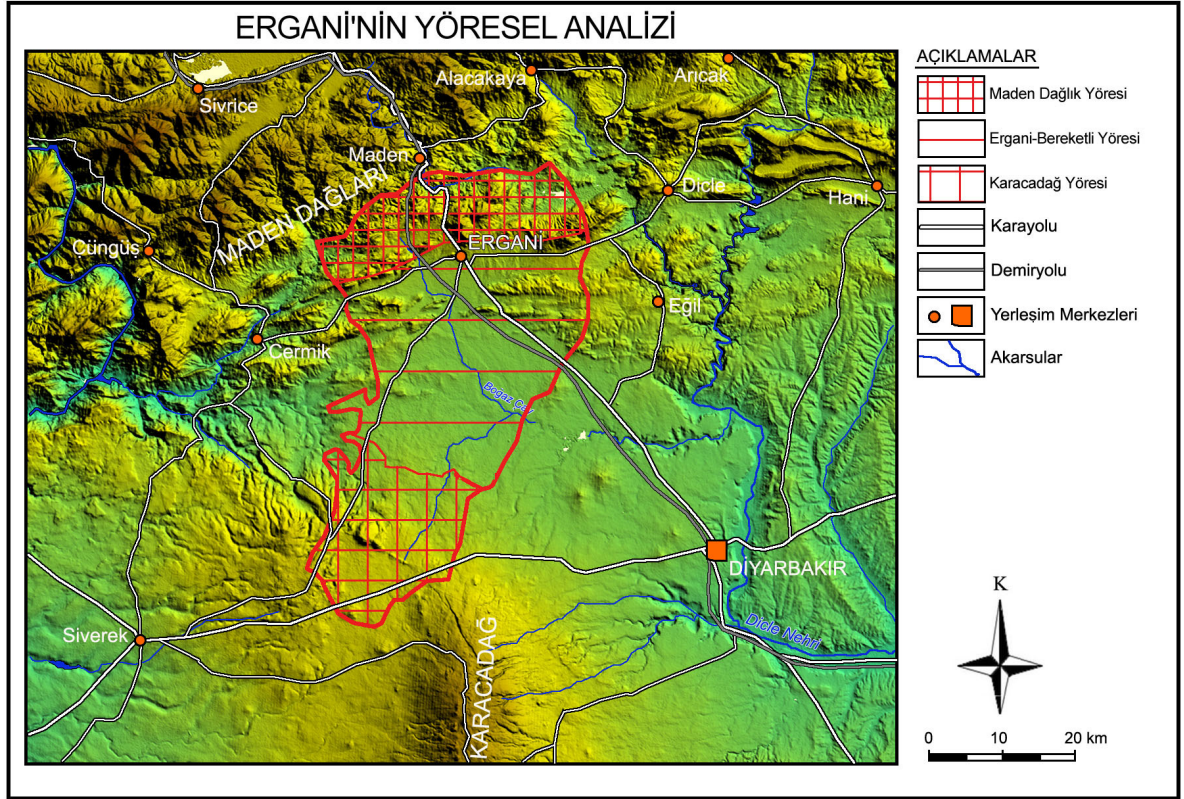
Yukarıda anlatılan tanımlarla "Ergani bir yöre midir?" sorusuna yine bölgesel coğrafyacıların çalışmalarından hareket ederek yaklaşalım.

1941 yılında toplanan kongrede Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi'ni birbirinden ayıran sınır Güneydoğu Torosların eteklerinden veya bu dağların dış sırasından geçirilmektedir. Kongrede, Ergani Doğu Anadolu Bölgesi'ne bırakılmaktadır. Saraçoğlu, "Asıl Doğu Toroslar" başlığı altında Fırat boğazından başlayarak Kulp deresine kadar olan kısmı Batı Toroslar diye nitelendirerek Ergani, Çüngüş, Çermik ve Dicle ilçelerini bu yöreye dahil etmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi içinde incelenmiştir. Yücel, Çermik, Ergani, Lice, Kulp ve Pervari çevrelerini Güneydoğu Toroslar Yöresi içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'ne bırakmaktadır. Yücel'in çalışmasında Güneydoğu Torosların üzerinde kurulan yerleşmelerin tümünde aynı birlik sağlanmamaktadır. Ergani gerek fiziki gerekse de beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri ile söz konusu ilçelerden ayrılmaktadır.

Louis, orografik doğrultuları esas alarak Ergani'nin kuzeyinden geçen alanı "Ergani Tosrosları" adı altında incelemiştir. Erol jeomorfolojik birimleri esas alarak yaptığı çalışmasında Ergani, Dicle, Hani, Kulp ve Lice çevrelerini "Ergani Çevresi" başlığı altında incelemektedir. Erol'un çalışmasında jeomorfolojik birimler ön planda yer almıştır. Fakat bölge ayrımlarında fiziki unsurlar kadar beşeri ve ekonomik benzerlikler de göz önüne alınmalıdır. Sadece jeomorfolojik birimlere göre yapılacak çalışmalarda planlama açısından yetersiz kalabilecektir.

Sözer, Diyarbakır'a idari anlamda bağlı tüm ilçeleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dahil etmiştir. Sözer idari çalışmalarda kolaylıklar sağlanması için böyle bir öneri sunabilir. Fakat coğrafi bir benzerlik ya da coğrafi birlik göz önüne alınmadan yapılan bir ayırım olduğu

görülmektedir. Yiğit, nüfus yoğunluğu ve zengin tarım potansiyeli ile Güneydoğu Tosroslardan ayrılan yerleşmelerin Güneydoğu Andolu'ya bırakılmasının uygun olacağını söylemiştir. Fakat Ergani'nin kuzeyinden ilçe merkezine kadar uzanan Güneydoğu Toroslar sistemine dahil Sakız ve Makam dağı kütlelerinin Güneydoğu Toroslardan ayrı olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Sınırın biraz daha güneye indirilerek Ergani Şehri'ni de içine alarak genişletilmesi gerekmektedir.



Harita 45: Ergani'nin Yöresel Analiz Haritası

Yukarıda yapılan tüm tanımlamaların doğruluk payı olmakla birlikte, yapılan tez çalışması sonucunda ulaşım açısından gelişmiş, zengin tarım potansiyeli, tarihin ilk dönemlerinden itibaren nüfus ve yerleşmeye sahne olan, kuruluş yeri avantajlarından dolayı gelişmeye müsait olan Ergani'yi bu üstünlükleriyle çevresindeki tüm yerleşim birimlerinden ayırmaktadır. Ergani'nin aslında tek bir yöreye zorlanarak dâhil edilmesi doğru değildir. Günümüzde özellikle büyük ölçekli planlamalar yapılırken, plan bölgelerin idari sınırlar zorlanarak yapılmaya çalışılması coğrafi kriterler göz önüne alınmadan yapılan yatırımlar açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağı muhakkaktır. Bölgesel coğrafya prensiplerine ters düşen bu anlayışla Ergani hangi bölgeye dahil edilirse edilsin aslında birbirinden farklı üç

coğrafi yörenin aynı idari ünite içinde şekillendiği unutulmamalıdır. Bölgesel coğrafyacılar tarafından yapılan sınırlandırmalarda bahsedildiği gibi Ergani bütünüyle tek bir yöre değildir ve tek bir yöreye dahil edilmeye zorlanmamalıdır.

Ergani’de geleceğe dönük planlamaların sağlıklı yapılabilmesi için Ergani’nin kuzeyinin Maden Dağlık Yöresi, orta kesiminin Diyarbakır havzasının bir uzantısı olan Ergani-Bereketli Ovaları Yöresi ve güney kesiminin ise Karacadağ yöresi özellikleri taşıdığı unutulmamalıdır. Bütün bunlardan hareketle “Ergani Yöresi” şeklinde tek bir ünite olarak isimlendirmek yanlış olacaktır. Yine Ergani hem Doğu Anadolu Bölgesi hem de Güneydoğu Anadolu Bölgesi karakterleri taşıyan bir geçiş yöresi olarak da tanımlanabilir. Ergani’yi tek bir bütün halinde incelemek geleceğe yönelik planlamalar açısından oldukça yanlış sonuçlar doğurur. Bu yüzden planlama yapılırken öncelikle bölgesel coğrafya prensipleri doğrultusunda gerek fiziki ve beşeri gerekse de ekonomik anlamda birbirine benzer özellikler gösteren alanlar iyi tanımlanıp onun sonucunda planlama yoluna gidilmelidir.

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

I. Türk Coğrafya Kongresi'nde yapılan çalışmalarda, özellikleri belirtilen, sınırları çizilip adlandırılan 7 coğrafi bölge, 1941 yılında tespit edilmiştir. Bu bölgeler lokal karakterlerine bağlı olarak bir takım bölümlere ayrılmıştır. Ayrırıma tabi olan unsurlar genelde dağlık kütleler, nehir yatakları, su bölümü çizgileri, farklı morfolojik birimler olmuştur. İsimlendirme sırasında da o bölgeye veya bölüme en uygun karakterini yansıtan isimler verilmiştir. Bu kriterlere göre yapılan sınıflandırmada Ergani Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Buna ek olarak Ergani, bulunduğu konum itibarıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırını teşkil eden coğrafi alana yerleşmiş idari ünedir. Erganinin günümüzdeki coğrafi sınırları, üç farklı coğrafi yörenin bir biri ile idari birimde birleştirilmesinden ibarettir. Kuzeyde Yukarı Fırat Bölümü'nün bir parçası gibi duran ve vadileri takip eden ulaşım aksları ve çevresinde nüfusun toplandığı Maden Dağları yöresi, Diyarbakır havzasının küçük bir modeli olan Ergani ve Bereketli havzalarından oluşan orta bölüm ve Ergani'nin güneyinde her türlü beşeri faaliyetin Karacadağ'ın kontrolünde olduğu Karacadağ yöresidir. Ergani ilçesi farklı coğrafi karakterlere sahip bu üç coğrafi yörenin üzerinde belirlenmiştir.

Ergani İlçesi'nde yeryüzü şekilleri ve yapı açısından değerlendirildiği zaman kuzey kesimi dağlık saha ve bu sahayı yaran dar ve derin vadilerden oluşmakta Türkiye'nin en büyük bindirme kuşağına da karşılık gelen sahada yapı oldukça karmaşık ve engebeli bir karakter göstermektedir. Güneydoğu Anadolu genel olarak, Güneydoğu Toroslar dış yayının bindirme yapan kütleleri güneyinde, doğu-batı gidişli antiklinallerin bulunduğu "kıvrımlanmış kuşak" içinde kalmaktadır. Genellikle kıvrımlanma şiddeti kuzeye doğru artan büyük antiklinaller ve faylı yükselimler, bu bölgedeki tektonik çatının en belirgin özelliğini teşkil eder (Sözer, 1984). Araştırma alanı, Diyarbakır havzasından Güneydoğu Toroslara (Maden Dağları) geçişte kenar kıvrımlar olarak adlandırabileceğimiz antiklinal dizileri ile tedricen yükselen bir kesime karşılık gelmektedir. Özellikle Ergani ve Çermik ilçe merkezleri arasındaki antiklinaryum sahası ile bunlar arasında ve güneyde kalan depresyonları (Sallar ve Salihli (Salihi) depresyonları, Ergani ve Bereketli Ovaları) kapsayan inceleme alanı, birçok yerbilimcinin dikkatini çeken kompleks ve girift bir jeolojik- jeomorfolojik yapıya sahiptir.

Sahanın en yüksek kesimlerini kuzeydoğuda Makam (Sakız dağı) ile Abdülaziz dağlarının zirveleri oluştururken; batıda Karababa ile Hazartaş dağları ile Çermik depresyonuna

geçilir. Söz konusu antiklinal yapıları içinde Sallar ve Salihli (Salihi) gibi depresyonlar gelişmiştir. Araştırma alanı, kuzeyde Maden çayı vadisi ile sınırlandırılmıştır. Kuzeyden güneye doğru tedrici bir alçalma gösteren Ergani ve Bereketli ova tabanlarının ortalama yükseltisi 850 m. kadar olup kuzey kesimindeki dağlar ile arasındaki yükselti farkı 250-300 m. kadardır. Güneydeki yükseltiler arasındaki nisbi fark ise 150-200 m. ye düşer. Kıvrım geometrileri de güneye doğru alçalma gösterir ve en dış kıvrımlar Karacadağ volkanitleri altında belirsizleşir.

Güneydoğu Toroslar silsilesinin bittiği ve Diyarbakır havzasının başladığı Ergani ve Çermik arasındaki Kenar Kıvrımları Kuşağı ile güneyindeki saha bölge morfolojisinin aydınlatılması açısından oldukça önemli özellikler gösterir. Her şeyden önce bu sahanın morfolojik karakterini kıta-kıta çarpışmasına bağlı olarak meydana gelen ve bindirme karakteri gösteren Toroslar yükselimi ve bunlar arasında meydana gelmiş depresyonlar oluşturur. Ergani, Sallar, Salihli, Boğazköy, Kesentaş ve en doğuda Çermik depresyonu devrik antiklinaller arasında kırık zonlara bağlı olarak oluşmuş sübsekant depresyonlardır. Söz konusu depresyonlar yoğun fluvial aktiviteler bağlı olarak Diyarbakır havzasına doğru açılmış antedant karakterdeki boğazlarla boşaltılmış ve taşınan materyaller Ergani ve Bereketli ovalarını doldurmuştur. Ancak Kuvaterner'deki akarsu rejim değişikliği nedeniyle Maden çayı mecrası değiştirmiştir. Buna bağlı olarak Ergani ve Bereketli ovalarındaki morfolojik gelişim yavaşlamış ancak Çermik depresyonu Fırat ve ona bağlı Şeyhan çayının yoğun aşındırma faaliyetine bağlı olarak boşaltılmış ve derinleştirilmiştir. Bereketli ovasındaki alüvyonlar daha sonra Karacadağ bazaltları tarafından örtülmüştür. Kenar kıvrımların en güneyinde bulunan ve Midyat kalkerlerinden oluşmuş antiklinallerin bünyesinde ve güneyinde bazaltlar tarafından örtülmemiş kısımlarında ise karstik süreç ve buna bağlı şekiller gelişmiştir. Tüm bu özellikleriyle saha oldukça kompleks süreçlere bağlı oluşmuş yer şekillerini barındırmaktadır.

Aktif tektonizmanın şekillendirdiği karstik yapı, Tektono-karstik bir topografyanın belirmesine neden olmuştur. Karstik topografyanın etkisi araştırma alanının güneyi dışında her alanda kendisini göstermektedir. Neolitikten günümüze kadar gelen höyük yerleşmeleri varlığını karstik kaynaklara borçludur. Ova tabanında yapılan tarımsal faaliyette yine tektono-karstik yapının sağladığı relief üzerinde gerçekleşmektedir. Antiklinallerin tepe bölümünde eriyen kalker tabakalarından arta kalan dirençli yapının bloklar halinde yükseldiği çıplak dağlık ve tepelik alanlar ise hayvancılığı olumsuz yönde etkiler. Bu durum Sakız, Abdulaziz ve İncebel dağında çok net gözlenmektedir.

Ergani İlçesi'nin güneyinde yer alan Karacadağ volkan konisinin etkisi ile oluşmuş olan volkanik topografya ise karstik yapıyı örterek üzerinde volkanik bir örtü oluşturmuş. Bu örtü üzerinde gelişen leçe her türlü beşeri faaliyeti engeller hale gelmiştir. Tüm bu yapı yeryüzü

şeklerinin sahada yayılışına baktığımız zaman kuzey kesimleri dağlık sahalardan orta kesim havza tabanı ve güney kesim ise bazalt platolarından oluşmuş volkanik, karstik ve şaryajlı yapı özelliğini kuzey-güney uzantılı Ergani ilçesi morfolojisinde görmek mümkündür.

Ergani ve yakın çevresi yarı kurak iklim bölgesinde yer almaktadır. Ancak sahanın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerinden ayrılan bir takım farklılıkları vardır. Bu farklılığın en önemli nedeni yükseltisinin fazla olmasıdır. Yine bu sahanın Güneydoğu Torosların eteklerinde oluşu yağış koşullarının daha yüksek olmasını sağlamış ve orografik yağışların payını yükseltmiştir. Bu yağışlar daha çok kendini kış aylarında göstermektedir. Bölgesel coğrafya açısından da zaten Ergani'nin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer almasının temel nedenlerinden biri de budur. Ancak Ergani çevresinin kışları, Doğu Anadolu Bölgesi'ne oranla daha az şiddetli ve kısa sürmektedir. Yazlar ise güneyden gelen çöl ikliminin tesiri altında çok sıcak geçmektedir. İklim açısından değerlendirildiği zaman kuzeyde bulunan dağlık sahanın orta kesimde yer alan havza tabanlarına göre daha çok yağış aldığı bitki örtüsü karakterinden anlaşılmaktadır. Kuzeydoğuda ormanlık alanlar yer alırken, vadi boyların ağaç toplulukları görülmektedir. Orta ve güney kesimlerde ise tamamen Diyarbakır havzasının tipik bitki örtüsü olan steple kaplı sahalarda bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu'da Akdeniz florasının artıkları, mikro klimanın elverişli olduğu vadi içlerine sığınmış ve bugüne kadar step ortasında münferit adacıklar halinde tutunabilmiştir.

Diyarbakır havzasının orta kısmına yerleşmiş bulunan Dicle nehri ile yan kolları steple tezat teşkil eden şeritler meydana getirmişlerdir. Bu akarsu boylarında bölgeye özgü olan kavak (*Populus euphratica*), dişbudak ve söğüt (*Salix triandra*) toplulukları görülür. Kenarlara doğru 750 m'den yüksek alanlarda tarlalar arasında meşe ağaçlarına rastlanır.

Yukarıda anlatılan fiziki coğrafya özellikleri açısından Ergani ilçesini aslında bir bütün halinde her özelliği ile Doğu Anadolu Bölgesi sınırlarına dahil etmek yanlış olur. Ergani ilçesi Güneydoğu Toroslar Yöresi, Diyarbakır Havzası ve Karacadağ yöresi özelliklerine sahip üç ayrı bölümde incelemek daha doğru olmaktadır.

Beşeri coğrafya prensipleri doğrultusunda incelendiği zaman Yüksek plato sahaları geçmişte çok fazla nüfus barındıran sahalardı. Özellikle hayvancılık ekonomisinin hakim olduğu dönemlerde büyük bir nüfusu kitlesinin yaşama sahası olan yüksek platolarda, günümüzde nüfus yoğunluğu en alt düzeydedir. Temel ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Daimi nüfus oldukça azalmıştır. Daimi yerleşmelerin yerini kom, ağıl gibi geçici yerleşmeler almaya başlamıştır. Ormandan faydalanmanın da azalması ile birlikte, küçükbaş hayvan sayısında da azalma meydana gelmiştir. Buna 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda artan terörist

faaliyetler sonucunda köyler ve köyaltı yerleşmelerinin güvenlik nedeniyle boşaltılması, ekonomik faaliyetlerin daralması, nüfusun yüksek plato sahalarını terk etmesine, göç etmesine neden olmuştur. Nüfus miktarı giderek azalan bu köyler için yapılabilecek en doğru politika, köylüleri besi hayvancılığına teşvik etmektir. Çünkü bu kültürü iyi bilen anüfus, bu yeni tarz hayvancılığı benimseyebilecektir. Maden dağları yöresi eskiden beri meyvecilik ve özellikle kıl keçisi beslenmesine dayalı ekonomik faaliyetini yukarıda saydığımız olumsuz nedenlerden dolayı kaybetmeye yüz tutmuştur.

Orta kesimde yer alan Ergani ve Bereketli depresyonlarında yer alan yerleşim birimlerinde ise daha farklı bir yaşam tarzı gelişmiştir. Bu yörede hakim olan iktisadi faaliyet kuru tarımdır. Buğday en fazla ekilen bitki türüdür. Araştırma sahasının orta bölümünde yer alan birçok köy, bu saha üzerinde kurulmuştur. Kuru tarımın yanında bağcılık ve endüstri bitkileri yetiştiriciliği de gelişmiştir. Hayvan sayısı azalırken, hayvan olarak daha çok besi hayvancılığı tarzında büyükbaş hayvan üretimi görülmektedir. Bu köylerin gelirlerinin daha iyi olması, nüfuslarının da daha fazla olmasına sebep olmuştur. Özellikle üzüm, pamuk satışından fazlaca gelir elde edilmektedir. Sebze ve meyve üreticiliği de havza tabanlarında ve vadi boylarında sulamanın yapıldığı alanlarda artmaktadır.

Güney kesimlerde yer alan Karacadağ bazalt platosu üzerinde ise geniş meraların varlığına bağlı olarak küçükbaş hayvancılık ve son yıllarda önemle üzerinde durulan devlet ve Avrupa birliği destekli hayvancılık projeleri ile hayvancılık gelişmiştir. Kuru tarım da bu alanlarda önemlidir ama hayvancılık kadar ekonomik değildir. Bilindiği gibi Osmanlı döneminden bu yana bu alanlar kışlak alanı olarak kullanılmakta sahip olunan geniş meralar ekip-biçme faaliyetinin yaygınlaşması ve bu alanlara 1950'li yıllardan sonra başlayan göçler sonucunda nüfusun yerleşmesi ile mera alanları yerleşme ve tarım faaliyetleri alanlarına dönüştürülmüştür. Yaylacılık faaliyetlerinde göçebe aşiretlerin kışlak alanı olarak kullanmasını azaltmıştır. Yaylalara iniş ve çıkışlarda yol güzergâhı olan bu alanlarda az da olsa günümüzde bu faaliyet devam etmektedir.

1935-2009 arasında yapılan bütün nüfus sayımlarda, Ergani ilçesinin nüfusu genelde artış yönünde bir eğilim göstermiştir. 1935 yılında 16.787 olan nüfus, 1960 yılında 36.758 kişiye, 1990 yılında 77.990 kişiye 2000 yılında 87467 kişiye, 2007 yılında 109.678 ve 2008 yılında ise 111.921 kişiye aratarak 2007 ve 2008 yılları arasında bile 2000 kişiye yaklaşan bir artma görülmüştür. Dönemler arasındaki nüfus farkları ise ancak nüfus artışıdaki yavaşlama veya hızlanmanın etkisi ile oluşmaktadır. Fakat nüfus artışının yavaş ve hızlı olduğu iki farklı evrede Ergani ilçesinin nüfusu incelenebilir. Buna göre, 1927-1945 arasında ve nüfusun durağan olduğu birinci evre 1945-2007 arasında nüfusun hızlı arttığı dinamik ikinci evreden

bahsedilebilir.

Birinci evre yaklaşık 18 yıllık bir süreyi kapsayan ve nüfusun daha çok doğal gelişme yolu ile büyüdüğü dönem olarak görülebilir. Nüfusta temel demografik süreçlerin içinde daha çok doğumlar ve ölümler arasındaki demografik farkın belirleyici olduğu dönemdir. Ayrıca nüfusta göçün payının son derece düşük olduğu da söylenebilir. 1950 nüfus sayımı Ergani nüfus yapısında değişimin tarihi olarak kabul edilebilir. 1950'den önce kırsal ve kentsel nüfus doğal faktörlerin etkisinde doğal gelişme yolu ile büyüme gösterirken, 1950 yılından sonra beşeri coğrafya faktörlerinde meydana gelen değişimin Ergani'nin nüfus yapısında temel demografik süreçleri de etkileyecektir. Nüfustaki durağanlık günümüze kadar süren hareketli bir dönemin başlangıcı olacaktır.

Kırsal nüfusun dağılışına baktığımız zaman yine yukarıda da bahsettiğimiz yöre ayırımı net olarak karşımıza çıkmaktadır. 1935 yılında nüfus daha çok kuzeydeki Maden dağlık yöresinde yer alırken ulaşımın sağlandığı yol güzergâhları hep önemini korumuştur. Yoğun nüfus taşıma kapasitesini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bu dönemde Ergani ve Bereketli havzaları yöresi kuzey kesimlere göre nispeten daha seyrekleşirken Karacadağ yöresinde nüfus yok denecek kadar azdır. Bu olayda da daha önce anlattığımız nedenler yani geniş meralarda ve kışlak alanlarda hayvancılık faaliyetlerinin yapılması ve nüfusun daha çok geçmişten gelen bir kültür olan dağlık saha ile ova tabanı arasındaki alanda yerleşmesi etkilidir. 1960 yılından sonra geniş havza tabanları tarımsal üretim için kullanılırken nüfus kuzeydeki dağlık yöreden bu yöreye doğru göç etmeye başlamıştır. Karacadağ yöresi yine seyrek nüfuslu bir alan olarak kalmıştır. 1990 yılından sonra başlayan güven ortamındaki bozulmalar terör olayları, kan davaları gibi sosyal yönden yaşanan huzursuzluklar kuzeydeki dağlık sahanın büsbütün seyrekleşmesine ve yine yol boyu yerleşmelerin ve ova ve havza tabanlarının sık nüfuslu yerler olmasına neden olmuştur. Burada dikkati çeken bir diğer özellik ise Karacadağ platosu yöresindeki köylerin alan olarak büyük yer kaplaması km²'ye düşen insan sayısını azaltmıştır. Hâlbuki Erganinin nüfus bakımından en büyük yerleşmeleri bu alandadır.

Araştırma alanında yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde önemli olan unsurlardan birisi hidrografik birimlerdir. Yerleşim birimlerinde kuruluş yeri seçiminde önemli kriterlerden birisi su varlığıdır. Köylerin birçoğunun ilk kuruluş yeri su kaynağına yakın olan yerlerdir. Yerleşme özellikleri açısından da karşılaştırdığımız zaman yine araştırma sahasını üç ayrı birim halinde incelemek mümkündür. Kuzeydeki Maden dağlık sahasında yerleşmeler daha çok vadi boyları ve boğazların kenarında kurulmuş, yamaç yerleşmelerinden oluşurken alan bakımından da orta büyüklükteki yerleşmelere karşılık gelmektedir. Konutlar iki katlı olup sadece kamu binalarında saç çatı örtüsüne rastlanmıştır. Köy altı yerleşmeleri daha çok bağ-bahçe evleri

konumunda, bağcılığın yoğun yapıldığı meyve üretiminin önem kazandığı hakim üretim tarzı meyveciliktir. Orta kesimde Ergani Bereketli ovaları yöresinde yerleşmeler taştan yapılp tek katlıdır. Bu alanda yerleşmeler taban suyu seviyesinin yüksek olmasından dolayı ova ile yamaçlar arasındaki eşik sahaları üzerinde kurulmuştur. Hakim ekonomik faaliyet Diyarbakır havzasında olduğu gibi buğday, mercimek, arpa gibi kuru tarımın yanında özellikle Bereketli ovasını Devegeçidi ve Dicle barajları ile sulanacağı düşünülürse pamuk, ayçiçeği, sebze ve karpuz üretiminin ekonomik anlamda artacaktır. Bu alanlarda besi ahrcılığında teşvik edilmekte büyükbaş hayvancılığa yönelik gelişmeler ön plana çıkmaktadır. Güneyde Karacadağ bazalt platosu üzerinde ise yerleşmeler daha çok bazalt taşlarından yapılmakta yarı beline kadar toprağa gömülü evler olarak yer almaktadır. Hakim ekonomik faaliyet ise vadi boylarında sebzecilik, ve küçükbaş mera hayvancılığıdır. Bu kesimin bir başka özelliği ise köy altı yerleşmelerinin çok yoğun olmasıdır. Köyler alan olarak çok büyük idari üniteler olarak görülmekte ve mezra, kom, ağıl gibi köyaltı yerleşmeleri sayı olarak oldukça yoğun yer almaktadır. Araştırma alanında yerleşmelerin büyük bir bölümü toplu yerleşme biçiminde ve genellikle kuzey bölümleri dağlık sahaya yaslanmış olarak inşa edilmişlerdir. İstisnalar olmakla birlikte yönleri daha çok güneye dönüktür.

Diyarbakır çevresi eski çağlardan bu yana Akdeniz'i Basra Körfezine, Karadeniz'i Mezopotamya'ya bağlayan, ayrıca Bitlis ve Van havzası üzerinden Azerbaycan ve İran'a ulaşan önemli yolların düğüm noktası üzerinde bulunmaktadır. Ergani, Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde bulunması nedeniyle ilçenin ulaşım imkânları oldukça elverişlidir. Çermik, Çüngüş ve Dicle yol bağlantısının Ergani üzerinde olması karayolu bakımında Ergani'yi önemli bir kavşak haline getirmiştir. Ergani'ye demiryoluyla ulaşım imkânı, birçok kolaylıklar sağlar. Haydarpaşa-Kurtalan demiryolu, Ergani'nin 4 km güneyinden geçmektedir. Ergani'nin büyümesi ve gelişmesinde ulaşım fonksiyonun rolü büyüktür. Ulaşım fonksiyonun gelişmesi ile hem çevresindeki küçük yerleşmelerin sağlık, ticaret, eğitim ve kültür merkezi durumundadır. Ergani'nin konumu ve uygun ulaşım imkanları sanayi yatırımlarının fazla olmasına neden olmuştur.

Ergani'nin ekonomik yapısını oluşturan kentsel ve kırsal iktisadi fonksiyonların, belirli bir düzende ve birbirini destekler şekilde işlemesi, kırsal ve kentsel ekonominin gelişmesine neden olmaktadır. Yapılan kuru tarımın buğday, arpa ve mercimek gibi ürünlerin Buğday pazarından toplanıp Gaziantep ve Mersin gibi illere pazarlanması, ekonomik getirisi yüksek ürünlerin ise sanayisinin Ergani'de olmaması var olan yem ve süt fabrikalarının kapanması kentsel gelişimi olumsuz yönde etkileyecektir. İktisadi faaliyetlerdeki çeşitlilik, nüfus istihdamına yansımadağı için sahada nüfus hareketleri devam etmektedir. Kırsal kesimde nüfus

azalışı doğal olarak topraktan yararlanmayı azaltmaktadır. Buna bağlı olarak kırsal kesimde var olan potansiyel kullanılamamaktadır.

Araştırma alanında ekonomik faaliyetler günümüzden 9000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Çayönü kazılarında çıkan bulgulara göre Çayönü insanı buğday, arpa, mercimek yetiştirmiş, hayvanları evcilleştirdiği tespit edilmiştir. O dönemde itibaren başlayan tarımsal faaliyetler günümüzde de Ergani için önemlidir. Ergani İlçesi'nin arazi kullanım değerlerine gözönüne alındığında kuru tarım alanlarının 660.3000 dekarla ilk sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Kuru tarım alanlarından sonra ikinci sırayı çayır ve mera arazilerinin dağılışı 380.400 dekarla izlediği görülür. Sulu tarım alanları 65.200 dekar ve bağ alanlarının da 32.993 dekar olduğu düşünülse toplam arazinin 1.138.893 dekarı tarım ve hayvancılık faaliyetlerine uygun görülmektedir. Ergani'de orman alanları dâhil 350.107 dekar arazi tarım ve hayvancılık faaliyeti dışında kalmaktadır. Tahıl tarımına ayrılan arazi 347.947 dekar, baklagil 97.714 dekar ve endüstri bitkileride 38.708 dekarda üretilmektedir. Çayır ve mera arazilerinde ise 2008 yılı değerlerine göre 13.640 kıl keçisi, 114.525 koyun ve 28.003 sığır varlığı vardır.

Ergani'deki sanayi potansiyelini harekete geçirebilecek unsurlardan birisi, gıda endüstrisidir. Özellikle araştırma alanında yoğun tarımı yapılan ürünlerin endüstrisi maalesef yoktur. Ergani üzüm, domates ve mercimeği ile süt ve peynir gibi hayvansal ürünlerini sürekli başka merkezlere pazarlamaktadır. Bunları işleyecek sanayi tesisi Ergani İlçesi'nde mutlaka kurulmalıdır. Hammadde ve ulaşım sorunu yaşanmayacak olan sektörde doğru pazarlama stratejileri ile başarılı olunabilir. Bereketli ovası ve Karacadağ platosunda yer alan yerleşmelerde yaz aylarında, günde 40-50 ton domates hasadı yapılmakta ve Diyarbakıra ve çevre illere gönderilmektedir. Bunun yerine Ergani'de bir entegre domates işleme fabrikası, peynir paketleme fabrikası, buradaki üzümü işleyecek bir tesis kurulabilir. Ergani ilçesi nüfusunun artış hızı da göz önüne alınırsa bu yaklaşımlar iyi bir planlama ile hayalî olmaktan çok uzak olduğu görülür. Ergani gibi çevresindeki yerleşim birimleri için bir merkez özelliği gösteren alanda bu tür girişimler yerinde olacaktır. Bunun için Yayvantepe, Bereketli köyü ve Şölen belediyesi oldukça uygun lokasyona sahiptir. Böylece tesis hem karayolu hem de demiryolunu kullanma şansına da sahip olur. Sermayesi yerel yöneticilerin önderliğinde sunulacak projelerin iyi anlatılması ile rahatlıkla sağlanabilir. Bunun dışında yapılabilecek tüm çalışmalar bir süre sonra fonksiyonelliğini yitirecektir.

Araştırma alanında, kırsal iktisadi fonksiyonların gerçekleştirilebileceği alan ilçenin güneybatı ve doğu yarısında yer almaktadır. İlçenin kuzeybatısında yer alan yükselti ve eğimin arttığı bölümlerdeki köylerde ise hayvancılık teşvik edilebilir. Yağışın fazlaştığı, bitkisel üretimin azaldığı ve hayvancılığı bilen bu kesimdeki köylerde, besi ahırları ve entansif

hayvancılık projeleri yürütülebilir, güney kesiminde yer alan Alitaşı, Develi, İncehıdır, Olgun, Doğan köylerinde hayvancılık faaliyetlerini bilen ve bu tarz projeler için son derece uygun imkânlara sahip köylerdir.

Bunun yanında Olgun, İncehıdır, Han Mahallesi, Kesentaş ve Bereketli köyleri fonksiyonel anlamda bir çeşitlilik yaratılarak çevredeki bütün köylere hizmet edecek yapıda bir konuma sahiptirler. Bu alanlarda sağlık ocağı, ilköğretim okulu, süt depolama tesisleri, gibi küçük çaplı yatırımlar kırsal ekonominin rahatlamasına neden olabilecek öneriler olabilir. Zaten tüm fonksiyonlar ile yetersiz bir şekilde yapılmaktadır. Bu alanlarda var olan sağlık evi ilköğretim okulu gibi foksiyonel tesisler geliştirilerek çevresinin hizmet fonksiyonları merkezi olabilir.

Hizmet verilen Devlet Hastanesi binası 1957 yılında 10 yatak kapasiteli sağlık merkezi olarak hizmete girmiş olup bu yatak kapasitesi 1967 yılında 25'e, 1987 yılında ise 50'ye çıkartılmıştır. Hastane binası ek binalardan oluştuğundan hizmetin verimli yürütülmesi açısından yetersizdir. Bütün bu nedenlerden dolayı, hastane çevre ilçelere de hizmet verdiği göz önüne alınarak yeni 150 yatak kapasiteli yeni bir hastane binasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu hastanenin Adnan Menderes mahallesinde yapımına 2008 yılı itibariyle başlanacaktır. Sağlık foksiyonu açısından gerek devlet hastanesinin varlığı gerekse Verem Savaş Dispanseri, sağlık ocakları, Özel dal merkezleri ile Ergani çevresindeki küçük yerleşmelerin, Dicle Eğil, Çermik, Çüngüş, Maden gibi ilçelerin sağlık fonksiyonu merkezidir.

Nüfusun eğitim durumu, toplum kalkınmasının hızını belirleyici bir özellik olarak düşünülmesi gereken bir konudur. Kalkınma unsurları ancak iyi eğitilmiş bir nüfus kitlesi sayesinde ortaya çıkabilir, harekete geçebilir veya yönlendirilebilir. Eğitim ile kalkınma arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması ve sonuçta ülke ekonomisinde arzulanan gelişme düzeyinin sağlanması için eğitim olgusuna büyük önem verilmesi gerekmektedir. Bu ilkelere bağlı olarak, kırsal alanlarda yapılan okullar aslında nüfus dağılışıında büyük pay sahibidir. Çünkü ilk açılan okullar nüfusu belirli bir büyüklüğe erişen köylerde açılmış ve köyde okul olması da nüfusun köye yönelmesine neden olmuştur. Kırsal kesimdeki okula sahip olma avantajı nüfusun dağılışıında veya büyümesinde önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Eğitim açısından Ergani'de birkaç mezra hariç hemen her yerleşme de ilkokul bulunmaktadır. Ergani eğitim fonksiyonu açısından değerlendirildiği zaman Cumhuriyetin ilk öğretmen yetiştiren kurumlarından biri olan 1944 kurulan Dicle Köy Enstitüsünün varlığı ile önemli bir merkez olmuştur.. Bugün itibariyle 2 tane Anadolu Lisesi, Sağlık meslek lisesi,

endüstri meslek lisesi, imam hatip lisesi ve Ergani meslek yüksek okulu gibi eğitim kurumlarının varlığı araştırma sahasında sınavla alınan dolayısıyla ilçe dışından da birçok öğrenciyi kendisine çeken bir eğitim fonksiyonunu bünyesinde bulundurmıştır.

Ergani’de olması istenen iktisadi canlılığın bir ayağı da kentsel planlamadır. Yerleşim tarihi Neolitik’e kadar dayanan ilçe, sürekli önemli bir yerleşme merkezi olmuştur. Gelişmeye açık uygun iklim ve jeomorfolojik konuma sahip ve hızlı büyüyen Ergani’de imar sahaları kontrol edilememiştir. Bu nedenle hızlı büyüyen her şehir gibi çarpık kentleşmenin izlerini taşımaktadır. 1950’li yıllardan başlayan kentleşme sürecinde Makam Dağı etekleri üzerindeki birikinti konileri kuruluş yeri olarak seçilmiş yerleşme daha sonra batıya doğru Ergani ovasını işgal etmeye başlamıştır. Diyarbakır-Elazığ karayolu kenarında ve Ergani’nin diğer ilçelerle bağlantısının sağlandığı karayolu güzergâhlarına doğru yayılmaya başlamıştır. Konut ve nüfus yoğunluğunun çok yüksek olması bunun en güzel işaretidir. Bununla birlikte şehrin kaydığı alüvyal dolgular ve Ergani’nin depremsellik riski ve sel baskınları riski ile aslında karayolu ve Ergani ovasına doğru değil de bugün Saray mahallesinde kurulduğu Makam Dağı yamaçlarına doğru kurulması ve o yönde gelişmesi daha uygundur. Ergani’nin geleceğinin nisbeten daha güvenli olması için yeni konutların bu alanda kurulması daha uygundur. Limak Çimento fabrikasından çıkan partiküller ve bu fabrikanın kuruluş yerinin rüzgar yönüne doğru olması şehirde hava kirliliğine neden olmaktadır. Şimdi olduğu gibi gelecekte de daha ciddi hava, su, çevre kirliliği sorunu yaşanabilir. Ayrıca Ergani’de yapılacak binalar için konut tasarım kriterleri bir an önce belirlenmeli, rasgele ve çok katlı yapılaşmaya izin verilmemelidir. Diyarbakır karayolu kenarında kurulan Ergani küçük sanayi sitesinde sonbahar ve ilkbahar aylarında yaşanan sel baskınları buna bir örnektir.

Ergani İlçesi’nde kırsal ve kentsel alanın potansiyeli yeterince kullanılamamaktadır. Sosyal ve iktisadi gelişme için yerel yöneticilerin önderliğinde, planlı ve birbirini destekleyici projelerin yürütülmesi gereklidir. Devlet tarafından, son dönemde ortaya konan birçok teşvik uygulaması Ergani için son derece uygundur. Bunlardan faydalanmak için atılacak adımları, resmi kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin de desteği ile Ergani’de yaşayanlar atacaktır. Gelecekte planlı ve sağlıklı büyüyen Ergani şehri ve çevresinde bunu destekleyen kırsal iktisadi fonksiyonların işlemesi için girişimler bugünden başlamalıdır. Gelecek şimdiden kurgulanmalı, planlanmalı ve inşa edilmelidir.

Ergani ilçesi, il olma yolundaki ilerleyişini tamamlayabilmek için kendi içerisinde özellikle hizmet sahasının genişleyeceği de düşünülürse geleceğe yönelik yapılacak plan ve projeler idari kaygıdan ziyade tamamen projeksiyonlarla desteklenmelidir. Bugün Devlet Hastanesinin dağınık halde binalarda çok küçük yapılar içinde hizmet vermesi Ergani’nin

eksileridir. Devlet Hastanesinin 150 yatak kapasitesiyle Dicle yolu üzerinde Adnan Menderes Mahallesinde yapılması düşünülmektedir. Bu yer seçimi son derece yanlıştır. Çünkü bu alan jeolojik olarak imara uygun alan özelliği göstermemektedir. Ayrıca Ergani'nin en doğu ucuna yapılması da tartışılacak bir diğer noktadır. Bu alanda Ergani'nin yol boyunca geliştiği gözlenirse birçok mahalle bu hizmetten yararlanması son derece güçtür. Bunun yerine arazi kullanımı haritasında da görüldüğü gibi Makam Dağı'nın güney yamaçlarında şimdiki bulunduğu yerden kuzeye doğru kaydırılırsa hemen her mahallenin ulaşmakta sorun yaşamayağı bir yer olacaktır.

Eğitim açısından da hizmet sahasının genişleyeceği düşünülürse şimdiki mevcut okullar ve öğrenci kapasiteleri yeterli olmayacaktır. Meslek yüksekokulu geliştirilerek en azından birkaç fakülteye açmaya imkan tanınmalıdır. Sosyal açıdan da Ergani'nin şehir kimliği kazanması yol ve caddelerde revizyonun yapılması şehrin gelişme aksaklıklarının doğru tespit edilmesi kasaba ve şehir arasında bir kimlik arayışından uzaklaşacaktır. Ergani genel olarak bakıldığı zaman her ne kadar fonksiyonel açıdan hizmet sahası geniş olsada aslında kurum ve kuruluşları ile buna uygun bir kimliği daha kazanmamıştır.

Ergani şehrinin ve ilçesinin geleceğinin şekillenmesi açısından şimdiden hazırlanılması gereken bazı fırsatlar bulunurken, Yine bugünden tedbir alınması gereken dezavantajları veya zayıf tarafları mevcuttur:

1-Ergani şehri için en önemli tehdit şehrin fiziki gelişme yönündeki jeolojik ve jeomorfolojik engellerdir. Araştırma sahasını kabaca doğu-batı yönlü uzanış gösteren fay hattı, Ergani'nin, Dicle yönündeki gelişimi için büyük bir risktir. Havzanın tabanına da karşılık gelen bu bölümde taşkın riski de en üst düzeydedir. Zeminin geçirgen gevşek toprak örtüsünde buna eklenince Dicle ve Diyarbakır yönüne doğru gelişme doğal çevre şartları açısından uygun görülmemektedir.

2-Ergani şehrinin sağlıksız gelişmesinin en büyük destekçisi şu anda hali hazırda uygulanan imar planıdır. Plan, Ergani'nin şehrsel nitelikleri düşünülmeden hazırlanmış, Geleceğin Erganisine plan olarak hizmet etmekten uzaktır. 1995 yılında hazırlanmış ve 2010 yılında 60.000 nüfuslu Ergani şehrini öngören imar planının hedeflediği nüfus miktarı 2007 yılında aşılmış görünmesine rağmen asıl zayıf yönü bu değildir.

İmar planında öngörülen ve Ergani'nin günümüzdeki ana gelişim aksı olan kabaca kuzey-güney yönlü gelişmeden vazgeçilip Ergani'nin gelişme yönünü doğuya yani Dicleye doğru

olması öngörülmüştür. Bu Ergani için oldukça riskli bir arazi kullanım şekli olacaktır. Tektonik bir çöküntünün varolduğu ova tabanında yamaçalardan getirilip yığılmış enkaz yüzeyin düz olmasını engellemektedir. Ergani'nin güneyinde ve doğusundaki saha, çökme ve oturma nedeni ile çukurluklar ve daha yüksek basamaklar adeta ondülal bir görünüm sergilemektedir. Çukur alanlarda suyun dolması, taşkın sularının tabana doğru toplanması, bataklık oluşturması, ayrışmanın fazla olması ve gevşek dokulu depremsellik etkisi yüksek dirençsiz bir zemin oluşturması gibi nedenlerden dolayı gelişme yönü uygun değildir. Ayrıca Ergani şehrinin güneyinden antiklinallerin uzanış yönünü takip eden fay hattı Dicle yolu ve çevresini deprem riski yüksek bir bölge haline getirmektedir. Acil ve öncelikli olarak, coğrafi çevre olarak uygun olmayan bu sahanın şu andan hızlı ve süren konut istilasının önüne geçilmelidir. Kamu kuruluşlarının yeni binalarını Dicle yoluna taşıma sevdasından vazgeçilmelidir.

Nüfusun ve yerleşmenin şu anda yoğunluk kazandığı bir diğer alan ise Elazığ-Diyarbakır karayoludur. Bu yolun çevresinde hızlanmış olan yapılaşma bir başka zaafiyeti doğurmaktadır. Çevre yolunun şehrin içinde kalması, uzun vadede, trafik kargaşasına, çarpık yapılaşmaya ve buna bağlı bir gürültü, kirlilik, alan darlığı, sosyal tesis eksikliği gibi küçük pek çok sorun belirgin hale gelecektir.

Ergani'deki bu zayıflığın giderilmesinin yegane yolu, şehrin ilk kuruluş yeri olan, Makam dağı civarındaki etek düzlüğü ve az eğimli yamaçlara yerleşimi sağlamaktır. Şehrin en azından 25-30 yıl ve 100.000 nüfus öngörülü yeni bir imar planına acil ihtiyacı vardır. Bu imar planına göre şehir deprem riskine karşı daha dirençli bir yapıya sahip, kuzey eteklere taşınması öngörülmeli, kamu kuruluşları Dicle yoluna taşınmak yerine bu alana nakledilmeli, Kemertaş, Saray ve Kemaliye mahallelerinde kentsel dönüşüm ve kent soylulaştırma çalışmaları yapılarak, modern bir Ergani'nin de kuruluş yeri yine aynı mahalleler olmalıdır.

Ergani'nin nüfus artış hızı özellikle son 20 yılda oldukça yüksek görünmektedir. nüfus artışının süreceği de düşünülmektedir. Fakat artış hızının ivmesinin günümüzdeki kadar yüksek olamayacağı hesaplanmıştır. Buna göre Ergani'nin 2025 yılındaki nüfusu için yapılan 91813 kişi olabileceği kestirilmiştir. Erganinin il merkezi olması durumunda ise nüfusunun artış hızı yükselecek ve %32,75 lik bir nüfus artış hızı ile yaklaşık 98506 kişi civarında olabileceği düşünülmektedir.

Erganinin nüfusunun en iyimser tahminle dahi, % 50 artacak olması, şehir ile ilgili her türlü hazırlığın her türlü beşeri organizasyonun buna göre yapılması ve şimdiden hazırlanılması gerekmektedir. Başta Ergani'nin idari birimleri olmak üzere, okullar, sağlık ve

güvenlik elemanları ve konutlar bu nüfusa hazırlıklı olmalıdır. İmar planı 100.000 nüfuslu bir şehir gözetilerek hazırlanmalı ve imar planı hazırlanırken, basit bir düşünce ile şehrin çevresinde ve çevre yollarına yakın boş alanları, çabucak imar planı kapsamına almak yerine, özellikle Ergani'nin relief şekilleri ve jeomorfolojik ve tektonik özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde 1970 li yıllarda kırdan kente göçe hazırlıksız yakalanan birçok şehrimiz gibi Ergani'de her türlü sorunla karşı karşıya kalacak ve çözüm üretmek plansız bir şehir için daha zor olacaktır.

3-Ergani Şehrinde eğitim fonksiyonunun işlevselliğinde de problemler vardır. Ergani'nin 12 mahallesinin 7 sinde okul bulunmamaktadır. Okulların sayıca fazla olduğu İsmetpaşa ve İstasyon mahalleleri ise nüfusun yoğunluğunun coğrafi mesafe olarak oldukça uzağında kalmaktadır. Yapılan nüfus projeksiyonuna göre yaklaşık 2025 yılında Ergani'nin nüfusu 91.813 civarında olacaktır. Günümüzde 24.788 olan ve nüfusun %23'ünü oluşturan okul çağındaki nüfus oranı az da olsa gerileyerek %20 civarına inecek fakat öğrenci miktarı 30.000 olacaktır. Günümüzde toplam 391 olan derslik sayısı, yaklaşık 6000 kişi için 15 yıl içinde ek 200 dersliğe ihtiyaç duyulacaktır. Bu dersliklerin yapımında, okulların hangi mahallelere kurulacağı okul çağındaki nüfusun santralizasyonu veya saçılması açısından önemlidir. Ergani'nin Şirinevler, Kemertaş ve Saray mahallelerinde yaşanan okul azlığı yeni dersliklerin bu alana kaydırılması ile giderilebilir. Okullar için en uygun kuruluş yeri mahallelerin sınırını oluşturan Elazığ-Diyarbakır karayolunun üstü, adı geçen mahallelerin okul ihtiyacını giderebilecektir. Şayet Nüfus hala Dicle ve Diyarbakır yönünde yerleştirilmeye devam ederse, Ergani'nin doğu ve güneydoğusuna okullar yapılmalıdır.

4-Yeni Devlet Hastanesinin kuruluş yeri olarak seçilen Adnan Menderes Mahallesindeki, Dicle yolu üzerindeki yeri, Sağlık hizmetlerine ulaşımı geciktirecektir. Kuruluş yeri, relief şartları ve vantilasyon açısından uygun olmayan bir yerdedir. Oysa hastanenin günümüzde bulunduğu Aziziye veya Saray mahallelerinde inşa edilmesi, daha fazla nüfusun sağlık hizmetlerine ulaşımını çabuklaştıracak, sağlam zeminde, doğal şartların oluşturduğu risk azalacak, Ayrıca uygun oksijen ve vantilasyon ortamı sağlanmış olacaktır.

5-Ergani İlçesi'nde hem bitkisel üretim, hemde hayvancılık için verimli ve sulu arazi önemli bir iktisadi faaliyet alanı olması yönündedir. Ergani'nin hayvansal ürünler açısından bir toplanma merkezi ve pazar olması, bunu desteklemektedir. Ayrıca Ergani'nin kırsal nüfus miktarı ve yoğunluğu böyle bir gelişmeyi zorunlu kılmaktadır. Tabi ülke politikalarının da tarımsal desteği içermesi gerekir ki günümüzde oldukça önemli olan ülke tarımı ve Ergani tarımı başka insanların ihtiyaçlarını karşılasın.

6-Ergani için diğer önemli fırsat merkezi yer olma özelliğidir. Ergani şehri, Dicle, Çermik, Maden ve Alacakaya'nın, iktisadi ve sağlık merkezidir. Ulaşım açısından stratejik konumu bunu güçlendirmektedir. Erganinin gelişmesini ve büyümesini sağlayacak önemli güç budur.

7-Türkiye Büyük Millet Meclisine 04-04-2008 tarihinde sunulan “Ergani adı ile yeni bir il kurulması” adlı kanun teklifi alt komisyonlarda görüşülmeye devam ediyor. Ergani’de idari fonksiyonun işlevselleğinin artması ve genişlemesi için en önemli fırsatı bu tasarı sağlayacaktır. Fakat komisyondaki Ergani ilinin kapsamı düşünülen karar coğrafi unsurlar gözetilmeden ve sadece ilçelerin idari sınırlarının Ergani adı altında birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Buna göre Ergani ile ilgisi olmayan Hazar gölünün doğu yarısı, Erganiye bağlanmakta, Çüngüş ve Maden ilçesinin bir kısım köyleri Ergani’ye bağlanmaktadır. Oysa Ergani’nin sosyal ve iktisadi etki sahasının göz önünde bulundurularak oluşturulacak Ergani İli, gelecekte Ergani için en büyük fırsat olacağı aşîkârdır.

8-Dünya kültür mirası olabilecek Dünya’da ve Anadolu’da ilk yerleşme alanlarından birine karşılık gelen Çayönü höyüğü günümüzde Ergani’de ve ülkemizde gerekli ilgiyi görememektedir. Çayönü ve Hillar mağaraları 1964 yılında yapılan projelerle günyüzüne çıkartılmıştır. Günümüzde bu alanlar çevresinde kurulan taş ocaklarının varlığı bu eski yerleşmelerde kazı çalışmaları sonucunda alanın genişletileceğı düşünülürse ciddi zararlar verecektir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından koruma altına alınan ve arkeolojik açıdan “I. Derecede Sit Alanı” olarak ilan edilen sahanın ve çevresinin korunması gerekirken taş ocakları ve bilinçsiz halkın tahrip gücünden Çayönü sahipsiz bir alan olarak tarihsel sürecine devam etmektedir. Bunun yerine birçok disiplin tarafından hazırlanacak ve uygulamaya konulacak uluslararası projeler ile hem ülkemizin hem de Ergani ilçesinin tanıtımına ve gelişimine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, İ.O., 1995;** A.G. Wilson'a Göre Kentsel ve Bölgesel Nüfus Modelleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri) Fırat. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Elazığ.
- AKDEMİR, İ.O., 2004;** Gölbaşı İlçesinin (Adıyaman) Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- AKKAN, E., 1974;** Türkiye'de Akarsulardan Yararlanma; Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü. Ank.Üniv. D.T.C.F. Yay.:239.s. 501-521. Ankara
- AKŞİT, B., 1985;** Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar S:7, Ankara.
- AKŞİT, B., AKÇAY, A., 1999;** “*Gap Bölgesinde Nüfus Hareketleri,*” 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yay., Sf:323-333, Ankara.
- AKTAŞ, G., ROBERTSON, A.H.F., 1984;** The Maden complex SE Turkey: evolution of a Neotethyan active margin; Dixon, .T. E. and Robertson, A.H.F. eds., "The Geological Evolution of the Eastern Mediterranean" Geol. Soc. Special Publ., 17 , 375 - 1400.
- ALADAĞ, A.,1996;** “ Ergani Ovası ve Yakın Çevresinin İklimi.” F. Ü. Fen. Ede. Fak. Coğ. Böl., (lisans tezi). ELAZIĞ
- ALAGÖZ, C. A., 1993;** “*Türkiye'de Yaylacılık Araştırmaları*” Ank. Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkiye Coğrafyası Dergisi, S:2, Sf:1-52, Ankara.
- ALAGÖZ, C.A., 1941;** “*Yayla Tabiri Hakkında Rapor*”, Birinci Coğrafya Kongresi Raporları, Sf:150-157, Ankara.
- ALAGÖZ, C.A., 1943;** Türkiye'de Karst Olayları Hakkında Bir Araştırma, Türk Coğr. Kur. Yay. No. 1, Ankara.
- ALTINLI, İ.E., 1963;** 1/500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Diyarbakır Paftası ve İzahatnamesi: MTA Enst. Yayınları, Ankara
- ALTINLI, İ.E., 1966 a;** Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi (İkinci Kısım), MTA Dergisi No: 67, Ankara.
- ALTINLI, İ.E., 1966 b;** Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi MTA. Derg. 66, 35 -74.
- ARAS, A., 1956;** Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay.: 100, Çalışmalar: 57, Ankara.
- ARDEL, A., 1961;** “*Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler,*” Türk Coğrafya Dergisi, S.21, Sf:140-148, Ankara.

- ARDOS, M., 1992;** Türkiye'de Kuvaterner Jeomorfolojisi, LU. Ed. Fak. Yay, İstanbul.
- ARDOS, M., 1979;** Türkiye Jeomorfolojisinde Neotektonik, İst.Üniv. Coğrafya Enst. Yay. 113. İstanbul
- ARNİ, P., 1941;** Şarki Anadolu ve Mücavir Mıntıkalarının Tektonik Ana Hatları, MTA Yayını, seri - B, No: 4
- ARSLAN, H., 2002;** Akçadağ İlçesi'nin (Malatya) Coğrafyası, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- ATALAY, İ., 1973;** Toros Dağlarında Karstlaşma ve Toprak Teşekkülü Üzerine Bazı Araştırmalar, Jeomor. Derg. S. 5, Ankara.
- ATALAY, İ., 1987;** Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (Genişletilmiş 2. Baskı: E.Ü. Ed. Fak. Yay. No.9, İzmir.
- ATALAY, İ., 1988;** Toros Dağlarında Karstlaşma ve Karstik alanların Ekolojisi, Jeomor. Derg. S.16, Ankara.
- ATALAY, İ., 1989 (a);** “Türkiye’de Kır Yerleşmelerinin Arazi Degredasyonu Üzerindeki Etkileri,” Atatürk Kül. Dil ve Tar.Yük. Kur. Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Coğrafya Araştırmaları Dergisi, C:1, S:1, Sf: 91-101, Ankara.
- ATALAY, İ., 1989 (b);** Toprak Coğrafyası, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Fak. Yay. No.8, İzmir.
- ATALAY, İ., 1994;** Türkiye Vegetasyon Coğrafyası, Ege Üniv. Basımevi İzmir.
- ATALAY, İ., MORTAN, K., 1997;** Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkılap kitapevi Ankara.
- ATASOY, İ., 1978;** Dicle -Kurşunlu bölgesinin kurşun -çinko yatakları, Jeoloji raporu: MTA Rapor No: 312, Diyarbakır (yayınlanmamış).
- BAMBA, T., 1976;** Güneydoğu Anadolu Ergani -Maden Bölgesi Ofiyolit Ve İlgili Bakır Yatağı: MTA Derg. Sayı 86, 34-48.
- BENDER, F., 1954;** Doğu Türkiye'deki Raman, Garzan ve Kentalan Strüktürlerinin Üst Kretase Sahre Ünitelerinin Fasiyesleri ve Korrelasyonu. (Faciès And Correlation Of The Raman, Garzan And Kentalan Structures İn Eastern Turkey). C./S. V/1 -2, S. 223-233.
- BENEDİCT, P., 1971;** Türkiye’de Küçük Kasabaların Etütlerine İlişkin Bazı Sorunlar, Türkiye: Coğ. Ve Sos. Araştırmaları, s. 147-186, İstanbul
- BEYSANOĞLU, S., 1963;** Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası yayınları: 3, İstanbul.
- BEYSANOĞLU, S., 1997;** Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır Büyükşehir belediyesi Kültür ve sanat yayınları, 3 cilt, MN Tanıtım, Ankara.
- BİLGİN, T., 1963;** Gaziantep Batısındaki Platoda Bazı Karstik Şekillerin Teşekkülü ile Vadi Yamaçlarının Tekamülü Arasındaki Münasebetler, İ.Ü. Coğ.Enst. Derg. Cilt, 7,

Sayı, 13, İstanbul.

BLUMENTHAL, M.M., 1944; Kayseri ile Malatya arasındaki bölümün Permo-Karbonifer arazisi: MTA Mecn., 1/31, 105, Ankara.

BULDUK, A., 2004; El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay no:9, Tarih Şubesi yayınları: 8 Elazığ

BURGER, J.J., 1946; Mürefte-Şarköy Miosen havzasının jeolojik etüdü. M. T. A. Derleme,

CHAPUT, E., 1976; Türkiye'de Jeolojik ve Jeomorfojenik Tetkik Seyahatleri, (Çeviri: Ali Tanoğlu) İstanbul Üniv., Yay., No:324, İstanbul.

CUÏNET, V., 1894; La Turquie D'Asie, Geographie Administrative Paris.

ÇAĞLAYAN, H., 1996; *Akçadağ'ın (Malatya)Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonel sınıflandırmadaki Yeri*, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.8, S.1, s. 319-343, Elazığ.

ÇAĞLIYAN, A., 2002; Baskil İlçesi Coğrafyası, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.

ÇAMBEL, H., 1973; *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaların Kültür tarihi Bakımından Önemi*, Atatürk konferansları IV, TTK Basımevi, Ankara.

ÇAMBEL, H., BRAİDWOOD, R., J., 1980; *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları* İstanbul Üniv.Edebiyat Fakültesi Yayınları No.2589, İstanbul.

ÇAMBEL, H., BRAİDWOOD, R., J., ÖZDOĞAN M., 1982; Çayönü Kazısı 1981 yılı çalışmaları, Kazı sonuçları toplantısı, IV, s, 9-24 Ankara.

ÇAMBEL, H., BRAİDWOOD R., J., ÖZDOĞAN M., SCHİRMER W., 1985; Çayönü Kazısı 1985 yılı çalışmaları, Kazı sonuçları toplantısı, VIII;I, s, 51-66 Ankara.

ÇAMBEL, H., BRAİDWOOD, R., J., ÖZDOĞAN, M., SCHİRMER, W., 1986; Çayönü Kazısı 1984 yılı çalışmaları, Kazı sonuçları toplantısı, Ankara.

ÇANTAY, G., 2004; Doğu Anadolu'nun Aldığı Göçler ve Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 22-24 Mayıs, s, 25-33 Diyarbakır.

D.P.T., 1971; Planlı Dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Projesi, Ankara

D.P.T., 1974; Güneydoğu Anadolu'da Kuraklığa Karşı Duyarlılığı Azaltma Projesi, Ankara

DAB, Deprem Araştırma Daire Başkanlığı, 22-05-1971 Bingöl Depremi Raporu; 871-1 [Yer No: 025.343 Dab2]

DAMTEN, 1955; Güneydoğu Türkiye'nin ön çukur baseninde Alt Tersiyer ve Mezozoik Stratigrafisi ve Sedimentasyonu (TPAO Arşiv No: 49)

DARKOT, B., 1943; *Türkiye'nin Bölgeleri Arasında Yukarı Fırat Bölgesi*, III. Üniv. Haftası-Elazığ, İ.Ü.Yay. No:1965, sf.255-268, İstanbul.

- DARKOT, B., 1955;** *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri Hakkında*, TCD. sayı:13-14, s.141-149. İstanbul.
- DARKOT, B., 1961;** *Türkiye'nin Nüfus hareketleri Üzerinde Yeni Gözlemler*, Türk Coğrafya Dergisi, S:21, Sf:1-14, İstanbul.
- DARKOT, B., 1966 (a);**“*Türkiye’de Coğrafi Bölgelerin Teşkilinde Kriterlerin Araştırılması,*” İTÜ Şehircilik Konferansları (1963-64), Sf:31-47, İstanbul.
- DARKOT, B., 1966 (b);** Ergani Maddesi, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, syf, 310-311 Ankara.
- DARKOT, B., 1967;** “*Şehir Ayırımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri.*” İst. Üniv. Coğrafya. Enstitüsü Dergisi S:16, Sf:3-8, İstanbul.
- DARKOT, B., 1974;** *Doğu Anadolu’nun Coğrafi Özellikleri*, Ata. Ü. Ed. Fak. Arşt. Derg. s.5, sf.111-118, Erzurum.
- DENKER, B., 1960,** *Güneydoğu Toroslar’da Göçebelik*, Türk Coğr.Derğ., S:20, s;136-142, İstanbul.
- DENKER, B.T., 1970;** “*Silivri’de Gelişen Şehirsel Fonksiyonlar Hakkında.*” İst. Üniv. Coğrafya. Enstitüsü Dergisi, S:17, Sf:93-102, İstanbul.
- DENKER, B.T., 1976;** Şehiriçi Arazi Kullanılışı. İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No:2054, İstanbul.
- DENKER, B.T., 1977;** Yerleşme Coğrafyası, İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Yay. İstanbul.
- DİE, 1935-2007;** Nüfus İstatistikleri Genel ve Sosyal Ekonomik Nitelikleri
- DİE, 1995-2006.;**Tarım ve Hayvancılık Verileri
- DOĞANAY, H., 1994;** Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Yay. Ankara.
- DOĞANAY, H., 1999;** Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Çizgi Kitapevi Yay. Ankara.
- DSİ GEN. MÜD., 1981;** Güneydoğu Anadolu Projesi, DSİ Yay. Ankara
- DURAN, O., ŞEMŞİR, D., SEZGİN, İ., PERİNÇEK, D., 1988;** Güneydoğu Anadolu’da Midyat ve Silvan Gruplarının Stratigrafisi, Sedimentolojisi ve Petrol Potansiyeli: TPJD Bül. 2, 99 -126.
- DURAN, O., ŞENGÜNDÜZ, N., SAYILI, A., SOYLU, C., ARAS, M., 1996;** XI. ve XII. Petrol Bölgelerinde (GDA) Üst Kretase Karbonatlarının Stratigrafisi, Sedimentolojisi, Rezervuar Özellikleri, Jeokimyasal Değerlendirmesi ve Hidrokarbon Potansiyeli, TPAO Araştırma Merkezi Grup Başkanlığı, Rapor No: 2165
- DURMUŞ, E., 1999;** Türkiye’nin Tarımsal Bölgeleri, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Semineri) Elazığ.
- DURMUŞ, E., 2001;** Türkiye Meyve Üretim Yörelereinin Belirlenmesi Konusunda Bir Deneme, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Elazığ.

- DURMUŞ, E., 2003;** Literatür Işığında Diyarbakır Havzası Kuzeyindeki Yöre Ayırımları ve Bu Hususta Yeni Bir Deneme, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Semineri) Elazığ.
- ERCAN, T., FUJİTANİ, T., MATSUDA, J., NOTSU K., TOKEL, S., Uİ, T., 1990;** Doğu ve Güneydoğu Anadolu Neojen-Kuvaterner Volkanitlerine İlişkin Yeni Jeokimyasal, Radyometrik ve İzotopik Verilerin Yorumu, MTA Dergisi 110, 143-164, Ankara.
- ERDOĞAN, B., 1982;** Ergani -Maden Yöresindeki Güneydoğu Anadolu Ofiyolit Kuşağının Jeolojisi ve Volkanik Kayaları: Tjk Bült. 25, 49 -60.
- ERDOĞAN, B., 1983;** Güneydoğu Anadolu'da Miyosen Tektoniğinin Özellikleri ve Lice Havzasının Oluşumu, TJK Bildirisi Özetleri, 66 -67
- ERDOĞAN, B., YAVUZ, A.B., 2002;** *Güneydoğu Anadolu'nun Miyosen Paleocoğrafyası ile Mermer Yataklarının ilişkisi*, D.E.Ü. Müh. Fak. Derg. C: 4, S: 2, s. 53-65 İzmir.
- ERİNÇ, S., TUNÇDİLEK, N., 1952;** The Agricultural Regions of Turkey, The Geographical Review, S.42/2, sf.82-90
- ERİNÇ, S., 1953;** Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü.Coğr. Enst. Yay. No:15, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1970;** Türkiye Kuvaterneri ve jeomorfolojisinin Katkısı, jeomorfoloji dergisi No:2, Ankara
- ERİNÇ, S., 1972;** Türkiye: İnsan ve Ortam, Güneydoğu Avrupa Arş. Derg. S:1, Sh:279-290, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1980;** *Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu*, Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırması-I, sf.65-72, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1982;** Jeomorfoloji Cilt I, İst.Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No. 2931.İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1988;** Havzaların Jeomorfolojik Evrimi Hakkında Düşünceler, İst Üniv.Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Bül. Sayı 5, S.13-16, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1996;** Jeomorfoloji I (Güncelleştirilmiş 4. Basım), Özeğitim Yay. No: 12, İstanbul
- ERLER, A., 1980;** Origin of Madenköy-Siirt massive sulfide deposit, Torkey: 26e Congres Geol, Int.Paris.
- EROL, O., 1983;** *Die naturräumliche Gliederung der Türkei*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden. Stuttgart.
- EROL, O., 1993;** Türkiye'nin Doğal Yöreleri ve Çevreleri, Ege Coğr.Derg., S:7, sf.13-42 İzmir.
- EROL, O., 1979;** Türkiye'de Neojen ve Kuvaterner Aşınım Dönemleri, Bu Dönemlerin Aşınım Yüzeyleri ile Yaşıt (Korelant) Tortullara Göre Belirlenmesi, Jeom. Derg. S:8.S.1-40, Ankara.

- EROL, O., 1980;** *Anadolu'da Kuaterner Plüviyal, İnter Plüviyal Koşullar ve Özellikle Güney-İç Anadolu'da Son Buzul Çağından Bugüne Kadar Olan Çevresel Değişmeler*, A.Ü. DTCF Coğr. Arşt. Derg. S: 9, Ankara.
- EROL, O., 1983;** Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi, Jeom.Derg.S.11, S.11-22, Ankara
- EROL, O., AKKAN, E., ELİBÜYÜK, M., DOĞU, A.F., 1987;** Aşağı Fırat Bölgesi'nde Bugünkü ve Kuaterner'deki Doğal Çevre Koşulları: ODTÜ. Aşağı Fırat Projesi, 1978-1979 Çalışmaları. Aşağı Fırat Projesi Yayınları Seri I,No.3, Ankara.
- ERPOLAT, S., 1993;** XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi) Konya.
- ERPOLAT, S., 1999;** XVI. Yüzyılda Diyarbakır Beylerbeyliğindeki Yer İsimleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya.
- ERPOLAT, S., 2004;** XVI. Yüzyılın başlarında Diyarbakır Eyaletinde Viran Köyler Meselesi, Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 22-24 Mayıs, s, 591-599 Diyarbakır,
- ESİN, U., 1979;** İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa I- Doğal Çevre Sorunları, İstanbul Üniv. Ed.Fak. İstanbul.
- ESİN, U., 1981;** İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa II- Kültürler Sorunu, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. İstanbul.
- EYİDOĞAN, H., 1983;** Bitlis-Zağros Bindirme ve Kıvrımlı Kuşağının Sismotektonik Özellikleri: İ.T.Ü. Maden Fak. Doktora Tezi, İstanbul.
- EYİDOĞAN, H., GÜÇLÜ, U., UTKU, Z., DEĞİRMENCİ, E., 1991;** Türkiye Büyük Depremleri Makro-Sismik Rehberi (1900-1988), İTÜ MF Jeofizik Mühendisliği Bölümü Yayınları, s. 200, İstanbul.
- GENÇ, S., 1984;** Bitlis Masifi Güney Kenarında (Lice-Kulp Yötesi) Metamorfizma-Deformasyon İlişkileri TJMO Derg., 19, 11-14.
- GOTTMAN, J., 1976;** Şehirsel Merkeziyetin Gelişmesi, İst. Üniv. Coğrafya. Enstitüsü Yay. No:80, İstanbul.
- GÖNEY, S., 1984;** Şehir Coğrafyası-I, İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 91, İstanbul.
- GÖZENÇ, S., 1977;** "Arazinin Kullanılması ve Değerlendirmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki," İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi (1974-1977), S.20-21, Sf:169-180 İstanbul.
- GÜÇLÜ, U., ALTINBAŞ, G., EYİDOĞAN, H., 1986;** Türkiye ve Çevresi Deprem Kataloğu (1971-1975), İ.T.Ü.Yb.Uy.Ar.Mer., Sismoloji ve Sismotektonik Alt Birimi, No:30

- GÜLEN, L., BARKA, A., TOKSÖZ, M.N., 1987;** Kıtaların Çarpışması ve İlgili Kompleks Deformasyon: Maraş Üçlü Eklemi ve Çevre Yapıları, H.Ü. Yerbilimleri Uyg.ve Araş. Merk. Bülteni, Yerbilimleri, Sayı 14, s.319-336
- GÜNAY Y., 1998;** Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi, TPAO Arşivi, Rapor No: 3939.
- GÜRGEN, G., 2001;** Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin İklimi, Dicle Üniv., Eğt. Fak.Yay., No: 12, Diyarbakır.
- GÜRGEN, G., 2001;** *Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Bölge İklimine Etkisi*, Dicle Üniv. Eğt. Fak. Derg. No: 4, Diyarbakır.
- GÜRSOY, C.R., 1957;** *Türkiye'nin Coğrafi Taksimatında Yapılması İcabeden Bazı Tashihler*, A.Ü.DTCF Derg. c.XV, s.1-3, sf.219-239, Ankara.
- GÜRSOY, C.R., 1975;** "Türkiye'nin Tabii Yolları," Türk Coğrafya Dergisi S:26, Sf: 24-30, İstanbul.
- GÜRTAN, K., 1969;** Demografik Analiz Metodları, İst. Üniv. İktisat Fak.Yay., No:260, İstanbul.
- GÜVEN, A., DİNÇER, A., TUNA, M.E., TEZCAN, Ü.Ş., ÇORUH, T., 1998;** Güneydoğu Paleosen-Otokton İstifinin Statigrafisi, TPAO Arama Grubu, Rapor No : 2828
- HAKSAL, A., 1981,** Petrographie Und Geochemie Des Schildvulkans Karacadağ, Hamburg Üniv. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Almanya.
- HAYLİ, S., 1995;** Erzincan Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- HOŞGÖREN, M.Y., 1983;** Akhisar Havzası (Jeomorfolojik ve Tatbiki Jeomorfolojik Etüt)İst.Üniv.Ed.Fak.Yay. No:3088. İstanbul.
- HOŞGÖREN, M.Y., 1987;** Jeomorfolojinin Ana Çizgileri I; İst.Üniv.Yay. No:3132, İstanbul
- HOŞGÖREN, M.Y., 1992;** Hidrografiya'nın Ana Çizgileri-I, İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Yayın No:111 (3. Baskı), İstanbul.
- HOŞGÖREN M.Y., 1993;** Jeomorfolojinin Ana Çizgileri (3. Baskı), İ.Ü., Yay.,No. 3822, İstanbul.
- İNANDIK, H., 1951;** Diyarbakır Civarında Köy Hayatı, İst. Üniv. Coğr. Enst. Derg. C:1, S:1, s;139-142, İstanbul.
- İNCEÖZ, M., 1989;** Çermik-Çüngüş (Diyarbakır) Arasındaki Bölgenin Tektonik Özellikleri, F.Ü. Fen Bil. Enst., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- İZBIRAK, R., 1955;** *Yöre Mefhumu ve Yöre Bilgisi*, Harita Derg. S:21, s;1-26, Ankara
- İZBIRAK, R., 1979;** Jeomorfoloji, Analitik ve Umumi; D.T.C.F.Yay. No:127, Ankara.

- İZBIRAK, R., 1996;** Türkiye I-II, M.E.B.Yay., Öğretmen Kitapları Dizisi, No:196 Ankara.
- JURKAT, E.H., 1965;** “Türkiye’de Kentsel Gelişmeyi Etkileyen Faktörler ve Beklenen Gelişme“, İmar ve İskan Bakanlığı, Planlama ve İmar Müdürlüğü, Bölge Planlama Dairesi, 1965, Ankara.
- KALELIOĞLU, E., 1970;** “Gaziantep Yöresinde Yerleşme, Meskenler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler,” A.Ü. DTCF Dergisi, S:XXVIII/3-4, Sf:39-98, Ankara.
- KALELIOĞLU, E., 1989;** “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal Yapısı” AKDTKY Coğrafya Araştırmaları Dergisi, S:1, Sf:159-167, Ankara.
- KARABORAN, H.H., 1984;** “Türkiye’de mevkii adları Üzerine Bir Araştırma,” Türk Yer Adları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Sf:97-148 Ankara.
- KARABORAN H.H., 1985;** “İki Eğreti Yerleşme Şekli "Banı" ve "Pey",” Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi No:39 Sf:83-104, İstanbul.
- KARABORAN, H.H., 1989;** “Şehir Coğrafyası ve Şehrsel Fonksiyonlar,” Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi C:3, S:1, Sf:81-118, ELAZIĞ.
- KARADENİZ, B., 1990;** 1518 (H. 929) Tarihli Tahrir Defterine Göre Ergani Sancağı, Ondokuz Mayıs Üniv., Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun.
- KARADOĞAN, S., 2001;** “Kuruluş Yeri Açısından Malatya Şehri ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi,” Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi C:11, S:1, Sf:27-56, Elazığ.
- KARADOĞAN, S., ÇAĞLIYAN, A., DURMUŞ E., 2008;** Ergani (Diyarbakır) Çevresinde Kuaterner’de Meydana Gelen Drenaj Değişikliği ve Bölge Jeomorfolojisine Etkileri, Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- KARAKAŞ, E., 1996;** Merkezi Fonksiyonları Açısından Ağın-Arapgir-Kemaliye İlçeleri. Fırat.Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- KARAMAN, T., 1993;** Malatya Güney ve Güneydoğusunun jeoloji ve Petrografisi, Selçuk Üniv. Fen Bil. Enst. (Yayımlanmamış doktora tezi) Konya
- KELEŞ, R., 1961;** Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Ajans-Türk Matbaası, Ankara.
- KELEŞ, R., 1965;** “Türkiye’de Bölgeler arası Dengesizlikler.” VII. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Sf:1- 40 Ankara.
- KELEŞ, R., 1986;** “Kent ve Bölge Planlamasında Jeomorfoloji,” Jeomorfoloji Dergisi, S:14, Sf:7-11, Ankara.
- KETİN, İ., 1953;** Çermik (Diyarbakır) Bölgesinin 1/50.000 Mikyaslı Jeolojik Lövesine Ait Kısa Bir Rapor. MTA. Rapor No. 2056, Diyarbakır (Yayınlanmamış).
- KETİN, İ., 1959;** Türkiye'nin Orojenik Gelişmesi, MTA.Enst. Derg., No: 53, Ankara.

- KETİN, İ., 1966;** Anadolu'nun Tektonik Birlikleri: MTA. Enst. Derg., No: 66, 20-34, Ankara.
- KETİN, İ., 1983;** Türkiye Jeolojisine genel bir bakış: İ.T.Ü. Matbaası, 583., İstanbul
- KETİN, İ., 1986;** Çermik Antiklinali: Elazığ Çevresinde Fırat Havzasının Jeolojisi ve Yeraltı Zenginlikleri Sempozyumu, S: 16, (Yayınlanmamış)
- KETİN, İ., SUNGURLU, O., 1992;** Güneydoğu Anadolu'da Kenar Kıvrımları Kuşağı İçinde Yeralan Çermik-Kevan Antiklinalinin Jeolojisi Hakkında Tarihsel Bir İnceleme, TPJD Bülteni-C.4/I, S.1-8
- KILIÇ, R., 2004;** Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Katılması ve Sonuçları, Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 22-24 Mayıs, s, 571-591 Diyarbakır.
- KOÇMAN, A., 1993;** Türkiye İklimi, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay No:72, İzmir.
- KÖKSAL, A., 1972;** *Doğu Anadolu'nun Turizm Coğrafyasına Dair*, AÜ. DTCF CAD. s.5-6, sf.127-138, Ankara.
- KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ 1984-1996;** Arazi Varlığı (Diyarbakır), Ankara
- KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI 1967;** Köy Envanter Etütlerine Göre Diyarbakır, Köy İşl. Bak. Yay. Ankara.
- KÖYMEN, O., ÖZTÜRKCAN, M., 1999;** "*Türkiye toprak dağılımı Üstüne Bazı Notlar*," 75 Yılda Köylerden Şehirlere Kitabı İçinde, Tarih Vakfı Yay., Sf:75-98, İstanbul.
- KÖYMEN, O., 1999;** "*Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları*," 75 Yılda Köylerden Şehirlere Kitabı İçinde, Tarih Vakfı Yay., Sf:1-30, İstanbul.
- KURTER, A., 1979;** Türkiye'nin Morfoklimatik Bölgeleri, İst. Üniv. Yay. No.2885, Ed. Fak. Matbaası, İstanbul.
- LOUIS, H., 1941;** "*Türkiye Coğrafyasının Bazı Esasları*," Birinci Coğrafya Kongresi, Sf:171-228, Ankara.
- LOUIS, H., 1985;** Landeskunde der Türkei, Geographische Zeitschrift. Beihefte, Steiner Verlag Wiesbaden. Stuttgart.
- MESTENE, E., G., 1990;** The Role of Tecnolgy in Society in Teknology and Future, St. Martin Press, s, 71-82, Newyork.
- MUTLUER, M., 1989;** "*Bölge Planlaması Açısından Coğrafi Sınırlar Konusunda Yeni Yaklaşımlar ve Sorunlar*," 2.Ulusal Bölge Planlaması Kongresi, Sf:135-140, İstanbul.
- NİŞANCI, A., 1983;** Kurak Bölgeler Türkiye'de Kuraklık, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Erzurum.

- ORTYNSKİ, I.L., TROMP, S.W., 1942;** Şirvan-Minar Mıntıkasında Jeolojik Müşahedeler (Cenubu Şarki Türkiye), MTA Yayın No: 1405
- ÖZÇAĞLAR, A., 1988;** “*Türkiye’deki Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılışının Doğal Çevreyle İlişkisi,*” Ankara Üniv. D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi S:11 Sf: 131-150, Ankara.
- ÖZDEMİR, M.A., KARADOĞAN S., 1996;** “*Türkiye’de İl Merkezlerinin Coğrafi Mekânla İlişkileri,*” Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi C:8, S:2, Sf:209-222, Elazığ
- ÖZDOĞAN, M., 1991;** Diyarbakır Yüzey Araştırmaları, Araştırma Sonuçları Toplantısı, VII, s, 459-466 Ankara.
- ÖZDOĞAN, M., ÖZDOĞAN, A., CENAVA, I., DAVIS, M., KOYUNLU, A., 1991;** Çayönü 1990 yılı kazı ve onarım çalışmaları, Kazı sonuçları toplantısı, XII:1, s., 97-125 Ankara.
- ÖZDOĞAN, M., ÖZDOĞAN, A., YOSEF, D., B., ZEİST, V.W., 1995;** Çayönü kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi, 30 yıllık genel bir değerlendirme, XV Kazı Sonuçları Toplantısı I, s.103-122 Ankara.
- ÖZDOĞAN, A., 1994;** Çayönü Yerleşmesinin Çanak-Çömleksiz Neolitikteki Yeri (Küçük Buluntular Yardımıyla), İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Arkeoloji Bölümü, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul.
- ÖZDOĞAN, A., 1999;** Ergani Ovasının Tarihöncesinden Bir Kesit: Çayönü, Diyarbakır Müze Şehri, Yapı Kredi yayınları, Yay No: 1271, Ankara
- ÖZDOĞAN, A., YALMAN, A., N., 2004;** Katkılı Kil kaplar ve Çanak-Çömleksiz ve Çanak-Çömlekli Neolitik Buluntular Üzerine Bir Yorum, TÜBA-AR S.,7, s., 67-92 istanbul.
- ÖZERGİN, M. K., 1959;** Anadolu Selçuklular Çağı’nda Anadolu Yolları, (Basılmamış Doktora Tezi), İst. Üniv. Edb. Fak. Tarih Bölümü. İstanbul.
- ÖZEY, R., 1987;** “*Bölgesel Coğrafya Açısından Köy Coğrafya Etüdü Hakkında,*” Ata.Ü. Fen-Edb. Fak. Arş. Dergisi C:15, Sf:65-72, Erzurum.
- ÖZGÜR, E.M., 1998;** Türkiye Nüfusu, GMS, Basın-Yay. Ltd. Şti. Ankara.
- ÖZKAYA, İ., 1978;** Ergani -Maden Yöresinin Stratigrafisi: Tj Bült., 21, 129-139. 81.
- ÖZTÜRK, M., YILMAZÇELİK, İ., 1998;** Arifi paşanın Seyahatnamesi Diyarbakır Seyahati Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C, XVIII, S.22, syf. 91-109 Ankara.
- PARLA, C., 2004;** Osmanlı Öncesinde Diyarbakır: Kente Hakim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel izler, Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 22-24 Mayıs, s, 247-285 Diyarbakır.
- PEKCAN, N., 1999;** Karst Jeomorfolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul

- PERİNÇEK, D., 1979;** The Geology Of Hazro-Korudağ-Çüngüş-Maden-Ergani-Hazar-Elazığ-Malatya Area: Guide Book, TJK Yayını 33s.
- PERİNÇEK, D., 1980;** Arabistan Kıtası Kuzeyindeki Tektonik Evrimin, Kıta Üzerinde Çökelen İstifteki Etkileri: Türkiye 5. Pet. Kong., Tebliğler, 77-93.
- PERİNÇEK, D., ÖZKAYA İ., 1981;** Arabistan Levhası Kuzey Kenarının Tektonik Evrimi: H. Ü. Yerbilimleri Enst. Bült. 8, 91-101.
- PERİNÇEK, D., GÜNAY Y., KOZLU H., 1987;** Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yanal atımlı faylar ile ilgili yeni gözlemler: Türkiye Petrol Jeologları Demeyi, TMMOB Petro.1 Müh. Odası, 89-104.
- POLAT, C., 1994;** Ergani-Çermik-Çüngüş (Diyarbakır) Arasındaki Bölgenin Jeolojik Özellikleri, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- SARAÇOĞLU, H., 1956;** Türkiye Coğrafyası Üzerine Etüdler-I, Doğu Anadolu, Maarif Basımevi, İstanbul.
- SARI, S., 2004;** Ortaçağda Diyarbakır'da Ticaret, Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 22-24 Mayıs, s, 863-867, Diyarbakır.
- SARIBEYOĞLU, M., 1951;** Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası, A.Ü.DTCF Doğu Anadolu Araştırma İstasyonu Yay. İstanbul.
- SAVCI, G., 1980;** Doğu Anadolu Volkanizmasının Neotektonik önemi: Yeryuvarı ve İnsan, 5/3-4, 46-49.
- SAYHAN, S., 1986;** Hazar Gölü (Elazığ) ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası, Atatürk Univ. Fen- Ed. Fak. Coğr. Böl (Basılmamış Yük. Lis. Tezi), Erzurum,
- SAYHAN, S., 1998;** Ergani Depresyonunda Bazı Morfolojik Müşahedeler, TCD. S. 33, s. 163-183, İstanbul.
- SELEN, S.H., 1945;** *"Türkiye'de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri,"* T.C.D. Yıl III, S:VII-VIII. Ankara.
- SERGÜN, Ü., 1975;** Beşeri coğrafya açısından Bir Araştırma:Uluova, İ.Ü. Edb. Fak. Yay. İstanbul.
- SERGÜN Ü., 1977;** *"Türkiye'de Nüfus Artışı ve Sorunları,"* İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi S:20-21, Sf:211-222, İstanbul.
- SERGÜN, Ü., 1986;** Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşmeler, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay. No. 3370, İstanbul.
- SERGÜN, Ü., 1996;** *"Türkiye'de Kırsal Nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı,"* İst. Üniv. Edebiyat Fak. Coğrafya Dergisi S: 4, Sf: 7-16, İstanbul.
- SEVİN, V., 1994;** Anadolu Arkeolojisinin ABC'si, Simavi Yay., İstanbul.

- SİLER, M., 2004;** Ergani Polyesi ve Yakın Çevresinde Karstlaşma ve Karstik Şekiller, Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Lisans tezi (**basılmamış**) **Elazığ.**
- SİLİ, F. 2003;** Herbert Louis'in Ladeskunde der Türki Adlı Eserine Göre Türkiye'nin Bölgesel Özellikleri, Fırat Üniv. Fen-Edeb. Fak. Coğr. Böl. Lisans Tezi (Basılmamış) **Elazığ.**
- SÖZER, A.N., 1974;** "Güneydoğu Anadolu'nun Nüfus ve Kır Yerleşme Sorunlarına Coğrafi Bir Bakış," Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri (Erzurum, 22-25 Ekim 1973) Ata. Üniv. Yay., Sf:171-207, Erzurum.
- SÖZER, A.N., 1982;** "Türkiye'nin Kırsal Yerleşim Coğrafyasına İlişkin Terminolojik Sorunlar ve Tipolojik Yaklaşımlar." Ege Coğrafya Dergisi, Sayı:1 (Ocak 1983), Sf:1-13, İzmir.
- SÖZER, A.N. 1969;** Diyarbakır Havzası, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği yay. Tarih ve Coğr. Dizi No:4 Ankara.
- SÖZER, A.N., 1984;** Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış, Ege Coğ. Derg. Sayı:2, S:8-30, İzmir
- SUNGURLU, O., 1974;** VI. Bölge Kuzey Sahalarının Jeolojisi, TP AO Araştırma Merkezi Grup Başkanlığı, Rapor No : 871
- ŞAHİN, C., 1985;** "Aşınım Yüzeylerinin Türkiye'de Tarım Alanları Olarak Önemi" Jeomorfoloji Dergisi S:13, Sf:37-41, Ankara.
- ŞAKAR, D., 1997;** "GAP'ın Tarımsal Yapı Üzerine Etkileri" Türkiye Çevre Vakfı Yay. No: 125, Sf:29-38, Ankara.
- ŞAROĞLU, F., 1986;** Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi, MTA Dergisi, No: 106
- ŞAROĞLU F., GÜNER Y., KIDD W.S.F., ŞENGÖR C., 1983;** Doğu Türkiye'nin Neotektoniği: Bir Çarpışma Zonunda Kabuksal Kısılma ve Kalınlaşma Üzerine Yeni Veriler. Jeomorfoloji Dergisi 11: 80, Ankara.
- ŞAROĞLU, F., YILMAZ Y., 1986;** Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim Ve Havza Modelleri, MTA Dergisi, Sayı: 107
- ŞENGÖR A.M.C.,1980;** Türkiye'nin Neotektoniğinin Esasları, Türk. Jeoloji Kurultayı Konferanslar Serisi Yayınları, No: 2
- ŞENGÖR, A.M.C. VE YILMAZ, Y., 1983;** Türkiye'de Tetis'in Evrimi: Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım: TJK. Yerbilimleri özel dizisi. No: 1. 75 s.
- ŞENGÖR, A.M.C., 1984;** Türkiye'nin tektornk tarihinin yapısal sınıflaması: Ketin simpozyumu, Ankara.
- TANOĞLU, A., 1944;** "Türkiye'de Çiftçi Nüfus Yoğunluğu Meselesi" İst. Üniv. İkt. Fak. Dergisi, S:5, Sf:43-53, İstanbul.

- TANOĞLU, A., 1954;** *“İskân Coğrafyası; Esas Fikirler, Problemler ve Metod”* Türkiyat Mecmuası Cilt:XI, Sf:1-32, İstanbul.
- TANOĞLU, A., 1966;** Nüfus ve Yerleşme, İst.Üniv. Edb. Fak. Coğrafya Enstitüsü Yay., İstanbul.
- TARDU, T., AKÇAY, Y ., 1990;** Güneydoğu Anadolu'da seçilmiş bazı stratigrafi birim ve birliklerinin sismik stratigrafik analizi: Türkiye 8. pet. kong.tebliğler, 240-246.
- TARKAN, T. 1972;** *Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi*, Ata.Ü.Ed.Fak. Arşt. Derg. s.4, sf.7-22, **Erzurum.**
- TATAR, Y., İNCEÖZ, M., 1991;** Ergani -Çermik -Çüngüş Bölgesinde Kırık Analizi: Acar Jeoloji Sempozyumu, 183-191.
- TCHALENKO J. S., 1980;** (Çev: Erişen, B.), Arap Plakasının Kuzey Sınırında Tektonik Ve Sismik Bir Araştırma, Jeomorfoloji Dergisi, No: 9
- TEZCAN, M., 1993;** *“Ulusal ve Uluslararası Göçün Eğitimsel Sonuçları,”* II. Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç Kitabı İçinde, Sosyoloji Derneği Yay., Sf:591-597, Ankara.
- TIZLAK, F., 1997;** Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, A.D.T.Y.K. Türk Tarih Kurumu yayınları, S.162, Ankara
- TONBUL, S., KARADOĞAN, S., (2001);** *Dicle Havzasındaki Doğal Çevre ve Beşeri Özellikler ile Arkeolojik Değerlerin, Paleo-Coğrafik ve Paleo-Kültürel Koşulların Belirlenmesindeki Rolü ve Bugünkü Durumu.* Türkiye Anıt Çevre Turizm Vakfı, 25. Yıl Armağan Kitabı, 341-350
- TONBUL, S., 1985;** Kuzova-Hasandağı Ve Çevresinin (Elazığ Batısı) Fiziki Coğrafyası. F.Ü. Sosyal Bil.Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- TPAO,** Anadolu'da Mardin ve Midyat Grupları Arasında yer Alan Birimlerin Stratigrafisi, Ön Rapor, Ankara, Rapor No: 2414, Ankara.
- TUĞLACI, P., 1985;** Osmanlı Şehirleri, Ergani maddesi s.120-121, İstanbul.
- TUNA, D., 1980;** VI. Bölge litostratigrafi birimleri adlamasının açıklayıcı raporu: Türkiye 5. Pet. Kong., tebliğler, 183-192.
- TUNCEL, M. 1960;** *Türkiye'nin Coğrafi Bölgelerinin Zirai Karakterleri*, İ.Ü.CED. Sayı:11 sf.76-101, İstanbul.
- TUNCEL, M., 1977;** *“Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not”* İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi Sayı.20-21. sf.129-134. İstanbul.
- TUNCEL, M., 1981;** *“Türkiye'de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler”* İ.Ü. Yer Bilimleri Dergisi C:1, S:1-2, Sf:115-124, İstanbul.

- TUNÇDİLEK, N., 1986;** “*Araziden Yararlanmada Yeni Yöntem Denemesi İçin Coğrafi Gerekçe*,” İstanbul Üniv. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni C:2, S: 3, Sf:1-21, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1967;** Türkiye İskân Coğrafyası-Kır iskânı, İstanbul Üniv. Edb. Fak. Yay. İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1977;** “*Türkiye’nin Dağlık ve Ormanlık Bölgelerinin Ekonomik Problemleri*,” İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi 22, Sf:43-52, İstanbul.
- TUNÇDİLEK N., 1978;** Türkiye’nin Kır Potansiyeli ve Sorunları, İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Yay. No:96, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1980;** *Türkiye’de Kır Yerleşmelerinin Gelişimi ve Evrimi* İstanbul Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi 23 sf.1-25 İstanbul
- TUNÇDİLEK, N., 1985;** Türkiye’de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı, İst. Üniv. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yay. No:3, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1986a;** Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, İst. Üniv. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yay. No:4, İstanbul.
- TUNÇEL, H., 1996;** “*Mezra Kavramı ve Türkiye’de Mezralar*,” Ank.Üniv. Coğrafya Arş. Ve Uyg. Merk. Türkiye Coğrafyası Dergisi S:5, Sf:73-92, Ankara.
- TUNÇEL, H., 1995;** Develi İlçesi’nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası (Basılmamış Doktora Tezi). Ank.Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Ankara.
- TUNÇEL, H., 2006;** “*Türkiye’nin Kırsal Pazar Bölgeleri*” Ankara Üniversitesi IV. Ulusal Coğrafya (Avrupa Birliği Sürecindeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar) Sempozyumu Bildiriler kitabı s.63-72, Ankara.
- TÜMERTEKİN, E., 1960;** “*Bölge Planlamasında Coğrafyacının Rolü*,” İstanbul Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi C:6, S:11, Sf:51-55, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1968;** Türkiye’de İç Göçler, İst. Üniv. Yay. No:1371, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1973;** “*Yerleşme Planlaması Şehir-Köy İlişkileri*,” İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi C:10, S:19, Sf:71-85, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1977;** “*Türkiye’de İç Göçler üzerine*,” İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi C:11, S:22, Sf:29-42, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1994;** Beşeri Coğrafya’ ya Giriş İ.Ü. Yayın No.3819 , İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ. N., 1998;** Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân Çantay Kitabevi İstanbul
- TÜRKÜNAL, S., 1980,** Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Jeolojisi, Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını, No: 08, Ankara
- ÜZÜLMEZ, M., 2005;** Çayönü’nden Ergani’ye Uzun Bir Yürüyüş, Ladin matbaacılık İstanbul.

- YALÇIN, N., 1985;** Kenar Kıvrımları Kuşağının jeolojik evrimine bir yaklaşım: İzdar, E. ve Nakoman, E., ed., "Ege bölgeleri jeolojisi VI. Kollokyumu" içinde: 217 -223.
- YALÇIN, N., 1985;** Kenar Kıvrımları Kuşağının Jeolojik Evrimine Bir Yaklaşım: İzdar, E. ve Nakoman, E., Edt., "Ege Bölgeleri Jeolojisi VI. Kollokyumu" İçinde: 217 -223.
- YALÇINLAR, İ., 1967;** "Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmesinde Jeomorfolojik Temeller," İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Dergisi C:8, S:17, Sf: 53-66, İstanbul.
- YALÇINLAR,, İ, 1969;** Strüktürel Jeomorfoloji, Cilt II, (2.Baskı) İst. Üniv. Coğr. Enst. Yay. No: 29, İstanbul.
- YALÇINLAR, İ., 1976;** Türkiye Jeolojisine Giriş, İst. Üniv. Coğr. Enst.Yay. No:87, İstanbul.
- YAZGAN, E., 1981;** Doğu Toroslarda Etkin Bir Paleokıta Kenarı Etüdü (Üst Kretase -Orta . Eosen) Malatya -Elazığ, Doğu Anadolu: H.Ü. Yer Bilimleri Enst. Bült., 7 , 83-104.
- YAZGAN, E., 1983;** A geotraverse between the Arabian Platform and the Munzur nappes: International symp.on the geology of the Taurus Belt, Guide Book for excursion V
- YAZGAN, E., 1984;** Geodynamic evolution of the Eastem Taurus region; Tekeli, O. and Göncüoğlu, M.C., eds., "Geology of the Taurus Belt" içinde: 199-208.
- YAZGAN, E., ASUTAY,J., POYRAZ,N., YILDIRIM, H., 1987;** Malatya Güneydoğusunun Jeolojisi ve Doğu Torosların Jeodinamik Evrimi, MTA. Rapor No:297, Arşiv No:8272, Ankara.
- YAZGAN, E., RONALD, C., 1991;** Geology And Tectonic Evolution of The Southeastern Taurides in The Region Of Malatya, TPJD Bülteni, Cilt:3, Sayı:1
- YERLİKAYA, A., 2001;** Ergani'nin Şehir Coğrafyası, Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Lisans tezi (basılmamış) Elazığ.
- YILMAZ, Y., 1981;** Rift, Alakojen, İmpaktojen ve Türkiye'den Örnekler: Türkiye Jeoloji Kur. Konferans Dizisi, 17, 52 S, Ankara.
- YILMAZ, Y., 1984;** Türkiye'nin Jeolojik Tarihinde Magmatik Etkinlik ve Tektonik Evrimle İlişkisi: Türkiye Jeoloji Kur. Ketin Simpozyumu Bildiriler Kitabı, 63-81.
- YILMAZ, Y., YİĞİTBAŞ, E., 1990;** Güneydoğu Anadolu'nun farklı ofiyolitik metamorfik birlikleri ve bunların jeolojik evrimdeki rolü: TPJD Derg., 128-140.
- YILMAZ, Y. ve Diğ., 1992;** Güneydoğu Anadolu Metamorfik Masiflerinin Kökeni: Türkiye 9. Pet. Kong. Tebligler, 296-306
- YILMAZ, Y., YİĞİTBAŞ, E.,1994;** Güneydoğu Anadolu Orojenik Kuşağında Farklı ofiyolitik Topluluklar ve Bunların Orojenik Evrimdeki Anlam ve Önemi, TPAO, 10. Petrol Kongresi ve Sergisi, Ankara.
- YILDIRIM, Y., YILMAZ, Y ., 1991;** Güneydoğu Anadolu Orojenik kuşağının Ekaylı zonu: TPJD Bült. 311, 57- 73.

- YILMAZÇELİK, İ., 1992;** (GAP Yöresinin) Sosyal, Ekonomik ve İdari Tarihi, Gap Yöresi Kültürel Gelişim Projesi, Birinci Kısım, Kültür Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları, s. 14-25. Elazığ.
- YILMAZÇELİK, İ., 1995;** XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790-1840 (Fizikî, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV. Dizi-Sayı. 21, Ankara.
- YİĞİT, A., 1990;** “*Hazar Gölü Havzasında Yerleşme Tipleri,*” Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi C:4, S:2, Sf:271-291, Elazığ.
- YİĞİT, A., 1994;** Sivrice–Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat.Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- YİĞİT, A., KARAKAŞ, E., HAYLİ, S., 1995;** *Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki İl ve İlçe Merkezlerinin Fonksiyonel Özellikleri*, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.1-2, sf. 345-361, Elazığ.
- YİĞİT, A., 1995;** *Maden (Ergani Madeni) Kasabasının Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları*, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.1-2, sf. 319-343, Elazığ.
- YİĞİT, A., 1996;** “*Türkiye’nin Doğu Bölgelerinin Yeniden Belirlenmesi Hakkında Düşünceler*”, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, C: 8, S:1, Sf: 359–378, Elazığ.
- YİĞİT, A., 2002;** *Güneydoğu Toroslar’ın Yöresel Etüdü* F.Ü Sos. Bil. Derg. C:12, S:1, s;47–77, Elazığ.
- YİĞİTBAŞ, E., YILMAZ, Y., GENÇ, S., 1992;** Güneydoğu Anadolu orojenik kuşağında Eosen Nap yerleşmesi: Türkiye 9. Pet. Kong., tebliğler , 307-317 .
- YÜCEL, T., 1987;** Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürünü Arşt. Enstitüsü Yay. No:68, Seri: VII, S: A.5, Ankara.
- YÜCEL, T., 1960;** “*Demiryollarımızın İstasyon Nüfusuna Etkileri,*” Türk Coğrafya Dergisi, C:16, S:20, Sf:143-148, Ankara.
- YÜCEL, T., 1988;** “*Türkiye’de Kır yerleşme Tipleri,*” Türk Kültürü Arşt. Dergisi C:26, S:1, Sf:61-69, Ankara.
- YÜCEL, T., 1994;** “*Türkiye’nin Kır Yerleşme Tipleri Üzerine Yeni görüşler,*” Türk Kültürü Arşt. Dergisi C:30, S:1-2, Sf:447-469, Ankara.
- ZORLU, C., 2004;** İlk İslam Coğrafyacılarına Göre “Diyarbakır”, Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 22-24 Mayıs, s, 849-863 Diyarbakır.

ÖZGEÇMİŞ

1974 Yılında Elazığ'ın Sivrice İlçesi'nde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Diyarbakır'ın Çüngüş İlçesinde bulunan Siteler İlköğretim Okulunda tamamladım. Lise öğrenimimi Elazığ lisesinde tamamladıktan sonra Yüksek öğrenimimi 1998 yılında Elazığ Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Coğrafya Bölümü'nde tamamladım. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Türkiye Coğrafyası Programı'nda yüksek lisans öğrenimime başladım. 2001 yılında yüksek lisans öğrenimimi tamamlayarak 2001 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimime başladım. Halen Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

Esen DURMUŞ

ELAZIĞ-2009